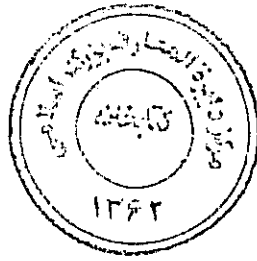

Publications of the Institute
for the History of Arabic-Islamic Science

Islamic Geography
Volume 39

Publications of the
Institute for the History of
Arabic-Islamic Science

Edited by
Fuat Sezgin

ISLAMIC
GEOGRAPHY

Volume 39

Kitâb al-Masâlik wa'l-Mamâlik
auctore Ibn Khordâdhbeh
Accedunt excerpta e
Kitâb al-Kharâdj
auctore Kodâma ibn Dja'far
Edited and translated by M.J. de Goeje
Reprint of the Edition Leiden 1889

1992

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

BIBLIOTHECA GEOGRAPHORUM ARABICORUM

EDIDIT

M. J. DE GOEJE.

PARS SEXTA.

KITÂB AL-MASÂLIK WA'L-MAMÂLIK

AUCTORE

Abu'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah

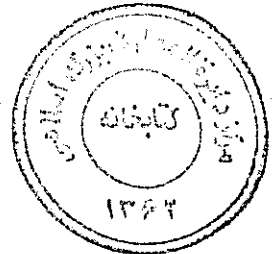
IBN KHORDÂDHEBH

ACCEDUNT EXCERPTA E

KITÂB AL-KHARÂDJ

AUCTORE

Kodâma ibn Dja'far.

LUGDUNI-BATAVORUM.
APUD E. J. BRILL.

1889.

G93

.184

1992

v. 39

c. 3

KITÂB AL-MASÂLIK WA'L-MAMÂLIK

(LIBER VIARUM ET REGNORUM)

AUCTORE

Abu'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah

IBN KHORDÂDHEBH

ET EXCERPTA E

KITÂB AL-KHARÂDJ

AUCTORE

Kodâma ibn Dja'far

QUAE CUM VERSIONE GALLICA EDIDIT, INDICIUS ET
GLOSSARIO INSTRUXIT

M. J. DE GOEJE.

LUGDUNI-BATAVORUM.
APUD E. J. BRILL.
1889.

50 copies printed

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
Beethovenstrasse 32, D-6000 Frankfurt am Main
Federal Republic of Germany

Printed in Germany by
Strauss Offsetdruck, D-6945 Hirschberg 2

VIRO AMPLISSIMO CLARISSIMO

C. BARBIER DE MEYNARD

QUI PRIMUS MAGNUM HUIUS LIBRI VALOREM OSTENDIT
ET CUI IN EO VERTENDO ET ILLUSTRANDO MAXIMA DEBEO

ET

VIRO NOBILISSIMO DOCTISSIMO

C. COMITI DE LANDBERG

QUI OPTIMUM LIBRI CODICEM MANUSCRIPTUM INDAGAVIT
ET QUA EST LIBERALITATE IN MEUM USUM COMMENDAVIT

HUNC LIBRUM
GRATI ANIMI ET AMICITIAE TESTIMONIUM

d. d. d.

EDITOR.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1960

1960

1960

1960

1960

1960

1960

1960

1960

PRÉFACE.

L'auteur du « Livre des routes et des royaumes » s'appelait Abou 'l-Kasim Obaidallah ibn Khordādhbeh. C'est ainsi que son nom est donné dans les titres des deux manuscrits qui nous ont conservé son œuvre, dans plusieurs passages des *Aghāny*, et aussi par Masoudy, et, en partie, dans le *Fihrist*. C'est donc à tort qu'il est appelé Mohammed dans un passage du manuscrit d'Oxford (p. 1.4 note m de la présente édition) et dans une note sur le titre du man. de Leide d'Ibn Haukal (reproduite dans mon édition de ce livre). L'auteur du *Fihrist* (édition de Flügel p. 179) est dans l'erreur, lorsqu'il nomme le père de notre auteur Ahmed. Ibn al-Fakyh (p. 7.13, 9 de mon édition) n'est pas plus exact lorsqu'il donne au géographe le nom d'Abdallah et à son père celui de Mohammed. Abdallah peut être une faute de copiste pour Obaidallah; la même faute se trouve dans plus d'un passage des *Aghāny*. Il faut chercher l'origine de ces erreurs dans l'habitude qu'on avait de désigner notre auteur par le nom de son grand-père, en le nommant Ibn Khordādhbeh. L'auteur du *Fihrist* nous apprend que ce grand-père abjura le magisme (la religion de Zoroastre) et embrassa l'Islam sur l'invitation d'un des Barmékides. Nous en pouvons conclure que Khordādhbeh était un homme habile et influent dont on désirait utiliser les services. L'histoire ne nous en dit rien, mais cette conclusion trouve un puissant appui dans ce fait que son fils Abdallah, le père de notre auteur, jouissait d'une grande considération. Gouverneur du Tabaristān, il conquiert en 201 une partie du Dailam et les montagnes du Tabaristān. Nous lisons chez Tabary (III, 1.16 et suiv.): « Dans cette année (201 de l'hégire = 816—817 de J. C.) Abdallah ibn Khordādhbeh, le gouverneur du Tabaristān, conquiert le Lāriz et le Schirriz du pays des Dailam et les ajouta au territoire de l'Islam; il fit aussi la conquête des montagnes du Tabaristān et en délèguea Schabriyār, fils de Scharwyn. Le poète Sallām al-Khāsir en parle dans ces vers (adressés au khalife):

« Maintenant, nous pouvons espérer de conquérir l'empire romain et la Chine grâce au héros qui a dompté le pouvoir de Scharwyn.

Fortifiez vos mains par Abdallah (employez les services d'Abdallah), car il joint à une loyauté parfaite une habileté énergique ».

Le nom du poète soulève une difficulté. A première vue on est tenté de voir dans Sallam une légère corruption de Salim, nom altéré en Salim par Ibn Khallikan dans son article sur ce poète ¹⁾. Mais, dans ce cas, l'auteur des *Aghāny* doit s'être trompé lorsqu'il dit que Salim al-Khāsir mourut sous le règne de Haroun ar-Raschyd (XXI, 11f, 20 et suiv. édition de M. Brünnow). En effet, cet auteur nous raconte une anecdote sur le même poète dans laquelle figure le khalife al-Māmoun (p. 111, 14 et suiv.) au lieu d'ar-Raschyd qui est nommé dans une autre tradition du même récit (p. 111, 8).

Nous savons encore qu'Abdallah était intimement lié avec le célèbre musicien Ishāk al-Mawcily. L'auteur des *Aghāny* nous a conservé l'anecdote suivante (V, A., 22 et suiv.): « Ishāk raconte: je rencontrai Zahra la Kilabya (femme distinguée et spirituelle dont Ishāk fréquentait la société) qui me demanda: « comment se porte Abdallah ibn Khordādbbeh? » — « Il est mort ». — « Homme noble et sans reproche, que Dieu ait pitié de son âme! Il t'aimait beaucoup et ton plaisir faisait sa joie ». — Ishāk mourut en 235 (*Aghāny* V, 111, 19, 111, 17, 21). Ibn Khordādbbeh doit à Ishāk beaucoup d'informations sur la musique et les musiciens, et il en a reçu quelques unes par l'intermédiaire de son père Abdallah (p. e. *Aghāny* V, 11f, l. avantdern.), mais la plupart directement. Il en résulte qu'il était homme fait longtemps avant 235. La conjecture de M. Barbier de Meynard qu'Ibn Khordādbbeh est né dans les premières années du troisième siècle de l'hégire, doit être très proche de la vérité.

L'auteur du *Fihrist* nous apprend qu'Ibn Khordādbbeh a été chef des postes et des informations dans le Djabal, « la Montagne », comme les Arabes appelaient la Médie. M. Barbier de Meynard a donné, dans l'Introduction à son édition d'Ibn Khordādbbeh (*Journal asiatique* 1865 p. 9), un exposé clair et précis de la nature de cet emploi qu'on ne confiait qu'aux serviteurs fidèles du gouvernement, un des principaux devoirs de ces fonctionnaires étant de faire connaître au wézyr et, au besoin, directement au khalife tout ce qui, dans la province, tou-

1) N°. 252 de l'édition de M. Wüstenfeld. De Slane (I, 22 note, de la traduction) dit que cet article est d'une rédaction plus récente et mérite peu de confiance.

chait à la sécurité du pouvoir et à l'ordre public. Nous ignorons complètement quand Ibn Khordâdbeh fut chargé de ce poste et jusqu'à quelle époque il resta en fonction. M. Sprenger (*Post- und Reiserouten* p. XV) a émis la supposition que notre auteur aurait compilé les itinéraires pour son propre usage lorsqu'il était chef des postes. Comme le « Livre des routes » a été composé à Samarra entre 230 et 234, cette hypothèse nous obligerait à admettre qu'Ibn Khordâdbeh avait été appelé à cet emploi lorsqu'il était encore jeune, sous le khalifat de Motacim ou de Wâthik. Il me semble plus probable qu'il ait été employé au bureau central des postes soit à Samarra soit à Bagdad, et que c'est là qu'il ait recueilli les matériaux de son livre.

Nous apprenons également par le *Fihrist* qu'Ibn Khordâdbeh fut admis dans l'intimité de Motamid. L'exactitude de ce renseignement nous est attestée par Masoudy qui nous a conservé un discours d'Ibn Khordâdbeh sur l'origine de la musique, sur l'art de chanter, et sur le rythme et les modes du chant, discours qu'il prononça à la demande de Motamid dans une réunion de beaux esprits chez ce khalife. Motamid, ravi de ce qu'il venait d'entendre, fit présent à Ibn Khordâdbeh d'une robe d'honneur magnifique (VIII, 88—100 de l'édition de M. Barbier de Meynard). Dans quelle période du règne de Motamid (256—272) faut-il placer cet événement? On sait que ce khalife, peu soucieux de politique, mais admirateur passionné de musique et de poésie, avait laissé la conduite des affaires à son frère Mowaffak. Bientôt le khalife n'eut plus qu'un pouvoir nominal. Il fit deux tentatives pour se soustraire à la prédominance de son frère, l'une en 264 (Tabary III, 1114 et suiv.), l'autre en 269, lorsqu'il voulut se mettre sous la protection du prince d'Égypte, Almed ibn Touloun. Mowaffak lui-même fit échouer la première entreprise; l'insuccès de l'autre fut dû à la vigilance d'Isbâk ibn Kondâdj. Celui-ci reçut en récompense deux épées d'honneur et fut célébré par Bohory dans un poème, dont Ibn Khordâdbeh a cité un vers dans le Livre des routes (p. 117 de l'édition actuelle). Depuis l'année 269, Motamid n'était plus en réalité qu'un prisonnier (Tabary III, 1114, 1. f., 1. 48, 16), quoiqu'en 270 on lui rendit un semblant de liberté (Tabary 1. f.). Il me semble probable qu'il faut placer dans la première période du règne (256—264) les réunions dont parle Masoudy. Ce n'est qu'à cette époque que nous pouvons nous imaginer le khalife gai et libre de préoccupations au milieu de ses convives. L'âge d'Ibn Khordâdbeh qui, en 256, avait déjà plus de cinquante ans, semble nous conduire au même résultat.

Mokaddasy (p. ۳۳۳ de mon édition) dit qu'Ibn Khordādhbeh a été wézyr du khalife et qu'il eut accès aux documents des archives, circonstance qui permet d'attacher plus d'importance à ses renseignements qu'à ceux d'autres géographes. M. Barbier de Meynard a fait remarquer avec raison qu'aucun témoignage historique ne laisse supposer qu'Ibn Khordādhbeh ait été au nombre des wézyrs en titre. Il est donc vraisemblable qu'il faut traduire l'expression de Mokaddasy par « haut fonctionnaire, chef d'un des ministères ». Il est à regretter que cet auteur n'ait pas ajouté le nom du khalife.

Enfin, l'auteur du *Fihrist* nous a conservé les titres de huit ouvrages d'Ibn Khordādhbeh. « On y trouve, dit M. Barbier de Meynard, la trace des recherches sérieuses de l'érudit, à côté des amusements frivoles du courtisan. A celui-ci appartiennent les ouvrages intitulés :

- 1°. L'art de la musique.
- 2°. Le manuel du cuisinier.
- 3°. Le livre du jeu et des instruments de musique.
- 4°. Le livre du vin.
- 5°. Le livre des convives et des familiers.

Au savant et au fonctionnaire les trois ouvrages suivants :

- 6°. Les principales généalogies des Perses et des peuplades transplantées¹⁾.

- 7°. Le livre des routes et des royaumes.

- 8°. Le livre des *anwā* (espèce de calendrier).²⁾

Cette liste semble être incomplète, car nous savons par Masoudy et d'autres écrivains qu'Ibn Khordādhbeh est aussi l'auteur d'un grand ouvrage historique. Il se peut cependant que cet ouvrage soit celui qui, dans la liste précédente, est coté sous le n° 6.

L'auteur des *Aghāny* parle une fois (VIII, ۳^e, 13) du livre, deux fois (I, ۱۱, V, ۳^e) des livres d'Ibn Khordādhbeh. Le plus souvent il le cite par l'intermédiaire d'Aly ibn Abdalazyz le kâtib²⁾; une seule fois (IX, ۵۸, 1) par celui d'Aly ibn Ibrāhym le kâtib, si Ibrāhym n'est

1) C'est-à-dire les colonies établies dans diverses provinces frontalières par les Khosroës. Chez Tabary I, ۱۳۲, 2 ce nom est appliqué aux partisans d'Aly, transportés par Mothwin. Dans le texte du *Fihrist* on lit à tort النواخل, comme M. Barbier de Meynard l'a déjà fait observer.

2) III, ۳۳, 8 a f., ۱۱۵, 8 a f., IV, ۵۳, 15, ۸۳, 8 a f., V, ۳, 13, ۱۱۳, 8 a f., VI, ۳۳, 13, v. l. dern. et suiv., VII, ۱۳۸, 7 a f., VIII, ۵۵, 6, XI, ۱۳, 8 a f., XIV, ۳۳, 6, XVI, ۵۵, 4 a f., XXI, ۳۳, 11, 15, ۳۳, 15.

pas ici une faute de copiste pour Abdalazyz; une seule fois (XIX, ۱۳۳, 10) sur l'autorité de Djafar ibn Kodāma. Toutes ces citations ¹⁾ ont rapport aux deux premiers siècles de l'hégire, à l'exception de deux: XIX, ۱۳۳, 10, où Ibn Khordādhbeh raconte une anecdote du temps de Motawakkil qui lui avait été transmise par le poète Aly ibn Djahm (mort en 249), et XXI, ۲۲۹, 8; d'après ce récit, Ibn Khordādhbeh parle de la mort du chanteur Mokharik, décédé dans une des premières années du règne de ce khalife.

Le jugement de l'auteur des *Aghāny* sur Ibn Khordādhbeh est peu flatteur. « Cet écrivain, dit-il (I, ۱۹, V, ۳), se donne peu de peine pour vérifier ce qu'il rapporte dans ses livres. Ce ne sont souvent que de simples conjectures sans aucune autorité, et auxquelles on aurait tort d'ajouter foi » (VI, ۱۹, 9 a f., X, ۱۲, 2). « Ce qu'on raconte sur les chansons des khalifes est pour la plus grande partie sans fondement, spécialement ce qu'en dit Ibn Khordādhbeh qui attribue des chansons même à Omar ibn al-Khattāb et à plusieurs autres khalifes, comme si le don du chant eût été un des prérogatives du khalifat. Ce qu'il rapporte sur les chansons des premiers khalifes abbāsides manque également d'autorité. Ce sont des baliernes qu'un homme sérieux ne peut accepter » (VIII, ۱۲۹, ۱۲, XIII, ۱۶, 3 a f.) etc. etc. Toutefois, il le cite assez souvent, comme nous l'avons vu, et il n'est point du tout impossible qu'il ne le cite maintes fois aussi sans le nommer. Ce jugement sévère est contrebalancé par celui de Masoudy qui admire beaucoup les livres d'Ibn Khordādhbeh, auxquels, dit-il, on a fait de nombreux emprunts. Cet écrivain l'appelle un homme d'un grand savoir, qui connaissait l'art de faire un livre.

Quant au grand ouvrage historique d'Ibn Khordādhbeh que nous ne possédons plus, Masoudy (I, 13) dit qu'il se distinguait entre tous par le soin et l'ordre de sa méthode, l'abondance de ses renseignements sur l'histoire des peuples non-arabes et le gouvernement de leurs rois. J'ai noté deux passages de ce livre qui, malheureusement, ne suffisent pas pour en donner une idée. L'un se trouve dans le

1) Outre celles que j'ai mentionnées: II, ۴۸, 11 a f., ۷۱, 11, ۱۲, 11, III, ۷۳, 20, IV, ۸۶, 13 a f., VI, ۸, 8 (où il manque quelque chose), II, 10, ۱۶, 9 a f., II, 2, ۱۲, 7 a f., VII, ۱۳۲, 8, ۱۲۸, ۱۸۸, 16 et dern., VIII, ۷۱, 18, ۱۲۹, 14, ۱۴, 12 a f., IX, ۸۲, 12, X, ۱۲, 2, ۱۳۲, 18, XIII, ۱۲ l. avant dern. et suiv., ۱۶, 3 a f. et suiv., XV, 1, 12, XVIII, ۱۳۶, 12, ۱۷۱, 6, ۱۷۷, 4 a f.

traité d'Ibn Dihya (mort en 633) sur les noms du vin ¹⁾, sous البابلي: «Le vin dit Bâbily (Babylonien) a été nommé ainsi d'après Babel, la ville des Nimrod. Les constructions de cette ville furent les plus grandes du monde jusqu'à leur dévastation. C'est ce que raconte Abou'l-Kâsim ibn Khordâdbeh, le savant historien». L'autre est dans la description de Damas par Ibn Schaddad qui écrivait vers 680 (man. de Leide 1466; p. '9): «Ibn Khordâdbeh raconte dans son Histoire que les hommes de Rass (Koran 25 vers. 40; 50 vers. 12) habitaient à Hadhour (dans le Yémen). Dieu leur envoya un prophète nommé Hantala ibn Çafwan, mais ils le traitèrent de menteur et le tuèrent. En conséquence 'Ad ibn 'Ouç ibn Iram ibn Sâm ibn Nouh et ses enfants se séparèrent des Rass et s'établirent aux Ahkâf (les dunes de sable, au nord de Mahra, est de Hadhramawt), et Dieu fit périr les gens de Rass. Les fils de 'Ad se rassemblèrent tous dans le Yémen et se dispersèrent ensuite sur la terre. Djairoun ibn Sa'd ibn 'Ad ibn 'Ouç vint à Damas et y bâtit la ville qu'il nomma Djairoun. C'est elle qui s'appelle «Iram aux colonnes», car on ne trouve en aucun lieu autant de colonnes en pierre qu'à Damas. Dieu envoya Houd ibn Abdallah ibn Rabâh ibn Khâlid ibn al-Eholoud ibn 'Ad ibn 'Ouç ibn Iram ibn Sâm ibn Nouh comme prophète aux 'Ad, c'est-à-dire les Adites qui demeuraient aux Ahkâf. Ils le traitèrent de trompeur et Dieu les fit périr. J'ai lu, dit-il, dans quelque livre que Djairoun et Baryd étaient frères, tous les deux fils de Sa'd ibn 'Ammâr ibn 'Ad, et que c'est en souvenir de ces deux personnages qu'on a nommé les deux portes de Damas, la porte de Djairoun et celle d'al-Baryd». — Masoudy ajoute, II, p. 72, que ce livre traite des peuples anciens qui ont vécu avant l'Islamisme.

Masoudy parle aussi du Livre des routes et des royaumes. Il le nomme (I, p. 13) «un livre précieux, une mine inépuisable de faits qu'on explore toujours avec fruit». Mais il n'admirait pas ce genre de livres. Nous lisons chez lui, II p. 70 et suiv.: «Obaidallah ibn Khordâdbeh, dans son livre intitulé *Les routes et les royaumes*, indique soigneusement la distance qui sépare tel et tel point l'un de l'autre; mais il ne donne aucun renseignement ni sur les princes, ni sur leurs états. Cette science des distances et des chemins ne peut être utile qu'aux courriers ²⁾ et aux porteurs de groupes et de lettres. Le même

1) Man. de Leide 551(1), Catal. I, 53 de la 2me édition.

2) Il faut lire الغيوج.

auteur a relevé le chiffre de l'impôt foncier payé par les districts de l'Irak; mais il est à remarquer que ce chiffre monte ou baisse, augmente ou diminue selon les temps et les événements. Ailleurs il dit que le mont al-'Ardj, situé entre la Mecque et Médine, se prolonge jusqu'en Syrie. En effet ¹⁾, il dit qu'il se rattache au mont al-'Akra, sur le territoire d'Antioche, lequel à son tour, va se réunir au Lokkam (l'Amanus). Cette opinion est étrange. Il enseigne même que les différentes parties du monde se touchent et tiennent ensemble sans interruption et sans solution de continuité; mais que la surface de la terre offre tantôt des dépressions, tantôt des renflements considérables. Quoi qu'il en soit, l'ouvrage d'Ibn Khordādhbeh est le plus beau de tous ceux qui ont été composés sur ce sujet. Mokaddasy dit (p. f l. dern. et suiv.) que le livre d'Ibn Khordādhbeh est trop succinct, et que, pour cette raison, on ne peut en tirer beaucoup de profit. Cela ne l'a pas empêché d'y prendre la plupart de ses itinéraires et beaucoup de particularités. Ibn Haukal avoue (p. ۱۳۴, 2) que, dans ses voyages, le livre d'Ibn Khordādhbeh, celui de Djaihany et le mémoire de Kodama ne le quittaient jamais. Le ministre-géographe Djaihany, auteur du second de ces livres qui, malheureusement, ne nous est pas parvenu, a, selon Mokaddasy, fait du livre d'Ibn Khordādhbeh la base de son propre ouvrage. Ibn al-Fakih, de même, a incorporé dans son livre la plus grande partie du Livre des routes et des royaumes ²⁾.

Il n'y a pas encore quatre ans qu'on ne connaissait de ce livre qu'un seul ³⁾ manuscrit, celui de la bibliothèque bodléenne à Oxford. Ce manuscrit, quoi qu'ancien (écrit en 630) et, à première vue, assez bien écrit, est plein d'erreurs et de fautes. Une grande partie des noms propres y a été défigurée, souvent au point d'être illisibles. Il présente plusieurs lacunes et omissions et plus d'un passage a été déplacé, le manuscrit ayant été copié évidemment sur un volume mal relié. D'après ce manuscrit M. Barbier de Meynard publia, dans le *Journal asiatique* de 1865, le texte accompagné d'une traduction. Le savant éditeur n'ignorait point la triste condition du manuscrit et

1) Lis. ^فألا ^نإن.

2) Voyez la Préface de mon édition p. XI.

3) M. Barbier de Meynard parle dans son Introduction d'un second manuscrit qui se trouverait dans une des bibliothèques de Constantinople, et dont S. Erc Ahmed Wéfyk Pacha lui avait signalé l'existence; mais il m'a été impossible de retrouver la trace de ce document.

savait parfaitement bien que, dans bon nombre d'endroits, il lui serait impossible de restituer le texte. Mais se souvenant de l'axiome « le mieux est souvent l'ennemi du bien », il a préféré offrir à ses confrères une édition nécessairement imparfaite que de laisser dormir dans la bibliothèque d'Oxford un ouvrage précieux dont la science pourrait tant profiter. Il s'est acquis par là des droits à la reconnaissance sincère de tous les Orientalistes. L'usage fréquent qui a été fait de son édition est la preuve la plus éclatante du grand service qu'il a rendu à la science en la publiant.

Or, depuis 1865, plus d'un livre a paru qui pouvait servir à corriger et améliorer le texte d'Ibn Khordādhbeh. Une collation exacte de l'édition sur le manuscrit d'Oxford m'avait fourni un certain nombre de bonnes leçons. Enfin, j'avais eu la bonne fortune de découvrir un fragment du même livre dans un autre manuscrit de la Bodléenne. Invité par plusieurs savants à en donner une seconde édition dans ma *Bibliotheca Geographorum*, je me mis à étudier de nouveau le texte, mais pour arriver encore à la conclusion que, sans un meilleur manuscrit, une édition vraiment critique de l'ouvrage était impossible. Toutes les démarches que j'avais faites par correspondance pour en découvrir un en Orient avaient été infructueuses. Une seule chance me restait. Je m'adressai, en 1885, à mon ami, M. le Dr. Carlo comte de Landberg, alors sur le point de partir pour l'Orient, en le priant de faire des recherches. Quelle ne fut pas ma joie quand je reçus, quelques semaines plus tard, à la fois la bonne nouvelle qu'il avait découvert un manuscrit très ancien, et la copie d'une page de ce manuscrit qui prouvait non seulement qu'il était beaucoup plus correct, mais encore qu'il offrait plus de détails que l'édition parisienne. Il restait pourtant une difficulté. Le propriétaire du trésor ne voulait le céder que moyennant une somme qui dépassait les ressources dont je pourrais disposer. M. de Landberg, ne voulant pas faire les choses à demi, n'hésita pas à l'acheter lui-même. On sait qu'à l'occasion du Congrès des Orientalistes à Vienne, en 1886, il fit donation du manuscrit à la Bibliothèque impériale, mais à la condition qu'on le mettrait d'abord à ma disposition pour l'édition projetée de l'ouvrage. Sans la découverte de M. de Landberg et sans sa générosité cette édition n'eût pu paraître. Il a donc droit à la reconnaissance de tous ceux qui s'intéressent à cette publication. Quant à moi, je le prie d'agréer l'assurance que je n'oublierai jamais le service éminent qu'il m'a rendu.

Quand je communiquai cette découverte à mon cher ami C. Barbier

de Meynard, que je lui fis part de mon intention de préparer une nouvelle édition du livre, au cas où il ne voudrait pas l'entreprendre lui-même, et que je lui demandai l'autorisation de prendre sa traduction comme base de la mienna, il me répondit non seulement qu'il me cédaient volontiers ses droits de priorité, mais aussi, à ma grande joie, il y joignit l'offre amicale de lire une épreuve de ma traduction. En effet, sans cela j'aurais hésité à la donner, convaincu que je suis qu'en traduisant d'une langue étrangère dans une autre qui l'est également, on s'expose à commettre bon nombre d'erreurs et de solécismes¹⁾. C'est pour moi une douce obligation de lui présenter ici mes vifs remerciements.

Je pouvais dès lors me mettre au travail. Le nouveau manuscrit, que j'ai appelé A, était ancien, assez bien écrit, et pouvait servir de base à une édition du livre, quoiqu'il ne fût pas exempt de fautes et qu'il eût été endommagé par le temps et l'usage. M. Barbier de Meynard avait démontré que le man. d'Oxford (B) ne contenait qu'une rédaction abrégée de l'ouvrage, faite par quelque abrégiateur maladroit. Le man. A confirmait à première vue la justesse de sa thèse. Les mots que Hād̄jy Khalyfa (V, 511 et suiv.) cite de la préface du livre se trouvent dans A, à l'exception des derniers²⁾. Les mots qui manquent dans notre texte sont *لذلك كثرة فيه الصعوبة والاشكال ولكن* *المأمور معدود³⁾* « C'est pour cette raison qu'il y a beaucoup de difficultés et d'incertitudes, mais œuvre commandée est (d'avance) excusée ».

Comme Ibn Khordādhbeh a composé son livre sur l'ordre d'un prince abbāsīde, les mots cités par H. Khal. seraient bien à leur place dans la Préface, mais dans ce cas il faudrait admettre qu'il y manque tout un passage dans lequel l'auteur avait signalé la difficulté d'obtenir des informations exactes, et manifesté aussi ses scrupules pour entreprendre la tâche qui lui avait été confiée. Cela nous mène directement à la question principale: le manuscrit A contient-il réellement l'ouvrage complet d'Ibn Khordādhbeh? Je crois devoir y ré-

1) On voudra me pardonner le pédantisme d'avoir écrit *Abessinie* et *Abessins* au lieu de *Abyssinie* et *Abyssins*.

2) Voyez dans la présente édition p. 3e, 6—10, 0, 4 et suiv., l. dern. et suiv.

3) Le texte de Flügel porte fautivelement *ولكن المأمور مقدور*. M. B. d. M. avait déjà corrigé ces mots dans une note sur son Introduction p. 17. Le mot *اشتأنا* dans lequel Flügel avait vu *κρυ* est une corruption de *استأن*.

pondre négativement. Le passage sur la muraille dite *de la Vieille*, signalé par M. Barbier de Meynard comme étant cité par Ibn Djobair et Hamdallah Mostawfy, y manque. Il en est de même de la citation de Masoudy sur la continuité des montagnes. J'ai fait observer dans une note au bas de ma traduction, p. 134, que cette théorie se trouve développée chez Ibn Haukal, qui, probablement, l'avait puisée dans le livre d'Ibn Khordâdbeh qu'il dit avoir beaucoup étudié. Ibn Haukal ne peut pas l'avoir inventée, car Masoudy lui est antérieur d'un demi-siècle. La description de la mosquée de Damas, qu'Ibn al-Fakih (p. l.v, 12) dit avoir copiée sur le livre d'Ibn Khordâdbeh, ne se trouve pas dans notre texte. Le passage du même auteur, cité p. l.c^f note i, appartenait probablement au texte primitif d'Ibn Khordâdbeh. Ibn Iyas donne sous le nom de notre auteur des détails qu'on cherche en vain dans A (comp. p. l.v, notes f et l, l'v) note a). Si l'on compare la description de Rome dans notre texte (p. ll^f) avec celles d'Ibn al-Fakih et d'Ibn Rosteh, on est tenté de présumer que la première a été abrégée. La description du voyage de Sallâm à la muraille de Gog et Magog par Djaihâny, dont Edrèy nous a conservé la plus grande partie, contenait plusieurs détails qui ne se trouvent pas dans le man. A. Comme Djaihâny a incorporé l'ouvrage d'Ibn Khordâdbeh dans le sien, et que son texte s'accorde en général mot pour mot avec celui de notre édition, nous sommes en droit de supposer que ces détails se trouvaient dans son exemplaire du Livre des routes et des royaumes.

En examinant le texte édité, nous arrivons au même résultat. Nous rencontrons quelquefois un ك , « il dit » sans antécédent p. e. p. l., 11 où les mots cités sont de Kelby, p. 9^r, 5 pour introduire un passage qui paraît emprunté à Ptolémée. La citation d'Aboulféda que j'ai donnée p. l.v note l laisse soupçonner que le texte de A a été abrégé. L'auteur mentionne p. ff, 1 la station ك comme ayant été déjà nommée. L'itinéraire dans lequel elle devait figurer manque chez A aussi bien que chez B. Dans la description de la route menant au Khorâsân on cherche en vain la mention de Sinn Somaira d'où partait un embranchement dans la direction de l'Adherbaidjân (p. l.v, 8). Dans le chapitre des rivières il y a au moins une lacune. Le man. B nous a conservé le titre de la description du Jazarte, qui, dans A, manque absolument (p. l.vf note e). Dans quelques cas assez rares le man. B nous a conservé une phrase qui manque chez A et qui doit avoir appartenu au texte original, p. e. p. l.v, 6 dont l'authenticité

nous est garantie par Edrÿsy; ou bien une meilleure leçon comme p. 64 note c.

Il résulte de ces considérations que le man. A, tout en offrant un texte beaucoup plus riche que celui de B et que celui auquel appartenait le fragment que j'ai nommé C, ne nous présente pas encore une rédaction complète de l'ouvrage d'Ibn Khordâdbeh. En même temps nous y observons cette particularité que plusieurs passages ont été déplacés. L'itinéraire p. ff, 8 et 9 qui appartient à la description du Khouzistân se trouve ici entre la description de deux provinces de la Perse. La liste des provinces de la Perse, p. fv l. dern., semble mal placée après la description de ces provinces elles-mêmes. Le passage p. 41 l. dern. — 41, 10 coupe en deux l'itinéraire à la Chine. La notice p. 41, 7 et suiv. serait à sa place p. 40, 12. L'énumération des villes de l'Inde p. 41 l. pén. et suiv. n'est pas à sa place. Le passage p. 11v, 11 et suiv. (comp. note e) est mal placé et mutilé. La note sur les revenus de Bagdad, p. 110, 4 et suiv., n'arrive pas mieux ici. La description du phare d'Alexandrie est un hors d'œuvre au milieu de la description de Rome. Le copiste a voulu placer d'abord l'itinéraire des marchands juifs et russes à la fin de la description du quartier du nord (p. 110), puis il s'est ravisé et l'a donné p. 104, après avoir achevé la description des quatre quartiers de l'empire. Un détail curieux est qu'à la p. fv on trouve la liste de onze provinces du Khouzistân, tandis qu'on lit, quelques lignes plus bas, qu'il n'y en a que sept.

Je crois qu'il n'y a qu'une seule manière d'expliquer l'origine de ces omissions et de ces déplacements. On sait que les autographes des savants arabes ont souvent un aspect étrange à cause des changements et des additions que l'auteur y introduit après coup. Souvent la marge en est couverte, et s'il n'y a pas de place à la marge de la page à laquelle le morceau ajouté ou corrigé se rapporte, la marge de la page suivante est employée et ainsi de suite. Ces notes marginales se trouvent maintes fois écrites pêle-mêle, sans qu'on sache à première vue à quelle partie du texte elles appartiennent. Si la marge ne suffit pas, l'auteur écrit ses additions sur des feuillets volants, qui s'égarerent et qui se perdent facilement. On conviendra qu'il y a bien des chances pour que le copiste insère une partie de ces additions ou corrections à une place qui ne leur avait pas été destinée, et pour que, si cet autographe a passé par diverses mains, quelques uns des feuillets volants se perdent. Il est très probable qu'il y a eu en circulation plus d'une copie du livre d'Ibn Khordâdbeh. Celle qui

avait été faite la première devait être la plus complète. Celle que contient notre man. A. aura été exécutée lorsqu'une partie des feuilles volantes avait disparu. Il m'est impossible de déterminer l'intervalle qui sépare ce manuscrit de l'autographe, mais je le crois très court. Malheureusement la souscription qui contenait la date où il avait été copié est devenue illisible. La note qu'un possesseur de cette copie a écrite sur le titre en 750 ne nous sert de rien. Une note marginale (p. 8v note m) qui parle de la conquête de Tunis par Ibn Toumert (\pm 540) semble dater du sixième siècle. Mais, à mon avis, le manuscrit est beaucoup plus ancien.

Quant à la lacune de la Préface, lacune que H. Khal. nous a fait découvrir, il se peut bien qu'elle ne se trouvât pas originairement dans ce manuscrit. Car la première feuille a été écrite avec une encre plus pâle que le reste par une main plus moderne et moins exercée, la même qui a restauré aussi quelques passages au milieu et à la fin du livre. Différentes corrections y ont été faites plus tard avec une encre plus noire. Le fragment relatif à la mer Morte, p. 71, a été écrit par ce correcteur. Une autre main a inséré une addition à l'encre rouge p. 1.0.

Le manuscrit a été collationné après avoir été copié, comme le prouvent les *بلغ* sur la marge, et les additions de mots omis par le copiste ou de petites corrections, et par ces mots à la fin du livre *قوبلت حسب الطاقة*. L'exemplaire a souffert beaucoup, surtout à la fin, mais aussi quelquefois dans le corps du récit.

L'*alif* de prolongation a été souvent omis dans les noms propres connus comme *معرية*, *القسم*, même on trouve *الصلاحت* au lieu de *الصالحات*. Quelquefois les lettres *ظ* et *عن* ont été mises l'une pour l'autre. Il y a plusieurs fautes dans le genre des noms de nombre. Les mots *اصبع* et *ذراع* ont été plusieurs fois construits comme masculins.

Voyons maintenant si le man. A. nous fournit quelques données pour mieux définir l'époque de la composition du livre. Nous y trouvons cité p. 12f un vers d'un poème de Bohory composé en 269 en l'honneur d'Isbak ibn Kondadj. P. 128 l'auteur cite un vers d'un poème fait en 271. Le récit de l'ouverture de la pyramide p. 10f a été écrit probablement entre 270 et 273. Ce n'est qu'en 269 que Loulou se sépara d'Ibn Touloun et vint se ranger sous les ordres de Mowaffak (Tabary III, 2.28, 2.8. et suiv.). Avant la fin de la guerre des esclaves, en 270, Ibn Khordābbeh n'aura pas eu l'occasion de rencontrer

le secrétaire de Loulou. En 273 Loulou fut emprisonné, ses biens confisqués (Tab. 111y) et, comme d'ordinaire, le secrétaire doit avoir partagé la disgrâce de son chef.

Mais il y a des passages qui semblent prouver que le livre ne peut avoir été écrit après 250. On lit p. ۷۸ l. avant dern. que Maimoun était à cette époque prince de Tabart. Or ce prince mourut en 250¹⁾. On pourrait supposer à la rigueur que l'auteur commet ici un anachronisme, comme Ibn al-Fakyh qui a reproduit ce passage et qui écrivait en 290; mais cela n'est pas probable. Car Ibrâhym ibn Mohammed aussi, dont Ibn Khordâdbeh parle comme d'un prince régissant, est mort avant 250²⁾. Si l'on veut comparer les paroles de notre auteur avec ce que Yakouby (qui écrivait en 278) dit de cette dynastie, on verra que sa puissance s'est développée aux dépens des Edrysidés. Au temps d'Ibn Khordâdbeh, ces derniers étaient encore maîtres de Tlemcen, en 278 cette ville faisait partie des états de la dynastie d'Ibrâhym. En même temps ces princes avaient su se faire reconnaître comme descendants d'Aly, c'est-à-dire comme les égaux des Edrysidés. Ibn Khordâdbeh ignore encore ces circonstances et il appelle Ibrâhym simplement *le Berbère*.

D'autres passages nous obligent à placer la composition du livre encore plus tôt. Mohammed ibn al-Ba'ÿth, le seigneur de Marand, p. 119 avant dernière l., se révolta et fut fait prisonnier en 234 (Tabary III, 13۷), puis il périt en 235. Dans la même année 234 Mohammed ibn ar-Rawwâd, qu'Ibn Khordâdbeh désigne comme prince de Tabryz, perdit son indépendance (Yakouby, *Hist.* II, ۵۹۴³⁾). Comme le voyage de Sallâm commença en 228 et dura deux ans et demi, il est impossible de placer la date de notre livre avant 230. Les renseignements financiers qu'Ibn Khordâdbeh reçut d'al-Fadhli ibn Merwân (p. ۲1, ۴۲, ۴۸, comp. la note au bas de la traduction p. 16) doivent donc dater du temps de son premier ministère qui prit fin en 233. En conformité avec ce qui précède est cette circonstance que Wathik est le dernier khalife que l'auteur nomme dans son livre et que les faits et gestes de Motacim sont racontés comme des événements récents. Les deux princes Magrébins régnaient déjà dans ce temps. Ya'for ibn Abdarrahmân (Abdarrahym) al-Hawâly (+ 279), p. 1۴۲, qui s'empara de Çan'a sous le règne de Motawakkil (donc avant 247),

1) V. ma *Descriptio al-Magribi* p. 102.

2) *Descriptio* p. 97.

3) Où il faut lire محمد au lieu de يحيى.

était déjà un personnage important ¹⁾. Mais Aly ibn Yahya, surnommé l'Arménien, dont l'auteur parle p. 11, fut préfet des frontières syriennes de 237 à 248, et le vers cité p. 4, se rapporte au bannissement du célèbre médecin Bahâtichou^c, qui eut lieu en 244 (Tabary III, 143v).

De toutes ces données je crois être en droit de conclure qu'Ibn Khordâdbeh composa son livre vers l'an 232 et qu'il y fit plus tard des additions successives, de sorte qu'il en résulta une seconde édition, qui n'a pas été complétée avant 272. Comme aucun des passages qui sont nécessairement postérieurs à 234 ne se trouve dans B ²⁾, il est fort probable que cet abrégé a été fait sur l'ouvrage tel qu'il avait été publié dans les dernières années de Wâthik ou bien au commencement du règne de Motawakkil. Cette hypothèse trouve un fort appui dans le fait suivant: la relation du voyage de Sallâm d'après la rédaction de B est celle qui a été la plus répandue, et qui, déjà dans le dernier quart du troisième siècle, a été reproduite par Ibn al-Fakÿh et par Ibn Rosteh, et plus tard par Mokaddasy et beaucoup d'autres. Il n'y a que Djaihany qui semble avoir eu sous les yeux un texte semblable à celui de A, mais plus complet encore. Il s'ensuit que l'itinéraire des marchands juifs et russes a déjà appartenu à la première édition, ce qui rehausse la valeur de ce témoignage. Car par là il devient évident que les Normands avaient déjà depuis longtemps entrepris leurs voyages de commerce du haut Nord jusqu'à Constantinople et même jusqu'à Bagdad, avant de pénétrer dans l'empire Byzantin comme pirates. Il se peut fort bien que la première de ces expéditions hostiles n'ait été qu'un acte de représailles contre les mauvais traitements que les marchands avaient soufferts. Je sou mets cette question à l'opinion de M. Kunik, le savant le mieux renseigné sur les Russes-Normands. Qu'Ibn Khordâdbeh appelle ces Russes une race de Slaves, cela prouve seulement qu'il comprenait sous ce nom tous les peuples du nord de l'Europe, comme d'autres passages de son livre l'attestent aussi. Il ne pouvait même pas s'en douter, voyant que ces marchands se servaient à Bagdad d'ennuques slaves comme

1) Comp. Hamdâny ed. Müller p. 106 l. dern. et suiv.

2) J'ai suppléé p. 14, 10 d'après B الاموي وهو من. M. Barbier de Meynard a supposé (p. 19) que l'auteur avait en vue Mohammed I qui régna de 236—273, et c'est ainsi qu'Ibn al-Fakÿh 14, 6 a écrit. Comme nous ne connaissons pas la leçon de l'original de A, il est impossible de dédaire de ce passage une pareille conclusion.

interprètes. Il importe aussi de remarquer qu'ils se donnaient pour Chrétiens. Ibn Khordādhbeh semble avoir eu des doutes sur la véracité de cette assertion.

On trouve dans B quatre citations d'un certain Ispahāny qui corrigent les données d'Ibn Khordādhbeh sur le chiffre de l'impôt foncier des provinces syriennes. Ces citations ne se trouvent pas dans A et doivent être considérées comme des annotations marginales faites par le possesseur d'un exemplaire de la première édition, et introduites plus tard dans le texte par un copiste. Il en est de même de la correction p. 4 note *a* portant que les districts du Sawād sont au nombre de 48, et non de 60 comme dans le texte. Yakouby parlant dans son Histoire, probablement écrite peu après 258¹⁾, de la division en 48 districts comme d'une chose connue, la thèse que cette partie du livre d'Ibn Khordādhbeh est plus ancienne d'un quart de siècle, en reçoit un nouvel appui. Les confusions et les déplacements du texte de B surpassent de beaucoup celles de A. Il en faut attribuer une grande partie à un relieur maladroit du manuscrit sur lequel cette copie a été faite.

La nouvelle rédaction ne nous apprend que fort peu de chose sur la vie de l'auteur. Nous savons par la préface qu'il a écrit son livre sur l'ordre d'un prince royal, apparemment l'héritier présomptif du trône, mais dont il m'est impossible de déterminer le nom. Les renseignements que l'auteur reçut de Sallām, d'al-Fadhl ibn Merwān et d'autres rendent très vraisemblable qu'il a écrit son livre à Samarra. Non seulement le témoignage de Mokaddāsy, mais la nature de ses communications même nous donnent la certitude qu'il avait accès aux archives. C'est pourquoi la leçon de B: « nous avons trouvé dans le bureau du kharādj », p. 177, 1 comp. note *a*, peut être bonne. Le man. A porte: « on a trouvé ». Nous savons aussi par le man. A qu'Ibn Khordādhbeh faisait encore des additions à son livre en 272. Je ne sais où H. Khal. (II p. 101) a pris qu'il est mort vers l'an 300, mais je n'ai les moyens ni de réfuter son assertion, ni de la confirmer.

Il est superflu, je crois, de m'étendre sur la valeur du livre reconnue en tous temps par les Orientaux, et, grâce surtout à l'édition de M. Barbier de Meynard, puis aux extraits qu'en ont donnés M.M. Sprenger et Von Kremer, appréciée, depuis un quart de siècle, aussi en Europe.

1) Voyez la Préface de M. Houtsma.

On peut en dire autant de la partie géographique et statistique du livre de Kodama que j'ai cru devoir ajouter à l'édition d'Ibn Khordādhbeh. La comparaison des itinéraires et des données sur les revenus de l'empire chez ces deux auteurs est très intéressante, surtout parce que Kodama a puisé souvent aux mêmes sources officielles. Le père de Kodama, qui était chrétien, avait connu Ibn Khordādhbeh personnellement (v. *Aghāny* XIX, ۱۳۳, ۱۰). Kodama fit profession d'islamisme entre les mains du khalife Moktafy (289—295) et mourut en 337. Il composa un grand nombre d'ouvrages, mais il ne nous en reste que le second volume du « Livre de l'impôt et de l'art du secrétaire », livre que l'auteur paraît avoir écrit peu après 316. Car il parle de Malyh (Mélias) l'Arménien comme d'un contemporain (comp. Ibn al-Athyr VIII, ۴۹ et ۱۳۳), et il semble faire allusion au sac de Kazwyn par les Dailamites, qui eut lieu en 316 (Ibn al-Athyr VIII, ۱۴۴), ou bien aux atrocités commises dans les années suivantes par Mardāwydj, comme à un événement récent. Le manuscrit qui contient ce second volume se trouve dans la bibliothèque de Keuprulu à Constantinople et M. Schefer en possède une bonne copie qu'il a eu l'extrême obligeance de me confier plusieurs fois. Malheureusement, non seulement la plupart des noms propres y ont été altérés au point d'être souvent méconnaissables, mais le texte même est quelquefois très fautif et déparé par plusieurs lacunes. Quoique de Slane, dans le *Journal asiatique* 1862, II, 159, eût adressé les mêmes reproches à l'original de Constantinople, j'espérais toujours qu'on pourrait en tirer plusieurs variantes utiles. M. le Dr. Gies de l'ambassade allemande à Constantinople a eu la bonté de collationner ma copie sur le man. Keuprulu et s'en est acquitté avec le plus grand soin. Je lui dois en effet quelques bonnes leçons, notamment quelques lacunes ont été comblées. Mais la grande majorité des fautes et des altérations s'y retrouvent. Même en beaucoup de passages où la copie a des points d'incertitude, l'original ne les a pas, de sorte que l'incertitude semblait augmenter au lieu de décroître. Si l'on veut comparer les notes que j'ai données au bas du texte, on pourra se faire une idée de la triste condition du manuscrit. Malgré toute la peine que je me suis donnée pour restituer les véritables leçons, il est resté quelques *non liquet*. Ainsi, il m'a été impossible de découvrir les noms grecs des corps d'armée byzantins, et, conséquemment, je n'ai pu réussir à corriger les transcriptions arabes de ces noms chez Kodama. Les extraits que j'ai donnés comprennent le onzième chapitre du cinquième livre; des

extraits des chapitres 2—5 du cinquième livre; le sixième et le septième chapitre du sixième livre. Quant au dix-neuvième chapitre du septième livre, qui contient un précis de l'histoire des conquêtes tiré du livre de Belâdhory, j'en ai fait usage pour mon édition de ce dernier ouvrage.

Les chiffres latins placés entre parenthèses dans le texte d'Ibn Khordâdbeh indiquent les pages correspondantes du man. A; ceux qu'on trouve en marge de la traduction désignent les pages correspondantes du texte.

E R R A T A.

Texte p. vi, 12 l. اصحاب; vi, 8 l. عَسَقْلان; xv b l. المأجن.
 Traduction p. 1, l. 23 l. *dévolu*; 3, l. 24 l. *l'horizon*; 15 l. 1 l. *des* au lieu de *les*; 19, l. 26 l. *tu n'es*; 169 note 1; l. 3 l. *disent du mal*; 170 note 1, l. 4 l. *se révoltèrent*; 192 l. 16 l. *de la somme élevée*; 200 l. 1 l. *les conditions les plus faibles*; 204 l. 1 l. *plaines, où*; 205 l. 7 l. *charges d'âne*.

Au nom de Dieu, le clément, le miséricordieux.

Que Dieu prolonge tes jours, o fils des nobles Seigneurs et des pieux Pontifes, les phares de la religion, les élus de Dieu entre toutes les créatures! qu'Il rende ta félicité permanente; qu'Il multiplie pour toi toutes les bonnes choses; qu'Il t'aide à marcher sur le chemin de la droiture; qu'Il te range parmi ceux dont Il approuve les œuvres et dont Il embellit toutes les conditions.

J'ai compris ce que tu m'as demandé — puisse Dieu te faire comprendre tout ce qu'il y a de bon; puisse-t-Il te rendre heureux jusqu'à ta mort, te donner un sort fortuné dans cette vie et dans l'autre et t'y assigner une belle part!

Ce que tu désires, c'est une claire description des routiers et des royaumes de la terre, aussi bien des contrées cultivées que des déserts, une évaluation des distances et des taxes et impôts, à la manière des anciens. Comme j'ai trouvé que Ptolémée a donné une bonne description générale de la terre mais dans une langue étrangère, j'en ai fait une traduction en pur arabe afin que tu puisses en prendre connaissance; puis j'ai compilé moi-même — puisse l'accomplissement de tous tes désirs et de tous tes souhaits t'être dévoué! — ce qui, j'espère, répondra à ce que tu cherches et embrassera tout ce que tu veux, de sorte que tu pourras connaître tout ce qui est proche et lointain comme si tu l'avais vu de tes propres yeux. J'en ai fait un livre, que je commence par la lou-

ange de Dieu, possesseur de la tout-puissance et source de tous les bienfaits; qui créa les hommes selon sa volonté, qui montra aux serviteurs le chemin de la vérité; à la création duquel ne participèrent ni opinions faillibles, ni jugements fondés sur des apparences. Dieu est trop élevé pour qu'on puisse admettre aucune participation. Mais que Dieu bénisse Mohammed, son prophète, et les élus de sa famille!

- 4 Le présent ouvrage, qui traite de la description de la terre et de la stabilité de tous les êtres sur sa surface, de la *kibla* (l'orientation dans la prière) de chaque contrée, des royaumes et des routes qui s'étendent en diverses directions, a pour auteur Abou 'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordâdhibeh, le client du Prince des croyants.

Abou 'l-Kâsim dit: La terre est ronde comme une sphère, et placée au milieu de l'espace céleste comme le jaune dans l'intérieur de l'œuf. L'air l'enveloppe et l'attire, sur tous les points de sa surface, vers l'espace céleste. Tous les corps sont stables sur la surface du globe, parce que l'air attire les principes légers dont ces corps se composent, tandis que la terre attire vers son centre leurs parties pesantes, de la même manière que l'aimant agit sur le fer.

La terre est partagée en deux moitiés par l'équateur qui s'étend d'orient en occident. C'est l'étendue de la terre en long, et la ligne la plus considérable du globe terrestre, de même que la ligne zodiacale est la plus considérable de la sphère céleste. La terre s'étend en large du pôle austral, autour duquel tourne la constellation de Sohail (Canopus), au pôle boréal, autour duquel tourne la constellation des Banât Na'sch (la grande Ourse).

La périphérie du globe à l'équateur est de 360 degrés. Le degré vaut 25 parasanges; la parasange 12,000 coudées; la coudée, 24 doigts; le doigt, six grains d'orge alignés les uns à côté des autres, dans le sens de leur épaisseur.

Par conséquent, la circonférence de la terre est de 9,000 parasanges. Entre l'équateur et chacun des deux pôles, on compte 90 degrés d'astrolabe. L'étendue de la terre, dans le sens de sa largeur (latitude) est égale à son étendue dans le sens de sa longitude, mais elle n'est habitée que jusqu'au 24e degré ¹⁾, à partir de l'équateur, le reste étant couvert par la grande mer. 5

Le quart septentrional du globe est celui que nous habitons, tandis que le quart méridional est désert, à cause de l'excessive chaleur qui y règne. L'autre moitié de la terre, placée au-dessous de nous, ne renferme pas d'habitants.

Les deux quarts, celui du nord et celui du sud, se divisent l'un et l'autre en sept climats. Ptolemée dit dans son livre que, de son temps, le nombre des villes de la terre était de 4200.

De la Kibla (l'orientation dans la prière) dans les différentes contrées.

Les habitants de l'Arménie, de l'Adharbaidjân, de Bagdad, de Wâsit, de Koufa, d'al-Madâin, de Baçra, de Holwân, de Dainawar, de Nèhâwend, de Hamadhân, d'Ispahân, de Ray, du Tabaristân, de tout le Khcrâsân, du pays des Khazares et de Kaschmyr (Cachemire) de l'Inde s'orientent, pour prier, vers le mur où se trouve la porte de la Kaaba et qui a en face l'arc de l'horizon qui s'étend à gauche du pôle nord jusqu'au centre de l'orient. Le Tibet, les contrées habitées par les Turcs, la Chine et al-Mançoura, c'est-à-dire tous les pays situés à huit degrés au delà du centre de l'orient, ont leur *kibla* très proche de la pierre noire. Les habitants du Yémen se tournent, dans leurs prières, vers l'angle *al-yamány* (méridional ou du Yémen); ils ont alors en face d'eux les habitants de l'Arménie. Les peuples

1) Ibn Khaldoun, *Prolegom I*, p. 92 de la traduction: „jusqu'au 64e degré.”

du Maghrib, (la Mauritanie), de l'Afrique (la Tunisie), de l'Égypte, de la Syrie, de la Mésopotamie, c'est-à-dire tous ceux qui se trouvent au milieu de l'ouest, se tournent vers l'angle *as-schâmy* (septentrional ou syrien); par conséquent ils font face aux habitants d'al-Mançoura. Voilà tout ce qu'il faut savoir sur l'orientation des différentes contrées dans les prières.

Le Sawâd.

Commençons par le Sawâd (l'Irâk) puisque les rois de Perse l'avaient surnommé *Dil Irân schahr*, c'est-à-dire le Cœur de l'Irâk. Le Sawâd se compose de douze districts (*koura*), chaque district formant un *astân* ou arrondissement, et en soixante *tassouâj* ou cantons¹⁾, distribués sur les districts comme suit:

I. Astân de Schâdh-Fairouz, nommé actuellement Holwân, cinq cantons: 1° Fairouz-Kobâdh; 2° al Djabal (la montagne); 3° Tâmarrà; 4° Irbil; 5° Khânikyn.

Rive orientale arrosée par le Tigre et le Tamarrâ.

II. Astân de Schâdh-Hormoz, sept cantons: 1° Bozordja-sâbour; 2° Nahr Bouk; 3° Kalwâdhâ et Nahr Byn; 4° Djâzir; 5° al-Madynat al-'atyka (la Vieille Ville); 6° le Haut-Râdhân; 7° le Bas-Râdhân.

III. Astân de Schâdh-Kobâdh, huit cantons: 1° Roustokbâdh; 2° Mahroudh; 3° Silsil; 4° Djaloulâ et Djaloltâ; 5° les deux Dhyb; 6° al-Bandanydjyn; 7° Barâz ar-Rouz; 8° al-Daskara et al-Rostâkain (les deux *rostâk* ou bourgades).

IV. Astân de Bâzydjân Khosraw, cinq cantons: 1° le Haut-Nahrawân; 2° le Moyen-Nahrawân; 3° le Bas-Nahrawân avec Iskâf Bany Djonaid, Djardjarâyâ etc.; 4° Bâdarâyâ; 5° Bâkosâyâ.

1) Le man. B ajoute: quelques-uns traduisent *astân* par „lieu, résidence”; le nombre des cantons selon d'autres n'est que de quarante huit.

Territoires arrosés par le Tigre et l'Euphrate.

V. Astân de Schâdh-Sâbour, nommé à présent Kaskar, quatre cantons: 1° al-Zandaward; 2° al-Tharthour; 3° al-Astân; 4° al-Djawâzir.

VI. Astân de Schâdh-Bahman, qui s'appelle maintenant district du Tigre, quatre cantons: 1° Bahman-Ardaschyr; 2° Maisân qui est le même que Milwâ, 3° Dasti-Maisân, à présent al-Obolla. Le poète Ghailân ibn Salama de la tribu de Thakyf¹⁾ fait mention d'al-Obolla dans ce vers:

»Elle (probablement: sa chamelle) tâche continuellement d'éviter le chant du coq et le craquement de la porte d'al-Obolla quand on la ferme».

4° Abazkobâdh. L'impôt foncier du district du Tigre est de 8,500,000 dirhems.

*Territoires arrosés par l'Euphrate et le Dodjail
du côté occidental du Tigre.*

VII. Astân al-Aaly (al-Aal), quatre cantons: 1° Fairouz-Sâbour, c'est-à-dire al-Anbâr; 2° Maskin, à propos duquel le poète Ibn ar-Rokaiyât²⁾ a dit:

»Le jour de Maskin nous a apporté perte, malheur, calamité.»

3° Katrabbol; 4° Badouraya.

VIII. Astân d'Ardaschyr-Bâbakân, cinq cantons: 1° Bahorasyr; 2° ar-Roumakân; 3° Kouthâ; 4° Nahr-Dorkyt; 5° Nahr-Djaubar.

IX. Astân de Bih-Dhywamâstân³⁾, ou des Zâb, trois cantons: 1° Zâb supérieur; 2° Zâb moyen; 3° Zâb inférieur.

X. Astân du Haut-Bihkobâdh, six cantons: 1° Bâbel;

1) Mort en 23 de l'Hégire. V. le *Kil.-al-Aghâny XII*, 45 et suiv.

2) Poète célèbre de la seconde moitié du premier siècle de l'Hégire.

3) Leçon incertaine.

2° Khotarnia; 3° la Haute-Falloudja; 4° la Basse-Falloudja; 5° an-Nahrain (les deux canaux); 6° 'Ain at-Tamr.

XI. Astân de Bihkobâdh moyen, quatre cantons: 1° al-Djobba et al Bodât; 2° Sourâ et Barbysamâ; 3° Bârousamâ; 4° Nahr al-Malik (canal du roi). Selon d'autres, ces deux derniers ne formèrent anciennement qu'un seul canton, le quatrième étant celui des deux Syb et d'al-Wokouf. Mais celui-ci a été ajouté au domaine impérial.

XII. Astân du Bas-Bihkobâdh, cinq cantons: 1° Forât Bâdâklâ; 2° as-Sailahyn; 3° Nistar; 4° Roudhmestân; 5° Hormozdjrd. Mais, d'après ce qu'on dit, ces deux derniers cantons ont été formés de fermes prises çà et là sur divers cantons.

STATISTIQUE DU SAWAD.

Région occidentale arrosée par l'Euphrate et le Dodjail.

1. Canton d'al-Anbâr: 5 bourgades, 250 granges, blé ¹⁾ 2,300 korr, orge 1,400 korr, argent 150,000 dirhems.
2. Katrabbol: 10 bourgades, 220 granges, blé 2,000 korr, orge 1,000 korr, argent 300,000 dirhems.
3. Maskin: 6 bourgades, 150 granges, blé 3,000 korr, orge 2,000 ²⁾ korr, argent 150,000 dirhems.
4. Bâdourayâ: 14 bourgades, 420 granges, blé 3,500 korr, orge 2,000 ²⁾ korr, argent 2,000,000 ³⁾ dirhems.
5. Bahorasyr: 10 bourgades, 240 granges, blé 1,900 ⁴⁾ korr, orge 1,700 ⁵⁾ korr, argent 150,000 dirhems.

1) C'est-à-dire: montant de l'impôt foncier en blé etc. Kodûma: 11,500 blé, 6,400 orge, 400,000 argent. Il nomme le canton: „celui d'al-Anbâr et du canal (fleuve) connu". De Slane (Jour. asiat. 1862, II, 164) supplée après connu les mots: (sous le nom de Nahr Ysâ).

2) Le man. B et Kod. 1,000.

3) Les mêmes 1,000,000.

4) Les mêmes 1,700.

5) Le man. de Kod. a 1,600, mais la copie de M. Schefer a 1,700.

6. ar-Roumakân: 10 bourgades, 240 granges; blé 3,300 korr, orge 3,050 ¹⁾ korr, argent 250,000 dirhems.

7. Kouthâ: 9 bourgades, 210 granges, blé 3,000 korr, orge 2,000 korr, argent 150,000 ²⁾ dirhems.

8. Nahr Dorkyt: 8 bourgades, 125 granges, blé 2,000 korr, orge 2,000 korr, argent 200,000 dirhems.

9. Nahr Djaubar: 8 bourgades, 227 granges, blé 1,700 ³⁾ korr, orge 6,000 korr, argent 150,000 dirhems.

10. District des Zâb, trois cantons: 12 bourgades, 244 granges, blé 1,400 korr, orge 7,200 korr, argent 250,000 ⁴⁾ dirhems.

11. Cantons de Bâbel et de Khotarnia: 16 bourgades, 372 granges, blé 3,000 korr, orge 5,000 korr, argent 350,000 dirhems.

12. La Haute-Falloudja: 15 bourgades, 240 granges, blé 500 korr, orge 500 korr, argent 70,000 dirhems.

13. La Basse-Falloudja: 6 bourgades, 72 granges, blé 2,000 korr, orge 3,000 korr, argent 280,000 dirhems.

14. an-Nahrain: 3 bourgades, 181 granges, blé 300 korr, orge 400 korr, argent 45,000 dirhems.

15. 'Ain at Tamr: 3 bourgades, 14 granges, blé 300 korr, orge 400 korr, argent 45,000 ⁵⁾ dirhems.

16. al-Djobba et al-Bodât: 8 bourgades, 71 granges, blé 1,200 ⁶⁾ korr, orge 1,600 korr, argent 150,000 dirhems.

17. Soura et Barbysamâ: 10 bourgades, 265 granges, blé 700 korr, orge et riz 2,400 korr, argent 100,000 dirhems ⁷⁾.

18. Bârousamâ et Nahr al-Malik: 10 bourgades, 664 ⁸⁾ granges, blé 1,500 korr, orge 4,500 korr, argent 150,000 dirhems. ⁹⁾

1) Kod. 3,300.

2) Kod. 350,000.

3) Kod. 1,500.

4) B 51,000.

5) Kod. 1,500.

6) Kod. 1,500 blé, 4,500 orge, 250,000 argent.

7) Kod. 3,500 blé, 4000 orge, 122,000 argent.

19. as-Sybain et al-Wokouf¹⁾. Sous ce nom sont réunis plusieurs fermes enlevées à différents cantons. Il a maintenant l'étendue de deux autres cantons. L'estimation de l'impôt qui y est prélevé à titre de dîme aumônière²⁾ est de: blé 500 korr, orge 5,500 korr, argent 150,000 dirhems.

20. Forât Bâdaklâ: 16 bourgades, 271 granges, blé 2,000 korr, orge et riz 2,500 korr, argent 900,000³⁾ dirhems.

21. as-Sailahyn, qui comprend al-Khawarnak et Taizana-bâdh: 34 granges, blé 1,000 korr, orge 1,700⁴⁾ korr, argent 140,000 dirhems.

22. Les deux cantons de Roudhmestân et Hormozdjerd: blé 500 korr, orge 500 korr, argent 10,000⁵⁾ dirhems.

23. Nistar: 7 bourgades 173 granges, blé 1,250⁶⁾ korr, orge et riz 2,000 korr, argent 300,000 dirhems.

24. Yghâr Yaktyn, terres de franc alleu, prises sur plusieurs cantons. Le trésor public en reçoit une somme annuelle évaluée à 204,840 dirhems.⁷⁾

Territoires arrosés par le Tigre et l'Euphrate.

12 25. District de Kaskar, qui comprend Nahr aç-Cila, Barka et ar-Raiyân. Le total du produit de l'impôt public et d'autres prélèvements est de 90,000,000 dirhems, payé en blé 2,000 korr, orge et riz 20,000 korr, argent 270,000 dirhems.⁸⁾

1) Kodâma l'appelle le Haut-Bors et le Bas-Bors.

2) Ce canton faisant partie du domaine n'est pas assujéti à l'impôt foncier.

3) Kod. 62,000.

4) Kod. 1,500.

5) Kod. 20,000.

6) Kod. 2,200.

7) Kod. 22,000 orge, 204,800 argent.

8) J'ai corrigé 9,000,000 au lieu de 70,000,000 des deux manuscrits, d'après Kodâma qui a 90,000, ce qui est également faux, et j'ai adopté la leçon de Kodâma 270,000 au lieu de 200,000 dans le man. A (B n'a pas ce chiffre). Car ce n'est qu'en adoptant ces corrections qu'on obtient un résultat satisfaisant. Kodâma nous apprend que la valeur d'un korr de blé et d'un korr

Région orientale.

26. Bozordjasâbour: 9 bourgades, 263 granges, blé 2,500 korr, orge 2,200 korr, argent 300,000 dirhems.

27. Les deux Râdhân: 16 bourgades, 362 granges, blé 4,800 korr, orge 4,800 korr, argent 120,000 dirhems.

28. Nahr Bouk: blé 200 korr, orge 1,000 korr, argent 100,000 dirhems.

29. Kalwâdhâ et Nahr Byn: 3 bourgades, 34 granges, blé 1,600 korr, orge 1,500 korr, argent 330,000 dirhems.

30. Les deux cantons de Djâzir et d'al-Madynat al-*u*-tyka: 7 bourgades, 116 granges, blé 1,000 korr, orge 1,500 korr, argent 140,000 ¹⁾ dirhems.

31. Roustokbâdh: blé 1,000 korr, orge et millet 1,400 ¹⁸ korr, argent 170,000 ²⁾ dirhems.

32. Les deux cantons de Mahroudh et de Silsil: blé 2,000 korr, orge 2,500 ³⁾ korr, argent 250,000 ⁴⁾ dirhems.

d'orge ensemble était de 60 dénars ou de 900 dirhems.

Nous avons l'équation suivante:

$$\begin{array}{r} 3,000 \text{ k. blé} + 20,000 \text{ k. orge} = 9,000,000 - 270,000 = 8,730,000 \text{ dirh} \\ 3,000 \text{ " " } + 3,000 \text{ " " } = \qquad \qquad \qquad 2,700,000 \text{ " } \end{array}$$

$$\hline 17,000 \text{ k. orge} = 6,030,000 \text{ dirh.}$$

$$1 \text{ k. orge} = 355 \text{ dirh. ou } 23\frac{1}{2} \text{ dén.}$$

$$1 \text{ " blé} = 545 \text{ " " } 36\frac{1}{2} \text{ "}$$

Ce résultat ne diffère pas essentiellement de celui qu'a obtenu, par une tout autre voie, M. le Baron de Kremer, *Ueber das Einnahmebudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H.* (918-919) p. 42 note 3. Il est encore confirmé par ce que nous apprend Siméon Magister (de Romano Constant. Porphy. F. publié à la suite de Theophaues continuatus éd. de Bonn p. 759), qu'en 957 on avait une famine à Constantinople de sorte que le prix du blé monta à 4, celui de l'orge à 6 modii pour un *νέμισμα* (solidus d'or). Puis les prix ordinaires se rétablirent, c'est-à-dire qu'on recevait pour un *νέμισμα* 8 modii de blé, ou 12 modii d'orge. Les prix du blé et de l'orge étaient donc dans le rapport de 3 : 2, ce qui est précisément celui de 36 : 24 que nous avons trouvé. Le texte de Kodâma porte: „On dit que le revenu de Kaskar était anciennement 90,000 dirhems. A présent le produit est: blé 30,000 korr, orge 20,000 korr, argent 270,000 dirhems”.

1) Kod. 240,000, B 250,000.

2) Kod. 246,000.

3) Kod. 1,500.

4) Kod. 150,000.

33. Les deux cantons de Djaloula et de Djalolta: 5 bourgades, 76 granges, blé 1,000 korr, orge 1,000 korr, argent 100,000 dirhems.

34. Les deux Dhyb: 4 bourgades, 230 granges, blé 700¹⁾ korr, orge 1,300 korr, argent 40,000 dirhems.

35. ad-Daskara et al-Rostákain: 7 bourgades, 44 granges, blé 2,000 korr, orge 2,000 korr, argent 70,000 dirhems.²⁾

36. Barâz ar-Rouz: 7 bourgades, 86 granges, blé 3,000 korr, orge 5,500³⁾ korr, argent 120,000 dirhems.

37. al-Bandanydjyn: 5 bourgades, 54 granges, blé 600 korr, orge 500 korr, argent 100,000⁴⁾ dirhems.

38. Les trois cantons de Nahrawân: 21 bourgades, 380 granges; le Haut-Nahrawân: blé 2,700⁵⁾ korr, orge 1,800¹⁴ korr, argent 350,000 dirhems; le Moyen-Nahrawân: blé 1,000 korr, orge 500 korr, argent 100,000 dirhems; le Bas-Nahrawân: blé 1,000 korr, orge 1,200 korr, argent 150,000 dirhems.⁶⁾

39. Bâdarâya et Bakosâyâ: 7 bourgades, 207 granges, blé 4,700 korr, orge 5,000 korr, argent 330,000 dirhems.

40. Le district d'Astân Schâdh-Fairouz⁷⁾, qui est celui de Holwân, est imposé à 4,800,000⁸⁾ dirhems, y compris les sommes payés par les pasteurs⁹⁾ et les Kurdes.

1) Kod. 1,900.

2) Kod. 1,800 blé, 1,400 orge, 60,000 argent.

3) Kod. 5,100.

4) Kod. 35,000.

5) Kod. 1,700.

6) Kod. 1,700 blé, 1,300 orge, 53,000 argent.

7) Ce district n'est pas dans la liste de Kodâma.

8) Le texte porte 1,800,000, mais le chiffre que j'ai adopté ici se trouve chez Djâhschiârî (Kremer: Ueber das Budget der Einnahmen unter der Regierung des Hârûn alrašîd, p. 9) et chez Ibn Khaldoun (Kremer, Culturgesch. I. 291, 356).

9) Dérivé du persan گناباد (گناباد) qui signifie «troupeau de bœufs». J'ai eu tort d'adopter la leçon گناباد chez Ibn al-Fakîh, p. 245 dern. l.

Historique de l'impôt du Sawâd.

Sous le règne de Kobâdh, fils de Fairouz, (488—531 de l'ère chrétien) l'impôt était de 150 millions de dirhems *mihkâl* (avoir du poids).¹⁾ Omar ibn al-Khattâb ordonna de procéder au cadastre du Sawâd, qui a, en long, depuis al-'Alth et Harbâ jusqu'à 'Abbâdân 125 parasanges, et en large, depuis le coteau (*'akaba*) de Holwân jusqu'à al-'O-dhaib, 80 parasanges. Le résultat de cette opération fut 36,000,000 d'arpents (*djaryb*)²⁾. Alors le khalife établit les taxes suivantes: un arpent de blé = 4 dirhems; un arpent d'orge = 2 dirhems; un arpent de palmiers = 8 dirhems; un arpent de vignes = 6 dirhems; un arpent de trèfle = 6 dirhems.³⁾ La capitation fut établie sur 500,000 têtes⁴⁾, en tenant compte des différentes classes de tributaires. En résumé, Omar fixa l'impôt du Sawâd à 128 millions de dirhems.

Omar ibn Abdalazyz en perçut encore 124 millions. Mais al-Haddjâdj ibn-Yousof, par son gouvernement tyrannique et son despotisme fantasmagorique, ne put tirer de cette province¹⁶ que 18 millions, c'est-à-dire plus de 100 millions moins que ses prédécesseurs. Encore dut-il consentir un dégrèvement, à titre d'avance, de deux millions, de sorte que l'impôt ne produisit pas plus de 16 millions de dirhems. Il défendit aux cultivateurs de tuer les bœufs, croyant que cette mesure tendrait à développer l'agriculture.⁵⁾ C'est ce qui a fait dire à un poète:

1) Qui valaient 1½ dirhem ordinaire. Comp. Nöldeke *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, p. 355 note 1.

2) C'est-à-dire: arpents en culture. Le nombre réel des arpents est beaucoup plus grand, v. Mawerdy p. 302, 304, Yâkout III, 175.

3) Voyez pour les variantes de ces chiffres Max van Berchem, *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes*, p. 50 note 1.

4) Littéralement: on scella 500,000 personnes, c'est-à-dire on attachâ à la main ou au cou du tributaire une marque de contrôle en plomb. V. Karabacek *Das Arabische Papier*, p. 89 et suiv.

5) Comp. Berouy *India*, p. 277 l. 12 et suiv. du texte.

»Quand nous déplorons devant lui la ruine de l'Irâk, l'insensé, il nous interdit la chair de nos bœufs!»

Kisrâ-Aperwyz (590—628 de l'ère chrétien), dans la dix-huitième année de son règne, tira de l'impôt de son royaume entier 420 millions de mithkâls, ce qui fait, au poids actuel du dirhem = $\frac{7}{10}$ mithkâl, 600 millions de dirhems. Plus tard, le revenu de son royaume s'éleva au chiffre de 600 millions de mithkâls.

Les rois les plus anciens de la terre.

Afrydhoun partagea la terre entre ses trois fils: Salam (ou Scharam) régna dans l'Occident; les rois des Romains et des Soghdiens descendent de lui. Tousch (ou Toudj) régna en Orient; les rois des Turcs et de la Chine forment sa postérité. Yrân (ou Yradj) régna sur l'Yrânschahr ou l'Irâk; les Kisrâ's (Chosroës), rois de l'Irâk, sont issus de lui. Un de leurs poètes a dit:

16 »Nous avons, dans notre siècle, partagé notre royaume, comme la viande est partagée sur l'égal.

Nous avons donné la Syrie et les pays des Romains jusqu'aux lieux où le soleil se couche, au vaillant Salam;

A Toudj le gouvernement des Turcs, tandis que son cousin règne sur l'empire de la Chine;

Mais pour Yrân nous avons réservé les bonnes choses, en lui conférant, en dépit des autres, le royaume de Perse."

Titres des rois du monde.

Le roi de l'Irâk, ordinairement connu sous le nom de *Kisrâ* (Chosroës), était nommé *Schâhânschâh* (roi des rois). Le roi des Romains, que le peuple nomme *Kaiçar* (César), s'appelle proprement *Bâsyl* (Basileus). Les rois des Turcs, des Tibétains et des Khazares portent tous le titre de *Khâkân*, à l'exception du roi des Kharlokh (tribu turque) qu'on appelle *Djabghouya*. Le roi de la Chine est nommé *Baghbour*. Tous ces rois descendent d'Afrydhoun.

Le plus grand roi de l'Inde est le *Balhará* ou roi des rois. Les autres souverains de ce pays sont Djába, le roi du Tâfen, celui du Djorz, Ghâba, Rahmâ et le roi de Kâmaroun. Le roi du Zâbidj s'appelle *al-Pati-Djab* ¹⁾; celui des Nubiens *Kâbyl* ²⁾; celui des Abessins *an-Nadjáschy*; le ¹⁷ roi des îles de la mer orientale, le *Maharâdj*; le roi des Slaves, *Knáz* ³⁾.

Les rois auxquels Ardaschy conféra le titre de Schâh.

Bozorg-Kouschân-schâh ⁴⁾; Guylân-schâh; Boudh-Ardaschy-rân-schâh, prince de Maucil (Moçoul) ⁵⁾; Maisân-schâh, appelé aussi Maisoun-schâh, (Mésène); Bozorg-Armanyân-schâh (Arménie); Adharbâdhgân-schâh (Adharbaidjân); Sidjistân-schâh (ou Saguistân-schâh); Merw-schâh; Kermân-schâh; Badaschwârgar-schâh ⁶⁾; Yamân-schâh (Samadân-schâh, roi du Yémen); Tâziyân-schâh (roi des Arabes); Kâdhesch-schâh; Bordjân-schâh; Amoukân-schâh; Sâbiyân-schâh; Moschkizdân-schâh en Khorâsân; Allân-schâh (Moukân); Barâschkân-schâh (en Adharbaidjân); Kofç-schâh (en Kermân); Mokrân-schâh (dans l'Inde); Tourân-schâh (dans le pays des Turcs ⁷⁾); Hindowân-schâh (dans l'Inde); Kâbolân-schâh (Kâboul); Schyriyân-schâh (en Adharbaidjân); Raihân-schâh (dans l'Inde); Kykân-schâh (dans l'Inde); Balâschadjân-schâh;

1) C'est-à-dire „le prince de Java" (Pati-Djaba). Je dois cette interprétation à mon ami M. Kern.

2) Edrÿsy, *Description de l'Afrique et de l'Espagne*, p. 19 du texte: Kâsil ou Kâmil.

3) Le nom germanique *cuninga* a passé dans presque toutes les langues slaves. Le bohémien *knjex*, le russe *knjaz* et le polonais *knâz* correspondent assez bien à la transcription arabe.

4) Le prince de la Bactriane, v. Nöldeko, *Gesch. der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, p. 17.

5) Comp. Nöldeko, p. 20. Boudh-Ardaschy-rân est en réalité la principauté de Hazza.

6) Pataschwârgar est le nom ancien du Tabaristân ou Mazonderân. On peut comparer encore les citations de M. Sachau *Alberuni's India*, II, 295.

7) Cette glose est inexacte. Le Tourân du texte est la partie du Beloutchistân actuel qui avait Kozdâr pour capitale; comp. Nöldeko p. 18 note 1.

Dâwarân-schâh, (pays de Dâwar); Nakhischabân-schâh; Kaschmyrân-schâh; Bakardân-schâh; Kodhâfat-schâh. Tels sont les titres des rois.

L'Orient.

Commençons par l'Orient, qui forme le quart de l'étendue de l'empire, et parlons, en premier lieu, du Khorâsân. Ce pays obéissait autrefois (sous les Perses) à un *ispahbadh* avec le titre de *Bâdhousbân*. Celui-ci avait sous ses ordres quatre *marzabân* (margraves) et chaque marzabân gouvernait une des quatre parties du Khorâsân; ils venaient dans l'ordre suivant: 1° le marzabân de Merw as-Schâhidjân et ses dépendances; 2° le marzabân de Balkh et du Tokhâristân; 3° le marzabân de Hérat, Bouschandj, Bâdhaghys et Sidjistân. Hérat est mentionnée dans ce vers du poète Ibn-Mofarrigh ¹⁾:

»Au jour de Hérat, le héraut te fit entendre sa voix;
il t'appelait à la droite, mais tu t'éloignais à la gauche.»

4° le marzabân du Ma-warâ-an-Nahr (la Transoxane).

*Route de Bagdad aux limites les plus reculées
du Khorâsân.*

De Bagdad à an-Nahrawân 4 Parasanges. — Puis à Dair (Monastère) Bèzamâ ²⁾ 4 Par. — Puis à ad-Daskara 8 Par. —
1° Puis à Djaloulâ 7 Par. Le poète a dit:

»A la journée de Djaloulâ, à celle de Rostem, et le jour où s'approcha l'armée royale.»

Puis à Khânikyn 7 Par. — Puis à Kaçr Schyryn 6 Par. ³⁾. Le poète Hammâd 'Adjrad ⁴⁾ fait mention de ce lieu dans ce vers:

1) Son propre nom était Yazyd. Il mourut en 69.

2) Leçon incertaine.

3) A et Kod. 7 Par.

4) Mort sous le règne d'al-Madhy.

»Que Dieu fasse les deux acacias de Kaçr-Schyryn le prix de rédemption des deux palmiers de Holwân!»

De Kaçr Schyryn une route annexe mène à Schahrazour. On va de Kaçr Schyryn à Dyzkorân 2 Par., puis à Schahrazour 18 Par. Le chef-lieu de Schahrazour se nomme Nym-ez-râh, c'est-à-dire mi-chemin, parce qu'elle est située à mi-chemin d'al-Madâin (Ctésiphon) au temple du feu d'as-Schyz. — En continuant l'itinéraire direct, on va de Kaçr Schyryn à Holwân 5 Par. — Puis on gravit le côtéru (*akaba*) de Holwân et l'on continue le chemin jusqu'à Mâdharwâstân 4 Par. — Puis à Mardj al-Kal'a (la prairie de la citadelle) 6 Par. — Puis à Kaçr Yazyd 4 Par. — Puis à az-Zobaidyya 6 Par. — Puis à Khoschkârysç 3 Par. — Puis à Kaçr 'Amr 4 Par. — Puis à Karmysyn 3 Par. A moins de 2 Par. de là est (la célèbre sculpture de) Schibdâz, qu'on a à sa gauche en continuant le chemin vers le Khorâsân. — Puis (de Karmysyn) à ad-Dokkân 9 Par.

Celui qui va dans la direction de Nêhâwand et d'Is-pahân tourne à droite, en partant d'ad-Dokkân, et arrive à Mâdharân, puis à Nêhâwand, qui est un des districts du Djabal (la Médie ou l'Irak persan).

Districts du Djabal.

20

Mâsabadhân. — Mihridjânkadhak. — Mâh al-Koufa qui est Dainawar. — Mâh al-Baçra qui est Nêhâwand. — Hamadhân.—Komm. — L'impôt foncier du Dainawar est de 3,800,000 dirhems. (On prétend que Komm appartenait d'abord à la province d'Ispahân, et qu'il en fut séparé à l'époque de Hâroun (ar-Raschyd). Le district d'al-Karadj eut le même sort¹⁾.

Sous la monarchie des Perses, le Djabal²⁾, l'Adharbaidjân,

1) Addition du man. B.

2) Leçon des deux man., mais il n'est pas improbable qu'il faille lire avec M. Barbier de Meynard: al-Iljyl (Guilan).

Ray, Hamadhân, les deux Mâh, Tabaristân, Donbâwand ¹⁾, Mâsabadhân, Mihridjânkadhak, Holwân et Koumis étaient taxés à 30 millions de dirhems.

Districts d'Ispahân.

Cette province, qui a 80 parasanges en long et en large, renferme dix-sept cantons (*rostâk*), dont chacun comprend 365 villages anciens, sans compter ceux qui sont de date récente. L'impôt foncier de cette province s'élève à 7 millions de dirhems. Elle est vaste, bien cultivée et peuplée, et l'air y est salubre. (Selon quelques uns elle comprend 20 cantons, sans compter Komm qui y appartenait anciennement ²⁾). Les noms des cantons sont: Mârabyn, dans lequel se trouve une citadelle bâtie par Tahmourath, et où il y a un temple du feu. — Karwân. — Borkhlowâr. — Awân (Arân, Arwân). — Onâr. — al-Yrân (al-Yrâz). — al-Bâdh. — Kihistân. — al-Kamadhân. — Barâân. — ar-Roudh. — Rowaidascht. C'est dans ce canton que la rivière de Zarinroudh se perd pour reparaître dans le Kermân à 90 Par. ³⁾ de distance. — Arwand. — Ardistân. — Sard-Kasân. — Djarm-Kasân. — Komm. — Sâwa. — Taimara aç-çogh râ (la petite). — Taimara al-kobrâ (la grande). — Fâik (Kâik, Fâtik ⁴⁾). — Djâbalk. — Bark ar-Roudh. — Warânakân. — Farydhyn. — Warda. — J'ai appris d'al-Fadhl ibn Marwân ⁴⁾ qu'il avait affermé Ispahân et Komm pour la somme

1) Le man. B: Nêhâwand.

2) Addition du man. B.

3) La leçon est incertaine, mais la première lettre paraît être F (non K). Comp. Yakouby, p. 49 note 1. Yâkout IV, 250 l. 1 lit Fâtik, et l'éditeur n'a pas noté de variantes. Par contre le *Marâcid* (II, 484) a Fâik. La véritable forme du nom persan dont il est dérivé est méconnaissable dans les leçons de Yâk. et du *Marâcid*.

4) al-Fadhl ibn Marwân eut après son wézirat deux fois le ministère du diwân de l'impôt foncier. Le premier ministère finit en 233 (Jâbary III, 1379 l. 2 et Ibn al-Athyr VI, 27), le second en 219 (Ibn al-Athyr p. 61). Il mourut en 250 (Ibn al-Athyr p. 89). Yâkout (III, 535 l. 2), en copiant ce passage, a mal ajouté: „le wézir d'al-Motawakkil.”

nette de 16 millions de dirhems, à condition que le gouvernement n'aurait rien à payer pour les frais de l'administration, etc. qui seraient à la charge du fermier.

Kaikâwos conféra la royauté d'Ispahân à Djoudharz.

Continuation de l'itinéraire.

D'ad-Dokkân à Kaçr al-Loçouç (Kengawar, le château des voleurs) 7 Par. — Puis à Khondâdh 7 Par. — Puis on franchit le col ('akaba) de Hamadhân et on arrive à Karyat al-'asl (village au miel) 3 Par. — Puis à Hamadhân 5 Par.

De Hamadhân on peut se rendre à Kazwyn 40 Par. en passant par le canton d'al-Kharrakân.

De Hamadhân à Dernawâ 5 Par. — Puis à Bouzanadjird 5 Par. — Puis à Zarah 4 Par. — Puis à Tazra 4 Par. — Puis à al-Asâwira 4 Par. — Puis à Bousteh et Roudheh 3 Par. — Puis à Dâwoud-abâdh 4 Par. — Puis à Sousanakyn 3 Par. — Puis à Darwadh 4 Par. — Puis à Sâwâ 5 Par. — Puis à Moschkouya 9 Par. — Puis à Kostâna 8 Par. — Puis à Ray 7 Par. Ce qui fait un total (pour la distance entre Bagdad et Ray) de 167 Par.

Le poète Abou 'l-'Atâhia¹⁾ a dit:

»Que Dieu fasse prospérer Ray et ses environs, et que sa main répande sur elle tout ce qu'il y a de bon!"

L'impôt foncier de Ray est de 10 millions de dirhems. De Ray à Kazwyn, en tournant à gauche, 27 Par. — De Kazwyn à Abhar 12 Par. — D'Abhar à Zandjân 15 Par.

Continuant le chemin, on va de Ray à Mofaddhal-abâdh 4 Par. — Puis à Kâseb (Kâst) 6 Par. — Puis à Afrydhyn 8 Par. — Puis à al-Khowâr 6 Par. — Puis à Kaçr al-Milh (château du sel) 7 Par. — Puis à Râs al-Kalb 7 Par. —

1) Mort en 210 de l'Hégire.

23 Puis à Simnân 8 Par. — Puis à Akhoryn (Akhor) 9 Par. —
Puis à Koumis 8 Par.

En tout, de Ray à Koumis 68 Par.

Puis à al-Haddâda 7 Par. — Puis à Badhasch 7 Par. —
Puis à Maimad (Mourdjan) 12 Par. — Puis à Haftakand
(Hefder) 7 Par. — Puis à Asad-abâdh 7 Par. — Puis à Bah-
man-abâdh 6 Par. — Puis à an-Nouk 6 Par. — Puis à
Khosraudjird 6 Par. — Puis à Hosain-abâdh 6 Par. — Puis
à Senkerder 5 Par. — Puis à Byskand 5 Par. — Puis à
Naisâbour 5 Par.

24 La distance totale de Bagdad à Naisâbour est de 305
Par. Naisâbour possède une citadelle. Les villes principales
de la province de ce nom sont: ZAM, Bâkharz, Djowain
et Baihak.

De Naisâbour à Baghys 4 Par. — Puis à al-Hamrâ 6
Par. — Puis à al-Mothakkab ¹⁾ dans le voisinage de Tous
(Tâberân) 5 Par. — Puis à Noukân 5 Par. — Puis à Maz-
dourân (la *'akaba* de Mazdourân) 6 Par. — Puis à Abkyna
8 Par. — Puis à Sarakhs 6 Par.

En tout, de Bagdad à Sarakhs 345 Par.

Puis à Kaçr an-Naddjâr 3 Par. — Puis à Ochtormaghâk
5 Par. — Puis à Talistâna 6 Par. — Puis à Dandânakân 6
Par. — Puis à Yanoudjird (Djanoudjird, Guanoudjird) 5
Par. — Puis à Merw as-Schâhidjân 5 Par.

25 Distance totale de Bagdad à Merw 375 Par. Merw pos-
sède une citadelle. Le poète dit:

»Ce coup d'épée a fait porter la tête d'Abou's-Sarâyâ ²⁾ par
les rues de Merw, leçon mémorable pour tous les passants».

De Merw partent deux routes, dont l'une se dirige vers
le Schâsch et les pays des Turcs, l'autre vers Balkh et
le Tokhâristân.

1) Dans le village de Sanâbâdh. C'est là que le khalife Hârroun ar-Raschyd
mourut et fut enseveli.

2) Chef d'une rébellion très menaçante en Irâk; il fut tué en 200 (Tâbary
111, 986).

Route de Merw au Schâsch et aux pays des Turcs.

De Merw à Koschmâhan 5 Par. — Puis à ad-Dywâb 6 Par. — Puis à al-Mançaf (mi-chemin) 6 Par. — Puis à al-Ahsâ 8 Par. — Puis à Bir Othmân 3 Par. — Puis à Amol 8 Par.

En tout de Merw à Amol 36 Par.

D'Amol à la rive du fleuve de Balkh (Oxus) 1 Par. — On traverse le fleuve et on arrive ensuite à Firabr 1 Par. — Puis à Hiçn Omm Dja'far 6 Par. par le désert. — Puis à Baikand 6 Par. — Puis à la porte du mur d'enceinte de Bokhârâ¹⁾ 2 Par. — Puis à Mâstyn 1½ Par. — Puis à Bokhârâ 1½ Par. — Total de la distance entre Amol et Bokhârâ 19 Par.

Bokhârâ possède une citadelle. Les villes principales de la province de ce nom sont Karmynia, Tawâwys, Bamidj-kath, Wardâna, Baikand, la ville des marchands²⁾, et Firabr.

De Bokhârâ à Schargh (Djargh) on compte 4 Par. — Puis à Tawâwys 3 Par. — Puis à Koukschybaghan 6 Par. Au sud de ce lieu se trouve la chaîne de montagnes qui s'étend jusqu' en Chine. — Puis à Karmynia 4 Par. — Puis à ad-Dabousia 5 Par. — Puis à Arbindjan 5 Par. — Puis à Zarmân 5 Par. — Puis à Kaçr 'Alkama 5 Par. — Puis à Samarkand 2 Par. — Distance totale entre Bokhâra et Samarkand 39 Par. Le poète Abou't-Taky al-'Abbâs ibn Tar-khân a dit:

»Samarkand est une ruine. Comme il a renversé tous ses ornements!

Tu n'est pas meilleure que Schâsch; tu n'échappes pas toujours."

Samarkand possède une citadelle. Les principales villes de la province de ce nom sont ad-Dabousia, Arbindjan, Koschâ-
nia, Ischtykan, Kiss, Nasaf (Nakhschab) et Khodjanda.

1) Bokhârâ avait une étendue de 12 Par. carrés, et comprenait outre la capitale Noumadjkath (appelée ordinairement Bokhârâ) plusieurs villages; v. Islakhry p. 305 etc.

2) V. les auteurs cités au bas du texte et aussi Tabary II, 1186 l. 6 et note f.

De Samarkand à Bârkath 4 Par. — Puis à Khoschou-faghan 4 Par. par le désert. — Puis à Bournamadh 5 Par.
 27 — Puis à Zâmyn 4 Par. par le désert. De Zâmyn partent deux routes, une qui mène au Schâsch et aux pays des Turcs, l'autre qui mène à Farghâna.

Route de Zâmyn au Schâsch.

De Zâmyn à Khâwaç 7 Par. par le désert. — De là aux bords du fleuve du Schâsch (Jaxartes) 9 Par. Après avoir passé le pont ¹⁾ on arrive à Banâkit. De là au fleuve de Tork 4 Par. Après avoir passé le fleuve on entre à Schotourkath. — De là à Banounkath 3 Par. — Puis au Schâsch 2 Par.

En tout, de Samarkand au Schâsch 42 Par.

Du Schâsch à la Mine d'argent, c'est-à-dire Ilâk et Balânkank, 7 Par. — Puis à la Porte de fer 2 milles. — Puis à Kobâl 2 Par. — Puis à Gharkard 6 Par. — Puis à Isbydjâb 4 Par., par le désert.

Distance du Schâsch à Isbydjâb 13 Par.

28 D'Isbydjâb à Schârâb 4 Par. — Puis à Badoukhkat 5 Par. — Puis à Tamtâdj 4 Par. — Puis à Abârdjâdj 4 Par. — Puis à une station au bord du fleuve 6 Par. À Abârdjâdj il y a une colline autour de laquelle jaillissent mille sources qui forment un fleuve qui se dirige vers l'orient et qui est nommé à cause de cela Barkouâb, c'est-à-dire le fleuve rétrograde ²⁾. On y prend à la chasse des faisans noirs. — On passe le fleuve et l'on va ensuite à Djowykat 5 Par. — Puis à Tarâz 3 Par.

Distance entre Isbydjâb et Tarâz 26 Par.

De Tarâz à Kowykath 7 Par. De là à la résidence du

1) Le texte semble être fautif. D'après la citation d'Ibn Khordâdhibeh chez Aboulféda il faudrait traduire: „De là à Eharaschkath, ville située sur le rive du fleuve du Schâsch, 9 Par. Après avoir passé le fleuve" etc.

2) M. Barbier de Méguard me propose de lire بَرَكْرَدَان, mot qui signifie réellement „rétrograde".

roi des Kaimâk 80 journées. Il faut emporter des vivres pour toute la durée de ce voyage.

De Tarâz ¹⁾ au Nouschadjân inférieur 3 Par. — Puis à Kaçra-Bâs 2 Par. C'est un lieu chaud (abrité contre les vents froids) où les Kharlokh ont leur quartier d'hiver. Non loin de là se trouvent les quartiers d'hiver des Kharladj. — Puis à Koul Schoub 4 Par. — Puis à Djol Schoub 4 Par. — Puis à Koulân, riche bourgade, 4 Par. — Puis à Birky (Mirky), grand bourgade, 4 Par. — Puis à Asbara 4 Par. — Puis à Nouzkat, grand bourgade, 8 Par. — Puis à Kharandjawan, grand bourgade, 4 Par. — Puis à Djoul 4 Par. — Puis à Sârigh, grand bourgade, 7 Par. — Puis à la ville du khâkân des Torkasch 4 Par. — De là à Nawâkat 4 Par. — Puis à Kobâl (Kopâl) 3 Par. — De là au Nouschadjân supérieur, où commencent les frontières de la Chine, 15 journées de marche de caravane, de pâturage en pâturage, mais la poste turque fait le voyage en 3 jours.

Route de Zâmyr à Farghâna.

De Zâmyr à Sâbât 2 Par. — Puis à Osrouschana 7 Par., dont les deux premiers par la plaine, les cinq autres en remontant le cours d'eau qui découle du côté de la ville.

La distance de Samarkand à Osrouschana est de 26 Par.

De Sâbât à Ghalouk 6 Par. — Puis à Khodjanda 4 Par. — Puis à Çamghâr 5 Par. — Puis à Khâdjistân 4 Par. — Puis à Tormokân 7 Par. — Puis à la ville de Bâb 3 Par. — Puis à Farghâna 4 Par.

Distance totale entre Samarkand et Farghâna 53 Par.

La capitale de Farghâna a été fondée par Anouscharwân qui la peupla d'hommes pris dans chaque famille; c'est

1) J'ai traité de l'itinéraire qui suit dans mon étude sur la muraille de Gog et de Magog, p. 32 et suiv. (Versl. en Meded. der K. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterkunde, 3e Reeks, V, p. 118 seqq.)

pourquoi il lui donna le nom de *Ez-her-klâneh*, ce qui veut dire »de chaque maison". — Khodjanda appartient à cette province.

De Farghâna à Kobâ, ville, 10 Par. — Puis à la ville d'Ousch 10 Par. — De là à Ouzkand, la ville de Khourtakyn, 7 Par. — Puis à la *'akaba* (la côte) 1 journée. — Puis à Atbâsch 1 journée. — Puis à Nouschadjân la supérieure 6 journées à travers un pays où ne se trouve pas un seul village.

Atbâsch, dont il est question ici, est une ville bâtie sur le haut plateau qui sépare le Tibet de Farghâna. Nouschadjân la supérieure et Tibet sont au centre de l'Orient.

De Nouschadjân la supérieure à la capitale ¹⁾ du khâkân des Toghozghor ²⁾; il y a trois mois de marche, à travers un pays de pâturage couvert de vastes bourgades. Les habitants, de nationalité turque, sont ou mages adorateurs du feu, ou *zendyk* (manichéens). Leur roi réside dans une grande ville fermée par douze portes de fer. La population professe les croyances des *zendyk*. A gauche (au nord) est le pays des Kaimâk; en face, la Chine, à une distance de 300 Par. Le roi des Toghozghor possède une tente d'or placée au faite de son palais; elle peut abriter cent personnes, et se voit à 5 Par. de distance.

Le roi des Kaimâk campe au milieu des pâturages, sous des tentes. Le lieu qu'il occupe est séparé de Tarâz par une steppe d'une étendue de 81 journées de marche.

La contrée habitée par les Toghozghor est la plus vaste de tous les pays turcs; elle est entourée par la Chine, le Tibet et le pays des Kharlokh. Les autres tribus turques sont les Kaimâk, les Ghozz, les Djiguir, les Badjanâk (Petchénègues), les Torkasch (les Turcs par excellence), les

1) Nommée Kouschân selon Mas'oudy I, 288, 358, Yâkout I, 320.

2) V. mon étude sur la muraille de Gog et de Magog, p. 36 (122).

Adhkasch, les Khifschâkh (Kiptchaques), les Khirkhyz (Kirguizes), dont le pays produit du musc¹⁾, les Kharlokh et les Khaladj qui vivent en deça du fleuve.

Quant à la ville de Fârab, c'est une place forte occupée à la fois par une garnison musulmane et par une garnison de Turcs-Kharlokh. — On compte en tout seize grandes villes turques.

Route de Merw as-Schâhidjân au Tokhâristân.

32

De Merw à Fâz 7 Par.—Puis à Mahdy-abâdh 6 Par.—Puis à Yahyâ-abâdh (Bahyr-abâdh) 7 Par. — Puis à al-Karynain 5 Par. — Puis à Asad-abâdh, sur le fleuve (le Murghab), 7 Par. — Puis à Hauzân, sur le fleuve, 6 Par. — Puis à Kaçr al-Ahnaf ibn Kais, sur le fleuve, 4 Par. — Puis à Marwarroudh 5 Par. — Puis à Araskan 5 Par.—Puis à al-Asrâb 7 Par. — Puis à Kandj-abâdh 6 Par. — Puis à at-Tâlakân 6 Par. — Puis à Kansadjâb²⁾ 5 Par. — Puis à Arghyn 5 Par. — Puis à Kaçr Khout 5 Par. — Puis à al-Fârayâb 5 Par. — Puis à al-Kâ³⁾, dépendance du Djouzadjân, 9 Par. — Puis à as-Schabourkân 9 Par. — Puis à as-Sidra, dépendance de Balkh, 6 Par. — Puis à Dasta Kird 5 Par. — Puis à al-Ghour 4 Par. — Puis à Balkh 3 Par.

En tout, de Merw à Balkh 126 (127) Par. Balkh a été mentionnée par le poète al-Ahwaç⁴⁾ dans ce vers :

»A lui l'impôt de Balkh et de tous les pays arrosés par le Tigre, l'Euphrate et le Nil.»

De Balkh on va à Siyâh-djird 5 Par. — De là aux bords du Djaihoun (Oxus), dit le fleuve de Balkh, 7 Par. A droite, sur le fleuve, est la province de Kholm⁴⁾ et celle de Nahr ad-Dhirghân; à gauche, Merw et Khowârizm.

1) C'est la leçon du texte, mais je la crois altérée.

2) Leçon incertaine.

3) Poète connu du temps des Omayyades, mort après 100 de l'Hégire.

4) Var. „do Khottal”.

Le nom propre de la capitale de Khowarizm est Fyl, ville qui est formée de deux quartiers, sur les deux rives du fleuve de Balkh. Ensuite Amol, Zamm, les montagnes d'at-'Ālakān, le Fārayāb, an-Nakhodh. (Andakhodh), le Djouzadjān. Le poète Kothaiyir (ibn al-Gharyza ¹) parle de cette contrée dans son vers :

»Que la pluie du ciel arrose abondamment les tombeaux des braves tombés dans le Djouzadjān!»

Enfin les derniers bourgs de la province de Balkh. On passe le fleuve à at-Firmidh, ville située sur un rocher au delà du fleuve, qui en baigne les murailles.

Route d'aç-Çaghāniyān.

D'at-Firmidh on va à Çarmandjān 6 Par. — Puis à Dā-
 34 razandjy 6 Par. — Puis à Barandjy 7 Par. — Puis à aç-
 Çaghāniyān 5 Par. — De là à Boundha 6 Par. — Puis à
 Hamawārān 7 Par. Entre ces deux dernières stations il y
 a un Wādy (le Wakhschāb) qui a une largeur de 2 à 3
 parasanges. — Puis à Abān Kasawān 8 Par. — Puis à
 Schoumān 5 Par. — Puis à Wāschdjird 4 Par. — Enfin
 à ar-Rāst 4 journées de marche. Rāst, qui forme la fron-
 tière du Khorāsān de ce côté, est situé dans une vallée
 étroite entre deux montagnes: c'est par là que pénétraient
 autrefois les Turcs, quand ils envahissaient le pays. Al-Fadhil
 ibn Yahyā ibn Khālid ibn Barmak ²) y fit construire une
 porte.

Route de Balkh au Tokhāristān supérieur.

De Balkh à Walāry 5 Par. — Puis à la ville de Kholm
 5 Par. — Puis à Bahār 6 Par. — Puis à Bakhānoul 5
 Par. — Puis à Kāridh 'Aam 7 Par. Près de là sont les

1) Poète du temps de la conquête, qu'il ne faut pas confondre avec le fa-
 meux Kothaiyir, l'amant de 'Azzā.

2) Il fut investi du gouvernement du Khorāsān en 177 (Tabary III, 629).

bourgs qui appartiennent à Bistân ibn Sawra ibn 'Amir ibn Mosâwir.

Rôle du montant qu'Abou'l-Abbâs Abdallah ibn Tâkir avait à payer au trésor pour l'impôt du Khorâsân et des autres provinces soumises à son autorité, l'an 211 et 212 ¹⁾.

Ray 10 millions de dirhems.

Koumis 2,196,000 dirh. 35

Djurdjân, province dont les villes principales sont: Nâmia, Dihistân et Wadjala (?), 10,176,800 ²⁾ dirh.

Kermân 5 millions de dirh. Cette province a une étendue de 180 paras. en long et de 170 en large. Sous le gouvernement des Khosroës l'impôt était de 60 millions.

Sidjistân, prélèvement fait du dégrèvement des villages de Mowarrik, du Rokkhadj (Arachosie), du pays d'ad-Dâwar, et du Zâboulisân qui forme la frontière du Tokhâristân, soit de 947,000 dirhems, 6,776,000 dirh.

Les deux Tabas 113,880 dirh., dont 15,370 d'arrérages.

Kohistân 787,880 dirh.; arrérages 121,879 dirh., aides 2,600 dirh.

Naisâbour 4,108,900 dirh. ³⁾, dont 758,724 d'arrérages, 8,000 dirh. en produits destinés aux aides.

Tous 740,860 dirh., dont 139,020 d'arrérages, 7,700 dirh. en produits destinés aux aides.

Nasâ 893,400 dirh., dont 160,331 $\frac{1}{2}$ dirh. d'arrérages.

Abyward 700,000 dirh., dont 317,704 d'arrérages. 36

Sarakhs 307,440 dirh., dont 209,600 d'arrérages.

Merw as-Schâhidjân 1,147,000 dirh., dont 67,144 dirh.

1) Il est évident que l'auteur suit la tradition d'après laquelle Abdallah ibn Tâkir fut nommé gouverneur du Khorâsân immédiatement après la mort de son père en 207, Talha ibn Tâkir n'étant que le lieutenant de son frère (Tabary III, 1065). Kodâma a changé la date en 221.

2) B a 10,190,600.

3) Le man. A porte 1,108,900, mais la façon de B est confirmée par Yakouby.

et 3 dânek d'arrérages. L'impôt des marais y figure pour 48,669¹⁾ dirhems.

Marwarroudh 420,400 dirh., dont 317,225²⁾ d'arrérages.

Bâdhaghys 440,000³⁾, dont 60,000 d'arrérages.

Hérât, Asfozâr et Kandj Rostâk⁴⁾ 1,159,000 dirh., dont 45,454 d'arrérages,

Bouschandj 559,350 dirh., dont 89,154 dirh. en produits destinés aux aides.

Le Tâlakân 21,400 dirh.

Gharschistân 100,000 dirh., 2,000 moutons.

Les districts du Tokhâristân:

Zamm 106,000 dirh.

Le Fârayâb 55,000 dirh.

Le Djouzadjân 154,000 dirh.

Le Khottâlân, Balkh, Sa'd Khorra et ses montagnes 193,300 dirh.

Kholm 12,300 dirh.

Kabroughasch 4,000 dirh.

Boundha⁵⁾ 2,000 dirh.

57 Roub et Simindjân 12,600 dirh.

Le Rywschârân 10,000 dirh.

Le Bâmiyân 5,000 dirh.

Barmokhân, Djoumaryn et le Bandjêr (le Bandjalahr) 206,500⁶⁾ dirh.

Le Tirmidh 47,100 dirh.

Le Bynakân 3,500 dirh.

Karrân 4,000 dirh.

Schikinân 40,000⁵⁾ dirh.

Wakkhân 20,000⁶⁾ dirh.

1) B a 124,000.

2) Le nom du texte est incertain.

3) La leçon est incertaine.

4) B 106,500.

5) B 4,000.

6) B 10,000.

Le Mandadjân 2,000 dirh.

Akharoun 32,000 dirh.

Le Kast 10,000 ¹⁾ dirh.

Nahâm 20,000 dirh.

Le Çaghâniyân 48,500 dirh.

Bâsâra 7,300 dirh.

Le Wâschdjird 1,000 dirh.

Le 'Andamyn et le Zamathân 12,000 dirh. et 13 chevaux.

Kâboul 2,000,500 dirh., plus 2,000 esclaves turcs de la tribu des Ghozz estimés 600,000 dirh. Kâboul est sur la frontière du Tokhâristân. Les villes principales de cette province sont Fârwâf, Azrân, Khowâs, Khosschak et Kha-^{as}bra (Khibar). Étant limitrophe à l'Inde, elle produit du bois d'aloès de qualité inférieure, des noix de coco, du safran et des myrobolans.

Nasaf 90,000 dirh.

Kiss 111,500 dirh.

Le Bottam 5,000 dirh.

Le Bâkbakyn 6,200 dirh.

District (Rostâk) de Djâwân 7,000 dirh.

District du Rouyân 2,220 dirh.

Afna 48,000 dirh.

Khowârizm et Kordar 489,000 dirhems *khârizmy*.

Amol 293,400 dirh.

Pays au delà du fleuve (Oxus):

Bokhârâ, province qui a une citadelle, 1,189,200 dirh. *ghitriifyya*.

Le Soghd avec tous les districts qui forment le gouvernement de Nouh ibn Aâad 326,400 dirhems. Cette somme est ainsi répartie:

Farghânâ 280,000 dirhems *mohammady*.

Les villes turques 46,400 dirhems *khârizmy* et *mosaiyaby*

1) B 20,000.

en outre: 1,187 pièces de grosse toile *kondadjy* et en pelles et plaques de fer 1,300 pièces, de chaque sorte la moitié.

Le chiffre total de l'impôt (dans la Transoxane) est 2,172,500 dirhems *mohammady*. Cette somme est ainsi répartie:

Le Soghd, la mine du Bottam, la mine de sel à Kiss, Kiss, Nasaf, le Bottam et les autres dépendances du Soghd 1,089,000 dirhems *mohammady*.

Osrouschana 50,000 dirhems, c'est-à-dire 48,000 *mohammady* et 2,000 *mosaiyaby*.

Le Schâsch et la mine d'argent 607,100 dirhems *mosaiyaby*.
Khodjanda 100,000 dirhems *mosaiyaby*.

Le total de l'impôt du Khorâsân, en y comprenant tous les provinces et districts gouvernés par Abou'l-Abbâs Abdallah ibn Tâhir, s'élève à la somme de 44,846,000 dirhems¹⁾, plus 18 chevaux de luxe, 2000 moutons, 2000 esclaves Ghozzes, prisonniers de guerre, estimés à 600,000 dirhems, 1,187 pièces de toile *kondadjy*, et en pelles et plaques de fer 1,300 pièces, de chaque sorte la moitié.

Surnoms des rois du Khorâsân et de l'Orient.

Le roi de Naisâbour est surnommé *Kondâr*; — le roi de Merw *Mâhouya*; — le roi de Sarakhs *Zâdhouya*; — le roi d'Abyward *Bahmana*; — le roi de Nasâ *Abrâz*²⁾; — le roi du Ghar-schistân *Barâz-banda*; — le roi de Marwarroudh *Kylân*; — le roi du Zâboulistân *Fairouz*; — le roi de Kâboul *Kâboul-*

1) L'addition des sommes notées pour chaque province ou district en deçà du fleuve donne 49,709,430 dirh., ou, abstraction faite de 2,319,907 pour les arrérages et les aides, 47,389,523 dirh.

La Transoxane (1,189,200 + 2,172,500) = 3,361,700 „

en tout 50,751,223 „

Je ne sais pas expliquer la cause de cette différence, car il n'y a pas de raison de supposer des fautes bien graves soit dans les chiffres de la liste, soit dans celui du total. Kodâma a un total de 38 millions.

2) C'est probablement le même nom que Barâz ou Warâz (sanglier); comp. Nöldeke, *Gesch.* p. 240 note 1.

schâh. Le pays de ce prince est mentionné par le poète Abou'l-'Odhâfir dans ce vers:

»Il ne laissa (insoumis) ni Kâboul, ni Zâboulistân, ni les pays qui les entourent jusqu'au Rokkhadj.»

Le roi du Tirmidh est surnommé *Tirmidh-schâh*; — le roi du Bâmiyân *Schyr-Bâmiyân*; — le roi du Soghd *Fairouz (Ikhschyd)*; — le roi de Farghâna *Ikhschyd*; — le roi du 40 Rywschârân *le Rywschâr*; — le roi du Djouzadjân *Gouza-gân-khodhâ*; — le roi du Khowârizm *Khosraw Khowârizm*; — le roi du Khottal *Khottalân-schâh* ou bien *Schyr-Khottalân*; — le roi de Bokhârâ *Bokhârâ-khodhâ*; — le roi d'Osrouschana *Afschyn*; — le roi de Samarkand *Tarkhân (Tarkhoun)*; — le roi du Sidjistân, d'ar-Rokkhadj et du pays d'al-Dâwar *Rotbyl*¹⁾. Le Rokkhadj a été mentionné par (le khalife) Abdalnalik ibn Marwân²⁾ dans ce vers:

»Quelle distance sépare sa tête de son corps! La tête est en Égypte; le corps git au Rokkhadj.»

Le roi de Hérât, Bouschandj et Bâdhaghys s'appelle *Barâzân*; — le roi de Kiss *Naidoun*; — le roi du Bottan *Dhou'n-Na'na'a*³⁾; — le roi de Wurdâna *Wardân-schâh*; — le roi de Djordjân *Çoul*; — le roi de la Transoxane *Kouschân-schâh*.

Rois turcs: Hailoub-khâkân; Djabghouya-khâkân; Schâbah-khâkân; Sindjibou-khâkân; Mânosch-khâkân; Fairouz-khâkân. Princes tures d'un rang inférieur: Tarkhân; Nyzak; 41 Khourtakyn, Tamroun; Ghouzak⁴⁾; Sohrâb et Fourak.

Relais de poste sur la route de l'Orient.

De Sorra-man-raî (Samarra) à ad-Daskara 12 relais. —

1) Ce nom est toujours prononcé ainsi par les auteurs arabes, toutefois l'orthographe n'en est pas certaine. Théophaue p. 264 B a Ζιεβηλ.

2) Tabary II, 1135 l. dern. „un certain poète.” La tête dont il est parlé ici est celle d'Abdarrahmân ibn al-Asch'ath.

3) „Le bègue”, qui prononce la lettre *l* comme un *n*.

4) Ou Ghourak.

De Bagdad à ad-Daskarâ 10 relais. — De là à Djaloulâ 4 relais. — Puis à Holwân 10 relais. — Puis à Nacyr-abâdh (ou Noçair-abâdh) 9 relais. — Puis à Karmâsyn 6 relais. — Puis à Khondâdh 10 relais. — Puis à Hamadhân 3 relais. — Puis à Moschkouya 21 relais. — Puis à Ray 11 relais. — Puis à Koumis 23 relais. — Puis à Naisâbour 19 relais. —

*Route conduisant aux provinces du Djabal (Médie),
Wâsit, l'Ahwâz et Fâris (la Perse).*

La contribution annuelle de Schahrazour, aç-Çâmaghân et Dârâbâdh est de 2,750,000 dirhems.

De Holwân à Schahrazour on a 9 relais. — De Holwân à Syrawân, chef-lieu du Mâsabadhân, 7 relais. — De Syrawân à aç-Çaimara, chef-lieu du Mihridjânkadhak, 4 relais.

L'impôt foncier de Mâsabadhân et de Mihridjânkadhak est de 3,500,000 dirhems.

De Hamadhân à Komm il y a 47 parasanges. L'impôt foncier de Komm est de 2,000,000 dirhems.

⁴² D'az-Zarkâ¹⁾ à Komm 3 relais. — De Komm à Ispahân 16 relais. — De Mâdharân²⁾ à Nèhâwand 3 relais.

De Bagdad à Wâsit (le milieu) de l'Irak 25 relais. Le poète Abou Nokhaila³⁾ a dit:

»Anbâr est devenue une résidence florissante. Mais, par la conduite hypocrite de leurs maîtres, d'autres résidences sont devenues des ruines, comme Himç, Kinnasryn, al-Mowakkar⁴⁾ et Wâsit dont il ne reste que l'emplacement.»

Entre Wâsit et la frontière de Souk al-Ahwâz il y a 20 relais. — De là à Arradjân 20 relais. — Puis au Noubandadjân 17 relais. — Puis à Schyrâz 12 relais. — Puis à Içtakhr 5 relais.

1) La situation de ce lieu ne se laisse pas déterminer. Évidemment il y a dans le texte une lacune.

2) V. plus haut p. 16.

3) V. sur ce poète *Aghâny* XVIII, 139 et suiv. Anbâr fut la résidence d'Abou 'l-Abbâs as-Saffâh.

4) Résidence de Yazyd ibn Abdalmalik dans la Balkâ.

Districts de l'Ahwáz (Khuzistán).

Souk al-Ahwáz. — Râmahormoz. — Ydhadj. — 'Askar Mokram. — Tostar. — Djondaisâbour. — Le Sous. — Sorrak appelé aussi Daurak. — Nahr Tyrâ. — Manâdhir la grande. — Manâdhir la petite ¹⁾.

L'impôt foncier de l'Ahwáz est de 30 millions. Sous la monarchie des Perses, ce pays était taxé à 50 millions de dirhems.

Le pays de l'Ahwáz est vaste et divisé en sept districts.

Al-Fadhl ibn Marwân ²⁾ m'a raconté qu'il avait affermé l'Ahwáz pour 49 millions de dirhems et qu'il employa à l'entretien des routes etc. 70,000 dirhems.

Route de Souk al-Ahwáz au Fars (Fâris).

De l'Ahwáz à Azam 6 Par. — Puis à 'Abdyn 5 Par. — Puis à Râmahormoz 6 Par. — Puis à az-Zott 6 Par. — Puis à ³⁾ un gué difficile et un long pont sur le Wâdi 'l-milh (rivière du sel). — Puis à Dihlyzân 8 Par. — Puis à Arradjân 8 Par.

Le poète Abou's-Schamakmak ⁴⁾ a dit:

»Dieu m'a voulu récompenser et m'a donné plein pouvoir sur lui (sur mon ennemi) à Arradjân.»

Sur la rivière d'Arradjân, s'élève un magnifique pont construit par un des Khosroës; il est en pierres de taille et long de plus de 300 coudées. — D'Arradjân à Dâsyn 5 Par. — Puis à Bandak 6 Par. En faisant ce chemin, on gravit la pente dite de l'éléphant ('akabat al-Fyl). — Puis

1) Le man. B ajoute: le district des Zott, Sanbyl et Bâsiyân. Puis il porte: „d'autres prétendent que Tostar dépend de Djondaisâbour et que Ydhadj, au lieu de former un district particulier, fait partie de celui de Râmahormoz.”

2) Voir ci-dessus p. 16 note 4.

3) Au lieu de „puis à” il faut probablement lire „il y a là”. Kodâma donne: „de Râmahormoz au Wâdi 'l-milh 4 Par. — Puis à az-Zott 2 Par.”

4) Client de Merwân II, le dernier khalife des Omayyades; v. Ibn Khallikân n. 530 p. 9 éd. de M. Wüstenfeld.

à Khân Hammâd 6 Par. — Puis à ad-Darkhowyd 4 Par. — Puis au Noubandadjân 8 ou 6 Par. — Puis à Kardjân 5 Par. On passe, sur cette route, par le célèbre vallon de
 41 Bawwân, riche en noyers, oliviers et autres arbres à fruit, qui poussent au milieu des rochers. — Puis à al-Kharrâra 7 Par. Le voyageur, en faisant ce chemin, doit gravir la pente dite d'argile (ʿakabat at-tyñ). — Puis à Djowain 5 Par. — Puis à Schyrâz 5 Par. Schyrâz appartient au

District d'Ardaschy Khorra.

Les (autres) cantons de ce district sont: Djour, Mymand, Khabr, le Cymakân, le Bordjân, Korân, le Karbindjân, le Khawâroustân, Kyr, Kaizaryn, Abzar, Samyrân, Tawwadj, Kârazyn, Synyz, Syrâf, Kowâr, le Rowaihân, Kâm-fairouz.

La distance de Souk al-Ahwâz à Daurak par eau est de 18 Par.; par terre, de 24 Par.

45 *District de Sibour.*

La capitale est le Noubandadjân. Les cantons qui en dépendent sont: al-Khascht, Kymâradj, Kâzaroun, Khorra, Bandar Himmân, Dast-Bâryn, le Hindydjân, le Darkhowyd, Tanbouk, le Khoubadhân, le Maidân, Mâhân, al-Djonbadh, le Râmydjân, le Dybandjan, le Schâhidjân, Mouz, Dâdhyn, le Schâdroudh, Darbakhtadjân, le Siyâh Maçç, Abnourân, le Bas-Khomâradjân (Khomâïdjân), le Haut-Khomâradjân, Tyramardân (et Kyst).

District d'Içtakhr.

46 Içtakhr est à la fois le nom du chef-lieu et du district. Dépendances: al-Madynat al-Baidhâ (La Ville Blanche), Nahrân (Rahnân), Asân, Yradj, Mâyn, Khabr d'Içtakhr, Yzad (Yezd), Abarkouh, le Barândjân, le Miyâdawân, le Kâskân, al-Hazâr.

De Schyrâz à Fasâ, qui est située dans le district de Darâbadjird, 30 Par. — De Fasâ à Darâbadjird 18 Par.

Cantons de Darâbadjird.

Korm, Djahram, Nairyz, le Bostadjân, al-Abdjird, al-Andiyân, Djowaim, Fordj, Târim, Tamestân.

District d'Arradjân.

Cantons: Bâsch, Ryschahr, Asladjân, le Malladjân, 47 Farzak.

De Schyrâz à la ville de Djour on compte 20 Par. — De là à al-Baidhâ 7 Par. — Du Noubandadjân à Schyrâz 23 Par. — Entre Schyrâz et Sâbour il y a 20 Par. — De Schyrâz à la ville d'Içtakhr 12 Par. On va de Schyrâz à Zarkân 4 Par. De là à Içtakhr 8 Par.

Territoires (zomoum) des Kurdes en Perse.

Le mot *zomm* (au pluriel *zomoum*) signifie le campement des (tribus) Kurdes ¹⁾. On en compte quatre: 1° le zomm d'al-Hasan ibn Djylouya, appelé aussi le Bâzandjân; il est à 14 Par. de Schyrâz; 2° le zomm d'Ardâm ibn Djowânâh, à 26 Par. de Schyrâz; 3° le zomm d'al-Kâsim ibn Schah-rabarâz, appelé aussi le Kouriyân, à 50 Par. de Schyrâz; 4° le zomm d'al-Hasan ibn Çâlih, nommé aussi le Sourân, à 7 Par. de Schyrâz.

Districts de Fâris (Perse).

Il y en a cinq: Içtakhr, Sâbour, Ardaschyr-Khorran, Darâbadjird, Arradjân et Fasâ ²⁾ La province entière a 155 48 parasanges en long, 150 en large.

1) La prononciation de *Ramm*, que j'ai adoptée chez Istakhrî et Mokaddasî selon Yâkout, est évidemment mauvaise, car c'est le mot Kurde روم (comp. mon Gloss. Geogr. sous روم).

2) Fasâ appartient au district de Darâbadjird. V. plus haut.

Le produit net de l'impôt de Fâris est de 33 millions. Mais al-Fadhl ibn Marwân m'a raconté qu'il l'avait affermé pour une somme nette de 35 millions, sans aucunes frais pour le souverain. Sous le gouvernement des Perses, la province était taxée à 40 millions de dirhems *mitkhâl*.

Route de Schyrâz au Kermân et de là au Sidjistân.

De Schyrâz à ar-Râdiyân 7 Par. — Puis à Khorrâma 2 Par. — Puis au Barândjân 4 Par. — Puis à Kand (Katt), 6 Par. — Puis à al-Hyra 6 Par. — Puis à Bir 'Okba 5 Par. — Puis à al-Mêskânât 8 Par. — Puis à Çâhek 8 Par. — Puis à Sarouschak 7 Par. — Puis à Schahri-Bâbek 7 Par. — Puis à Kaçr an-No'mân 8 Par. — Puis à la bourgade d'Abân 4 Par. — Puis à al-Mardjân 4 Par. — Puis à Bymand, qui est une dépendance du Kermân (4 Par.)

49 *Villes du Kermân.*

Al-Koç, al-Bâriz, al-Morâdj, al-Bolouç, Djyroft. Cette dernière est la plus grande ville de la province, mais le gouverneur réside au Syradjân.

De Bymand au Syradjân 4 Par. — Puis à Kohistân 6 Par. — Puis à Karâta 6 Par. — Puis à Rostâk (Bahâr) 6 Par. — Puis à la ville de Khannâb 4 Par. — Puis à al-Ghobairâ 5 Par. — Puis à Khân Djouzân 5 Par. — Puis à Khân Khaukh 6 Par. — Puis à Sarwistân 7 Par. — Puis à la ville de Dêrouzyn (Dârzyn) 5 Par. — Puis à Bamm 9 Par. — Puis à Narmâschyr 7 Par. — Puis à al-Fahradj, qui est située sur la lisière du désert, 7 (4) Par. Ce désert (entre le Kermân et le Sidjistân) a une étendue de 70 Par. On va d'al-Fahradj à al-Ahsâ wal-Abâr (les réservoirs et les puits). 8 Par. — Puis à Djordj (Gurg), station sans eau qui n'est proprement qu'un signe (*manâra*) indiquant la route 9 Par. — Puis à Ribât Ba'fyda 7 Par. — Puis à Isbydh (Sanydj)

9 Par. — Puis à Kirâghân 8 Par. — Puis à Bir al-Kâdhy 8 Par. — Puis à Râschid, où il y a un seul puits, 6 Par. — Puis à Gâwnyschak, où l'on trouve un étang d'eau pluviale, 4 Par. — Puis à Bardyn, où il y a aussi un étang, 8 Par. — Puis à Djâroun, qui possède des puits, 5 Par. — Puis à la capitale du Sidjistân 6 Par.

Villes du Sidjistân.

Zâlik, Karkouyah, Haisoum, Zarandj, Rouscht, Bâsourd (Nâshtaroudh), al-Karnyn; en cet endroit se trouvent (les ruines de) *l'écurie de Rostam*. La rivière du Sidjistân s'appelle le Hindmind. Le Rokkhadj et le pays du Dâwar sont des dépendances de cette province.

Dans les anciens âges, le roi Kaikâous donna la couronne du Sidjistân à Rostam le fort.

De la capitale du Sidjistân à la ville de Hérât on compte 80 Par.

Route de Schyrâz à Naisâbour.

De Schyrâz à az-Zarkân 6 Par. — Puis au pont d'al-Kousadjân 2 Par. — Puis à Içtakhr 4 Par. — De là à Bord 3 Par. — Puis à une station où se trouve un puits 9 Par. — Puis à Djah 5 Par. — Puis à al-Kardjâr 4 Par. — Puis à Korkoulân 5 Par. — Puis à Hindasak 7 Par. — Puis à Mihr-abâdh 3 Par. — Puis à Abarkouya 3 Par. — Puis à Mahâdjir 10 Par. — Puis à Kaçr al-Asad (Dehschyr) 15 Par. — Puis à Kaçr al-Djouz (Dehgirdân) 7 Par. — Puis à al-Kal'â (Kal'at al-Madjous) 5 Par. par les sables. — Puis à la ville de Yezd 6 Par. — Puis à Andjyra 6 Par. — Puis à Kharâna 13 Par. — Puis à Sâghand 12 Par. — Puis au ribât de Mohammad ibn Yazdâd 8 Par. — Puis à Khân Oschtorân (des chameaux) 6 Par. — Puis à al-Habâik 7 Par. — Puis à Djawârân 4 Par. — Puis à Tamdjârân 4 Par. — Puis aux deux Ta- 52

bas 8 Par. — Puis à la bourgade de Mohammad ibn Khorrazâd 4 Par. — Puis à Sarkhad 4 Par. — Puis à Afrydhoun 12 Par. — Puis à Zandjy 12 Par. — Puis à at-Toraithyth (Torschyz) 4 Par. — Puis à Khâksyr 8 Par. — Puis aux bourgs de Kohistân 4 Par. — Puis à al-Howâr 6 Par. — Puis à Akbarsih 6 Par. — Puis à Naisâbour 6 Par.

De la ville de Naisâbour à la ville de Hérât il y a 80 Par.

Route de Schyrâz à Darâbadjird.

De Schyrâz au village de Bakkâr 3 Par. — Puis à Karyat ar-Rommân (village aux grenades) 4 Par. — Puis à Khawristân 9 Par. — Puis à Kourm 5 Par. — Puis à la ville de Fasâ 4 Par. — Puis à Tamestân 4 Par. — Puis au Foustagâni 6 Par. — Puis à Fasâroudh (rivière de Fasâ) 4 Par. — Enfin à Darâbadjird 8 Par.

Route d'Içtakhr au Syradjân, capitale du Kermân.

D'Içtakhr à Hafar 7 Par. — Puis à al-Bohaira (le lac d'al-Djoubânân) 5 Par. — Puis à Ousbindjân 7 Par. — Puis à Karyat al-Aas 4 Par. — Puis à Çâhek la Grande 6 Par. — Puis à Karyat al-Milh (village au sel) 9 Par. — Puis à Mouriyâna 8 Par. — Puis à Rawân 3 Par. — Puis à al-Mardjân, dernière dépendance de Fâris, 10 Par. Ce qui fait depuis Schyrâz jusqu'à cette station 71 Par. — D'al-Mardjân à ar-Rawth 3 Par. — Puis à Farmân 2 Par. — Puis au Syradjân, la capitale du Kermân (où réside le gouverneur) 11 Par. Il y a donc 16 Par. depuis la frontière de Fâris jusqu'à cette ville.

De Bamm à Narmâschyr 7 Par. — Puis à al-Fahradj, sur la lisière du désert, 4 Par. Le désert a une étendue de 70 Par.

D'al-Mardjân à la ville de Bymand, qui appartient à la province du Kermân, 4 Par. — Puis à la ville de Syradjân 4 Par. — Puis à al-Arhâ (les moulins) 6 Par. —

Puis à Astour 4 Par. — Puis à Khân Sâlim 8 Par. — Puis à Bi-Akhtah ¹⁾ 8 Par. — Puis à Wâdy-Kohandiz 12 Par. — Puis à Isbydhana 4 Par. — Puis à al Ma'din (la mine d'argent) 4 Par. — Puis au Ribât 4 Par. — Puis à Djyroft 4 Par. — De Djyroft à Bamm 20 Par. — Puis à Nahr Solaimân (Djoui Solaimân) 20 Par. — Puis à ad-Dihkân 50 Par. — Puis au Mokrân, al-Mançoura et les pays du Sind. Entre Djyroft et la frontière du Mokrân il y a 41 Par.

Route d'al-Fahradj au Sind.

D'al-Fahradj à at-Taberân, qui dépend déjà du Mokrân, 55 10 Par. — Puis à Basouradjân, chef-lieu du Kharoun, 14 Par. — Puis au village de Yahyâ ibn 'Amr, 10 Par. — Puis à Hadhâr 10 Par. — Puis à Modr 10 Par. — Puis à Mousâra 9 Par. — Puis à Darak-Bâmouya 9 Par. — Puis à Tadjyn 10 Par. — Puis à la traverse du pays des Bolouç (Beloutches) 20 Par. — Puis à al-Djabal al-mâlih (la Montagne salée) 6 Par. — Puis à an-Nakhl (les palmiers) 9 Par. — Puis à Kalamân 6 Par. — Puis à Sarây Khalaf 4 Par. — Puis à Fannazbour 3 Par. — Puis à Hais, sur la route de Kandâbyl, à travers la steppe, 20 Par. — Puis à Sarây Dârân 10 Par. — Puis à al-Djytha 10 Par. — Puis à Koçdâr 10 Par. — De Koçdâr à al-Djour 40 Par. — Puis à Asrouschân 40 Par. — Puis au bourg de Solaimân ibn Somaï' 28 Par. Ce village sert d'entrepôt à ceux qui viennent du Khorâsân pour se rendre au Sind et au Hind (Inde). — Enfin à al-Mançoura 80 Par. 56

De la frontière du Mokrân à al-Mançoura il y a donc 358 Par. On passe par le pays des Zott (Djat) qui ont la garde de cette route.

De Zarandj, capitale du Sidjistân, à Moulân, deux

1) Le nom est proprement Akhtah. La syllabe *Bi* est la préposition persane (v. Tomasehek cité dans la note ajoutée au texte).

mois de voyage. Moulân fut nommé »le *farǧj* de la maison d'or", parce que Mohammed ibn al-Kâsim ¹⁾, lieutenant d'al-Haddjâdj ibn Yousof, y trouva dans une maison (un temple) 40 *bahâr* d'or. Le mot *farǧj* a le sens de «frontière». Le *bahâr* vaut 333 *mann* (et le *mann* deux livres). Le montant total de cet or était donc ²⁾ de 2,397,600 *mithkâl*.

Pays du Sind.

Le Kykân, Banna, le Mokrân, le Maid, le Kandahâr. Le poète Ibn Mofarrigh a dit:

»A Kandahâr; or, celui dont la mort a été fixée à Kandahâr par le destin est l'objet de bien de conjectures.»

Puis Kozdâr, le Boukân, Kandâbyl, Fannazbour, Armâbyl, le Daïbol, Kambalâ, Kanbâya, Sohbân, Sadousân, Râsak, ⁵⁷ le Rour, Sâwandrâ, le Moulân, Sandân, le Mandal, le Bailamân, Sorascht, le Kyradj, Marmad, Kâly, Dahnadj et Barwaç.

Imrân ibn Mousâ le Barmécide fut nommé gouverneur du Sind (en 216), à la condition de payer une redevance d'un million de dirhems, tous frais prélevés.

Pays des Pahlawis ³⁾.

Ray, Ispahân, Hamadhân, le Dynawar, Nèhâwand, Mîhrîdjânkadhak, Mâsabadhân, Kazwyn. Cette ville, qui est à 27 Par. de Ray, forme la frontière du Dailam; elle comprend la ville de Mousâ et la ville d'al-Mobârak. Puis Zandjân, à 27 Par. de Kazwyn, à 15 d'Abhar; d'Abhar à Kazwyn on compte 12 Par. — Enfin le Babr, le 'Tailsân et le Dailam.

1) La leçon du man. A „Mohammed ibn Yousof, frère d'al-Haddjâdj" est certainement fautive.

2) Un *mann* étant égal à 7200 *mithkâl*.

3) C'est ainsi qu'il faut lire au lieu de *Behlous* dans les *Prolegom.* d'Ibn Khaldoun I, p. 145 dern. l.

L'impôt foncier de Kazwyn ¹⁾ est de 1,200,000 dirhems.

Route de l'Akwáz à Ispahán.

D'Ydhadj à Djawârdân 3 Par. — Puis à Rostâdjird 4 Par. — Puis à Salydast 6 Par. — Puis à Bowain 5 Par. — Puis à Soudjar 6 Par. — Puis au Ribât (le Ribât ⁵⁸ de Bârakân) 7 Par. — Puis à Khân al-Abrâr (Khân des hommes pieux, Khân Landjân) 7 Par. — De ce Khân à Ispahân 7 Par.

Route de Fâris à Ispahân ²⁾.

De Fâris (c'est-à-dire de Schyrâz, la capitale) à Kâmfai-rouz 5 Par. — Puis à Kourd 5 Par. — Puis à Tadjâb 4 Par. — Puis à Samèram 5 Par. — Puis à Siyâh 5 Par. — Puis à al-Bourdjân 7 Par. — Puis à Kybâly 6 Par. — Puis à Khân al-Abrâr et ensuite à Ispahân.

Route d'Ispahân à Ray.

D'al-Yahoudyya (faubourg d'Ispahân) à Borkhowâr 3 Par. — Puis à Ribât Wazz 7 Par. — Puis à Anbâriz 5 Par. — Puis à Adh'âfa 6 Par. — Puis à ad-Dafâr 4 Par. — Puis à Bâdh 5 Par. — Puis à Abrouz 5 Par. — Puis à Hawâdhir 9 Par. — Puis à al-Makta'â 5 Par. — Puis à ⁶⁰ Kâriç 9 Par. — Puis à Komm 6 Par. — De Kâriç à ad-Dair (Dair Kadjyn) 7 Par. — Puis à Dizah 7 Par. — Enfin à Ray 7 Par.

Route de Bagdad à Baçra.

De Bagdad à al-Madâin. Le poète Homaid ibn Sa'yd ³⁾ dit de cette ville :

1) B ajoute „et de Zandjân”.

2) Cette route est de beaucoup plus courte que celle que donnent Istakhry et Mokaddasy, mais aussi plus difficile.

3) Sa'yd, le fils de Homaid, poète comme son père, a été beaucoup plus célèbre. V. *Aghâny*, XVII, 2 et suiv., Ibn Khallikân n. 348.

»O cité d'al-Madâin, tu es la plus belle des résidences.»

D'al-Madâin on va à Dair al-'Akoul, puis à Djardjaraâya, à Djabbol, à Fam aq-Çilh (embouchure du canal de Çilh dans le Tigre), à Wâsit. De cette ville à Nahrâbân, puis à al-Fârouth, à Dair al-'Ommâl, à Hawânyt. On s'embarque ensuite sur le canal d'al-Katr, on traverse les Batâih (marais), on arrive par le canal d'Abou 'l-Asad au bras du Tigre qui porte le nom d'al-'Awrâ; enfin on passe du Tigre au canal de Ma'kil et de celui-ci au Faïdh (canal) de Baçra, qui conduit à la ville.

Relais de poste entre Sorra-man-raâ (Samarra)

et Wâsit.

De Sorra-man-raâ à 'Okbarâ 9 relais. — Puis à Bagdad 6 relais. — Puis à al-Madâin 3 relais. — Puis à Djardjaraâya 8 relais. — Puis à Djabbol 5 relais. — Puis à Wâsit 8 relais.

Le produit des capitations dans le district de Wâsit est de 30,000 dirhems. Celui des *çadakât* (impôt du bétail) des Arabes du district de Baçra s'élève à 6 millions de dirhems.

Route de Baçra à l'Omân, le long de la côte.

60 D'al-Baçra à 'Abbâdân. Puis à al-Hadoutha, à 'Arfadjâ, à az-Zâbouka, à al-Mikarr, à 'Açâ, à al-Mo'arras, à Kholaidja, à Hassân, à al-Korâ (les villages), à Mosailiha, à Hamadh, au port de Hadjar, à al-'Okair, à Katar, à as-Sabakha (le terrain salsugineux), à Omân, c'est-à-dire Çohâr, la capitale, et Dabâ.

Route vers l'Orient, par mer.

D'al-Baçra à 'Abbâdân 12 Par. — Puis à al-Khaschabât (les Estacades) 2 Par. C'est là qu'on s'embarque. La côte située à droite appartient aux Arabes, celle de gauche aux Persans; elles sont séparées par un bras de mer qui a

70 parasanges de largeur. La profondeur de ce golfe, dans lequel se trouvent les deux récifs nommés Kosair et 'Owair, est de 70 à 80 brasses.

Des estacades d'al-Baçra à la capitale du Bahrain, sur la côte des Arabes, il y a 70 Par. Les habitants du Bahrain sont des pirates; ils n'ont pas de champs cultivés, mais possèdent des palmiers et des chameaux. Un poète bédouin a dit ¹⁾:

»Il le reléqua, pour l'humilier, aux déserts solitaires sur la plage du Bahrain.»

De là au Dordour (goufre) 150 Par. — Puis à Omân 50 Par. — De là à as-Schihr 200 Par. et d'as-Schihr à Aden 100 Par. Aden est une des principales échelles (ports) ⁶¹ de la mer. On n'y trouve ni blé, ni troupeaux, mais on peut s'y procurer l'ambre, le bois d'aloès, le musc et toutes les marchandises du Sind, du Hind, de la Chine, du Zanguebar, de l'Abessinie, de Fâris, d'al-Baçra, de Djodda et d'al-Kolzom. La mer au bord de laquelle Aden est située est la grande mer orientale qui baigne le Zanguebar, l'Abessinie et Fâris. Elle produit de l'ambre excellent. Il y a dans cette mer des poissons longs de cent à deux cents brasses; les marins les redoutent, et, pour les éloigner, ils choquent des morceaux de bois l'un contre l'autre. On y trouve aussi des poissons volants, longs d'une coudée, à face de chouette; un poisson, long de vingt coudées et qui renferme dans son ventre un autre poisson qui, à son tour, renferme un poisson et ainsi de suite jusqu'à quatre poissons. Puis des tortues, dont quelques unes ont vingt coudées de tour et dont le ventre contient mille œufs; leur carapace fournit une écaille excellente. On y trouve encore des poissons vivipares qui ressemblent au bœuf et dont la peau sert à fabriquer des boucliers, et

1) Parlant du bannissement du célèbre médecin Bakhtyschou' par le khnlifo al-Motawakkil.

une autre espèce vivipare aussi qui ressemble au chameau; enfin, des oiseaux qui, pendant le calme, se font un nid à la surface des vagues, avec les fétus qui flottent sur la mer, et y couvent leurs œufs, sans jamais se poser sur le rivage.

Route d'al-Baçra vers l'Orient le long du rivage persique.

D'al-Baçra (d'al-Obolla) à Khârak 50 Par. Cette île, qui a une parasange en long et en large, produit du blé, des vignes et des palmiers. — De Khârak à Lâwân 80 Par. Cette île a 2 parasanges en long et en large; elle produit du blé et des palmiers. — De là à Abroun, île longue et large d'une parasange, et qui produit du blé et des palmiers, 7 Par. — De là à Khain, île déserte qui n'a pas plus d'un demi-mille (parasange) carré d'étendue, 7 Par. — Puis à Kys, île qui a 4 parasanges en long et en large, où l'on trouve des palmiers, des champs cultivés et des troupeaux, et qui renferme une pêcherie de perles très estimées, 7 Par. — De là à l'île d'Ibn Kâwân (Barkâwân), qui a 3 parasanges en long et en large et qui est habitée par des hérétiques de la secte des Ibâdhites, 18 Par. — De cette île à Ormouz on compte 7 Par. — D'Ormouz à Thârâ¹⁾, qui est la ligne de démarcation entre Fâris et le Sind, 7 journées. — De Thârâ à ad-Daibol 8 journées. — De là aux bouches du Mihrân, le fleuve du Sind, 2 Par.

Le pays du Sind produit le *costus*, le rotang et le bambou.

Du fleuve Mihrân à Outakyn, où commence le pays du Hind (Inde), 4 journées. On y récolte le rotang dans les montagnes et le blé dans les vallées; les habitants sont méchants, rebelles, brigands. Deux parasanges plus loin, habite une autre peuplade qui se livre au vol, ce sont les Maid. — De là à Kouly 2 Par. — De Kouly à Sindân,

1) Il faut lire peut-être Tyz.

où l'on récolte le bois de *sudj* (teck) et le rotang, 18 Par. — De Sindân à Molay, pays du poivre et du rotang, 5 journées. Au dire des marins, chaque grappe du poivrier est surmontée d'une feuille qui l'abrite de la pluie ¹⁾; lorsque la pluie cesse, le feuillage s'écarte; s'il recommence à pleuvoir, il recouvre de nouveau le fruit. — De Molay à Bollyn, 2 journées. — A Bollyn, qui se trouve à 2 journées de distance de la grande mer, la route se partage. En suivant la côte, on arrive en 2 journées à Bâpattan ²⁾, qui produit du riz qu'on exporte à Sarandyb (Ceylan). — De Bâpattan à as-Sindjily et Kabaschkân, pays qui produit du riz, 1 journée. — De là à l'embouchure du Koudâfaryd (Godawari), 3 Par. — De là à Kailakân, al-Lawâ et Kandja, pays qui produit du froment et du riz, 2 journées. — De là à Samandar, où l'on cultive le riz, 10 Par.; on y expédie du bois d'aloès par voie d'eau douce (le Brahmapoutra), de contrées situées à une distance de 15 ⁶⁴ et même de 20 journées, comme le Kâmeroun (Assam) et d'autres lieux. — De Samandar à Ouranschyn (Orissa), grand royaume où abondent l'éléphant, le cheval, le buffle et toutes sortes de productions, 12 Par. Le roi de ce pays est très puissant. — D'Ouranschyn à Abyna, où l'on trouve aussi des éléphants, 4 journées.

De Bollyn à Sarandyb 1 journée. Cette île a 80 parasanges en long et en large. On y voit la montagne sur laquelle Adam fut précipité, après avoir été chassé du paradis. Le sommet se perd dans les nues, et il est aperçu des navigateurs à une distance de quelques ³⁾ journées. Les Brahmanes, qui sont les dévots de l'Inde, montrent sur cette montagne l'empreinte de l'un des pieds d'Adam dans le

1) Kazwiny II, 72, au mot Malybar, dit que la feuille l'abrite du soleil. Cosmas fait mention de ce phénomène; v. Yule *Cathay* p. CLXXV. „And every bunch of fruit has a double leaf as a shield”.

2) Voyez ma note sur le texte.

3) B „d'environ vingt”.

roc, ayant la longueur de 70 coudées, et ils racontent qu'une flamme jaillit sans cesse, comme un éclair, du sommet de la montagne. D'après leur dire, Adam aurait mis l'autre pied dans la mer à une distance de 2 à 3 journées. Dans cette montagne et dans les environs on recueille toutes les variétés de rubis et toutes les pierres précieuses qui ressemblent au rubis, enfin, dans la vallée, au pied de la montagne, des diamants. On trouve sur la montagne du bois d'aloès, du poivre, diverses sortes d'aromates et de parfums, l'animal qui porte le musc et la civette. Sarandyb produit le cocotier et l'émeri qui sert à polir les métaux. Dans ses rivières on ramasse du cristal de roche, et le long de ses côtes sont établies des pêcheries de perle.

68 Au delà de Sarandyb est l'île de Râmy (Sumatra), où vit le rhinocéros. Cet animal est moins grand que l'éléphant, mais il l'est plus que le buffle. Il est herbivore et rumine comme les bœufs et les moutons. On y trouve aussi des buffles sans queue. Cette île produit le bambou et le *bakkam* (bois de Brésil) dont les racines sont efficaces contre les poisons mortels. Ce remède a été employé avec succès par des marins contre la morsure des vipères. Dans les forêts il y a des hommes tout nus, et dont le langage est une sorte de sifflement inintelligible. Ils évitent la société des autres hommes. Leur taille n'est que de 4 empan; les parties génitales, dans les deux sexes, sont de petite dimension; leur chevelure est un duvet roux. Ils grimpent sur les arbres avec les mains sans le secours des pieds.

Il existe dans (une île de) cette mer une peuplade de blancs qui peuvent atteindre à la nage les bâtiments, même lorsqu'il vente grand frais. Ils échangent, contre du fer, de l'ambre qu'ils apportent avec leurs dents ¹⁾.

1) L'auteur veut parler probablement de l'île de Lankabârous (Nicobar), car sa description est presque identique avec celle que la *Relation*, p. 8, et Edrysy, I, p. 76, donnent de cette île.

Une autre île est habitée par des noirs à cheveux crépus, antropophages, qui découpent leurs victimes toutes vivantes ¹⁾.

Il y a (dans une des îles de cette mer) une montagne, dont l'argile soumise à l'action du feu devient de l'argent ²⁾.

Dans les montagnes du Zâbedj il y a d'énormes serpents qui dévorent les hommes et les buffles; on en trouve même qui dévorent les éléphants. Ce pays produit des camphriers gigantesques; il y en a qui peuvent étendre l'ombre de leur feuillage sur environ cent personnes. Pour obtenir le camphre, on pratique, au sommet de l'arbre, une incision par laquelle l'eau de camphre s'échappe en assez grande quantité pour qu'on puisse en remplir plusieurs jarres. Après l'avoir recueillie, on fait une autre incision au-dessous, vers le milieu de l'arbre, d'où découlent les morceaux ³⁾ de camphre; c'est la gomme de cet arbre, mais elle se trouve dans le bois même. Après cette opération, l'arbre devient inutile et se dessèche.

Cette île renferme une foule de merveilles qu'on ne saurait ni énumérer, ni décrire.

Celui qui veut aller à la Chine, se rend, après avoir ⁶⁶ quitté Bollyn, et en laissant l'île de Sarandyb (Ceylan) à sa droite, vers Alankabâlous (Nicobar), île située à une distance de 10 à 15 journées de Sarandyb.

Les habitants de cette île vont nus; ils vivent de bananes, de poisson frais et de cocos; le métal précieux chez eux est le fer. Ils fréquentent les marchands étrangers.

1) C'est sans doute une des îles d'Andamân, *Relation*, p. 8. Comp. l'Index géogr. des *Merveilles de l'Inde*. L'île de Malhân, mentionnée dans la *Relation*, p. 20, paraît appartenir à ce même groupe. Edrysy p. 77 appelle cette île Djâlous (nom qu'il faudra probablement lire Bâlous).

2) V. la *Relation* p. 9 et comp. Edrysy p. 79, qui place cette montagne près de l'île de Djâlous (Bâlous).

3) C'est-à-dire les gouttes qui s'épaississent et se cristallisent. Parmi les articles d'exportation l'autour compte tant l'eau de camphre que le camphre.

D'Alankabâlous à l'île de Kilah ¹⁾, 6 journées de navigation. Cette île appartient au royaume de Djâba l'Indien ²⁾. Elle renferme les fameuses mines d'étain *kala'y* et des plantations de bambou. — A gauche ³⁾ et à 2 journées de Kilah est l'île de Bâlous, habitée par des anthropophages. Elle produit du camphre excellent, des bananes, des cocos, des cannes à sucre et du riz.

De là aux îles de Djâba, de Schalâhit et de Harladj 2 Par. ⁴⁾. L'île de Djâba est grande. Le roi porte des ornements (une chlamyde) en or et une tiare d'or; il adore les *boudd* (les images du Bouddha). Les produits de cette île sont des cocos, des bananes et des cannes à sucre; ceux de Schalâhit le bois de sandal, le nard indien et le giroflie.

Il y a à Djâba un petit volcan, de 100 coudées en long et en large et n'ayant que la hauteur d'une lance, sur le sommet duquel on voit des flammes durant la nuit; le jour il n'en sort que de la fumée.

De ces îles on arrive après quinze jours de navigation aux îles des aromates.

La distance entre Djâba et Mât est petite.

Les rois et les peuples de l'Inde s'abstiennent de boire

1) Probablement Kêda de la péninsule de Malacca. V. Van der Lith, *Merveilles de l'Inde*, p. 255-264.

2) Dans la *Relation des Voyages*, éd. Reinaud p. 17, nous lisons que le Kilah-Bâr est une dépendance du Zâbedj, mais le texte porte „est le royaume (appartient au royaume) du Zâbedj”. On pourra en déduire que Djâba et Zâbedj sont deux diverses prononciations du même nom. Ibn Rosteh substitua de même Zâbedj à Djâba dans le passage suivant.

3) M. van der Lith, *Merveilles*, p. 263 a supposé avec vraisemblance que Bâlous est Baros sur la côte occidentale de Sumatra. Mais il fait observer qu'il faudra lire „à droite”, puisque l'auteur décrit la navigation des îles Lankabâlous vers la Chine.

4) Il est évident qu'il y a une lacune dans l'itinéraire. Selon Edrÿs (I. 80) la distance de 2 Par. est celle qui sépare les îles de Djâba, de Schalâhit et de Harladj l'une de l'autre. Nous apprenons d'Ibn Rosteh que l'île de Harladj a été nommée ainsi du nom d'un gouverneur.

du vin; mais ils considèrent l'adultère comme une action licite, à l'exception du roi de Kimèr (Kmèr, le Cambodge), qui interdit et l'adultère et l'usage du vin. Au contraire, le roi de Sarandyb fait venir les vins de l'Irak pour sa consommation. Tous ces rois font grand cas d'éléphants de haute stature, et ils s'en disputent l'acquisition à prix d'or. Le maximum de la taille chez cet animal est de neuf coudées; cependant, on trouve dans les *ghobb* (de Ceylan) des éléphants qui ont jusqu'à dix et même onze coudées de haut. Le plus puissant souverain de l'Inde est le *Balhara*, dont le nom signifie »roi des rois". Sur le châton de sa bague, est gravée cette devise: »celui qui t' aime pour une cause, te tourne le dos, lorsque cette cause n'existe plus". Il réside au Kamkam (Gongan), pays qui produit le bois de *sâdj* (teck). Après lui viennent le roi du Tâfin; Djâba (c'est-à-dire: le roi de Djâba); le roi du Djorz'), qui fait usage des dirhems dits *tâtaryya*²⁾; Ghâbra³⁾; Rahmâ⁴⁾. Les états de ce dernier sont distants de tous les autres d'une année de marche. On raconte que le Rahmâ possède cinquante mille éléphants; le pays produit des étoffes de coton veloutés (*mokhmal*) et du bois d'aloès de l'espèce *hindy* (indienne). Après lui vient le roi de Kâmeroun (Assam) dont le royaume touche à la Chine, et abonde en or. On y trouve le rhinocéros, animal qui porte sur le front une corne, longue d'une coudée, et épaisse de deux palmes. Quand on la fend, on trouve dans l'intérieur, et

1) La leçon n'est pas certaine, mais comme, d'après la *Relation* p. 127 du texte, la ville de Canogo était située dans ce pays, la conjecture de Reinaud (*Relation* note 56, *Mém. sur l'Inde*, p. 206) est très probable que le nom est une transcription de Sourasena, nom ancien du Douâb.

2) V. mon Gloss. sur les géographes in v. La valeur d'un dirhem tâtary est de 1½ dirhems ordinaires.

3) C'est probablement le même roi dont Ibn Rostch écrit le nom al-'Anbidy, Masoudy I, 394 al-Kâidy. Cet auteur nomme son royaume Mandoura-Patan (comp. *Merveilles*, p. 275).

4) Probablement Pegu. V. ma note au bas du texte.

se détachant en blanc sur un fond noir comme le jais, l'image d'un homme, d'un quadrupède, d'un poisson, d'un paon ou de quelque autre oiseau. Les Chinois en fabriquent des ceintures dont le prix varie depuis trois cents dénares jusqu'à trois et ⁶⁵ quatre mille dénares.

Tous les rois dont il vient d'être parlé ont les oreilles percées (c'est-à-dire: portent des boucles d'oreille).

Le roi du Zâbedj est nommé le *Maharâdj*; il y a dans ses états une île nommée Bratâil qui chaque nuit retentit du son des instruments à corde et des tambours. Les navigateurs prétendent que l'antéchrist y demeure ¹⁾. On y voit sortir de la mer des chevaux qui ressemblent en tout aux chevaux terrestres, mais dont la crinière est si longue qu'elle traîne par terre. Dans une autre île il y a des singes qui ont la taille de l'âne.

Le *Maharâdj* perçoit chaque jour un revenu de deux cents *mann* ²⁾ d'or; il fait fondre cet argent en une seule brique et la jette dans l'eau en disant: voilà mon trésor ³⁾. Une partie de ce revenu, soit cinquante *mann* par jour, lui vient des combats de coq. Une des cuisses du coq vainqueur appartenant de droit au roi, le possesseur la rachète à prix d'or.

Continuation de la route à la Chine.

En partant de Mâit, on trouve à gauche l'île de Ti-youma (Timoan), qui produit du bois d'aloès de l'espèce *hindy* (indienne) et du camphre ⁴⁾. — De là on va, en 5

1) Comp. aussi Masoudy I, 343, qui place cette île dans la mer de Ganf. Kazwiny I, p. III du texte, l'avant-dern. dit qu'on y trouve des écrevisses pétrifiées. La même particularité est racontée dans les *Merveilles* p. 171 (comp. p. 220) d'une île de la mer de Ganf. On pourrait en conclure qu'il est toujours question de la même île.

2) Kazwiny, qui donne ce même récit sous le nom de Mohamuned Ibn Zakaryya ar-Râzy, ajoute: chaque *mann* a 600 drachmes.

3) Comp. Masoudy I, 176.

4) Selon la *Relation* p. 17 et suiv. le trajet de Kilah à cette île est de dix journées.

journées, à Kimèr, pays qui produit le bois d'aloès *Kimèry* et du riz. — De Kimèr au Çanf, 3 journées, en suivant la côte. Le bois d'aloès du Çanf, connu sous le nom de *çanfy*, est supérieur à celui de Kimèr, car il va au fond de l'eau, tant il est lourd et excellent. On trouve dans le Çanf des bœufs et des buffles.

Parmi les villes les plus connues de l'Inde sont: Sâmil (Kâmohol¹⁾), Houryn⁽²⁾), Kâloun⁽³⁾), Kandahâr et Kaschmyr⁴⁾.

Du Çanf à Loukyn, qui est la première échelle de la Chine, 100 parasanges, par la route de terre et de mer. On trouve à Loukyn la pierre chinoise, la soie chinoise, de la porcelaine d'excellente qualité et du riz. — On va de Loukyn à Khânfou⁵⁾), qui est l'échelle la plus considérable (de la Chine), en 4 journées par mer, et en 20 journées par terre. On y trouve toute espèce de fruits et de légumes, le blé, l'orge, le riz et la canne à sucre. — De Khânfou, on arrive en 8 journées à Khândjou⁶⁾), ville qui offre les mêmes productions que Khânfou. — De là à Kânçou⁷⁾), où l'on trouve aussi les mêmes productions, 20 journées. Chacune des échelles de la Chine est située à l'embouchure d'un grand fleuve navigable qui est soumis à l'influence de la marée. On trouve dans le fleuve de Kânçou l'oie⁸⁾), le canard et la poule.

La longueur de la côte chinoise, depuis Armâbyl⁹⁾) jusqu'à l'extrémité du pays (au nord), est de deux mois de voyage. La Chine renferme trois cents villes, toutes prospères, dont quatre-vingt dix célèbres. Ce pays est borné par la mer,

1) Fragment qui n'est pas à sa véritable place.

2) Quelques uns prononcent Khânkou. C'est le port de Canton (Hongkong).

3) Hang-tshou(-fu).

4) Kian-tshou.

5) La traduction de ce mot repose sur une conjecture de M. Barbier de Meynard.

6) Ville de l'Indo.

le Tibet, le pays des Turcs, et, à l'occident, l'Inde.

A l'orient de la Chine sont les pays d'al-Wâkwâk (le Japon)¹⁾, qui sont tellement riches en or, que les habitants fabriquent, avec ce métal, les chaînes de leurs chiens et les colliers de leurs singes. Ils livrent au commerce des tuniques brochées d'or. On y trouve encore du bois d'ébène d'excellente qualité.

70 Les pilotes²⁾ qui fréquentent la mer orientale, étant interrogés sur le flux et le reflux, disent que ce phénomène se manifeste dans la mer de Perse à chaque lever de la lune; mais dans la grande mer (l'Océan) il n'a lieu que deux fois chaque année: l'une en été, dans

1) Dans une communication faite à l'Académie royale des sciences à Amsterdam, en 1880, et intitulée „De oudste Arabische berichten over Japan”, j'ai tâché de prouver que Wâkwâk est le nom ancien du Japon, et j'ai discuté les passages des auteurs arabes qui y ont rapport. Une traduction française de cette communication a été donnée en guise d'appendice dans les *Merveilles de l'Inde* par M. M. van der Lith et Devic (Leide 1883—86), p. 295 et suiv. J'y ai parlé aussi du passage de Berouny, *India*, p. 103 du texte. M. Sachau dans sa traduction I, 210 ne l'a pas bien rendu. Il écrit: „The island of *Alwâkwâk* belongs to the *Kumair* islands. *Kumair* is not, as common people believe, the name of a tree which produces screaming human heads instead of fruits, but the name of a people the colour of whom is whitish. They are of short stature and of a build like that of the Turks. They practise the religion of the Hindus, and have the custom of piercing their ears. Some of the inhabitants of the *Wâkwâk* island are of black colour”. La traduction exacte est: „L'île de Wâkwâk appartient au (est dépendante du) Komair (Kmèr, le Cambodge). Cette île n'a pas été, comme le croit le vulgaire, ainsi appelée à cause d'un arbre dont le fruit aurait la forme d'une tête humaine, poussant un cri, mais Wâkwâk est son nom propre. Mais (quoique le Kmèr et le Wâkwâk soient réunis sous un même sceptre, ces peuples ne se ressemblent guère, car) la couleur du peuple du Kmèr tire sur le blanc, leur stature est petite; ils ont l'extérieur des Turcs, mais suivent la religion des Hindous, ayant leurs oreilles percées; par contre, on trouve parmi le peuple du Wâkwâk des gens de couleur noire.” Du reste, le passage de Berouny est peu compréhensible, car il est difficile d'admettre que le Japon ait jamais appartenu à l'empire du Cambodge. La dernière partie du passage semble être corrompue dans le man., car c'est précisément des habitants du Wâkwâk que l'auteur des Merveilles et Masoudy disent qu'ils ont quelque ressemblance avec les Turcs.

2) Kazwyny I, 114, qui a copié ce passage de seconde main (du livre de Mohammed ibn Zakariyya ar-Râzy), a au lieu de „les pilotes”: Abdalghaffâr as-Schâmy (le Syrien) le marin.

la direction du nord-est, pendant six mois; à cette époque la mer hausse dans les régions orientales, comme la Chine, et elle diminue dans les régions occidentales; l'autre fois en hiver, dans la direction du sud-ouest, durant six autres mois; la mer hausse alors dans les contrées occidentales, et elle diminue sur la côte de la Chine.

A l'extrémité de la Chine, en face de Kânçou, il y a un pays montagneux, nommé le Schylâ (la Corée), et divisé en plusieurs principautés. L'or y abonde. Les Musulmans qui s'y rendent s'établissent définitivement dans cette contrée, à cause de tous les avantages qu'elle présente. On ignore ce qui est situé au delà.

Quant à ce que la mer orientale fournit à l'exportation, on tire de la Chine la soie blanche (*laryr*), la soie de couleur (*frand*) et la soie damassée (*kymkhâw*), le musc, le bois d'aloès, des selles, des fourrures de martre (*sammour*), de la porcelaine, le *cylbandj*¹⁾, la cinnamome et le galanga. Du Wâkwâk (Japon) on exporte l'or et l'ébène; de l'Inde, diverses espèces de bois d'aloès, le bois de sandal, le camphre et l'eau de camphre, la muscade, le clou de girofle, le cardamome, le cubèbe, le coco, des étoffes végétales²⁾, des tissus en coton veloutés, des éléphants. On exporte de Sarandyb toutes les variétés du rubis et d'autres pierres de ce genre, le diamant, les perles, le cristal et l'émeri qui sert à polir les métaux; de Molay et de Sindân, la poivre, de Kilah, l'étain dit *kala'y*; des régions du Sud, 71 le bois de Brésil et le *dâdhy*³⁾; du Sind, le costus, le rotang et le bambou.

1) C'est probablement la même drogue narcotique que les Persans nomment *Gâlbândj*.

2) „Etoffes fabriquées avec une herbe dont la végétation ressemble à celle du papyrus”, Edrÿs I, 70. Ces tissus avaient une grande valeur. Comp. v. Kramer, cité en bas du texte. Olearius, *Reisebesch.* (1696), Anhang I, 139 note 6 dit que cette herbe est connue sous le nom de „Herba de Bengala.”

3) Le mille-pertuis, dont on employait les graines à rendre le vin plus fort et plus odorant. On le tirait aussi de l'Arabie méridionale, v. Yâkout I, 272 l. 12;

La longueur de cette mer, depuis al-Kolzom (Suez) jusqu'au Wâkwâk (Japon) est de 4,500 parasanges.

Les principaux articles d'exportation du Yémen sont les tissus à dessins qu'on appelle *waschy* et plusieurs autres étoffes, l'ambre, le *wars* (plante qui sert à teindre en jaune), des mûles et des ânes.

Les Indiens sont divisés en sept castes: 1° les *Schâktharyya*¹⁾; c'est la caste des nobles et du roi. Toutes les autres castes se prosternent devant eux, mais ils ne rendent cet hommage à personne. 2° Les *Brahmanes*, qui ne boivent ni vin, ni liqueur fermentée. 3° Les *Ksatryya*; ils boivent trois coupes [de vin seulement; ils ne peuvent contracter alliance dans les familles des Brahmanes, mais ceux-ci épousent leurs filles. 4° Les *Schoudaryya* (soudra) ou cultivateurs. 5° Les *Baischyya* (*weischya*), artisans et ouvriers²⁾. 6° Les *Sandâlyya* (Tchandala), qui sont musiciens et chanteurs, et qui possèdent des femmes renommées pour leur beauté. 7° les *Dhonbyya* (Donba), gens d'un teint brun, qui sont jongleurs, bâteleurs et joueurs de divers instruments³⁾.

Il y a quarante-deux sectes religieuses parmi les Hindous; les uns croient en Dieu le Très-Haut et en la mission des prophètes; d'autres rejettent les prophètes, d'autres rejettent toutes ces croyances à la fois. Les Indiens préten-

1) L'auteur, qui ne pouvait s'imaginer que la caste à laquelle le roi appartenait ne serait pas la première de toutes, a dédoublé le nom des Kchatrya et en a fait deux castes, l'une celle du roi et des nobles, l'autre celle des soldats.

2) »On voit que l'auteur invertit l'ordre de ces deux castes, celle des weysias ou marchands étant supérieure à la caste des soudras (artisans)» B. d. M. Comme la faute ne se trouve non seulement dans les deux man., mais aussi chez Edrysy (I, 98), on n'est pas en droit de supposer une faute de copiste.

3) Berouny, *India*, p. 49 l. 10 et 17 nomme la classe infime des Indiens **بَدَعَتِي**. Il n'est pas douteux que le même nom se trouve sous la forme **بند** dans les *Merveilles de l'Inde* p. 117 l. 7, comp. le Gloss. p. 194, et il est vraisemblable que la leçon de Berouny n'est qu'une corruption de **باعد**.

dent qu'ils peuvent, par leurs enchantements, réaliser tout ce qu'ils veulent, même empoisonner les absents, ou les guérir s'ils ont été empoisonnés. Par la pensée et la divination ¹⁾ ils peuvent lier et délier, nuire et être utiles. Ils savent évoquer des apparitions, dont l'homme le plus habile ne peut se rendre compte; ils prétendent avoir le pouvoir de retenir la pluie et la grêle ²⁾.

Fin de la description de l'Orient.

Le Maghrib ou Occident.

Le Maghrib formait un quart de l'Empire sous la monarchie des Perses; son gouverneur était nommé Khorbarân-ispahbadh.

Route de Bagdad vers l'Occident.

De Bagdad à as-Sailahyn 4 Par. — De là à al-Anbâr 8 Par. — Puis à ar-Rabb 7 Par. — Puis à Hyt 12 Par. Le poète Abou 'l-'Amaithal ³⁾ a dit:

»Pourquoi ne fit-il pas halte à Hyt dans cette nuit-ci, ou bien à Anbâr la nuit précédente?"

De Hyt à an-Nâousa 7 Par. — Puis à Alousa 7 Par. — Puis à al-Fohaima 6 Par. — Puis à an-Nahya (ou an-No-73 haiya) 12 Par. par le désert. — Puis à ad-Dâziky 6 Par. — De là à al-Fordha (le port) 6 Par. — Puis à Wâdi's-Sibâ^c (vallée des lions) 6 Par. — Puis au Khalydj (canal) des Banou Djomai^f 5 Par. — Puis à al-Fâsch, en face de Karkysiâ (Circesium) 7 Par. — Puis à Nahr Sa'yd 8 Par. — Puis à al-Djardân 14 Par. — Puis à al-Mobâarak 11 Par. — Puis à ar-Rakka 8 Par. Cette ville, qui est la ville principale du Diyâr Modhar, était appelée par les Romains Kâlânykous (Callinicus). Les autres villes du

1) Voyez la note de M. Barbier de Meynard, Masoudy II, 452.

2) Ou le froid.

3) Mort en 240.

Diyâr Modhar

sont ar-Râfika; Harrân, ville nommée par les Romains Hellenopolis, et mentionnée par le poète Sodaif¹⁾ dans le vers suivant:

»Je m'étais cru fort, mais la mort du défenseur de la religion, enterré à Harrân²⁾, m'a brisé."

Puis ar-Rohâ (Edessa); Somaisât; Saroudj; Râs Kaifâ (Hiçn Kaifâ); al-Ardh al-Baidhâ (la terre blanche); Tell Mauzan; ar-Rawâby (Rawâby ou collines des Banou Tamym); al-Mâzihain, et al-Modaibir. — L'impôt foncier du 74 Diyâr Modhar s'élève à 5,600,000 dirhems. L'impôt d'ar-Roçâfa, d'az-Zaitouna, de Kafarhadjar et d'al-Djazyra³⁾ a été fixé à 4,000 dénares⁴⁾.

District de l'Euphrate.

Ce district comprend Karkysia, située au confluent de l'Euphrate et du Khâbour; ar-Rahba; ad-Dâlia; 'Aanât; Hyt; al-Hadytha et ar-Rabb.

Villes du district du Khâbour.

Aç-Çowwar, al-Fodain, Makisyn, as-Schamsânyya. Le poète al-Akhtal⁵⁾ a dit:

»Son corps git près d'al-Hasschâk, sa tête en est séparée par le Khâbour et aç-Çowwar."

Puis as-Sokair; 'Arâbân; Tabân; le Haut-Tonainyr; le

1) Poète de la première moitié du deuxième siècle de l'Hégire.

2) C'est-à-dire Ibrâhym, frère aîné du premier khalife abbâsîde.

3) La lecture de ce nom est douteuse. Ces quatre places avec leurs territoires avaient appartenu aux Omayyades; elles furent confisquées par les Abbâsîdes et ajoutées au domaine royal.

4) Dans le man. B on trouve cette note: „Au rapport d'al-Isphâny, l'impôt du Diyâr Modhar, y compris les dîmes, a été alloué pour 9,500,000 dénares (lisez dirhems).

5) Poète célèbre du temps des Omayyades.

Bas-Tonainyr et Samâghâ. Telles sont les villes situées sur le Khâbour.

Les stations de la route de Rakka à Kinnasryn sont Dawsar; Bâlis, où l'on passe l'Euphrate; Khoschâf (Khosâf); Nâ'oura; Haleb; Kinnasryn.

Districts de Kinnasryn.

75

Ma'arrat Maçryn; Martahwân; Sarmyn; Hiyâr Bani 'l-Ka'kâ'; Dolouk; Ra'bân; Haleb.

Les districts des 'Awâcim sont: Kouros; al-Djouma; Manbidj; Antâkia; Tyzyn; Boukâ; Bâlis et Roçâfa de Hirschâm (ibn Abdalmalik).

L'impôt foncier de Kinnasryn et des 'Awâcim se monte à 400,000 dénares.

De Kinnasryn on se rend à Schaizar, puis à Hamât, puis à Himç (Emessa).

Districts de Himç.

Hamât; Schaizar. Le poète Amrou 'l-Kais a dit:

»Les amis, liés les uns aux autres par une affection ardente dès leur jeunesse, se sont séparés le soir où nous passâmes par Hamât et Schaizar.»

Puis Fâmîa (Apamea); Ma'arrat an-No'mân; Çawwarân; Latmyn; Tell Mannas; al-Ghallâs; Kafartâb; Djousia; Lobnân (le Liban); as-Scha'yra; les cinq districts d'al-Tamma¹⁾; 76 al-Bal'âs; al-Bâra; ar-Rastan; Zamyn; al-Kastal; Salamyya; 'Akbartâ; al-Djalyl; as-Sowaidâ, Rafanyya et Tadmor. Les districts de la côte sont: al-Lâdhikyya; Djabala; Bolonyâs; Antarsous (Antartous); Marakyya; Kâsira; as-Sakyo; Djarthaba; al-Houla; 'Amlou; Zandak; Kabrâtâ. — L'impôt foncier de Himç est de 340,000 dénares²⁾.

1) Il faut prononcer peut-être al-Bamma.

2) Note dans B: „Au dire d'al-Ispahâny, l'impôt de Himç n'a jamais dépassé le chiffre de 180,000 dénares". Yakouby (p. 112) dit que l'impôt de Himç, selon la règle fixe, et sans compter les terres du domaine, est de 220,000 dénares.

Route de Himç à Damas.

De Himç à Djousia 16 Milles. — Puis à Kârâ 30 M. — Puis à an-Nabk 12 M. — Puis à al-Kotaiyifa 20 M. — Puis à Damas 24 M. Damas, qui est la ville nommée Iram dhât al-Imâd (la ville aux piliers), fut la demeure du prophète Noé. L'arche partit du mont Liban et s'arrêta sur le mont d'al-Djoudy dans le district de Kardâ. Lorsque les enfants de Noé se furent multipliés, ils se fixèrent dans le Sawâd à Babel sous le règne de Nimrod fils de Kousch, qui fut le premier roi de la terre¹⁾.

Districts de la province de Damas.

La plaine de la Ghouta; Sanyr; Ba'labakk (Baalbek); al-Bikâ^c (Coelesyria); Lobnân (le Liban); Djounia²⁾; Tarâbolos; Djobail; Bairout; Çaidâ; al-Bathanyya; Hawrân; le Djawlân; Thâhir al-Balkâ (la banlieue³⁾ d'al-Balkâ); les montagnes du Ghawr; Ma'âb (Moab); Djibâl; as-Scharât; Boçra; 'Ammân; al-Djâbia. Le poète Hassân ibn Thâbit a dit:

»En deçà de Boçra; mais avant lui (avant ce lieu) est la montagne de neige dont le sommet est entouré de lambeaux de nuages.»

Un autre poète a parlé de 'Ammân dans ce vers:

»Saluez les ruines désertes à 'Ammân et demandez au lieu de campement de déclarer distinctement s'il reviendra.»

L'impôt foncier de Damas s'élève à 400,000 dénars, plus une fraction⁴⁾.

1) Le man. B ajoute „qui régna sur les juifs, sectateurs de la Tora”.

2) Ou bien: al-Houla, qu'il ne faut pas confondre avec le district du même nom dans la province de Himç. Il y a de même deux districts du nom de Lobnân, l'un dans la province de Himç, l'autre dans celle de Damas.

3) V. mon Gloss. Geogr. On nomme ce district aussi simplement at-Thâhir

4) Note dans B: „Suivant al-Ispahâny, cet impôt a été réglé par Ibn al-Modabbir; il se monte, en y comprenant le total des dîmes et la capitation des Juifs et des Chrétiens, à la somme de 140,000 dénars.” Yakouby (p. 115) dit que l'impôt, prélèvement fait des domaines, est de 300,000 dénars.

Route de Damas à Tabaryya (Tibériade).

De Damas à al-Koswa 12 M. — Puis à Djâsim 24 M. ⁷⁸
 Hassân ibn Thâbit fait mention de ce lieu dans le vers suivant :

»Tout est ruiné, depuis Djâsim jusqu'à Bait Râs, les
 Djawâby et Hârith du Djaulân.»

De ce lieu à Fyk 24 M. — Puis à Tabaryya, chef-lieu
 de l'Ordonn, 6 M.

Province de l'Ordonn (du Jourdain).

Districts: Tabaryya; as-Sâmira; Baisân; Fahl; Djarasch;
 Bait Râs. Hassân ibn Thâbit parle de Bait Râs dans ce
 vers :

»C'est comme le vin importé de Bait Râs, mélangé avec
 du miel et de l'eau.»

Puis Djadar; Aabil; Sousia; Çaffouria; 'Akkâ; Kadus;
 Çour. — Le montant de l'impôt de l'Ordonn est de 350,000
 dénares ¹⁾.

Route de Taberyya à ar-Ramla.

De Tabaryya à al-Laddjoun 20 M. — Puis à Kalansowa
 20 M. — Puis à ar-Ramla, chef-lieu de la Palestine, 24 M.

Districts de la Palestine.

Ar-Ramla; Yliâ ou Bait al-Makdis (Jérusalem). Cette
 ville située à 18 M. de distance de Ramla, fut la résidence
 de David, de Salomon, de Rehoboam, fils de Salomon,
 et des descendants de Salomon. De Jérusalem à la mos- ⁷⁹
 quée d'Abraham (Hébron), où se trouve le tombeau de ce

1) Note dans B: „selon al-Ispahâny, il n'a jamais atteint la moitié de cette
 somme, non plus que l'impôt de la Palestine.” M. Barbier de Meynard re-
 marque: „Yakouby (p. 116) donne à peu près le même renseignement; il
 estime l'impôt du Jourdain, prélèvement fait des fermes (du domaine), à
 100,000 dénares. L'évaluation d'Ibn Khordâdbeh semble donc exagérée d'un
 tiers au moins.”

prophète, on compte 13 M. dans la direction du midi. — Les autres districts sont: 'Amawás (Emmaüs), duquel parle le poète Ibn Kolthoum al-Kindy ¹⁾:

»Combien de jeunes gens généreux et beaux comme la lune, combien de jeunes femmes vertueuses au teint blanc n'y a-t-il pas dans la vallée de 'Amawás !"

Puis Lodd (Lydda) dont il est question dans ce vers du poète ²⁾:

»O mon ami, j'ai fait le pèlerinage, et j'ai visité Bait al-Makdis, et je me suis rendu à dessein à Lodd à l'occasion de la fête de Maryá Djirdjis (St. George)."

Puis Yobná; Yáfá; Kaisáryya; Nábolos; Sabastia; 'Askalán; Ghazza; Bait Djibryn.

L'impôt de la Palestine est de 500,000 dénares ³⁾.

D'ar-Ramla à Yáfá, ville située au bord de la mer, et qui forme la frontière la plus proche d'ar-Ramla, on compte 8 M. — De Bait al-Makdis à al-Bohaira al-Montina (le lac fétide, la mer Morte) il n'y a certainement que 4 M. On extrait de ce lac le sel borax que les orfèvres emploient, et une espèce de bitume, nommée *hommar*, ou bitume des Juifs (asphalte). On prétend que le fleuve du Jourdain qui se jette dans le lac fétide reparaît dans l'Inde. ⁴⁾

Route d'ar-Ramla à al-Fostát.

⁵⁾ D'ar-Ramla à Azdoud 12 M. — Puis à Ghazza 20 M. — Puis à Rafah 16 M. — Puis à al-'Arysch 24 M. par les sables. — Puis à al-Warráda 18 M. — Puis à at-Tha'áma (at-Thaghâma) 18 M. — Puis à al-'Odhaib (Omm al-'Arab) 20 M. dans les sables. — Puis à al-Fa-

1) Bakry attribue ce vers à Amrou 'l-Kais ibn 'Aabis.

2) al-Moullá ibn Taryf, affranchi du khalife al-Mahdy.

3) Yakouby (p. 117) l'évalue à 300,000 dénares, y compris le taxe des domaines.

4) Ce qui reste de la phrase présente des lacunes; selon toute apparence, il contournait la preuve de l'assertion donnée par le texte.

ramâ 24 M. Le khalife al-Mâmoun nomme cette ville dans ses vers :

»Certainement, ta nuit au Maidân (à Bagdad) était plus courte que celle que tu as passée à Faramâ. Étranger dans le pays de Miçr, que de soucis et de chagrins tu as dû souffrir !”

D'al-Faramâ à Djordjyr 30 M. — Puis à al-Ghâdhira 24 M. — Puis à Masdjid Kodhâ'a 28 M. — Puis à Bilbais 21 M. — Puis à al-Fostât, la capitale de Miçr (l'Égypte) 24 M.

Selon al-Kalby, Miçr a été nommé d'après Miçr fils de Hâm, fils de Noé. Les Coptes et les Berbères sont ses descendants. L'étendue de Miçr est de 40 journées en long et en large. La ville de Miçr, nommée aussi Makadhounia (Macédoine) était la résidence des Pharaons. Al-Fostât doit son nom au pavillon (*fostât*) que 'Amr ibn al-'Aaç dressa à Bâb- (la Porte de) Alyoun, roi des Romains ¹⁾. Le poète a dit :

»Je veux parler du fils de Lailâ, Abdalazyz, à Bâbilioun, cet homme libéral, qui a toujours sur le feu pour ses visiteurs une marmite qui déborde.”

Districts de l'Égypte.

Manf (Memphis) et Wasym; Dilâç; as-Scharkyya; Boucyr; al-Faiyoum; Ahnâs; al-Kais; Tahâ; al-Oschmounain; Soyout; Kahkâ; al-Bahnasâ; Ikhmyr et ad-Dair²⁾; Abschâya; Hou et Kinâ; Kift et al-Akçor; Isnâ; Armant et Sabâba³⁾; Oswân; Sabâba³⁾ de l'Ouest; Bâb an-Nouba; al-Iskandaryya (Alexandrie); al-Kolzom, at-Tour (Sinaï) et Aila; Macyl et al-Malydas; Kartasâ; Kharibtâ; al-Badakoun; Çâ et ⁸²

1) L'auteur a interprété le nom de Bâbilioun (Babylone) comme „porte de Léon.”

2) Le monastère de S. Schenoudi.

3) La leçon n'est pas certaine. Selon la correction que j'ai proposée dans ma note sur le texte, il faudra lire: „Isnâ, Armant, Abschâya de l'Ouest; Oswân, qui est la porte de la Nubie; Alexandrie”.

Schabâs; Sakhâ; Tyda; al-Afrâhoun; Loubia ¹⁾; al-Awsia; Towwa; le Bas-Manouf; Damsys; le Haut-Manouf; Atryb; 'Ain-Schams; Farsatâ; Tatâ et Tomay; Samannoud; Cân et Iblyl; al-Bodjoum; Çaçyra; Farhala ²⁾; Ikhnâ et Raschyd; le Hauf oriental; le Hauf occidental; al-Bohaira; Asfal al-Ardh (la région basse); Batn ar-Ryf; al-Bascharoud; le Çaçyd; Tinnys; Damyât au bord de la mer; al-Faramâ; Dakahla; Botaira ³⁾; Nakyza; Basta; Atrâbia; Korbait; al-⁸³ Khais; al-Badakoun ⁴⁾; as-Schirâk; Tarnout ⁵⁾; Schatnouf; Barnyl; Ancinâ; Schotb; Damyra ⁶⁾; Boumynâ; Touna; Schatâ; Dabyk.

Les habitants du Maghrib et les Coptes étaient autrefois sous la domination des Romains.

L'étendue de l'Égypte en long, depuis as-Schadjuratain (les deux arbres) entre Rafah (ville syrienne) et al-⁵Arysch (bourgade égyptienne) jusqu'à Oswân (Syène), et en large, depuis Barka jusqu'à Aila, est évaluée à quarante journées de voyage.

De Bagdad à Miçr on compte 570 parasanges, ce qui équivaut à 1710 milles.

Au sud de l'Égypte demeurent les Nubiens, les Bodja et les Abessins. Othmân ibn 'Affân a conclu un traité de paix avec les Nubiens, au prix d'un tribut annuel de 400 esclaves.

Sous les Pharaons l'impôt foncier de l'Égypte s'élevait à 96 millions de dénares. Abdallah ibn al-Habhâb en tira, sous les Omayyades, 2,723,837 dénares. Après l'avènement

1) C'est probablement une faute pour Nawasâ.

2) Ces deux noms sont probablement des altérations de Nakyza et Dakahla qui sont mentionnés ci-après.

3) Nom douteux. Peut-être faut-il prononcer Batyra et comparer avec Fatyra chez de Sacy, *Relat.*, p. 616 n. 287.

4) C'est peut-être une répétition du Badakoun qui précède.

5) Il faut lire peut-être Maryout.

6) La leçon n'est pas certaine.

de la maison d'Abbâs, Mousâ ibn 'Ysâ taxa l'Égypte à 84
2,180,000 dénares.

Route d'al-Fostât au Maghrib.

D'al-Fostât à Dhât as-Sâhil ¹⁾ 24 M. — Puis à Tarnout
30 M. — Puis à Kawm Scharyk 22 M. — Puis à ar-
Râfika 24 M. le long du Nil. — Puis à Kartasâ 30 M. —
Puis à Kiryawn 24 M. — Puis à Alexandrie 24 M. —
Puis à Boumyna 20 M. — Puis à Dhât al-Homâm 18 M.
— Puis à Hanyyat ar-Roum 34 M. — Puis à at-Tâhouna
30 M. — Puis à Kanâis al-Hadyd 24 M. — Puis à Djobb
al-'Awsadj, où on ne trouve d'autre eau que de l'eau de
pluie, 30 M. — Puis à Sikkat al-Hammâm 30 M. — Puis
à Kaçr as-Schammâs 25 M. — Puis à Khirbat al-Kawm
15 M. — Puis à Kharâib Aby Halyma 35 M. — Puis à
al-'Akaba (la descente escarpée) 20 M. — Puis à Mardj
as-Schaikh 20 M. — Puis à Hay Abdallah 30 M. — Puis
à Djiyâd aç-Çaghyr (le petit Djiyâd) 30 M. — Puis à Djobb 85
al-Maida'an 35 M. — Puis à Wâdy Makhyl 35 M. — Puis
à Djobb Halymân 35 M. — Puis à al-Maghâr (la caverne,
Maghâr ar-Rakym) 35 M. — Puis à Tâkanyst 25 M. —
Puis à an-Nadâma 25 M. — Puis à Barka 6 M.

Cette ville est située dans une plaine aux sables rou-
geâtres de la couleur d'une belle datte qui commence à
mûrir; un amphithéâtre de montagnes l'entourne à une
distance de 6 milles. Un poète a dit:

»Je lui ai fait fouler le pied de la montagne de Barka,
où la hyène et le loup ont leur repaire.»

Route de Barka au Maghrib.

De Barka à Malytia 15 M. — Puis à Kaçr al-'Asl (châ-
teau du miel) 29 M. — Puis à Awbardn 12 M. — Puis

1) Ou Dhât as-Salâsil.

à Solouk 30 M. — Puis à Barsamt, sur la côte de la mer, 24 M. — Puis à Balbad ¹⁾, sur la côte, 20 M. — Puis ⁸⁶ à Adjdâbia 24 M. — Puis à Harkara 20 M. — Puis à la *sabkha* (terrain salé) de Manhouschâ 30 M. — Puis à Kaçr al-^cAtasch (château de la soif) 34 M. — Puis à al-Yahoudyyatain, sur le bord de la mer, 34 M. — Puis à Kabr al-^cIbâdy (Kaçr al-^cIbâdy) 34 M. — Puis à Sort 34 M. — [Puis à Mighmadâsch (al-Açnâm) 30 M. —] Puis à Koçour (les châteaux de) Hassân ibn an-No^cmân al-Ghas-sâny 30 M. — Puis à al-Mançaf (mi-chemin) 40 M. — Puis à Tawarghâ 24 M. — Puis à Ragboughâ 20 M. — Puis à Wardâsâ 18 M. Un poète a dit :

»Les Berbères ont passé une journée bien dure, lorsque le destin les a menés à Wardâsâ.»

De Wardâsâ à al-Mohtanâ 22 M. — Puis à Wâdi'r-Raml (la vallée de sable) 20 M. — Puis à Tarâbolos (Tri-poli) 24 M. — Puis à Sabra 24 M. — Puis à Bir al-Djammâlyn (puits des chameliers) 20 M. — Puis à Kaçr ad-Darak 30 M. — Puis à Abârdakht ¹⁾ 24 M. — Puis à al-Fawwâra (la fontaine) 30 M. — Puis à Kâbis (Gabs), la ville des Africains, 30 M. — Puis à Bir az-Zaitouna ⁸⁷ (le puits de l'olivier) 13 M. — Puis à Katâna 24 M. — Puis à Alysar ¹⁾ 30 M. — Puis à al-Kairawân, la ville des citernes, 24 M.

Kairawân, la capitale de la province d'Ifrykia (Africa), est située au centre du Maghrib. Elle fait partie des États d'Ibn al-Aghlab. Les autres villes de sa principauté sont : Kâbis; Djaloulâ; Sobaitila (Sufetula), ville du roi romain Djordjyr (Grégoire), à 70 M. d'al-Kairawân; Zaroud; Ghadâmis; Kalsâna; Kafça; Kaçtylia; le chef-lieu du Zâb (Tobna); Tahoudha; Salsamân ¹⁾ Waddân; Tafardjyl (Taf-radjyl); Zaghwân; Tounis (Tunis). Cette ville, à 2 jour-

1) La leçon est incertaine.

nées de marche de mulet d'al-Kairawân, se nommait autrefois Kartâdjana (Carthagini, Carthago). Elle est située sur le bord de la mer, et entourée d'un mur de 21,000 coudées de circuit. Tunis est séparée de l'Espagne par la mer, qui a, en cet endroit, 6 parasanges¹⁾ de large. Après avoir fait ce trajet, on va à Kortoba (Cordoue), la capitale de l'Espagne, en 5 journées.

États du Rostamide Maimoun ibn Abdalwahhâb ibn Abdarrahmân ibn Rostam ²⁾.

Ce prince, qui appartient à la secte des Ibâdhyya, est d'origine persane, et on le salue du nom de *khâlife*. Ses états sont Nafzâwa; Salama; Salamyya ³⁾; Tâhart et ses ss dépendances. Pour arriver d'Ifrykia (al-Kairawân) à Tâhart, on a à faire un mois de voyage à chameau.

La ville de Sabta (Ceuta), située à côté d'al-Khadhrâ, est au pouvoir d'un Arabe du Yémen ⁴⁾.

États d'Ibn Çoghair, le Berbère, de la tribu de Maçmouda.

Khalfâna jusqu'à Wâdi-r-Raml (la vallée du sable), puis Wâdi'z-Zaitoun (la vallée des oliviers), et Kæçr (le château de) al-Aswad ibn al-Haitham jusqu'à Tarâbolos (Tripoli), enfin tout le territoire situé au delà, jusqu'à la mer qui baigne l'Espagne (la Méditerranée).

États de l'hérétique aç-Çofry (de la secte des Çofryya).

Dar'a, grande ville très peuplée. On y trouve une mine

1) Ibn Khordâdbeh paraît avoir écrit parasanges au lieu de journées par inadvertance.

2) Ce prince qui avait aussi le nom d'Allah, est mort en 250. V. ma *Description al-Magribi*, p. 102.

3) L'orthographe, et la prononciation de ces deux noms sont également incertaines. Celui de Nafzâwa a été reçu par conjecture.

4) La leçon du man. B a fait soupçonner à M. Barbier de Meynard qu'il était question ici de Juliën.

d'argent. Du côté du sud ces états s'étendent vers l'Abessinie. Une autre ville de ce prince porte le nom de Zyz¹⁾.

États d'Ibrâhym ibn Mohammed, le Berbère, le Mo'tazily²⁾.

Aizradj, ville située dans le voisinage de Tâhart.

États de la dynastie d'Idrys ibn-Idrys ibn Abdallah ibn Hasan ibn Hasan ibn Aly ibn aby Tâlib.

Tlemsèn, à 25 journées de marche de Tâhart, sur un territoire partout cultivé; Tandja (Tanger); Fâs (Fez), résidence du souverain, à 24 journées de Tâhart. Derrière Fâs vient Tandja; derrière Tandja le Sous al-Adná (le plus proche), qui est à 2,150 M. d'al-Kairawân, et dont les habitants sont des Berbères; derrière le Sous al-Adná, à une distance de plus de vingt journées de marche est le Sous al-Akça (le plus éloigné). — Au même souverain appartiennent aussi Walyla; Madgara³⁾; Matrouka; la ville de Zakkour; Ghozza; Ghomèra; al-Hâdjir; Tâdjarâdjarâ; Fankour; al-Khadrà, sur le bord de la mer qui, en cet endroit, n'a que 6 parasanges de large; enfin Awâris et tout le pays contigu au royaume de Zâghy ibn Zâghy et au pays des nègres qui vont nus, jusqu'au rivage de la mer en face de ces contrées. Le prince Idrysite ne reçoit pas le titre de *khalife*; on le salue en disant: »Paix sur toi, o fils de l'apôtre de Dieu!"

États de l'Omayyade, issu d'Abdarrakmân ibn Mo'âwia ibn Hischâm ibn Abdalmalik ibn Marwân ibn al-Hakam.

Le pays d'al-Andalos (l'Espagne), situé de l'autre côté

1) Sidjilmâsa dont la rivière se nomme rivière de Zyz.

2) Ce prince se disait descendant d'Aly et Yakouby l'a considéré comme tel; v. ma *Descr. al-Magrîbi* p. 96.

3) Le texte porte Madraka; comp. la note a.

de la mer. Kortoba (Cordoue), la capitale, est à 5 journées de la mer. Depuis Gharnâta (Grenade), qui est le port de Kortoba, jusqu'à Arbounâ (Narbonne), qui est la dernière ville de l'Espagne du côté de Firandja (la France), il y a une étendue de 1,000 milles. — Tolaitila (Tolède), où résidait autrefois le roi, est à 20 journées¹⁾ de Kortoba. L'Espagne renferme quarante villes, comme Mârida (Merida), Sarakosta, Arbouna, Djironda et al-Baidhâ. Ce royaume est limitrophe de la France et des pays des peuples polythéistes (chrétiens) qui y sont contigus. L'étendue de l'Espagne, en long et en large, est d'un mois de marche. Tout le pays est fertile, riche et abondant en fruits. Les montagnes qui le bornent au nord, sur la frontière des Romains et des Francs, sont couvertes de neiges. A l'extrémité de ce côté il y a un volcan dont on voit sans cesse jaillir des flammes, au milieu d'une pluie de pierres et de sable.

A l'époque de la conquête musulmane, l'Espagne avait pour roi Loudharyk (Rodrigue), originaire d'Ispahân. En effet c'est de la ville d'Ispahân que les habitants de Cordoue dérivent leur nom d'*al-Ispân* (Espagnols)²⁾. Le prince omayyade qui règne actuellement en Espagne est salué du titre de *filz des khalifes*, et non pas du titre même de *khalife*, qui n'appartient qu'au souverain des deux villes saintes.

Tribus³⁾ berbères.

Hawwâra; Zanâta; Amtâha⁴⁾; Dharysa; Maghyla; Warfadjouma, branche des Nafza; Walyta; Matmâta; Can-

1) Lisez: 10 journées. Il semble assez certain que la faute doit être attribuée à l'auteur même.

2) Comp. Masoudy II, 326.

3) Proprement: districts.

4) Incertain. La véritable leçon est peut-être Lamâya.

hâdja; Nafza; Kotâma; Lowâta; Mozâta (Mazâta); Zab-boudja; Nafousa; Lamta; Çaddyna; Maçmouda; Ghomâra;
 91 Kâlama; Awraba; Otyta; Bany Simdjoum; Abkata (Awkata), branche des Zanâta; Bany Wârkalân; Bany Yaçdo-rân; Bany Wartadjy; Bany Manhousâ. Les Berbères, domiciliés d'abord en Palestine, obéissaient au roi Djâlout (Goliath). Lorsque ce roi fut tué par David, ils émigrèrent vers l'occident, et, arrivés dans le pays de Loubia et de Marâkia, ils se disséminèrent. Les tribus Zanâta, Maghyla, Dharysa et Farsana ¹⁾ établirent leur résidence dans les montagnes. Les Lowâta s'arrêtèrent au pays de Barka, nommé par les Romains Antâbolos (Pentapolis), ce qui signifie «les cinq villes». Les Hawwâra vinrent habiter Ayâs ou Tarâbolos, c'est-à-dire «les trois villes», pays qui appartenait alors aux Romains. A la suite de cette invasion, les Romains se réfugièrent en Sikillya (Sicile), qui est une île de la Méditerranée. Les Berbères se répandirent ensuite jusqu'au Sous al-Adnâ, derrière T'anger, à 2,150 milles de la ville de Kamounia ²⁾, située sur l'em-
 92 placement actuel d'al-Kairawân. Plus tard, les Africains et les Romains revinrent dans leurs anciennes possessions, après avoir conclu la paix avec les Berbères. Ceux-ci, dédaignant le séjour des villes, se fixèrent dans les montagnes et au milieu des plaines sablonneuses. Les villes furent de nouveau occupées par les Romains qui continuèrent à y vivre jusqu'à l'époque de la conquête musulmane.

Rome, Bordjân (le pays des Bulgares), les pays des Slaves et les Abar (Avars) sont au nord de l'Espagne.

On exporte par la mer du Maghrib des esclaves slaves, romains, français et longobardiens; des filles romaines et espagnoles; des peaux de castor et d'autres fourrures; parmi les aromates, le *maï'a* (la résine du storax), et parmi les

1) Nom incertain.

2) Voyez ma *Descriptio al-Magribi* p. 75 et suiv.

drogués, le mastic. On tire du fond de cette mer, dans le voisinage de Firandja (la France) le *bossadh*, substance connue ordinairement sous le nom de *mardjân* (corail).

La mer qui s'étend au delà du pays des Slaves, et sur le bord de laquelle est la ville de Toulia (Tulè), n'est fréquentée par aucun navire ni bateau, et l'on n'en tire aucun produit. Pareillement, l'Océan occidental, où se trouvent les îles Fortunées, n'est pas exploré par les marins et ne fournit au commerce aucun objet de consommation.

On a trouvé que l'étendue totale de la terre est de 500 années de marche, dont un tiers est cultivé, habité et peuplé, un tiers occupé par de vastes solitudes, et le dernier tiers envahi par les eaux de la mer. Le pays habité par les Abessins et les Noirs a une étendue de sept années de marche. L'Égypte ne forme que la soixantième partie du pays des Noirs, et celui-ci est la soixantième partie de la terre.

Route de Bagdad à ar-Rakka, par al-Mawcil (Moçoul).

De Bagdad à al-Baradân 4 Par. — De là à 'Okbará 5 Par. — De là à Báhamschâ 3 Par. — De là à al-Kâdisyya 7 Par. — De là à Sorra-man-raâ 3 Par. — De là à al-Karkh 2 Par. — De là à Djabilitá 7 Par. — De là à as-Soudakânia 5 Par. — Puis à Bárimma 5 Par. — Puis à as-Sinn, à l'embouchure du petit Zâb, 5 Par. — Puis à al-Hadytha, à l'embouchure du grand Zâb, 12 Par. — Puis à Bany Tamyân 7 Par. — Enfin à al-Mawcil 7 Par.

Districts de la province de Mawcil (Moçoul).

Takryt; en face, dans le désert, est la ville d'al-Hadhr (Hatra), qui fut autrefois le royaume d'as-Sâtiroun ibn ad-Dhaizan. Le poète 'Ady ibn Zaid a dit¹⁾:

1) V. Nöldoko, *Gesch.* p. 40 note 2.

»Et le fondateur d'al-Hadhr, lorsqu'il recevait l'impôt des régions arrosées par le Tigre et de celles situées sur le Khâbour.»

Puis at-Tyrhân; as-Sinn; al-Hadytha; Mardj Djohaina; Ninivé, ville du prophète Younos ibn Mattâ (Jonas); Bâdjollâ; Bâhodrá (Bânohadrá); Bâ'adhrâ; Hibtoun; Bânaklá; Hazza; Bâbaghèsch; al-Moghilla; Râmyn (Dasin); al-Hunâya; Bâdjarmâ, où se trouve Khonyâ-Sâbour¹); Dakoukâ; Khanydjâr. — L'impôt foneier de cette province se monte à 4 millions du dirhems.

95 *Route d'al-Mawcil à Nacybyn (Nisibis).*

D'al-Mawcil à Balad 7 Par. — De là à Bâ'ainâtha 6 Par. — Puis à Barka'yd 6 Par. — Puis à Adhrama 6 Par. — Puis à Tell Farâscha 5 Par. — Enfin à Nacybyn, chef-lieu du Diyâr Raby'a, 4 Par.

Districts du Diyâr Raby'a.

Nacybyn; Arzan; Amid; Râs 'Ain; Maiyâfârikyn. Un poète a dit:

»Tantôt à Amid et Râs 'Ain, tantôt à Maiyâfârikyn.»

Puis Mâridyn; Bâ'arbâyâ; Balad; Sindjâr, Kardâ; Bâzabdâ. Un poète a dit:

»Kardâ et Bâzabdâ offrent un excellent séjour durant le printemps et l'été; l'eau y est douce et froide, délicieuse comme le *salsabyl*².)»

1) Nom persan de la ville d'al-Bawâzydj ou Bawâzydj al-Malik (domaines royaux). V. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer*, p. 189. La prononciation et l'explication du nom de Chônysâbour (source de Sâbour) ont été abandonnées par M. Hoffmann, qui m'a proposé la leçon reçue dans le texte et qui est confirmée par les man. de Tabary et d'Ibn Khord. Il traduit „chant de Sâbour”, nom poétique comme les souverains sassanides avaient coutume d'en donner aux villes qu'ils fondaient (comme Râm Ardaschy „joie d'Ardaschy”). La signification serait soit „musique pour (l'oreille de) Sâbour” quand on lui parle de la ville, soit „cantatio Saporis” dans le sens de „laus Saporis cantibus celebrata.”

2) Selon quelques uns le lac, selon d'autres le vin dans le paradis de Mahomet.

Ensuite Tour 'Abdyn, dont un poète ¹⁾ parle dans ce vers :
 »Il possédait al-Hadhr, la région arrosée par l'Euphrate
 et, vers l'orient, celle qu'arrose le Tigre, et le Tour (le
 mont) de 'Abdyn."

L'impôt foncier de Diyâr Raby'a s'élève à 7,700,000
 dirhems.

(Suite de l'itinéraire).

De Nacybyn à Dârâ 5 Par. — Puis à Kafartoutha 7
 Par. — Puis à Râs 'Ain 7 Par. — De là à al-Djâroud
 5 Par. — Puis à Hiçn Maslama 6 Par. — Puis à Bâ-
 djarwân 7 Par. Un poète a dit :

»Que Dieu arrose al-Balykh, Tell Bahrà et Bâdjâr wân
 qui se trouve sur la grande route."

De Bâdjâr wân à ar-Rakka 3 Par.

Route de droite menant de Nacybyn à Arzan.

De Nacybyn à Dâra 5 Par. — Puis à Kafartoutha 7 ⁹⁶
 Par. — Puis à Kaçr Bany Nâzi^c 6 Par. — Puis à Amid,
 sur le Tigre, 7 Par. — Puis à Mayâfârikyn 5 Par. — De
 là à Arzan 7 Par.

*Embranchement de gauche, conduisant d'Arzan ²⁾ à
 ar-Rakka.*

D'Arzan ²⁾ à Schimschât 7 Par. — Puis à Tell Djofr ³⁾
 5 Par. — Puis à Djarnân ³⁾ 6 Par. — Puis à Bâmakdâ ³⁾
 5 Par. — Puis à Djollâb 7 Par. — Puis à ar-Rohâ (Édesse)
 4 Par. — Puis à Harrân 4 Par. — Puis à Tell Mahrâ
 (Bahrâ) 4 Par. — Puis à Bâdjâr wân 7 Par. — Enfin à
 ar-Rakka 3 Par.

1) Probablement Abou Dowâd al-Iyâdy.

2) Au lieu d'Arzan, le texte porte Amid.

3) Leçon incertaine.

*Route de gauche allant de Balad à Sindjâr et de là
à Karkysîâ.*

De Balad à Tell A'far 5 Par. — Puis à Sindjâr 7 Par.
— De là à 'Ain al-Djibâl 5 Par. — Puis à Sokair al-
Abbâs, sur le Khâbour, 9 Par. — Puis à al-Fodain, sur
le Khâbour, 5 Par. — Puis à Mâkisyân, sur le Khâbour,
6 Par. — Puis à Karkysîâ, située au confluent du Khâ-
bour et de l'Euphrate, 7 Par.

97 *Route d'ar-Rakka aux villes frontières de la
Mésopotamie.*

Ces villes sont: Salaghous; Kaisoum; Schimschât; Ma-
latyya; Zibâtra; al-Hadath; Mar'asch; — entre al-Hadath
et Mar'asch il y a 30 milles de distance —; Kamakh;
Hiçn Mançour; Kouros; Dolouk; Ra'bân.

D'ar-Rakka à 'Ain ar-Roumyya 6 Par. — Puis à Tell
'Abdâ 7 Par. — Puis à Saroudj 7 Par. — Puis à al-Mo-
zanyya 6 Par. — Puis à Somaisât 7 Par. — Puis à Hiçn
Mançour 6 Par. — Puis à Malatyya 10 Par. — Puis à
Zibatra 5 Par. — Puis à al-Hadath 4 Par. — De là à
Mar'asch 5 Par. C'est là que commence le 'amk de Mar'asch.
On appelle 'amk une vallée verdoyante encaissée dans les
montagnes. — De Malatyya à Kamakh on compte 4 Par.

Route de 'Ain at-Tamr à Boçrâ.

A propos de 'Ain at-Tamr un poète a dit:

»Elles (les chamelles) arrivèrent au lever du soleil à 'Ain
at-Tamr, frayant leur chemin parmi les broussailles et
les canaux.»

Les stations qu'on passe après avoir quitté 'Ain at-Tamr
sont: al-Akhdamyya; al-Khafyya; al-Khalat; Sowâ. Un poète
a dit:

»Oh qu'il est sûr l'œil de Râfi^c 1), comme il a su trouver le chemin le plus court par le désert entre Korâkir et Sowâ." 98

Puis al-Odjafir; al-Ghorraba; et on arrive à Boçrâ.

Route de la Mésopotamie au littoral (de la Méditerranée).

Stations depuis ar-Rakka: Dawsar; Dâkyn²⁾; Djisir-Man-⁹⁸ bidj. Le poète Ka'b ibn Djo'aïl³⁾ en a fait mention dans ce vers:

»Au dixième jour, après avoir quitté Djisir-Manbidj, il se trouvait dans les palmiers de Maskin, où de toutes parts on entendait réciter les sourates du Koran." 99

Puis Manbidj; Haleb; al-Athârib; 'Amk; Antâkia; Lâdhi-kyya; Djabala; Atrâbolos la syrienne (Tripoli); Bairout; Çaidâ; Çour; Kadas; Kaisâryyâ; Arsouf la syrienne; Yâfa; 'Askalân; Ghazza.

Route d'ar-Rakka à Himç et Damas par ar-Roçâfa.

D'ar-Rakka à ar-Roçâfa 24 M. — Puis à ar-Zarrâ'n 40 M. — Puis à al-Kastal 36 M. — Puis à Salamyya 30 M. — Puis à Himç 24 M. — De là à Schamsyn 18 M. — Puis à Kârâ 22 M. — Puis à an-Nabk 12 M. — Puis à al-Kotaiyifa 20 M. — Enfin à Damas 24 M.

Route de Himç à Damas par Ba'labakk (Baalbek), qui est la route de la poste.

De Himç à Djousia 4 relais. — Puis à Ba'labakk 6 relais. — Puis à Damas 9 relais.

Route d'al-Koufa à Damas (par le désert). 99

Les stations depuis al-Hyra sont: al-Kotkotâna; al-Bok'a;

1) Allusion au guide de Khâlid ibn al-Walyd, lorsqu'il avait reçu l'ordre d'Abou Bokr de venir en aide aux troupes musulmanes occupées de la conquête de la Syrie.

2) Leçon incertaine.

3) Poète syrien contemporain de Moâwia.

al-Abyadh; al-Houschy; al-Djam^c; al-Khaty; al-Djobba; al-Koloufy; ar-Rawâry; as-Sâ'ida; al-Bokai'a; al-A'nâk; Adhri'ât; après avoir quitté Adhri'ât, on passe encore une station, et on arrive à Damas.

Postes entre Haleb et les villes frontières de la Syrie.

De Haleb à Kinnasryn 7 relais. — Puis à Antâkia 4 relais. — Puis à al-Iskandaryya (Alexandrette) 4 relais. — Puis à al-Maççyça, ville coupée en deux par le Djaihân, 7 relais. Le nom ancien d'al-Maççyça était Mopsuestia. De cette ville à Adhana, appelée anciennement Adanum, ville sur le Saihân, 3 relais. Un poète a dit :

»O toi, qui es séparé de moi par les montagnes romaines et ses descentes, par les deux gués du Saihân, par le Derb (Pylae Ciliciae) qui entrecoupe le chemin, par Towâna de la frontière, par Hirakla et par le Château, dit Hiçn Sinân.»

Entre Adhana et Tarsous il y a 5 relais. Cette ville, dont l'ancien nom était Târsum, est mentionnée par le poète Abou Sa'yd (al-Makhzoumy) dans son vers :

»Ils l'ont laissé derrière eux ¹⁾ enterré dans l'enceinte de Tarsous, comme ils laissèrent autrefois son père à Tous.»

De même par le poète Faradj ibn Othmân al-Miksamy dans ces vers :

»Plût à Dieu que les chamelles fussent déjà descendues dans la plaine et arrivées à Tarsous, au bord de son fleuve animé, ces chamelles qui portent sur leurs dos les jeunes femmes, habituées à ne pas quitter leur domicile, sages, belles, à la marche élégante, aux formes arrondies, qui font la conquête des cœurs, partout où elles se montrent.»

Villes frontières syriennes qui s'écartent de la ligne de démarcation.

'Ain-Zarba; al-Harounyya; Kanysat as-Sawdá; Tell Djobair, qui est à 8 milles de Tarsous.

1) C'est-à-dire al-Mâmoun.

Darb as-Sâlama (le défilé du salut, Pylae Ciliciae) et route menant au canal de Constantinople.

De Tarsous à al-'Ollaik 12 M. — De là par ar-Rahwa¹⁾ à al-Djawzât 12 M. — Puis à al-Djardakoub 7 M. — Puis à al-Badhandoun (Podandus) 7 M. Mohammed ibn Abdalmalik (az-Zaiyât) a dit (en s'adressant à al-Motacim):

»Au jour d'al-Badhandoun (tu as raffermi ton khalifat); comme tu as reçu cette dignité dans un autre jour d'al-Badhandoun.»

Puis à Mo'askar al-Malik (le camp du roi des Romains), près des sources d'eau thermale de Louloua et d'aç-Qaŕŕâf, 10 M. En arrivant à Mo'askar al-Malik, on a fini de traverser le Darb (le défilé, les *Pylae Ciliciae*) et l'on est en plaine. — D'al-Mo'askar à Wâdi-'t-Tarfâ (vallée du tamaris) 12 M. — Puis à Minâ 20 M. — Puis à la rivière de Hirakla (Héraclée) 12 M. Le poète al-Abbâs ibn al-Ahnaf a dit²⁾:

»Héraclée s'est rendue lorsqu'elle vit étonnée les lourdes machines lancer le naphte brûlant.»

Puis à la ville d'al-Libn 8 M. — Puis à Râs al-Ghâba (le commencement de la forêt) 15 M. — Puis à al-Mas-kanyn 16 M. — Puis à 'Ain Borghouth 12 M. — Puis à Nahr al-Ahsâ (rivière des eaux souterraines) 18 M. — Puis au faubourg de Kounia (Iconium) 18 M. — Puis à al-'Alamain (les deux signes) 15 M. — Puis à Abroumasmâna³⁾ 20 M. — Puis à Wâdi-'l-Djauz (vallée des noyers) 12 M. — Enfin à 'Ammouria 12 M.

Autre route.

D'al-'Alamain on va aux villages de Naçr al-Afryty (ou

1) C'est probablement le Mopsou Krens des anciens.

2) En parlant du bombardement de cette ville par Hâroun ar-Raschyd.

3) Leçon douteuse. Les itinéraires de l'Asie Mineure offrent beaucoup de difficultés.

al-Ikrytaschy, le Crétois) 15 M. — De là à la pointe du lac d'al-Bâsilioun 10 M. — Puis à as-Sind (?) 10 M. — Puis à Hiçn Sinnâda 18 M. — Puis à Moghol (?) 25 M. — Puis à la forêt de 'Ammouria 30 M. — Puis aux villages d'al-Harrâb 15 M. — Puis au Sâghary (Sangarius), la rivière de 'Ammouria 2 M.

Le khليفة al-Motacim détruisit Ankira et prit 'Ammouria. Ces faits ont été célébrés par le poète Hosain ibn ad-Dhahhâk dans ce vers:

»D'Ankira tu n'as épargné quoique ce soit, et tu as dévasté 'Ammouria la grande.»

Puis à al-'Ildj (al-Faddj) 12 M. — Puis à Falâmy de la forêt 15 M. — Puis à Hiçn al-Yahoud 12 M. — Puis à Sandâbary (Santabaris) 18 M. — Puis à la prairie des ânes du roi à Darawlia (Dorylaeum) 35 M. — Puis à Hiçn Gharouboly 15 M. — Puis à Kanâis al-Malik (les églises royales) 8 M. — Puis à at-Toloul (les collines) 25 M. — Puis à al-Akwâr 15 M. — Puis à Malâdjina (Melagina) 15 M. — Puis aux écuries du roi 5 M. — Puis à Hiçn al-Ghabrâ 30 M. — Enfin au Détroit 24 M. — Nykia (Nicée) est en face d'al-Ghabrâ; c'est de là qu'on transporte des légumes à Constantinople; ces deux villes sont séparées l'une de l'autre par une distance de 30 M.

Autre itinéraire ¹⁾.

Partant d'al-Badbandoun on passe par les stations suivantes: al-Karim (les vignes); an-Nawba; al-Kanâis (les églises), à droite de Kawkab; Wafra; Balysa; Marlj al-Oskoff (la prairie de l'évêque); Faloughary; Karyat al-Açnâm (bourg des statues); Wâdi'r-Ryh (la rivière du vent); Nabarty ²⁾ (Malouty); aç-Çaid (?); 'Ayanou (?); Moudowys (Moudounos); Makhâdha

¹⁾ Edrÿsy II, 308 donne les distances.

²⁾ La véritable leçon est peut-être Kaborky.

(gué); Karyat al-Djaz (bourg aux noix); al-Ghattâsyn; Karyat al-Batryk (le bourg du patrice); la prairie de Nâ-koulyya; Danous. Là commence une route qui aboutit à Darawlin; une autre, tournant d'abord à gauche, passe par Hiçn Baloumyn (Yloumyn), par Kotaiya (Koutahia), se tourne ensuite à droite au Rondhâk (Ryndacus), et aboutit à Abidous (Abydos), sur le détroit.

D'Abydos on va au détroit (canal) de Constantinople. Ce détroit, c'est la mer qu'on nomme Pontos. Il dérive de la mer des Khazares (la mer Noire). La largeur de son embouchure, en cet endroit, est de 6 milles. Près de son entrée est une ville nommée Mosannât¹⁾. Le détroit se dirige, sous l'impulsion d'un fort courant vers l'ouest, jusqu'à Constantinople, à 60 milles de ses bouches. Sa largeur, en cet endroit, est de 4 milles.

Le poète Ibn aby Hafça parle de Constantinople dans ce vers:

„Tu as fait la tournée autour de Constantinople des Romains et appuyé ta lance contre ses remparts, de sorte que sa muraille a été couverte d'humiliation.”

Parvenu à l'endroit nommé Abydos, le canal passe entre deux montagnes, et se rétrécit tellement que ses deux rives ne sont qu'à une portée de flèche l'une de l'autre. Abydos est à 100 milles de Constantinople par un terrain uni. 104

C'est là que se trouve la source (la mosquée) à laquelle Maslama ibn Abdalmalik laissa son nom, à l'époque où il assiégeait Constantinople. Le détroit se prolonge jusqu'à la mer de Syrie (la Méditerranée); et à son embouchure dans cette mer aussi, ses rives sont éloignées seulement d'une portée de flèche; deux hommes peuvent communiquer

1) Comme il n'est pas possible de rattacher ce nom à un des noms de lieu connus de la côte, il faut probablement lui donner sa signification arabe de „digue”, ou „brise-lames”. Le nom ancien de ce lieu était *Ἰέρον Διὸς Οὐρῆου*; comp. Mannert VI. 3, p. 601 et suiv. J'ai oublié de noter au dessous du texte que Masoudy II, 317 a la même leçon.

avec la voix, d'un bord à l'autre. En cet endroit est bâti, sur un rocher, une tour à laquelle est attachée la chaîne qui ferme l'entrée du canal aux navires musulmans. La longueur entière du détroit depuis la mer des Khazares (la mer Noire) juspu'à la mer de Syrie, est de 320 milles. Il est sillonné par les bâtiments qui descendent des îles de la mer des Khazares ou des parages voisins, et par ceux qui, de la mer de Syrie, remontent vers Constantinople.

Les autres pays des Romains sont, en premier lieu, à l'Occident, Rome et la Sicile, qui est une île. Rome, l'ancienne capitale de cet empire, fut la résidence de vingt-neuf rois; deux autres rois ¹⁾ habitèrent Nikomoudyya (Nicomédie), qui est située à 60 milles de Constantinople, sur la rive asiatique du canal. Après eux, deux autres rois résidèrent à Rome. Enfin Constantin le Grand, après avoir tenu d'abord sa cour à Rome, se transporta à Byzance, qu'il entourra d'un mur et nomma Konstantynyya (Constantinople). Depuis cette époque, elle est restée la capitale de l'empire Romain.

On dit que le canal entoure cette ville de deux côtés, à l'orient et au nord; les deux autres côtés, ceux du couchant et du midi, tiennent au continent.

Le grand mur d'enceinte a 21 coudées de haut, le contremur extérieur 10, mais seulement 5 du côté de la mer. Entre ce mur et la mer, il y a un espace de 50 coudées. ¹⁰⁵ Sur la face méridionale du mur, du côté de la terre ferme, il y a plusieurs portes destinées au passage des armées, entre autres la porte Dorée, qui est couvert de lames de fer dorées. La ville possède environ cent portes. On dit que les douze patrices résident auprès de leur souverain dans Constantinople, et que la garnison se compose de 4,000 cavaliers et de 4,000 fantassins.

1) Dioclétien et Constantin.

Au rapport de Moslim ibn aby Moslim al-Djarmy, l'empire romain se divise en quatorze provinces, administrées par les délégués du roi. Trois de ces provinces sont situées de l'autre côté de la mer.

1°. Tâflâ ¹⁾, province qui renferme Constantinople. Ses limites sont, à l'orient, le détroit jusqu'à son embouchure dans la mer de Syrie, et, à l'occident, la muraille (le Makron Teichos) qui s'étend depuis la mer des Khazares (la mer Noire) jusqu'à la mer de Syrie, et dont la longueur est de 4 journées de marche. Ce mur se trouve à 2 journées de marche de Constantinople. Les autres limites sont, au midi, la mer de Syrie, au nord, la mer des Khazares.

2°. Tarâkia (Thrace), province située derrière la précédente. Ses bornes sont la muraille à l'est, la Macédoine au sud, le pays des Bordjân (Bulgares) à l'ouest, la mer des Khazares au nord. Elle a 15 journées de marche en long sur 3 journées en large. On y compte dix places fortifiées.

3°. Makadounia (la Macédoine). Ses limites sont, à l'est, la muraille; au sud, la mer de Syrie; à l'ouest, le pays des Slaves; au nord, celui des Bordjân. La longueur de cette province est de 15 journées de marche; la largeur de 5 journées. Il y a trois places fortifiées.

De ce côté du détroit, il y a onze provinces:

4°. Aflâdjounia (Paphlagonie), qui renferme cinq places fortifiées. 100

5°. al-Osty-Mâty (Optimaton), nom qui signifie »l'oreille et l'œil." Cette province renferme trois forteresses et la ville, actuellement ruinée, de Nicomédie.

6°. al-Obsyk (Opsikion), qui contient dix forteresses et la ville de Nicée, qui est à 8 milles de la mer, au bord d'un lac d'eau douce dont la longueur est de 12 milles ²⁾,

1) Variantes: Talâkâ, Tâyalû, Talâya. Tâflâ est pour Tâfrâ.

2) Il faut ajouter probablement: „sur 7 milles en large," mots qu'Edrÿsy semble avoir lus dans un de ses exemplaires d'Ibn Khordâdhibel.

et où sont trois montagnes. Il existe une petite porte de communication entre la ville et le lac. Lorsque les habitants sont effrayés par un danger, ils embarquent les femmes et les enfants et les mettent en sûreté sur les montagnes du lac.

7°. Tarkasys (Trakesion), qui contient la ville fortifiée d'Afsys (Ephèse), dans le district d'al-Awâsy, et quatre autres places fortes. Ephèse est la ville des gens de la caverne (les sept Dormants). Dans la mosquée (l'église) de cette ville on montre une inscription arabe en mémoire de l'entrée victorieuse de Maslama au pays des Romains.

Le véritable pays des gens de la caverne ¹⁾ est dans le district de Kharama entre 'Ammouria et Nicée. Le khalife al-Wathik avait chargé Mohammed ibn Mousâ, l'astronome, d'une mission au pays des Romains pour voir lui-même les gens de la caverne, et il avait écrit au roi des Romains, le priant d'envoyer quelqu'un pour l'y conduire. Voici la relation de ce voyage, telle que je l'ai recueillie de la bouche de Mohammed ibn Mousâ lui-même: Le roi des Romains envoya une personne qui, de la frontière, me conduisit d'abord à Korra ²⁾. Puis nous continuâmes notre route et arrivâmes, en quatre journées, devant une colline dont le diamètre à sa base avait moins de mille coudées. Un conduit souterrain, dont l'entrée s'ouvre à ras de terre, donne accès au gîte des gens de la caverne. Nous commençâmes par gravir le sommet de la colline, où nous vîmes un puits large taillé dans la pierre, au fond duquel nous pouvions discerner l'eau. Nous redescendîmes ensuite jusqu'à la porte du conduit souterrain, et, après y avoir marché trois cents pas, nous arrivâmes au lieu même que nous dominions auparavant. Il s'y trouve un portique dont

1) L'auteur emploie ici le mot *rakym*, emprunté au Korân, Sour. 18.

2) Forteresse de la Cappadoce, dont il est souvent question dans les annales musulmanes.

le plafond est soutenu par des colonnes taillées dans le roc, et dans lequel donnent plusieurs chambres (niches, chapelles). Une d'elles, dont le seuil s'élève au-dessus du sol à hauteur d'homme, est fermée par une porte en pierre taillée au ciseau; c'est là que les corps sont conservés. Le gardien, qui est assisté d'eunuques d'une beauté remarquable, désirait nous rebuter de les voir et de les toucher. Pour nous intimider, il dit que celui qui tâcherait de le faire s'exposerait à un terrible malheur. Le but de ce mensonge est de conserver les profits qu'il tire de ces morts. »Laisse-moi entrer, lui dis-je, ta responsabilité sera à couvert." Puis je montai et pénétrai dans le sépulcre, avec mon serviteur, muni d'une grosse bougie. Les corps étaient revêtus de bures qui s'effilaient en charpie, au simple toucher; ils étaient enduits de substances propres à les conserver, telles que l'aloès, la myrrhe et le camphre. La peau était collée aux os; en passant ma main sur la poitrine de l'un d'eux, je sentis les poils rudes et fortement implantés dans la peau. Le gardien avait fait préparer un repas auquel il nous invita; mais, dès la première bouchée, un dégoût nous prit, qui nous fit faire un effort pour vomir. En effet cet homme voulait nous empoisonner, soit pour nous tuer, soit pour nous causer une suffocation, afin de perpétuer dans l'esprit du roi des Romains la croyance que ces corps étaient bien ceux des Gens de la Caverne. Nous lui dîmes en partant: »Nous croyions que tu nous aurais montré des morts dont l'aspect serait celui des vivants; mais, ici, nous n'avons vu rien de semblable".

8e an-Nâtoulos (Anatolos), c'est-à-dire le Levant; c'est la plus grande province de l'empire romain; elle renferme 'Ammouria, ville dont les tours sont au nombre de quarante-quatre, les forteresses d'al-⁵Alamain, Mardjas-Schahin 103 (la prairie de la graisse), Borghouth, al-Miskanyu et trente

autres forteresses. Au nombre de ses dépendances on compte encore al-Bithin (Bithynie^p) et el-Mosbatalyn.

9°. Kharsioun, sur la route de Malatyya; outre le chef-lieu Kharschana, on y trouve quatre forteresses.

10°. al-Bokollâr (Boukellarion), où l'on remarque la ville d'Ankira (Angora), Çamâlo et treize forteresses.

11°. al-Arminiâk, comprenant Kolounia et seize places fortes.

12°. Khaldia, qui est limitrophe de l'Arménie et qui renferme six places fortes.

13°. Saloukia (Séleucie), du côté de la mer de Syrie, ayant pour limites Tarsous et la rivière d'al-Lâmis; le gouverneur de cette province est chargé de la surveillance des défilés (Pylae Ciliciae). On y compte Saloukia et dix autres places fortes.

14°. al-Kabâdok (Capadocie), qui a pour limites les montagnes de Tarsous, d'Adhana et d'al-Maççyça. Au nombre de ses places fortes sont Korra, Hacyn (p), Antyghou, al-Adjrab et Dhou'l-Kilâf. Ce dernier lieu est une montagne couronnée de forteresses; les Arabes lui donnèrent le nom de Dhou'l-Kilâf (la maîtresse des forteresses), écrit avec un q, auquel on a depuis substitué un k, mais le nom véritable est Djosastaroun, dont la signification est «s'approchant des étoiles». Outre les places fortes susdites il y en a quatorze autres. Dans la contrée des Matâmyr (souterrains, silos) on compte Mâdjida, Balansa, Malandasa, Kounia, Malakoubia, Badâla, Bârnawâ (p) et Sâlamoun. Le nom de Malakoubia signifie «carrière de meules», parce qu'on tire des meules de moulin de ses montagnes.

103 Les patrices des Romains sont toujours au nombre de douze, dont six résident à Constantinople, les autres dans les provinces. Ceux-ci sont le patrice de 'Ammouria; le patrice d'Ankira; le patrice de l'Arminiâk; le patrice de Tharâkia (Thrace), province située derrière Constantinople

du côté des Bordjân; le patrice de la Sicile, grande île et vaste royaume, en face d'Ifrykia; le patrice de Sardînia (Sardynie), qui gouverne toutes les îles de la mer.

La capitale de l'empire romain, et en même temps son abri principal, est Kostantynyya (Constantinople), qui porte aussi ¹⁾ le nom d'al-Badhroum (l'Hippodrome). Le roi jouit de la plus grande autorité et du plus grand respect, mais il ne doit son trône ni au droit d'héritage, ni à quelque règle de succession. La royauté appartient à celui qui s'en rend maître, et peut être exercée par les femmes aussi bien que par les hommes. Le titre du roi est *Básyly*, et il porte des vêtements de *forfyr* (pourpre), espèce de soie, dont la couleur tire un peu sur le noir. Il n'y a que le roi qui ait le droit de porter la pourpre et les bottines rouges; quiconque oserait s'en parer, serait puni de mort. Seulement, l'héritier présomptif met une bottine rouge et une bottine noire.

Les préposés à la ville (au quartier) de l'Hippodrome sont au nombre de quatre cents hommes, qui portent des manteaux verts brochés d'or. Ils sont les conseillers du roi chargés d'exécuter les ordres du roi et des patrices. D'entre eux on choisit les hauts fonctionnaires de Constantinople et les chambellans du roi. Ces hommes tirent l'épée contre les descendants d'Ismaël (les Arabes) et se croient en droit de les tuer. Parfois ils massacrent les prisonniers de guerre à coups de hâche ou de pierre, ou bien ils les jettent dans le *forn* (furnus), c'est-à-dire la fournaise ardente. La garnison du palais se compose de 4,000 hommes de cavalerie et 4,000 hommes d'infanterie.

Le camp du roi, qu'il soit dans sa résidence ou en expédition militaire, comprend quatre étendards (*band*), distribués à autant de patrices dont chacun a le com-

1) C'est-à-dire le quartier de la ville où se trouve le palais du roi.

mandement d'un corps de cavalerie fort de 12,000 hommes, savoir 6,000 soldats et 6,000 servants. Lorsque le roi se met en route dans la direction du pays des Arabes, il campe à Darawlia (Dorylaeum), à 4 journées de marche de Constantinople. C'est là que les Arabes et les Romains se rencontrent. Il y a, dans cet endroit, une vaste prairie verte, arrosée par une rivière limpide, d'environ
 110 trente coudées en large, qui doit son origine à plusieurs sources, et qui se décharge dans le Çâghary (le Sangarius), le fleuve vert. Ce dernier fleuve se jette dans la grande mer derrière Constantinople. Darawlia possède des sources d'eau thermale douce, sur lesquels les rois ont élevé des constructions en arcade. Les bassins de ce bain sont au nombre de sept dont chacun peut contenir mille hommes. L'eau y monte jusqu'à la poitrine d'un homme de taille moyenne; le superflu s'écoule dans un petit lac.

Celui qui désire entrer en Asie Mineure par le Darb as-Salâma (le défilé du salut, les Pylae Ciliciae) passe par les stations al-'Ollaik, ar-Rahwa¹⁾, al-Djawzât, al-Djardakoub et Hiçn aç-Çakâlîba (le château des Slaves) jusqu'à al-Badhandoun.

La source d'al-Badhandoun, près de laquelle mourut al-Mâmoun, s'appelle Râka. Elle sort comme d'une grande porte, et est remplie d'eau excessivement froide. Je n'ai jamais vu de source plus large.

Après avoir quitté al-Badhandoun on continue son chemin par une gorge, dite les deux fentes, coupée en long par une rivière qu'on doit passer à gué vingt fois, jusqu'à la source d'eau thermale qui est séparée de Louloua par un cône facile à monter. Lorsqu'on a franchi ce cône, on a Louloua devant soi. De là on va à un château, et puis au lac de Walia, sur le bord duquel est al-Maskanyyn.

1) Mal placé dans le texte après Hiçn aç-Çakâlîba.

Des bords du lac on se rend au ravin de la Caverne (ar-Rakym). Cet endroit est proprement un enfoncement dans la montagne, qui a deux cents coudées en long et autant en large, et au milieu duquel se trouve un étang bordé d'arbres. Autour des arbres il y a des chambres et des habitations, taillées dans le roc, où plus de cent hommes peuvent se réfugier. On sort de là dans la vallée par un conduit souterrain. L'enfoncement se montre à ceux qui le regardant d'en haut comme ayant les dimensions d'un plat. Lorsque 'Aly ibn Yahyâ¹⁾ pénétra dans cette région, les habitants lui apportèrent une jarre d'eau puisée dans l'étang, du pain cuit au four et du fromage en guise de cadeau, et lui dirent: »nous sommes des gens pauvres et inoffensifs; nous ne nous occupons que du soin de ces morts que Dieu a déposés ici." Les corps se trouvent dans une caverne, dont l'entrée s'élève d'environ huit coudées au-dessus du sol de l'enfoncement. ('Aly ibn Yahyâ raconte): »J'y montai au moyen d'une échelle et j'y trouvai treize hommes, un desquels était un jeune homme imberbe. Ils portaient des tuniques et des manteaux de laine et étaient chaussés de bottines et de sandales. Je tirai les cheveux 111 du front d'un de ces corps, mais je n'en arrachai rien, si grande était leur résistance".

L'impôt foncier dans l'Empire romain est établi par un cadastre régulier²⁾; et se paye selon le tarif de 3 dénars pour deux cents *modii* dont chacun contient trois *makkouk*. La dîme prélevée en nature sur les céréales est entreposée dans les greniers pour l'approvisionnement de l'armée. Les juifs et les mages payent, chaque année, 1 denar par tête.

1) Surnommé al-Armany (l'Arménien). Il fut préfet des frontières syriennes de 237 à 248. En 248 il fut nommé gouverneur de l'Arménie et de l'Adhorbaidjân (Tabary III, 1508), mais périt en 249 dans une rencontre avec les Romains (Tab. 1509).

2) Voyez Max van Borchom, *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes*, p. 15 et suiv.

On prélève aussi une contribution annuelle de 6 dirhems sur chaque foyer ¹⁾. — Les fruits arrivent à maturité en septembre (*ailoul*), dans les montagnes comme dans les plaines.

Le rôle de l'armée comprend 120,000 hommes. Un patrice commande 10,000 hommes. Il a sous ses ordres deux *tourmarkhes*, qui commandent chacun 5,000 hommes. Chaque *tourmarkhe* a sous ses ordres cinq *drungaires*, qui commandent chacun 1,000 hommes. Sous les ordres de chaque *drungaire* sont cinq *comes*, commandant chacun 200 hommes. Chaque *comes* a sous ses ordres cinq *kontarkhes*, qui commandent chacun 40 hommes ²⁾. Chaque *kontarkhe* a sous ses ordres quatre *dékarkhes*, chacun commandant 10 hommes. — La paye (des officiers) est, au maximum, de 40 livres (*rihl*, litra) d'or; elle descend à 36, à 24, à 12, à 6, et jusqu'à 1 livre. La paye du soldat varie entre 18 et 12 dénars par an. Mais ordinairement elle n'a ¹¹² lieu que tous les trois ans. Il arrive même qu'on paye, en une fois, la somme représentant quatre, cinq ou six années de service. — Le plus considérable des patrices est celui qui est le vézir du roi et son lieutenant. Puis viennent le *logothète*, chef du département des finances; le (*logothète*) chef de la chancellerie; le grand chambellan; le chef du bureau des postes; le grand juge; le chef des gardes; enfin le garde (du palais) ³⁾.

Iles principales du pays des Romains.

Chypre (Kobros), qui a un circuit de 12 ⁴⁾ journées de

1) Sur cet impôt, appelé en grec *κατασκευ* (sousage), en arabe دخان (fumée), v. ma note sur Ibn al-Fakih p. 147 l.

2) *Kontarkhe* est une abbréviation de *Hekatontarkhe*, proprement commandant de 100 hommes. Le man. B a 100 au lieu de 40, mais en conservant le nombre de cinq. C'est une correction basée sur la signification originelle du titre.

3) J'ai supposé que l'auteur a voulu parler du *Curpalato*, désigné par Théophraste par le titre de *Κεφαλῆς τῶν βασιλικῶν εἰκῶν* (V. Comm. in Codin. p. 185 Bonn).

4) B a 16.

marche. — La Crète (Ikrytisch), 15 journées de marche en circuit. — L'île de l'Or (ou l'île du Moine), où l'on mutilait les esclaves destinés au service d'eunuques¹⁾. — L'île de l'Argent²⁾. — La Sicile (Sikillyya), qui a en circuit 15 journées de marche.

Une personne qui connaît très bien le pays des Romains dit que la paye des officiers varie entre trois et une livre d'or. Or chaque livre vaut quatre-vingt-dix *mithkâl*. Les Romains admettent dans le rôle de leur armée les jeunes gens imberbes. Ceux-ci reçoivent un dénare la première année, deux dénares la seconde, trois la troisième, et ainsi de suite, jusqu'à leur douzième année de service, lorsqu'ils touchent la paye complète de douze dénares.

Pour le service des postes, les Romains emploient de petits chevaux vifs et courtaudés. Les courses ont lieu au commencement de mars (*âdhâr*) près de la porte Dorée. Les chevaux du roi et ceux des principaux officiers y prennent part. Ils sont attelés deux à deux à des voitures rangées en ligne et conduites par des serviteurs esclaves.

Il n'y a pas de marché dans le camp romain. Chaque soldat est obligé d'amener de chez lui le biscuit, l'huile, le vin et le fromage dont il aura besoin.

Route de gauche.

113

De Louloua à Wâdi-'t-Tarfâ; puis à Hirakla (Héraclée); puis à Zabarla; puis à Sidryya; puis à Borghouth; de là à al-Ahsâ et de là à Kounia (Iconium). Ayant quitté cette ville, on passe par le Wâdy Dhimâry au bourg de Dakaliâs; puis au bourg d'al-Bordj; puis à Mâs Koumis; puis à al-'Alamain. De là on vient aux bourgs de Kotaiya (Cotyaeum);

1) *Favignana*; v. la note au bas du texte.

2) Peut-être *Pantellaria*.

puis à Ylamy (Yloumyn); puis à Darawlia (Dorylaeum), lieu de rencontre des armées arabes et romaines. Puis à Hiçn 'Arandisy (Gharouboly); puis au bourg d'Akarsous (Kydißus?); puis à Bâsilâkyn et Mëlâdjina, où sont les écuries du roi, les dépôts de munitions et les magasins d'approvisionnement. De cet endroit on va au lac de Nicée, puis à Nicomédie, puis au passage, enfin à Hiéria, une des résidences du roi.

Route du Darb as-Salâma (Pylae Ciliciae) à 'Ammouria.

Stations: Louloua; Nahr at-Tarfâ; Khirbat (ruine de Fârîta; Hiçn Kanna; 'Abkarsoun(?); Hair Karyna(?) la supérieure; puis on entre au pays d'al-Hidâ; de là à Fylak(?) et au bourg de Fârîta (Perta); on arrive ensuite au bord du Kinâç(?); puis à Lâta et de là à 'Ammouria.

Description de Rome et de ses merveilles.

Cette ville est baignée par la mer au levant, au midi et au couchant; le côté septentrional seul tient à la terre ferme. Son étendue, de la porte orientale à la porte occidentale, est de 28 milles. Deux murs en pierres, séparés par un espace de 60 coudées, forment son enceinte; le mur intérieur a 12 coudées de large sur 72 de haut; le mur extérieur 8 coudées sur 42. Entre cette double enceinte passe un canal, couvert de dalles en cuivre, longues de 46 coudées chacune. Le nom de ce canal est *Fistulatus*¹⁾. Entre la porte d'or et la porte du roi on compte 12 milles. Le marché des oiseaux dans cette ville a l'étendue d'une

1) Nom altéré dans tous les mss. et que j'ai restitué d'après une conjecture dont l'idée m'a été suggérée par mon ami et collègue Cornelissen qui me proposa „fistula”. En tous cas je rejette la conjecture que j'ai proposée chez Ibn al-Fakÿh p. 150 rem. d, avant que je connusse les leçons d'Ibn Khord. et d'Ibn Rosteh.

parasange. Le grand marché s'étend depuis la porte orientale jusqu'à la porte occidentale. Il consiste en un triple portique, dont les deux arcades centrales reposent sur des colonnes de cuivre jaune romain, toutes les parties des colonnes — fût, base et chapiteau — étant fondues de ce métal. Elles ont 30 coudées d'élévation. Dans ce portique sont les boutiques des marchands. Devant ces colonnes et ces boutiques passe, de l'est à l'ouest, un canal (pavé) de cuivre jaune. Ce canal, qui communique avec la mer, sert au transit des marchandises, de sorte que les bâtiments qui les transportent s'arrêtent devant les boutiques mêmes¹⁾.

Abou Bakr ibn Omar le Koraischite et Abdallah ibn aby Tâlib le Koraischite, tous les deux originaires de la ville de Tunis au Maghrib, m'ont raconté que le phare d'Alexandrie contient 366 chambres alentour; au sommet se trouve une chapelle. On y monte par un talus tournant assez large pour que deux cavaliers puissent marcher de front, tout comme celui de la tour de Sorra-man-raâ (Samarra).¹¹⁵ La base de l'édifice est baignée par la mer. Aucun navire ne peut entrer au port sans passer sous le phare.

(Continuons la description de Rome). Dans l'intérieur de la ville est une église bâtie sous l'invocation des apôtres Pierre et Paul, dont on montre le sarcophage; sa longueur est de 300 coudées, sa largeur de 200, et sa hauteur de 50. Elle est formée par des arches de cuivre jaune, soutenues par des pilastres de cuivre jaune fondu; le plafond et les parois sont en cuivre jaune romain. Rome renferme douze cents églises; tous les marchés sont pavés de marbre blanc; il y a quarante mille bains. On y remarque une église de 1 mille en long, qu'on compare souvent au temple de Jérusalem. L'autel sur lequel on célèbre le sacrifice est d'émeraude verte; il a 20 coudées de long sur

1) Le passage suivant n'est pas à sa place.

6 de large; il est porté par douze statues d'or pur hautes de deux coudées et demie; les yeux de ces statues sont formés de rubis ponceau, dont l'éclat illumine l'église tout entière. Elle a vingt-huit grandes portes d'or pur et mille portes de cuivre fondu, sans compter celles en chêne, en buis et autres espèces de bois précieux, toutes richement ornementées de sculptures magnifiques. — Hors de l'enceinte de Rome, il y a mille deux cent vingt colonnes habitées par des moines (stylites).

Les merveilles du monde.

Abdallah ibn Amr ibn al-'Aaç dit que les merveilles du monde sont au nombre de quatre: 1° le miroir suspendu jadis au phare d'Alexandrie. Un homme placé sous ce miroir y voyait ce qui se passait à Constantinople, malgré l'étendue de la mer qui sépare les deux villes; 2° le cavalier de cuivre en Espagne, qui, le bras étendu, semblait dire du geste: »Derrière moi il n'y a plus de voie frayée". En effet, quiconque s'aventure dans le pays au delà devient la proie des fourmis; 3° dans le pays des 'Adites, une colonne de cuivre portant un cavalier du même métal. Pendant les mois sacrés l'eau en jaillissait assez abondante pour suffire aux besoins des habitants et remplir leurs citernes; ce temps expiré, l'eau cessait de couler; 4° à Rome, un arbre de cuivre sur lequel est perché un oiseau semblable à la grive, également en cuivre. Dans la saison des olives, cet oiseau se met à siffler, toutes les grives arrivent aussitôt, tenant trois olives, l'une dans leur bec et les deux autres dans leurs pattes, et elles les laissent tomber sur cette image. Les habitants ramassent le fruit, le mettent au pressoir et en tirent une quantité d'huile qui suffit à leur consommation et à leur éclairage, jusqu'à l'année suivante.

Relais sur la route de l'Occident.

De Sorra-man-raâ à Djabiltâ, 7 relais. — Puis à as-Sinn 10 relais. — Puis à al-Hadytha 9 relais. — Puis à al-Mawcil (Moçoul) 7 relais. — De là à Balad 4 relais. — Puis à Adhrama 9 relais. — Puis à Nacybyn 6 relais. — Puis à Kafartoutha 6 relais. — Puis à Râs 'Ain 10 relais. — Puis à ar-Rakka 15 relais. — De là à an-Nakrya (an-¹¹⁷ Nokaira) 10 relais ¹⁾. — Puis à Manbidj 5 relais. — Puis à Haleb 9 relais. — Puis à Kinnasryn 3 relais. — Puis à Çawwarâ 10 relais. — Puis à Hamât 2 relais. — Puis à Himç 4 relais. — De là à Djousia 4 relais. — Puis à Ba'labakk 6 relais. — Puis à Damas 9 relais. — De là à Dair Aiyoub 7 relais. — Puis à at-Tabaryya, chef-lieu de la province du Jourdain, 6 relais. — Puis à al-Laddjoun 4 relais. — Puis à ar-Ramla, chef-lieu de la Palestine, 9 relais. — De là à al-Djifâr 17 relais. — Puis à al-Bârouryya 19 relais, et l'on arrive à al-Fostât. — D'al-Fostât à Alexandrie il y a 13 relais. — D'Alexandrie à Djobb ar-Raml (le puits du sable), sur la route de Barka, 30 relais.

Au delà de Tarsous, il y a, sur le bord de la mer, plusieurs villes romaines ruinées, comme Kalamya, à 16 milles de Tarsous, Korkosch (Corycos) à 10 milles de Kalamya; Karâsia à 4 milles de Korkosch; Iskandaryya à 12 milles de Karâsia; Sabastia à 4 milles d'Iskandaryya; Saloukia (Séleucie) dans une plaine verdoyante à 4 milles de la mer; enfin Nabyk, forteresse sur une montagne.

D'après une ancienne tradition, lorsque les Romains eurent saccagé Jérusalem, Dieu, pour les punir, décréta que dorénavant, chaque jour, un des leurs serait mené en captivité. En effet, il ne se passe pas de jour, sans qu'un Romain soit fait prisonnier de guerre par un des peuples voisins.

1) Kodâma ajoute: „cet endroit est le dernier (relais) du Diyâr Modhar”.

118 La même tradition rapporte que le prophète Jacob avait grand peur de son frère Esau. Dieu lui fit la révélation suivante : « ne crains rien, car je te protégerai comme j'ai gardé ton père. » Mais Jacob, poussé par la crainte et dans l'espoir de se concilier son frère, lui donna le dîme de ses troupeaux, qui se composaient alors de 5,500 têtes de menu bétail, dont la dixième part est 550. Jacob reçut alors cette révélation : « Tu n'a pas eu confiance en ma parole, mais tu as donné le dîme de ton bétail à Esau ; de même moi je permettrai aux fils d'Esau de dominer tes fils pendant 550 ans. » Cette prédiction s'est accomplie dans la période écoulée depuis le sac de Jérusalem par les Romains et la captivité des Israélites jusqu'à la conquête de la ville sainte par Omar ibn al-Khattâb et l'expulsion des Romains de la Syrie.

Fin de la description de l'Occident.

Le Djarby ¹⁾ ou Pays du nord.

Le Nord formait un quart de l'Empire des Perses sous l'autorité d'un *Içpahbadh* qui portait le titre d'Adharbâdh-kân-Içbahbadh. Ce quart comprend l'Arménie, l'Adherbaidjân; Ray; Domâwand (Donbâwand), dont le chef-lieu est la ville de Schalanba, mentionnée par Bahrâm Djour dans ce vers :

« Je suis le lion (*schyr*) de Schalanba, je suis le tigre qui s'élançe (au combat) ²⁾. »

119 Puis Tabaristân; le Rouyân; Amol; Sâria; Schâlous; al-Lâriz, as-Schirriz; Tamys; Dihistân; al-Kalâr; Djylân; Ba-

1) Ce terme employé aussi par Yakouby *Geogr.* p. 1.4, *Hist.* I, 2.4, et Masoudy III, 62 = Yâkout III, f. 6, 13, semble être un nom relatif formé de *djirbiyâ* (vent du nord, ou du nord-est), ou bien du syrien *garboyo* (le nord). Il a été corrompu quelques fois en *جربى* (ennemi) et en *جربى* (le Capricorne).

2) J'ai adopté dans ma traduction la leçon que M. Houtsma m'a fournie. La tradition veut que ce vers de Bahrâm Djour soit le premier vers persan qui ait été fait.

daschwârdjar. Le roi du Tabaristân, du Djylân et du Badaschwârdjar a le titre de *Djyl Djylân* du Khorâsân. Ainsi on trouve ce titre dans les vers connus de Mohammed ibn Abdalmalik (ar-Zaiyât¹):

»L'éléphant est de nouveau paré de couleurs, cette fois pour porter le *Djyl Djylân* du Khorâsân. On n'orne de couleurs les membres de l'éléphant que pour promener ignominieusement par les rues les hommes les plus illustres.»

Ce quart comprend encore les Babar, les Tailasân, les Khazares, les Allâns, les Slaves et les Abar (Abares).

Route (de la capitale) à l'Adherbaidjân et l'Arménie.

On quitte la route du Khorâsân à Sinn Somaira²) De là au Dainawar on compte 5 parasanges ou 2 relais. — Du Dainawar à Zandjân il y a 29 relais. — Puis à al-Marâgha 11 relais. — Puis à al-Mayânidj 2 relais. — Puis à Ardabyl 11 relais. — Puis à Warthân, qui forme la limite de l'Adherbaidjân (vers l'Arménie) 11 relais.

Villes et bourgs principaux de la province d'Adherbaidjân.

Al-Marâgha; al-Mayânidj; Ardabyl; Warthân; Sysar; Barza; Saborkhâst; Tabryz, où règne Mohammed ibn ar-Rawwâd l'Azdite; Marand, qui appartient à Ibn al-Ba'ÿth; Khoway; Koulsara; Moukân, ville du prince Schakla; Barzand; Djanza, ville du roi Abarwyz; Djâbrawân; Naryz, résidence d'Aly ibn Morr; Ormia, ville de Zaradoscht (Zoroastre); Salamâs; as-Schyz. Dans cette ville se trouve l'Aadhar- 120 djoschnas, temple du feu, très vénéré des Guèbres (Madjous). Sous l'ancienne monarchie, chaque roi devait, à son avènement au trône, s'y rendre en pèlerinage, et à pied, en partant d'al-Madâin (Ctésiphon). Ensuite, Bâdjarwân; le bourg d'as-

1) Il parle de Mâzyâr, le prince du Tabaristân qui se révolta sous le règne de Motacim.

2) Colline située dans les environs de Karmysyn (Kirmânschâhân). V. Yâkout III, 169 l. 18.

Salak; le bourg de Sindabayâ; al-Baddh; le bourg d'Orm; Balwânkaradj; le bourg de Sarât; Daskiyâwar; le bourg de Mâyanharadj.

Route du Dainawar à Barzand.

Du Dainawar à al-Khabârdjân 7 Par. — Puis à Tell Wân 6 Par. — Puis à Sysar 7 Par. — Puis à Andarâb 4 Par. — Puis à al-Bailakân ¹⁾ 5 Par. — Puis à Barza 6 Par. — Puis à Sâborkhâst 8 Par. — Puis à al-Marâgha 7 Par. — Puis à Dâkharrakân 11 Par. — Puis à Tabryz 9 Par. — Puis à Marand 10 Par. — Puis à al-Khân 4 Par. — Enfin à Khoway 6 Par.

D'al-Marâgha à Koursara (Koulsara) il y a 10 Par. — De là à Sarât 10 Par. — Puis à an-Nyr(?) 5 Par. — Puis à Ardabyl 5 Par. — Puis à Moukân 10 Par.

¹²¹ D'Ardabyl à Khossch 8 Par. — De là à Barzand 6 Par. Barzand était en ruines lors de l'expédition d'al-Afschyn (contre Bâbek). Celui-ci la rebâtit et y fixa son quartier général. De Barzand à Sâdarasb, où se trouve le premier retranchement d'al-Afschyn 2 Par. — De là à Zaharkasch, lieu du deuxième retranchement, 2 Par. — De là à Dou ar-Roudh (Roudh ar-Roudh), où est le troisième retranchement, également 2 Par. — Enfin à al-Baddh, la ville de Bâbek, 1 Par. Le poète Hosain ibn ad-Dhakhâk a dit (en parlant de la conquête d'al-Baddh par al-Afschyn):

»De toute la population d'al-Baddh il ne laissa subsister que des images semblables à celles d'Iram.»

De Barzand à la plaine de Balâsadjân et (de là) à Warthân, sur la limite de l'Adherbaidjân, ou compte 12 Par.

D'al-Marâgha à Djanza 6 Par. — Puis à Mousâ-abâdh 5 Par. — Puis à Barza 4 Par. — Puis à Djâbrawân 8

1) B ajoute „ville d'Arménie” confondant cette station avec la ville connue du même nom.

Par. — Puis à Naryz 4 Par. — Puis à Ormia 14 Par. — De là à Salamâs, soit par terre, soit en faisant le trajet du lac d'Ormia, 6 Par.

L'impôt foncier de l'Adherbaidjân s'élève à 2 millions de dirhems.

Lorsque Mohammed ibn Homaïd (at-Tousy) emmena ¹⁾ les chefs des insurgés de l'Adherbaidjân, il prit la route de la plaine, partant d'al-Marâgha à Barza, de là à Sysar, de cet endroit à Schyz, à 4 Par. du Dainawar, de là au Dainawar.

Route d'Arménie.

122

De Warthân à Bardha'â 8 relais. — Puis à al-Mançoura l'arménienne ²⁾ 4 relais.

De Bardha'â à Tiflys 10 relais, et à al-Bâb wal-Abwâb (Derbend) 15 relais.

De Bardha'â à Dabyl (Dobyl, Towyn) 7 relais.

De Marand au fleuve 10 Par. — Puis à Naschawâ 10 Par. — Puis à Dabyl 20 Par.

De Warthân à Darmân(?) 3 Par. — Puis à al-Bailakân 9 Par. — Puis à Bardha'â 14 Par. — De là à al-Baddh 30 Par.

Division administrative de l'Arménie.

Arménie I: le Sysadjân; Arrân; Tiflys; Bardha'â; al-Bailakân; Kabala; Scharwân.

Arménie II: Djorzân; Çoghda byl; Bâb Fairouz-Kobâdh; al-Lakz.

Arménie III: al-Bosforradjân; Dabyl; Sirâdj Tair; Baghrawand; Naschawâ.

Arménie IV: Schimschât; Khilât; Kalykalâ; Ardjys; Bâdjonais.

Arrân, Djorzân et le Sysadjân faisaient autrefois partie

1) Selon les historiens cités au bas du texte il resta lui-même en Arménie.

2) Je ne sais pas au juste quelle ville l'auteur a voulu désigner par ce nom.

¹²³ de l'empire des Khazares. Les districts de Dabyl, de Naschawâ, de Sirâdj, de Baghrawand, de Khilât et de Bâdjonais appartenaient aux Romains. Les Perses avaient conquis tout le pays qui s'étend (depuis les frontières du midi et de l'orient) jusqu'au territoire de Scharwân. Dans Scharwân se trouve le rocher de Moïse (dont le Koran parle) d'où jaillit la source de vie. Dans le district de Schimschât, à peu de distance de Hiçn Ziyâd, est la tombe de Çafwân ibn al-Mo'attal de la tribu de Solaim, un des compagnons du Prophète. Sur ce tombeau croît un arbre d'une espèce inconnue. Les fruits qu'il porte ressemblent à des amandes, mais on les mange avec la pelure; ils surpassent le miel en douceur.

Kobâdh bâtit les villes d'al-Bailakân, de Bardha'a et de Kabala, et construisit la muraille de briques. Anouscharwân fonda as-Schâbirân, Karkara, al-Bâb (Derbend) et les trois cent soixante Bâb (porte), ou châteaux, qui dominent les défilés de la montagne. Il est aussi le fondateur de Balandjar; de Samandar; de Çoghdaçyl dans le pays de Djorzân. Dans ce même pays il bâtit son château qui porte le nom de Bâb Fairouz-Kobâdh.

A l'Arménie appartiennent encore Khoway; aç-Çanâria; Albâk; Kisâl; Abkhâz; la forteresse d'al-Djardamân; Khaizân, Schakky et la ville d'al-Bâb (Derbend).

On donne le nom de Bâb (porte) aux orifices des vallées formées par le mont al-Kabk (le Caucase) et défendues par des châteaux forts. Les principales forteresses sont: Bâb Çoul; Bâb al-Lân; Bâb as-Schâbirân; Bâb Lâdhika ¹²⁴ (Lâzika); Bâb Bârîka; Bâb Samsakhy; le Bâb du Possesseur du trône; le Bâb du Fylânschâh; Bâb Kârounân; le Bâb du Tabarsarânschâh; le Bâb du Lyrânschâh; le Bâb du Libânschâh (?); le Bâb d'Anouscharwân. La ville de Samandar derrière al-Bâb (Derbend) et tout le pays situé au delà sont occupés par les Khazares.

On lit dans l'histoire de Moïse racontée par le Koran ¹⁾:
 »Te souviens-tu quand nous nous abritions au Rocher?
 Car j'ai oublié le poisson", c'est-à-dire le poisson qui re-
 vint à la vie. Le Rocher, c'est le rocher de Scharwân;
 la mer est la mer du Djylân (la mer Caspienne); le bourg
 est le bourg de Bâdjarwân. »Ils continuèrent leur route;
 quand ils rencontrèrent un garçon qu'il tua". Cela se passa
 dans le bourg de Khaizân.

L'impôt foncier de l'Arménie se monte à 4 millions de dirhems.

Route de Djordjân à Khamlydj, capitale des Khazares.

J'en fais mention ici, parce qu'elle se trouve dans le quart septentrional (de l'Empire). De Djordjân à Khamlydj il y a 8 journées de navigation si le vent est favorable. Khamlydj, la capitale de la Khazarie ²⁾, est située sur les bords du fleuve qui vient du pays des Slaves et qui décharge ses eaux dans la mer de Djordjân (la mer Caspienne). Les autres villes des Khazares sont: Balandjar et al-Baidhâ. Le poète al-Bohtory a dit (dans son éloge d'Ishâk ibn Kondâdj):

»Les titres de noblesse qu'il a acquis en Irâk et qu'il a ajoutés à ceux qu'il avait obtenus à Khamlydj ou à Balandjar."

En dehors d'al-Bâb (les Portes Caucasiennes) sont les principautés de Sowar, d'al-Lakz, d'al-Lân, de Fylân, de Maskat, celle du Possesseur du trône, et la ville de Snamandar.

Fin de la description du Djarby ou Pays du Nord. 125

1) Dans la 13me sourate, vs. 62 et suiv.

2) Istakhry l'appelle Itil, d'après le nom du fleuve (le Wolga). Djordjâny, dans sa description de ce fleuve, dit qu'il traverse la capitale des Khazares „qu'on nomme aussi bien Itil, que Khamlydj."

Description du Taiman ou Midi.

Le Taiman (Pays de la Droite) ou Midi forme un quart de l'Empire. L'*Içpahbadh* qui le gouvernait autrefois portait le titre de Nymrouz-Içpahbadh.

Le montant de la capitation, payé par les non-musulmans à Bagdad, s'élevait à 130,000 dirhems, celui du produit des marchés, des moulins et des hôtels de monnaies, à 1,500,000 dirhems.

Route de Bagdad à la Mecque.

De Bagdad au pont de Kouthâ 7 Par. — Puis à Kaçr Ibn Hobaira 5 Par. — Puis à Souk Asad 7 Par. — Puis à Schâby 7 Par. — De là à al-Koufa 5 Par. Ce qui fait, de Bagdad à Koufa, 31 Par.

Route du désert.

Lorsqu'après avoir quitté al-Koufa, on est arrivé à al-'Odhaib, on entre dans le Nedjd, qu'on ne quitte qu'à Dhât 'Irk, où commence la Tihâma. Quand on se rend d'al-Koufa en Syrie, tout le pays à droite est encore le Nedjd, et au Nedjd appartient aussi tout le pays qu'on a à sa gauche quand on se dirige d'al-Koufa par al-'Irdh à at-Tâif.

D'al-Koufa à al-Kâdisyya 15 M. — De là à al-'Odhaib, 120 sur la limite du désert, 6 M. Un poète a dit :

»O mon ami, n'espérons ni sommeil, ni repos, avant que tu n'aperçoives pour moi de loin la lueur d'un feu à al-'Odhaib.»

D'al-'Odhaib à al-Moghytha, où l'on trouve de l'eau de pluie, 24 M. La halte du soir est Wâdi's-Sibâ' (la vallée des lions), à 15 M. (d'al-'Odhaib). Djaryr en parle dans ce vers :

»La grande calamité a été la mort de celui ¹⁾ dont la tombe se trouve à Wâdi's-Sibâ', où beaucoup de braves ont péri.»

1) az-Zobair, l'antagoniste d'Aly.

D'al-Moghytha à al-Karâ, où il y a des puits, 32 M. La halte du soir est Masdjid Sa'd, à 14 M. (d'al-Moghytha). — De là à Wâkiça, où il y a des étangs et des puits, 24 M. La halte du soir est at-Tarf, à 14 M. (d'al-Karâ). — Puis à al-'Akaba (la côte), où l'on trouve des puits, 29 M. La halte du soir est al-Kobaibât, à 14 M. (de Wâkiça). Un poète bédouin a dit :

»Reviendrons-nous, de notre vie, à al-Kobaibât?»

Puis à al-Kâ', où il y a un puits, 24 M. La halte du soir est al-Djahlâ, à 13 M. (d'al-'Akaba). — Puis à Zobûla, où l'on trouve de l'eau en abondance, 24 M. La halte du soir est al-Djoraisy, à 14 M. (d'al-Kâ'). — Puis à as-Schokouk, où il y a des étangs et des puits, 21 M. La halte du soir est at-Tanânyr à 14 M. (de Zobûla). — Puis à al-Bitân, appelé aussi Kabr al-'Ibâdy (le tombeau de l'«Ibâdite»), où il y a des étangs, 29 M. La halte du soir est Bardyn (?), ¹²⁷ à 14 M. (d'as-Schokouk). — Puis à at-Tha'labyya, où l'on trouve des étangs, 29 M. La halte du soir est al-Mohal-labyya, à 14 M. (d'al-Bitân). En arrivant à at-Tha'labyya on a accompli le tiers du voyage. — De là à al-Khozaimyya, où il y a des étangs et des puits hydrauliques, 32 M. La halte du soir est al-Ghormais, à 14 M. (d'at-Tha'labyya). — Puis à al-Adjfor, où l'on trouve des étangs et des puits, 24 M. La halte du soir est Batn al-Agharr, à 15 M. (d'al-Khozaimyya). — Puis à Faïd, qui est situé à mi-chemin entre al-Koufa et la Mecque, 36 M. La halte du soir est al-Karâin à 20 M. (d'al-Adjfor). Faïd a un *minbar* (une chaire), des marchés et des sources d'eau vive. — De là à Touz, où il y a des étangs et des puits, 31 M. La halte du soir est al-Kornatain, à 17 M. (de Faïd). — Puis à Samyrâ, où l'on trouve des étangs et des puits, 20 M. La halte du soir est al-Fohaima à 13 M. (de Touz). — Puis à al-Hâdjir, où il y a des étangs et des puits, 33 M. La halte du soir est al-'Abbâsyya, à 15 M. (de Samyrâ). —

Puis à Ma'din al-Koraschy (la mine du Koraischite), appelée ordinairement Ma'din an-Nakira, où il y a des puits, 34 M. La halte du soir est Karawrâ, à 17 M. (d'al-Hâdjir).

Le gouverneur de la route de la Mecque est chargé de la perception des *ṣadakât* (la dîme aumônîère prélevée sur les troupeaux) de la tribu de Bakr ibn Wâil. Le produit se monte à 3,000 dirhems.

Route de Médine.

D'al-Ma'din (Ma'din an-Nakira), un embranchement conduit à Médine par les stations suivantes: al-'Osaila, où il y a des puits d'eau saumâtre, 46 M. — Batn Nakhl, où l'eau est abondante, 36 M. — at-Taraf, où l'on trouve de l'eau de pluie, 22 M. — De ce dernier lieu à Médine 35 M. Médine, dont le territoire appartient en partie au Nedjd, en partie au Hidjâz, porte aussi le nom de Taiba, comme dans ce vers de Cirma al-Ançâry :

»Mais lorsqu'il (le Prophète) fut venu s'installer chez nous à Taiba, Dieu fit triompher sa religion et le rendit heureux et satisfait;”

Et aussi dans ce vers d'al-Abbâs ibn al-Fadhil al-'Alawy :

»Et (versez des larmes) sur Taiba, que Dieu combla de bénédictions, à cause du (par le) sceau des prophètes.”

Médine est nommée aussi Yathrib. Elle était gouvernée, ainsi que la Tihâmâ, avant l'islamisme, par un délégué du *marzobân* (margrave) du Désert (ou de Zâra), chargé de la perception des impôts. Les (familles juives) de Koraiṯha et d'an-Nadhyr régnaient alors à Médine, exerçant la suprématie sur les Aus et les Khazradj. Un poète des Ançâr a rappelé cette circonstance, quand il a dit :

»Après le tribut payé au Kisrâ (le Chosroës), après le tribut payé aux Koraiṯha et aux Nadhyr, on la rançonne encore!”

Dépendances de Médine.

Taimâ avec son château fameux nommé al-Ablak al-Fard (le bigarré, l'unique), entre la Syrie et le Hidjâz; elle appartenait au juif Samuel ibn 'Aadiyâ, que sa bonne foi a rendu célèbre. On connaît le vers (d'al-A'schâ):

»Il réside à Taimâ dans le château d'al-Ablak al-Fard. ¹²⁹
La forteresse est bien défendue, l'hôte qui y demeure est sans félonie."

Doumat al-Djandal, située à 13 journées de marche, de Médine, de Koufa à 10, et de Damas à 10. Son château, nommé Mârid, est bien connu. La reine az-Zabbâ a dit ¹⁾:

»Mârid est rebelle, al-Ablak est puissant."

C'est à Douma qu'a eu lieu l'entrevue des deux arbitres ²⁾. Le poète Aus ibn Djâbir a dit:

»Si moi j'avais été à Douma ou à Fâri^c, tu n'aurais pas échappé au danger imminent."

Puis al-For^c; Dhou'l-Marwa; Wâdi'l-Korâ; Madyan; Khaibar. Marhab, le poète juif de Khaibar, a dit:

»Himyar (Khaibar) entier me connaît moi Marhab, armé de pied en cap, vaillant, endurci aux combats."

Les autres dépendances sont: Fadak; les bourgs de 'Arabyya; al-Wahyda; Namira; al-Hadyka; 'Aady; Khadhira; as-Sâira; ar-Rahaba; as-Sayâla; Sâya; Rohât; Ghorâb; al-Akhal; al-Hamyya.

Route suivie par le Prophète lorsqu'il émigra.

Le guide le mena par la partie inférieure de la Mecque jusqu'à la côte ³⁾, au bas de 'Osfân. Puis, traversant la route, il

1) Il y a dans l'original un jeu de mots sur le nom de Mârid qui signifie „rebelle”.

2) Abou Mousâ al-Asch'ary et 'Amr ibn al-Anç, arbitres dans la contestation entre Aly et Moâwin.

3) La partie de la côte qui s'étend depuis 'Osfân jusqu'à Malal (à 1 journée de Médine) est appelée par excellence as-Sâhil (la côte), v. Yâkout III, 672 l. 12.

passa au delà de Kodaid, traversa al Kharrâr et gravit la colline nommée Thanyyat al-Mara. Étant descendu avec lui, il entra dans la *madladja* (le sentier entre le puits et le bassin) de Modjâdj, passa par Mardjih, de Modjâdj, entra dans la vallée de Mardjih Dhi 'l-Ghadhawain et celle de Dhât Kischd, se dirigea sur al-Adjrad, passa par Dhou Samor (Salam), suivit A'dâ, la *madladja* de Ta'hin, et arriva à al-'Ithyâna. Ayant traversé al-Kâha, il descendit avec lui vers al-'Ardj, gravit la colline nommée Thanyyat al-A'yâr, à droite de Rakouba, descendit vers Rim, et mit enfin pied à terre chez les Banou 'Amr ibn 'Awf, à Kobâ.

La grande route de Médine à la Mecque.

De Médine à as-Schadjara (l'arbre), le *mykât* ¹⁾ ou lieu de réunion des pèlerins médinois, 6 M. — Puis à Malal, où il y a des puits, 12 M. — Puis à as-Sayâla, où il y a des puits, 19 M. — Puis à ar-Rowaitha, où l'on trouve des étangs, 34 M. — Puis à as-Sokya, où se trouvent un ruisseau et un jardin, 36 M. — De là à al-Abwâ, où il y a des puits, 29 M. — Puis à al-Djohfa, dépendance de la Tihâma, qui est le *mykât* des pèlerins de Syrie, 27 M. Cette étape, où l'on trouve des puits, est à 8 milles de la mer. — Puis à Kodaid, où il y a des puits, 27 M. — Puis à 'Osfân, où se trouvent des puits, 24 M. — De là à Batn Marr, où l'on trouve une source et un étang, 33 M. — Enfin à la Mecque, 16 M.

*Suite de la grande route de Bagdad à la Mecque,
depuis Ma'din an-Nakira.*

De Ma'din an-Nakira à Moghythat al-Mâwân, où il y a des étangs et des puits, mais peu d'eau, 33 M. La halte du soir est as-Samt, à 16 M. (de Ma'din an-Nakira). —

1) Où l'on met le vêtement de pèlerinage, appelé *ihrâm*.

Puis à ar-Rabadha, où l'on trouve des étangs et des puits, 24 M. La halte du soir est Aryma, à 14 M. (de Moghythat al-Mâwân). — Puis à Ma'dîn Bany Solaim ¹⁾, où il y a des étangs, mais qui sont ordinairement desséchés, 24 M. Un poète a fait la description suivante de cette étape:

»Voilà la station qu'on fera bien de quitter au plus tôt; il n'y a que des loups qui hurlent et des corbeaux qui font entendre leurs tristes croassements.»

La halte du soir est Scharawrâ, à 12 M. (d'ar-Rabadha). — Puis à as-Salyla 26 M. La halte du soir est al-Konâbain, à 13 M. (de Ma'dîn Bany Solaim). — Puis à al-'Omak, où l'on trouve un étang et des puits, 21 M. La halte du soir est as-Sandja, à 12 M. (d'as-Salyla). — Puis à al-¹⁸²Ofai'ia, où il y a aussi un étang et des puits, 32 M. La halte du soir est al-Korâc, à 15 M. (d'al-'Omak). — Puis à al-Mislah, le *mykât* des pèlerins de l'Irak, 34 M. On y trouve des étangs et des puits. La halte du soir est al-Kibrâna, à 14 M. (d'al-Ofai'ia). — Puis à al-Ghamra, où il y a des étangs et des puits, 18 M. La halte du soir est al-Kaçr, à 8 M. (de Mislah). — De là à Dhât'Irk, où il y a un puits abondant, 26 M. La halte du soir est Awtâs, à 12 M. (d'al-Ghamra). — De là à Bostân Bany 'Aamir (le jardin des Banou 'Aamir), où l'eau est abondante, 22 M. La halte du soir est Ghamr Dhy Kinda, à 11 M. (de Dhât'Irk). — Enfin à la Mecque 24 M. La halte du soir est Moschâsch, à 11 M. (de Bostân Bany 'Aamir).

Distance totale de Bagdad à la Mecque 275 $\frac{2}{3}$ parasanges, ou 827 milles.

Limites du Haram (territoire sacré).

Les limites du territoire sacré s'étendent, sur la route de Médine, à 3 M., sur celle de Djodda, à 10 M., sur celle

1) Cette station n'est pas à sa place. On se rend d'abord à as-Salyla, puis à Ma'dîn Bany Solaim.

du Yémen à 7 M., sur celle d'at-Tâif, à 11 M., et sur celle de l'Irâk, à 6 M.

La sainte mosquée a 270 coudées en long et 315 coudées en large; la maison (la Kaaba) 24 coudées et 1 empan en long, sur 23 coudées et 1 empan en large; la circonférence du *hidjr* ¹⁾ est de 50 coudées. Le *tawâf* (le circuit de la Kaaba) est de 107 coudées. La hauteur de la Kaaba est de 27 coudées. Notre père Adam a demeuré à la Mecque. Depuis ce temps le territoire sacré était en grande vénération chez tous les peuples. Puis Dieu, ayant indiqué à Abraham l'emplacement de la (sainte) maison, celui-ci, secondé par son fils Ismaël, en haussa les fondements et la rebâtit.

Dépendances de la Mecque.

Les cantons de la Mecque dans le Nedjd sont: at-Tâif; Nadjrân, mentionnée par le poète (al-A'schâ):

»Le lieu de ta destination ²⁾ est la Kaaba de Nadjrân; on ne te fera agenouiller qu'à sa porte."

Puis Karn al-Manâzil, dont parle le poète (Omar ibn abi Raby'a ³⁾):

»N'as-tu pas interrogé les traces presque effacées du campement à Karn al-Manâzil?"

Ensuite al-Fotok; 'Okâth; az-Zaima; Toraba; Byscha; Tabâla; al-Hodjaira; Thoddja; Djorasch; as-Snrât. Ceux dans la Tihâma sont: Dhankân; 'Ascham; Baisch; 'Akk.

Route de la Mecque à at-Tâif.

Le poète an-Nomairy a dit:

»Elle passe l'hiver agréablement à la Mecque, mais son séjour d'été est à at-Tâif."

1) L'enclos à côté de la Kaaba.

2) Il s'adresse à sa chamelle.

3) S'adressant à une femme.

Les stations de cette route sont: Bir Ibn al-Mortafi^c; Karn al-Manâzil, le *mykât* des pèlerins du Yémen; de là on arrive à at-Tâif.

On peut aller aussi de la Mecque à at-Tâif par la route de la 'Akaba (la côte), en passant par 'Arafât et le vallon de Na'fân; sortant de ce vallon, on gravit la côte ('*akaba*) de Hirâ, d'où on a vue sur at-Tâif, mais avant d'y arriver, on a encore une colline peu élevée à franchir.

Route de la Mecque au Yémen.

Les stations de cette route sont; Bir Ibn al-Mortafi^c, où il y a un puits; — Karn al-Manâzil, grosse bourgade; — al-Fotok, grosse bourgade; — Çafn, où il y a deux puits; — Toraba, grosse bourgade; — Karâ, où l'on trouve des palmiers et des sources; — Ranya, où l'on trouve également des palmiers et des sources; — Tabâla, ville importante qui possède des sources; — Byscha Bo'tân, gros bourg arrosé d'eau courante. Le poète Homaid ibn Thawr al-Hilâly parle de ce lieu:

»Si je le veux, les roucoulements plaintifs (des pigeons 135 ramiers) m'accompagnent dans les détours de la vallée de Byscha et jusqu'aux palmiers de Tathlyth ou à Yabambam."

Djosadâ, lieu sans habitants, où il y a un puits; — Banât Harb (Harm), village considérable, où sont une source et un puits; — Yabambam, sans habitants; — Kotna, gros village, où sont des puits; — at-Thoddja, où il y a un puits; — Saroum Râh (Scharoum Râh), grosse bourgade, où l'on trouve des sources et des vignes, à 8 milles de Djorasch; — al-Mahdjara, gros village, ayant des sources. Entre Saroum Râh et al-Mahdjara on remarque un grand arbre nommé *talhat al-malik* (l'acacia du roi); il ressemble au *gharab* (*salix babylonica*) excepté qu'il est plus grand. Cet arbre sert de limite entre le territoire de la Mecque et le Yémen; — 'Arika, lieu inhabité, où l'eau

est rare; — Çá'da, grande ville qui possède des tanneries
 196 de peaux et de cuir pour chaussures; — al-A'maschyya,
 lieu inhabité, où est une petite source; — Khaiwân, grande
 bourgade riche en vignobles qui produisent des grappes
 d'une grosseur extraordinaire; il y a deux étangs; ses ha-
 bitants sont des 'Omary's; — Athâfit, ville qui possède
 des vignes, des champs cultivés et des sources; — Çan'á,
 capitale du Yémen. Un poète a dit:

»Il nous faut absolument visiter Çan'á, malgré la longue
 distance qui nous en sépare, et quand même nos cha-
 meaux seront courbés et auront le dos blessé par la selle».

Le poète Abou Nowás la nomme dans ce vers:

»Nous sommes les seigneurs de Ná'it, et à nous appar-
 tient Çan'á avec ses salons parfumés de musc.»

Çan'á est traversée par la rivière d'as-Sirâr, qui ne coule
 que pendant les pluies d'été, et qui verse ses eaux dans
 le Sywân, (Sanwân, Sa'wân). Dans cet endroit il forme
 comme un petit lac. Un poète parle de cette rivière dans
 le vers suivant:

»Malheur à l'habitant des rives d'as-Sirâr; une gazelle
 extrêmement farouche y demeure.»

Cantons du Yémen.

Çan'á; al-Khaschab; Rohâba; Marmal. C'est de ce can-
 ton que vint le feu qui dévora le jardin mentionné dans
 le livre de Dieu: »Et il fut comme rasé». A Çan'á
 se trouvait le fameux château de Ghomdân, résidence de
 Saif ibn Dhy Yazan le Himyarite, auquel s'adresse le poète
 Omaiya ibn abiç-Çalt le Thakifite, en disant:

»Bois ton vin — qu'il te soit salutaire! — paré de
 la couronne, et accoudé sur la plate-forme de Ghomdân.
 Puisses-tu y passer beaucoup de jours heureux.»

Puis Çá'da. De Çan'á à Khaiwân on compte 24 Par. — De
 Khaiwân à Çá'da 16 Par. — De là à al-Mahdjara, qui est

située au pied du coteau (*akaba*) d'al-Mandhah, non loin 137 de *Talkhat al-malik*, où commence le territoire du Yémen, 20 Par. Total de Çan'á à al-Mahdjara 60 Par.

Le canton d'al-Bawn, où se trouvent Raida, *le puits tari* et *le château élevé*, dont il est parlé dans le saint livre (Sour. 22 vers. 44); — Khaiwân; — les deux cantons de Khaulân Dhy Soham, le *nadjdy* (appartenant au Nadjd du Yémen) et le *ghaury* (dans la Tihâma du Yémen). — Cantons à droite de Çan'á: Schâkir; — Wâdi'â; — Yam; — Arhab; — al-Hirda; — Hamdân, où se trouve Riyâm, lieu du feu sacré adoré par les anciens habitants du Yémen 1); — Djauf Hamdân; — Djauf Morâd; — Schanoua; — Çodâ; — Djo'fy; — al-Djasra; — al-Maschrik; — Bouschân; — Ghodar 2), où est situé Nâ'it; — A'la et An'om; — al-Maçna'atain; — Bany Ghotâif; — Mârib. 138 Le poète an-Nâbigha al-Dja'dy en parle dans ce vers:

»Ou bien des Saba qui demeuraient à Mârib, lorsqu'ils construisirent la digue (*al-'arim*) pour contenir le torrent?"

Mârib renfermait le château de Salomon et al-Kaschyb, le château de Bilkys. Ibn Dhy Yazan a dit:

»al-Kaschyb est désert, ses habitants ont péri; et leur chef est séparé de ceux qu'il aimait."

On trouvait encore à Mârib le château de Cirwâh et la digue connue sous le nom de *'arim*.

Çodâ, Djo'fy et Schanoua sont chacune à 42 Par. de Çan'â.

Le canton de Hadhramawt, séparé de la mer par des plaines de sable, est à 30 Par. de Çodâ, et à 72 Par. de Çan'â.

Khaulân Rodâ', où est la vallée des fourmis (Kor. Sour. 27 vers. 18); — Ahwar; — al-Hakl; — Dhimâr, à 16

1) Dans le texte ce passage a été déplacé. Voyez ma note.

2) M. D. H. Müller croit qu'il faut lire 'Odhar.

Par. de Çan'â; — Bany 'Aamir; — 'Thât et Radâ'; — Dathyna; — as-Sarw, vis-à-vis du port d'al-Khairidj; — 'Ans; — Ro'ain, Nasafân et Kahlân, où est le lac de Bainoun. Le poète Amrou'l-Kais ibn Hodjr a dit:

139 »Et le château des Banou Sowâsa en Ro'ain, dont les abords sont protégés par des hommes vaillants."

Dhankân; — Dhobhân; — Nâfi' et Moçhy (?); — Hodjr et Badr; — Akhalla; — aç-Çohaib; — Lahdj; — Abyan, où se trouve 'Aden; — Ba'dân et Raimân; — at-Thoddja; — al-Mazra'; — Dhy Makârib et al-Amlouk.

De Çan'â à Dhimâr 16 Par. — De là à Nasafân et Kahlân 8 Par. — De Nasafân à Hodjr et Badr 20 Par. — De là à la ville de 'Aden, dans le canton d'Abyan, 24 Par. Total de Çan'â à 'Aden 68 Par.

140 Puis as-Solaf et al-Adam; — Nadjlân et Nahl; — al-Djanad; — as-Sakâsik, qui est le dernier canton du Yémen.

De Çan'â à Dhimâr, comme nous avons dit, 16 Par. — De là à 'Alw Yahcib (le Haut-Yahcib) 8 Par. Ce canton renferme la ville de 'Thafâr et son château nommé Raidân. Amrou'l-Kais a dit:

»Il s'établit solidement et construisit à Raidân un château très élevé que nul n'osait attaquer."

'Thafâr était la résidence des anciens roi du Yémen. De 'Alw Yahcib à as-Sahoul 8 Par. De là à at-Thoddja 8 Par. et autant du dernier lieu à al-Djanad. Ce qui fait, pour la distance de Çan'â à al-Djanad, un total de 48 Par.

Cantons de gauche, en retournant à Çan'â: Dhy Scha'bain; — az-Ziyâdy; — al-Ma'âfir; — Bany Madjyd, où l'on trouve du *bakarâny* (espèce d'onyx) d'excellente qualité; — ar-Rakb; — Çalb (?); — Nafad (?); — al-Yghâr; — le canton des Manâkhites dans lequel est le bourg fortifié d'al-Modhaikhira, habité par la famille himyarite de Dhou
141 Manâkh, et résidence d'Abou Dja'far al-Manâkhy; — Hamol; — Danth; — Schar'ab; — 'Onna, Onâyn (?) et Radjy' (?);

— as-Saboul; — Bany Çâ'b; — Wobâtha; — le Bas-Yahcib; — le Haut-Yahcib; — al-Kofâ'a, al-Wazyra et al-Hodjr; — Zabyd, en face des côtes de Ghalâfika et al-Mandab; — Rima^c; — Mokrá; — Alhân; — Djoblân, résidence du Djoblân de la famille de Dhou Scharh. La moitié de Djoblân obéit au gouvernement du khalife, l'autre moitié s'est déclarée indépendante; — Dhy Djora; — al-Haklain; al-^cOrf; — al-Akhrout.

De Çanâ à al-^cOrf il y a 8 Par. — De là à Alhân 14² 10 Par. — D'Alhân à Djoblân 14 Par. Total de Çanâ à Djoblân 32 Par. — De Djoblân à Zabyd et Rima^c on compte 12 Par.

Derrière Çanâ sont les cantons: Khaulân; — Djadad (Khadad?) et Hawschab; — ^cAkk, en face duquel est le port de Dahlak; — Mihsâ^c; — Harâz et Hawzan; — al-Akhroudj; — Madjnah; — Hadhour; — Madhin et Homlân, où se trouve la ville de Dhahr; — Schâkir et Schibâm; — Bait Akyân et al-Maçâni^c, résidence de la famille de Dhou Hawâl, de la postérité de Dhou Makâr, à laquelle appartient le prince Ya'for ibn Abdarrahmân ibn Koraib al-Hawâly. Le poète Amrou'l-Kais parle de ce canton dans ce vers:

»Puis il atteignit Bait Akyân et Hodjr, dont les habitants 143 durent se soumettre à lui, malgré la supériorité de leur nombre et de leur richesse.»

Et dans un autre poème:

»Il chassa Dhou Arâs d'al-Maçâni^c, dont il avait occupé la montagne aussi bien que la plaine.»

Le canton de Wâdhi^c et al-Ma'lal est à moitié chemin entre Çanâ et Schibâm. Schibâm est à 8 Par. de Çanâ. Un poète en parle dans le vers suivant:

»Cette fortune odieuse n'a pas cessé de me promener d'un endroit à un autre, jusqu'à ce qu'elle ait dressé enfin ma tente à Schibâm.»

Puis aḡ-Caghr(?); — Khonâsch et Milhân; — Hakam et Djâzân et le port d'as-Schardja; — Hadjour et al-Maghrîb; — Kodam, en face de la bourgade de Mahdjara; — Haiya et al-Koudhan; — Mosyh(?); — Kinda et as-Sakoun; — aḡ-Çadif.

Relais de poste.

Entre Ghamra ¹⁾ et Çan'â il y a 49 relais. — De Çan'â à Dhimâr 4 relais. — De Dhimâr à 'Aden 7 relais; — Entre Dhimâr et al-Djanad, 4 relais. — Entre Çan'â et Mârib 7 relais. — Entre Mârib et 'Andal du Hadhramawt 9 relais, à dos de chameau.

144 On trouve dans les registres de compte du ministère des finances la mention qu'un des gouverneurs du Yémen a su tirer de l'impôt ²⁾ du Yémen 600,000 dénars. C'est le maximum du montant perçu dans cette province, sous la dynastie actuelle. Dans les premiers temps de l'Islam, le Yémen était divisé en trois gouvernements: le premier et le plus important était al-Djanad et ses dépendances; le deuxième, d'une importance moyenne, Çan'â et ses cantons; le troisième, qui était le moins considérable, le Hadhramawt et les districts qu'il renferme.

Monuments du Yémen.

Les habitants du Yémen racontent que, lorsque le prophète Salomon maria Dhou Bata', le roi de Hamdân, à Bilkys, les démons bâtirent des châteaux pour ce prince et gravèrent l'inscription suivante sur une pierre:

«Nous avons bâti Bainyn (Bainoun), Sallhyn, Cirwâh,

1) V. plus haut p. 101.

2) L'auteur emploie le mot *kharâdj* qui désigne souvent l'impôt foncier. Mokaddasy (p. 105) citant ce passage dit „je ne sais quel tribut Ibn Khord. a voulu désigner par ce terme, car chacun sait que l'Arabie est *'aschrâya*”. c'est-à-dire qu'on y paie le dixième des produits, non pas un impôt foncier.

Mirwâh (Marâh), et Bainoun à la sueur de nos mains¹⁾; Hinda et Honaida, Falthoum en Raida, et sept réservoirs à Kâ'a." — Ibn Dhy Djadan a dit:

»Après la chute de Bainoun et de Salhyn, détruits de 146 fond en comble, les hommes ont-ils encore le courage de bâtir des châteaux?"

On lisait sur une pierre dans un château de Nâ'it: »Ce château a été construit l'année où nous arrivâmes d'Égypte." Selon Wahb ibn Monabbih, cela faisait, jusqu'à son temps, plus de seize cents ans.

Un château fondé par Schamir Yor'isch ibn Nâschir An'om contenait l'inscription himyarite suivante:

»Cet édifice a été bâti par Schamir Yor'isch, avec le secours de son Seigneur, le Soleil."

On lisait sur la porte de la ville de Thafâr:

»Qui possédait (d'abord) le royaume de Thafâr? — Himyar, [les excellents.

Qui s'en rendit maître (après eux)? Les Abessins, les mé- [chants.

Qui en devinrent les maîtres (ensuite)? Les Perses, les nobles.

A qui le durèrent-ils céder? A Koraisch, les marchands.

Qui possédera (après eux) l'empire de Thafâr? Il reviendra [à Himyar."

Les Abessins ayant envahi le Yémen, quatre de leurs rois régnèrent dans ce pays pendant soixante-douze ans.

Stations entre Masdjid Sa'd²⁾ et al-Baçra.

Bârik; al-Kala³⁾; Salmân. Un poète³⁾ parle de ce lieu:

»Un des leurs (al-Mottalib) est mort à Radmân; un autre (Naufal) à Salmân; un troisième (Hâschim) près de Gaza."

1) La véritable leçon, au lieu de „et Bainoun" etc.; est: Afyk et ou Wohâtha par notre force. V. ma note au bas du texte.

2) Sur la grande route de Koufa à la Mecque; v. plus haut p. 97.

3) Matrouf ibn Ka'b al-Khozâ'y, faisant l'éloge de la maison d'Abdmanâf.

146 Puis Okor; al-Akhâdyd (les sillons, les fosses); 'Ain Çaid; 'Ain Djamal, qui est la dernière station avant d'arriver à al-Bağra.

Stations entre al-Bağra et la Mecque.

Al-Mandjaschânia; al-Hofair; ar-Rohail; as-Schadjy; al-Khardjâ; al-Hafar (Hafar Ibn Mousâ); Mâwyya; Dhât al-'Oschar; al-Yansoufa; as-Somaina; an-Nibâdj; al-Karyatain¹⁾; al-'Awsadja; Râma, mentionnée par Yazyd ibn Mofarrigh le Himyarite:

»Veux-tu couper les liens qui t'unissent à Omâma, après les jours que tu as passés avec elle à Râma?»

Puis Immara; Tikhfa, dont parle Djaryr:

»Certaine journée à Tikhfa est devenue, grâce à nos cavaliers, une journée terrible pour la famille d'Abou Kâbous.»

Puis Dharyya; Djadyla; Faldja; ad-Dafyna (ad-Dathyna);
147 Kobâ; Marrân; Wadjra; Awtâs; Dhât 'Irk; Bostân Bany 'Aamir; la Mecque.

Un embranchement de la route conduit d'an-Nibâdj à (Ma'din) an-Nakira.

Stations entre la Yamâma et la Mecque.

D'al-Yamâma on va à al-'Irdh. Ibn Mofarrigh en parle:

»Ou cette chouette (*hâma*) qui appelle l'écho (*çadâ*)²⁾ entre al-Moschakkar et al-Yamâma».

Puis al-Hadyka; as-Saih; at-Thanyya; Sokairâ (f); as-Sodd; Çadât (Çidâra²⁾); Schoraifa; al-Karyatain. Puis viennent les stations de la route d'al-Bağra à la Mecque, indiquées dans l'itinéraire précédent.

1) Cette station n'est pas à sa place dans le texte.

2) „L'âme ne cesse pas de voler autour du défunt (qui avait péri de mort violente et dont la mort n'avait pas été vengée), sous la forme d'un oiseau qui fait entendre sur sa tombe des cris plaintifs,” Masoudy III, 311 trad. de M. Barbier de Meynard.

*Stations de la route de 'Omân à la Mecque, le long
de la côte.*

Farak; 'Awkalân; le mouillage de Habât(?); as-Schihr, le pays de l'encens. Un poète a dit:

»Rends-toi au Schihr et laisse Omân. Si tu n'y trouves pas de dattes, assurément tu y trouveras de l'encens.»

Puis le canton (*mikhhlâf*) des Kinda; le canton d'Abdallah ibn Madhhidj; Lahdj; 'Aden en Abyan; la pêcherie de perles; le canton des Banou Madjyd; al-Mandjala; ar-Rakb; al-Mandab; Zabyd; Ghalâfika; 'Akk; al-Hirda; Hakam; 'Athr; havre de Dhankân; havre de Haly; as-Sirrain; Aghyâr(?); al-Hirdjâb; as-Scho'aiba; une autre station; Djodda; la Mecque.

Stations de Khawlân Dhy Sohaim à la Mecque.

De Khawlân Dhy Sohaim on se rend à al-'Orsch, dépendance de Djâzân. Puis: Byschat Bo'tân; Wâdy Dhankân; Haly; Byschat Ibn Djâwân; Kanawnâ, mentionnée par Noçaib (Kothayir) dans ce vers:

»Tu restes (enterré) à al-Madjâza près de Kanawna, tandis que ta famille s'est établie à al-Odjoifir et Thimâd.»

Puis al-Hasaba; Dawka; 'Olyab; Yaba. Un poète a dit:

»Mon cœur est avec eux dans un tombeau entre Kanawna, 'Olyab et Yaba.»

Suit une station sans nom; puis al-Lyth; Yalamlam, le *mykât* des pèlerins du Yémen; Malikân; la Mecque.

Stations d'Égypte à la Mecque.

D'al-Fostât à al-Djobb (le puits nommé Djobb 'Amyra). Puis al-Bowaib; la halte (*manzil*) d'Ibn Bondoka; 'Adjroud; ad-Dhanaba; al-Korsy; al-Hafar; station sans nom; Aila; Hakl; Madyan; al-Aghrá; station sans nom; al-Kilâba; Sehaghb; Badâ; as-Sarhatain; al-Baidhâ; Wâdi 'l-Korâ; 150

ar-Rohaiba; Dhou 'l-Marwa; al-Marr; as-Sowaidâ; Dhou Khoschob; Médine. Voir, pour la suite de l'itinéraire, la route de Médine à la Mecque.

Stations entre Damas et la Mecque.

Station sans nom (al-Koswa); autre station sans nom (Da'a); Dhât al-Manâzil; Sargh (Sarough); Tabouk; al-Moh-datha; al-Akra; al-Djonaina; al-Hidjr; Wadi 'l-Korâ. Un poète (le khalife Yazyd, fils de Mo'âwia) a dit:

»Envoyez ce message à Abou Bakr (Abdallah ibn az-Zobair): »maintenant que l'affaire marche et que les cavaliers ont dépassé Wâdi 'l-Korâ, (oses-tu dire encore: ce n'est qu'un troupe d'ivrognes?)»

Puis ar-Rohaiba; Dhou 'l-Marwa; al-Marr; as-Sowaidâ; Dhou Khoschob; Médine. Pour le reste des stations, voir la route de Médine à la Mecque.

151

Stations entre al-Baçra et al-Yamâma.

Après avoir quitté al-Baçra on passe par une station (sans nom), puis à Kâthima. Un poète en parle dans ce vers:

»Elles (les chamelles) arrivèrent, à la pointe du jour, aux cabanes de roseau de Kâthima, portant le fils d' Abbâs ibn Abdalmottalib.»

Un autre poète a dit:

»Il traversa en une seule nuit la distance qui sépare Kâthima d'an-Nawâcif, dans le voisinage de Thahlân et al-Byn.»

Puis on passe par trois autres stations (sans nom), et on arrive à al-Kar'â. Puis Takhfa et de là à aÇ-Çammân. Le poète an-Nâbigha al-Dja'dy parle de cette localité:

»O domicile de Salmâ à al-Harouryya, du côté d'aÇ-Çammân et d'al-Motathallim, puisse tu demeurer saine et sauve!»

aÇ-Çammân est séparé de Djobb at-Torâb par trois stations (sans nom), comme cette dernière est séparée de Solaima

par deux stations (sans nom). De Solaima on va à an-Nobák, et de là à al-Yamâma.

Dépendances de la Yamâma.

Hadjr; — Djaww, nommé aussi al-Khidrima, à 24 heures (une journée et une nuit) de Hadjr; — al-'Irdh, vallée qui traverse la Yamâma dans toute sa longueur, et qui renferme plusieurs villages; — al-Manfouha; — Wabra; — al-Karfa (?); — Ghabrá; — Mohasschima; — al-'Aamiryya (al-'Ammáryya); — Baisân (Faischân); — Borakat Dhâhik; — Toudhîh et al-Mikrât dont parle le poète 152 Amrou 'l-Kais:

»Puis Toudhîh et al-Mikrât, dont les vestiges n'ont pas encore été effacés par les vents du nord et du sud qui tracent des sillons sur le sable.»

Puis Wâdy Korrân; — al-Madjâza, dont le poète parle 1):

»Tu restes (enterré) à al-Madjâza près de Kanawna, tandis que ta famille demeure à al-Odjâifir et at-'Thimâd.»

Bourgs du Bahrain.

al-Khatt; — al-Katyf; — al-Aara; — Hadjar; — al-Farouk; — Bainouna, mentionnée par an-Nâbigha al-Djâdy dans le vers suivant:

»Auprès d'elles on voit, au milieu du troupeau, des vaches sauvages de Bainouna, suivies de leurs veaux.»

Puis al-Moschakkar; — az-Zâra; — Djowâtha. Cet endroit est nommé par un poète dans ce vers:

»Comment pourrait-il nuire à la réputation d'Aschnâs, qu'il n'a pas commandé à la journée de Djowâtha, ni à celle de Dhou Kâr 2)?"

1) La citation se rapporte à l'endroit du même nom dont il a été question plus haut p. 111.

2) C'est-à-dire qu'il ne compte pas parmi ses ancêtres les héros de ces journées. La première eut lieu sous le règne d'Abou Bakr (v. Holâdhory

Ensuite Sáboun; — Dâryn; — al-Ghâba; — as-Schanoun.

Stations entre la Yamâma et le Yémen.

al-Khardj; — Nab'a; — al-Madjâza; — al-Ma'din; —
 153 as-Schafak; — at-Thawr; — al-Faladj; — aç-Çafâ; — Bir
 al-Aabâr; — Nadjrân; — al-Himâ; — Barânis; — Ma-
 rya¹⁾; — al-Mahdjara. Pour la suite des stations, voyez
 la grande route de la Mecque à Çan'â.

Fin du quart du midi.

Les relais de poste.

Le nombre total des relais de poste dans l'empire s'élève à 930. Les dépenses annuelles pour l'achat et l'entretien des chevaux, les traitements des maîtres de poste et des courriers, se montent à 159,100 dénars.

Itinéraire des marchands juifs, dits ar-Râdhânyya.

Ces marchands parlent l'arabe, le persan, le romain (grec et latin), les langues franque, espagnole et slave. Ils voyagent de l'Occident en Orient, et de l'Orient en Occident, tantôt par terre, tantôt par mer. Ils apportent de l'Occident des eunuques, des esclaves femelles, des garçons, du brocard, des peaux de castor, des pelisses de martre, et autres pelleteries, et des épées. Ils s'embarquent dans le pays de Firandja (France), sur la mer occidentale, et se dirigent vers al-Faramâ; là ils chargent leurs marchandises sur le dos de chameaux, et se rendent par terre à al-Kolzom, à une distance de 25 parasanges. Ils s'embarquent sur la mer orientale et se rendent d'al-Kolzom à al-Djâr

p. 53 et suiv.). Dans la journée de Dhou Kâr les Arabes vainquirent les troupes du roi persan Khosrau Parviz (v. Nöldeke, *Geschichte der Araber und Perser zur Zeit der Sasaniden*, p. 311 et suiv.)

1) C'est ainsi que Yâkout prononce le nom, mais M. Müller (note sur Hamdâny [14, 12]) cite deux vers, où il faut nécessairement prononcer Mary'.

(le port de Médine) et à Djodda (le port de la Mecque); puis ils vont au Sind, au Hind et à la Chine. A leur retour de la Chine, ils se chargent de musc, de bois d'aloès, de camphre, de canelle et des autres productions des contrées orientales, et reviennent à al-Kolzom, puis à¹³⁴ al-Faramâ, où ils s'embarquent de nouveau sur la mer occidentale. Quelques uns font voile pour Constantinople, afin d'y vendre leurs marchandises aux Romains, d'autres se rendent à la résidence du roi des Francs pour y placer leurs articles.

Quelquefois les marchands juifs, en s'embarquant dans le pays des Francs, sur la mer occidentale, se dirigent vers Antioche (à l'embouchure de l'Oronte). De là ils se rendent par terre à al-Djâbia¹⁾, où ils arrivent au bout de trois jours de marche. Là ils s'embarquent sur l'Euphrate et arrivent à Bagdad, d'où ils descendent, par le Tigre, à al-Obolla. D'al-Obolla ils mettent à la voile successivement pour l'Oman, le Sind, le Hind et la Chine.

Itinéraire des marchands russes.

Les Russes, qui appartiennent aux peuples slaves, se rendent, des régions les plus éloignées de Çaklaba (le pays des Slaves), vers la mer romaine, et y vendent des peaux de castor et de renard noir, ainsi que des épées. Le prince des Romains prélève un dixième sur leurs marchandises²⁾. — Ou bien, ils descendent le Tanaïs (Don), le fleuve des Slaves, et passent³⁾ par Khamlydj, la capitale des Khaza-

1) La lecture de ce nom est incertaine. Peut-être faut-il lire al-Hanâya. Ce lieu était situé près de Bâlis, au bord de l'Euphrate.

2) Ibn al-Fakylh ajoute: „Puis, en retournant, ils vont par mer à Samakousch (Samakars), la ville des Juifs, et de là retournent aux pays des Slaves.” Comp. ma note sur Ibn al-Fakylh p. 271.

3) L'auteur passe sous silence le trajet par terre de 8 lieues entre le Don et la Volga qu'ils avaient à faire τὴν ναυὴν διακρούσαντες (Diodore IV § 56); comp. Ste Croix, *Examen critique des historiens d'Alexandre*, p. 704 et suiv.

res, où le souverain du pays prélève sur eux un dixième. Là ils s'embarquent sur la mer de Djordjân (la Caspienne) et se dirigent sur tel point de la côte qu'ils ont en vue. Cette mer a 500 parasanges de diamètre. Quelquefois ¹⁾ ils transportent leurs marchandises, à dos de chameau, de la ville de Djordjân à Bagdad. Ici les eunuques slaves leur servent d'interprètes. Ils prétendent être chrétiens et payent la capitation comme tels.

Ces divers voyages ²⁾ peuvent se faire également par terre. Les marchands qui partent de l'Espagne ou de la France ¹⁵⁵ se rendent au Sous al-Akçâ (le Maroc actuel), et ensuite à Tandja (Tanger), d'où ils se mettent en marche pour Ifrykia (c'est-à-dire al-Kairawân) et la capitale de l'Égypte. De là ils se dirigent vers ar-Ramlâ, visitent Damas, al-Koufa, Bagdad, et al-Baçra, traversent l'Ahwâz, Fâris (la Perse), le Kirmân, le Sind, le Hind et arrivent à la Chine. — Quelquefois aussi ils prennent la route derrière Rome et se rendent, en traversant le pays des Slaves, à Khamlydj, la capitale des Khazares. On s'embarque sur la mer de Djordjân, puis on arrive à Balkh, on se rend de là dans la Transoxane, et on continue le chemin vers l'Ourt (Yourt) des Toghozghor, et de là à la Chine.

Division de la terre habitée.

La terre habitée a été partagée en quatre parties: 1° l'Europe, comprenant l'Espagne, les pays des Slaves, des Romains et des Francs, et Tandja (Tanger), jusqu'à la frontière égyptienne ³⁾; 2° la Lybie ⁴⁾, comprenant l'Égypte, al-Kolzom, l'Abessinie, les Berbères et les pays contigus,

1) La ville de Ray était le principal entrepôt de ce commerce, v. Ibu al-Fakih, p. 270, 271.

2) C'est-à-dire ceux des Juifs.

3) C'est-à-dire la côte septentrionale de l'Afrique jusqu'à la frontière égyptienne. La leçon est certaine.

4) Appelée aussi l'Éthiopie occidentale.

puis la mer méridionale. Dans cette partie du monde il n'y a ni sangliers, ni cerfs, ni ânes sauvages, ni boucs; 3° l'Éthiopie, qui comprend la Tihâma, le Yémen, le Sind, le Hind et la Chine; 4° la Scythie, qui comprend l'Arménie, le Khorâsân, les pays des Turcs et des Khazares.

Merveilles de la terre.

Un volcan en Sicile, un autre en Espagne, un troisième dans l'Inde où le feu jaillit du rocher, mais on ne peut rien allumer à sa flamme.

156

On ne trouve pas en Sicile les grosses fourmis nommées *al-forsân* (les cavaliers), et les singes sont inconnus dans les pays de Kortoba (Cordoue) à cause du grand nombre d'animaux sauvages que renferme cette contrée.

Dans le pays des Romains, sur le bord de la mer des Khazares (la mer Noire) est une contrée appelée *al-Mostatilla* (*al-Mostatylâ*), où il pleut continuellement en hiver comme en été, de sorte que les habitants ne peuvent ni battre, ni vanner leurs blés; ils les entassent en gerbes dans leurs maisons; puis, au fur et à mesure de leurs besoins, ils prennent une certaine quantité d'épis, les frottent dans leurs mains, pour en extraire le grain; après quoi ils le font moudre et le cuisent. Il y a dans ce pays autant de faucons qu'il y a de corbeaux chez nous. On en voit des volées. A cause de leur grand nombre, il est impossible d'élever des poules.

Dans le Hidjâz et le Yémen, il pleut tout l'été; l'hiver est la saison d'abondance. A Çan'â et dans les contrées voisines, la pluie tombe en *hazyrân* (juin), *tammouz* (juillet), *âb* (août) et une partie d' *ailoul* (septembre), depuis le déclin du soleil jusqu'au coucher. C'est pourquoi les habitants, en se rencontrant vers midi, s'abordent en disant: »Hâtons-nous avant la pluie"; car dans cette saison on est sûr que la pluie ne manquera pas de tomber.

Lorsque les Arabes conquièrent l'Espagne, ils y trouvèrent, dans la ville des rois (Tolède), deux édifices qu'on compte parmi les merveilles du monde. On ouvrit celui qu'on appelait »la maison des rois", et on y trouva vingt-quatre couronnes, autant qu'il y avait eu de rois dans ce pays. Chacune de ces couronnes était d'un prix inestimable; elle portait le nom du roi auquel elle avait appartenu, la mention de son âge et la durée de son règne. On y trouva aussi la table de Salomon, fils de David.

157 L'autre édifice avait été fermé par vingt-quatre serrures, chaque roi ayant ajouté une serrure à celle de son prédécesseur; personne ne savait ce que cet édifice renfermait. Lodaryk (Rodrigue), le dernier roi (chrétien) de l'Espagne, voulut en violer le secret, persuadé qu'il récelait des trésors. Les évêques et les prêtres cherchèrent à lui représenter la gravité de cet acte, et le supplièrent de se conformer à l'exemple des rois qui l'avaient précédé, en lui disant: »Si c'est de l'or qu'il vous faut, nous vous en donnerons autant que vous présumez en trouver dans cette maison, à la condition que cette porte reste fermée." Mais le roi, sourd à leurs prières, ordonna qu'elle fut ouverte. On y trouva des figures d'Arabes à cheval, avec leurs turbans et leurs sandales, leurs arcs et leurs flèches. Ce fut en cette même année qu' eut lieu l'invasion de l'Espagne par les Arabes.

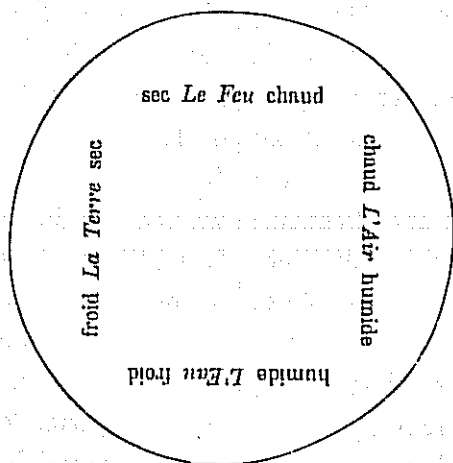
Lorsque Kotaiba ibn Moslim entra dans la ville de Baikand, il y trouva des chaudrons tellement grands, qu'on avait besoin d'une échelle pour parvenir au bord.

Division du globe ¹⁾.

Voici une sphère, image du globe terrestre tracée par les savants pour donner une preuve sensible de la divine

1) Cette section ne se trouva que dans le man. B et ne semble pas appartenir à l'ouvrage d'Ibn Khordâdhbeh.

sagesse, laquelle, mélangeant ces quatre éléments par l'affinité qui existe entre les uns et les autres sur les limites et les contours, comme par exemple la chaleur de l'un avec la chaleur de l'autre, le froid de l'un avec le froid de l'autre, ainsi qu'on le voit ci-dessous, a créé ce monde avec ces éléments, malgré les oppositions et les contrastes qui règnent entre eux.

Louanges à Dieu.

Tout ce que renferme ce quart est chaud et humide, tempérament de l'air, du sang, du printemps et de l'enfance. C'est l'Orient. Le vent du sud y domine. A lui appartiennent: parmi les heures, la première, la deuxième et la troisième; parmi les forces organiques, la faculté digestive; parmi les saveurs, le doux; parmi les planètes la Lune et Vénus; parmi les

Je mets ma confiance en Lui.

Tout ce que renferme ce quart est chaud et sec, tempérament du feu, de la bile, de l'été et de la jeunesse. C'est le Sud. Le vent dominant est le vent d'est. A lui appartiennent: parmi les heures, la quatrième, la cinquième et la sixième; parmi les forces organiques, la force vitale et animale; parmi les saveurs, l'amer; parmi les planètes, Mars et le Soleil; parmi les

signes du Zodiaque, le Bélier, le Taureau et les Gémeaux. | signes du Zodiaque, l'Écrevisse, le Lion et l'Épi.

Je cherche mon appui chez Dieu.

Tout ce que renferme ce quart est froid et humide, tempérament de l'eau, de la pituite, de l'hiver et de la vieillesse. C'est l'Occident. Le vent dominant est le vent d'ouest. A lui appartiennent: parmi les heures, la dixième, la onzième et la douzième; la saveur salée et les saveurs analogues; parmi les planètes, Jupiter et Mercure; parmi les signes du Zodiaque, le Chevreau, le Verseau et les Poissons; parmi les forces organiques, la force de sécrétion.

C'est vers Lui que me porte le désir.

Tout ce que renferme ce quart est froid et sec, tempérament de la terre, de l'atrabile, de l'automne et de l'âge viril. C'est le Nord. Le vent dominant est le vent du nord. A lui appartiennent la septième, la huitième et la neuvième heure; parmi les forces organiques, la force astringente; parmi les saveurs, l'âcreté; parmi les planètes, Saturne; parmi les signes du Zodiaque, la Balance, le Scorpion et le Sagittaire.

Édifices dignes d'admiration.

Les deux pyramides d'Égypte, construites en marbre; leur hauteur (verticale) est de 400 coudées royales¹⁾; c'est aussi leur dimension en long et en large, à la base. Mais à mesure que l'édifice s'élève au-dessus du niveau du sol, ses proportions se rétrécissent. Toutes sortes de formules magiques et d'emblèmes scientifiques de médecine et d'astronomie y sont gravés en caractères *mosnad*. On dit,

1) Makrzyz appelle cette coudée une fois *coudée hâschimite*, une autre fois *coudée noire*. Comp. mon Gloss. Geogr. sous ذراع.

mais Dieu seul connaît la vérité, qu'elles ont été bâties par le roi Ptolémée le Claudien ¹⁾. On y lit cette inscription: »C'est moi qui les ai construites. Que le roi qui se dit puissant essaye de les détruire; quoiqu'il soit plus facile d'abattre que d'édifier." Et, en effet, le résultat qu'on obtint en faisant le calcul des frais, était que le revenu du monde entier ne suffirait pas pour cette œuvre de destruction.

A côté de ces deux pyramides il y en a dix autres plus petites.

Ismâ'yl ibn Yazyd al-Mohallaby, secrétaire de Loulou, le célèbre affranchi d'Ibn Touloun m'a raconté ce qui suit: »Nous nous rendîmes avec Abou Abdallah al-Wâsity, secrétaire d'Ahmed ibn Touloun, et accompagnés d'ouvriers, à une des petites pyramides. L'ayant escaladée, nous trouvâmes que le sommet avait un espace assez large pour que dix chameaux y pussent reposer.

Abou Abdallah ordonna d'arracher la première et la seconde couche de pierres, qui se trouvaient séparées l'une de l'autre par une couche de sable fin. La troisième couche était percée de fenêtres. Celle-ci ayant été arrachée, nous descendîmes dans une salle de 40 coudées en long sur autant en large, entourée des quatre côtés, du nord ²⁾, de l'orient, de l'occident et du sud, d'alcoves, chacune fermée par une haute porte en pierre. Nous commençâmes par ouvrir l'alcove orientale, où nous trouvâmes une jarre d'onyx, remplie de *moumiâ* ³⁾.

Le couvercle de cette jarre avait la forme d'une tête de cochon. Dans les alcoves occidentale et méridionale nous

1) On voit que l'auteur confond le roi Ptolémée avec l'astronome et géographe du même nom.

2) Litt. dans la direction de la *Kibla*, c'est-à-dire de la Mecque.

3) Sorte de bitume dont on se servait pour l'ombrage des morts. De là le nom de *momie*.

trouvâmes des jarres pareilles, mais dont les couvercles avaient une forme différente. La salle était ornementée de trois cent soixante figures humaines ayant l'attitude de gens en adoration.

100 Dans l'alcove du nord nous trouvâmes une auge faite d'une seule pierre noire et couverte d'une auge semblable. Nous nous efforçâmes de l'ouvrir, mais comme les auges avaient été liées ensemble au moyen de plomb fondu, nous n'y réussîmes qu'à l'aide de feu qui fit fondre le plomb. Nous trouvâmes dans le cercueil le corps d'un vieillard, ayant sous la tête une table de marbre blanc, qui malheureusement avait été fendue par l'action du feu que nous avions allumé. Les vêtements qui couvraient le corps avaient été brûlés aussi. Ayant rejoint les pièces de la plaque, nous trouvâmes à un des côtés deux figures en or, l'une représentant un homme ayant dans la main un serpent, l'autre un homme assis sur une âne, ayant dans sa main un bâton. De l'autre côté nous découvrîmes la figure d'un homme assis sur un chameau, une baguette à la main. Nous apportâmes notre trouvaille à Ahmed ibn Touloun, qui fit venir un artisan pour réparer la table. Quant aux figures, nous les reconnûmes, d'un commun accord, pour être celles de Moïse, de Jésus et de Mohammed.

Puis Ahmed ibn Touloun, s'étant réservé une des jarres, donna la seconde à Abou Abdallah, son secrétaire, et la troisième à moi. Retourné chez moi, je me mis à remuer la *moumiâ* dans la jarre avec un éclat de bois, et j'y découvris un paquet que je réussis à dégager. Il consistait en bandes de toile liées autour d'un petit paquet de peau de bœuf. Lorsque je l'eus développé, il en coula une goutte de sang. Je ne comprends pas le sens de tout cela. Dieu seul connaît la vérité."

Parmi les édifices remarquables, il ne faut pas oublier ceux de Rome et d'Alexandrie. On raconte que la con-

struction de cette dernière ville dura trois cents ans, et que, pendant soixante et dix ans, les habitants n'osaient sortir, le jour, sans porter des voiles noirs, pour protéger leurs yeux contre la blancheur éclatante de ses murs. Son phare prodigieux s'élève sur une écrevisse de verre, qui repose sur le fond de la mer. Outre sa population indigène, Alexandrie comptait autrefois 600,000 Juifs tributaires.

Manf (Memphis), capitale et résidence de Pharaon, avait soixante et dix portes. Les murs de cette ville étaient ¹⁵¹ construits en fer et en cuivre jaune. Là se trouvaient les quatre fleuves qui avaient leur source sous le trône de Pharaon ¹⁾.

Il faut citer encore le théâtre de Fâmia (Apamée), Tadmor (Palmyre), Ba'albek, Lodd (Lydda) et la porte de Djairoun (à Damas).

Ensuite deux colonnes à 'Ain Schams en Égypte, restes d'un grand nombre de colonnes qui s'y trouvaient autrefois. Au sommet de chacune est un collier de cuivre; de l'une des deux, et au-dessous de ce collier, il suinte de l'eau qui descend jusqu'à la moitié de la colonne, sans arriver plus bas. Elle suinte sans interruption, nuit et jour; la partie de la colonne qui en est mouillée est verte et humide; l'eau ne tombe pas jusqu'à terre. C'est un ouvrage de Houschenk.

— La forteresse de la ville de Sous dans l'Ahwâz; ce sont proprement deux forteresses superposées l'une à l'autre. Un édifice tout semblable se voit dans le Sous-al-Akçâ (le Maroc actuel). Tous les deux sont l'œuvre du même prince Houschenk.

Les Romains prétendent qu'il n'y a pas de monument en pierre qui surpasse en beauté l'église d'ar-Rohâ (Édesse), ni d'édifice en bois plus beau que l'église de Manbidj, ¹⁵²

1) Kor. Sour. 43 vers. 50.

parce qu'elle a été construite en arches de bois de jujubier. Selon eux, le plus bel édifice en marbre est le Kosyân (temple chrétien) d'Antâkia (Antoche), et le plus beau monument bâti en arches de pierre l'église de Himç (Émèse). Moi, j'ajoute: De tous les édifices construits en briques et en plâtre, le plus beau était le palais (*ywân*) du Kisrâ (Chosroës) à al-Madâin (Ctésiphon). Le poète al-Bohtory en a donné cette description:

»Quand on regarde la merveilleuse structure de l'*ywân*, on est porté à le prendre pour un pic élevé solitaire, dans lequel on a taillé un palais, et de considérer ses créneaux comme s'élevant sur la montagne de Radhwâ ou celle de Kods. Les hommes l'ont-ils construit pour les génies, ou bien est-ce l'œuvre des génies pour les hommes? Voilà une question difficile à décider.»

Ensuite Khawarnak, le palais de Bahrâm Djour dans le district d'al-Koufa. Un poète a dit:

»Les tribus et les princes de Kahtân ont fondé leur gloire sur Bahrâm Djour¹⁾; ses palais d'al-Khawarnak et d'as-Sadyr, bâtis au milieu d'eux, sont des monuments de leur suprématie.»

Il n'existe pas de monument en pierre plus solide et plus beau que le *schâdhrawân* de l'ostar. Ce château d'eau est en pierre de taille, porté par des piliers de fer et cimenté avec du plomb fondu.

— La caverne de Schibdâz²⁾, creusée dans le roc.

— La muraille de Gog et Magog.

Description de la muraille de Gog et Magog³⁾.

Voici ce qui m'a été raconté par Sallâm l'interprète: Le

1) Qui avait été élevé parmi les Arabes de Hyra.

2) Ou Schibdyz. Elle se trouve dans la montagne de Bisoutoun.

3) Voyez ma dissertation „De muur van Gog en Magog” dans les *Verlagen en Meded. der K. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk.*, 3e reeks, Deel V p. 87 et suiv.

khalife al-Wâthik-billâh, ayant vu en songe que la muraille élevée par Dhou l'-Karnain (Alexandre le Grand) entre nos contrées et Gog et Magog avait été ouverte, chercha une personne capable pour aller sur les lieux et pour examiner l'état où elle se trouvait. Aschnâs (le général ture) lui dit: »nul n'est aussi propre à remplir cette tâche ¹⁶³ que Sallâm l'interprète, qui parle trente langues." Wât-hik me fit donc appeler et me dit: »je désire que tu ailles à la muraille pour l'examiner et pour me rendre compte de ce que tu auras vu" ¹). Il me donna une escorte de cinquante jeunes hommes de forte constitution, une somme de 5,000 dénars; plus une indemnité personnelle ²) de 10,000 dirhems. Chaque homme reçut (une indemnité personnelle de) 1,000 dirhems et sa solde pour une année. Sur l'ordre du khalife, on nous prépara des jaquettes de feutre recouvertes de cuir, des couvertures de selle ³) fourrées et des étriers de bois. Deux cents mulets portaient les vivres et l'eau nécessaires au voyage. Nous partîmes de Sorra-man-raâ (Samarra), munis d'une lettre adressée par al-Wâthik-billâh à Ishâk ibn Ismâ'yl, qui gouvernait l'Arménie et résidait à Tiflis, l'invitant à faciliter notre voyage. Ishâk nous remit une lettre pour le »Maître du Trône"; celui-ci écrivit à notre sujet au roi des Allâns; ce roi au Fylân-schâh, et ce dernier au Tarkhân, roi des Khazares. Arrivés chez le Tarkhân nous nous arrêtâmes un jour et une nuit, puis nous repartîmes accompagnés de cinq guides que ce roi nous donna. Après avoir voyagé pendant vingt-six (vingt-sept) jours ⁴), notre troupe entra dans un pays dont le sol était noir et qui exhalait une odeur fétide;

1) Mokaddasy (p. 362 de mon édition) ajoute ici: „Wâthik avait envoyé précédemment l'astronome Mohammed ibn Mousâ le Khowârizmy chez le Tarkhân, roi des Khazares."

2) Littéralement „prix du sang."

3) Ou peut-être „des gants".

4) Edrÿsy ajoute: „sur la frontière du pays des Basdjirt (Baschkirs)."

heureusement nous avons eu la précaution de nous munir de vinaigre pour combattre le mauvais air. Au bout de dix journées de marche à travers cette contrée, nous passâmes, durant vingt (vingt-sept) jours, au milieu de villes en ruine. On nous apprit que c'étaient les restes des villes envahies autrefois et dévastées par les peuples de Gog et Magog. Nous arrivâmes enfin ¹⁾ à des forteresses bâties dans le voisinage des montagnes, dans une branche des-
 164 quelles est la muraille. Nous y trouvâmes des personnes qui parlaient l'arabe et le persan ²⁾. Ils sont musulmans, sachant lire le Koran, et possédant des écoles et des mosquées. Ils nous demandèrent d'où nous venions. Apprenant que nous étions les envoyés du Prince des Crovants, ils s'écrièrent avec surprise: «le Prince des Crovants!» — «Oui», leur répondîmes-nous. — «Est-il vieux ou jeune?» — «Il est jeune.» — Leur étonnement redoubla; ils ajoutèrent: «où réside-t-il?» — «En Irâk, dans une ville nommée Sorra-man-raâ.» — «Nous n'en avons jamais ouï parler», répondirent-ils ³⁾. — La distance qui sépare ces forteresses l'une de l'autre varie entre un et deux parasanges.

Nous atteignîmes ensuite une ville nommée Yka ⁴⁾, dont la circonférence est de dix parasanges; elle a des portes de fer qu'on ferme en les abaissant. Dans l'enceinte de la ville sont des champs et des moulins. C'est dans cette ville que Dhou 'l-Karnain campa avec ses troupes. De là à la muraille (de Gog et Magog) il y a 3 jours de marche ⁵⁾. On passe par des forteresses et des bourgades

1) Edrysy ajoute: „après six jours de marche.”

2) Edrysy ajoute: „Il y existe une ville dont le roi s'appelle Khâkân-Adhkesch (c'est-à-dire le Khâkân de la tribu turque d'Adhkesch) et dont les habitants sont musulmans.”

3) Edrysy ajoute ici ce que ces gens avaient à raconter sur leur conversion à l'islamisme; v. la traduction de Jaubert II, 416.

4) Connue actuellement sous le nom de Hâmy. Comp. ma dissertation p. 23 (109).

5) On compte 3 jours de marche par le désert jusqu'aux forteresses, puis

et on arrive, le troisième jour, à la muraille. La chaîne de montagnes (dans laquelle se trouve la muraille) a une forme circulaire. A ce qu'on prétend, Gog et Magog y sont enfermés. Les gens de Gog sont plus grands que ceux de Magog; leur taille varie entre une coudée et une coudée et demie. Nous arrivâmes ensuite à une haute montagne surmontée de fortifications. C'est la muraille de Gog et Magog. Il y a là un ravin large de 150 ¹⁾ coudées, par lequel ces peuples ¹⁶⁵ sortaient autrefois pour infester la terre, jusqu'à ce qu'il fut fermé par Dhou 'l-Karnain. La muraille fut construite de la manière suivante. D'abord on creusa le sol jusqu'à une profondeur de 30 coudées et on y jeta les fondements qu'on construisit en fer et en cuivre jusqu'à ras de terre. Puis on y éleva deux énormes piles (ou jambages) de 25 coudées de large, 50 coudées de haut, et formant en bas une saillie de 10 coudées en dehors de la porte, une sur chaque versant de la montagne, à droite et à gauche du ravin. Toute la construction se compose de briques de fer, revêtues de cuivre, dont chacune a une coudée et demie en long et en large sur 4 pouces d'épaisseur. Sur ces deux piles repose un linteau en fer de 120 coudées de long, sur 5 de large, dont les deux bouts s'étendent au-dessus des piles sur un espace de 10 coudées. Ce linteau supporte une maçonnerie en briques de fer recouvertes de bronze qui se dresse jusqu'au sommet de la montagne, à perte de vue. J'en estime la hauteur à environ 60 coudées. Elle est couronnée de créneaux en fer au nombre de 37, armés chacun de deux cornes recourbées l'une vers l'autre. Chaque créneau a 5 coudées de long sur 4 de large. La porte elle-même a deux battants en fer de 50 coudées de large, sur

3 autres jours jusqu'à la muraille (à la montagne dans laquelle se trouve la muraille).

1) Le texte du man. A a 200, mais tous les autres ont 150, leçon évidemment meilleure.

166 50¹⁾ de hauteur et 5 d'épaisseur. Les montants des battants tournent sur un tourillon proportionné au linteau. La bâtisse entière est si solide qu'on ne sent de vent coulis ni par la porte, ni du côté de la montagne, comme si elle avait été créée d'une seule pièce. Sur la porte, et à 25 coudées du sol, on voit un verrou long de 7 coudées et d'une brasse de circonférence. Deux hommes ne peuvent le tirer. A 5 coudées au-dessus du verrou est une serrure plus longue encore que le verrou et dont les deux pènes ont chacun 2 coudées de long. Au-dessus de la serrure pend une clef d'une coudée et demie de long et de 4 emfans de circonférence, garnie de douze dents de fer, toutes de l'épaisseur d'un pilon de mortier. La chaîne qui la retient est longue de 8 coudées sur 4 emfans de circonférence, et l'anneau par lequel elle est rivée à la porte ressemble à l'anneau d'une machine de siège. Le seuil inférieur de la porte est large de 10 coudées et long de 100, non compris la partie qui se trouve sous les jambages. La partie saillante est de 5 coudées (de large). Toutes ces dimensions sont données en coudée dite *coudée noire*.

Près de la porte sont deux forts de 200 coudées carrées 167 d'étendue; à droite et à gauche de leur porte sont plantés deux arbres; une source d'eau douce coule entre les deux forts. On conserve, dans l'un d'eux, les instruments qui ont servi à la construction de la muraille; ce sont d'énormes chaudières de fer, comme celles qui servent à la fabrication du savon, des cuillers en fer et des trépieds dont chacun peut porter quatre de ces chaudières. On y trouve également le reste des briques de fer qui servirent à la construction de la muraille, soudés les uns aux autres par la rouille.

Le commandant de ces forteresses, dans la famille du-

1) La leçon du man. A „75 coudées” est évidemment fautive, puisque la hauteur de la porte ne peut pas dépasser celle des piles.

quel la charge de garder la porte est héréditaire comme le khalifat, sort à cheval tous les lundis et jeudis ¹⁾ de grand matin, suivi de trois ²⁾ hommes munis chacun d'un marteau. Un d'eux monte sur une échelle qui se trouve contre la porte, et parvenu au plus haut gradin il frappe le verrou avec son marteau. Alors, si l'on applique l'oreille contre la porte, on entend un bruit sourd comme celui d'un nid de guêpes. Puis tout redevient silence. Vers midi on donne un second coup et l'on entend le même bruit, mais un peu plus fort; dans l'après-midi on frappe le verrou une troisième fois, avec le même résultat. Le commandant ne se retire qu'à l'heure du coucher du soleil. Le motif de ces coups est, que ceux qui sont de l'autre côté de la porte sachent que les gardes sont à leur poste, et que ceux-ci se convainquent que Gog et Magog n'ont rien entrepris contre la porte.

Dans le voisinage de ces lieux est une grande place fortifiée, qui a 10 parasanges en long et en large et qui, par conséquent, mesure une aire de cent parasanges carrées.

Sallâm dit: Ayant accompagné le commandant dans une de ces sorties, je demandai si la porte n'avait jamais souffert quelque dommage. On me répondit qu'il n'y avait qu'une seule crevasse pas plus large qu'un fil. — »N'avez-vous aucune crainte au sujet de la porte?" — »Non, dirent-ils, elle a une épaisseur de 5 coudées d'Alexandre, dont chacune est égale à une coudée noire et demie." — Je sortis un couteau de ma botte et me mis à gratter dans la crevasse dont je tirai un demi-drachme de poussière que je serrai dans un mouchoir afin de la montrer à al-Wâthik-billâh.

Sur l'un des battants de la porte il y a une inscription en lettres de fer qui renferme dans la langue primitive

1) Selon d'autres „tous les vendredis."

2) D'autres „dix."

ces paroles¹⁾: »Quand le terme du décret de Dieu sera venu, il l'écrasera; la parole du Seigneur est certaine.»

L'aspect général de l'édifice est bizarre, parce que, les couches jaunes du cuivre et les couches noires du fer se succédant, il est, en grande partie, strié de raies transversales.

On voit encore dans la montagne le moule creusé pour la fonte des portes; le lieu où étaient les chaudières pour le mélange du cuivre; celui où l'on fondait ensemble l'étain (le plomb) et le cuivre; des chaudières, apparemment de cuivre, chacune munie de trois anses, avec des chaînes et des crochets, destinées à guinder le cuivre jusqu'au haut de la muraille.

Nous demandâmes aux gardiens de la porte s'ils avaient jamais vu un individu de la race de Gog et Magog; ils nous racontèrent qu'ils en avaient aperçu, un jour, plusieurs au-dessus de la montagne, mais qu'un vent impétueux les avait rejetés de leur côté²⁾. Vus à cette distance, leur taille ne paraissait pas dépasser un empan et demi.

160 La montagne vue du dehors n'a ni plateau ni descente; elle est absolument sans végétation: on n'y voit ni arbres, ni verdure; elle s'étend au loin, raide, lisse et de couleur blanche.

A notre départ, nous fûmes escortés par des guides qui nous conduisirent vers le Khorâsân. Nous traversâmes un pays dont le roi s'appelle al-Lob³⁾, et ensuite le royaume du prince Tabânouan, qui est tributaire du gouverneur du

1) Du Koran, Sourate 18 vers. 98.

2) C'est-à-dire du côté de Gog et Magog. Les paroles du texte permettent, il est vrai, l'interprétation du côté des gardiens, et c'est ainsi qu'Édrysy a compris le passage, mais les mots qui suivent démontrent la justesse de l'interprétation adoptée ici.

3) La capitale porte, chez Édrysy, le nom de Ghourîân, le Liulou des auteurs chinois. Cette principauté comprend le lac de Lob (Lobnour). V. ma dissertation sur la muraille p. 27 (113).

Khorâsân ¹⁾. Nous passâmes quelques jours dans la résidence de ce prince. Puis nous continuâmes notre voyage qui nous mena (de la muraille), en 8 mois, à Samarkand. Nous visitâmes en route Isbyschâb, Oschrousana, Bokhâra et Tirmidh, où nous traversâmes le fleuve de Balkh (l'Oxus). A notre arrivée à Naisâbour, nous ne comptions plus que quatorze personnes, ayant perdu, par la mort ou par la maladie, vingt-deux hommes durant notre voyage d'aller, et quatorze dans celui du retour.

Nous avons été obligés d'abandonner les malades dans les bourgades sur notre route, et d'ensevelir les morts dans leurs vêtements. Quant aux provisions de route pour le voyage de retour, la garnison des forts nous avait pourvus de tout ce dont nous avons besoin. A Naisâbour nous nous rendîmes chez Abdallah ibn Tâhir, qui me gratifia de 8,000 ²⁾ dirhems et en distribua 500 à chacun de mes compagnons; il alloua, en outre, 5 dirhems par jour à chaque cavalier et 3 dirhems à chaque fantassin, jusqu'à notre arrivée à Ray ³⁾. De nos mulets il ne nous restait plus que vingt-trois.

Lorsque nous eûmes regagné Sorra-man-raâ, je me pré-¹⁷⁰sentai chez al-Wâthik pour lui rendre compte de nos aventures, et je lui montrai la poudre de fer que j'avais extraite de la porte. Le khalife rendit grâces à Dieu et fit distribuer une forte somme en aumônes. Chacun de mes hommes reçut une récompense de mille dénars. Nous avions employé pour notre voyage vers la muraille seize mois, et pour notre retour douze mois et quelques jours."

Sallâmi l'interprète m'a fait d'abord le récit de son voyage en résumé, puis il me l'a dicté sur la relation même qu'il rédigea pour al-Wâthik-billâh.

1) Le nom de ce royaume est Nousadjân (v. ci-dessus p. 21 et 22).

2) Selon d'autres: 100,000.

3) Qui était la limite du gouvernement d'Ibu Tâhir.

Particularités curieuses de diverses contrées.

Quand un étranger arrive au Tibet, il éprouve, sans pouvoir s'en rendre compte, un sentiment de gaieté et de bien-être qui persiste jusqu'au départ.

Derrière la Chine est une contrée nommée le Schylâ (la Corée), très riche en or. Les musulmans sont tellement séduits par la beauté de ce pays, quand ils y pénètrent, qu'ils s'y fixent et ne veulent plus en sortir¹⁾.

Si un étranger demeure un an à Moçoul, il sent naître en lui une vigueur nouvelle. Au contraire, s'il passe le même temps dans la capitale de l'Ahwâz, il constate que son intelligence s'amoindrit. On ne voit dans cette dernière ville sur aucun visage le coloris de la santé. La fièvre y règne continuellement. Al-Djâhiz affirme avoir entendu dire aux sages-femmes de l'Ahwâz qu'elles trouvaient parfois les enfants atteints de la fièvre en venant au monde. Sur la montagne qui domine la ville et surplombe les maisons pullulent les vipères; les scorpions appelés *djarrâra*, dont la piquûre est mortelle, abondent dans les demeures. Au bout de deux mois, tous les parfums s'altèrent dans cette ville, de même qu'à Antioche.

Quiconque arrive dans le pays des Zendj est atteint de la gale; quiconque prolonge le jeûne pendant l'été, à al-Maççyça 171 (Mopsueste) est tourmenté par l'atrabile et exposé à perdre la raison.

Le climat du Bahrain provoque des engorgements de foie, comme l'a dit un poète:

»Celui qui demeure à Bahrain sent son foie grossir, et prend un embonpoint qui excite la jalousie des affamés, quoiqu'il souffre lui-même de la faim.»

Il y a dans ce pays une espèce de dattes nommée *an-*

1) On dit que quelques Alides y ont trouvé un refuge contre les persécutions de la dynastie régnante; v. p. c. Makryzy I, p. 16.

nâbidjy, dont on prépare une boisson spiritueuse, mais la sueur de celui qui en boit change en jaune la couleur blanche de ses vêtements.

En se promenant dans les rues de Yathrib, la ville de l'Envoyé de Dieu (Médine), on sent une odeur très agréable. La ville de Schyrâz du Fâris (Perse) est aussi connue pour son air embaumé.

Au rapport des savants, la ville la plus favorisée de la nature est Ray, avec ses beaux quartiers d'as-Sorr et d'as-Sarbân; celle qui l'emporte par l'industrie de l'homme est Djordjân; la ville la plus productive, Naisâbour; celles dont la beauté a survécu aux ravages du temps, Djondaisâbour avec ses belles rivières, Merw avec ses fleuves utiles, le Razyk et le Mâdjân, la Ghouta avec ses deux courants d'eau. Le teint de celui qui y mange des oignons, pendant quarante jours, devient d'un rouge noirâtre. Puis on cite Nacybyn avec son fleuve le Hirmâs; 172 aq-Qaimara avec toutes les beautés que renferment ses deux places fortes; al-Baçra avec ses deux fleuves; en Perse, le vallon de Bawwân; le belvédère de Schahrazour; Bâkarkhâ avec ses beaux jardins à droite et à gauche de la rivière; al-Madâin; as-Sous; Tostar entre ses quatre rivières: le Dodjail, le Masrokân, celle de Mahroubân et celle d'al-Bâsiyân; enfin Nêhâwand, Ispahân et Balkh. Mais la vue qu'on a sur Samarkand, de la montagne du Soghd, l'emporte sur tout le reste du monde par sa beauté. Hodhain ibn al-Mondhir ar-Rikâschy en a fait la description suivante:

»On peut comparer la teinte bleuâtre de sa verdure à l'azur du ciel; les châteaux blancs qui y brillent, aux étoiles; le fleuve qui le traverse, à la voie lactée; la muraille qui l'enclôt, au soleil qui enveloppe tout de sa lumière.»

Le roi Kobâdh disoit que, dans tout son royaume, les meilleurs fruits venaient des villes suivantes: al-Madâin, Sâbour, Arradjân, Ray, Nêhâwand, Holwân et Mâsabadhân.

Transformation singulières de l'eau.

On cite une montagne du Yémen, du sommet de laquelle jaillit une source, qui se répand sur ses flancs et se solidifie, avant d'arriver à terre; elle produit l'alun blanc connu sous le nom d'alun yémenide. On trouve dans l'Adherbaidjân une rivière dont l'eau, après avoir coulé quelque temps, se transforme ensuite en couches de silex.

Montagnes.

Le mont d'al-'Ardj, situé entre la Mecque et Médine, se dirige vers la Syrie; là il se réunit au Liban, près de Himç, au Sanjr, près de Damas, et, plus loin, aux montagnes d'Antioche et d'al-Maççyça; il prend alors le nom d'al-Lokâm; il se joint ensuite à la chaîne de Malatyya, de Schimschât et de Kalykalâ et s'étend jusqu'au rivage de la mer des Khazares ¹⁾, où est situé Bâb al-abwâb (Derbend). Il porte là le nom d'al-Kabk (Caucase) ²⁾.

Des obstacles à l'accès du Kisra (Chosroës).

L'accès à la cour du Kisrâ n'était pas libre pour les étrangers. Il y avait cinq lieux d'attente. Ceux qui venaient du côté de la Syrie ne devaient pas dépasser Hyt; pour ceux qui arrivaient du Hidjâz la station était al-'Odhaib; pour ceux

1) Ce nom doit signifier ici la mer Caspienne, quoiqu'il désigne, dans d'autres passages de ce livre, la mer Noire.

2) Masoudy (II, 71), qui cite cette opinion de l'auteur pour la critiquer, nous fournit en même temps la preuve que, loin de se terminer aussi brusquement, ce chapitre renfermait une théorie complète de la constitution du globe. „Il nous enseigne, dit Masoudy, que les différentes parties du monde se touchent et tiennent ensemble sans interruption et sans solution de continuité; mais que la surface de la terra offre tantôt des dépressions, tantôt des renflements considérables" (traduction de M. Barbier de Meynard). On ne trouve aucune trace de cela ni dans nos manuscrits, ni chez Ibn al-Fakih, qui a aussi copié ce passage du texte. La doctrine que Masoudy attribue à Ibn Khordâdhbeh a été développée par Ibn Haukal (p. 108—111 de mon édition), qui probablement en a emprunté l'idée à notre auteur.

qui venaient de l'âris (la Perse), Çaryfyu; pour ceux qui venaient du pays des Turcs, Holwân; pour ceux enfin qui arrivaient du pays des Khazares et des Allâns, Bâb al-ab-wâb. On lui adressait un rapport sur les arrivants, et on retenait ceux-ci en leur place d'attente, jusqu'à ce que le roi eût pris une décision à leur égard.

Source et embouchure des fleuves.

Le Djaihou (Oxus), fleuve de Balkh, sort des montagnes du Tibet, passe devant Balkh, Tirmidh, Khasâsak (Akh-sysak), qui est la ville d'al-Kordân et de laquelle dépendent plusieurs bourgades, Amol, Harâmary (P), Firabr et Khowârizm (c'est-à-dire la capitale du pays), puis il se jette dans le lac de Kordar¹⁾.

Le Mihrân, fleuve du Sind, sort des montagnes de Schikinân, et c'est proprement une branche du Djaihou. Une partie du royaume de l'Inde porte le nom de ce fleuve (Sind). Après avoir formé plusieurs des rivières de l'Inde, il passe par al-Mançoura et se jette dans l'Océan oriental.

L'Euphrate sort de Kâlykalâ, traverse le pays des Roum, reçoit plusieurs affluents, entre autres l'Arsinâs, rivière de Schimschât, arrive à Kamakh, passe à 2 milles de Malatyya, coule vers Djabiltâ (P) et entre à Somaisât, où il devient navigable pour les vaisseaux et les radeaux. De là il se dirige vers le Sawâd de Bagdad, où plusieurs canaux en sont dérivés. Ensuite l'Euphrate se partage en deux bras, dont l'un s'unit au Tigre, l'autre passe auprès de Koufa et arrose le Sawâd de cette ville, puis se décharge également dans le Tigre au-dessous d'al-Madâin.

Le Tigre prend sa source dans les montagnes d'Aamid, passe près des montagnes d'as-Salsala (la Chaîne) et reçoit

1) Le lac d'Aral, appelé ainsi d'après la ville de Kordar.

de nombreux affluents venus de l'Arménie. Arrivé à Balad, il commence à porter les bateaux et les radeaux; plus loin, il reçoit les deux Zâb, le Nahrawân, les deux Çarât, passe à travers les Batâih (marais), et se joint au Tigre d'al-Obolla (canal), pour se jeter ensuite dans la mer orientale.

Le Rass (Araxe), fleuve d'Arménie, sort de Kâlykalâ, traverse l'Arrân, où il reçoit la rivière de ce nom, passe devant Warhân et arrive au Confluent (*madjma'*) des deux
 176 fleuves, mentionné par Dieu dans le saint Livre (Koran Sour. 18 vers. 59). C'est là où le Rass se joint au Korr (Cyrus); la ville d'al-Bailakân est entre les deux fleuves; après leur jonction, ils se jettent dans la mer de Djordjân (Caspienne).

L'Ispydroudh a sa source près de la porte de la ville de Sysar; le Schâhiroudh sort de Tâlakân, dépendance de Ray. Après leur jonction, ses deux rivières se déchargent dans la mer de Djordjân.

Les deux Zâb sortent des montagnes arméniennes et se jettent dans le Tigre: le grand Zâb à al-Hadytha, le petit Zâb à as-Sinn. Le poète Ibn Mofarrigh a dit:

«Cet homme (Obaidallah ibn Ziyâd) qui, pendant sa vie, trahissait sa foi, est mort comme un esclave, tué par Dieu lui-même près du Zâb.»

Le Nahrawân sort des montagnes de l'Arménie, passe devant la porte de Çalwâ (Çouly), où il est appelé Tâmarrâ, reçoit les affluents nommés Kâtoul, arrive à Bâdjisrâ, où il prend le nom d'an-Nahrawân, et se jette dans le Tigre au-dessous de Djabbol.

Le Khâbour sort de Râs al-'Ain, reçoit le Hirmâs et se jette dans l'Euphrate à Karkysîâ.

Le Hirmâs part de Tour-'Abdyn et se jette dans le Khâbour.

Le Balykh prend sa source à ad-Dhabâna, endroit dans

le district de Harrân, et se jette dans l'Euphrate au-dessous d'ar-Rakka dite *la courbée*.

Le Tharthâr est un bras du Hirmâs qui passe auprès d'al-Hadhr et se jette dans le Tigre.

Le Nil d'Égypte sort de la montagne de la Lune (al-176 Kamar) dans le sud et forme deux lacs au-delà de l'équateur. Il coule le long de la Nubie et entre en Égypte; une de ces branches débouche dans la mer Romaine, à Damiette; l'autre branche se jette dans la même mer, après avoir passé à al-Fostât (Vieux-Caire).

Le Dodjail, rivière de l'Ahwâz, sort de la province d'Ispahân et se décharge dans la mer orientale. Le fleuve de Djondaisâbour, un de ses affluents sur lequel est le pont dit *du Zâb*, vient aussi de l'Ispahân. Le fleuve d'as-Sous, autre affluent, part du Dainawar.

Le Masrokân dérive du Dodjail, au-dessus du Schâdh-rawân de Tostar et se jette dans la mer orientale.

Le Zarynroudh, fleuve d'Ispahân, prend sa source dans cette province, arrose ses dix-sept cantons, se perd ensuite dans les sables, et reparaît, soixante parasanges plus loin, dans le Kirmân; là, après un certain parcours, il se jette dans la mer orientale. On a constaté son parcours grâce à un bâton muni d'une inscription qu'on jeta dans le fleuve en Ispahân et qui en sortit dans le Kirmân.

Le Saihân, fleuve d'Adhana, vient du pays des Roum et se jette dans la mer de Roum.

Le Djaihân, fleuve d'al-Maççyça, a la même origine. Il 177 se joint au fleuve d'at-Tynât¹⁾, reçoit des affluents de la rivière d'az-Zannah(?) et se jette dans la mer de Roum.

L'Oronte, fleuve d'Antioche, prend naissance dans la

1) De Tynât partaient les navires chargés de bois à destination de l'Égypte, selon Istakhry et Yâkout. Je me suis donc cru en droit de supposer que cette ville était située sur une rivière.

province de Damas, du côté du désert, coule du sud au nord et se jette dans la mer de Roum.

Le Baradâ, rivière de Damas, a sa source dans la même contrée. Il arrose la Ghouta et se décharge dans le lac de Damas.

Le Kowaik, fleuve de Haleb, prend sa source dans un village nommé Sonyâb, à 7 milles de Dâbik. La longueur de son cours est de 42 milles, à savoir: de Sonyâb à Haleb 18 milles, de là à Kinnasryn 12 milles, puis à Mardj al-Ahmar 12 milles. C'est là qu'il se décharge dans les marais.

Dans la *kibla* de la mosquée de Jérusalem, il y a une pierre 1).

178

APPENDICE.

Au nom du Dieu élément et miséricordieux.

Une personne digne de confiance qui a fréquenté les pays lointains m'a raconté qu'il y a des fleuves considérables au-delà du Djaihoum, fleuve de Balkh, comme le Kankar dans la partie la plus proche du royaume du Schâsch, le Tork, le Siyâwât, le Tarâzâb et d'autres, tous navigables, même pour les grands navires, et qui traversent le pays des Turcs, jusqu'à la frontière de la Chine. Tous ces fleuves coulent de l'est à l'ouest. Par contre, la rivière de Sarakhs, qui prend naissance dans des sources, les rivières de Naisâbour, de Ray et de l'Irâk jusqu'à sa frontière du côté du désert, à une station au-delà d'al-Kâdisyya, coulent toutes de l'ouest vers l'est, comme

1) Voyez la note au bas du texte. Je n'ose affirmer que l'Appendice qui suit soit aussi d'Ibn Khordâhbeh.

aussi celle de Holwân, celle d'Ardabyl, celle de Doby, le Nahrawân, le Tigre, l'Euphrate et toutes leurs branches.

La même personne m'a appris que le Djaihou est une des deux branches d'un fleuve qui sort des montagnes de la Chine et au-delà de la Chine et qui coule sur des pierres énormes et des rochers de sorte qu'il est impossible d'y naviguer et même de le traverser, si l'on n'y est pas accoutumé. Une des deux branches se dirige vers le Sind, l'autre est le Djaihou. A trois journées de marche et demie à partir de la séparation des deux branches, il y a sur le Djaihou un gué conduisant au pays des Turcs nommés Schikinân. Les marchands partent avec leurs marchandises de la ville de Khottalân pour un *ribât* (relais) dont j'ai oublié le nom, à 1 parasange de distance, où s'élève, sur les bords de ce grand fleuve, une montagne que nul ne peut franchir sans l'aide des indigènes qui y sont accoutumés. Les marchands ayant fait prix avec ceux-ci pour le transport des marchandises, ils gravissent la montagne, chaque homme chargé d'un fardeau de trente livres (*mann*). Le sentier est si étroit, qu'on a juste assez d'espace pour mettre le pied. Arrivés au sommet, ils élèvent les signaux convenus entre eux et les Schikinân pour leur annoncer que les marchands sont arrivés. Puis ils descendent, suivis ¹⁷⁹ des marchands, vers la rivière. A la vue des signaux, les Schikinân traversent le fleuve avec des chameaux accoutumés au trajet, et munis d'une escorte. Arrivés à l'autre rive, ils font un contrat formel avec les marchands pour le transport de leurs marchandises et bagages, et ayant chargé les chameaux, ils repassent le fleuve et conduisent les marchands sur la route qu'ils désirent prendre, les uns vers la Chine, les autres vers Moulân.

On dit que les eaux du fleuve, dans leur cours impétueux à travers les rochers et les pierres énormes dont quelques unes sont aurifères, enlèvent des parcelles d'or de

la grandeur d'écaillés de poisson. Or, il y a, au-dessus du gué dont nous avons parlé, un village nommé Wakhad, sur la rive du fleuve, près de l'embouchure de la rivière de Bâkhschou, qui vient du côté de Wèsdjird, dans le Djaihou. Les habitants du Bâkhschou y font le lavage de l'or. Ils étendent sur le bord de la rivière des peaux de chèvres, les poils en dessus, qu'ils attachent fortement à des piquets plantés autour. Un homme descend au fleuve tout près de la rive et ne cesse de verser de l'eau sur les peaux, tandis qu'un autre s'occupe à l'en faire découler. L'eau est trouble et lourde. Quand ils voient que les poils sont pleins de sable aurifère, ils retirent la peau, l'étendent sur le sol et l'exposent au soleil jusqu'à ce qu'elle soit sèche. Ensuite ils répandent le sable sur un tapis de cuir et en séparent l'or en le secouant. On dit à Balkh que l'or obtenu par ce procédé est le meilleur, le plus rouge et le plus pur.

La ville de Khottalân fait partie du royaume d'al-Hârith ibn Asad, neveu de Dâoud ibn aby Dâoud ibn Abbâs ¹⁵⁰ connu par son invasion du pays de Fairouz¹⁾. Il y a dans cette contrée plus de mille sources, parmi lesquelles on en distingue deux, l'une près de la basse-ville, l'autre près de la porte de la haute-ville. Cette dernière porte le nom de Nâzkoul. C'est de cette source que les chevaux fameux de Khottal tirent leur origine.

Voici ce que m'a raconté Abou'l-Fadhl, éleveur au service du fils d'al-Hârith ibn Asad: »Un roi ancien appelé Byk possédait un grand nombre de juments qu'il faisait pâturer dans le voisinage de cette source. Vers l'heure du midi le pâtre rassemblait ses bêtes sous l'ombre d'un grand arbre qui était là, pour s'y reposer pendant la chaleur du

1) Probablement le prince du Zâboulîstân, duquel parle Masoudy VIII, 42. Comp. plus haut p. 25 l. dern.

jour. Le bassin de la source est très vaste, ayant quatre cents coudées en long et en large; l'eau est tranquille et claire. Un jour le pâtre, en s'éveillant de sa sieste, découvrit au milieu de ces chevaux un étalon de haute stature et dont le port lui semblait très remarquable. Il ne cessa de l'observer jusqu'au déclin du soleil, alors le coursier plongea dans la source et disparut. Le pâtre ne savait qu'en penser, mais continuait à passer ses après-midi's auprès de la source, pour voir ce qui arriverait. Quelques jours plus tard il vit sortir de la source le même étalon, mais accompagné d'une jument et d'autres chevaux qui lui ressemblaient. Ces animaux s'étant mêlés aux chevaux du roi et pâturant avec eux, plusieurs juments du pâtre furent couvertes par ces étalons et mirent bas de fort beaux poulains de haute taille. Le pâtre joyeux en informa le roi, son maître, qui, heureux de cette bonne aubaine, se rendit, un jour de chasse, accompagné de ses officiers, vers l'enceinte où le pâtre rassemblait les chevaux, et ordonna à son éleveur d'arrêter au lasso un des jeunes chevaux nés de l'accouplement de l'étalon de la source avec ses juments. Il en arrêta un, qu'il sella et monta. Il le trouva docile et plein d'ardeur, lorsqu'il galoppait, c'était comme s'il volait entre le ciel et la terre. Quand il fut descendu et que le cheval eut rejoint les autres, tous les chevaux de la source avec leurs poulains retournèrent subitement à l'eau et y disparurent pour n'en sortir plus. Il ne restait dans la prairie que les poulains issus de l'accouplement des étalons de la source avec les juments du roi. C'est de ceux-ci que les coursiers khottaliens sont descendus ¹⁾." Celui qui m'a raconté cette histoire m'a appris qu'un marchand bien connu à Balkh et dans toute cette contrée; nommé

1) Les chevaux de Khottal, nommés aussi tokhâriens, étaient très recherchés. V. p. o. Tabary II, 14°, 12 et suiv., Istakhry Ier, Kazw. II, 352.

Abdallah as-Schakhaschy, acheta un de ces chevaux, dont la taille avait trois coudées noires de haut et une coudée de large.

Particularités merveilleuses.

Derrière la ville de Kiss, qui est à 2 journées de marche de Samarkand et séparée de cette ville par une grande et haute montée (*'akaba*), sont des montagnes couvertes de neige dans laquelle on discerne aisément des couches successives. Celui qui a la vue pénétrante peut même distinguer les couches de plusieurs années, une ligne rouge marquant le dégel de l'été entre chaque couche et la suivante; mais le nombre de ces couches est si grand qu'il ne saurait les compter. Dans ces neiges se trouvent des vers énormes comme des éléphants ¹⁾. Lorsqu'ils descendent . . . il en provient une grande masse d'eau, qui, grossie par la fonte des neiges, coule vers les montagnes nommées . . . Une source considérable dans ces montagnes s'appelle Heschtâdân-der; il en sort un cours d'eau important qui, à Samarkand, porte le nom de Djyrat, et forme la rivière de Bokhâra.

Quelqu'un qui avait eu affaire dans cette contrée m'a raconté qu'un de ses amis du pays, interrogé par lui sur les particularités merveilleuses de ces parages, lui avait ¹⁸² narré qu'il y avait une source peuplée d'êtres aquatiques ayant la forme humaine et d'une beauté extraordinaire. Les bergers du village n'osaient pas y conduire leurs moutons, à l'exception d'un jeune homme, musicien habile, qui y faisait boire son troupeau et s'asseyait au bord de la source en jouant du luth, du chalumeau ou de la flûte. Au

1) Il semble qu'on ait pris pour des vers les ruisseaux serpentants qui descendent du haut de la montagne, vus à grande distance. Sinon, il faudrait penser à l'exagération d'un phénomène dans le genre de ce que raconte M. de Foucauld dans sa *Reconnaissance du Maroc*: «Au sommet du Djebel-Riata, après la fonte des neiges, pullulent des chevilles poilues, qu'on appelle des *ialh*, et qui sont, paraît-il, froides comme glace, d'où les indigènes concluent que c'est la neige qui les enfante". (Rev. d. d. M. 1888, I, p. 681).

son de la musique les habitants de la source apparaissaient à la surface de l'eau pour entendre et se réjouir. Or, un jour le berger, après avoir joué de son instrument à cordes, s'étant endormi sur le bord de la source, les naïades sortirent entièrement de l'eau et l'enlevèrent de force. Les parents du berger ne le voyant pas revenir le soir suivant, commencèrent à s'inquiéter et, suivant sa piste, arrivèrent enfin près de la source. Là, ils le virent qui marchait sur la surface de l'eau entouré par les naïades qui le forçaient à jouer pour elles du luth et de la flûte. En vain, les parents les supplièrent de le mettre en liberté; pendant huit jours ils ne quittèrent pas ces lieux, sans que personne osât se hasarder dans la source pour le délivrer. Le matin du neuvième jour le berger avait disparu avec toutes les naïades, et on n'a jamais su ce qu'il est devenu.

Hischâm ibn Mohammed (al-Kalby) dit avoir appris d'une personne digne de confiance qui le tenait à son tour de Homaid ibn Bahrà, chef du canton d'al-Falloudja inférieur, qu'il exista autrefois quatre villes dont chacune possédait une particularité merveilleuse. Dans la première il y avait une image du pays entier avec tous ses canaux et ses digues. Quand les habitants d'un district refusaient de payer les impôts, le roi coupait, sur cette image, la digue de leur canal, et, au même instant, la digue du district s'écroulait et le pays était inondé. Tous les efforts pour réparer la digue restaient infructueux, jusqu'à ce qu'ils eussent payé l'impôt. Après quoi le roi réparait la digue sur l'image et aussitôt la digue du pays se refermait et l'inondation cessait¹⁾.

Dans la seconde ville il y avait un bassin qui possédait

1) Comp. ce que Pseudo-Callisthène raconte (I, 1) de Neclanobos qui détruisit par effigie la flotte ennemie.

une propriété très curieuse. Lorsque le roi donnait un
 183 festin, chacun des convives apportait la boisson qu'il préfé-
 rait et la versait dans ce bassin où elle se mélangeait aux
 autres boissons. Cependant après que les coupes étaient
 remplies par les échantons, il se trouvait (que chacun rece-
 vait la boisson même qu'il avait versée dans le bassin ¹).

— — — — —
 Louange à Dieu et bénédiction sur notre Seigneur l'En-
 voyé. Ce manuscrit a été terminé (Louange à Dieu)
 le Seigneur de toutes les créatures!

184

Extraits du livre de l'impôt foncier par
Abou 'l-Faradj Kodâma ibn Dja'far le secrétaire.

Onzième chapitre du (cinquième livre) qui traite
 de la poste, des relais et des routes de la capitale
 aux pays orientaux et occidentaux.

La poste a besoin d'un ministère spécial, dont le chef
 doit recevoir les missives arrivées de toutes parts, afin
 qu'il les expédie à destination. Ce chef a pour tâche
 de présenter au khalife les lettres des maîtres de poste
 et des agents d'information, ou d'en dresser un rap-
 port succinct. Il doit veiller à ce que les directeurs et
 les secrétaires attachés au service des différentes villes
 et les employés placés aux relais fassent leur devoir et
 reçoivent régulièrement leurs appointements. C'est lui qui
 nomme les couriers ²). La qualité qu'on désire avant tout
 185 chez ce haut fonctionnaire, c'est qu'il soit digne de confi-
 ance, sinon réellement, du moins auprès du khalife rég-
 nant. Car le travail de ce ministre n'exige pas un chef de

1) Comp. Dimasehky ed. Mehren p. 37 l. avant-dern. du texte.

2) Ailleurs Kodâma cite un décret d'investiture, adressé par le khalife au
 chef des postes. M. Barbier de Meynard en a donné une traduction dans l'in-
 troduction à son édition d'Ibn Khord. p. 11.

grande habilité et sagacité, mais un homme sûr et sérieux. Quant aux règles d'administration et à l'instruction du chef, elles ne diffèrent en rien de celles qui ont cours dans les autres ministères et que nous avons décrites. Mais le chef du bureau de poste doit avoir en outre une certaine connaissance des routes et des relais, dont nous n'avons pas encore parlé, afin qu'il ne soit pas obligé de consulter les autres et qu'il ait à sa disposition immédiate, sans avoir besoin de nouvelles recherches, les renseignements nécessaires sur les routes, quand le khalife le consulte sur un voyage qu'il veut entreprendre ou sur l'envoi d'une armée. Dans ce but nous allons décrire maintenant les routes principales, énumérer tous les lieux et les stations avec les distances qui les séparent en milles ou en parasanges, et indiquer si le chemin est praticable ou difficile, si la station est pourvue d'eau ou non, si elle est peuplée ou déserte.

Commençons par la route qui conduit de Bagdad à la Mecque où se trouve le principal sanctuaire, la maison de Dieu la plus ancienne; puis continuons par celle qui mène au Yémen; et ainsi de suite.

De Bagdad au pont de Kouthâ sur le canal dit Nahr al-Malik (canal du roi) 7 Par. — A Kaçr Ibn Hobaira 5 Par. — A Souk Asad 7 Par. — A Sâhy (Schâhy) 5 Par. — A la ville d'al-Koufa 5 Par. — A al-Kâdisyya 15 M. — A al-'Odhaib 6 M. Ce lieu, situé sur la lisière du désert, était autrefois un poste militaire des Persans entre eux et les Arabes. Deux murailles s'étendent de là jusqu'à al-Kâdisyya; le voyageur en faisant ce trajet trouve des plantations de palmiers des deux côtés. Après avoir quitté al-'Odhaib, on entre dans le désert. — A al-Moghytha, où il y a des étangs, 14 M. — al-Karâ, station aux puits, 32 M. — Wâkiça, étangs et puits, 24 M. — al-'Akaba (la côte), station aux puits, 29 M. — al-Kâc 24 M. — Zobâla, lieu florissant et peuplé, 24 M. — as-Schokouk, étangs, 18

M. — Kabr al-Tbâdy, étangs, 29 M. — at-Tha'labyya 29 M. — al-Khozaimyya, où l'eau n'est pas abondante, 33 M. al-Khozaimyya est une ville possédant un mur d'enceinte, une chaire (*minbar*), un bain et des étangs. Elle doit son nom actuel à Khozaima qui y fit creuser des puits hydrauliques. Son nom ancien était Zaroud. Le sable des environs est rouge. — al-Adjfor 24 M. — Faïd, résidence du gouverneur, avec une chaire, des conduits d'eau et des champs ensemencés, 36 M. — 'Touz, où il y a des étangs et des puits et une forteresse bâtie par Abou Dolaf, 33 M. — Samyra, étangs, 16 M. — al-Hâdjir, étangs et puits, 23 M. — Ma'din an-Nakira, puits et étangs, 27 M. — Moghythut al-Mâwân 27 M. — ar-Rabadha, qui possède une chaire et de l'eau en abondance, 24 M. — Ma'din Bany Solaim, puits et étangs, 19 M. — al-'Omak 26 M. — Ofâ'ia, où l'eau est rare, 32 M. — al-Mislah, où l'eau est abondante, 34 M. — al-Ghamra, où l'eau est également abondante, 18 M. De cette localité on part pour le Yémen. — Dhât 'Irk, où il y a beaucoup d'eau, 26 M. Ici les pèlerins prennent l'*ihrâm* (le costume prescrit pour la fête).

157 Celui qui veut se rendre à Médine part d'an-Nakira (Ma'din an-Nakira) pour al-'Osaila, où l'eau est peu abondante, 46 M. — Batn an-Nakhl, beaucoup d'eau, palmiers, 36 M. — at-Taraf 22 M. — Médine 35 M.

Sur la route de Médine à la Mecque on trouve les stations suivantes: as-Schadjara, puits et étangs, 6 M. Ce lieu n'est pas une station proprement dite, mais c'est là que les pèlerins revêtent l'*ihrâm*. — Malal, puits, 12 M. — as-Sayâla, où l'on trouve de l'eau et où se vendent des gerfauts et des sacres, 19 M. — ar-Rowaitha, mares d'eau souterraines, 34 M. — as-Sokya, arbres et eau courante, 36 M. — al-Abwâ, puits et champs ensemencés, 29 M. — al-Djohfa, puits, port de mer, 27 M. — Kodaid, puits

où s'amasse l'eau du torrent, 26 M. — 'Osfân, puits, 23 M. — Batn Marr, palmiers, champs, étang alimenté par un cours d'eau, 16 M. Batn Marr est un village populeux. A 4 M. de là se trouve le tombeau de Maimouna, une des épouses du Prophète; à 6 M. plus loin la mosquée de 'Aïscha qui est à 6 M. de la Mecque. La mosquée de 'Aïscha est sur la limite du territoire sacré (*haram*) et c'est là que les Mecquois prennent l'*ihrâm*. La distance entre Batn Marr et la Mecque est par conséquent de 16 M.

De la Mecque à at-Tâif on compte 3 journées. La première station à partir de la Mecque est Bir Ibn al-Mortafî, la deuxième le bourg nommé Karn al-Manázil, où les pèlerins du Yémen revêtent l'*ihrâm*. De là on tourne à droite vers at-Tâif. Ou bien, on prend la route de la 'akaba (la colline), en se rendant à 'Arafât, puis on se rend par le mont de Na'mân, dit Na'mân des nuages, parce qu'il est constamment couvert de nuages, au vallon de Na'man. En sortant de ce vallon on gravit une colline ('akaba), au sommet de laquelle on a la vue sur at-Tâif. Mais avant d'y arriver, il faut franchir une colline peu élevée, appelée Tanfym de Tâif¹⁾.

Nous avons dit que le chemin du Yémen dévie de la grand route à al-Ghamra. De là à al-Djadad 12 M. C'est un relais de poste, où les caravanes se séparent. Il n'y a qu'un seul puits, mais on y trouve des palmiers et des champs arrosés à l'aide de chameaux. Ce lieu appartenait jadis à Yasar, l'affranchi de 'Othmân ibn 'Affân. — al-Fotok. — Toraba, gros village qui possède des sources abondantes et des champs. C'était le village de Khâliça, l'affranchie d'al-Mahdy. — Çafir (Çafn), relais dans la plaine où il n'y a que deux maisons, occupées par le maître de poste. Il y a deux puits dont l'eau est potable. — Karâ,

1) Pour la distinguer de Tanfym près de la Mecque où est la mosquée de 'Aïscha.

station où se trouvent des palmiers et de l'eau potable. Il n'y a que la demeure du maître de poste et le logis des caravanes. Kará est situé dans une vallée riche en palmiers. — Ranya, dans une plaine, avec beaucoup de palmiers et une source d'eau potable abondante. Elle est environnée de cultures jusqu'à la distance où un cri peut être entendu. — Tabála, grand bourg très peuplé avec une chaire, des sources et des puits. Les habitants appartiennent à la tribu Modharienne de Kais. — Byscha, grand village très peuplé, au fond de la vallée, bien pourvu d'eau de source et de puits. Les habitants sont aussi de la tribu de Kais. — Djosadâ, station occupée par des Bédouins de Kais. — Banát Harm, gros village avec beaucoup d'habitations; on y trouve des champs ensemencés, et de l'eau de source et de puits potable. — Yabambam, station sans habitants dans une plaine; elle n'a qu'un seul puits à eau potable. Autour campent des Bédouins de Khath'am. Ce lieu est situé à environ 14 M. de Djorasch. — Kathba (Kotna), gros village dans une plaine à 8 M. de Djorasch. On y trouve des habitations, 159 des châteaux et des puits. — at-Thoddja, relais de poste et lieu de halte pour les caravanes, où il y a un puits. Elle appartient à la tribu de Zobaid et autour s'étendent les campements des Bédouins de cette tribu. — Scharoum Râh, gros village dans une plaine avec des sources et beaucoup de vignes; il est habité par les Djanb, une fraction de la tribu de Hamdân. — al-Mahdjara, grand village très peuplé et riche en sources, dans une contrée montagneuse. Entre Scharoum Râh et al-Mahdjara se trouve un arbre, appelé Talhat al-Malik (l'acacia du roi), qui ressemble au *gharab* (*salix Babylonica*), si ce n'est qu'il est plus grand. Cet arbre forme la limite entre le Yémen et le Hidjâz, d'après une ordonnance du Prophète qui fit de cet arbre la limite extrême du territoire de la Mecque. — 'Arika, station sur une colline, occupée par des Bédouins de la tribu de Khaw-

lân; l'eau y est tantôt rare, tantôt abondante. C'est la première place de la province du Yémen; elle est une des dépendances de Çaða. — Çaða est une place considérable, avec une chaire; elle possède des tanneries de peaux et de cuirs pour chaussures; il y beaucoup de marchands, pour la plupart des Basriens. En effet, les négociants Basriens suivent un chemin plus court, se dirigeant sur ar-Rokaiba ¹⁾ et de là directement sur Çaða. Cette ville est le chef-lieu de plusieurs cantons, et plusieurs villages en dépendent. — al-A'maschyya, station inhabitée sur une colline; il n'y a qu'une petite source ombragée par un arbre. Autour sont les campements d'une tribu de Hamdân. — Khaiwân, grande bourgade très peuplée, possédant une cathédrale, une chaire et beaucoup de vignes célèbres par la grosseur des grappes. On y boit de l'eau de pluie. Les habitants appartiennent à la tribu de Bakyl. — Athâfit, place considérable avec une chaire, habitée par des Arabes de la tribu de Djoscham. Il s'y tient un marché tous les vendredis. On y trouve des champs ensemencés et des vignobles. L'eau qu'on y boit est fournie par un étang. — Raida, gros bourg très peuplé avec une chaire, riche en vignobles, en champs et en sources. Le fond d'une vallée ¹⁹⁰ voisine offre des pâturages. Raida est le chef-lieu de plusieurs cantons. — Çan'â, capitale du Yémen. — La route que nous avons décrite est garnie de miliaires; c'est celle que prennent les employés du gouvernement et les bêtes de somme. Mais si, pour se rendre du Yémen à la Mecque, on va d'abord à Bir al-Hodhâ, station où il n'y a qu'un seul puits, ensuite à un gros village florissant, habité par des Koraischites, et arrosé par un ruisseau rapide, nommé Karn, où les Yéménites prennent *l'ihram*,

1) Probablement le même que Itokba, lieu situé non loin de Tâif et de 'Okâth. Comp. Bukry p. 408 l. 3, 661 l. 13, 837, l. 6 a f., Yakout in v.

et de Karn à la Mecque, le chemin est bien plus court.

Nous avons décrit la route d'al-Koufa à la Mecque. Quant à celle d'al-Bağra, elle passe par les stations suivantes: al-Hofair; Mâwyya; Dhât al-'Oshar; al-Yansou'a; as-Somaina; an-Nibâdj; al-Karyatain ¹⁾; al-Awsadja; Râma. D'an-Nibâdj un embranchement conduit à (Ma'din) an-Nakira. Après Râma viennent Immara; Dharyya; Djadyla; Faldja; ad-Dafyna; Kobâ; Marrân; Wadjra; Awtâs; Dhât 'Irk; Bostân Ibn 'Aamir; la Mecque.

Les stations sur la route d'Égypte à la Mecque se suivent dans cet ordre: al-Fostât; al-Djobb; al-Bowaib; Bydama, halte (*manzil*) d'Ibn Marw ²⁾; 'Adjroud; ar-Robaiba ³⁾; al-Korsy; al-Hiçn (al-Hafar); station sans nom; Aila; Scharaf al-Ba'l; Madyan; al-Aghrâ; station sans nom; al-Kallâba ¹⁹¹ (al-Kilâba); Schaghb; Badâ; as-Sarhatain; al-Baidha; Wâdi 'l-Korâ; ar-Rohaiba; Dhou 'l-Marwa; as-Sowaidâ; Khoschob; Médine.

Ou bien on prend, en quittant Scharaf al-Ba'l, la route du littoral, qui passe par aç-Çalâ; an-Nabk; Thoba (Dhabba); 'Awnyd; al-Wadjh; Mankhous; al-Bohra; al-Ahsâ; Yanbo'; Mas'oulân (?); al-Djâr. Cette dernière localité est à 2 journées de Médine.

Les principales stations sur la route de Damas à la Mecque sont Dhât al-Manâzil; Sargh; Tabouk; al-Mohdatha; al-Akra'; al-Djonaina; al-Hidjr; Wâdi'l-Korâ; Médine.

La route de la Yamâna à la Mecque passe par les stations suivantes: al-'Irdh; Hadyka; as-Saih; at-Thanyat al-'Akkâ; Sokairâ (?); as-Sodd; Çidâra (?); Sowaika (Schoraifa); al-Karyatain, où cette route se joint à celle d'al-Bağra. Une autre route d'al-Yamâna passe par Mâniç ⁴⁾; Bâha; az-Zolf; une

1) Cette station n'est pas à sa place dans le texte.

2) La leçon est incertaine. Ibn Khord.: halte d'Ibn Bondokn.

3) Leçon également incertaine.

4) La lecture des noms de cet itinéraire est incertaine.

station sans nom; Maçâh; Ahall; al-Djaun; Mâwyya, où elle rejoint la grand route d'al-Baçra.

Les stations sur la route de Çan'a à la Mecque sont: ar-Rohâba; Râfida; Khaiwân; Ça'âda; an-Nadhah; al-Kaçaba; 192. at-Thoddja; Kathba (Kotna); Banât Harm; Djosadâ; Byscha; Tabâla; Ranya; az-Za'râ; Çafir; al-Fotok; Bostân Ibn 'Aamir; la Mecque.

Du canton de Khawlân à la Mecque on trouve les stations nommées Dhy Sohaim; al-'Orsch; Byscha; Dhankân; Haly; Yaba; Ibn Djâwân; 'Olyab; al-Lyth; station sans nom; Yalamlam; Malikân; la Mecque.

Pour se rendre de l'Omân à la Mecque on suit le rivage de la mer et l'on passe par Farak; 'Awkalân; le mouillage de Manât (Habât?); le pays d'as-Schihr; les cantons de Kinda; ceux d'Abdallah ibn Madhhidj; le canton de Lahdj; Abyan, 'Aden; la pêcherie des perles; le canton des Banou Madjyd; al-Mandjala; le canton d'ar-Rakb; al-Mandab; le canton de Rima'; Zabyd; le canton de 'Akk; al-Hirda; le canton d'al-Hakam; 'Athr. De ce dernier lieu on peut se rendre à al-'Orsch et suivre la grand route qui mène à la Mecque, ou bien, en longeant le bord de la mer, à Dhankân; le havre de Haly; as-Sirrain; Aghyâr; al-Hirdjâb; as-Scho'aiba; 193 station sans nom; Djodda; la Mecque.

Le chemin qui conduit d'al-Yamâma à al-Baçra passe par les stations suivantes: an-Nobâk; Solaima; station sans nom; Djobb at-Torâb; trois stations sans nom; aç-Çammân; Takhfa; al-Kar'a; trois stations sans nom; Kâthima; station sans nom; al-Baçra.

Les stations sur la route d'al-Yamâma au Yémen sont: al-Khardj; Nab'a; al-Madjâza; al-Ma'din; as-Schafak; at-Thawr; al-Faladj; aç-Çafâ; Bir al-Abâr; Nadjrân; al-Himâ; Barânis; Marya'; al-Mahdjara.

Les stations sur la route de l'Omân à al-Baçra sont: as-Sabakha, qui est située entre l'Omân et le Bahrain;

Katar; al-'Okair; le port de Hadjar; Hamadh; Mosallaha; al-Kornatain; Hassân; Kholaidja; al-Mo'arras; 'AçA; al-Mikarr; az-Zabouka; 'Arfadjâ; al-Hadoutha; 'Abbâdân.

Ayant ainsi mentionné les chemins qui conduisent à la Mecque de divers côtés, et ceux qui mènent aux contrées méridionales comme le Yémen et les provinces voisines d'al-Yamâma, de l'Omân et du Bahrain, nous allons indiquer la route conduisant de la capitale aux pays orientaux tournés vers le midi, comme l'Ahwâz, Fars, Ispahân, Kirmân, Sidjistân et les pays limitrophes.

On va de Bagdad à Kalwâdhâ 2 Par.; al-Madâin 5 Par.; Syb Bany Koumâ 7 Par. ¹⁾; No'mânyya 4 Par.; Djabbol 5 Par.; Nahr Sabos 7 Par.; Fam aç-Çilh 5 Par.; Wâsit 7 Par.; ce qui donne pour la distance de Bagdad à Wâsit un total de 50 Par.

De Wâsit à ar-Roçâfa (Roçâfa de Wâsit) 10 Par.; al-Katr 12 Par.; Nahr Ma'kil 6 Par.; la ville d'al-Baçra 4 Par.; ce qui fait de Wâsit à al-Baçra 50 Par. ²⁾.

D'al-Baçra à al-Obolla 4 Par.; Bayân 5 Par.; Hiçn Mahdy par terre 6 Par., par eau en suivant le canal neuf (Nahr al-Djadyd) 8 Par.; Souk al-Arba'â (marché du mercredi) 4 Par.; al-Mohauwal 6 Par.; Doulâb 8 Par.; Souk al-Ahwâz 2 Par. Total d'al-Baçra à Souk al-Ahwâz 35 Par.

De Souk al-Ahwâz à Djowyrauk ³⁾ 2 Par.; Azam 4 Par.; Sanâbik ⁴⁾ 4 Par.; Karyat al-Hobârâ 3 Par.; al-'Ain 3 Par.; Râma Hormoz 4 Par.; Wâdi 'l Milh (rivière du sel) 4 Par.; az-Zott 2 Par.; Khâbarân 3 Par.; al-Mostarâh 2 Par.; Dih-

1) Après cette station manquent Dair al-'Ankoul et Djardjarâya. Comme Aboulféda p. 305 dit que Dair al-'Ankoul est à 10 Par. de Madâin, il reste 3 Par. pour la distance de Syb Bany Koumâ à Dair al-'Ankoul. Le total de 50 Par. nous oblige à évaluer la distance de ce dernier lieu à Djardjarâya à 5 Par., quoique Aboulféda dise qu'elle est de 4 Par.

2) Cet itinéraire est plein de lacunes.

3) Prononciation incertaine.

4) Leçon incertaine.

lyzân 2 Par.; Kanâristân ¹⁾ 3 Par.; Nasâyak ²⁾ 3 Par.; Ar-¹⁹⁶
radjân 5 Par.; Dâsyn 7 Par.; Bandak 6 Par.; Khân Ham-
mâd 6 Par.; Amrân 9 Par.; an-Noubandadjân 6 Par.; al-
Kargân 5 Par.; al-Kharrâra 5 Par.; Kollân (Kollâr) 5
Par.; Djowaim 4 Par.; Schyrâz 5 Par. Total de Souk al-
Ahwâz à Schyrâz 102 Par.

De Schyrâz à Istakhr 12 Par.; Ziyâd-abâdh 8 Par.; Djou-
hînân 4 Par.; Karyat Abdarrahmân 6 Par.; Karyat al-
Aas 7 Par.; Çâhik 6 Par.; Sarmakân 9 Par.; Poschtksam
10 Par.; Bymand 10 Par.; as-Syradjân, capitale du Kir-
mân, 4 Par. Ce qui donne pour la distance de Schyrâz à
as-Syradjân un total de 76 Par.

D'as-Syradjân à Kohistân 6 Par.; Ribât Koumakh 8 ¹⁹⁶
Par.; Sâhouy 6 Par.; Amsyr 4 Par.; Khannâb 6 Par.;
Ghobairâ 4 Par.; Kourm (Koughoun) 8 Par.; Koschik 8
Par.; Râyn 10 Par.; Darâdjyn 8 Par.; Bamm 12 Par.; Nar-
mâsyr et le désert 8 Par. ³⁾; de Narmâsyr au Sidjistân 100
Par.; ce qui fait, pour la distance d'as-Syradjân, la capi-
tale du Kirmân, au Sidjistân, un total de 188 Par. en sui-
vant la grand route et traversant le désert.

Pour aller de Schyrâz à Ispahân, on va à Naisâbour ⁴⁾
7 Par.; Mây 7 Par.; la 'akaba (coteau) de Kysâ 3 Par.;
Khousikân 7 Par.; Kaçrân (Kaçr A'yan) 5 Par.; Içtakha-
rân 7 Par.; Khowârosch 6 Par.; Sarây (palais) de Mâs et ¹⁹⁷
Marwa 4 Par.; Karou 7 Par.; al-Khân (Khân Landjân) 9
Par.; Ispahân 7 Par. Total 70 Par.

Quand on veut se rendre de l'Ahwâz à Ispahân, on part
de Souk al-Ahwâz pour 'Askat Mokram 8 Par.; al-Mayânidj

1) Leçon incertaine.

2) La lecture que j'adopte est conjecturale. Il y a en Perso une ville de ce
nom, appelée ordinairement al-Baidhâ.

3) Kodâma doit avoir écrit ainsi, mais la distance de Bamm au désert est
plus grande. Ibn Khord. a (p. 34): de Bamm à Narmâsyr 7, de Narmâsyr
à al-Fahradj sur la lisière du désert 7 (4) Par.

4) Appelée Azâr Sahour par Mokaddasy, Hazâr par Istakhrî.

7 Par.; Ydhadj 3 Par.; Berbâbek (?) 4 Par.; Rostâgird, château bâti sur une colline, 7 Par.; Schalyl 5 Par.; Khawrastân 9 Par.; Arbahischt Abâdh 4 Par.; Karyrkân 7 Par.; Bâbakân 7 Par.; al-Khân 7 Par.; Ispahân 7 Par. Ce qui fait pour le total de la route d'al-Ahwâz à Ispahân, par la voie d'Ydhadj, 85 Par.

Ayant décrit ainsi les routes conduisant à l'Ahwâz, la Perse, le Kirmân, le Sidjistân et celles de la Perse et d'Ispahân qui y sont contigues, nous allons donner à présent les routes de Bagdad à l'Orient. On part de la capitale à an-Nahrâwân 4 Par.; Dair Bèzamâ 4 Par.; ad-Daskara 8 Par.; 195 Djaloulâ 7 Par.; Khânikyn 7 Par.; Kaçr Schyryn 6 Par.; Holwân 5 Par.; total de Bagdad à Holwân 41 Par.

De Holwân à Mâdarwâstân 4 Par.; Mardj al-Kal'â 6 Par.; Kaçr Yazyd 4 Par.; az-Zobaidyya 6 Par.; Khoschkârysch 3 Par.; Kaçr 'Amr 4 Par.; Karmysyn 8 Par. Total de Holwân à Karmysyn 30 Par.

De Karmysyn à Kantarat Maryam (le pont de Maryam) 5 Par.; Miskhana (?) 4 Par.; Kaçr al-Loçouç (Kengovar) 6 Par.; Asad-abâdh 7 Par.; az-Za'farânyya 6 Par.; Hamadhân 3 Par. Total de Karmysyn à la ville de Hamadhân 31 Par.

Celui qui de Karmysyn veut aller à Nêhâwand, se rend à ad-Dokkân 7 Par.; Kaçr al-Loçouç 9 Par.; Kahrûs 5 Par.; 199 Nêhâwand 4 Par.; ce qui donne un total de 25 Par.

La route de Nêhâwand à Hamadhân passe par Râkâh (Zâkâh) 6 Par.; ad-Dyman (Dymak) 5 Par.; Hamadhân 7 Par.; total 18 Par.

Pour aller de Nêhâwand à al-Karadj, la capitale des Yghârain, on se rend à Râkâh (Zâkâh) 6 Par.; Djourâb 8 Par.; al-Karadj 5 Par.; total 19 Par.

La route de Hamadhân aux Yghârain, dont al-Karadj est la capitale, passe par Tâsfandyn 5 Par.; Djourâb 7 Par.; de là à al-Karadj 5 Par.; ce qui donne un total de 17 Par.

Ou bien, en suivant la route par le canton de Sawâh (Sâwah), de Hamadhân à Djour 5 Par.; Khondâb 7 Par.; as-Sa^cbân(?) 7 Par.; al-Karadj 9 Par.; total 28 Par.

Pour se rendre d'al-Karadj à Ispahân, on va d'al-Karadj à Khormâbâdh 7 Par.; Abkysa(?) 7 Par.; Djobâdhakân 200 6 Par.; Kanourân(?) 8 Par.; Mardj wa-Zahr (prairie et fleurs) 7 Par.; al-Mârbyn 4 Par.; Azmyrân 12 Par.; Ispahân 3 Par.; soit un total de 54 Par.

Poursuivons maintenant la grand route de Hamadhân vers l'Orient. De Hamadhân à Dernawâ 5 Par.; Bouzandjird 5 Par.; Zarah 4 Par.; Tazra 4 Par.; al-Asâwira 4 Par.; Roudhah et Boustah 3 Par.; Daoud-abâdh 4 Par.; Sousanakyn 3 Par.; Darwadh 4 Par.; Sâwah 5 Par.; Moschouya 8 Par.; Kostâna 8 Par.; ar-Ray 7 Par. Ce qui donne, de Hamadhân à ar-Ray, un total de 64 Par.

De Ray à Mofaddhal-abâdh 4 Par.; Afrydyn 6 Par.; Kâseb (Kâst) 8 Par.; Khowâr 6 Par.; Kaçr al-Milh 7 Par.; 201 Râs al-Kalb 7 Par.; Sorgh 4 Par.; Simnân 4 Par.; Aakhoryn 9 Par.; Karyat Dâyeh 4 Par.; Kouniis 4 Par.; al-Haddâda 7 Par.; Kouzistân 4 Par.; Badhasch 3 Par.; Maimad 12 Par.; Haftader 7 Par.; Asad-abâdh 7 Par.; Bahman-abâdh 6 Par.; an-Nouk 6 Par.; Khosrawdjird 6 Par.; Hosain-abâdh 4 Par.; Senkerder 5 Par.; Byschkand 5 Par.; Naisâbour 5 Par. Total de Ray à Naisâbour 140 Par.

De Naisâbour à Baghys 4 Par.; al-Hamrâ 6 Par.; al-Mothakkab de Tous 5 Par.; an-Noukân 5 Par.; Mazdourân 202 de la *akaba* (montée) 6 Par.; Awkyna (Abkyna) 8 Par.; la ville de Sarakhs 6 Par.; Kaçr an-Naddjâr 3 Par.; Osch-tormaghâk 5 Par.; Talistâna 6 Par.; ad-Dandânakân 6 Par.; Yanoudjird 5 Par.; la ville de Merw 5 Par. Total de Naisâbour à Merw 70 Par.

De la ville de Merw partent deux routes, dont l'une se dirige vers le Schâsch et les pays des Turcs, l'autre vers le Tokhâristân. (Commençons par la première.)

De Merw à Koschmèban, grand village sur la route du désert qui se prolonge jusqu'au territoire des Ghozz, 5 Par.; à ad-Dywân, relais de poste, 6 Par.; at-Tahinaladj, relais de poste, 2 Par.; al-Mançaf (mi-chemin), relais de poste, 4 Par.; al-Ahsâ, relais de poste, 8 Par.; Nahr 'Othmân, relais de poste, 3 Par.; al-'Okair, relais de poste, 3 Par.; la ville d'Amol 5 Par.; total de Merw à Amol 36 Par.

D'Amol à la rive du fleuve de Balkh (l'Oxus) 1 Par.; on ²⁰³ passe le fleuve, puis on va du gué à une place nommée Karyat Aly (Firabr) 1 Par.; de là, par le désert, à Hiçn Omm Dja'far. Après 6 autres Par. on sort du désert et on arrive à Baikand. De là à la porte du mur d'enceinte de Bokhârâ 2 Par. De la porte au village de Mâstyn 1½ Par. Puis à la ville de Bokhârâ 5 Par. Ce qui fait, pour la distance d'Amol à Bokhârâ, 22½ Par.

De Bokhârâ à Schargh 4 Par.; at Tawâwys 3 Par.; Kouk 3 Par. C'est de ce village que le roi des Turcs expédie des détachements pour faire des incursions. Au sud se trouve la chaîne des montagnes qui s'étend jusqu'en Chine. De Kouk à Karminia 4 Par.; ad-Dabousia 5 Par.; Rabindjan (Arbindjan) 5 Par.; Zarmân 6 Par.; Kaçr 'Alkama 5 Par.; Samarkand 2 Par. Total de Bokhârâ à Samarkand 37 Par.

De Samarkand à Bârvat 4 Par.; Khosehoufaghan, par le désert de Katawân, 4 Par.; Fournamadh (Bournamadh), par une région montagneuse, 5 Par.; Zâmyn, par le désert, 4 Par. De Zâmyn partent deux routes, l'une au Schâsch, l'autre à Farghâna. (Commençons par la première.)

²⁰⁴ De Zâmyn à Khâwaç, par le désert, 6 Par.; le fleuve du Schâsch 5 Par.; on passe le fleuve; de la station sur l'autre rive à Banâkit 4 Par.; Djynândjakat sur la rive du fleuve de Tork 4 Par. Après avoir passé le Tork, on a à sa gauche Sotourkat (Schotourkat); de là à Banounkat 3 Par.; puis à la ville de Schâsch 2 Par.

De Schâsch à un camp militaire dans l'enceinte du mur 2 Par.; puis à Gharkard 5 Par.; Isbyschâb, par le désert, 4 Par.; Schârâb, par un désert traversé par deux grandes rivières, appelées Mâwâ et Youran, 4 Par.; Badoukhkat 4 Par.; Tamtâdj 5 Par. Sur la route de Schârâb à Badoukhkat et de cette station à Tamtâdj on trouve des réservoirs d'eau. Tamtâdj est situé dans un désert à travers lequel coule un fleuve considérable avec des jonchaies. De Tamtâdj à Bârdjâdj 4 Par. Sur la route il y a des réservoirs d'eau. Bârdjâdj est une haute colline autour de laquelle jaillissent mille sources qui forment un fleuve qui se dirige vers l'orient et est nommé à cause de cela Barkouâb, c'est-à-dire le fleuve rétrograde, puisque son cours se dirige de bas en haut. Sur les deux rives on trouve des jonchaies, des bosquets de tamaris, des marais, dans lesquels on chasse des faisans noirs. On suit le cours du fleuve pendant 6 Par. jusqu'à une station, d'où l'on passe à la rive droite du fleuve. Du gué jusqu'à Schâwaghar, montagne où l'on taille des pierres à aiguiser, 3 Par.; de là, par une plaine déserte, à Djowykat 2 Par.; de ce lieu, en traversant des pâturages et des cultures, à la ville de Tarâz 2 Par.

De Tarâz au Nouschadjân inférieur 3 Par.; à Kaçrâ Bâs 2 Par., on trouve à droite les montagnes, à gauche le Komm (les sables). C'est un lieu chaud (abrité contre les vents froids) qui sert de *âoul* (quartier d'hiver) aux Kharlokh. Le Komm s'étend au nord du chemin de Tarâz jusqu'à Koulân. Derrière le Komm est un désert de sables et de cailloux, où vivent des vipères et qui se prolonge jusqu'au territoire des Kaimâk. De Kaçrâ Bâs à Koul Schoub, lieu semblable au précédent, 4 Par. La montagne à droite produit beaucoup de fruits, de trèfle, de légumes. De là à Koulân, lieu semblable à celui qui précède, 4 Par. Ce qui fait, pour la distance de Tarâz à Koulân, 14 Par. par le long

du désert de Koulân (le Komm) que nous avons décrit.
 206 De Koulân à Birky, village prospère, 4 Par.; à Asbara, par un désert semblable à celui de Koulân, 4 Par.; Nouzkat, grande bourgade, 8 Par.; Kharandjawân, grande bourgade, 4 Par.; Djoul, grande bourgade, 4 Par.; Sârigh, grande bourgade, 7 Par.; la résidence du Khâkân turc 4 Par.; Kyrmyrâw (?) 2 Par.; la ville de Nawâkat 2 Par. Nawâkat est une grande ville; un chemin qui porte le nom de Rakab mène de là directement au Nouschadjân supérieur. De Nawâkat à Bandjykat, gros bourg, contigu au village de¹⁾, 1 Par. De Bandjykat à Souyâb 2 Par. Souyâb comprend deux bourgades Kobâl (Kopâl) et Sîghour Kobâl. De ce dernier lieu on part pour le Nouschadjân supérieur, sur la frontière chinoise. La distance est de 15 journées pour les caravanes qui s'arrêtent aux pâturages et aux aiguades, mais la poste turque fait le voyage en 3 jours.

Revenons à Samarkand. Nous avons dit que la bifurcation des routes du Schâsch et de Farghâna a lieu à 3 journées de cette ville, et nous avons décrit celle qui mène
 207 au Schâsch et de là aux frontières de la Chine. Nous décrirons à présent celle qui conduit à Farghâna et qui commence (comme l'autre) à Zâmyn dans le désert de Samarkand.

De Zâmyn à Zâbât, grand bourgade, d'où partent deux routes, celle de Farghâna (et celle d'Osruschana), 2 Par.; Korkat, gros village, 3 Par.; Ghalouk Andâz, grosse bourgade entourée de villages, 3 Par.; Khodjanda, sur le fleuve du Schâsch, 4 Par.

Deux chemins partent de cette ville: celui qui conduit à Farghâna et celui qui mène au Schâsch, à la mine

1) Le nom a été défiguré en Farsakhân (2 Paras.). En traduisant, j'ai rétabli le texte d'après ma conjecture p. V. note 1.

d'argent. En continuant le premier, on va de Khodjanda à Çamghar, grande bourgade dans une plaine, 5 Par.; Khâdjistân, château avec garnison près d'une grande saline qui fournit tout le sel nécessaire à la consommation du Schâsch, de Khodjanda etc. Cette saline est contigue à une montagne qui s'étend jusqu'à la mine d'argent, 4 Par.; Tormokân; village, 6 Par.; Bâb, grande ville de la province de Farghâna, 3 Par.; Akhsykat, capitale de Farghâna, 4 Par. Total, de Samarkand à Farghâna 53 Par. 1).

Revenons à la bifurcation des routes à Sâbât. De ce lieu à Osrouschana il y a 7 Par., dont les deux premières Par. en plaine; pendant les cinq autres on trouve des montagnes ²⁰⁸ couronnées de villages à droite et à gauche, en remontant le cours d'eau qui descend du côté de la ville.

Pour aller de Khodjanda à la mine d'argent du Schâsch, on suit le fleuve jusqu'à une ruine où il y a une source et qui s'appelle «lieu de l'observatoire». De cette mine à Kaçr Mouhinân, à l'entrée de la vallée où se trouve la mine d'argent, 2 Par.

Celui qui désire se rendre du Schâsch à Farghâna, va de la capitale du Schâsch à la mine d'argent 7 Par.; de là à Khâdjistân 8 Par.; Tormokân, sur le fleuve du Schâsch, dans le voisinage des villages ²⁾, 6 Par.; Bâb, ville considérable et prospère de Farghâna, sur le fleuve du Schâsch, 3 Par. Les voyageurs, craignant beaucoup les Turcs, n'osaient pas s'arrêter à Tormokân, mais faisaient le trajet en un jour et une nuit, pour s'arrêter le lendemain à Bâb. De là à Akhsykat, capitale de Farghâna, 4 Par.

La route de Farghâna au Nouschadjân supérieur conduit de la capitale à la ville de Kobâ 10 Par.; Ousch, grosse bourgade, 7 Par.; Youzkand, ville de Khourtakyn le *dihkân*,

1) Le texte porte 35, mais ce doit être une faute. Comp. la note g.

2) Le sens n'est pas très clair. La distance manque dans le texte.

7 Par. De Youzkand on a 1 journée à travers une suite non interrompue de villages jusqu'à la 'akaba, qui est une pente très difficile à gravir, impraticable dans la saison des neiges. De là, par une succession de montées et de descentes dans une région montagneuse, à Atbâsch, 1 journée. Atbâsch est une ville située sur une colline élevée qui est à égale distance ²⁰⁹ du Tibet, de Farghâna et du Nouschadjân. D'Atbâsch au Nouschadjân supérieur on a 6 journées de marche, tantôt sur des collines peu élevées, tantôt par un terrain de pâturages et de sources, mais où il n'y a pas de villages, de sorte qu'on est obligé d'emporter ses provisions de route. Les voyageurs laissent rarement les chameaux broûter l'herbe en marchant.

Du Nouschadjân supérieur à la résidence du Toghoghhor-khâkân, c'est-à-dire le roi des Toghoghhor, la distance est de 45 journées ¹).

Pour se rendre à la résidence du roi des Kaimâk, on va de Tarâz à un lieu nommé Kawâkât où sont deux villages florissants et très peuplés ²). Un cavalier qui se hâte peut franchir la distance de ce lieu à la résidence du roi des Kaimâk en 80 journées. Il lui suffit d'emporter sa propre nourriture, la plaine offrant du pâturage, spécialement du trèfle, et de l'eau en abondance.

Revenons maintenant à Merw et décrivons la route de là au Tokharistân. De Merw au village de Fâz 7 Par.; à Mahdy-abâdh, par le désert, 6 Par.; Yahyâ-abâdh, relais de poste avec des khans pour les voyageurs, dans le centre de la vallée, 7 Par.; al-Karynain 5 Par. Ce village est situé dans le désert sur une haute colline au bord de la

1) Le texte a „6 journées” ce qui est évidemment faux. Ibn Khord. dit „3 mois,” mais Kodâma donne ailleurs „45 journées” ce qui est plus conforme à la vérité.

2) La distance de Tarâz à ce lieu est de 1 journée, puisque Ibn Khord. dit qu'on compte 81 journées de marche entre Tarâz et la résidence du roi des Kaimâk.

rivière. Les habitants sont des *madjous* (adorateurs du feu) et vivent du louage de leurs ânes avec lesquels ils font des voyages en toute direction. On les appelle *Torkoun*. De là à Asad-abâdh 7 Par.; Hauzân 5 Par.; Kaçr al-Ahnaf, bourg situé sur le fleuve, doit son nom à al-Ahnaf ibn Kais, 4 Par.; la ville de Merw la supérieure (Merwarroudh) ²¹⁰ 5 Par. On continue ensuite le voyage jusqu'à Kaçr 'Amr, situé à 1 Par. de Merwarroudh sur une colline à l'entrée du défilé. De Merwarroudh à Araskan on compte 5 Par.; de là à al-Asrâb (les souterrains), petite localité dans le défilé, dont les habitations sont taillées dans la montagne, 7 Par.; Kandj-abâdh, village dépendant du Tâlakân, 6 Par.; at-Tâlakân 6 Par.; Kashân (Kansadjâb) 5 Par.; Arghyn, village florissant, 5 Par. On suit le bord du fleuve de Merw pendant 1 Par., puis on gravit un col de sable assez praticable, où il y a une source protégée par une construction en pierre, et on continue son chemin pendant 4 Par. sur la montagne. Une partie de cette route est pierreuse, mais on y marche sans difficulté. D'Arghyn à Kaçr Khout, bourg prospère et peuplé, première dépendance de la province d'al-Fârayâb, 5 Par. De là à la ville d'al-Fârayâb environ 2 Par. De Kaçr Khout, par le désert nommé désert d'al-Kâ^c, à al-Kâ^c la distance est de 5 Par., mais on en a 9 d'al-Fârayâb à cette station, la route longeant un terrain très accidenté. Al-Kâ^c est situé dans une plaine et appartient à la province du Djouzdjân. On y trouve des khans et des puits. De là à as-Schabourkân, ville peuplée du Djouzdjân avec une chaire, et située dans une plaine ¹⁾, 9 Par. De cette ville à as-Sidra (le lotus, ou rhamnus nabeca), dépendance de Balkh, 6 Par. Ce lieu n'était auparavant qu'un relais de poste avec des khans dans le désert; mais, en 203, lors du fameux tremblement de terre ²¹¹

1) Dans le texte suivent deux mots illisibles.

du Khorásân dans la région de Merw et celle du Tokhâristân, une source jaillit près de la *sidra* et devint bientôt très considérable de sorte qu'elle forma un cours d'eau dans la plaine, ou plutôt dans le désert sablonneux et pierreux qui s'étend jusqu'à Merw et Amol. L'emplacement de l'arbre devint alors un village riche en champs cultivés et en arbres. D'as-Sidra à ad-Dastadjirda, village très peuplé ayant de l'eau en abondance, 5 Par.; al-'Oud (al-Ghour), grosse bourgade, 4 Par.; la ville de Balkh 3 Par. à travers une région cultivée.

De la ville de Balkh à Siyâdjird, grand village, 5 Par. De là aux bords du fleuve de Balkh, le Djaihoun, 7 Par. par le désert. Ce fleuve baigne le pied des murs de la ville d'at-Tirmidh, bâtie sur un rocher. De cette ville à Çarmandjân 6 Par.; de là à Dârazanguy, bourg prospère et populeux, 6 Par.; Barandjy, village, 7 Par.; aÇ-Çaghâniân, grande ville très peuplée, 5 Par. Le chemin de cette ville à ar-Râscht conduit d'abord à Boundhâ, grand village, 3 Par., puis au village de Hamawarân 7 Par.; Abân Kasawân, village florissant, 8 Par.; Schoumân 5 Par.; Wâschdjird 4 Par., le long d'une région cultivée; Râscht 4 journées de marche. Râscht, qui forme la frontière du Khorásân du côté de Farghâna, est situé entre deux montagnes; c'est par là que pénètrent les Turcs pour envahir le pays.

La route de Balkh au Tokhâristân supérieur passe par Walâry, 5 Par.; Sawâdjy 3 Par.; la ville de Kholm 3 Par. à travers une plaine; Bahâr, station du désert, où il n'y a d'autre eau que celle d'un puits auquel on descend par un escalier, 7 Par.; Arkabânoul(?), station du désert, 5 Par.; Kâridh 'Aamir, situé au milieu de rochers, à une distance de 18 Par. du fleuve de Balkh, 7 Par.

Ayant terminé la description des routes menant à la Mecque, au Yémen etc., puis de celles aux pays de l'Orient, nous allons donner maintenant un exposé des chemins qui con-

duisent vers les pays du Nord, en commençant par celui qui dévie (de la grand route au Khorâsân) vers l'Adharbaidjân. On va de Sinn Somaira au Dainawar 5 Par.; al-Khawardjân 9 Par.; Tell Wân 6 Par.; Sysar 7 Par. De Sysar on a deux routes jusqu'à Barza: en été on va directement à al-Bailakân 10 Par., Barza 8 Par.; en hiver d'abord à Andarâb 4 Par., de là à al-Bailakân ¹⁾ 5 Par., puis à Barza 6 Par. Ensuite Sâborkhâst 8 Par.; al-Marâgha 7 Par.; ²¹³ Deh al-Kharrakân 11 Par.; Tabryz 9 Par.; la ville de Marand 10 Par.

D'al-Marâgha à Koulsara 10 Par.; Sarât 10 Par.; an-Nyr 5 Par.; Ardabyl 5 Par.; Khân Bâbek 8 Par.; Barzand 6 Par.; Bahlâb 12 Par.

D'Ardabyl à Moukân il y a 4 Par.

De Barza à Tiflys ¹⁾ 2 Par.; Djâbrawân 6 Par.; Naryz 4 Par.; Ormia 14 Par.; Salamâs 6 Par.

De Marand à al-Djâr (al-Khân) 4 Par.; Khoway 6 Par. Pour se rendre en Arménie, on peut aller de Marand à as-Sury sur le fleuve 10 Par.; Naschawâ 10 Par.; Dabyl 20 Par.; ou bien de Warthân à Koumâm (Darmân) 3 Par.; al-Bailakân 7 Par.; Bardha'a 3 Par. ²⁾

Nous allons décrire à présent la route de Bagdad aux pays occidentaux, en commençant par la partie septentrionale, qui se rattache aux contrées dont nous venons de parler. La route de Bagdad au Mawcil passe par al-Baradân 4 Par.; 'Okbarâ 5 Par.; Bâhamschâ 3 Par.; al-Kâdisyya 7 Par.; al-Karkh 5 Par.; Djabilitâ 7 Par.; as-Soudakûnia 5 Par.; Bârimmâ 5 Par.; la ville d'as-Sinn 5 Par.; al-Iludytha, 12 Par. par une plaine au milieu de laquelle coule le petit Zâb; Tahmân (Tamyân) 7 Par.; al-Mawcil 7 Par.

1) Station qu'il ne faut pas confondre avec la ville arménienne du même nom.

2) Cela est inexact; v. ma note au bas du texte.

D'al-Mawcil à la ville de Balad 7 Par.; Bâ'inâtha 7 Par.; Barka'yd ¹⁾ 6 Par.; Adhrama 6 Par.; Tell Farâscha 3 Par.; Nacybyn 4 Par.

215 De Nacybyn partent deux routes, l'une à droite vers les contrées septentrionales contigues à celles dont nous venons de parler, la seconde aux autres contrées occidentales. Commençons par la route à droite. De Nacybyn à Dârâ 5 Par.; Kafartoutha 7 Par.; Kaçr Bany Nâci' 7 Par.; Aamid 7 Par.; Mayâfârikyn, en tournant à droite, 5 Par.; Arzan, ville qui est proche des frontières arméniennes, 7 Par. Quand, en quittant Aamid, on tourne à gauche, on arrive à Schim-schât, près des frontières romaines, 7 Par.; Tell Djoufr 5 Par.; Djarnân, bourg populeux avec plusieurs marchés, 6 Par.; Bâmakdâ, où il y a un marché, mais peu d'habitants, 5 Par.; Djollâb, bourg considérable au bord d'une rivière, 7 Par.; ar-Rohâ (Édesse), ville romaine au pied d'une montagne, 4 Par.; la ville de Harrân 4 Par.; Tell Mahrâ 4 Par.; Bâdjarwân 7 Par.; ar-Rakka 3 Par.

La route de Nacybyn à ar-Rakka passe par Dârâ, ville située au pied d'une montagne, 5 Par.; Kafartoutha 7 Par.; al-'Arrâda, station, 3 Par.; Râs 'Ain, ville où l'on trouve des sources, 4 Par.; al-Djâroud 5 Par.; Hiçn Maslama,

1) Note d'Ahmed ibn Mobârakshâh: „Barka'yd est un bourg dont les habitants ont la réputation d'être grands voleurs, on dit même qu'ils sont maîtres dans cet art que, toutefois, ils ne pratiquent pas ouvertement, mais seulement par escamotage. Lorsqu'une caravane y doit passer la nuit, les voyageurs n'osent pas se livrer au sommeil, obligés qu'ils sont de surveiller leurs marchandises. Cela même ne suffit pas toujours. On raconte qu'une caravane s'étant arrêtée au dehors de la place, un homme attacha son âne près du mur d'enceinte, puis il s'assit sur ses bagages, le dos tourné à l'âne, ayant la plaine en face pour mieux observer les voleurs. Il n'en aperçut aucun pendant toute la nuit. Or, les voleurs avaient réussi à accrocher l'âne derrière lui et à hisser l'animal jusqu'au haut de la muraille; puis ils le descendirent de l'autre côté, sans que le propriétaire se méfiât de rien. Se tournant à la fin, il ne vit plus son âne et n'y comprit rien, puisqu'il n'avait pas fermé l'œil. On raconte plusieurs anecdotes pareilles comme preuve de leur habileté en l'art de voler qui leur a valu un renom proverbial.

village où il y a une citerne, 6 Par.; Bâdjarwân 7 Par.; ar-Rakka 3 Par.

La route de gauche qui conduit de Balad à Karkysia, 216 Sindjâr et le chemin de l'Euphrate passe par Tell A'far, grand village, 5 Par.; Sindjâr, ville romaine, 5 Par.; 'Ain al-Djibâl 5 Par.; Sokair al-Abbâs ibn Mohammed, ville sur le Khâbour, 9 Par.; al-Fodain 5 Par.; Mâkisyne, ville sur le Khâbour, 6 Par.; Karkysia, ville située au confluent de l'Euphrate et du Khâbour, 7 Par.

Le chemin d'ar-Rakka vers les frontières passe par 'Ain ar-Roumyya 6 Par.; Tell 'Abdâ 7 Par.; Saroudj 7 Par.; al-Mozanyya 6 Par.; Somaisât, ville située sur l'Euphrate du côté de la Syrie, 6 Par.; Hiçn Maçoûr, ville frontière entourée d'un mur en pierre, 6 Par.; Malatyya, ville frontière, 10 Par. par un terrain très accidenté; Kamakh, ville frontière maintenant au pouvoir de l'ennemi, 4 Par.; de là, en tournant à gauche, à la forteresse de Zibatra, également occupée par l'ennemi, 4 Par.; de Zibatra à al-Hadath, place frontière, tout proche du territoire ennemi, 4 Par.; de là à Mar'asch, place frontière au delà de laquelle il n'y a plus que territoire ennemi, 5 Par.

Revenons à Bagdad pour décrire la route qui mène de la capitale aux contrées occidentales, en suivant le chemin de l'Euphrate. De Bagdad à as-Sailahyn 4 Par.; al-Anbâr 8 Par. De Anbâr à ar-Rabb 7 Par. en suivant la voie 217 directe le long du fleuve; mais il y a un autre chemin par la plaine qui passe par al-Badjsch et rejoint l'autre route à ar-Rabb. De ce dernier lieu à Hyt 12 Par.; an-Nâ'ousa 7 Par.; Aalousa 7 Par.; al-Fohaima 6 Par.; an-Nahya 12 Par. par le désert, mais 6 Par. en suivant le bord de l'Euphrate. La dernière voie est celle de la poste. D'an-Nahya à ad-Dâziky 6 Par., al-Fordha 6 Par. Deux routes mènent de ce lieu à ar-Rakka, celle de l'Euphrate et celle du désert. Les stations de la première sont Wâdi 's-Sibâ

5 Par.; Khalydj Ibn Djomai^c 5 Par; al-Fâsch 6 Par.; de ce dernier lieu on va à Karkysia. De là à l'embouchure de Nahr Sa'yd 8 Par.; al-Djardân 14 Par.; al-Mobûrak 11 Par.; ar-Rakka 8 Par. Ce qui fait, pour la distance de Bagdad à ar-Rakka, en suivant le cours de l'Euphrate, un total de 126 Par.

L'autre route qui mène d'al-Fordha par le désert passe par al-Kamarty (al-Karmaty?) 3 Par.; al-'Awâmil 9 Par. et 1 M.; al-Kaçaba 8 Par.; al-Ghoraiz(?) 9 Par.; ar-Roçâfa 218 8 Par.; ar-Rakka 8 Par. Total de Bagdad à ar-Rakka, quand on quitte l'Euphrate à al-Fordha pour continuer le voyage par le désert, 127 Par. et 1 M. ¹⁾.

D'ar-Roçâfa, qui est à 8 Par. d'ar-Rakka, on a le choix entre deux routes menant à Damas, l'une par le désert, l'autre sur Himç (Ëmèse) par un pays cultivé. Cette dernière mène d'abord à az-Zarrâ'a 40 M.; puis à Kastal 36 M.; Salamyya 30 M.; Ilimç 24 M.; Schamsyn de la forêt(?) 18 M.; Kârâ 22 M.; an-Nabk 12 M.; al-Kotaiyifa 20 M.; Damas 24 M.

La route du désert va d'ar-Roçâfa à la Ruine appelée *Bollâmiâ* 35 M.; al-'Odhaib 24 M.; Nihiâ 20 M.; al-Karyatain 20 M.; Djaroud 36 M.; Damas 30 M.

Une route qui se nomme *la Moyenne* conduit de Salamyya à Damas en passant par Far'âya 18 M.; Mâ Scharyk 20 M.; Çadad 18 M.; an-Nabk 35 M.

219 Le chemin de Himç à Damas par le Bikâ^c (la Coelesyrie) passe par Djousia 18 M., Y'âth (Ya'âth) 20 M.; Baalbek 3 M. De là à Damas, en tournant à gauche sur une montagne nommée Ramy, 50 M.

Le chemin de Baalbek à Tabaryya (Tibériade) s'appelle *chemin des sentiers*. On va de Baalbek à 'Ain al-Djarr

1) Il s'ensuit que cet itinéraire est incomplet. Il y manque une distance de 7 Par.

20 M.; al-Karfoun, station au fond de la vallée, 15 M.; de là, en passant par le village d'al-'Iyoun, à Kafarlailâ 20 M.; Tabaryya 15 M. Sur ce chemin se trouve Djobb Yousof (le puits de Joseph).

La route directe de Damas aux montagnes du Jourdain passe par al-Koswa 12 M.; Djâsim 24 M.; Afyk 24 M.; Tabaryya 6 M. De là on se rend soit directement à al-Laddjoun 20 M., soit à Baisân 16 M. et de là à al-Laddjoun 18 M. D'al-Laddjoun à Kalansowna sur le Wâdy 'Aarâ, contrée infestée par des lions, 20 M.; de là à ar-Ramla 24 M.

Le chemin d'ar-Ramla à Miçr mène par des villages et des champs cultivés à Azdoud 12 M., puis par une contrée également cultivée à Ghazza 20 M.; de là à Rafah 16 M. dont 10 au milieu de jardins, les 6 suivants par les sables. De Rafah à al-'Arysch 24 M. par les sables. Deux routes partent de ce dernier lieu, celle d'al-Djifâr ou des sables et celle du littoral. La première va à al-Warrâda 18 M.; al-Bakkâra 20 M.; al-Faramâ 24 M. Celle du littoral va ²²⁰ à al-Makhlâça 21 M.; al-Kaçr, forteresse des Chrétiens, où l'on trouve de l'eau potable et des palmiers, 24 M.; al-Faramâ 24 M.

D'al-Faramâ il y a deux chemins jusqu'à al-Fostât, la capitale de l'Égypte, celui d'été qui passe par Djordjyr 30 M.; Fâkous al-Ghâdhira 24 M.; Masdjid Kodhâ'a 18 M.; Bilbuis 21 M.; Miçr (la capitale) 24 M.; et la route d'hiver qui d'al-Farama mène à al-Marçad (l'observatoire) et de là à al-Ghâdhira, où elle rejoint l'autre chemin, 34 M.

La route d'al-Fostât à Barka, Ifrykia et le Gharb (l'Occident) conduit d'abord à Dhât as-Salâsil 24 M. et de là à Tarnout 30 M. De là un chemin dévie vers Alexandrie, menant de Tarnout à Kawm Scharyk 22 M.; ar-Râfika 24 M., en suivant le cours du Nil. D'ar-Râfika, d'où part le canal d'Alexandrie, à Kartasâ 30 M.; Kirjawn 24

M.; Alexandrie 24 M.; Abou Myna 20 M.; Dhât al-Homâm 18 M. Le chemin direct de Tarnout à Dhât al-Homâm passe par al-Minbar 30 M.; Masâris 24 M.; Armasâ 12 M. De là à Dhât al-Homâm, où les deux routes, celles d'Alexandrie et celle de Barka, se réunissent pour n'en former qu'une seule, 30 M.

A Dhât al-Homâm le voyageur doit faire sa provision d'eau parce qu'il n'en trouve point sur la route par le désert, le long du bord de la mer, qui le mène à la ruine d'al-Hanyya ou Hanyyat ar-Roum (l'arche romaine) 34 M., puis à Kaçr al-'Adjouz (le château de la vieille), village appelé aussi at-Tâhouna (le moulin) 30 M. De là, le long d'une contrée cultivée, à Kanâis al-Djawn 24 M.; Djobb al-'Awasadj 30 M.; Sikkat al-Hammâm 30 M.; Kaçr as-Schammâs 25 M.; Kharibat al-Kawm 15 M.; Kharâib Aby Halyma 35 M.; al-'Akaba (le Catabathmus) 20 M.; Ma'add 35 M.; Rabous 30 M.; Farma, ville où résident les fonctionnaires du gouvernement, 6 M.; as-Schâhidyn (les martyrs), chateau...; Wâdi's-Sodour (la vallée des *sidr* ou rhamnus nabeca), où il y a un bois touffu, 20 M.; le village de Bâ^c 24 M.¹⁾; an-Nadâma 24 M.; Barka 6 M.
²²² Tel est le chemin qui cotoie la mer. La route du désert mène de Kaçr ar-Roum²⁾ à Mardj as-Schaikh 20 M.; Hay Abdallah 30 M.; Djîyâd aç-Çaghyr (le petit Djîyâd) 30 M.; Djîbâb al-Maida'an 35 M.; Wâdy Makhyl 35 M.; Djobb Halymân 35 M.; Wâdi 'l-Maghâr 35 M.; Tâkanist (l'Église), village habité par des Chrétiens, 25 M.; an-Nadâma 25 M.; Barka 15 M. La ville de Barka est située dans une plaine aux sables rougeâtres de la couleur de la datte qui commence à mûrir. Les montagnes l'entourent à une distance de 6 M.

1) Ici il y a probablement une lacune dans l'itinéraire.

2) Le château des Romains ou le château blanc sur le Catabathmus.

Ce qui fait pour la distance d'Alexandrie à Barka un total de . . . M.

De Barka à Malytia 15 M.; Kaçr al-^cAsl 29 M.; Awbarân 12 M.; Solouk 30 M. Deux routes partent de Solouk vers Adjdâbia: celle du littoral et celle d'as-Sikka (le relais). La première va de Solouk à Barsamt 24 M.; Balbad 20 M.; Adjdâbia 24 M.; la seconde à as-Sikka 30 M.; az-Zaitouna 20 M.; Adjdâbia ¹⁾ 24 M.

223

Une autre route de Barka à Solouk suit la première jusqu'à Malytia 15 M., puis se dirige par la plaine à al-Anbâr 24 M.; Wâdi 'l-A^crâb 30 M. Sur le territoire de Schakyk al-Fahmy (situé dans ce Wâdy) le chemin se détourne vers Solouk. La distance jusqu'à ce dernier lieu est de 35 M.

Revenons à (Wâdy) Makhyl, d'où, comme nous l'avons observé²⁾, un chemin direct part pour Ifrykia ³⁾, en tournant à gauche. Celui-ci passe par Djobb Djarâwa . . . ; Tamlys 20 M.; Wâdy Masous 35 M.; . . . Djoryrâbolou (?) . . . ; Adjdâbia 24 M.

Deux routes partent d'Adjdâbia, dont l'une se dirige directement vers Ifrykia ⁴⁾, l'autre d'abord vers Tripoli. ²²⁴ D'Adjdâbia à Hay Nadjwa (Harkara) 20 M.; la *sabkha* (marais salé) de Manhousâ 30 M.; Kaçr al-^cAtasch 34 M.; al-Yahoudyyatain, deux villages sur le bord de la mer, 24 M.; Kabr al-'Ibâdy 34 M.; Sort 34 M.; al-Karnain 18 M.; Mighmadâsch 20 M.; Koçour Hassân 30 M.; al-Mançaf (mi-chemin) 40 M.; Tawarghâ 24 M.; Raghoughâ 20 M.;

1) Note d'Ahmed ibn Mohârakschâh: „Adjdâbia, ville située entre Tripoli du Maghrib et Barka, est actuellement habitée par les Arabes. Les Maghrobins disent mal de cette ville et de ses habitants. On y boit de l'eau de pluie qu'on recueille dans des citernes taillées dans la pierre.”

2) Cette observation ne se trouve plus dans le texte.

3) C'est-à-dire al-Kairawân, la capitale. L'auteur veut dire que le voyageur qui veut se rendre par le chemin le plus court au Kairawân, laisse Barka à droite et va directement de Wâdy Makhyl à Adjdâbia.

4) Cette route manque dans le man.

Wardâsâ 18 M.; al-Mohtanâ 22 M.; Wâdi'r-Raml 20 M.;
 225 Tripoli 24 M.; Sabra, ville ruinée, 24 M.; Bir al-Djam-
 mâlyn 20 M.; Kaçr ad-Darak 30 M.; Bâdarakht (?) 24 M.;
 al-Fawwâra 30 M.; Kâbis, ville, 30 M.; Bir az-Zaitouna
 18 M.; Katâna 24 M.; Alys 30 M. et de là à la porte de
 la ville d'al-Kairawân, la capitale d'Ifrykia¹⁾, 24 M.

Après la description de toutes ces routes, il ne sera pas
 inutile de mentionner le nombre des relais de poste où
 l'on a échelonné des courriers pour le transport des paquets
 de lettres. Commençons par les relais qui se trouvent sur
 les routes qui de la capitale se dirigent vers l'Orient et
 l'Occident. De Bagdad à al-Madâin 3 relais; Djardjarâya
 5 relais; Djabbol 5 relais; la ville de Wâsit, dont le relais
 nommé Sikkat al-Marouma est le premier de la province
 du Tigre du côté de Wâsit, 8 relais; Bâdhibyn 3 relais;
 Dair Mâ-Banna²⁾, dernier relais de la province du Tigre
 225 du côté d'al-Ahwâz, 13 relais; Nahr Tyryn 4 relais; Souk
 al-Ahwâz 3 relais; al-Bordjân, dernier relais de la province
 d'al-Ahwâz, 14 relais; Arradjân 1 (6) relais; an-Nouban-
 dadjân 17 relais; Schyrâz 12 relais; Içtakhr 5 relais.

A chaque station de l'embranchement qui de Bâdhibyn
 conduit à al-Baçra des courriers ont été échelonnés. On
 compte de Bâdhibyn à 'Abdas 5 relais; al-Madhâr 8 relais;
 al-Baçra 3 relais. A al-Baçra se trouvent des chevaux de
 poste.

Les relais de la route de l'Orient du côté d'al-Djabal

1) Note d'Ahmed ibn Mobârahschâh: „La ville d'Ifrykia est celle dont
 Omar avait défendu aux siens de boire l'eau, lorsqu'ils partirent pour la
 conquérir. Il motiva sa défense par la crudité de cette eau. Ils burent
 donc l'eau du dehors de la ville. Lorsqu'ils se révoltèrent contre Othmân
 et que celui-ci voulut les renvoyer, ils lui firent connaître la défense d'Omar.
 Othmân réfléchit, puis leur ordonna de boire l'eau de la ville. Ils obéirent,
 mais il en resulta, à ce qu'on dit, que leurs cœurs s'endurcirent. Au retour
 ils tuèrent leur khalife. Voilà ce qu'on raconte. Dieu nous soit en aide!”

2) J'ai fait observer dans une note sous le texte que Dair Mâ-Banna (Fanna)
 n'est pas à sa place ici. La véritable leçon est Dair Mikhrâk.

(la Médie) sont: de Bagdad à ad-Daskara 10 relais; Djoulâ al-Waky'a (du combat) 4 relais; la ville de Holwân 10 relais; Nacyr-abâdh (Noçair-abâdh), dernière station du district de Holwân, 9 relais; Karmâsyn 6 relais; Khondâdh, dernière station du Dainawar, 10 relais; la ville de Hamadhân 3 relais; Moschkouya, dernière station de la province de Hamadhân du côté de Ray, 21 relais.

De Holwân à Schahrazour 9 relais. De Holwân à la ville d'as-Syrawân 7 relais; Sinn Somaira 4 relais; ad-Dainawar 2 relais; Yazdadjird, dernière station du Dainawar du côté de Zendjân, 18 relais; Zendjân 11 relais; al-Marâgha 11 relais; al-Miyânidj 2 relais; Ardabyl 11 relais; 227 Warthân, dernière station de l'Adharbaidjân, 11 relais; la ville de Bardha'a 8 relais; al-Mançoura 4 relais.

De Bardha'a à la ville d'al-Motawakkalya (Schamkour) 6 relais; Tiflys 10 relais.

De Bardha'a à al-Bâb wa'l-abwâb (Derbend) 15 relais. De Bardha'a à Dabyl 9 relais.

Relais de l'embranchement de la route allant à Komm et Ispahân: d'ad-Dour '1) à Komm 3 relais; à Ispahân 47 Par. 2) On compte 13 relais entre Komm et Roud qui est la dernière station de Komm, du côté d'Ispahân.

L'embranchement qui mène à Nêhâwand quitte la grand route à Mâdharân, dépendance de Hamadhân. Entre ce lieu et Nêhâwand, il y a 3 relais.

Celui qui conduit à Kazwyn se détache de la grand route à Rakâd (?), entre lequel et Kazwyn on compte . . . relais.

Chemin de l'Occident: de Bagdad à al-Baradân 2 relais; 'Okbarâ 4 relais; Sorra man raâ 7 relais; Djabilité 7 relais; as-Sinn 10 relais; al-Hadytha 9 relais; al-Mawcil 7 relais; d'al-Mawcil à la dernière station du district, où

1) Ibn Khord.: az-Zarkâ. La situation de ce lieu est incertaine.

2) Ibn Khord.: 16 relais.

commence celui de Balad, 1 relais; Balad 3 relais; Adhrama 9 relais; Naçybyn 6 relais; Kafartouthâ 3 relais; Râs 'Ain 228 10 relais; ar-Rakka 15 relais; an-Nakyrâ (an-Nokaira), dernière station du Diyâr Modhar, 10 relais; Manbidj 5 relais; Halab 9 relais; Kinnasryn 3 relais; Sikkat al-Mardj, première station de la province de Himç du côté de Kinnasryn, 1 relais; Çawwarân 7 (9) relais; Hamât 2 relais; Himç 4 relais; al-Mohammaddyâ (Ribla?) 4 relais; Baalbek 5 relais; Damas 9 relais; Dair Ayoub, dernière station de la province de Damas, 7 relais; Tabaryya, chef-lieu du Jourdain, 6 relais; al-Laddjoun, dépendance du Jourdain, 4 relais; ar-Ramla, chef-lieu de la Palestine, 9 relais; Sikkat al-Mo'aisyana, dernière station de la Palestine, 9 relais; Sikkat ad-Dâroura, dernière station du Djifâr, 17 relais.

Embranchement qui de Naçybyn mène à Arzan et Khilât: de Naçybyn à Arzan 11 relais¹⁾; de Badlys à Khilât 4 relais.

Celui qui part de Kafartouthâ et conduit à Schimschât: 229 de Kafartouthâ à Aamid 7 relais; Tell Djoufr 2 relais; Schimschât 6 relais; Kâlykalâ 2 relais.

Le chemin qui d'al-Hiçn (Hiçn Maslama) tourne vers les frontières mésopotamiennes et passe par Harrân et ar-Rohâ (Édesse) compte jusqu'à Harrân 3 relais; ar-Rohâ 2 relais; Somaisât 3 relais; Hiçn Mançour 2 relais.

Pour venir du Diyâr Modhar au Chemin de l'Euphrate, on compte d'ar-Rakka à Sikkat Dabâ, dernière station du Diyâr Modhar, 9 relais.

Les relais de la route qui de Manbidj mène aux frontières syriennes sont: de Halab à Kinnasryn 9 relais; Antâkia 4 relais; Iskandarouna 4 relais; al-Maççyça 7 relais; Adhana 3 relais; Tarsous 5 relais. Entre al-Maççyça et 'Ain Zarba il y a 2 relais.

1) Ici l'itinéraire présente une lacune.

De Tabaryya un chemin conduit à Çour (T'yr). Entre ces deux villes il y a 7 relais.

Entre al-Fostât et Alexandrie il y 13 relais et d'Alexandrie à Djobb ar-Raml, du côté de Barka, 30 relais.

Il n'est pas nécessaire d'énumérer les relais des autres routes; les distances que nous avons données y suppléeront au besoin.

Fin du cinquième livre du Livre de l'impôt foncier.

Extraits du deuxième chapitre du sixième livre qui traite de la terre habitée.

Les anciens rois perses divisaient leur royaume en quatre parties: 1° les pays des Turcs et des Khazares, de la frontière orientale des Romains jusqu'à la frontière occidentale de l'Inde; 2° le pays des Noirs, du pays des Turcs jusqu'à l'Inde; 3° les pays qui de 'Omân s'étendent à Mokrán, Kâboul, Sidjistân et Tokhâristân; 4° les pays qui se rattachent à la Perse et portent le nom d'al-Djâmi'ain 1), du fleuve de Balkh et les extrêmes confins de l'Adharbaidjân et de l'Arménie jusqu'à l'Euphrate et al-Kâdisyya.

Les noms des sept climats chez les Romains sont 1° celui de Marâis (Meroë), ville des Abessins; 2° celui de Oswân (Syène), ville sur les confins des Bodja et de l'Égypte; 3° celui de Miçr (Égypte); 4° celui d'Antarsous (Antaradus); 5° celui de Roudhasch (Rbode); 6° celui de Pontos, parce que la ligne de ce climat passe par le milieu du Pontos.

Extrait du troisième chapitre qui traite des mers.

A cette mer (orientale) appartient le golfe qui commence de l'Abessinie et qui s'étend jusqu'à Berbera, d'où il a reçu le nom de Berbery. La longueur de ce golfe dans la contrée

1) Littéralement: des deux mosquées. Peut-être ce nom a-t-il été défiguré.

vers laquelle il se dirige (c'est-à-dire de Berbera) est de 500 milles; sa largeur¹⁾ au commencement, c'est-à-dire là où il se détache de la grande mer est de 100 milles. Un autre golfe s'avance du côté de la ville d'Aila; sa longueur d'un bout à l'autre est de 1400 milles. A son extrémité occidentale, là où il rejoint la mer Verte²⁾, il n'a que 200 milles. Cette mer Verte s'appelle l'Environnante, et en Grec *Oukiánous*. On n'en connaît les limites que du côté de l'ouest, à l'extrémité du pays des Abessins, et du côté du nord. On y trouve du côté occidental les îles nommées Éternelles (îles Fortunées), et une autre île appelée Ghadyra (Gadeira, Cadix), en face de l'Espagne. Cette dernière île est située près d'un canal large de 7 milles qui sort de la mer Verte, passe entre l'Espagne et Tanger et arrive à la mer des Romains (la Méditerranée). Ce canal porte le nom de canal (détroit) de Ceuta³⁾.

Du côté septentrional on y trouve les îles de Brâtania (Britanniques). Il est impossible de pénétrer bien loin dans cette mer Environnante, les navires n'y pouvant plus avancer. Personne ne connaît l'état réel de cette mer. Quant à la mer de Roum et d'Égypte (la Méditerranée), elle donne naissance à un golfe qui se dirige vers le nord dans le

1) Le mot „largeur" n'est pas exprimé dans le texte, mais il se trouve chez Ibn Rosteh. Bâtiny (chez Reinaud, *Introd.* CDLXII) et Masoudy I, 231 disent que la largeur du golfe est de 100 milles.

2) Reinaud, *Aboulféda*, p. 211 (comp. aussi Ibn Khaldoun *Prolog.* I, 96), dit que ce nom appartient à l'Océan indien. Mais on l'emploie souvent aussi pour désigner l'Atlantique, et même la Méditerranée porte parfois ce nom. On pourrait croire que Kodâma a supposé avec Bâtiny que l'Afrique, au sud de l'Abessinie, tournait à l'ouest et se dirigeait vers l'Océan Atlantique (comp. Reinaud, *Introd.* p. CCLXXXVI note 2), mais la comparaison du texte avec celui d'Ibn Rosteh prouve que Kodâma n'a pas compris sa source et que c'est en réalité à l'Atlantique que le nom de mer Verte appartient ici.

3) Reinaud, *Introd.* I. I. note 6, a soupçonné à tort que ce nom était une corruption du mot grec *ετῆλας*.

voisinage de Rome, et qui a une longueur de 500 milles. Il se nomme Adrias (Adriatique). Un deuxième golfe sort du pays de Narbonne et a 200 milles de longueur. La mer de Roum renferme 172 îles qui auparavant étaient toutes habitées, mais les Musulmans, dans leurs expéditions maritimes, en ont ravagé le plus grand nombre. Cinq de ces îles sont grandes, à savoir: Chypre, Crète, la Sicile, Sartania (Sardaigne), Yâbis (Iviça) vis-à-vis de l'Espagne.

De la mer de Pontos (la mer Noire) sort, non loin de Constantinople, un canal qui se décharge dans la mer de Roum. La longueur de ce canal, depuis son origine près de Constantinople jusqu'à son embouchure, est de 260 milles. Il est navigable. Sa largeur varie: près de Constantinople elle est de 3 milles, dans un autre endroit de 6 milles, ailleurs d'une seule mille; à l'embouchure elle n'est que de la portée d'une flèche. Dans ce dernier lieu se trouve une tour bâtie sur un rocher, où les Romains ont placé des agents pour inspecter les navires.

Extrait du quatrième chapitre qui traite des montagnes.

Il y a vingt quatre montagnes dans le quatrième climat: ²³² la montagne de la Neige dans la province de Damas, dont la longueur est de 83 milles; celle de Sanyr dans la même contrée, longue de 45 milles; celle d'al-Lokâm encore dans la même contrée, longue de 100 milles; celle qui touche à Holwân, longue de 115 milles; celle qui passe auprès d'Ispahân, puis tourne vers la montagne de Nêhâwand, longue de 435 milles; celle qui, contiguë à la précédente, circonscrit un cercle sur un espace de 222 milles entre Ispahân et l'Ahwâz; celle qui s'étend entre Istakhr et Djour, d'une longueur de 250 milles; enfin celle qui touche à Nêhâwand et aux montagnes du Tabaristân, ayant une longueur de 800 milles.

Le cinquième climat renferme vingt neuf montagnes, entre autres celles de Hârith et de Howairith qui couvrent un espace de 33 milles; celle qui s'étend entre al-Mawcil et Schahrazour, ayant une longueur de 245 milles; celle qui relie cette dernière montagne à celles de Hârith et de Howairith, et qui s'étend jusqu'à la montagne de Kazwyn et s'approche du Rouyân. Sa longueur est de 200 milles.

Extraits du cinquième chapitre qui traite des fleuves, des sources et des marais.

Le cinquième climat possède vingt cinq fleuves, entre autres le Tigre. Ce fleuve commence à couler sous le 60e degré de longitude plus une fraction, et le 37e degré de latitude. Il se dirige d'abord vers le sud, puis incline légèrement vers l'ouest. Sa source se trouve puis il passe entre deux montagnes près de la ville d'Aamid, dépasse Bâsouryn, vient à la ville de Balad, à celle d'al-Mawcil, puis 1) à al-Hadytha, où il reçoit les eaux du Zab, rivière qui descend du pays de Schahrazour. Poursuivant son cours, il coule entre deux montagnes dont l'une s'appelle Bârimmâ, l'autre Sâtydamâ. Ayant dépassé la ville de Sorra man rââ (Samarra), il reçoit un affluent qui vient ²³³ du Djabal (la Médie), nommé az-Zyb, puis un autre affluent venant du même côté. Ensuite il traverse la ville de Bagdad, et ayant dépassé Wâsit, il entre dans les Batâih (les marais), qui couvrent un espace de plus de 60 milles. Au sortir des Batâih, il se divise en deux branches, dont l'une coule à al-Baçra, l'autre se dirige vers al-Madhâr. Toutes les deux se déchargent dans la mer de Perse. La longueur du Tigre, depuis son origine jusqu'à son embouchure, est d'un peu plus de 800 milles.

Les fleuves du sixième climat sont au nombre de vingt

1) Il y a une erreur dans le texte que j'ai corrigée dans la traduction.

six, dont l'Euphrate est le plus considérable. Ce fleuve prend sa source au pays des Romains dans la montagne de Baroudjis ¹⁾. Il coule dans la direction de l'ouest à travers le pays des Romains jusqu'à la montagne de Masfynâ dont il baigne le pied. Après un parcours d'environ 450 milles, il se dirige vers le midi et pénètre dans le territoire de l'Islâm entre Si'irt (Is'irt), Malatyya et Schimschât. Il dépasse la ville de Hanzyt, puis tourne vers l'ouest, arrive à Somaisât, passe auprès de ²⁾ la citadelle de cette ville, et continue à se diriger vers l'occident jusqu'à la ville de Djsr Manbidj. De là il se détourne dans la direction du midi, passe successivement devant Bâlis, ar-Rakka, Karkysia, ar-Rahba, coule des deux côtés de 'Aana, ville située (sur un îlot) au milieu du fleuve, et continuant à suivre la même direction, passe devant Hyt et al-Anbâr. Ayant dépassé ces villes, il se partage en deux branches, dont l'une, nommée al-'Alkamy, se porte dans une direction quelque peu occidentale vers al-Koufa, l'autre, appelée Sourâ, passe, en se dirigeant directement vers le sud, par la ville de Sourâ, puis celle d'an-Nyl, et arrose une grande partie des terres du Sawâd. Un peu au-dessous d'al-Anbâr ²³⁴ un canal, nommé ad-Dakyl, sort de l'Euphrate et à son tour donne naissance au canal de 'Ysâ qui coule vers Bagdad et se décharge dans le Tigre. Ce qui reste de l'Euphrate, après qu'on en a dérivé plusieurs canaux pour l'arrosage des terres du Sawâd, se jette dans le Tigre, au-dessous de Wasit. La longueur du fleuve, depuis son entrée dans le domaine de l'Islâm jusqu'à Bagdad, est de 623 milles.

*Sixième chapitre qui traite de l'empire de l'Islâm,
de ses provinces et de ses revenus.*

Les dénominations d'orient, d'ouest, de nord et de sud

1) Ibn Serapion: Akradkhis, Masoudy: Afradkhis.

2) Le texte porte: „entre”; peut-être il manque quelque chose dans le texte.

n'ont, dans une certaine mesure, qu'une valeur relative. Par exemple, l'Égypte, que nous comptons parmi les provinces occidentales, est orientale pour les habitants de l'Espagne, comme le Khorâsân qui est oriental par rapport à nous, est occidental par rapport aux Chinois. Conséquemment, on ne peut se passer d'un point central, pour déterminer la position des régions à l'égard de ce point. Ce centre, pour l'empire de l'Islâm, est la province de l'Irâk, qui ne l'est pas seulement actuellement, mais que déjà les Persans considéraient comme tel. Ils la nommaient Dil-Irânschahr, c'est-à-dire le cœur de l'empire Irânien. Le nom arabe Irâk est dérivé du nom persan Yrân, qui à son tour est dérivé de Yr. Or, Yr était le nom du peuple élu par Yr, fils d'Afrydoun, fils de Wiyoundjahân, fils d'Ouschhandj, fils de Fyrouzân, fils de Siyâmok, fils de Nersy, fils de Djayoumert. Le *móbedh* (le prêtre parsi) m'a appris que le nom de Djayoumert signifie «le vivant, le parlant, le mort». Les Persans se disent issus de Djayoumert, auquel ils donnent la place d'Adam.

(Division de l'Irâk en arrondissements):

- 235 I. Holwân, cinq cantons: Schâdh-Fairouz-Kobâdh; al-Djabal; Irbil; Tâmarâ; Khânikyn.
- II. Schâdh-Kobâdh ¹⁾, sept cantons: Bozordjasâbour; Nahr Bouk; Kalwâdha; Djâzir; al-Madynat al-'atyka (la Vieille Ville); le Haut-Râdhân; le Bas-Râdhân.
- III. Khosra Schâdh-Hormoz ²⁾, huit cantons: Roustokbâdh; Mahroudh; Silsil; Djaloulâ et Djaloltâ; les deux Dhyb; al-Bandanadjyn; Barâz ar-Rouz; ad-Daskara.
- IV. Arandyn Kird ³⁾, cinq cantons: les trois Nahrawân; Bâdarâya; Bâkosâyâ.
- V. Khosra-Sâbour, nommé à présent Kaskar, quatre can-

1) Ibn Khord. „Schâdh-Hormoz”.

2) Ibn Khord. „Schâdh-Kobâdh”.

3) Ibn Khord. „Bâzydjân Khosrau”.

tons: az-Zandaward; al-Bazboun ¹⁾; al-Astân; al-Dja-wâzir.

VI. Khosra-Schâdh-Bahman, appelé maintenant district du Tigre, 4 cantons: Bahman-Ardaschyr; Maisân; Dasti-Maisân; Abazkobâdh. Tels sont les cantons situés à l'orient du Tigre. Quant à la rive occidentale, qu'arrose l'Euphrate, les arrondissements qui s'y trouvent sont:

VII. Astân al-'Aaly, 4 cantons: Fairouz-Sâbour; Maskan; Katrabbol; al-Anbâr ²⁾; Bâdouraya.

VIII. Ardaschyr-Bâbakân, cinq cantons: Bahorasyr; ar-²⁸⁶ Roumakân; Kouthâ; Dorkyt; Nahr Djaubar.

IX. Dhywamâstân ³⁾, ou des Zâb, trois cantons: Zâb supérieur; Zâb moyen; Zâb inférieur.

X. Haut-Bihkobâdh, six cantons: Bâbel; Khotarnia; la Basse-Falloudja; la Haute-Falloudja; an-Nahrain; 'Ain at-Tamr.

XI. Bihkobâdh moyen, quatre cantons: al-Djobba et al-Bodât; Soura et Barbysamâ; Bârousama; Nahr al-Malik.

XII. Bas-Bihkobâdh, cinq cantons: Bâdakilâ; as-Sailahyn; Nistar; Roudhmestân; Hormozdjerd. Ce dernier ne fait plus partie des cantons du Sawâd.

Comme nous l'avons dit ⁴⁾, le nombre des cantons était autrefois de soixante. Ce nombre a été diminué de douze. Les cinq cantons de Holwân ont été ajoutés à la province d'al-Djabal (la Médie); les quatre cantons de l'arrondissement du Tigre ont été annexés à la province d'al-Bağra; un canton a été submergé et n'est actuellement qu'une partie des Batîih (marais); enfin deux cantons du Bas-Bihkobâdh

1) Ibn Khord. „at-Tharhour”.

2) Fairouz-Sâbour et al-Anbâr sont deux noms du même canton.

3) La leçon du man. est fautive; j'ai adopté celle d'Ibn Khord.

4) Le passage auquel l'auteur renvoie manque dans le texte.

sont entrés dans le domaine de la couronne, en remplacement de deux autres situés dans la juridiction de la Route du Khorâsân, qui y appartenaient autrefois. Actuellement le Sawâd comprend dix arrondissements et quarante huit cantons.

Nous allons donner à présent l'état actuel des revenus du Sawâd, prenant pour base celui de l'an 204, le premier dont on trouve les comptes dans les bureaux de la capitale, parce que les archives ont été consumés par le feu ²⁵⁷ en 183¹), lors de la guerre civile pendant le règne d'al-Amyr, nommé le fils de Zobaida. Nous commençons par les cantons occidentaux :

[Je supprime la traduction de la table, dont j'ai donné toutes les variantes dans les notes sur la traduction d'Ibn Khordâdbeh. A la fin Kodâma ajoute:]

²⁵⁹ Le produit de l'arrondissement du l'igre est, conformément au compte de l'an 260: blé 900 korr, orge 4,000 korr, argent 430,000 dirhems; et le produit du district de Nahr aq-Çila: blé 1,000 korr, orge 3,121 korr, argent 59,000 dirhems.

Le total du produit du Sawâd, sans compter les sommes prélevées dans la province d'al-Bağra à titre de dime aumônère, est en blé 177,200²) korr, en orge 99,721 korr, en argent 8,095,800 dirhems. Le prix courant d'un korr de blé et d'un korr d'orge pris ensemble étant de 60 dénares, soit de $60 \times 15 = 900$ dirhems, le produit total en

1) Lisez 197. Je ne sais comment expliquer l'origine de cette faute. De Slane, dans sa traduction de ce chapitre (*Journ. asiat.* 1862, II, 163), a écrit 203, correction étrange qui l'oblige à supposer que Kodâma a confondu Amyr avec Ibrâhym ibn al-Mahdy. De Slane se serait bien gardé de faire cette conjecture, s'il n'avait lu al-Amyr (l'Émir) au lieu de al-Amyr.

2) Ce chiffre doit être faux. Si l'on lit 117, 200 (comp. Kremer, *Ueber das Einnahme-Budget*, p. 43 note), on sera plus proche de la vérité. En additionnant les diverses postes, on obtient des chiffres qui diffèrent de ceux du texte. Tous mes efforts pour éliminer les fautes ont été infructueux. Comp. ma note c sur le texte.

blé et en orge est de 100,361,850 dirhems. Si l'on y ajoute le montant de l'argent perçu, on obtient un total de 108,457,650 dirhems. Le montant de la dîme aumônîère perçue dans la province d'al-Baçra donne annuellement 6,000,000 dirhems. Le total du produit du Sawâd, selon le prix courant noté et d'après les comptes cités, s'élève donc à 114,457,650 dirhems.

Voici la cause de la formation des *batâih* (marais) dans le Sawâd. L'eau du Tigre se déversait jadis par le Tigre al-Awrâ, qui est au-dessous d'al-Baçra, en ligne droite entre deux rives protégées par de bonnes digues. Mais sous le règne de Kobâdh Fairouz, une grande rupture de la digue eut lieu dans le Bas-Kaskar. On négligea de la réparer et les eaux envahirent beaucoup de terrains cultivés situés dans le voisinage. Anouscharwân, son fils, en montant sur le trône, ordonna d'arrêter ces eaux par des digues et réussit à rendre une partie des terres inondées à la culture. Mais l'année même où le Prophète envoya Abdallah ibn Hodháfa as-Sahmy porter son message à Kisrâ Abarwyz, c'est-à-dire en l'an 6 de l'hégire, l'Euphrate et le Tigre éprouvèrent une crue excessive, telle qu'on n'en avait jamais vue, et qui causa dans les digues des brèches énormes. Le roi Abarwyz fit tous ses efforts pour contenir les eaux. En un seul jour il fit construire quarante digues, excitant les travailleurs par la vue d'une somme considérable amoncelée sur des tapis. Mais tous les efforts pour maîtriser l'élément furent inutiles. Quand les Musulmans envahirent l'Irâk, les Persans étant absorbés par leur lutte contre les Arabes, les brèches s'élargirent. Le gouvernement négligea ces réparations et les propriétaires n'eurent pas les moyens d'y remédier. La *batyha* (marais) gagna chaque jour du terrain et prit une étendue considérable.

Sous le règne de Mo'âwia ibn aby Sofyân, Abdallah ibn Darrâdj, affranchi du khalife et chargé de percevoir l'im-

pôt foncier de l'Irak, gagna sur les marais une étendue de terrain dont le produit annuel s'éleva à cinq millions de dirhems. Plus tard, Hassân le Nabatéen, affranchi des Bany Dhabba, le même qui a donné son nom au Bassin de Hassân à al-Bağra, au canal (à la tour) de Hassân dans les Batâih et au village de Hassân dans la province de Wâsit, mit à sec beaucoup de terrains sur l'ordre d'al-Walyd, puis sur l'ordre de Hischâm. On a continué l'œuvre²⁴¹ de dessèchement jusqu'à ce jour. Tous ces terrains gagnés sont compris sous le nom d'al-Djawâmid (les Desséchées).

Il y avait autrefois dans le Kaskar un canal, nommé al-Djanb, sur le bord méridional duquel se trouvait le chemin de la poste qui conduisait par Maisân et Dastimaisân à l'Ahwâz. Après la formation des Batâih on nomma la partie des marais du côté du chemin de la poste al-Baryd (la Poste), et celle de l'autre côté Aghmâ rabtâ, nom nabatéen qui signifie en arabe le Grand Marais. On prétend que les puits¹⁾ de ce canal se montrent quelquefois dans les terrains qu'on a desséchés de nos jours.

Les deux canaux d'as-Syb n'existaient pas du temps des Perses. Leur origine ne remonte pas plus haut que le gouvernement d'al-Haddjâdj. Il y eut lieu alors une grande inondation, qui entraîna des frais de dessèchement évalués à trois millions de dirhems. Le khalife al-Walyd trouva la somme trop forte et ne voulut pas autoriser al-Haddjâdj à entreprendre ce travail. Mais Maslama ibn Abdalmalik offrit de le faire à ses propres frais, à condition qu'il aurait les revenus des terres basses qui resteraient inondées après que la somme de trois millions serait dépensée par les ingénieurs désignés par le khalife. Le résultat fut que Maslama obtint des terrains considérables, pour l'arrosage desquels il creusa les deux Syb. Puis il sut attirer de toutes parts

1) Peut-être faut-il lire „les traces”.

des agriculteurs et des laboureurs pour cultiver ces terres, et vit accroître son apanage parce que beaucoup de petits propriétaires du voisinage venaient se placer sous sa protection. Lorsqu'à l'avènement de la dynastie abbâsde, le domaine des Omayyades fut confisqué, le khalife donna le canton entier des deux Syb en apanage à (son oncle) Dawoud ibn Aly ibn Abdallah ibn al-Abbâs. On l'acheta depuis de ses héritiers, et il fait actuellement partie du domaine de la couronne.

Le canton d'Yghâr Yaktyn était également inconnu du temps des Perses. (Après l'avènement de la dynastie des Abbâsides) Yaktyn, un de leurs partisans zélés, reçut en franc-alleu des terres prises sur plusieurs cantons. Après sa mort, ce bien échut à la couronne, mais conserva le nom d'Yghâr Yaktyn, ou Franc-alleu de Yaktyn.

Le Nahr aç-Çila a été creusé dans la province de Wâsit par le khalife al-Mahdy qui fit défricher les terrains situés ²⁴² sur ce canal et en assigna les revenus pour des subsides (*çila*) aux habitants des deux saintes villes, et pour d'autres dépenses au profit de ces villes. On raconte qu'il stipula avec les agriculteurs qui s'y fixèrent que pendant cinquante ans ils lui céderaient les deux cinquièmes du produit, et qu'à l'expiration de cette période, cette clause serait abandonnée et remplacée par celle d'un partage égal entre le prince et les fermiers.

Ayant terminé la description du Sawâd, nous allons passer maintenant à celle de l'Ahwâz, puisque ce pays y est contigu du côté oriental. L'Ahwâz comprend sept provinces, dont les deux premières sont Souk al-Ahwâz du côté d'al-Baçra, et Nahr Tyrâ du côté d'al-Madhâr. Puis viennent les provinces de Tostar, d'as-Sous, de Djon-daisâbour, de Râmahormoz et de Souk al-atyk ¹⁾. Le

1) C'est-à-dire „l'ancien marché”. L'auteur paraît désigner Sorrak. Je ne crois pas que Souk soit une corruption de ce nom.

produit moyen de ces provinces est environ 18,000,000 dirhems.

Ensuite vient la Perse qui se compose de cinq provinces, dont la première, du côté de l'Ahwâz, est celle d'Arradjân; les autres sont Ardaschyr, Darâbadjird, Içtakhr et Sâbour. Les villes maritimes de ce pays sont Mahroubân, Synyz, Djannâba, Tawwadj et Syrâf. Le produit annuel de la Perse en argent est de 24,000,000 dirhems.

Le Kermân, qui est limitrophe de la Perse, renferme les villes d'as-Syradjân, de Djyroft, de Bamm et de Hormouz, port de mer. Son produit annuel est de 6,000,000 dirhems. Après le Kermân viennent les villes du Mokrân. Ce pays appartient à la juridiction du Sind, mais il est assujetti à une taxe annuelle envers le khalife de 1,000,000 dirhems.

Ispahân, qui confine à la Perse du côté septentrional, est une province distincte dont le produit annuel se monte à 10,500,000 dirhems.

Le Sidjistân est contigu au Kermân du côté du nord. Sa capitale s'appelle Zarandj, et son produit stipulé est de 1,000,000 dirhems.

248 Les provinces du Khorâsân qui touchent au Sidjistân et qui, à cause du voisinage, ont été réunies quelquefois à ce pays, sont Bost, Rokkhadj et Kâboul. Outre celles-ci le Khorâsân comprend le Zâboulisân, le Tabas, Kohistân, Herât, at-Tâlakân, . . . 1), Bâdaghys, Bouschandj, Tokhâristân, at-Târakân, Balkh, Kholm, Merwarroudh, aç-Çaghâniân, Wâschdjird, Bokhârâ, Tous, al-Fârayâb, Abraschahr, . . . 1), Samarkand, as-Schâsch, Farghâna, Oschrousana, aç-Çoghhd, Khodjanda, Khowârizm, Isbydjâb, at-Tirmidh, Nasâ, Abyward, Merw, Kiss, an-Nouschadjân, al-Bottam, Akharoun, Nasaf. La somme totale qu'Abdallah ibn Tâhir

1) Nom illisible.

s'était obligé, l'an 221, à payer au trésor, y compris le prix des livraisons en nature (esclaves, moutons, étoffes), était de 38,000,000 dirhems.

Ayant traité du Khorâsân qui renferme les limites orientales de l'empire où il confine aux pays des Turcs, nous allons décrire maintenant les contrées nord-est, en commençant par la province de Holwân. Nous avons déjà dit que cette province appartenait autrefois à l'Irak, mais qu'elle en a été séparée pour être annexée au Djabal (la Médie). Ce pays comprend les provinces de Mâh al-Koufa, Mâh al-Bağra, Adherbaidjân, Hamadhân, les Yghârain, Komm, Mâsabadhân, Mihridjânkadhak, qui forment le Djabal proprement dit, à l'exclusion des autres provinces qui lui appartiennent actuellement. Mâh al-Koufa a deux chef-lieux: le Dainawar des cantons supérieurs, Karmâsyn ²⁴⁴ des cantons inférieurs. Cette province confine du côté occidental à Holwân, du côté oriental à Hamadhân, du côté septentrional à Adherbaidjân. Son produit moyen est de 5,000,000 dirhems. — Les deux chef-lieux de Mâh al-Bağra sont Nêhâwand et Boroudjird. Le produit moyen de cette province se monte à 4,800,000 dirhems. — Le produit moyen de Hamadhân est de 1,700,000 dirhems. — Mâsabadhân, dont les villes sont as-Syrawân et Arbodjân, donne un produit annuel de 1,100,000 dirhems. — Celui de Mihridjânkadhak, dont le chef-lieu est aç-Çaimara, est de 1,100,000 dirhems. — Les Yghârain (les deux Yghâr ou franc-alleu) ont été formés de cantons pris dans diverses provinces. Les deux chef-lieux sont al-Karadj et al-Mardj, le produit moyen 3,100,000 dirhems. — Le produit moyen de Komm et de Kâsân s'élève à 3,000,000 dirhems. — Les provinces de l'Adherbaidjân sont Ardabyl, Marand, Djâbrawân, Warthân; le chef-lieu Bardha'a; le produit moyen 4,500,000 dirhems. — La province de Ray, qui comprend le Donbâwand, et qui confine à la province de

Hamadhân du côté de l'est, paie l'impôt selon une convention spéciale. Le produit s'en élève à 20,200,000 dirhems. — Kazwyn paie, d'après le rôle de l'an 237, la somme de 1,628,000 dirhems. — Koumis, province située au nord de Ray, et dont les villes sont ad-Dâmaghân et Simnân, donne annuellement 1,150,000 dirhems. — Djordjân, avec un chef-lieu du même nom, est située au nord-est de ²⁴⁵ Koumis. Son produit annuel est de 4,000,000 dirhems. — Enfin le Tabaristân, la province la plus septentrionale, avec les villes d'Amol et de Sâria, paie, d'après le rôle de l'an 234, la somme de 1,163,070 dirhems. Ces contrées confinent du côté de l'est au désert des Turcs, du côté du nord, aux Babar et aux Tailasân.

Revenons maintenant aux contrées occidentales dont la première, en partant de la province (du Chemin) de l'Euphrate, est celle qui comprend Takryt, at-Tyrhân, as-Sinn et al-Bawâzydj. Son produit moyen est de 700,000,000 ¹⁾ dirhems. — Vient ensuite al-Mawcil (le Mosoul) avec ses dépendances. Auparavant on comptait parmi celles-ci Schahrazour, nç-Qâmaghân et Darâbâdh, qui à présent forment une province distincte dont le tribut annuel monte à 2,750,000 dirhems. Les districts de la province d'al-Mawcil sont actuellement: al-Djazyra (la Mésopotamie), Ninive, al-Mardj, Bâ'odhrâ, tous situés du côté occidental du Tigre; al-Hadytha, Hazza, Bâhodrà, al-Moghilla, Djabtoun, al-Hanâya, ²⁾, ad-Daibour, Dâsin, tous situés du côté oriental du fleuve. Le produit moyen de tous ces districts ensemble est de 6,300,000 dirhems.

La province qui confine à celle d'al-Mawcil du côté septentrional est la province de Kirdâ et Bazabdâ, où se trouve la montagne d'al-Djoudy sur laquelle l'arche de Noé s'est

1) Ce chiffre est évidemment faux. Il faut lire probablement 7,000,000. Do Slane a conjecturé 1,700,000.

2) Nom illisible.

arrêtée. Les deux chef-lieux s'appellent al-Djazyra ou Dja-zyrat Bany Omar et Bâsouryn. Dans cette dernière ville on prépare du sel en grandes quantités qu'on exporte par bateaux en Irâk. Le produit moyen de cette province se monte à 3,200,000 dirhems.

Ensuite vient le Diyâr Raby'a, qui se compose des cantons de Balad, Bâ'arbâyâ, Nacybyn, Dârâ, Mâridyn, Kafartouthâ, Tell Sindjâr, Râs al-'Ain, al-Khâbour. Le produit de ces districts, y compris les droits de marché, s'élève à 4,635,000 dirhems.

A cette province confinent du côté du nord les deux provinces d'Arzan et de Maiyâfârikyn, dont le produit moyen est de 4,100,000 dirhems. — Puis vient le pays de Taroun qui fait proprement partie de l'Arménie, mais dont le suzerain paie annuellement la somme stipulée de 100,000 dirhems. — La province d'Arménie, située au nord de Taroun, comprend les districts de Djorzân, Dabyl, Barzand, (Barzandj), Sirâdj Tair, Bâdjonaisch, Ardjysch, Khilât, as-Sysadjân, Arrân, Kâlykalâ, al-Bosforradjân. La capitale est Naschawy, le produit moyen 4,000,000 dirhems.

Du côté occidental se trouve la province du Diyâr Modhar avec les districts de ar-Rohâ (Édesse), Harrân, Saroudj, al-Modaibir, al-Balykh, Tell Mawzan, Râbiat Bany Tamym, Karayât al-Forât (les bourgs de l'Euphrate), Schâti 'l-Forât (le bord de l'Euphrate), Mâzih Omar (al-Mâzihain); puis, sur la rive occidentale de l'Euphrate, al-Hany et al-Mary. Le produit moyen de cette province s'élève à 6,000,000 dirhems.

Si l'on énumère les provinces occidentales, en commençant non par le nord, mais par l'ouest, la première est celle qui comprend Hyt, 'Aana, ar-Rahba et Karkysia, et ainsi de suite jusqu'aux limites du Diyâr Modhar. Cette province s'appelle *Chemin de l'Euphrate* et son produit annuel s'élève à 2,900,000 dirhems.

A la province du Diyâr Modhar confine, du côté occidental, le Djond de Kinnasryn et d'al-'Awâcim, qui fait partie de la Syrie. Les villes principales sont Haleb, Antâkia et Manbidj, le produit en or 360,000 dénares. — Le Djond de Himç (Émèse) paie annuellement 118,000²⁴⁷ dénares; celui de Damas 110,000 dénares; celui du Jourdain 109,000 dénares; celui de Palestine, avec les villes d'ar-Ramla et Bait al-Makdis (Jérusalem) 195,000 dénares.

Le pays de Miçr et d'Alexandrie se divise en Ça'yd ou Haute-Égypte, et Basse-Égypte. Les provinces du Ça'yd sont: al-Faiyoum, Menf, Wasym, as-Scharkyya, Dilâç, Boucyr Kourydas. C'est là que Merwân ibn Mohammed, le dernier khalife omayyade, fut tué par Çâlih ibn Aly, l'oncle d'Abou'l-Abbâs le khalife. Viennent ensuite al-Bahnasâ, al-Kais, Tahâ, al-Oschmounain, Haiz Schanouda, Ancinâ, Soyout, Schotb, Kahkowa, Ikhmyu, ad-Dair, Abschâya, Fâw, Hou, Kinâ, Dandara, Kift, al-Akçor, Armant, Isnâ, Adfou, Oswân. La Basse-Égypte comprend Çân, Iblyl, Natou, Atrâbia, at-Tour, Aila, Fârân, Râya, al-Hidjâz, al-Faramâ, Nawasâ, Damyât, Tinnys, Manouf, Towwa, Sakhâ, Tyda, al-Afrâhoun, Nakyza, al-'Arysch, Dycâ, al-Kass, Çâ, Schabâs, al-Badakoun, Kartasâ, Kha-²⁴⁵ribtâ, Tarnout, Macyl, al-Malydas, Dakahila, Ikhnâ, Raschyd, Bascharout¹⁾. Le produit en or de tous ces districts s'amonte à 2,500,000 dénares.

Derrière Barka se trouve al-Kairawân.

Il nous reste à parler des contrées méridionales, c'est-à-dire des pays au sud de l'Irâk, à savoir le Nedjd, le Hidjâz, la Mecque et Médine, et le Yémen, et au sud-est, 'Omân, al-Yamâma et al-Bahrain. Quant au Nedjd, il part, comme nous venons de le dire, d'al-'Odhaib sur la frontière méridionale de l'Irâk, et s'étend en ligne droite jusqu'au

1) Peut-être faut-il lire Mariyout.

Ghawr et, dans la direction de l'ouest, jusqu'au désert de Samâwa. Le Nedjd est plus élevé que la Yamâma; une grande partie en est inhabitée. On y trouve les deux montagnes de Tây qui donnent naissance à quelques cours d'eau. Le Ghawr s'étend des limites du Nedjd jusqu'aux dernières bornes de la Tihâma. Il renferme plusieurs districts qui portent le nom de *Mikhlâf* ou celui de 'Ardh. Je citerai parmi les premiers Lyna, al-'Omak, Nadjrân, Karn al-Manâzil, 'Okâth, at-Tâif, Byscha, Djorasch, Tabâla, Kotna, as-Scharât. Les *a'râdh* (dépendances) de Médine sont Tyba, Yathrib ¹⁾, Taimâ, Doumat al-Djandal, al-For^c, Dhi 'l-Marwa, Wâdi 'l-Korâ, Madyan, Khaibar, Fadak, Korâ 'Arabyya, Sâya, Robât, as-Sayâla, ar-Rahaba, Ghorâb, al-Akhal. Cette province porte le nom d'al-Haramain (les deux Saintes cités). Son produit annuel est de 100,000 dénares.

Le Yémen qui en est limitrophe au sud comprend les dépendances (*mikhlâf*) suivantes: Çanâ, Ça'da, Schâkir, Hâmdân, Çodâ, Djofy, Aden, Mârib, Hadhramawt, Khawlân, al-Mahdjara, as-Salif, al-Ma'âfir, Yahcib, Zabyd, 'Akk, Mihsârî^c, al-Amlouk, Raimân, Bany 'Aamir, Djau^f ²⁴⁹ Morâd, Djau^f Hamdân, as-Schih^r. Le produit du Yémen en or est de 600,000 dénares.

Les districts du Bahrain sont ar-Romaila, Djowâthâ, al-Khatt, al-Katyf, as-Sâboun, Soum(?), al-Moschakkar, ad-Dâryn, al-Ghâba. Le produit de toute cette province réuni à celui de la Yamâma, d'après le rôle des impôts dressé par Ibn al-Modabbir pour l'an 237, se monte à 510,000 dénares. La contribution stipulée de l'Omân est de 300,000 dénares.

Telles sont les provinces qui font partie de l'empire musulman.

Dans l'évaluation des sommes que chaque province doit payer au trésor public, nous avons pris la moyenne, sans tenir compte des accroissements et des diminutions qui ont eu

1) Tyba et Yathrib sont les noms de Médine elle-même.

lieu dans ces derniers temps. En effet, les diminutions que je pourrais signaler, ont pour seule cause la faiblesse de l'administration et son manque d'énergie. Il en est de même partout où l'on refuse de payer l'impôt. La somme totale des revenus, que nous récapitulons ici pour la plus grande facilité du lecteur, est en or 4,920,000 dénars, ce qui fait en argent, en évaluant le denar à 15 dirhems, 73,800,000 dirhems¹⁾. Voici la liste des impôts en or et en argent :

	Le Sawâd	180,200,000 ²⁾ dirhems.
	al-Ahwâz	23,000,000 »
	Fâris	24,000,000 »
250	Kermân	6,000,000 »
	Mokrân	1,000,000 »
	Ispahân	10,500,000 »
	Sidjistân	1,000,000 »
	Khorâsân	37,000,000 ³⁾ »
	Holwân	900,000,000 ⁴⁾ »
	Mâh al-Koufa	5,000,000 »
	Mâh al-Baçra	4,800,000 »
	Hamadhân	1,700,000 »
	Mâsabadhân	1,200,000 ⁵⁾ »
	Mihridjânkadhak	1,100,000 »
	al-Yghârain	3,800,000 ⁶⁾ »
	Komm et Kâsân	3,000,000 »
	Adherbaidjân	4,500,000 »
	Ray et Domâwand	20,080,000 ⁷⁾ »

1) Ce total est en désaccord évident avec la somme des diverses postes.

2) Nous avons eu plus haut 114,457,650.

3) Plus haut 38 millions.

4) Évidemment faux. Ibn Khord. donne 1,800,000; mais il faut lire 4,500,000.

La véritable leçon est peut-être 9,000,000.

5) Plus haut 1,100,000.

6) Plus haut 3,100,000.

7) Plus haut 20,200,000.

Kazwyn, Zandjân et Abhar	1,828,000 ¹⁾	dirhems.	
Koumis	1,150,000	»	
Djordjân	4,000,000	»	
Tabaristân	4,280,700 ²⁾	»	
Takryt, at-Tyrhân, as-Sinn et al-Bawâzydj	900,000 ³⁾	»	
Schahrazour et aç-Çâmaghân	2,750,000	»	251
al-Mawcil	6,300,000	»	
Kirdâ et Bazabdâ	3,200,000	»	
Diyâr Raby ⁴⁾	9,635,000 ⁴⁾	»	
Arzan et Maiyâfârikyn	4,200,000 ⁵⁾	»	
Taroun	100,000	»	
Arménie	4,000,000	»	
Aamid	2,000,000	»	
Diyâr Modhar	6,000,000	»	
Chemin de l'Euphrate	2,900,000 ⁶⁾	»	
Kinnasryn et al- ⁵ Awâcim	360,000	dénars	
Himç	218,000 ⁷⁾	»	
Damas	110,000	»	
Jourdain	109,000	»	
Palestine	259,000 ⁸⁾	»	
Miçr et Alexandrie	2,500,000	»	
al-Haramain	100,000	»	
Le Yémen	600,000	»	
La Yamâma et le Bahrain	510,000	»	
Omân	300,000	»	
La capitation payée par les Chrétiens et les Juifs de la			

1) Plus haut 1,628,000.

2) Plus haut 1,163,070.

3) Plus haut 700,000.

4) Plus haut 4,635,000.

5) Plus haut 4,100,000.

6) Ou 2,700,000.

7) Plus haut 118,000.

8) Plus haut 195,000.

capitale, s'élevant à 200,000 dirhems, fait partie des revenus de l'Irak.

252 On raconte que Kisrá-Aperwyz, dans la dix-huitième année de son règne, fit dresser une liste des revenus du royaume et trouva qu'ils s'élevaient à 720,000 mithkál d'or ¹⁾, soit en argent, à 600,000,000 dirhems. Les limites de son royaume étaient alors les mêmes que celles de l'empire actuel, si ce n'est que les provinces occidentales, tout ce qui est au-delà de Hyt, se trouvaient au pouvoir des Romains. Les provinces de l'empire se trouvent encore, d'après mon opinion, dans les conditions (favorables) d'autrefois. Les terres et les habitants n'y font point défaut, mais il faut que celui qui les gouverne ait d'abord la crainte de Dieu, ensuite qu'il soit capable, juste, modéré, qu'il sache mettre de l'ordre dans les choses et qu'il conduise les affaires avec régularité. Ces conditions remplies, on s'étonnera du haut montant des revenus.

Neuvième chapitre qui traite des frontières de l'empire musulman et des peuples qui l'entourent.

L'empire est entouré de tous côtés par des peuples qui sont hostiles à l'Islâm, demeurant les uns assez proche, les autres très loin du centre de l'empire. Les rois des principautés, établis par Dhou 'l-Karnain (Alexandre) payèrent tribut au roi des Romains durant 511 ans. Mais Ardaschyr ibn Bâbek, ayant réuni l'empire après de longs et pénibles efforts, rejeta ce tribut et réussit, non sans peine, à se rendre indépendant. Nous pouvons en tirer la conclusion que les Musulmans n'ont pas d'ennemis plus dangereux que les Romains, ce qui du reste est confirmé par les paroles du Saint Livre. Que la puissance de Dieu nous aide à en triompher!

Puisque les Romains sont tels que nous l'avons dit, il

1) Ce chiffre ne peut pas être exact.

est convenable que nous commençons par traiter des frontières qui sont de leur côté. Ces frontières sont les unes terrestres, ²⁵⁸ en face et proches du pays ennemi, d'autres maritimes, situées vis-à-vis des côtes ennemies, et d'autres terrestres et maritimes à la fois, d'où les habitants font des expéditions par mer aussi bien que des invasions par terre. Toutes les places situées sur le bord de la mer de Syrie et d'Égypte appartiennent en général aux frontières maritimes. De la troisième catégorie sont les villes frontières qu'on appelle les *frontières syriennes*, c'est-à-dire Tarsous, Adhann, al-Maççyça, 'Ain Zarba, al-Kanysa, al Hârounyya, Bayâs, Nikâbolos (Nicopolis). Les revenus de cette contrée, qui s'élèvent à environ 100,000 dénars, sont employés aux travaux publics et à l'entretien des vigies, des corps de garde, des espions, des courriers, des gardes de défilés, de gués et de forteresses, etc. Pour la garnison de ces places on a besoin de soldats et de troupes irrégulières. La somme destinée annuellement aux expéditions d'été et d'hiver, soit par terre, soit par mer, est ordinairement d'environ 200,000 dénars, mais parfois elle s'élève à 300,000 dénars. Les provinces du pays ennemi qui sont en face de ces frontières et qui y confinent du côté de terre sont la Cappadoce et un peu plus loin la Nâtolique (Anatolie), du côté de la mer Séleucie. Les 'Awâcim (villes protectrices) de ces frontières appartiennent avec tout le pays en deçà à l'empire de l'Islâm. On les appelle 'âcim, parce qu'elles protègent les villes frontières et leur prêtent secours contre les attaques des ennemis. De ce nombre sont Antâkia, al-Djouma et al-Kouros.

Les frontières mésopotamiennes sont à la droite des frontières syriennes, vers le nord. La ville la plus proche des frontières syriennes est Mar'asch, puis al-Hadath. Autrefois Zibatra s'élevait dans le voisinage, mais elle fut saccagée (par les Romains) au temps d'al-Mo'tacim. Ce khalife y

étant venu, lors de son expédition fameuse en pays ennemi où il s'empara d'Ammorium, il fit construire dans le voisinage de la ville ruinée et pour la remplacer, les forteresses de Tabârdjy, d'al-Hosainyya, de Bany 'l-Moumin et d'Ibn Radjwân. Après ces forteresses viennent les villes frontières ²⁵⁴ de Kaisoum, de Hiçn Mançour, de Schimschât et de Malatyya. Cette dernière est la seule qui pénètre bien avant dans le pays ennemi; car, tandis que les autres en sont séparées par un défilé ou un col, Malatyya est située sur un même terrain uni et contigu au territoire ennemi. Les provinces romaines situées vis-à-vis de ces frontières sont Kharschana et Khâldia, mais la partie du territoire ennemi qui s'y rattache a été habitée jusqu'à nos jours par une peuplade appelée les Nicolaïens ¹⁾, qui sont des Romains, mais différent d'eux sur différents points de croyance religieuse. Ces gens se mettaient du côté des Musulmans, qu'ils aidaient dans leurs expéditions au grand profit de notre cause. Mais par suite de mauvais traitements qu'ils subirent des habitants de la frontière, et de la négligence des autorités à leur égard, ils émigrèrent d'un seul coup et se dispersèrent en divers pays. Aussitôt une troupe d'Arméniens, sujets du prince arménien Malyh, occupa ce pays et y bâtit des forteresses inexpugnables. Leur nombre s'accrut bientôt et ils nous causent actuellement des embarras et des pertes considérables.

Les revenus des villes frontières, y compris Malatyya, s'élèvent à 70,000 dénars, dont on distrait 40,000 pour les frais d'entretien. Pour la paie des soldats et des troupes irrégulières l'État doit ajouter au reliquat de 30,000 dé-

1) La leçon du texte n'est pas certaine, mais ma conjecture repose sur le fait que la secte hérétique des Nicolaïens se distinguait par ses sympathies pour la doctrine de Mahomet. Au moyen-âge on identifiait même le fondateur de la secte avec le prophète arabe, v. A. d'Ancone, *La leggenda di Maometto in Occidente* p. 75 (*Giornale storico della letterat. ital.* 1889 Vol. XIII, p. 273).

nares, une somme d'au moins 120,000, et parfois jusqu'à 170,000 dénars, sans compter les frais spéciaux de chaque expedition, qui sont proportionnés au nombre de ceux qui y prennent part. On appelle ces frontières *les moyennes*; et c'est de là que les expéditions partaient régulièrement. Les 'Awâcim (villes protectrices) de ces frontières sont Dolouk, Ra'bân et Manbidj.

A droite de ces frontières et vers le nord sont celles qu'on appelle *al-Bakryya* (appartenant au Diyâr Bakr), à savoir Somaisât, Hâny, Malkyn et les forteresses de Djomah, de Hawrân, d'al-Kals etc. Au nord de ces places est la frontière de Kâlykalâ, qui est proprement une annexe des frontières Bakryya, mais qu'on peut considérer comme un quartier distinct des frontières, à cause de la grande distance ²⁵⁵ qui la sépare des autres. Les provinces romaines qui se trouvent en face de ces frontières sont l'Arméniaque et une partie d'al-Khâldia; non loin est la province d'Aflâghouaia (Paphlagonie) qui s'étend jusqu'au pays des Khazares. Le revenu annuel de ces frontières se monte à 1,300,000 dirhems, mais pour l'entretien des fortifications, la solde des garnisons et d'autres besoins, on dépense 3,000,000 dirhems, de sorte que l'État doit ajouter chaque année 1,700,000 dirhems.

Les frontières maritimes sont Antartous, Bolonyâs, al-Lâdhikyâ, Djabala et al-Hiryâdha, ports de mer du Djond de Himç; 'Arka, Tripoli, Djobail, Bairout, Çaidâ, le fort d'aç-Çarfand et Adnoun, ports de mer du Djond de Damas; Çour (Tyr), où se trouve le chantier, et 'Akkâ, ports de mer du Djond du Jourdain; Kaisaryn, Arsouf, Jâfâ, 'Askalân et Ghazza, ports de mer du Djond de la Palestine; Rafah, al-Farama et al-'Arysch, ports de mer de l'Égypte. Le nombre des navires syriens et égyptiens réunis qui prennent part à une expédition varie de quatre-vingt à cent. Lorsque le gouvernement a décrété une expédition, les gouverneurs d'Égypte et de Syrie reçoivent ordre de faire les préparatifs nécessaires. Le

lieu de réunion de la flotte (*ostoul*) — c'est ainsi qu'on appelle l'ensemble des navires alliés, comme on nomme la réunion des armées camp (*mo'askar*) — est Chypre. Le gouverneur des frontières syriennes en a le commandement en chef. Les frais d'une expédition maritime de ce genre s'élèvent à environ 100,000 dénares.

Après cette description des frontières romaines, il ne sera pas sans utilité de donner quelques renseignements sur les Romains. Commençons par l'organisation de l'armée. Le patrice commande 10,000 hommes. Il a sous ses ordres deux *toumarkhes*, qui commandent chacun 5,000 hommes. Chaque *toumarkhe* a sous ses ordres cinq *drungaires*, qui 256 commandent chacun 1,000 hommes. Sous les ordres de chaque *drungaire* sont cinq *comès*, commandant chacun 200 hommes. Chaque *comès* a sous ses ordres cinq *komtarkhes*, qui commandent chacun 40 hommes. Chaque *komtarkhe* a sous ses ordres quatre *dékarkhes*, chacun commandant 10 hommes. Tout soldat ¹⁾ qui éprouve quelque dommage en fait rapport à son supérieur, c'est-à-dire au *dékarkhe*, celui-ci à son supérieur et ainsi de suite jusqu'au roi. Par ce moyen le roi est mieux instruit qu'aucun autre de tout ce qui se passe dans l'armée, et si quelqu'un vient à mourir, on peut le remplacer sans délai.

Quant au nombre des armées, celle qui se trouve à Constantinople, la résidence du roi, compte 24,000 hommes, dont 16,000 cavaliers et 8,000 fantassins. Les cavaliers sont divisés en quatre corps. Le premier, fort de 4,000 hommes, est celui des *Scholârioi*, sous le commandement du grand Domestique qui en même temps est commandant en chef de toute l'armée et chargé d'ordonner les levées. Le deuxième corps, fort également de 4,000 hommes, porte

1) Ces mots se trouvent sur la marge de la main d'Ahmed ibn Mobarak-schâh, sans indication qu'ils appartiennent au texte. Il me semble pourtant très probable qu'ils doivent être attribués à l'auteur.

le nom de Taxis¹⁾. Le troisième, les Exkoubites, également de 4,000 hommes, sous le commandement d'un drungaire, est destiné aux corps de garde. Le quatrième, les Skoutarioi, comptant aussi 4,000 hommes, accompagne le roi dans ses voyages. Les fantassins forment deux corps, chacun de 4,000 hommes, l'un appelé *Optimates*, l'autre *Noumera*. Outre ces troupes, chaque province a son propre corps d'armée. L'empire est divisé en quatorze provinces, dont 257 trois au delà du canal (détroit) qui coupe le pays romain en deux et qui se décharge dans la mer Syrienne (la Méditerranée). Ces provinces sont 1°. Tâblâ (Tâfrâ), province qui renferme Constantinople. Ses limites sont, à l'est, le détroit, et, à l'ouest, une muraille qui s'étend depuis la mer de Syrie jusqu'à la mer des Khazares (la mer Noire). La longueur de cette muraille est de 4 journées de marche et sa distance de Constantinople de 2 journées de marche.

2°. Tarâkia (Thrace), dont les limites sont la muraille à l'est, la Macédoine au sud, le pays des Bordjân (Bulgares) à l'ouest, la mer des Khazares au nord. Cette province a 11 journées de marche en longueur, tandis que sa largeur de la mer des Khazares à la Macédoine est de 3 journées de marche. Le gouverneur a le titre de *Strategos* et a sous ses ordres 5,000 hommes.

3°. la Macédoine . . .²⁾.

De ce côté du détroit, on compte onze provinces, en premier lieu 4°. Affâghounia (la Paphlagonie) dont l'armée est forte de 10,000 hommes.

5°. A l'ouest de la précédente, al-Optibâti (Optimaton), nom qui signifie »l'oreille et l'œil" et qui lui a été donné parce que cette province est le nombril (la meilleure partie) de l'empire romain. Les habitants ne sont pas guerriers,

1) Ce nom et les suivants sont encore des énigmes. Comp. les notes au bas du texte. La lecture que je propose dans la traduction est une simple conjecture.

2) Il y a une lacune dans le man.

parce que cette province est à l'abri des invasions tant des Musulmans que d'autres. Elle est bornée à l'occident par le détroit, au nord par la mer des Khazares, à l'est par la Paphlagonie, au sud par l'Opsique. Son armée est forte de 4,000 hommes.

6°. L'Opsique, dont les limites sont, à l'ouest, le détroit, au nord, l'Optibâti, au sud, la Nâtolique, à l'est, le Tarkasys. L'armée y compte 6,000 hommes.

255 7°. Le Tarkasys (Trakesion), borné à l'ouest par le détroit, au nord par l'Opsique, à l'est par la Nâtolique, au sud par la mer de Syrie. L'armée est forte de 6,000 hommes.

8°. La Nâtolique, c'est-à-dire le Levant, la plus grande de ces provinces, confinant du côté de l'ouest à l'Opsique, du côté méridional à Séleucie, près de la mer de Syrie, du côté oriental à la Cappadoce, du côté septentrional au Bokollâr. Son armée compte 15,000 hommes. Elle renferme la ville de 'Ammouria, dont al-Mo'tacim fit la conquête.

9°. La Séleucie, qui s'étend le long de la côte de la mer de Syrie qui forme sa limite méridionale. Du côté de l'ouest elle confine à la Nâtolique, de celui du nord, au Tarkasys, tandisqu'elle touche du côté oriental au défilé de Tarsous, c'est-à-dire à la contrée de Kalamya et al-Lâmis. L'armée y est forte de 5,000 hommes.

10°. La Cappadoce, qui a pour limites, au sud, les montagnes de Tarsous, d'Adhana et d'al-Maççyça, à l'ouest, la Séleucie, au nord, la Nâtolique, à l'est, Kharschana. Son armée est forte de 4,000 hommes.

11°. Kharschana, qui confine au sud à la Cappadoce, à l'orient aux défilés de Malatyya, au nord à l'Arméniaque, à l'ouest au Bokollâr. Son corps d'armée compte 4,000 hommes.

12°. Le Bokollâr (Boukellarion), situé entre la Nâtolique et l'Optibâti, la Cappadoce, Kharschana et l'Arméniaque. Le corps d'armée y compte 8,000 hommes.

13°. l'Arméniaque, ayant pour limites la Paphlagonie,

le Bokollâr, Kharschana, la Khâldia et la mer des Khazares. L'armée y compte 4,000 hommes.

14°. La Khâldia, confinant d'un côté à l'Arménie, d'un côté à la mer des Khazares, et des deux autres côtés à l'Arméniaque. Son armée est forte de 4,000 hommes.

Le total des soldats de ces onze provinces, qui font face à l'empire musulman, s'élève à 70,000 hommes, si nous ne comptons que ceux qui sont enrôlés dans la cavalerie ou dans l'infanterie, sans y comprendre les troupes irrégulières.

Nous décrivons à présent une de nos invasions (razzias) en pays ennemi, afin que le lecteur puisse s'en former une idée précise. L'expédition qui exige la plus grande énergie de l'armée, est, d'après tous les gens d'expérience parmi les habitants des frontières, l'invasion dite *printanière*. Elle commence le 11^m d'Aiyâr (Mai), après que les chevaux ont été mis au vert au printemps et bien nourris, et dure 30 jours, c'est-à-dire le reste d'Aiyâr et dix jours de Hazyrân (Juin). Pendant ce temps, on trouve au pays romain une pâture abondante, de sorte que les chevaux jouissent comme d'une seconde saison printanière. A leur retour, les gens passent 25 jours, soit le reste de Hazyrân et cinq jours de Tammouz (Juillet), à soigner leurs bêtes et à les engraisser. Ensuite on se réunit pour l'expédition d'été, qui commence le 11^m de Tammouz et qui dure 60 jours.

Quant aux invasions hivernales, tous les gens d'expérience s'accordent à dire que, dans le cas où elles sont nécessaires, il faut avoir bien soin de ne pas pénétrer bien avant, mais de se borner à une expédition de 20 jours aller et retour compris, de sorte que chaque soldat puisse charger sur son cheval les provisions nécessaires. En outre, il faut les faire dans les derniers jours de Sabât (Février) et la première moitié d'Adhâr (Mars), parce qu'on trouve, à cette époque, l'ennemi, hommes et cavalerie, dans la

condition la plus faible, tandis que les troupeaux y sont en abondance. Puis nos troupes devront se hâter de retourner, afin de mettre leurs chevaux au vert.

Parlons maintenant des frontières qui se trouvent à droite des frontières romaines vers le nord, pour décrire avec ordre tout ce qui est au delà des limites de l'empire, jusqu'à ce que nous rejoignons de nouveau les frontières romaines, mais du côté occidental. Le territoire des Khazares s'étend depuis l'Arménie jusqu'au Khowârizm du Khorâsân. Anouscharwân, fils de Kobâdh, après son avènement au trône, fit construire en Arménie les villes fortes d'as-Schâbirân, de Maskat et d'al-Bâb wa 'l-Abwâb (Derbend). On donne le nom de *Bâb* aux forteresses qui dominent l'entrée des défilés de la montagne. Il en confia la garde à des troupes ²⁶⁰ de son armée nommées Sysâdjâniens. Puis, craignant l'hostilité des Khazares, il envoya une lettre à leur roi, dans laquelle il lui proposa de faire la paix et de conclure avec lui une alliance défensive, lui demandant en même temps sa fille en mariage, pour le rassurer sur la sincérité de ses intentions. Afin de simuler un grand désir d'union intime avec le roi des Khazares, Anouscharwân lui offrit sa propre fille, mais il envoya sous ce nom une jeune fille de son palais qui avait été adoptée comme fille par une de ses épouses. Toutes les propositions ayant été acceptées, les deux monarques eurent une entrevue à al-Barschalyya. Lorsqu'ils eurent passé quelques jours dans la plus parfaite intelligence et que leur confiance mutuelle eut été cimentée par des marques d'honneur et d'amitié, Anouscharwân ordonna à un certain nombre de soldats d'une fidélité éprouvée, d'envahir pendant la nuit une partie du camp des Khazares et de l'incendier. Le lendemain, le prince Khazare se plaignit auprès d'Anouscharwân, qui feignit de n'en rien savoir. Quelques jours après, Anouscharwân ordonna de renouveler l'attaque. Cette fois, le Khazare fut très irrité et Anou-

scharwân réussit à peine à lui faire accepter ses excuses et à le rassurer. Alors le roi perse donna ordre d'incendier une partie de son propre camp, où il y avait des huttes faites d'herbes sèches et de rameaux. Dès le lendemain, il courut se plaindre auprès du Khazare. »Peu s'en est fallu, dit-il, que tes gens eussent détruit mon camp entier. Tu m'as soupçonné naguère, c'est maintenant à moi d'avoir des soupçons sur ta conduite».

Le Khazare ayant juré qu'il n'avait aucune connaissance de ce qui était arrivé, Anouscharwân dit: »Il paraît donc, mon frère, que nos soldats sont mécontents de notre alliance qui leur rend impossible de continuer leurs invasions et maraudages, et je crains qu'ils ne commettent, quelque jour, des actes d'hostilité qui troubleraient nos cœurs remplis maintenant d'une amitié sincère, et nous feraient reprendre les armes au lieu de l'entente cordiale qui existe à présent entre nous. Mon avis est que tu me permettes d'élever, entre nos États, un mur garni d'une porte, afin que personne ne puisse y passer sans notre consentement.» Le prince Khazare approuva ce dessein et rentra dans son royaume. Anouscharwân se mit incontinent à l'œuvre et construisit, entre la montagne et la mer, un mur avec des blocs de pierre et du plomb; il lui donna trois cents coudées de hauteur, et le fit avancer dans la mer sur un espace de trois milles. Dans ce but, il fit jeter des pierres à la mer par des vaisseaux jusqu'à fleur d'eau, pour servir de base au mur. Il fit pratiquer ensuite dans la muraille des portes de fer dont il confia la garde à cent cavaliers, tandis qu'il en avait fallu cinquante mille jusqu'à cette époque. Pour la sécurité des gardes, il munit la porte d'un muscule. Plus tard, on dit au roi des Khazares: »Il t'a dupé; l'épouse qu'il t'a donnée n'est pas sa fille; il s'est fortifié contre tes attaques». Mais le roi ne put plus rien contre lui. A partir de ce temps, les Khazares n'ont plus inquiété

les frontières de l'Arménie qui auparavant souffrait de leurs ravages.

A droite des frontières Khazares se trouvent celles des Dailam, des Djylân, des Babr et des Tailasân. La forteresse de Kazwyn se nommait, en persan, *Kesch-wyn*, c'est-à-dire *la frontière bien-gardée*. Cette ville est séparée du Dailam par une montagne, et les Persans y avaient établi une garnison de cavaliers (*aswâr*), pour défendre la frontière contre les attaques des Dailam, lorsqu'il n'y avait pas de trêve, et pour protéger ce pays contre leurs brigandages.

Daschtabâ (Dastabâ) était autrefois divisée en deux sections, dont l'une nommée ar-Râzy appartenait à Ray, l'autre appelée al-Hamadhâny dépendait de Hamadhân. De ce district et de celui d'Abhar partaient les expéditions musulmanes contre les Dailam aux premiers temps de l'Islamisme. Abhar est une place forte, bâtie, dit-on, par un des Khosroës sur un terrain arrosé par des sources nombreuses. La condition des Dailam a toujours été incertaine et changeante, parce qu'ils n'ont ni une loi bien consolidée, ni un gouvernement fixe. Mainte fois ils se sont révoltés et ont apostasié après leur soumission à l'Islâm. On connaît les forfaits horribles qu'ils ont commis, de nos jours, en massacrant les petits enfants, en violant les femmes dans les mosquées, et en foulant au pied tous les préceptes de l'Islâm.

Une des frontières les plus importantes est celle des Turcs. A leur domaine appartient un désert dans le voisinage du Djordjân, et ce pays a été infesté par eux jusqu'à ce que les habitants eussent construit une muraille en briques pour se protéger contre leurs invasions. Un roi turc, nommé ²⁶² *Çoul*, réussit cependant à la forcer et à se rendre maître du Djordjân. La conquête des Musulmans mit fin à la domination des Turcs de ce côté. Actuellement, les Turcs les plus puissants se trouvent au delà des frontières du

Khorâsân, appelées *Nouschadjân*. Ce lieu (le Nouschadjân inférieur) est situé à environ 60 parasanges au delà de Samarkand dans la direction du Schâsch et de Farghâna. C'est le premier avant-poste des Musulmans contre les Kharlokh du côté des Kaimâk. (Le Nouschadjân supérieur forme la frontière de l'empire contre les Kharlokh du côté des Toghozghor ¹⁾). De cette frontière jusqu'à la capitale des Toghozghor, on compte 45 journées de marche. La route passe, les 20 premiers jours, par des plaines pourvues de sources d'eau et de pâturages, puis pendant 25 jours, traverse des villages considérables dont les habitants sont pour la plupart des *zendyk* (manichéens). La capitale des Toghozghor est située près d'un lac entouré de toutes parts de villages et de terres cultivées. Elle a douze portes de fer et est défendue par une garnison turque. La plupart des habitants sont des *zendyk*. La distance qui sépare le Nouschadjân supérieur du Schâsch est franchie par les caravanes en 40 journées de marche, mais en voyageant avec vitesse, on peut la faire en 30 jours. Le Nouschadjân supérieur comprend quatre grandes villes et cinq petites. La garnison se trouve dans une de ces villes qui est située sur le bord d'un lac. Le rôle de l'armée comprend 20,000 hommes, qui ont la réputation d'être supérieurs à tous les Turcs, de sorte qu'on estime que dix d'eux sont en état de faire face à une centaine de Kharlokhs. Le lac sur le bord duquel se trouve la capitale des Toghozghor est entouré, à quelque distance, par des montagnes.

La ville principale du Nouschadjân inférieur, qui, comme nous l'avons dit, est à une distance de 65 parasanges de Samarkand, se nomme *Tarâz*. A gauche de cette ville vers le nord se trouve le pays des Kaimâk. Pour y parvenir, on a à faire 80 journées de marche par des déserts et des

1) Le contexte nous force à ajouter ces mots.

plaines. où l'on trouve toutefois des pâturages et de l'eau en abondance.

Les Musulmans n'entreprennent que rarement des expéditions contre les Turcs, parce que le Prophète a dit: ²⁶³ »Laissez les Turcs tant qu'ils vous laisseront". Cependant, nous avons cru ne devoir point omettre la description de leurs pays et de leur état, ayant promis de traiter successivement de tous les peuples ennemis de l'Islâm qui environnent l'empire.

A droite du pays des Toghozghor vers le sud demeurent les Tibétains. Lorsque Dhou'l-Karnain (Alexandre) eut vaincu et tué Porus, le roi de l'Inde, il resta lui-même pendant sept mois dans l'Inde, mais envoya de ce pays des armées vers le Tibet et la Chine. Quelques uns de ceux qu'il avait envoyés vinrent lui rapporter que tous les rois de l'Orient avaient résolu de se soumettre à lui en payant le tribut, après ce qu'ils avaient appris de ses victoires sur Darius et Porus, les rois de la Perse et de l'Inde, de son équité et de sa noble conduite. Là dessus le prince laissa un de ses partisans fidèles en qualité de lieutenant dans l'Inde avec un corps de 30,000 hommes, et se dirigea avec le gros de son armée vers le Tibet. Le roi du Tibet vint à sa rencontre, accompagné de ses ducs, pour le saluer et lui parla en ces termes: »Ce que j'ai appris, o roi, de ta justice et de ta bonne foi après tes victoires sur tes adversaires me prouve que c'est Dieu qui te dirige, et m'inspire le désir de mettre ma main dans la tienne et de ne pas te combattre ni lutter contre ta volonté, persuadé que je suis que celui qui te résiste, résiste aussi à l'ordre de Dieu, et celui qui lutte contre l'ordre de Dieu sera vaincu. Voilà donc pourquoi je me sou mets moi, mon peuple et mon empire; tu n'as qu'à signifier ta volonté". Alexandre lui répondit avec bienveillance: »Quiconque reconnaît les droits de Dieu, nous oblige à reconnaître ses

droits. J'espère que tu seras content de notre équité et de notre bonne foi." Il lui demanda alors de le guider vers les Turcs habitant les déserts, parce que les Turcs des villes s'étaient déjà soumis. Le roi du Tibet s'empressa de lui obéir, et vint lui offrir ses cadeaux. Alexandre ne les accepta qu'après s'être fait prier. Ils consistaient en 4,000 fardeaux d'âne en or et autant en musc. Alexandre donna la dixième partie du musc à Roxane sa femme, la fille de Darius, le roi des Perses, et distribua le reste entre ses amis. L'or fut déposé au trésor. Après cela Alexandre pria le roi de le précéder avec ses troupes sur la route de la Chine, et de laisser son fils Madâbyk pour gouverner le royaume pendant son absence. Il adjoignit à celui-ci un de ses généraux avec un corps de 10,000 hommes. Quand on arriva aux frontières de la Chine, le roi de Tibet en avant et Alexandre suivant avec le gros de son ²⁶⁴ armée, le roi de la Chine vint à sa rencontre à la tête de dix corps d'armée, chacun fort de 100,000 hommes, et envoya un message à Alexandre, lui mandant qu'il avait été informé de sa bonne foi et de sa noble manière d'agir, et qu'à cause de cela il n'avait pas l'intention de le combattre, quoiqu'il se sentît assez fort, si Alexandre voulait la guerre. Il le pria donc de lui faire connaître sa résolution. Alexandre répondit que le roi de la Chine devrait payer le dixième des revenus de son empire, comme les princes de tous les autres pays qui s'étaient soumis. En cas de refus, il ne se laisserait pas effrayer par les forces militaires du roi, mettant sa confiance en Dieu qui a le pouvoir de faire triompher une faible troupe sur une nombreuse armée. Il envoya avec ce message plusieurs Persans et Indiens, auxquels il enjoignit de rendre témoignage de son équité et de sa belle conduite envers eux. Là-dessus le roi de la Chine fit sa soumission et pria Alexandre de lui permettre de payer le tribut en étoffes de soie blanche et

teinte et d'autres objets d'industrie. Alexandre y ayant consenti, le roi lui envoya un million de pièces de soie teinte et autant de soie blanche, cinq cent mille pièces de soie damassée (*kymkhaw*), dix mille selles avec tout l'accessoire d'étriers, de brides, de courroies etc., enfin un million de livres en argent. Alexandre resta dans le pays jusqu'à ce qu'il eût construit une ville qu'il appela la *Tour de pierre*. Il y plaça une garnison de 5,000 Persans sous le commandement d'un de ses généraux nommé Néoclidès. Ensuite il se rendit, accompagné du roi de la Chine, vers le nord pour conquérir le pays de Schoul. S'en étant rendu maître, il y fonda deux villes, l'une appelée Schoul, l'autre Khomdân, ordonnant au roi de la Chine de résider lui-même avec son armée à Khomdân, et de placer une garnison dans Schoul. Puis il se dirigea vers les Turcs des plaines qu'il soumit. C'est là qu'il apprit qu'il y avait au nord-est un peuple turc très nombreux qui inquiétait les pays voisins par ses invasions. Alexandre consulta à leur sujet le roi de la Chine. Celui-ci lui raconta qu'il n'y avait pas de butin à faire chez eux excepté des troupeaux et du fer, et que leur pays était un coin de terre enclavé entre la mer Verte, où personne ne peut passer, du côté du nord, et des montagnes très hautes et inaccessibles, du côté de l'ouest et du sud; qu'en effet, ils n'avaient d'autre issue qu'un défilé étroit comme une courroie et que, si ce défilé était fermé, ils ne pourraient plus en sortir et le monde serait délivré de leurs ravages. Alexandre ayant reconnu la justesse de cette observation, ferma le défilé par un mur et c'est de ce mur que parle Dieu dans le Korân.

Après l'achèvement de cette entreprise, Dhou 'l-Karnain revint par le pays des Turcs idolâtres, habitants de villes, et arriva dans le Soghd, où il fonda les villes de Samarkand, de Dabousia et l'extrême Alexandrie. Continuant

sa route, il parvint à Bokhârâ, où il fonda la ville du même nom, puis au pays de Merw dont il bâtit la capitale, et édifia les villes de Hérât et de Zarandj. Il passa ensuite par le Djordjân, ordonna de fonder les villes de Ray, d'Is-pahân et de Hamadhân, et revint à Babylone où il demeura quelques années.

Ayant achevé la description des frontières orientales, nous allons donner maintenant celle des frontières méridionales. On y trouve deux peuples, les Bodja et les Nubiens, qui tous les deux vivent en paix avec les Musulmans, en vertu d'un traité qui leur impose un tribut annuel qui s'appelle *bakt*. Nous donnerons l'histoire de cette convention dans le septième livre du présent ouvrage ¹⁾.

La première frontière de l'Occident est Ifrykia qui s'appelle al-Kairawân. Cette province n'a pas cessé depuis la conquête d'être gouvernée d'abord au nom des Merwânides (Omayyades), puis des princes de l'Irak (les Abbasides), jusqu'à nos jours où le maître actuel du Maghrib (le prince Fatémide) s'en est emparé. Ce prince a étendu sa domination jusque sur Barka. Au delà d'Ifrykia est le pays de Tâhart, séparé d'Ifrykia par une distance de 30 journées de marche. Ce pays obéit au chef des Ibâdhites qui sont une secte des Khâridjites ²⁾. A 24 journées de marche de Tâhart vers l'ouest est le pays des Motazilites gouverné par un chef célèbre par sa justice et sa conduite digne d'éloge. Le centre de ce territoire est Tanger et ses environs. Actuellement ce pays est soumis au gouvernement des descendants de Mohammed ibn Edrys (ibn Edrys) ibn Abdallah ibn Hasan ibn Hasan (l'Alide). Mohammed s'était établi à Wallyla (Volubilis), la dernière ville de l'état de Tanger.

1) Dans le 19me chapitre de ce livre qui contient un aperçu de l'histoire de la conquête, tiré du Livre des Conquêtes de Belâdhory.

2) L'auteur commet ici et dans ce qui suit des anachronismes. Comp. les notes sous le texte.

Après sa mort, ses fils transportèrent leur résidence à Fèz, qui est restée leur capitale jusqu'à présent. Au delà de ces contrées est située l'Espagne, où règne l'Omayyade qui a sa résidence à Cordoue. L'Espagne est la dernière province de l'Occident. C'est là qu'a lieu la réunion des deux mers dont nous avons parlé ci-dessus.

Fin du sixième livre du Kitâb al-Kharâdj etc.

GLOSSAIRE.

- آول, *quartier d'hiver*, mot turc, ٢٠٥, 9.
- ابقسبون, *buis*, au lieu de بقس qui est la forme ordinaire de ce mot, 11٥, 14.
- استان expliqué par احازة, *arrondissement*, ٦, 1. Comp. la note a.
- الاسخلاقية, *scholarii*, nom d'un des quatre corps de cavalerie établis à Constantinople, ٢٥٦, 6.
- اصطراطيقوس, *στρατηγος*, ٢٥٧, 1.
- بادوسبان, titre du gouverneur persan de l'Orient, ١٨, 7. V. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, p. 151 note 2.
- باسيل, 11, 7, et باسيلي, ١٩, 10, βασιλευς.
- البراهمة, *les Brahmanes*, ٦٢, 10, ٧١, 9.
- بُسَد, expliqué par مرجان, ٦٢, 8, Gloss. Ibn al-Fakyh.
- بَغْبَر, titre du roi de la Chine, ١٦, 9.
- بَقْرَانِي, espèce d'onyx excellente, ١٢, 11, Gloss. Ibn al-Fakyh.
- بَلَيْتَا, titre d'un roi indien, ١٦, 9, ٦٧, 4. Istakhry ١٧٣, Ibn Haukal ٢٢٧.
- بُنْدَار. Les باندرة ١٥٣, 7 semblent être *les maîtres de poste, les subalternes employés aux stations*. J'ai donné une note sur ce mot dans le Gloss. Geogr. et j'y reviendrai dans le Gloss. sur Tabary.
- بُهَار, poids de 330 *mann*, expliqué ٥٦, 6.
- البيشينة, la caste des Weischya, ٧١, 11.
- بَيْن. Observer la phrase *حصن زياد قريب بين* la distance

entre ce lieu et Hiçn Ziyád est petite», ۱۲۳, 4. Comp. Mobar-

rad ۵۷۵, 5 فَرَأَى بَيْنِي وَبَيْنَكَ.

المجاراتة, *Les pasteurs*, ۱۴, 8. Comp. la note 9 sous la traduction p. 10.

جثم. Les جواثر dans le vers d'al-Abbás ibn al-Ahnaf, l., 15, sont les catapultes qui lançaient des pierres enveloppées de coton qu'on avait imprégné de naphte et puis allumé. J'ai rejeté la leçon حرائم de l'*Aghány* (aussi ΣΣΙ, ۲۲۳, 11) qui pourrait, cependant, désigner les pierres mêmes.

الجبّريّ, *le quartier du nord*, ۱۱۸, 12, ۱۲۵, 1. Voyez la note au bas de la traduction p. 90.

جبرن, *sarcophage*, ۱۱۵, 4, ۱۲۰, 1. Comp. Dozy et la Gloss. Geogr.

جراً, *على التجزئة* s'emploie ۲۵۴, 14 pour désigner le *minimum*.

Pour exprimer le *maximum* on se sert des mots *على المبالغة* ۲۵۳, 11, ۲۵۴, 15. Une autre expression pour désigner le *minimum* est *على التقريب*, ۲۵۳, 11.

جرب, *excavation, caverne*, ۱۲۲, 5, 13.

جيش II, *enrôler*, ۲۵۱, 1. Dozy, *Supplém.*

جیل ou كیل, titre royal dont je traiterai en détail dans le Gloss.

sur Tabary, ۳۶, 13 (كيلان), ۱۱۹, 3 et 4 جيلان.

جسب II, *مكتسبات*, lieu de sépulture, ۱۴۱, 4. — *احتسابات*, *impôts indirects, droits de marché*, ۲۴۶, 2. Le mot s'emploie en Turquie dans le même sens, v. le dict. de M. Redhouse. Je crois que M. von Kremer s'est trompé en le traduisant (Ueber das Einnahmebudget des Abbasiden-Reichs vom Jahre 306 H., p. 35) par «Rechnungsabzüge». Le sens des mots (p. 29) *بعد الاحتسابات*

me semble être : «sans y comprendre les impôts indirects que les employés avaient l'habitude de compter parmi les revenus réguliers», comme Kodama le fait dans le passage cité.

جشيش, *الثياب الكشيشية* ou bien *الثياب المتخذة من الكشيش*, v.,

14 et note g, espèce d'étoffes fabriquées dans l'Inde. V. la traduction p. 51 note 2.

حَمْرٌ, bitume, expliqué v¹, 13.

خاتان, titre de tous les rois turcs excepté le roi des Kharlokh,
14, 8.

دَكَرْخ, *dékarkhe*, III, 12 et suiv., 204, 3.

دَرَوْد, linteau (العتبة العليا), 140, 7, 10, 11, et note g, 144, 2,
Gloss. Geogr.

دَوْرَةٌ signifie la distance à laquelle la voix humaine peut encore
s'entendre (Gloss. Geogr.), 108, 11.

مَدَكَّة, le sentier battu entre le puits et le bassin (comp. le Gloss.
sur le Diwân de Moslim ibn al-Walyd), semble devoir être lu ¹³.
note b au lieu de مدله que quatre man. ont au lieu de مدلجة que
j'ai reçu dans le texte et qui a la même signification. On pourrait
lire aussi مدلته et prendre ce mot dans le sens de نل (نليل,
نليل et نليل), mais je n'ai pas d'exemple de l'emploi de cette
forme.

دَنْدَانَت, dent de clef, 144, 8, Gloss. Geogr.

دَوَّارَةُ الْبَاب, tourillon, gros pivot sur lequel la porte tourne, 144, 2
(Dozy: *gond*).

دِيكْدَان, trépid, 147, 3. Gloss. Geogr., Lane sous عَتَا p. 2166 c.

الدُّنْبِيَّة, la caste des Donba, v¹, 13.

رَابٌ, le chef qui prend soin de tous les intérêts de la tribu, 148, 4.
Comp. l'Asâs cité par Lane.

الرَّادَانِيَّة, autre forme de الرَّعْدَانِيَّة ou الرَّاعْدَانِيَّة, épithète des
marchands juifs (v. le Gloss. Geogr.), 104¹³, 9.

رَدَمٌ, plein, qui déborde (marmite), 14, 2. On lit dans une tradition

Fâik, I, 571 رَدَمَةٌ فِي قَدِيرٍ رَدَمَةٌ que Zamakhschary (p. 572) expli-

que par رَدَمَةٌ مُتَلِّتَةٌ تَسِيلُ.

الرَّبْرَبُ 112, 5 est apparemment la traduction du titre d'un des
hauts dignitaires de l'empire byzantin, probablement du Cu-
ropalate, que Procope appelle *princeps custodum palatii*. Comp.
la note 3 sous la traduction p. 84.

- الرَّكَّاضَة pl. coll. de رَكَاض, *courrier*, fo³, 8. V. Dozy, *Supplém.*
- رَكِيَّة, pl. ات, *puits, réservoir d'eau (= رَكِيَّة)*, f. f, 10—12.
- رَم, pl. رَمَم, *campement de Kurdes*, fv, 7 et suiv., Gl. Geogr. sous رَم
- زِر II, *orner, بالذعب الخضرة المزورة* «les manteaux verts brochés d'or», l. 1, 13.
- السَّنْدَالِيَّة, la caste des Tehandala, v, 12.
- شَاكِرْد, *servant*, l. 1, 21. C'est le persan شَاكِرْد.
- الشَّاكِرِيَّة, la caste des Kohatrya, v, 8. Comp. la traduction p. 52 note 1.
- شَأْن, *affaire très grave, très importante* (Dozy, *Supplém.*), comme on dit الداء من داء, *un mal très grave*, Tabary II, f. 80, 2. De là شَأْن من الشَأْن, *un homme très illustre*, II, f. 8, Tabary III, f. 3, 12 où l'on compare la note.
- شَاهَانشَاه, titre du roi perse, écrit شَاهَا شَاه dans le man. B, l. 1, 6.
- شَبَّاحَات, *de hautes portes*, l. 1, 16. Comp. Lane sous شَبَّاح.
- الشُّدْرِيَّة, la caste des Soudras, v, 11.
- شِير (شَار), titre des princes de Bâmiân, du Rywschârân, du Khotlanân, f. 1. dern. et note m, f., 1, 3.
- الصَّعَالِيك, *les troupes irrégulières*, fo³, 10, fo³, 13. Comp. la traduction citée par Zamakhschary dans son *Fâik*, II, 241: النبي صلعم كان يستفتح بصعاليك المهاجرين اى يفتتح بهم القتال.
- صَنْدَلَان, *bois de sandal*, v., 13, au lieu de صَنْدَل, Sanser. *chandana*, Grec τζανδαν.
- صِيلْبَنْج, *drogue narcotique*, v., 11. C'est probablement le persan كَمَال بَنْج.
- الحَجَر الصِّينِي, *la pierre chinoise*, qu'on exporte de Loukyn, 49, 2. Je ne sais de quelle pierre l'auteur veut parler.
- الدَّرَاعِم الطَّاطِرِيَّة, fv, 7. V. le Gloss. Geogr.

طُرْمَخ، III, 9, et طَوْمَرخ, ٢٥٥, l. avant-dern. et suiv., au lieu de طُرْمَرخ (Gloss. geogr. p. 290), *tourmarkhe*, commandant de 5000 soldats.

طُرُنْجَار, *drungaire*, III, 10, ٢٥٥ l. dern., ٢٥٦, 1, 9.

طُسُوچ, *canton*, expliqué ٦, 1.

طَبِير, un *château élevé*, ١٢, 5. J'ai ajouté les voyelles d'après Lane *طَبِير* «a high place», mais Yâkout et Ahlw. cités dans la note *d* ont lu طَبِير.

عَرَس. Nous trouvons dans un vers p. l., 1 la forme étrange تَعْرُوس, qu'on est tenté de prononcer تُعْرُوس et de considérer comme un nom d'action de عَرَس «he kept his place» (Lane), comme تَهْلُوك est formé de هَلَكَ. Je ne connais d'autre exemple de la forme donnée par le texte que تَرْنُون qu'on prononce aussi تُرْنُون.

عَبَق, *vallée verdoyante encaissée dans les montagnes*, expliqué ٦v, 9.

عَبَل, *registre, état des contributions* (Dozy, *Supplém.*), ٢٢٩, 4. — طَرِيقُ الْعَوَامِلِ وَالْعَمَالِ, *le chemin des bêtes de somme et des employés du gouvernement*, ١٩, 2—3. M. Sprenger, *Reiserouten*, p. 129 traduit «Beamte und Geschäftsleute».

عَوْد, *aloès*; Ibn Khord. fait mention des espèces صَنْفَى قُبَارَى et هِنْدَى, ٦٧, ٦٨.

الدَّرَامُ الْغَطْرِبِيَّةِ, III, 10. V. le Gloss. geogr.

عُرْرَى, adjectif relatif dérivé de عُرْر et opposé à نَجْدَى, ١٣٧, 5, Hamdâny, *Djazyrat*, éd. Müller, ١٢, 17, ١٢, 20, 22.

الْقَنْتَجِب, *le prince de Java*, ١٦ l. dern. V. la trad. p. 13 note 1.

الْقَوَائِمِ, *les espions*, ٢٥٣, 8. V. le *Kâmous*.

الْقُرْفِير, *la pourpre*, décrit ١٦, 10.

فَرَك V, *s'effiler en charpie*, ١٧, 9. Comp. Dozy: *s'émietter*.

فُرن, fournaise, expliqué l. 9, 16. — خُبْرُ فُرْنِيَّة, pain cuit au four, ll., 18. Comp. Sachau, *Gawālik's al-Muarrab*, p. 49 et suiv.

الفرانقون, lo³, 8, sont les courriers, mais الفُرُونَقِيَّين, lo⁴, 9, semblent être les directeurs de la poste dans les différentes villes. Comp. Sprenger, *Post- und Reiserouten*, p. 3 et surtout Barbier de Meynard, Préface, p. 11 et suiv.

تَقْدِير, montant de l'impôt fixé pour un canton, v^f, 1.

تَقَطع III, couper, p. e. Makrzy I, lo, 14 d'une ligne qui coupe une autre ligne تَأْتِمَة على زوايا تَأْتِمَة à angles droits. De là مَقْطَعَة, le lieu où l'on traverse un pays, oo, 6.

تَقْفِيرُ الغَلْف, le pêne de la serrure, l³, 6. Comp. le Gloss. Geogr. où j'ai mal traduit par gâche.

تَقَا, et من تَقَا, في تَقَا, derrière, comme خَلْف et وراء, ll., 2, les passages cités chez Dozy, *Corrections*, p. 97 (sur le texte des *Notices*, p. 172) et *Fâik*, II, 260 dans un poème ancien cité par Zamakhschary تَقَا سَلَع expliqué par وراء.

تَقَنَار, titre du roi des Slaves, lv, 2. V. la note c.

تَقَطْرَح, ll., 11 et suiv., et تَقَطْرَح, lo⁴, 2 et suiv., kontarche, commandant de 40 hommes. Comp. la trad. p. 84 note 2.

تَقَاتِمَةُ البَاب, le montant de la porte, l³, 2. Comp. Dozy, *Supplém.*, qui donne chambranle.

تَقُونِس, comès, commandant de 200 hommes, ll., 11, lo⁴, 1 avec le plur. تَقَامِسَة.

تَقَابِيل, titre du roi des Nubiens, lv, 1.

تَقَشْتَبَان, couverture de selle, l³, 6. Richardson: كَشْتَبَان *kastu-wān* «a horsecloth», Freytag: *stratum dorsale*. Le contexte fait penser plutôt à des gants. On obtiendra cette signification du mot en admettant qu'il est une abréviation de تَقَشْتَبَانِ.

تَقَشْتَرِيَّة, la caste des Kchatryas, v^l, 9.

تَقَمَل مَكْسَر, du sable fin, lo⁴, 12.

ماء الكافور, *l'eau de camphre* (comp. la trad. p. 45 note 3), ٦٥, 15, écrit aussi en un mot الماكافور, v., 13, selon l'analogie de ماورد.

بالكفاية, *net* (produit), ٢١, 6, ف٨, 2, 3. Il faut sousentendre من البرن «(libro) de frais». La traduction chez Dozy, *Supplém.*, par *compte rond* ou *somme totale* n'est pas exacte. Le passage de Belâdhory p. ٢١٢ l. avant dern. وقتل الفعلة بالكفاية, semble devoir se traduire par «il tua des ouvriers en les rendant responsables du non-accomplissement du devoir imposé à tous», l'expression ayant ici le même sens que dans la phrase فرض على الكفاية. Les conjectures proposées par Fleischer sur ce passage (note au *Supplém.* de Dozy II, 479) ne sont pas heureuses.

كلب II, *accrocher* un âne, ٢١ note f.

الكرايس الكندجية sont des pièces de grosse toile fabriquées au Turkestan, ٣٨, 14, ٣١, 8. V. le Gloss. geogr. où la forme du mot est الكندكية.

كبخاو (كينخاو), *soie damassée* (kincob), v., 11; nom d'unité

كيمخاو ٣١٤, 13. Comp. le Gloss. Ibn al-Fakyh, où il faut restituer كبخاو, selon la bonne observation de Fleischer, note au *Supplém.* de Dozy II, 488. Pegolotti chez Yule; *Cathay*, p. 295 a *cammocca*. M. Yule cite le Gloss. Graecit. de Duncange: «καμουχᾶς, Pannus sericus more damasceno confectus.»

Freytag a le même sens sous كبخا. D'après les observations de M. von Kremer dans la *Wiener Zeitschrift*, III, 112 il semble que l'arabe معين الثياب المعينة, désignait la même étoffe. Actuellement on donne dans l'Inde le nom de *kinkhob* à une espèce de brocart d'or.

تباد, pl. تبايد, *jaquette de feutre*, ١٦٣, 5, Tabary III, ١٩١, 12, Dozy et Lane.

لحم I, *river* un anneau à (ب) une porte, ١٩١, 9.

لغثيط, *logothète*, ١١٢, 3. Comp. le Gloss. Ibn al-Fakyh.

ماجل, au lieu de مأجل, *réservoir d'eau* (Gl. Geogr. sous اجل),

semble avoir le pluriel irrégulier *أَمْجَلَة* (comme *أودية* de *وَادٍ*),

l^{af} l. avant dern. Comp. Tab. I, 54 note e.

المَرَارُ الاسود, *l'atrabile*, au lieu de *المِرَّة السوداء*, lvi, 1, Dozy, *Supplém.*

المَهْرَاج, titre du roi des îles de la Sonde, lv, 48.

مَيْس, pl. de *مَيْسَاء*, ayant une marche élégante, l., 1.

النَّابِجِيُّ, espèce de dattes dans le Bahrain, lvi, 4.

النَّجَاشِي, titre du roi de l'Abessinie, lv.

وَسِ الْمَزْرُوصَاتِ الْحَدِيدِ الْفِ وَثَلَاثَاةَ قَطْعَةٍ نَصْفَيْنِ. *de chaque sorte la moitié*, 38, 15, 36, 9. De même dans ce passage du livre *Matâli' al-bodour*, par Alâ-ad-dyn, I, 69 *وجاء*

القراشون بزميل غشيت بأدم مملوءة دنائير ودرام نصفين « remplis de dénars et de dirhems, de chaque sorte la moitié ». L'explication que j'en ai donnée dans le Gloss. d'Ibn al-Fakyh doit être rejetée.

نفس v. c. ب, faire entrevoir quelque chose, lv, 12.

نقط II, couler, lv, 15, Dozy, *Supplém.*

نكرو IV *نفسه*, il se trouva mal, il lui prit un dégoût, lvi, 13.

نَيْبُخَانِجَة, pl. *ات*, *alcove*, lvi, 15, lv, 1, un passage du *Taṣṣiḥ* chez Kremer, *Beiträge*, II, 65 (491), où il faut corriger ainsi pour *نَيْبُخَانِجَة*.

رُحَيْتَة, ravin, lv, 12 et l. avant dern. V. le Gloss. geogr.

رُوت = *أُوت* ou *بُرُوت*, lieu de campement, mot ture, lvi, 6.

مُوتِع, secrétaire attaché au service des postes, l^{af}, 9. Comp.

Sprenger, *Post- und Reiserouten*, p. 3 et suiv. et surtout Barbier de Meynard, Préface, p. 11 et suiv.

اليَمِين, le sud, lvi, 1.

الحَاكِرُ الْيَهُودِي, la pierre judaïque, vi note m, Dozy, *Supplém.*,
سُوحِر حَاكِر.

منشورات
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

سلسلة الجغرافيا الإسلامية

المجلد ٢٩

منشورات
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

يصدرها
فؤاد سزكين

الجغرافيا الإسلامية
المجلد ٢٩

كتاب المسالك والممالك لابن خردادبه
والمختار من
كتاب الخراج لقدامة بن جعفر

تحقيق مع ترجمة فرنسية وفهارس للأسماء والمصطلحات
من عمل م. ي. دي خويه
إعادة طبعة مدينة ليدن، ١٨٨٦م

١٤١٢ هـ - ١٩٩٢ م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

في إطار جامعة فرانكفورت - ألمانيا الغربية

كتاب

المسالك والممالك

عن ابن خردادبه

رحمه الله

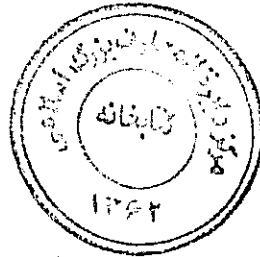

طبع

في مدينة لندن المحررة

بمطبع برنيل

سنة ١٣٠٦

١٧٠٠٠٠٤

طبع في ٥٠ نسخة.

نشر بمعهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
بفرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية
طبع في مطبعة شتراوس، هيرشبرج، ألمانيا الاتحادية

بسم الله الرحمن الرحيم

اطال الله تعالى بقاءك يا ابن السادة الاخيار والائمة الابرار منار
الدين وخيرة الله من الخلق اجمعين وادام الله لك السعادة وكثر
لك الزيادة من جميع الخيرات ووثقك لسبيل الصالحات ^a وجعلك ممن
ارتضى افعاله وزين احواله فهمت الذي سألت افهيك الله جميع
الخيرات واسعدك الى المات وافلح في الدارين سهك ووفر فيهما
قسمك من رسم ابصاح مسالك الارض ومبائلها وصفتها وبعدها وثرينها
وطمرها وغامرها والمسير بين ذلك منها من مغاورها واتصبيها ورسوم
طرقها وطسوقها على ما رسمه المتقدمون منها فوجدت بطلميوين قد
ابان الحدود واوضح الحجج في صفتها بلغة اجمية فنقلتها عن لغته
باللغة الصحيحة لتقف عليها وقد رسمت رسم لك فوز ^b الخ في ¹⁰
جميع مأمورك ومطالبك ما رجوت ان يكون محيطا بمطربك وآتيا على
ارادتك كالمشاعد لما نأى والخير بما قرب وصنعتة كتابا (2) افتتحته بالحمد
لله ذي العزة المنيع والنعمة السابغة الذي انشأ الخلق على ما اراد
وبين سبيل الخلق للعباد لم تشركه في خلقه الراء المترومة ولا ظنون
الزويات تعالي الله عما يشركون وصلى الله على محمد نبيه وعلى الاخيار ¹⁵
من عترته وسلم كثيرا :

هذا كتاب في صفة الارض وبنية الخلق عليها وقبلة

اعل كل بلد والممالك والمسالك الى نواحي الارض

تأليف ابى القاسم عبيد الله بن عبد الله

ابن خرداذبة مولى امير المؤمنين

٥ قال ابو القاسم صفة الارض انها مدورة كندوير الكرة موضوعة في
جوف الفلك كالباحة *a* في جوف البيضة والنسيم حول الارض وهو
جاذب لها من جميع جوانبها الى الفلك وبنية الخلق على الارض ان
النسيم جاذب لما في ابدانهم من الخفة والارض جاذبة لما في ابدانهم
من الثقل لأن الارض بمنزلة الحجر الذى يجتذب الحديد، والارض
١٠ مقسومة بنصفين *e* بينهما خط الاستواء وهو من المشرق الى المغرب
وهذا طول الارض وهو *(B)* اكبر خط في كرة الارض كما ان منطقة
البروج اكبر خط في الفلك وعرض الارض من القطب الجنوبي الذى
يدور حوله سهيل الى القطب الشمالى الذى يدور حوله بنات نعش،
فاستدارة الارض في موضع خط الاستواء ثلاثمائة وستون درجة والدرجة
١٦ خمسة وعشرون فرسخا والفرسخ اثنا عشر الف ذراع والذراع اربع *g*
وعشرون اصبعاً والاصبع ست حبات شعير مصفوفة بطون بعضها الى
بعض يكون ذلك تسعة آلاف فرسخ، وبين خط الاستواء * وبين
كل *h* واحد من القطبين تسعون درجة اضطرابية؛ واستدارتها عرضاً
مثل ذلك الا ان العبارة في الارض بعد خط الاستواء اربع وعشرون *k*

a) Ibn Rosteh Cod. Mus. Brit. f. 6 v., qui hoc loco usus est, non vero laudat auctorem, كالمخ. b) B نواحيها ut Ibn R. c) B الى male. d) Sic quoque var. l. in B et Jákút I, 1^a, 21. Textus B, ut Ibn al-Fakih ٢, 15, Mokaddas٢, 14, يجذب. e) B et Ibn al-Fakih نصفين. Deinde A بينها. f) In B corruptum in كور ut in وجرص in عرض. Talia vitia manifesta in seqq. non notabo. g) A اربعة. h) B وكل. i) B om. k) B اربع وعشرين; A iterum اربعة.

درجة ثمر الباقي قد غمره البحر الكبير، فدخن على الربع الشمالي من الارض والربع الجنوبي خراب لشدة الحر فيه والنصف الذي تحتنا لا ساكن فيه، وكل ربع من الشمالي والجنوبي سبعة اقاليم وذكر بطلميوس في كتابه ان مدن الارض على عهده كانت اربعة آلاف ومائتي مدينة ٥

قبلة اهل كل بلدة

فقبلة اهل ارمينية وآذربيجان وبغداد *e* وواسط (4) والكوفة والمدائن والبصرة وحلوان والدينور ونهاوند وعمدان *d* واصبهان والري وطبرستان وخراسان كلها وبلاد النخز وقشبير الهند الى حائط الكعبة الذي فيه بابها وهو من القطب الشمالي عن يساره الى وسط المشرق، واما 10 التبت وبلاد الترك والصين والمنصورة فحلف وسط المشرق بثمانية اجزاء لقرب قبلة *f* من الحجر الاسود، واما قبلة اهل اليمن فصلاتهم *g* الى الركن اليماني ووجههم الى وجه اهل ارمينية اذا صلوا، * واما قبلة *h* اهل المغرب وافريقية ومصر والشام والجزيرة فوسط المغرب وصلاتهم *i* الى الركن الشامي ووجههم اذا صلوا الى وجه اهل 16 المنصورة اذا صلوا، فهذه قبل القوم والنحو الذي يصارون اليه ٥

السواد

ثم ابتدئ *k* بذكر السواد ان كانت ملوك الفرس تسميه *l* دل ايران شهر الى قلب العراق فالسواد اثنتا عشرة كورة كل كورة اثنان وطساسجد

a) ذكر القبلة في النواحي B. b) ومايتا A ومئتي Pro. سبعة B. c) Codd. plerumque بغداد. d) Codd. وعمدان. A. h. l. واصبهان sed infra ut rec. e) بستة B. f) Prima manus in A. قبلة Pro. قرب B. g) Prima manus in A. فصلانين. h) ووسط المغرب فصلانين B. واصلانين A. i) Prima manus in A. وقبلة A. k) نل A. دل Pro. يسمونه l. يسمونه B. Var. l. in B. نبدأ B.

سُتْرُون طُسُوْجَا وِترْجَمَة الاسْتان احَازة وِترْجَمَة الطُّسُوْج نَاْحِيَة a،
 (5) كُوْرَة اسْتان شَاذ قَبْرُوْز وِهي حُلُوْان خَمْسَة طَسَاْسِيْج طُّسُوْج
 قَبْرُوْز قُبَاذ، وِطُّسُوْج الْجَبَل، وِطُّسُوْج تَاْمَرًا b، وِطُّسُوْج اِرْبِل، وِطُّسُوْج
 خَانَقِيْنَ ٥

لِلْجَانِبِ الشَّرْقِيِّ سَقَى ٥ دَجَلَة وِتَاْمَرًا

5 كُوْرَة اسْتان شَاذ هُرْمَز سَبْعَة طَسَاْسِيْج طُّسُوْج بَزْرِكْسَابُوْر d، وِطُّسُوْج
 نَهْر بُوقَ ٥، وِطُّسُوْج كَلُوَاكِي وِنَهْرِيْنَ، وِطُّسُوْج جَاَزِر، وِطُّسُوْج
 الْمَدِيْنَة الْعَتِيْقَة، وِطُّسُوْج رَاذَانِ الْاَعْلَى، وِطُّسُوْج رَاذَانِ الْاَسْفَل ٥
 كُوْرَة اسْتان شَاذ قُبَاذ ثَمَانِيَة f طَسَاْسِيْج طُّسُوْج رُوْسْتَقْبَاذ g، وِطُّسُوْج
 10 مَهْرُوْد h، وِطُّسُوْج سَلْسَل i، وِطُّسُوْج جَلُوْلَا وِجَلَلْتَا، وِطُّسُوْج الْذِيْبِيْنَ k،
 وِطُّسُوْج الْبَنْدَنِيْجِيْنَ، وِطُّسُوْج بَرَازِ الرَّوْز، وِطُّسُوْج الْدَسْكِرَة وِالرُّسْتَاقِيْنَ ٥
 كُوْرَة اسْتان بَازِيْجَانِ خُسْرُوَا خَمْسَة طَسَاْسِيْج طُّسُوْج النُّهْرُوَانِ
 الْاَعْلَى، وِطُّسُوْج النُّهْرُوَانِ الْاَوْسَطِ، وِطُّسُوْج النُّهْرُوَانِ الْاَسْفَلِ * اِسْتَكَاثِ

a) In B additur السواد وطساسيج المستقر قرار او مستقر وطساسيج السواد
 وبقال ان ترجمة الاستان قرار او مستقر وطساسيج السواد واربعةون طسوجا
 et hunc numerum habet quoque Jakúbt I, ٢١١. Cf. Mokaddasi ١٣٣, 12 et Nöldeke *Gesch. der Araber und Per-
 ser* p. 16 ann. 2. Quomodo e 60 facti sint 48 docet Kodâma.
 b) B بُورِخْسَابُوْر A. c) سَقَى B. d) سَقَى B. e) بُزْرِكْسَابُوْر B.
 f) ثَمَانِيَة A. g) A hic et infra رُوْسْتَقْبَاذ. h) A sub a vocalem kasra
 et روسنقياد et روسيقنا Kod. ورسعاد B habere videtur. i) B et Kod. سَلْسَل A sine voc. k) Sic A hic
 et infra. B h. l. الربيبين، infra الربيبين، Kod. bis الربيبين، Jakúbt
Hist. I, ٢١٢، لربمن، vid. ann. i; Jákút III, ٢١٧, 19 om. Barb. de
 Meyn. edidit الرابين. Hilál aṣ-Ḥábí apud Kremer, *Ueber das Ein-
 nahmebudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H.*, p. 65 ut rec.
 (Ms. Gotha f. 7, ubi voc. exstat). l) A بَارِجَانِ خُسْرُوَا B. باراجان
 باراجان، Kod. ارنديين كرد. Cf. Nöldeke, l. l. p. 289, ubi tamen
 nomen non memoratur. Mokaddasi ١٣٣, 15، النهروانات. Conject. edidi
 ut compos. e بَارِي et جان.

بني جُنَيْدَ جَرَجَرِيَا وَحَمْعَا، طُسُوجُ بَادْرِيَا^b، طُسُوجُ بَاكْسَايَا^a

(6) سقى دجلة والفرات

كورة استنان شان سابور وهي كَسْكَرُ اربعة طساسيج طُسُوجُ الزَنْدَوْرْدِ^e،

طُسُوجُ الثَرْثُورِ^d، طُسُوجُ الاسْتَانِ^e، طُسُوجُ الجَوَارِ^e

كورة استنان شان بِيَهْمَنَ وهي كورة دجلة اربعة طساسيج طُسُوجُ⁵

بِيَهْمَنَ اَرْتَشِيرِ^f، وطُسُوجُ مَيْسَانَ وهي ملوى^g، وطُسُوجُ نَسْتِ مَيْسَانَ

وهي الأبلّة قال غيلان بن سَلَمَةَ التَّقْفِيُّ

ظَلَمْتُ تَحِيدَ مِنَ الدَّجَاغِ وَصَوْتِهِ وَصَرِيْفِ بَابِ بِالْأَبْلَةِ يُغْلَفُ

وطُسُوجُ اَبْرَبَنْدَا، وخراج دجلة ثمانية^h آلاف وخمسة مائة

الف درهم⁵

10

سقى الفرات ودجيل من غربي دجلة

كورة استنان العليا، اربعة طساسيج طُسُوجُ فَيْرِزِ سابور وهو الأَنْبَارُ،

وطُسُوجُ مَسْكِينِ قال ابن الرُّقِيَّاتِ^k

أَنَّ الرُّقِيَّةَ يَسْمُو مَسْكِينًا وَالبُحْبِيَّةَ وَالفَاجِيَّةَ

وطُسُوجُ قَطْرَبِلَ، وطُسُوجُ بَادُوْرِيَا⁵

15

كورة استنان اَرْتَشِيرِ بَابَكْمَانَ خمسة طساسيج طُسُوجُ بَهْرَسِيرِ^l،

طُسُوجُ الرُّومَقَانَ، طُسُوجُ كُوَيْسِي^m، (7) طُسُوجُ نَهْرِ دَرْتِيْطِⁿ، طُسُوجُ نَهْرِ

جَوْبَرِⁿ

a) Additamentum interl. in A. b) بادريا. c) A الذندورد.
 d) B البريون، Kod. البريون. e) B الاستاد، Kod. الاسار. f) A hic
 et interdum infra اَرْتَشِيرِ. g) Voc. in A. Alibi nomen non invenio,
 nisi forte cohaereat cum nomine incertae lectionis دجا apud Ta-
 bari I, ٨٣، 14. h) A iterum ثمينيه. i) Sic quoque Kod.; B,
 ut solent scribere، العغل. k) Ják. IV, ٤٣، 1. l) A h. l. نهر
 شيرين، B بهرسير. Cf. Nöldeke l. l. p. 16 ann. 3 (poëta corripuit
 metri causa). m) Voc. dhamma hic et infra in A; Jákút درتيط
 sed nihil praescribit. n) A h. l. ut rec., infra cum dhamma. B
 utroque loco حوير.

- كورة استنان به ذيماسغان ^a وهى الزرابى ثلاثة طساسيج طسوج
 الزاب الاعلى، طسوج الزاب الاوسط، طسوج الزاب الاسفل ^٥
- كورة استنان بهقبان الاعلى وهى ستة طساسيج طسوج بايل،
 طسوج خطرنية، طسوج القلوجة العليا، طسوج القلوجة السفلى،
 ٥ طسوج النهرين، طسوج عين التمر ^٥
- كورة استنان ^b بهقبان الاوسط اربعة طساسيج طسوج اللجبة
 والبدا، طسوج سورا ورييسنا، طسوج باروسنا، طسوج نهر الملك،
 ويقال انهما طسوج واحد وان الطسوج الرابع السيبين والوقوف ^c
 فنقل في الصياح ^٥
- 10 كورة استنان بهقبان الاسفل خمسة طساسيج طسوج فرات بادقلى،
 طسوج السيلحين ^d، طسوج نستتر، طسوج رومستان ^e، طسوج
 هرمزجر، * ويقال ان رومستان وهرمزجر صياح متفرقة من
 طساسيج عدة ^f ^٥

تقدير السواد

للجانِبِ الغربى سقى الفرات ودجيل

.16

- طسوج الأنبار (8) رساتيقه خمسة وبيادره مائتان وخمسون بيدرا
 للخطة. الفان وثلاثائة ^g كَر، الشعير الف ^h واربع مائة كَر، الورك *مائة
 الف وخمسون ⁱ الف در ^٥
- طسوج قطربل رساتيقه عشرة وبيادره مائتان وعشرون بيدرا للخطة
 20 الف ^h كَر، الشعير الف كَر، الورك ثلاثمائة الف ⁱ در ^٥

(به sine quoque) روين ناسعار Kod. (به sine) وبيوماستان B ^a
 والوقوف A h. I. c) مانستان B ^b. برماسيان 13, 133 Mokaddasi
 infra ut rec. et ut ibi habet B. d) السيلحون B ^d. e) رومستان B
 احد Kod. f) Additamentum ex B. رومستان et رومستان
 B ^h. ارجائة Kod. i) ستة الاف Kod. h) عشر الفا وثمان مائة
 الف، sed Kod. ut rec. l) B om., sed Kod. ut rec.

طُسُوجٌ مَسْكِينٌ رَسَاتِيْقُهُ سِتَّةٌ بِيَادِرُهُ مِائَةٌ * وَخَمْسُونَ بِيَادِرًا *a* لِّلْخِنْطَةِ
ثَلَاثَةَ أَلْفٍ كَرًا، الشَّعِيرُ الْغَابَةُ كَرًا، الرُّوزِيُّ * مِائَةٌ أَلْفٌ وَخَمْسُونَ الْغَابَةُ *5*
طُسُوجٌ بَادُورِيًّا رَسَاتِيْقُهُ أَرْبَعَةٌ عَشْرٌ بِيَادِرُهُ أَرْبَعٌ مِائَةٌ وَعِشْرُونَ بِيَادِرًا
لِّلْخِنْطَةِ ثَلَاثَةَ أَلْفٍ وَخَمْسَ مِائَةٍ كَرًا، الشَّعِيرُ الْغَابَةُ كَرًا، الرُّوزِيُّ الْغَابَةُ

الف درم *5*
طُسُوجٌ بَيْرَسِيرٌ رَسَاتِيْقُهُ عَشْرَةٌ بِيَادِرُهُ مِائَتَانِ وَأَرْبَعُونَ بِيَادِرًا لِّلْخِنْطَةِ
الف وتسع *d* مِائَةٌ كَرًا، الشَّعِيرُ الف وسبع مِائَةٌ كَرًا، الرُّوزِيُّ مِائَةٌ
الف وخمسون الف *e* درم *5*

طُسُوجٌ الرُّومِيَّانِ رَسَاتِيْقُهُ عَشْرَةٌ بِيَادِرُهُ (9) مِائَتَانِ وَأَرْبَعُونَ *f* بِيَادِرًا
لِّلْخِنْطَةِ ثَلَاثَةَ أَلْفٍ وَثَلَاثِمِائَةَ كَرًا، الشَّعِيرُ ثَلَاثَةَ أَلْفٍ وَخَمْسُونَ كَرًا، *10*
* الرُّوزِيُّ مِائَتَا الف وَخَمْسُونَ الف درم *g* *5*

طُسُوجٌ كُوْتِيُّ رَسَاتِيْقُهُ تِسْعَةٌ بِيَادِرُهُ مِائَتَانِ وَعَشْرَةٌ بِيَادِرًا *h* لِّلْخِنْطَةِ
ثَلَاثَةَ أَلْفٍ كَرًا، الشَّعِيرُ الْغَابَةُ كَرًا، الرُّوزِيُّ مِائَةٌ الف وَخَمْسُونَ
الف درم *5*

طُسُوجٌ نَهْرٌ دُرِّيْمِيٌّ رَسَاتِيْقُهُ ثَمَانِيَةٌ *h* بِيَادِرُهُ مِائَةٌ وَخَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ *15*
بِيَادِرًا لِّلْخِنْطَةِ اِنْفَا كَرًا، الشَّعِيرُ الْغَابَةُ كَرًا، الرُّوزِيُّ مِائَتَانِ الف درم *5*
طُسُوجٌ نَهْرٌ جَبِّيْرٌ *m* رَسَاتِيْقُهُ عَشْرَةٌ بِيَادِرُهُ مِائَتَانِ وَسَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ
بِيَادِرًا لِّلْخِنْطَةِ الف وسبع مِائَةٌ كَرًا، الشَّعِيرُ سِتَّةٌ أَلْفٌ كَرًا، الرُّوزِيُّ مِائَةٌ
الف وخمسون الف درم *5*

كُوْرَةٌ *n* الرُّوَابِيٌّ ثَلَاثَةُ طَسَاسِيْحٍ رَسَاتِيْقُهَا اِثْنَا عَشْرَ رَسَاتِيْقًا *5* بِيَادِرُهَا *20*

a) بِيَادِرٌ وَخَمْسَةٌ بِيَادِرٌ *B*. *b*) *B* et *Kod.* الف. *c*) *B* ثَلَاثِمِائَةٌ
الف; *Kod.* ut rec. *d*) *B* et *Kod.* وسبع. *e*) *A* om. الف; *B*
وَخَمْسَةُ أَلْفٍ. *f*) *B* وَعِشْرُونَ. *g*) *Hac* suppleri ex *Kod.* In *B*
repetitio praecedentis loco numeri monetae. *h*) *B* وَعِشْرُونَ بِيَادِرًا. *i*) *Kod.* ثَلَاثِمِائَةٌ. *k*) *B* تِسْعَةٌ.
l) *B* مِائَةٌ وَخَمْسُونَ; *Kod.* ut rec. *m*) *A* جَبِّيْرٌ *B* جَبِّيْرٌ. *n*) *A*
طَسَاسِيْحٌ. *o*) *A* om.

مائتان وأربعة وأربعون بيدرا a للحنطة الف وأربع مائة كر، الشعير

سبعة آلاف ومائتا كر، الورق مائتا الف وخمسون الف درم ٥

طسوجى b بابل وخطريئة الرساتيف ستة عشر البيادر ثلاثمائة

وثمانية وسبعون بيدرا a * للحنطة ثلاثة آلاف كر، (10) الشعير خمسة آلاف

٥ كر، الورق ثلاثمائة الف وخمسون الفا ٥

طسوج القلوجة العليا رساتيفه خمسة عشر بيدرا مائتان وأربعون

بيدرا للحنطة * خمس مائة كر، الشعير خمس مائة كر، الورق

سبعون الف درم ٥

طسوج القلوجة السفلى الرساتيف ستة البيادر اثنان f وسبعون

10 بيدرا للحنطة انافا كر، الشعير ثلاثة آلاف كر، الورق مائتا الف

وثمانون الف درم ٥

طسوج النهريين الرساتيف ثلاثة البيادر * مائة واحد h وثمانون

بيدرا a للحنطة ثلاثمائة كر، الشعير أربع مائة كر، الورق خمسة

وأربعون الفا ٥

15 طسوج عين التمر الرساتيف ثلاثة البيادر أربعة عشر بيدرا a للحنطة

ثلاثمائة كر، الشعير أربع مائة كر، الورق خمسة وأربعون الفا ٥

طسوج الحجة والبداة الرساتيف ثمانية البيادر احد وسبعون

بيدرا a للحنطة الف ومائتا كر، الشعير الف وستمائة كر، الورق مائة

الف وخمسون الف درم ٥

20 طسوج سوراً وبريسما الرساتيف عشرة البيادر مائتان وخمسة

وستون بيدرا للحنطة سبع مائة كر، (11) الشعير والأرز الغان وأربع مائة

كر، الورق مائة الف درم ٥

a) A om. b) B طسوج. c) In B desiderantur haec. d) B
 الف درم. e) B مائة وخمس. f) A اما. g) B الف و Kod.
 ut rec. h) B احد. i) B الف درم

طُسُوجُ بَارُوسَنَا^a ونَهْرُ الْبَلَكِ الرَّسَاتِيْقِ عَشْرَةٌ * الْبِيَادِرُ سِتْمَائَةٌ
 وَارْبَعَةٌ وَسِتُّونَ بِيَدِرًا لَلْحَنَطَةِ الْفِ وَخَمْسَ مَائَةٍ كَرًا، الشَّعْبِيرُ اَرْبَعَةٌ اَلْفُ
 وَخَمْسَ مَائَةٍ كَرًا، الرُّوزِيُّ مَائَتَا الْفِ وَخَمْسُونَ الْفَاءُ ٥
 السِّيْبِيْنَ وَالرُّوْقِفَ d ضِيَاعٌ جُمِعَتْ مِنْ عِدَّةٍ طَسَاسِيْجٍ وَصِيْرَتْ ضَيْعَةً
 وَاحِدَةً فِيْهَا اَعْظَمُ قَدْرًا مِنْ طُسُوجِيْنَ وَتَقْدِيْرُ الْعُشْرِ مِنْهَا مِنَ الْحَنَطَةِ ٥
 خَمْسَ مَائَةٍ كَرًا، وَمِنْ الشَّعْبِيرِ خَمْسَةٌ اَلْفُ وَخَمْسَ مَائَةٍ كَرًا، وَمِنْ الرُّوزِيِّ
 مَائَةٌ ٥ وَخَمْسُونَ الْفَاءُ ٥
 طُسُوجُ فُرَاتٍ بِاَدَقْلَى f رَسَاتِيْقِهِ * سِتَّةٌ عَشْرٌ g بِيَادِرِهِ مَائَتَانِ وَاحِدٌ
 وَسَبْعُونَ بِيَدِرًا h لَلْحَنَطَةِ الْفَا كَرًا، الشَّعْبِيرُ وَالاَرَزُّ الْفَانِ وَخَمْسَ مَائَةٍ
 10 كَرًا، الرُّوزِيُّ تِسْعَ مَائَةٍ الْفِ دَرَمٌ ٥
 طُسُوجُ السِّيْلِيْحِيْنَ وَبَيْدِ الْخَوْرُوْقِ وَطَيْرِيْبَاكٍ بِيَادِرِهِ اَرْبَعَةٌ وَثَلَاثُونَ
 بِيَدِرًا h لَلْحَنَطَةِ الْفِ كَرًا، الشَّعْبِيرُ الْفِ وَسَبْعَ مَائَةٍ i كَرًا، الرُّوزِيُّ مَائَةٌ
 الْفِ j وَارْبَعُونَ الْفَاءُ ٥
 طُسُوجِيٌّ k رُوْدْمَسْتَانِ وَهَرْمَزَجَرْدٍ لَلْحَنَطَةِ خَمْسَ مَائَةٍ كَرًا، الشَّعْبِيرُ
 15 خَمْسَ مَائَةٍ (12) كَرًا، الرُّوزِيُّ عَشْرَةٌ اَلْفُ دَرَمٌ ٥
 طُسُوجُ نِسْتَرِ الرَّسَاتِيْقِ سَبْعَةٌ بِيَادِرِهِ مَائَةٌ وَثَلَاثَةٌ وَسَبْعُونَ l بِيَدِرًا h
 لَلْحَنَطَةِ الْفِ وَمَائَتَانِ وَخَمْسُونَ كَرًا، الشَّعْبِيرُ وَالاَرَزُّ الْفَا كَرًا، الرُّوزِيُّ
 ثَلَاثُمِائَةٌ الْفِ دَرَمٌ ٥
 اِبْغَارٌ يَّقْطِيْنَ مِنْ عِدَّةٍ طَسَاسِيْجٍ تَقْدِيْرِهِ مِنْ h الرُّوزِيِّ مَائَتَا الْفِ
 20 * وَارْبَعَةٌ اَلْفُ m دَرَمٌ وَثَمَانُ مَائَةٌ وَارْبَعُونَ دَرَمًا جَحْفٌ n بَيْتُ الْمَالِ ٥
 سَقَى دَجَلَةَ وَالْفِرَاتَ

a) A باروسنا. b) A وستبايه، B ستمائة ut solet scribere
 بِيَادِرِهِ. c) B مائة. d) Kod. hanc regionem ap-
 pellat البرس الاعلى والاسفل. e) B مائتان; Kod. ut rec. f) A
 بِاَدَقْلَى. g) B عشرة. h) A om. i) B et Kod. وَخَمْسُمِائَةٌ. k) B
 طُسُوجِ. l) B وستون. m) B om. n) وجحف.

كسورة كَسَكْر وفيها نهر الصلّة وَبَقَّة ه والريان كان يرتفع فيها من
خارجها وسائر ابواب مالها b سبعون الف الف درهم e تقديرها من
للنطة ثلثة آلاف d كَر، ومن الشعير والارز عشرون الف كَر، ومن
الورق مائتا الف e درهم ٥

للجانِب الشرقي

5

طسوج بُزجَسَابُور f رساتيفه تسعة بيادره مائتان وثلثة g وستون
بيدرا للنطة الفان وخمس مائة كَر، الشعير الفان ومائتا كَر، الورق
ثلثمائة الف درهم ٥

طسوج الرادانيّين h رساتيفه ستّة i عشر (13) بيادره ثلثمائة واثنان وستون
بيدرا للنطة اربعة آلاف وثمان مائة كَر، الشعير * اربعة آلاف k
وثمان مائة كَر، الورق مائة الف وعشرون الفا ٥

طسوج نهر بُزج للنطة مائتا كَر، الشعير الف كَر، الورق مائة
الف درهم ٥

طسوج كَلَوَانِيّ i ونهر بين الرساتيف ثلثة البيادر اربعة وثلثون
بيدرا m للنطة الف وستمائة كَر، الشعير الف وخمس مائة كَر،
الورق ثلثمائة الف وثلثون الف درهم m ٥

طسوجي n جازر والمدينة العتيقة الرساتيف سبعة البيادر مائة
وستة عشر بيدرا للنطة الف كَر، الشعير الف وخمس مائة o كَر،
الورق مائة p الف واربعون q الفا ٥

a) Cf. Jákút sub حوز et in v. b) B ins. من الورق et mox habet للنطة ومن omisso تقديرها. c) Kod. dicit reditum antiquitus fuisse 90,000 drachmas. Non autem dubito lectionem سبعون esse vetus vitium pro تسعة. Vid. porro ad versionem. d) Kod. ثلثون الف. e) Kod. add. وسبعون الف B haec inde a الورق non habet. f) A بزرخسابور B بزرخسابور. g) B om. h) B الرادان. i) B تسعة. k) B الف. l) A كَلَوَانِيّ. m) A om. n) B طسوج. o) B واربعائة (non وسبعائة ut in edit.); Kod. ut rec. p) B et Kod. مائتا. q) B وخمسون.

- طُسُوج رُوسْتَقْبَادَه الخنطة الف كَر، الشعير والدخن الف واربع
 مائة كَر، الورق مائة الف وسبعون الفا هـ
- طُسُوجِي مَهْرُودِ وَسِلْسِلِ الخنطة الفا كَر، الشعير الفان و خمس
 مائة كَر، الورق مائتا الف وخمسون الفا هـ
- طُسُوجِي جَلُولَا وَجَلَّتْنَا الرساتيف خمسة البيادر ستة وسبعين e
 بيدرا الخنطة الف كَر، (14) الشعير الف كَر، الورق مائة الف درم f هـ
- طُسُوجِ الذِيْبِيْنَ الرساتيف اربعة البيادر مائتان وثلثون بيدرا f
 الخنطة سبع مائة كَر، الشعير الف وثلثمائة كَر، الورق اربعون الفا هـ
- طُسُوجِ الدَّسْكِرَةِ والرستاقين الرساتيف سبعة البيادر اربعة واربعون
 بيدرا f الخنطة الفا g كَر، اشعير الفا h كَر، الورق سبعون الفا هـ 10
- طُسُوجِ بَرَازِ الرَّوْزِ الرساتيف سبعة؛ البيادر ستة وثمانون h بيدرا f
 الخنطة ثلثة آلاف كَر، الشعير * خمسة آلاف وخمس مائة i كَر، الورق
 مائة الف وعشرون الفا هـ
- طُسُوجِ البَنَدِيْبِيْحِيْنَ الرساتيف خمسة البيادر اربعة وخمسون
 بيدرا f الخنطة سبائة كَر، الشعير خمس مائة كَر، الورق مائة 15
 الف درم هـ
- طساسبج النَّهْرَوَانَاتِ الرساتيف احد وعشرون البيادر ثلثمائة
 وثمانون بيدرا f طُسُوجِ النَّيْرَوَانِ الاعلى من الخنطة الفان وسبع مائة
 كَر، ومن f الشعير الف وثمان مائة كَر، ومن f الورق ثلثمائة الف
 وخمسون الفا هـ 20

a) A رُوسْتَقْبَادَه. Haec regio et sequens in B desiderantur. Quod hic habet in praec. درم الف وخمسون الف non videtur esse var. lect., sed ad descriptionem regionum مهْرُودِ وَسِلْسِلِ pertinere.

b) Kod. الفا وست واربعون الفا. c) Kod. الف. d) Kod. مائة. e) B وستون. A om. بيدرا. f) A om. g) B الف; Kod. ستة B. h) الف وثمان مائة. i) B مائة. h) B الف; Kod. مائة. i) B مائة. h) B وعشرون. l) B الفا; Kod. ut rec.

- (15) طَسُوْجُ النَّهْرَوَانِ الْاَوْسَطِ مِنَ الْخِنْطَةِ الْفِ كَرًا، وَمِنَ الشَّعْبِ
خَمْسَ مِائَةِ كَرًا، وَمِنَ الرُّوقِ مِائَةَ الْفِ دَرَاهِمًا ٥
طَسُوْجُ النَّهْرَوَانِ الْاَسْفَلِ مِنَ الْخِنْطَةِ الْفِ كَرًا، وَمِنَ الشَّعْبِ الْفِ
وَمِائَتَا كَرًا، وَمِنَ الْرُّوقِ مِائَةَ الْفِ وَخَمْسُونَ الْفَا ٥
٥ طَسُوْجُ بَادْرَايَا b وَبَاكْسَايَا الرِّسَاتِيْقِ سَبْعَةَ مِائَتَانِ وَسَبْعَةَ بِيَادِرِ
لِلْخِنْطَةِ اَرْبَعَةَ اَلْفٍ وَسَبْعَ مِائَةِ كَرًا، الشَّعْبِ خَمْسَةَ اَلْفٍ كَرًا، الرُّوقِ
ثَلَاثِمِائَةَ الْفِ وَثَلَاثُونَ الْفَا ٥
كُرَّةُ اسْتِنَانِ شَاذِ فَيَّرُوْزِ وِجِ حُلُوْنِ وَطَيْفَةِ حُلُوْنِ مَعَ الْجَابَرِقَةِ
وَالاَكْرَاكِ * مِنَ الرُّوقِ d الْفِ الْفِ وَثَمَانِ مِائَةَ الْفِ ٥
١٠ مَبْلَغُ جَبَايَةِ السُّوَادِ

ثَمَّا مَبْلَغُ جَبَايَةِ السُّوَادِ فِي الْقَدِيْمِ ثَمَّهُ جُبِي لُقْبَانِ الْمَلِكِ * اِبْنِ
فَيَّرُوْزِ d مِائَةَ الْفِ الْفِ وَخَمْسِيْنَ الْفِ الْفِ كَرًا * دَرَاهِمًا مِثْقَالِ e، وَامْرُ
عَمْرِ بْنِ الْخَطَّابِ بِمَسْحِ f السُّوَادِ وَطَوْلِهِ مِنَ الْعُلْتِ وَخَرَبِي g اِلَى عِبَادَانَ
وَعُوْه h مِائَةَ وَخَمْسَةَ وَعِشْرُونَ فَرَسَخًا وَعَرْضَهُ مِنْ عَقَبَةِ حُلُوْنِ اِلَى الْعُدَيْبِ
١٥ وَهُوَ i ثَمَانُونَ فَرَسَخًا فَبْلَغُ جَبَايَةِ (16) سِتَّةَ وَثَلَاثِيْنَ الْفِ الْفِ جَرِيْبِ
فَوْضِعَ عَلٰى كُلِّ جَرِيْبِ الْخِنْطَةِ اَرْبَعَةَ دَرَاهِمًا وَعَلٰى جَرِيْبِ الشَّعْبِ دَرَاهِمِيْنَ
وَعَلٰى جَرِيْبِ النَّخْلِ ثَمَانِيَةَ دَرَاهِمًا وَعَلٰى جَرِيْبِ الْكُرْمِ سِتَّةَ دَرَاهِمًا وَعَلٰى
جَرِيْبِ الرُّطَابِ سِتَّةَ دَرَاهِمًا وَخْتَمَ عَلٰى خَمْسِ مِائَةِ الْفِ اِنْسَانَ لِلْجَرِيْبَةِ
عَلٰى الطَّبَقَاتِ فَجَبِي عَمْرِ بْنِ الْخَطَّابِ السُّوَادِ مِائَةَ الْفِ الْفِ وَثَمَانِيَةَ k
٢٠ وَعِشْرِيْنَ الْفِ الْفِ دَرَاهِمًا وَجَبَاهُ عَمْرِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيْزِ مِائَةَ الْفِ الْفِ
وَاَرْبَعَةَ وَعِشْرِيْنَ الْفِ الْفِ دَرَاهِمًا وَجَبَاهُ الْحَجَّاجِ بْنِ يُوْسُفَ ثَمَانِيَةَ

a) A et B om. b) A iterum بَادْرَايَا. c) B الكاناركة. d) A om.
e) B مَثْقَل. Ibn Rosteh f. 122 r. post الْفِ الْفِ hَابِتْ مِثْقَالِ
وَحُرِي A g). انْ يَمْسَحُ B f). مِائَةُ الْفِ وَخَمْسُونَ الْفِ مَثْقَالِ
B non habet. h) B وَذَلِكَ. i) B وَذَلِكَ خَمْسَةَ وَ sēd cf. Jākūt III,
Ivo, 3. k) B om. Deinde A وَعِشْرُونَ.

عشر الف الف درم ليس فيها مائة الف الف وذلك لعسفه وخرقه
وظلمه واسلفهم الف الف درم فحصل له ستة عشر الف الف درم
ومنع اهل السواد من ذبح البقر لتكثر الحرائث والزراعة فقال الشاعر
في ذلك

شَكُونًا إِلَيْهِ خَرَابَ السَّوَادِ ه فَحَرَّمَ جَهْلًا لِحُرْمِ الْبَقْرِ 6
وكان أجتى للسرى ابرويز خراج مملكته في سنة ثمان عشرة من ملكه
* اربع مائة الف الف مثقال وعشرين الف الف مثقال (17) يكون
وزن سبعة ستمائة الف الف *d* ثم بلغت جباية مملكته بعد ذلك
ستمائة الف الف مثقال 5

10 ملوك الارض في اول الزمان ومملكتهم
كلن افريديون ه قسم الارض بين بنيه الثلاثة فملك سلم *f* وهو شرم
على المغرب فملوك الروم والسغد *g* من ولده وملك طوش وهو طوج
على المشرق فملوك الترك والصين من ولده وملك ايران وهو ايرج
على ايرانشهر وهو العراق فالاكاسره ملوك العراق من ولده قال شاعرهم

a) دروى فحرم عنا اى علينا et in marg. A علنا b) العراق. B a) B et Jákút III, 108, 21 ut rec. c) A et B اربعة, sed in marg. A semixerum. Cf. Kremer, *Kulturgesch.* I, 257 ann. 3.
d) Idem habet Tabarí I, 1.42, 5, cf. Nöldeke l. l. p. 355. B qui haec alio loco habet (ed. p. 41 sq.): يكون ذلك بوزن الدرهم سبع: مائة الف الف وخمسة وتسعين الف الف legendum est وتسعين وتسعين, itaque 175,000,000, nititur lectione $120,000,000 \times \frac{10}{7}$.
e) B (qui haec alio loco habet, ed. p. 42 seq.) h. l. قريديون.
f) Addidi voc.; male Fl. ad Jákút I, 108, 5 jubet scribere سلم, nisi falsa lectione versus apud Ják. A habet deinde شرم. Infra in versu A شلم, sed B ut Tabarí I, 108, 10, 13, 3, 5, Masúdí II, 116, Berúni l. 2, Ják. l. l., Ibn Badrún p. 11, omnes ut rec.
g) B ut solet الصغد.

وَقَسَيْنَا مُلْكَنَا فِي دَهْرِنَا قَسَمَةَ اللَّحْمِ عَلَى ظَهْرِ الرِّضَمِ
فَجَعَلْنَا الشَّامَ وَالرُّومَ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ إِلَى الْغَطْرِيفِ سَلَمَ
وَلِطُرُوجِ جِعَلِ التُّرْكُ لَهُ وِبِلَادِ الصِّينِ ^a يَحْوِيهَا أَبْنُ عَمَّةٍ
وَلَايِرَانَ جَعَلْنَا عَنْوَةً فَارِسَ الْمُلْكَةِ ^d وَفَرْنَا بِالنِّعَمِ

القاب ملك الارض

5

ملك العراق الذى تسميه العامة كِسْرَى وهو شاهانشاه ^e ملك
الروم الذى تسميه العامة قَيْصَر هو ياسيل ^f، ملك الترك (18)
والتبت والخزر كلهم خاقان خلا ملك الخزر ^g فانهم يسمونهم جَبْغِيه ^h،
ملك الصين بَغْبُور؛ فهولاء ولد اثريذون، ملك الهند الاكبر بلهراً ^k
10 اى ملك الملوك، ومن ملوك الهند جاية وملك الطافن ^l وملك
الخزر ^m وغاية ⁿ ودهى ^o وملك قامرون، ملك الزابج الفنجب ^p،

a) ببلاد الترك. Mas., Berûni, Jâk. et Ibn Badr. ببلاد الشرق B
Nowairi (Ms. Leid. 2 d f. 27 v.) ut rec. b) Mas. et Jâk. برغم.
c) Ber. العراق. d) Ber. تار بالملك. e) شاه شاه B. f) وهو B
جيبويه 16، 144، Cf. Tabari II، 16، الخزر A، الخزر B، الخزر C،
جيبويه B h. l.، جيبويه infra cod. p. 38، جيبويه A h. l. الخزرى
infra جيبويه؛ Tabari II، 17.4، 9 (cf. ann. k)، 14.6، III، 10، 18 et alibi
receptum est جيبويه et hinc apud Jakûbî Hist. II، 479؛ IA IV،
431، جيبويه VI، 14، 2، جيبويه cum var. l. جيبويه. Aghânî XIV، 331 l. ult. خنويه. Sojûti Lobb al-Lobb 4. جَبْغِيه
(cf. Suppl.). Male in حوته corruptum apud Berûni l. 1، 2. Taifûri
Cod. Mus. Brit. f. 13 r. هرودن بن جيبويه. i) يغبور B. Idem
vitium Aghânî III، 46. k) بلهرا B. l) الطافر B. m) الخزر A،
الخزر B h. l. s. p.، infra الخزر. n) Sic A hio et infra؛ B h. l. عانه،
infra عابه Cf. Edrisi I، 173. o) A hic et infra دهى (h. l. ودهى).
Quoque Edrisi sic legit. Deinde A ملك sine. p) A القماخت B،
الفخت Edrisi، الفنجب Masûdi I، 394، الفنجب (cf. Edr. p. 88
الفنجب، Masûdi I، 340 الفنجب). Vid. ad versionem.

ملك النوبة كاييل *a*، ملك الحبشة النجاشي، ملك جزائر البحر
الشرقي المهرج، ملك الصقالب *b* قناز *c* ٥

الملوك الذين سماهم * اردشير شاهين *d*

بُزُك كوشان شاه *e*، كيلان شاه *f*، بُوذ أردشيران شاه *g* يعنى
الموصل، ميسان شاه *h*، بُزُك ارمينان شاه *i*، آذرباكن شاه *k*، ٥
سجستان شاه *l*، مروشاه، كُرمَان شاه، بَدَشَوَار كَر شاه *m*، يمان شاه *n*،
تازيان شاه *o*، كاذش شاه *p*، بَرجان شاه *q*، اموكان شاه *r*، سايبان
شاه *s*، مشكردان شاه *t* (بخراسان)، اللان شاه (موقان *u*)، براشكن
شاه *v* (بآذربيجان)، قُص شاه (بكرمان)، مَكران شاه (بالسند)،
تُورَان شاه *w* (بالترك)، عندوان شاه *x*، كَابِلان شاه *y*، شيربان 10

a) B s. p. *b*) B الصقالب. *c*) A قنن، B قباد; Ber-
rânt ١.٢, 1 قَبَار، pro quo ad vers. p. 399 propositum est quod edidi
i. e. *Knaz*, *Knæz* («a derivatum from the Teutonic *cuninga*»).
Idem suadet Kern. *d*) B شاها شاه. *e*) B كوسان شاه. *f*) B
شاه i. e. جيلان. *g*) B ويوبداررسمان شاه; cf. Tabarî I, ٨٢,
12, Nöldeke p. 20. Addidi voc. Pro يعنى B يعنى A. يعنى الموصل
in margine habet. *h*) B مسون شاه وعى ميسان. Videtur legen-
dum اميار شاه، cf. Jâkût IV, ٧٦, 1. *i*) A ارمينان شاه، B
k) B ادريك عن شاه. *l*) B سكستان شاه. *m*) Cf. Nöldeke, Gesch.
des Artachschir in Beitr. z. Kunde d. ig. Sprachen IV, p. 47 ann.
2 Petaschwargar. A بدشواركوشاه، B بدشواركوشاه. *n*) B سمدار
لارمان شاه. An forte سمدان Jâkût in v. ? *o*) B نارمان شاه.
p) B كارم شاه. *q*) B فرحان شاه. *r*) B امركانشاه. *s*) B
سايبان شاه. Quod in parenthesi sequitur A
inter lineas scriptum habet, B in textu. *u*) Non certum est utrum
hic an post كاذش شاه ponendum sit. B non habet. *v*) B براسكن
شاه sine gloss. *w*) B موردان شاه. *x*) B add. بالهند. *y*) B add.
بكابيل.

شاه *a* (بأذربيجان)، ريجان شاه *b* (من الهند)، قيقان شاه *c*
 (بالسند)، بلاشجان شاه *d*، داوران شاه (بلاد الداور)، تخشبان
 شاه *f*، قشميران شاه، بكردان شاه *g*، كذابت شاه *h*، فهذه
 أسماء الملوك

خبر المشرق

6

ثم نبدأ بالمشرق وهو رُبُع المملكة ونبدأ بذكر خراسان وكانت
 تحت يدى *k* اصبيها بأدوسبان *l* واربعة مرازية الى كل مرزبان رُبُع
 خراسان (19) فربع الى مرزبان مرو الشاهجان واعمالها وربع الى مرزبان
 بلخ وطخارستان وربع الى مرزبان هراة وبوشنج *m* وبأدغيش وسجستان
 قال ابن مقرغ

وَبِزْمِ هَرَاةَ اسْتَعَاكَ الْمُنَادِي ذَهَبْتَ تَيْسَارًا وَدَعَا يَبِينًا
 وربع الى مرزبان ما وراء النهر

الطريق *n* من مدينة السلام الى اقصى *o* خراسان

من بغداد الى النهروان اربعة فراسخ، ثم الى ديسر بازام اربعة
 فراسخ، ثم الى الدسكره ثمانية فراسخ، ثم الى جلولا *q* سبعة فراسخ
 قال الشاعر

a) B شيران شاه. *b*) B دان شاه sine gloss. (A e. voc. et. ح.)
c) B دعبان شاه. *d*) B بلاسجان شاه. *e*) B ببلاد. *f*) B بحسان
 قال ابو القاسم ابن B. *g*) Voc. in B. *h*) B كذاب شاه. *i*) B قتل ابو القاسم ابن B. *j*) B قتل ابو القاسم ابن B.
 et mox وكان تحت يد B. *k*) B addidi. خبر المشرق Titulum. خرداذبه
 Mox B. وبوشنجك. *l*) وبوشنجك B. *m*) نادوسنان B. *n*) و sine اربعة
 و. *o*) بلاد. *p*) Sic A, B et. *q*) B ins. ذكر الطريق B. وسجستان
 Cum noto Bārimma. *r*) Edriaf II, 159. *s*) Kod. s. p. Edriaf II, 159. *t*) e; Kod. s. p. Edriaf II, 159. *u*) e; Kod. s. p. Edriaf II, 159.
 comptoni nequit. Ibn Rosteh f. 188 r. habet تيرمه. Codd. Tab.
 II, ٩.٣, 16, ٩.٤, 4 eodem modo inter se discrepant: tres habent
 تيرما, sed optimus cod. Peterm. *v*) B حلوان. *w*) B male حلوان.

يَوْمَ جَلُولَاءَ وَيَوْمَ رُسْتَمٍ وَيَوْمَ زَحْفِ الْبَلَكِ ^a الْمَقْدَمِ
 ثُمَّ إِلَى خَانِقِينَ سَبْعَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى قَصْرِ شِيرِينَ سِتَّةَ ^b فَرَاسِخٍ،
 قَلَّ حَمَادَ عَجْرَدَ،

جَعَلَ اللَّهُ سِدْرَتِي قَصْرَ شِيرِينَ فِدَاءً لِنَخْلَتِي حُلُونِ
 مِنْ أَرَاكِ شَهْرَزُورٍ سَارٍ مِنْ قَصْرِ شِيرِينَ إِلَى دِيرِكْرَانَ ^d فَرَاسِخِينَ، وَمِنْ ⁵
 دِيرِكْرَانَ إِلَى شَهْرَزُورٍ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ فَرَاسِخًا وَمَدِينَتَهَا نَيْمِ أَرْزَاهِ ^e أَيْ
 نِصْفِ الطَّرِيقِ مِنَ الْمَدَائِنِ إِلَى بَيْتِ نَارِ الشَّيْبِزِ، وَمِنْ قَصْرِ شِيرِينَ
 إِلَى حُلُونِ خَمْسَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ عَقِبَةُ حُلُونِ وَمِنْ حُلُونِ إِلَى مَادْرُوسْتَانَ ^g
 (20) أَرْبَعَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى مَرْجِ الْقَلْعَةِ سِتَّةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى قَصْرِ يَزِيدَ
 أَرْبَعَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى الرَّبِيدِيَّةِ سِتَّةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى خَشْكَارِيشِ ^h ¹⁰
 ثَلَاثَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى قَصْرِ عَمْرٍو، أَرْبَعَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى قَرْمِيسِينَ ^k
 ثَلَاثَةَ فَرَاسِخٍ وَشَبْدَازِ أَقْلَ مِنْ فَرَاسِخِينَ مِنْهَا يَسْرَةً وَأَنْتَ تَرِيدُ طَرِيقَ
 خِرَاسَانَ، ثُمَّ إِلَى الدُّكَّانِ تِسْعَةَ فَرَاسِخٍ، ثُمَّ مِنْ أَرَاكِ نَهَاوَنْدِ وَأَصْبَهَانَ
 أَخَذَ مِنَ الدُّكَّانِ عَلَى الْبَيْتِ إِلَى مَادْرَانَ ثُمَّ إِلَى نَهَاوَنْدِ وَهِيَ أَحَدَى
 كُرَّوْرِ الْجَبَلِ ¹⁶

a) Tabari ed. Kosegarten III, v. الكوفة. b) Sec. B et Ibn Rosteh; A et Kod. سبعة. Kod. vero dicit distantiam Bagdad-Holwân esse 41 Par. c) *Aghânî* XIII, 94. d) دير كران; Ibn Rosteh في 8، 340. e) Cf. Mistar ibn Mohalhil apud Jâkût III, 340, 8. الفار. f) A. نيمراه. Ibn Rosteh. وقتنا غذا يقال لها نيم ازراي. g) A. مادروسان، B. ماروسان، Kod. مادروسكان. vid. Jâkût in v. et Kazwîni II, 302, unde restitui مادروسكان apud Mokaddasi 30, 6. حسكرين. h) حسكرابن B. حسكرابن. i) A et Kod. عمر; B ut rec. Vid. Mokadd. 30, 8 et f. 1, 5. k) B ستة، Ibn Rosteh سبعة، B et Kod. سبعة. l) B et Kod. قورميسين i. e. قورميسين. sed lectio constat eo quod Kod. inter قورميسين et ماذران distantiam dat 31 Par.

وكرر للجبل ماسبدان *a* ومِهْرَجَانَقْدِي وماء الكوفة وهي الدينور وماء
 البصرة وهي نهاوند وهمدان وقم، وخراج الدينور ثلاثة آلاف الف
 وثمان مائة الف درهم *b*، وكانت الفرس قسطت على الجبل وأذربيجان
 والرى وهمدان والماعين وطبرستان وديباوند *c* وماسبدان ومِهْرَجَانَقْدِي
 وحلوان وقومس ثلاثين *d* الف الف درهم *e*

وكرر اصبهان *e* ثمانون فرسخا في ثمانين فرسخا وهي سبعة عشر
 رستاقا في كل رستاق *f* ثلاثمائة وخمس وستون قرية قديمة سوى
 المُحَدَّثَة وخراجها سبعة آلاف الف درهم وهي واسعة الارض كثيرة
 العبارات *g* طيبة الهواء *h*

ذكر رساتيف اصبهان

10

رستاق مارين *i* وفيه قلعة بناها طهمورث فيها بيت نار، رستاق
 كروان، رستاق بُرْخَوَار *k*، رستاق اوان *l*، رستاق ابار *m*، (21)
 رستاق الايران *n*، رستاق الياذ *o*، رستاق قهستان *p*، رستاق
 القمندان، رستاق برآن، رستاق الروذ، رستاق رويدشت *q* وفيه
 16 يغيص زرنورد ويخرج بكرمان وبينهما تسعون فرسخا، رستاق

a) A hic et mox ماسبدان (B ماسندان. Habet haec alio loco, ed. Par. p. 42). *b*) Additamentum in B كورة اصبهان وانما اُفردت (B)

ويقال ان قم من كورة اصبهان وانما اُفردت (B) *c*) B (qui haec bis habet, ed. p. 36 et 42). *d*) B semel وقومس ونيهاوند وقومس (21). *e*) B ins. وهي. *f*) B ins. منها. *g*) B العبارات. *h*) Additamentum in B يقال ان رساتيف اصبهان عشرون سوى رستاق قم (B) فانها كانت من اصبهان. *i*) A مارس. Vid. ad Ibn al-Fakih ٢٦٣ c. *k*) A برجان. *l*) Ibn Rosteh, الرن, codd. Ibn al-Fakih اوان (re-
 cepti ibi ارزان conjectura). *m*) A ابار. Secutus sum Ibn R.; Jákút I, ٢٦٤, 11. اباران. *n*) Sic. Apud alios non invenio nomen. Forte legendum السراز (Ibn R., Abú No'aim; Jákút رازان), sed Jakúbi al ann. *o* habet البران. *p*) Cf. Jákút in v. Lectio ultima litterae incerta est, forte est ن, forte ف *q*) A ق. *q*) A قهستان. *q*) A

رويدست

اروند *a*، رستاق آرڤستنان، رستاق سَرْد تاسان، رستاق جَرم تاسان، رستاق قَم، رستاق ساوة، رستاق تَيَمَرَة الصغرى، رستاق تَيَمَرَة الكبرى، رستاق قايسف *b*، رستاق جابلق، رستاق برف الروذ، رستاق درانقان *c*، رستاق قَريدين، رستاق وَرْد *d*، وخبني الفضل بن مروان انه قبله اصبهان وقسم بستة عشر الف الف درهم ⁵ بالغاية على انه لا مرونة على السلطان وكان كيقاوس ملك جوندرز عليها

ومن الدكان الى قصر اللصوص سبعة فراسخ، ثم الى خندان *f*
سبعة فراسخ، ثم عقبة همدان الى قرية العسل *g*. ثلثة فراسخ،
ثم الى *h* همدان خمسة فراسخ ¹⁰

من همدان الى قزوین

ومن همدان على رستاق الخرقان؛ الى قزوین اربعون فرسخا
ومن همدان الى درزوا *k* خمسة فراسخ، ثم الى بوزنجرد *l* خمسة
فراسخ، ثم الى زره *m* اربعة فراسخ، ثم الى طرزة *n* اربعة فراسخ

a) Alibi non invenio. Forte l. بُرْزَوْنْد Ibn al-Fakih ٢٦٣, 6.
b) A تاسف, Abû No'aim II f. 57 v. قايسف, Ibn Khallie. n. 352
p. ٧١ (vers. Slane II, 101). ثاتف. *c*) Habet quoque Jákût l. 11.
d) Alibi non invenio. *e*) A قَبْل. Vid. ad vers. *f*) Kod. اسدابان
quod a latere hujus stationis jacet (Ibn R. Hoc jam conjectura
statuit Sprenger, *Routen* p. 11). B habet primum ante

ومن الدكان الى خندان ستة فراسخ. ثم خندان سبعة فراسخ.
ثم الى حندان ستة فراسخ. *g*) ابن ر. ده انكبين. *h*) In B signum verbi omissi, quod vero
in marg. vix legi potest. Videtur esse حومة. Sic annotaveram, sed
quia supra همدان عقبة in B non exstat, forte h. l. supplere vo-

luit عقبة. *i*) Voc. sec. Jákût; A الخرقان. *k*) A ديورا, B درزوا,
Ibn R. دريق, Kod. دربرا, Edrisi II, 165 ادرنو. Vera lectio est
incerta; cf. Tomaschek *Zur hist. Topographie von Persien* I, 13.

l) A بوزنجرد forte ex بوزنجرد. *m*) Sic A aut زره B ارزه, Kod. دره, Ibn
R. دره, Edrisi sec. Sprenger *Routen*, p. 12 زره. In mappa Kiepert *Zerre*.
n) Sic A et Ibn R.; B et Edr. طرزة, Kod. طرده; cf. Tomaschek p. 14.

ثم الى الأسيارة اربعة فراسخ، ثم الى بؤسنته وروده ^a ثلثة فراسخ، ثم الى داوداباذ اربعة فراسخ، ثم الى سوسنقين ^b ثلثة فراسخ، ثم الى درود اربعة فراسخ، (22) ثم الى ساوة خمسة فراسخ، ثم الى مشكويه ^c تسعة فراسخ، ثم الى قسطاذة ثمانية فراسخ، ثم الى الرى سبعة فراسخ، فذلك مائة وسبعة وستون فرسخا، قال ابو العتابة

لِيُصْلِحَ الرِّىَ وَأَقْطَارَهَا وَيَبْطِرَ الْخَيْرَ بِهَا مِنْ يَدِهِ
وخرج الرى عشرة آلاف درهم ^f

ومن الرى الى قزوين ذات اليسار سبعة وعشرون فرسخا، ومن 10 قزوین الى أبهر اثنا عشر فرسخا، ومن أبهر الى زنجان خمسة عشر فرسخا ^g

ومن الرى الى مقصل أباز ^h اربعة فراسخ، ثم الى كاسب ⁱ ستة فراسخ، ثم الى افریدين ^k ثمانية فراسخ، ثم الى الخوار ستة فراسخ، ثم الى قصر الملح سبعة فراسخ، ثم الى رأس اللب

^a) B نوسه وروده (A quoque وروده). Apud Ist., Ibn H. et Mokadd. بوسنه male recepti. ^b) B سوسنقى، Kod. سوسنقى، Edr. سوسنقى، Mokadd. f.. ult. سونقین (et سونقین) cf. Tomaschek p. 14. ^c) B et Edr. non habent; Kod. درود، Ibn R. درود. ^d) Voc. sec. Jákút, Ibn R. مَشْكُوبِه; B مَسْكُوبِه. ^e) Sec. B, Kod. et Ibn R.; A تسعة. Kod. dicit distantiam Hamadhán-Rey esse 64 Paras. ^f) B haec habet alio loco, ed. p. 42. ^g) Locum laudat Abulf. f19. ^h) B مقصل اباز، Kod. فصلاباذ، Edr. مغل اباز. ⁱ) B كاسن; Kod. semel كاسب، semel كاسن، Ibn R. الياسب. Hi stationem ponunt inter الخوار et افریدين et sic Edr. (II, 175) et Istakhrí f10, qui vero eam nuncupant كهنده s. كهنده. ^k) Lectionem confirmant Ibn R. (افریدون)، Kod. (افریدين)، Merácid et codd. Istakhrí L et B. Edidi ibi افریدين sec. textum editum Jákúti et Edr.; B habet فرخدين.

سبعة فراسخ، ثم إلى سِنَانِ ثمانية فراسخ، ثم إلى آخِرِينَ ^a
تسعة فراسخ، ثم إلى قُومِس ثمانية فراسخ، فمن الرِّى * إليها ثلاثة
وستون ^b فرسخًا
ثم إلى الحَدَادَةِ سبعة فراسخ، ثم إلى بَدَش ^d سبعة فراسخ،
ثم إلى مِيهَد اثنا عشر فرسخًا، ثم إلى هَفَنَكَنْد ^f سبعة
فراسخ، ثم إلى آسَدَابَاك سبعة فراسخ، ثم إلى بَهَم ابَاك سِتَّة
فراسخ، ثم إلى التُّورِق ^g سِتَّة فراسخ، ثم إلى خُسْرُو جَرْد سِتَّة
فراسخ، ثم إلى حُسَيْن ابَاك سِتَّة ^h فراسخ، ثم إلى سَنَكِرْدَرِ
خمسَة فراسخ، (23) ثم إلى بِيَسْكَنْد ^k خمسَة فراسخ، ثم إلى
نِيَسَابُور خمسَة فراسخ، ولنِيَسَابُور قَهَنْدَرِ، فمن بَغْدَاك إلى نِيَسَابُور ¹⁰

a) اجزین 176 p. Edr., اخرین. Ibn R. اجزین. Kod. اجزین B
Est idem locus quem Jákút I, 59, 14 appellat آخر. Cf. Tomaschek
I, p. 81 Akhori-Ahuān. b) إلى قومس سبعون B, sed Edrisi
quoque 189 M = 63 Par. c) A تسعة. B لحداره. Ibn R. لحرارة pro
الحداد. d) A perspicue نَدِيش cf. Jákút IV, 73, 10. B
حدس. Ibn R., Ist., Ibn H. et Mokadd. ut rec. coll. Jákút I, 53,
16. Kod. habet كرمين et سوس. e) B مَمِيَل B, Kod. منجد, Edr.
ميمي. Maimai p. 78, Nunc, v. Tomaschek p. 78, (مبدار) مبرار
(مرجان، المورجان) مورجان. Ibn R., Ist. et Mokadd. habent
quod Edr. male inserit. Sive idem est locus, sive vicinus. f) A
عَنْبِكِيد; B عَمَكَنْد, Edr. عَشْكَيِيد, Kod. قَهَنْدَر; Ibn R., Ist. et
Mokadd. عَقْدَر (عقد). Pro سبعة Ibn R. ثمانية. g) B et Kod.
om., Edr. نون. Mokadd. 30, 6. انبوت. h) Kod. et Edrisi اربعة,
Ibn R. خمسَة; B om. stationem. i) A سَبَكِرْدَر; B سَبَكِرْدَر, Kod.
سَكِرْدَر; Ibn R. سَكِرْدَر. Edrisi نَهِنَابَاك. Mokadd. non habet. An
Senggird? k) A بِيَسْكَنْد, B انيسكندر, Kod. بسكندر, Ibn R.
بَهَش كَنْد et بَشْكَيِيد, Mokadd. 30, 5 ut rec.; Edr.

ثلثمائة وخمسة فراسخ *a*، ولها من المدن زام وبأخزرز *b* وجوتن
وبيهق *c*

ثم الى بغيص *e* اربعة فراسخ، ثم الى الحمراء *d* ستة فراسخ،
ثم الى المنقب *e* من طوس خمسة فراسخ، ثم الى النوقان خمسة
e فراسخ، ثم الى مزدوران *f* ستة فراسخ، ثم الى ابكينة *g* ثمانية
فراسخ، ثم الى سرخس ستة فراسخ، فذلك ثلثمائة وخمسة
واربعون فرسخا *h*

ثم الى قصر النجار *h* ثلاثة فراسخ، ثم الى اشترمغاك *i* خمسة
فراسخ، ثم الى تلسنانه *k* ستة فراسخ، ثم الى الدندانقان ستة
10 فراسخ، ثم الى ينجرد *l* خمسة فراسخ، ثم الى مرو الشاهجان
خمسة فراسخ، فذلك ثلثمائة وخمسة *m* وسبعون فرسخا *h*

a) Revera sunt 309 Paras. Kodama dicit distantiam Rey-Nisâbûr
esse 140 Par., nempe a خسروجرد ad اباد حسين habet 4 Par. Of.

Sprenger p. 14. *b*) B وبأجور. *c*) A' perspicue بغيص; B الغبّس،
Kod. s. p., Edr. II, 186 بغنش، Mokadd. ٣٥٢, 8 بغيص، Ibn R.
اربعة *et* الحورزا *B* *d*). (فغيص *e* قعيسن. *d*) A' male pro
ستة. *e*) A المنقب. Apud Kod. quod Sprenger legit المبعث
male. Cf. Tabarî III, ٣٧, 15. Est in pago سناياك. Ibn R. vero habet

وهو المنقب (يرزع) نزرع. Noster urbi طاببران dat nomen Tôs, quod
vero potius urbi نوقان competit, ut habent Mokadd. et Ist. ٢٥٧
seq. Djordjânî in tabulis الطاببران قصبه الطوس. *f*) Kod. مروان.
مردوران (i. مزدوران); v. Mokadd. ٣٥١, 9 et Jakûbî ٥٤, 4 ubi
مردودان; B مرودان. *g*) B اوكينه، Kod. اركسه، Mokadd. او كينه.
Sic quoque Kod.; B s. p. *i*) A استرمغال، B اسر جمال، Jakûbî et
Kod. اسر معاد. Vid. Mokadd. ٣٤٨, 3. *k*) A تلسنانه، B بلستانه،
Kod. تلسنانه ut Jakûbî, Mokaddasi تلسنانه (cod. C بلستانه)،
Tabarî II, ١٤٣, 3 بلستانه. Lectioni Mokaddasi A plus auctoritatis
tribuit, quapropter in ann. *c* ad Tab. verba «ubi بلسانه reponen-
dum est» deleantur. *l*) A يبوجرد، B نيرجود، Kod. موجود. Vulgo
جروجرد. Eadem scripturæ
diversitas est in جنابذ، كنباذ، ينباذ. *m*) B واحد.

ولمرو فهندز قَال الشاعره

أَدَارَتْ مَرَّةً رَأْسَ أَبِي السَّرَايَا وَأَبْقَعَتْ عَيْبَرَةً لِبُعَابِرِينَا

ومن مرو طريفان احدهما الى الشاش وبلاد الترك والآخر الى بلخ
وطخارستان،

5 فَمَا طَرِيفُ الشَّاشِ وَالتُّرْكِ (24)

فن مرو الى كُشْبَاهِن خمسة فراسخ، ثم الى الـدِيَوَابِ ٥ سِتَّةَ
فراسخ، ثم الى المَنَصَفِ سِتَّةَ فراسخ، ثم الى الأَحْسَاءِ ثمانية
فراسخ، ثم الى بئر عثمان ٥ ثلثة فراسخ، ثم الى أَمَلِ ثمانية ٥
فراسخ، فن مرو الى أَمَلِ سِتَّةَ وثلاثون فرسخًا ٥

10 ومن أَمَلِ الى شَطِّ نَهْرِ بلخ فرسخ، ويعبر الى قَرْبِهِ فرسخ، ثم
الى حصن أم ٢ جَعْفَرُ مَفَازَةُ سِتَّةَ فراسخ، ومنها الى بِيكَنْدِ سِتَّةَ
فراسخ، ثم الى *باب حائط ٥ بخارا فرسخان ٥، ثم الى مَاسْتِينِ،
فرسخ ونصف، ثم الى بُخَارَا فرسخ ونصف، فن أَمَلِ الى بخارا
تسعة عشر فرسخًا ٥

16 وليبخارا فهندز ولها من المدن كَرْمِينِيَّةَ وَطَوَاوَيْسَ وَبِهَجَكْتِ وَوَرْدَانَةَ
وَبِيكَنْدَ *مدينة النجار ٥ وَفَرَبْرَ ٥

ومن بخارا الى شَرَعِ ٥ اربعة فراسخ، ثم الى طَوَاوَيْسِ ثلثة

a) Vid. Tabarī III, ٩٤ ult. seq. b) Sic A et B peripicue. Kod. *الديوان* et sic Jākūt in v. et Ibn al-Fakīh ٣٢٥, 9. Pro سِتَّةَ B سبعة. c) Kod. *نهر عثمان*, B *بئر عمر*. d) B سِتَّةَ. e) A *افرن*, B *فرفين*. Kod. *قرية على* cf. Jākūt III, ٨٦٧, 10. f) B om. g) B *ربط*, sic. h) In A hic repetuntur verba سِتَّةَ ومنها الى بيكند سِتَّةَ فراسخ. i) A s. p., B *ماسس*, Kod. *باسر*. Vid. Jākūt IV, ٣٦٣, 22. k) A, qui hoc habet post *شرع*: *مدينة النجار*; B s. p. Cf. Ibn al-Fakīh ٣٦٥, 12. Ibn Serapion Cod. Mus. Brit. f. 45 r. in descriptione Djaihūni *يمر بقرب مدينة النجار*, *Sarh al-Oyūn* p. 1., 1. 8 a f. *بيكند - مدينة النجار*. l) A *وافرن*, B *وخرين*. m) A et B s. p. (B *سرع*). Edr. II, 194 ut rec. Kod. corrupte *سرع*. Istakhri

فَراسِخٌ، ثُرَ إِلَى كُوكِشِييَغْنَ *a* سَتَّةَ فَرَسِخٍ وَمَا يَلِي لِلْجَنُوبِ مِنْ هَذَا
 الْمَوْضِعِ جِبَالُ الصِّينِ، وَمِنْ *b* كُوكِشِييَغْنَ إِلَى كَرْمِييَنِيَّةٍ أَرْبَعَةَ فَرَسِخٍ،
 ثُرَ إِلَى الدَّبُوسِيَّةِ خَمْسَةَ فَرَسِخٍ، ثُرَ إِلَى أَرِيْنَجَانَ *c* خَمْسَةَ فَرَسِخٍ *d*،
 ثُرَ إِلَى زَرْمَانَ *e* خَمْسَةَ فَرَسِخٍ، ثُرَ إِلَى قَصْرِ عُلُقَبَةَ خَمْسَةَ فَرَسِخٍ،
 ٥ ثُرَ إِلَى سَمَرْقَنْدِ فَرَسِخَانِ، (25) ثِنِ بَخَارَا إِلَيْهَا تِسْعَةُ *f* وَقَلْتُونَ
 فَرَسِخَا ٥

قال أبو التقي *g* العباس بن طرخان

سَمَرْقَنْدُ كَنْدُ مَنَدُ بَزِيْنَتُ كَيَ أَفَكَنْدُ

أَزْ شَاشِ نَهْ *h* بَهِيْ هَمِيْ شَهْ؛ نَهْ جَهِيْ

10 وَسَمَرْقَنْدُ قَهَنْدَرُ وَلَهَا مِنَ الْمَدِيْنَةِ الدَّبُوسِيَّةِ وَأَرِيْنَجَانَ وَكُشَانِيَّةَ وَاشْتِيْخَانَ
 وَكَسْ *k* وَنَسْفًا وَخَاجَنْدَةَ ٥

وَمِنْ سَمَرْقَنْدِ إِلَى بَارَكْتِ *m* أَرْبَعَةَ فَرَسِخٍ، ثُرَ إِلَى خُشُوْفَقْنَ *n* مَغَارَةَ
 أَرْبَعَةَ فَرَسِخٍ *o*، ثُرَ إِلَى بُورْتَمَنْدِ *p* خَمْسَةَ فَرَسِخٍ، ثُرَ إِلَى زَامِيْنِ

جُرْغ. Vid. Jákút III, ٢٧١, 18. Deinde A habet مدينة النجار, vid. ann. n; B ins. ولها قهندز quod post بخارا non habet.

a) Sic A distincte hic et infra; B كويل سعي, Kod. كويل, Edr. Forte idem est كشفغن apud Mokadd. ٣١٨, 1. b) A sine و.

c) A l. l. أرينج, B ut rec. s. p. d) A om. e) B ززمان; A in textu ززمان sed subscriptum est درمان. f) Sic correxi, licet A, Kod., Edr. omnes habeant سبعة; B haec bis dat et habet utramque lectionem. Cf. quoque Ibn al-Fakih ٣٣٥ f. Kodama autem inter الطواويس habet 3 et inter أرينج et ززمان 6 Par. g) ? A المعنى. h) A ارشاش نه. i) Sic pro هميشه ut acute observavit Houtsma. Pro نه A نه. k) A om. وكس. Contra واشتبخن desideratur apud Ibn al-Fakih et B qui habet كس وقي وارمكجن وقي (supra omisso). l) B addit نخشب وقي. m) A نباركت, B نباركب, Kod. نباركت; Ist. interdum, Mokaddasi semper اباركت; Edr. II, 204 ut rec. n) A خشو نقمن, B جسر نعي, Kod. جسر نعي et حسر نعي. Vid. Jákút in v. et Abulf. ٢٨٥. o) In A sequitur ثُرَ إِلَى آرتموريه B, انوربد A, p) آرتموريه, Kod. فرهمه. Scribitur quoque فرهمه.

اربعة فراسخ مفازة، وزامين مَفْرَقَ طريقيين الى الشاش والترک
والى فرغانة ٥

فطريق الشاش من زامين الى خاوص سبعة فراسخ مفازة، ثم الى
شط^a نهر الشاش جسر^b تسعة فراسخ، ويُعبر الى بتاكت^c ثانيا
الى نهر تُرك^d اربعة فراسخ، ثم يُعبر نهر تُرك الى شُطوركت^e غالى^٥
بنونكت^f ثلثة فراسخ، ثم الى الشاش فرسخان، ثم سمرقند
الى الشاش اثنان واربعون فرسخا ٥

ومن الشاش الى معدن الفضة^g سبعة فراسخ وعلى ايلات
وبلانكنك^h، ثم الى باب الحديد^k ميلان، ثم الى كُبال^l
فرسخان ثم الى غَرَكُرد^m ستة فراسخ، ثم الى اسببجباب مفازة¹⁰
اربعة فراسخ، ثم الشاش اليها ثلثة عشر فرسخا ٥

a) B سهر. b) Forte corruptum e nomine proprio. Abulfeda
٢٨٥, 7 locum ex Ibn Kh. sic dat: الى خوسكت. Sec. Abulf.
٢٨٧ legendum videtur خرشكت (vid. Index ad Bibl. Geogr.). Nu-
merum quoque habuisse videtur Ibn al-Fakih, qui (٣٢٧, 9)
habet distantiam inter Zámín et Schásch 25 Par. c) A نباركب.
d) Voc. in A, cf. Istakhrí ٣٢٢ ult.; B برك; Edr. برك et sic Ibn
Ijás (cod. Leid. 741 p. 203; cod. 818 p. 209 s. p.). e) Scribitur
quoque اشتوركت et استوركت, شتوركت, ستوركت. In B itinerarium
mancum et turbatum est. f) A بنونكب, B نومكت, Kod. مبرك.
Lectio incerta est; locus in itin. Ist. ٣٢٢, 6 زانويكت eandem distantia
a Binkat jacet, sed diversus esse videtur. g) Istakhrí كيسيم s.
كيسيم. Ibn al-Fakih ٣٢٧, 10 fodinam appellat الغناجشير. h) A
بلايان; apud ceteros non exstat. Forte cohaeret cum بلايان
Istakhrí. i) I. e. من الشاش. k) In planitie القلاص, vid. Ibn
Haukal ٣٨٢, 10. De hac porta loquitur Abulfeda ٢٩١, 5 ubi laudat
Ibn Khord. l) Sic A; B كال. Forte leg. كدك = كتاك (Istakhrí
٣٣. h). m) A غَرَكُرد, B عَرَكُرد. Apud Istakhrí et Mokadd. recepti
عَرَكُرد (vid. Ist. ٣٣٧ b ubi adde L, O, F. s. p., Mokadd. ٢٢٢ c), sed
propter voc. in nostris codd. haec lectio dubia fit. Edr. II, 211
عن كرب, Kod. عَرَكُرد.

٥ ثر الى شارب a (26) اربعة فراسخ، ثر الى بَدْوَخَكَت b خمسة فراسخ، ثر الى تَمْتَاج c اربعة فراسخ، ثر الى اَبْرَجَاج d اربعة فراسخ، ثر الى منزل e على النهر ستة فراسخ، وبارجاج ثل f حوله الف عين تجرى الى المشرق تسمى بَرَكُوب g اى الماء المقلب صبيد
 ٥ تدارج سود، ثر يعبر الى جُويكْت h خمسة فراسخ، ثر الى طَرَّاز i ثلاثة فراسخ، فمن اسبجباب اليها ستة وعشرون فرسخا k
 ثر الى كويكْت l سبعة فراسخ، ومنها m الى موضع ملك كَيْمَك مسيرة ثمانين يوما يُحْتَمَل فيه الطعام ٥

ومن طَرَّاز الى نُوشَجَان n السفلى ثلاثة فراسخ، ثر الى كصرى 10 باس o فرسخان وهى جرمة *تشتو بها p الخَرْخِيَّة ويقربها مشتى الخَلْجِيَّة q، ثر الى كُول شوب r اربعة فراسخ، ثر الى جل شوب s اربعة فراسخ، ثر الى كُولان t قرية غناء اربعة فراسخ، ثر

a) B بدو، حكمت B سلوان. ٣٣١ ult., Kod. et sic Mokadd. ٣٣١ ult., Kod. بروجكت B. Istakhrī. Apud Mokadd. l. l. male edidi. بروجكت B.

et Ibn Hauk. بَدْوَخَكَت (بدخكت) ut Jākūt in v. c) A تَمْتَاج B s. p., Kod. تَمْتَاج; Mokadd. تَمْتَاج. d) Pro hac lectione faciunt quoque codd. Ibn al-Fakih ٣٢٧ p; recepi ibi ut apud Mokadd. ٣٣٢, 1 نارجاج sec. Jākūt in v., ubi tamen lectio non praescribitur. B نارجاج et نارجاج. e) B مرلى s. مرمى. f) B جبل ويقال تل B جبل ويقال تل B. g) B بركوت; Jākūt اب بركوت; vid. alias lectiones codd. apud Ibn al-Fakih l. l. ann. s. A habet meddam, ceteras voc. addidi ex Ibn al-Fakih. h) A جويكْت B جويكْت, Kod. جويكْت et جويكْت B.

i) B اطران. k) Revera sunt 31 Par. l) B كركت, Kod. كركت. m) B نوشجان; sed Kod. ut rec. n) A l. l. نوشجان. Vid. ad Ibn al-Fakih ٣٣٨, 7. o) A s. p., B كصرى, Kod. semel ut rec., semel s. p. et semel رأس كصرى, Edr. II, 217 كصرى ياس. p) Kصرى ياس. q) A يعمرنها B.

ر كول سوت B. r) B كول سوت B. s) B حل سوب, Kod. كمول سوب, Edr. كوك شوب. t) A كولا ب, طولا ن. Vid. Edr. جبل شوب, Kod. non habet. i) A كولا ب, طولا ن. Vid. Mokadd. ٣٣٣, 4 et Jākūt in v.

الى بركى *a* قرية عظيمة اربعة فراسخ، * ثم الى أسيرة اربعة فراسخ *b*، ثم الى نوركت *c* قرية عظيمة ثمانية فراسخ، ثم الى خرنجران *d* قرية عظيمة اربعة فراسخ، ثم الى جبل *e* اربعة فراسخ، ثم الى سارغ *f* قرية عظيمة سبعة فراسخ، ثم الى مدينة خاقان التركشى *h* اربعة فراسخ، * ثم الى نواكت اربعة فراسخ؛ ثم الى *e* كبال *k* ثلثة فراسخ، ثم الى نوسنجان الاعلى وهو حد الصين (27) مسيرة خمسة عشر يوما للقواصل في المرعى فلما لبريد الترك مسيرة ثلثة أيام ☞

الطريق من زامين الى فرغانة

من زامين الى ساباط *m* فرسخان، ثم الى اسروشنة سبعة *n* فراسخ 10 منها فرسخان في سهل وخمسة فراسخ في استقبال ماء جار من ناحية المدينة، فن سمرقند الى اسروشنة ستة وعشرون فرسخا ☞ ومن ساباط الى غلوك *o* ستة فراسخ، ثم الى خجندة اربعة

a) A et Kod. بركى B، البركى؛ Edr. et hinc dicit appellari quem noster نهر ترك Mokadd. ٣٣، 4 et ٢٧، 12 *b*) A haec om.; B habet اسيره، Kod. اسره، Edr. اشيره. *c*) A s. p., B بنكت، Kod. نوركت، Edr. نوركت. Conject. scripsi coll. nomine نوركت. *d*) B احورجران، Kod. حورجران؛ Edr. non habet. *e*) A, B et Kod. s. p. (B c. voc.); Edr. جرك. *f*) A et Kod. سارغ، B منازج، Edr. سارغ. *g*) A اربعة. Edr. 21 M., Kod. بسعه. *h*) B et Kod. التركشى. *i*) A haec ponit post stat. seq. Pro نواكت A نواكت، B بنكت؛ Kod., Edr. et Tab. II, ١٥٩٣ ult. ut rec. Forte idem locus est quem Mokadd. ٣٤، 1 نويكت appellat.

k) A et Kod. s. p.; B كنال، Edr. كبال. Apud Mokadd. l. l. 2 edidi كنال، sed cod. B semel كنال. Pro ثمانية B ثلثة، Edr. 36 M (= 12 Par.), Kod. distantiam om. *l*) B فرسخان. *m*) B h. l. ut Ibn al-Fakh ٣٢٨، 3. *n*) B male تسعة. Hic habet اسروشنة. *o*) A علوا، B. s. p., Kod. عايل انداو، Ibn al-Fakh ٣٢٨، 4 عايل. In mappa Kiepert Gulak Andaz.

فِرَاسِخٌ، ثَمَّ إِلَى صَامِغَارِ a خَمْسَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى خَاجِسْتَانَ b
 أَرْبَعَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى تَرْمُقَانَ c سَبْعَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى مَدِينَةِ بَابِ
 ثَلَاثَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى فَرغانَةِ أَرْبَعَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ سَمَرَقَنْدَ إِلَى فَرغانَةِ
 ثَلَاثَةَ وَخَمْسِينَ فِرَاسِخًا، * وَكَانَ أُنُوشِرَوَانَ بِنَاهَا e وَنَقَلَ إِلَيْهَا مِنْ كُلِّ
 5 بَيْتٍ قَوْمًا وَسَمَّاهَا أَهْرَهْرَخَانَةَ أَيَّ مِنْ كُلِّ بَيْتٍ وَخَاجِسْتَانَ مِنْ فَرغانَةِ ٥
 ثَمَّ إِلَى مَدِينَةِ قُبَاةٍ عَشْرَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى مَدِينَةِ أَوْسٍ ٥ عَشْرَةَ
 فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى أَوْزَكَنْدِ h مَدِينَةِ حُورْتَكِينَ؛ سَبْعَةَ فِرَاسِخٍ، ثَمَّ إِلَى
 الْعَقَبَةِ مَسِيرَةَ يَوْمٍ، ثَمَّ إِلَى أَطْبَاشِ k مَسِيرَةَ يَوْمٍ، ثَمَّ إِلَى نُوشَجَانَ؛
 الْأَعْلَى مَسِيرَةَ سِتَّةِ أَيَّامٍ لَا قَرْيَ فِيهَا، وَأَطْبَاشَ هَذِهِ مَدِينَةٍ m عَلَى
 10 عَقِبَةِ مَرْتَفَعَةٍ بَيْنَ الثُّبَّتِ وَفَرغانَةِ، وَنُوشَجَانَ الْأَعْلَى وَالثُّبَّتِ
 وَطَرَفِ الْمَشْرِقِ ٥

(28) وَمِنْ نُوشَجَانَ الْأَعْلَى إِلَى مَدِينَةِ خَاتَانَ التُّغْرُورِ n مَسِيرَةَ ثَلَاثَةِ

a) A سامغان perspicue; B (in marg.) صابر (ut Kod. s. p.); Mokadd. ٣٤١, 5. بامعر 5. Nunc Sangar. b) B حاحان, Kod. hic حاحمان, alio loco حاحمان, Mokadd. جاجستان. c) A نرمغان, B ut rec., Kod. يرمقان et s. p. (cf. ad Mokadd. l. l. e). d) B من كل اهل بيت واحدا. e) Ibn al-Fak. وفرغانة بناها انوشروان. f) A فئا. A et Edr. II, 205 haec collocant ante انوشروان. Cf. quoque Ibn al-Fakih apud Ják. III, ٨٧٦, 20. g) A ووس ut quoque Kod. h) A اوركند, B نوركند, Kod. بوركيد (بوزكند pro اوركند?). i) A et B حورتكين, sed infra A ut rec.; Kod. حورتكين et s. p. k) Codd. et Edr. I, 489 اطاش hic et mox; Kod. اطاش, Mokadd. ٣٤٢, 2. طباش s. p. In tabula Djordjánti (Olima VI) invenimus ا ت باشى ut quoque a Sinensibus datur nomen. l) B البعوز, B, المغرغز A. m) مينية B. n) B, المغرغز A, البعوز, mox برسخان, ابرسخان. Alibi semper recepi تَغْرُورٌ vid. ad vers. Kod. مَسِيرَةَ سِتَّةِ أَيَّامٍ, ut Mokadd. ٣٤١, 3, in alio capite vero habet مَدِينَةَ بَعْرَخَاتَانَ مَلِكِ الْمَعْرِ (الغز) et distantiam 45 dierum.

اشهر في قرى كبار وخصب واعلمها اتراك فيهم ^e محوس يعبدون ^b
 النار وفيهم زنادقة والملك في مدينة عظيمة لها اثنا عشر بابا من
 حديد واعلمها زنادقة وعن يسارها كيباك وامامها الصين على ثلثمائة
 فرسخ، وملك التوغر خيمة من ذهب على اعلى قصره ^c تسع مائة
 رجل ثرى من خمسة فراسخ، فلما ملك كيباك ^d ففى خيام يتبع ^e
 الكلاء بين طراز وبين موضعه مسيرة احد وثمانين يوما في مغاوز ^f
 وبلدان الاتراك التوغر وبلدتم اوسع بلاد الترك حدثم الصين والتبت
 والخرلج ^g والكيماك، والغز، والجفر ^h، والبجاناك، والتركش ⁱ،
 واذكش ^k، وخفشان ^l، وخرخيز ^m * وبها مسك ⁿ، والخرلج،
 والخلج ^o وفي من عداها الجانب من النهر، فلما مدينة فاراب فان ¹⁰
 فيها مسلحة للمسلمين ومسلحة للاتراك الخرلجية، وجميع مدائن
 الترك ست عشرة ^q مدينة ^h

a) B hic et mox منم. b) B تجل. Jákút IV, ٨٣, 19, qui

hunc locum laudat intermedio Ibn al-Fakih, ut rec. c) A ins.
 بحملها quod B et Ják. non habent et سغ s. p. et voc. Post
 ان يدخلها مائة. Ják. زعاء مائة رجل يجلسون فيها تبسع B
 تسع مائة على 1. وعلى 14. Apud Ják. I, ٨٤, 14 pro
 انسان. In marg. B كيباك بتقديم الميم et supra sic in textu
 habuit. c) A الكلام. f) B مغارة. g) B والواجب et mox
 الحولجيه; cf. ad hunc locum Ibn al-Fakih ٣٢٦, 3 sqq., Jákút v٦ et Jákút
 I, ٨٣٦, 1 sq. h) A والخفر B، والجعد، Jákút ut rec. (Ibn al-Fakih
 non habet), Edr. I, 498 الخفر، Mas. I, 288 الجعريفة. Probabiliter l.
 جقر = جكل (Jákút II, ٦٥, III, ٢٢٦, Kazw. II, ٣٦). i) Addidi
 voc. coll. Edr. II, 351 ann. الحقيقة على الاتراك. h) B وأركش.
 Apud Ibn al-Fakih male recepi ارکش. Cf. Edr. II, 344, 345, 348,
 351, 417 (I, 498 ارکش). l) B وحفاس; Ibn al-Fakih خفجاص.
 m) A وحوجب B، وخوخيز. n) B ويهر مسك. Forte latet nomen
 proprium. o) A om. والخلج. B habet والخلج ut semper Edr. De
 hac tribu, non de Kharlokh valet quod sequitur. Neque
 الخرلج hic omitti potest cum B, nam supra pertinet ad
 praecedens حدثم. p) A هذه B، من هذا جانب النهر. q) A ستة عشر.

الطريق من مرو الشاهجان الى طخارستان
من مرو الى قازه سبعة فراسخ، ثم الى مهدي آباد ستة فراسخ،
ثم الى يحيى ابادة سبعة فراسخ، ثم الى القريتين، خمسة
فراسخ، ثم الى آسداياب سبعة فراسخ على النهر، ثم الى حوران *a*
ستة فراسخ على النهر، ثم الى قصر الأحنف بن قيس اربعة فراسخ
على النهر، ثم الى مَرَوْرُونَ خمسة فراسخ، ثم الى أرسكس،
خمس فراسخ، ثم الى الأشراب سبعة فراسخ، ثم الى (29)
كندجياباد *g* ستة فراسخ، ثم الى الطالقان *h* ستة فراسخ، ثم الى
كسحاب، خمسة فراسخ، ثم الى ارغين *k* خمسة فراسخ، ثم الى
10 قصر خُوط خمسة فراسخ، ثم الى القارياب خمسة فراسخ، ثم
الى القاع من عمل الجوزجان *l* تسعة فراسخ، ثم الى الشبُرْكَان *m*
تسعة فراسخ، ثم الى السدرة من بلخ ستة فراسخ، ثم الى
دست كُرد *n*، خمسة فراسخ، ثم الى الغوره اربعة فراسخ، ثم الى
بلخ ثلثة فراسخ، فن مرو الى بلخ مائة وستة وعشرون فرسخا *p*،
15 قَلَّ الْأَخْوَص

a) A قار، B فار، Kod. s. p.; vid. Mokadd. ٣٤٧، 8. b) Sic A et
Kod. (بحى); B بحراباد، Mokadd. بحيرآباد quae vera lectio esse
videtur coll. Jákút in v. c) A القريتين، B القريتين. d) A حوران
aut forte حوران، B احوران. Vid. ad Mokadd. l. l. n. Pro ستة Kod.
خمس. e) على النهر et addit برسك B. f) ستة B. g) كسحاب B.
h) A الطالقان. i) كسحاب A، كسحاب B (aut كسحاب)، Kod.
كسحان 1، Mokadd. ٣٤٨، 1. كسحان s. كسحان. k) B et Kod.
Pro اربعة B خمسة ارغين. l) الكوركان B. m) A الشبُرْكَان، B
الشوكوك B، دسب كُرد A. n) من عمل الكوركان. Hic addit الكوركان
السرفان. o) Sic A cum voc.; B العوز s. الغور، Kod. العود et sic Tab. II,
sub anno 130. p) Revera sunt 127. Patet aut l. 7 cum B ستة pro
سبعة، aut l. 5 cum Kod. خمسة pro ستة esse legendum.

يَجْبِي لَه بَلْحٌ وَبِجَلَّةٌ كُلُّهَا وَلَه الْفُرَاتُ وَمَا سَقَى وَالنَّيْلُ
 ثَمَّ إِلَى سِيَاهِ جُرْدٍ a خَمْسَةَ فَرَسِخٍ، ثَمَّ إِلَى شَطِّ جَبْرِينِ نَهْرِ بَلْحٍ
 سَبْعَةَ فَرَسِخٍ، فَذَاتَ الْيَبِينِ عَلَى الشَّطِّ كَوْرًا حُلْمًا b وَنَهْرَ الصَّرْغَامِ c
 وَذَاتَ الْبِيسَارِ d مَرَّو وَخَوَارِزْمَ وَاسْمَهَا فَيْلٌ e وَهِيَ جَانِبَانِ عَلَى نَهْرِ بَلْحٍ
 وَأَمْلَ وَزَمَ f وَجِبَالِ الطَّلَقَانِ وَالْفَارْيَابِ g وَالنَّخْدِ h وَالْجُورْجَانَ،
 ٥ قَلَّ كَثِيرًا؛

سَقَى مُزْنَ السَّحَابِ إِذَا اسْتَهَلَّتْ مَصَارِعَ فَيْثِيَّةٍ بِالْجُورْجَانَ
 وَأَتَامَى قَرْيَ بَلْحٍ وَيَعْبُرُ نَهْرَ بَلْحٍ إِلَى التَّرِيمِ وَالنَّهْرُ يَضْرِبُ سَوْرَعًا
 وَمَدِينَتَهَا عَلَى حَجْرٍ h ٥

10 طَرِيفُ الصَّغَانِيَّانِ
 مِنْ التَّرِيمِ إِلَى صَرْمَنْجَانَ ١ سِتَّةَ فَرَسِخٍ، ثَمَّ إِلَى دَارِزَجِي ٣ سِتَّةَ
 فَرَسِخٍ، ثَمَّ إِلَى بَرْجِي ٥ سَبْعَةَ فَرَسِخٍ، ثَمَّ إِلَى الصَّغَانِيَّانِ خَمْسَةَ

a) A سيار جُرد، B سار حور، Kod. ساحرد. Corraxi sec. Ist. et Mokadd. b) B حُتَل et sic recepi Ibn al-Fakih ٣٢٤, 16. c) A الصَّرْغَانِ، B et Ibn al-Fakih ut rec. Vid. quoque Tab. II, ١٥٩, 7. d) In A inseritur بيسن. e) B نَيْلٌ; cf. Ibn al-Fakih l. l. h. f) A دَرَمٌ، B دَرَمٌ. g) A وَالْفَارْيَابِ، B وَالْعَرِيَّاتِ ut quoque alibi. h) A وَالنَّحْدِ، B وَالنَّحْدِ. Vid. Ibn Haukal ٣٢١ ult. Deinde B ut solet وَالْكُورْجَانَ. i) *Teschdid* in A; *Jâkût* II, ١٢٩, 15 وَالْغَرِيْزَةَ *Agh.* X, ٩٧ وَالْغَرِيْزَةَ، sed quoque Ibn al-Athîr III, ٦١ وَالْغَرِيْزَةَ et sic *Hamâsa* ٢٦. (ubi *الغريزة*) et Belâdhori f. v. TA IV, ٦٤, 4 a f. وَاثِي (وَأَبْنِ اِ). غَرِيْزَةَ مَعْرُفًا هُوَ كَبِيْرٌ (sic) بِنِ عَبْدِ اللهِ بِنِ مَالِكِ بِنِ عَبْدِ اللهِ. Idem hinc TA sub p. ٦٤, 4 a f. Pro مَزْنَ Bel. et IA صَرْمَنْجَانَ; *Jâk.* استنقلت. k) Ibn al-Fakih junxit cum طَرِيفُ الصَّغَانِيَّانِ، sed lectionem eodd. confirmat Kod. qui habet عَلَى صَخْرَةٍ. l) A صَرْمِمْ، B صَرْمِمْ، خان صريم. m) B خان زنجي. n) B بَرْجِي. Apud alios nomen non exstat. Kod. ejus loco الْعَامَانَ.

فَراسِخٌ، ثُرَ الى بِنْدَاة (30) سَنَّةً فَراسِخٌ، ثُرَ الى هَوَارانَ *b* سَبْعَةَ فَراسِخٍ وَبَيْنَهُمَا وادٍ *c* عَرْضُهُ ثَلَاثَةُ فَراسِخٍ وَفَرَسَخَانٌ وَاقْلٌ وَاكْثَرُ، ثُرَ الى ابانِ كَسْرانَ *d* ثَمَانِيَةَ فَراسِخٍ، ثُرَ الى شُومانَ *e* خَمْسَةَ فَراسِخٍ *f*، ثُرَ الى وَاشَجَرَدٍ *g* اَرْبَعَةَ فَراسِخٍ، ثُرَ الى الراسِثَ *h* مَسِيرَةَ اَرْبَعَةِ *e* اَيَّامٍ وَالرَّاسِثُ اقْصَى خَراسانَ مِنْ؛ ذَلِكَ الْوَجْهَ وَهِيَ بَيْنَ جَبَلَيْنِ كانَ مِنْها مَدْخَلُ التُّرْكِ لِلْغَارَةِ فَعَلَّفَ *k* الْفَصْلُ بَنَ يَحْيَى بَنَ خالِدِ بَنَ بِرْمَكٍ هُنَاكَ بِأَبَاهُ

الطريق من بلخ الى طخارستان العليا

مِنْ بَلْخِ الى وادى *l* خَمْسَةَ فَراسِخٍ، ثُرَ الى مَدِينَةِ خُلْمِ خَمْسَةَ 10 فَراسِخٍ، ثُرَ الى بَهَارٍ *m* سَنَّةً فَراسِخٍ، ثُرَ الى بَكْبائِلَ *n* خَمْسَةَ فَراسِخٍ، ثُرَ الى قَارِصِ عَامٍ *o* سَبْعَةَ فَراسِخٍ، وَبِقَرْبِها قَرى بِسْطامِ بَنِ سُرُورَةَ *p* بَنِ عَامِرِ بَنِ مَساورِهِ

الذى وُظِفَ على ابى العباس عبد الله بن طاهر *q* مِنْ خَراجِ

خَراسانَ وَالْاَعْمالِ الْمُصْبُومَةِ اليه لِسَنَتَيْ اَحَدَى وَاثْنَتَيْ عَشْرَةَ وَمائَتَيْنِ 15 الرَّبِّيَّ عَشْرَةَ اَلْفِ الفِ دَرَمٍ، قَوْمِيسَ الفِ الفِ وَمائَةَ الفِ وَسَنَةَ *r*

a) Sic A; B يربدا، Kod. مولد et مراند، Edr. I, 481 تيريد. Pro

هوران، Kod. semel هواران، Edr. همواران B ut Kod. ثلثة B ستة هودان semel. c) Nempe وخشاب ut docet Edr. d) B سكران، Kod. انا كسران، Edr. ابار كشر. e) A سرمان، B et Kod. سومان. f) Ist. ٣٤، 2 et Ibn Hank. ٤.١، 16 hic interponunt stationem انديان

g) B واش جرد. h) Vulgo الراشت. i) B على. k) B فغلف،

Jákút II, ٧٣٣، 20 فحل. Ibn al-Fakih ٣٢٥، 1 ut rec. l) A وادى؛

B et Kod. ut rec. m) A نهار؛ B مدينة نهار male, nam est statio

in deserto; Kod. s. p. n) A بكمائيل ut vid., sed forte يكمائيل؛

B قارص عامر، Kod. اركما يعول. o) A et B عامر، Kod. اركما نوك

Jákút in v. قارص. p) B سوررة et om. بن عامر. q) B qui haec

habet alio loco (ed. p. 37) add. بن الحسين. r) B om.

وتسعون الف درهم، جرجان ولها من المدن ثمانية^a وديستان
 ووجه^b عشرة آلاف الف ومائة الف * وستة وسبعون الف وثمان
 مائة درهم، كرمان خمسة آلاف الف درهم وكerman مائة وثمانون
 فرسخا في (81) * مائة وسبعين فرسخا^c وكانت تجبى للاكسرة ستين
 الف الف درهم، سجستان^d بعد المنكسر من خراج قرى مورق^e /^f
 والرخج وبلاد الداور وزابلستان وهي من تغور طبخارستان وهو تسع
 مائة الف وسبعة واربعون الف درهم ستة آلاف لف وسبع مائة الف
 وستة وسبعون الف درهم، الطبسين مائة الف وثلاثة عشر الفا وثمان
 مائة وثمانون درهما ومن الطبسين الاخلاف خمسة عشر الفا وثلاثمائة
 وسبعون درهما، قهستان^g سبع مائة الف وسبعة وثمانون الفا¹⁰
 * وثمان مائة^h وثمانون درهما الاخلاف مائة الف واحد وعشرون الفا
 وثمان مائة وتسعة وسبعون درهما المعاون الفان وستمائة درهم،
 قيسابور، * اربعة آلاف الف ومائة الف وثمانية آلاف وتسع مائة درهم
 منها الاخلافⁱ سبع مائة الف وثمانية وخمسون الفا وسبع مائة
 واربعة وعشرون درهما ومنها غلات المعاون ثمانية آلاف درهم، طوس¹⁵
 سبع مائة الف واربعون الفا وثمان مائة وستون درهما منها الاخلاف
 مائة الف وتسعة وثلاثون الفا وعشرون درهما ومنها غلات المعاون
 سبعة آلاف وسبع مائة درهم، نسا ثمان مائة الف وثلاثة وتسعون
 الفا واربع مائة درهم منها الاخلاف مائة الف وستون الفا وثلاثمائة
 واحد وثلاثون درهما وثلاثا وخميس درهم، ابيورد سبع مائة الف درهم²⁰

a) A ثمانية، B ثمان. Vid. Ist. 119 g et Ibn al-Fakh (index). B
 haec male sub كerman collocat. b) Sic A; B ووجه (textus editus
 ووجه). c) B وتسعون. d) B مثلها ut Jakút IV, 140, 9. A a prima
 manu صحح. e) B وثمانين deinde correctum ab alio cum صحح. f) B
 سكستان. g) A مرق، B مرق. Probabiliter a viro hujus nominis ap-
 pellati pagi. h) B om. i) B hic ins. ولها قهندز. j) B om. k) A الف; vid. quoque Jakúbi 50, 5 a f. l) Addidi. In A ante
 درم scriptum fuit الف deinde deletum; منها suppletum est inter lin.

(82) منها الاخلاف ثلثمائة الف وسبعة عشر الفا وسبع مائة واربعة
 درم، سَرَّحْس ثلثمائة الف وسبعة آلاف واربع مائة واربعون درهما
 منها الاخلاف مائتا الف وتسعة آلاف وستمائة درم، مَرَو الشاهجان a
 الف الف ومائة الف وسبعة واربعون الف درم منها الاخلاف سبعة
 وستون الفا ومائة واربعة واربعون درهما وثلاثة دوانيق ومنها عن
 6 الاجمة ثمانية واربعون الفا وستمائة وتسعة وستون درهما وثلاث وخمس
 درم، مَرَو الرود اربع مائة الف وعشرون الفا واربع مائة درم منها
 الاخلاف ثلثمائة الف وسبعة عشر الفا ومائتان وخمسة وعشرون درهما
 ونصف، وبانغيس * اربع مائة واربعون الف b درم منها الاخلاف
 ستون الف درم، قَرَاة وأسْفَرَاره وانديج d الف الف ومائة الف
 10 وتسعة وخمسون الف درم منها الاخلاف خمسة واربعون الفا واربع
 مائة واربعة وخمسين درهما، بوشنج e خمس مائة الف وتسعة
 وخمسين الفا وثلثمائة وخمسون درهما منها غلات المعاون تسعة
 وثمانون الفا ومائة واربعة وخمسون درهما، الطالقان احد وعشرون
 الفا f واربع مائة درم، غَرَشَسْتَان مائة الف درم وسن الغنم الفا
 16 شاه، كور طخارستان زم g مائة الف وستة آلاف درم، الفارياب
 (83). خمسة وخمسون الف درم، الجوزجان h مائة الف واربعة
 وخمسون الف درم، الخطلان i بلخ وسعد خره k وجبالها مائة
 الف وثلاثة وتسعون الفا وثلثمائة درم، خلم اثنا عشر الفا وثلثمائة
 درم، قيروغش l اربعة آلاف درم، ترمذ m الفا درم، الروب

a) B inb. ولها قهندز. b) B الف وعشرون الف. c) A واسفراه B، واسفراه. d) Sic A; B واسديج (edit. واسفيدنج).
 Intelligi videtur كنج رستاي (cf. Mokadd. ٢٩٨, 4). e) B يوسنك i. e. بوشنك. f) A الف. g) B كورة طخارستان. h) B الكوركان.
 i) B وسعت نجره. k) Sic A; B. l) A وسعت قيروغش (antea قيروغش sed unum punctum deletum est), B
 فتروغس. m) B ترمذا. Nomen corruptum esse debet, nam mox

وسبجان *a* اثنا عشر الفا وستمائة درم، الريدشاران *b* عشرة آلاف
 درم، الباميان خمسة آلاف درم، برمحان وجومرين والبنجار،
 مائتا الف وستة آلاف وخمس مائة درم، الترمذ سبعة واربعون الف
 درم ومائة درم، البيهقان *d* ثلاثة آلاف وخمس مائة درم، كران،
 اربعة آلاف درم، شقنان *f* اربعون الف درم، وخان *g* عشرون الف ^٥
 درم، المندجان *h* الفا درم، آخرون، اثنان وثلاثون الف درم،
 الكست *k* عشرة آلاف درم، نهام *l* عشرون الف درم، الصغانيان
 ثمانية واربعون الف درم وخمس مائة درم، باسارا *m* سبعة آلاف
 وثلاثمائة درم، الواشجيد الف درم، العندمين والزمشان *n* اثنا
 عشر الفا وثلاثة عشر دابة، كابل الفا الف درم وخمس مائة درم ^{١٠}
 ومن السبي الغزية *o* الفا رأس قيمته ستمائة الف درم ^{١٥}
 وكابل من غور طخارستان (34) ولها من المدن فاراف *p* وازرن ^٤

بونذا (1) ٣٤، p. Forte designatur locus supra (p. ٣٤، 1). الترمذ habemus appellatus.

- a*) A وسبجان، B الروب وساخان. Cf. Tab. II, ١٢٩, 7 seq.
b) A الرونساريان، B الريدشاران. Infra p. ٤. A الديويساران، B الرويساران؛
 ريدشاران. Ibn al-Fakih ٣٢٢، 6، الرويستان، Jákút II, ١٧، 12 ex eodem ريدشاران.
c) Sic A nisi quod habet برمحان وجومرين والسحان. B برمحان. Probabiliter
 البنجار est بتنجبير. Deinde B مائة. *d*) B السبعان.
e) B om. Vid. Ist. *f*) A شقبان، B سعمان. Cf. Bibl. Geogr. IV,
 426 ad Ist. p. ٢٦. Pro اربعة، B اربعون. *g*) A وغان، B حان.
 Pro عشرون، B عشرون. *h*) B s. p. *i*) آخرون. Etiam خرون scri-
 bitur. Deinde B الف. *k*) عشرون الف et الضب B. *l*) Sic
 A؛ B s. p.؛ Mokadd. semper بهام، sed Ibn R. f. 108 v. ut rec.
m) Jakúbi ٦٩ باساران. *n*) B العدمان والرممان. Forte cf
 عندميس (Ibn al-Fakih apud Jákút II, ١٧، 13). *o*) B (om. السبي)
 الغزية. *p*) Sic A؛ B non habet، nec Ibn al-Fakih apud Ják. IV,
 ٢٢. ult. *q*) B واران، Ják. وانان.

وَحُوَاس *a* وَخَشَاك *b* وَخَبْر *c* وَبِكَابِلِ عَوْدِ لَيْسِ بِجَيْدٍ وَنَارِجِيلٍ وَزَعْفَرَانٍ
 وَهَلِيلِجٍ *d* لِأَنَّهَا مِتَاخَمَةٌ * بِلَدِ الْهِنْدِ *e*
 نَسْفٌ *f* تِسْعُونَ أَلْفَ دِرْهَمٍ، كَيْسٌ *g* مِائَةٌ أَلْفٌ وَوَاحِدٌ عَشْرُ أَلْفٍ
 وَخَمْسٌ مِائَةٌ دِرْهَمٍ، الْبَيْتَمُ *h* خَمْسَةٌ أَلْفٌ دِرْهَمٍ، الْبَاكِيكِينَ *i* سِتَّةٌ
 ٥ أَلْفٌ وَمِائَتَانِ دِرْهَمٍ، رِسْتَانِيٌّ *k* جَاوَانٌ سَبْعَةٌ أَلْفٌ دِرْهَمٍ، رِسْتَانِيٌّ الرَّوْبَانِيٌّ *l*
 أَلْفَانٌ وَمِائَتَانِ وَعِشْرُونَ دِرْهَمًا، أَفْنَمٌ *m* ثَمَانِيَةٌ وَأَرْبَعُونَ أَلْفَ دِرْهَمٍ،
 خَوَارِزْمٌ وَكَرْدَرٌ *n* أَرْبَعٌ مِائَةٌ أَلْفٌ *o* وَتِسْعَةٌ وَثَمَانُونَ أَلْفٌ دِرْهَمٌ خَوَارِزْمِيَّةٌ،
 أَمَلٌ مِائَتَانِ أَلْفٌ وَثَلَاثَةٌ وَتِسْعُونَ أَلْفًا وَأَرْبَعٌ مِائَةٌ دِرْهَمٌ *p*
 وَرَاءَ *q* النَّهْرِ بِحَارًا وَلَهَا قَهَنْدِزُ أَلْفٌ أَلْفٌ وَمِائَةٌ أَلْفٌ وَتِسْعَةٌ
 10 وَثَمَانُونَ أَلْفًا وَمِائَتَانِ دِرْهَمٌ غَطْرِيغِيَّةٌ، وَالسُّغْدُ *r* وَسَائِرُ كُرَّرَ عَمَلُ نُوحٍ بَيْنَ
 أَسَدٍ ثَلَاثِمِائَةِ أَلْفٍ وَسِتَّةٍ وَعِشْرُونَ أَلْفًا وَأَرْبَعٌ مِائَةٌ دِرْهَمٍ مِنْهَا عَلَى قُرْغَانَةَ
 مِائَتَانِ أَلْفٍ وَثَمَانُونَ أَلْفَ دِرْهَمٍ مُحَمَّدِيَّةٌ وَعَلَى مَدَائِنِ التُّرُكِ سِتَّةٌ أَلْفٌ
 وَأَرْبَعُونَ أَلْفًا وَأَرْبَعٌ مِائَةٌ دِرْهَمٌ خَوَارِزْمِيَّةٌ وَمَسِيْبِيَّةٌ وَمِنَ الرَّابِيسِ الْغَلَاظِ
 الْكُنْدَجِيَّةِ أَلْفٌ وَمِائَةٌ وَسَبْعَةٌ وَثَمَانُونَ ثَوْبًا وَمِنَ الْمُرُورِ وَصِفَائِحِ الْحَدِيدِ
 15 أَلْفٌ وَثَلَاثِمِائَةٌ قِطْعَةٌ نَصْفَيْنِ فَالْجَمِيعِ أَلْفٌ أَلْفٌ وَمِائَةٌ *r* وَاثْنَانِ وَسَبْعُونَ
 أَلْفٌ (35) * وَخَمْسٌ مِائَةٌ *s* دِرْهَمٌ مُحَمَّدِيَّةٌ مِنْهَا عَلَى السُّغْدِ وَالْمَعْدَنِ
 بِالْبَيْتَمِ *t* وَمَعْدَنِ الْمَلِجِ بِكَيْسٍ *u* وَكَيْسٌ وَنَسْفٌ وَبَيْتَمٌ *v* وَغَيْرُهَا مِنْ كُرَّرَ
 السُّغْدِ *v* أَلْفٌ أَلْفٌ وَتِسْعَةٌ وَثَمَانُونَ أَلْفٌ دِرْهَمٌ مُحَمَّدِيَّةٌ، أَسْرُوشَنَةُ

a) A cum puncto sub ج. Ják. خَواشٍ ut Ist. *b*) B s. p. Voc.
c) Ják. *c*) B وَحَبِيرَهُ، Ják. وَخَبْرٍ. *d*) B وَهَلِيلِجٍ. *e*) B لِلْهِنْدِ.
f) B بُسْتٌ. *g*) A et B وَكَيْسٌ. *h*) B النِّيمِ. *i*) B الْبَاكِيكِينَ.
k) B رِسْتَانِيٌّ. *l*) B الرَّوْبَانِيٌّ. *m*) B أَفْنَمٌ. *n*) A وَكَرْدَرٌ، B وَكَوْبَرٌ.
o) A om. *p*) B مَآءٍ. *q*) B الصَّغْدِ hic et deinde. *r*) Hoc
 addendum esse patet ex enumeratione singularum summarum. *s*) A
 بِالْمِيمِ، B om. *t*) A نَكْسٌ (sed ut vid. exp. ut quoque و seq.)، B
 بِكَيْسٍ. Deinde A وَكَيْسٌ. *u*) A et B s. p. *v*) A h. l. الصَّغْدِ.

خمسون الف درم منها ثمانية واربعون الف هـ درم محمدية والقان
 مسيية، الشاش ومعدن الفضة ستمائة الف وسبعة آلاف ومائة
 درم مسيية، خجندة مائة الف درم مسيية هـ
 فجميع خراج خراسان وما ضم الى ابي العباس عبد الله بن طاهر
 من الكور والاعمال اربعة واربعون الف الف وثمان مائة الف وستة هـ
 واربعون الف هـ درهما ومن الدواب للركوب ثلثة عشر رأسا هـ ومن الغنم
 الفا شاة ومن السبى الغزية الفا رأس هـ قيمته ستمائة الف درم ومن
 الكرابيس الكندجية الف ومائة وسبعة وثمانين ثوبا ومن المردر وصفائح
 الحديد الف وثلثمائة قطعة نصفين هـ

10

القباب ملوك خراسان والمشرق.

ملك نيسابور كنفار، ملك مرو ماهويه، ملك سرخس زانويه،
 ملك أبيبورد بهمنه، ملك نسا ابراز، ملك غرستان ك ابراز
 بنده، ملك مرو الروذ كيلان، ملك زابلستان فيروز، ملك كابل
 كابل شاه (88) قال ابو العداثر

16

لم يدع كابل ولا زابلستان ثا حولها الى الرخجين
 ملك الترمذ ترمذشاه، ملك الباميان شيرباميان، ملك السغد

a) A الف، quod vitium in praeced. semel aut bis occurrit.

b) A الف الف اربع مئة الف quod sine dubio falsum. Cf. Kremer

Culturgesch. I, 331. c) A om. d) B دابة. e) B رأسا (sic) ثالف
 ceteris omissis ad المردر ومن المردر واثنا عشر رأسا f) Voc. in A; Ba-
 runt l. 1, 19 كنفار. Cf. ap. Vullers كنفارنك. g) A زانويه، زانويه،
 Cf. quoque Beládh. f. 5. h) A بهميه، B بهمنه، Ber. 13 ut rec.

i) A potius ابراز. Non differre videtur a ابراز coll. ابراز بنده، quod
 Tab. III, ٨٥, 7; ٨٦, 1 (IA VI, ١٦, 4, 13) legitur ابراز بنده (ut
 ibi corrigatur), et infra ابرازان. k) B corrupte اسنان et deinde
 sed cod. lacunosus est. Titulus superesse videtur l. seq. in
 مراهيه، quod forte in مراهيه corrigendum esse proposuit Nöl-
 deke, Gesch. p. 76 Anm. 2. l) In B tantum superest اسبار (i. e.

شارباميان i. e. ساراباميان B مراهيه. et pro فيروز habet مراهيه (اسنان)

قَبْرُوزِ a، ملك قَرْغَانَةِ اَحْشِيدِ b، ملك الرِّيْشَارَانِ c الرِّيْوَشَارِ، ملك
 الْجُوْزْجَانِ d كُوْرْزَاْنِ حُدَاةِ، ملك خُوَارِزْمِ خُسْرُو خُوَارِزْمِ e، ملك
 الْخَنْدَلِ * خَنْدَلَانِ شاه ويقال شِيْرْخَنْدَلَانِ f، ملك بُخَاْرَاْ بُخَاْرَاْ حُدَاةِ،
 ملك اُسْرُوْشَنْةِ اَفْشِيْنِ، ملك سَمَرْقَنْدِ طَرْخَاْنِ g، ملك سِيْجِسْتَاْنِ h
 e وَالرَّخِجِ وِبِلَادِ الدَّائِرِ رُتْبِيْلِ، قَالَ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ
 يَا بَعْدَ مَضْرَعٍ؛ جُنَّةٌ مِنْ رَأْسِهَا رَأْسٌ بِيْمِضَرٍ وَجُنَّةٌ بِالرَّخِجِ
 ملك قَهْرَاةِ وَيُوْشَنْجِ k، وِبَاذَغِيْسِ بَرَازَانَ l، ملك كَسِّ m نِيْدُوْنَ n،
 ملك الْبَتْمِ ذُو النِّعْنَعَةِ o، ملك وِرْدَانِهِ وِرْدَانَ شاهِ p، ملك جُرْجَانَ
 صُبْلِ، وملك مَا وِرَاءِ النِّهْرِ كُوْشَانَ شاهِ q، وملك التَّرْكِ قِيْلُوْبِ r
 خَاْقَانَ جَبْغُوْبِيَهِ s خَاْقَانَ شَابِهِ t خَاْقَانَ سِنْجَبُوْ u خَاْقَانَ مَانُوْشِ v خَاْقَانَ

a) A قَبْرُوزِ، B اَحْشِيدِ i. e. اَحْشِيدِ ut habet Jak. Hist. II, ٤٧١
 vid. الرِّيْوَشَارَانَ، B انْريْوَشَارَانَ، A (الْاَحْشِيدِ). b) اَحْشِيدِ B. c) A انْريْوَشَارَانَ، B انْريْوَشَارَانَ; vid.
 supra p. ٣٧. Titulus principis in A desideratur, B انْريْوَشَارَانَ; con-
 jectura scripsi. d) B الكُوْرْزَاْنِ et deinde كُوْرْزَاْنَانَ sine حُدَاةِ; cf.
 Berúni I, 2, 11. e) B شاهِ i. e. شاهِ خُوَارِزْمِ ut Berúni. f) B حَسِيْنِ
 (illud حَسِيْنِ forte ex شِيْرِ confiatum est). g) B طَرْخَاْنِ ut Berúni I, 1, 20. h) B سَكِسْتَانَ. Hic h. l. non ha-
 bet ملك الرَّخِجِ وَالِدَّائِرِ وَالْبِمَمِ ذُو sed mox وِبِلَادِ الدَّائِرِ et punctum litterae
 i) A وِنُوْسَنْكِ B. k) عِيْبِيَاتِ مِرْضَعِ Tabari II, ١٣٣, 1. l) مَانُوْشِ. m) A كَسْرِ، B بَرَازَانَ بِنْدَهِ (بَرَازَانَ) et بَرَازَانَ supra. n) A مَدُوْنَ، B مَدُوْنَ، Ber. I, 1, 14 ut rec. Idem tanquam
 nomen famuli regalis Tabari III, ١٧٤, 3 ubi receptum est مَدُوْنَ. o) A ذُو النِّعْنَعَةِ (B habet voc.). p) A شاهِ. q) B
 كُوْسَانِشَاهِ. r) B قِيْلُوْبِ. s) حَبْجُوْبِيَهِ B. t) وِسَابِهِ B، sed وِ est
 aberravit sub t et punctum hujus super ب. u) A سِنْجَبُوْ; in
 B desideratur. Cf. Tab. I, ٨٥, 12, Nöldeke p. 158. v) مَانُوْشِ B.

غُورُزْخَا قَانِ وَ مِنْ مَلُوكِ التُّرْكِ الصَّغَارِ طَرُخَانِ وَ نِيَرِكِ ^a وَ خُورْتَكِيْنِ
وَ تَمُرُونَ ^e وَ غُورُكِ ^d وَ سَهْرَابِ ^e وَ غُورُكِ ^e

سكك طريق المشرق

من سُرْمَنْ رَأَى إِلَى الدَّسْكَرَةِ اثْنَتَا عَشْرَةَ سَكَّةً، وَ مِنْ مَدِينَةِ
السلام ^f إِلَى الدَّسْكَرَةِ عَشْرًا سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى جَلُولَا أَرْبَعَ سَكَّةً، ^g
ثُمَّ إِلَى حُلْوَانَ عَشْرًا سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى نَصِيرَابَادِ ^h تِسْعَ سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى
قَرْمَاسِيْنَ ⁱ سِتًّا سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى خُنْدَانَ ^j عَشْرًا سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى
عَمْدَانَ ثَلَاثَ سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى مُشْكُوتِيَه ^k أَحَدِي وَعِشْرُونَ سَكَّةً، ثُمَّ
إِلَى الرَّيِّ أَحَدِي عَشْرَةَ سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى قُومِسِ ثَلَاثَ وَعِشْرُونَ سَكَّةً،
ثُمَّ إِلَى تَيْسَابُورِ تِسْعَ عَشْرَةَ سَكَّةً ^l

10

الطريق إلى الكور الجبليّة وواسط والاعواز و فارس
ووظيفة شهروزور و الصامغان و داراباد ^m ألفا الف درهم و سبع مائة الف
و خمسين الف درهم ^o

و من حلوان إلى شهروزور تسع سكك، و من حلوان إلى سيروان ⁿ
مدينة ماسبدان سبع سكك، و من السيروان إلى الصيبرة مدينة ^o
مهرجائقتين أربع سكك ^o

و خراج ماسبدان و مهرجائقتين ثلثة آلاف الف و خمسين مائة
الف درهم ^o

و من هذان إلى ثَم سبعة و أربعون فرسخا، و خراج ثَم ألفا
الف درهم ^o

a) A وديرك. b) A sine voc., B وخورتكيين. c) B وتمرُونَ. d) A وهورك. e) B وهورك. f) B وهورك. g) B وهورك. h) B وهورك. i) B وهورك. j) B وهورك. k) B وهورك. l) B وهورك. m) B وهورك. n) B وهورك. o) B وهورك.

ومن الزرقاء *a* الى قم ثلث سكة، ومن قم الى اصبهان ست عشرة
سكة، ومن ماداران *b* الى نهاوند ثلث سكة، ومن مدينة السلام
الى واسط العراق خمس وعشرون سكة (40) فقال ابو نُخَيْلَةَ
أَصْبَحَتِ الْأَنْبَارُ دَارًا تُعْمَرُ وَخَرِيَتْ مِنَ النَّغَائِ *d* أَدُورٌ
جَمِصٌ وَقِنْسَرِيْنٌ *e* وَالْمَوْقِرُ وَوَأَسِطٌ لَمْ يَبْقَ إِلَّا الْقَرَقُرُ
وفيما بين واسط وحدث سرق الاهواز عشرون سكة، ثم الى ارجان
عشرون سكة، ثم الى النربندجان سبع عشرة سكة، ثم الى شيرا;
اثننا عشرة سكة، ثم الى اصطخر خمس سكة *g*

كور *h* الاهواز

10 كورة سرق الاهواز، ورام هرمز، وايدج، وعسكرمكرم، وتستر،
وجنديسابور، والسوس، وسرق وهي تورق، ونهر تيري، ومناذر
اللبري، ومناذر الصغرى *k*، وخراج الاهواز ثلثون الف الف درهم
وكانت الفرس تقسط على خوزستان وهي الاهواز خمسين انف الف
درهم، وبلاد الاهواز واسعة وهي سبع *m* كور وخبري الفصل بن مروان

a) P A الزرقاء، B الورداء، Kod. Ubi haec statio jacuerit, non patet. *b*) B ماداران (ب. ماداران). *c*) A s. p. (vid. *Moschtabih* ٥٢٢). Cf. *Agh.* XVIII, ١٥٠. *d*) A النغاي، *Agh.* الشأم. *e*) *Agh.* ويا ب. *f*) B تسع. *g*) A خمس عشر سكة. *h*) A om. *i*) B رامهرمز. *k*) B qui provincias bis et alio ordine enumerat (ed. p. 41; cum A facit *JAk.* I, ٢١١, 15 seq.) addit وكورة الزط (ed. وكورة) وسنبيد (ed. p. 41) et porro واستاق اسار (سرق) ويقال ان تستر رستاق من. *Deinde ibi legimus:* رستاق باسيان جندی سابور وايدج ليست بكورة وانما هي من رام هرمز وعدد كور quas deinde enumerat e duabus منابر unam faciens et وكان خراج الاهواز B; خمسون *l*) A male عسكرمكرم omittens. *m*) A سبعة. Non patet utrum ut B, an ut *Mokadd.* eas computet.

انه قَبْلَ الاعْوَاژ بنسعة واربعين الف الف درم^٥ وانه انفق على مصالحتها
سبعين الف درم^٥

الطريق من سوق الاعواز الى فارس

من الاعواز الى ازم سنة فراسخ، ومنها الى عبيد^a خمسة فراسخ،
* ثم الى (41) رام هرمز سنة فراسخ^b، ثم الى الرظ سنة فراسخ،⁶
* ثم الى^c مخاصمة صعبة وقنطرة طويلة على وادي الملح، ثم الى
دعليزان^d ثمانية فراسخ، ثم الى ارجان^e ثمانية فراسخ، قال ابو
الشَّيْقَنَف

أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَجْزِيَ^f جَمِيلًا فَسَلَّطَنِي عَلَيْهِ بِأَرْجَانِ

وفيها قنطرة كسريية طولها اكثر من ثلثمائة ذراع بالحجارة على وادي¹⁰
ارجان، ومن ارجان الى داسين^g خمسة فراسخ، ثم الى بندك^h
سنة فراسخ وفيها عقبة الفيل، ثم الى خان حمان سنة فراسخ،
ثم الى الدرخويد^k اربعة فراسخ، ثم الى النوبندجان^l ثمانية * او
سنة^m فراسخ، ثم الى كرجانⁿ خمسة فراسخ فيها شعب بوان وفيه

a) A et Ibn Rosteh s. p., B عبيدس، Edr. I, 390 Respondet apud Kod. قرية الحباري. b) B et Edr. om. Apud Ibn R. laeuna est. c) Ibn R. وهناك. Cf. Sprenger Routen p. 65. Kod. habet ومن رام هرمز الى وادي الملح اربعة فراسخ ومن وادي الملح الى

d) B s. p. sed cum art. Pro الرظ فرسخان. وضعبة B، وضعبة. e) B s. p. sed et sic Ibn R.; Kod. habet 7. f) B السراخان. g) A s. p. h) A تيدل، B سيدل، Kod. سيدل، Ibn R. سيدل. Secutus sum Ist. ١٣٣ ult. et Ibn H. Mokadd. بنديق؛ Edr. p. 401. i) A حامد؛ secutus sum Ist., Kod. et Ibn R. B حارجان. j) A درخويد sed دخويد. Apud Mokadd recepi الدرخونه B، الدرخوند propius accedit lectioni Istakhrfi. Ibn R. الدرخويد. Kod. loco hujus امران. k) A h. l. النوبندجان ut Ist. m) B non habet, A in marg. ثمانية او. n) B الكرخان et s. p. Scribitur quoque كركان et كركان.

شجر الجز والزيتون والفواكه النابتة في الصخر، ثم الى الحرارة *a* سبعة فراسخ فيها عقبة الطين، ثم الى جوسن *b* خمسة فراسخ، ثم الى شيراز خمسة فراسخ *c*، وشيراز من

كورة آرتشير خرة

6 ورساتيقها جور وميتند *d* وخبره والصيكان *f* والبرجان *g* وكوران والكربنجان *h* والخورستان *i* وكبير *k* وكيزرين *l* والبرز *m* وسبيران *n* وتورج وكارزين *o* وسينيز *p* وسيراف *q* وكوار والروبنجان *r* وكام قيروز
ومن سوق الاهواز الى تورق في الماء ثمانية عشر فرسخا وعلى الظهر اربعة (42) وعشرون فرسخا

a) A s. p. cum ج, B s. p., Edr. الحرارة. Vid. Ist. *b*) A جوسن, B حوير. Ist. et Mokadd. جوسم. Ante hanc stationem Kod. recto ins. خلان (خلان). *c*) Sec. Kod. tota distantia inter Sdk al-Ahwaz et Sehiraz est 102 Par. *d*) A حور ومند, B حور ومبند. *e*) A والبرجان, B وجو. *f*) A et B والصيكان. *g*) B والبرجان. Ják. I, 149, 11 (البرجان) et Ibn al-Fakih ٢.١, 12 ut rec. Ist. ١.٥, 1 الفرجان. *h*) Sic A; B والكربنجان et sic codd. Ibn al-Fakih, ubi rec. الكرجان; Edr. I, 592 كرنجان. In Háfiz Abrú Cod. Mus. Brit. f. 87 v. والخورستان. *i*) A والكوران ونستان. Ist. كوربيكان. *k*) A وكبير ut eod. L Ist. خورستان. Ják. l. l. male خورستان. *l*) A وكيزرين, B وكيزرين, Edr. كبير, codd. Ibn al-Fakih وكيزرين. Quod intelligitur regio ejus nomen apud Ist. edidi كيزرين patet s. g. coll. Ist. ١٣٦, Mokadd. ٤٤٧ ult., ubi inter كبير et ابزر ponitur. *m*) A وابرز, B وابره; vid. Mokadd. ٤٤٧ L. *n*) A وسبيران, B وسبيرال. *o*) A وكوران, B وكوران (supra om. وكوران), Edr. كوران, Ibn al-Fakih كوران (supra omisit ut B). A كوران (Ist. ١٣١, Ibn H. ١٢) diversum esse debet, nam hoc in provincia Istakhr jacet. Conjectura scripsi, putans in archetypo lapsu calami exstitisse كيرزان pro كارزين. *p*) A وسيس, B وسكير. Cf. Ibn al-Fakih l. l. ann. ٤. Ab aliis ad provinciam Arradján refertur. *q*) B وسيلاف et deinde وكوران. *r*) A والروبنجان, B s. p. Vid. Ist. ١٢.

كورة سَابُور * ومدينتها النُّونِدَجَان

ورساتيقها *a* اللَحْشَت *b* والكيبارج *c* وكازرون وخرّة وبنْدَرَهَان *d* وُدَسْت
باريس *e* والهِنْدِيَجَان والدرْخِيِيد *f* وتَنْبُوك *g* والحُوَيْدَان *h* والبيْدَان
وماغان والجنْبَذ *i* والرامِيَجَان *k* والديبِنَجَان *l* والشاهِجَان وموز *m*
ودانين *n* والشادرون *o* ودرنَجِيَجَان *p* والسياه مصر *q* وَاَبْنُورَان *r* وُخَارِجَان *s*
السفلى وُخَارِجَان العليا وتبْرَمَرْدَان *t* ٥
كورة اصْطَاخَر *u* وفي المدينة

a) والحسْت et deinde مدينتها ورساتيقيها النونيدجان *B*. *b)* A
c) كمارج. Ist. والكيبارخ *B*, والكساج *A*. *d)* A الحسْت *B*, الحسْت
vid. ad Ibn al-Fakih ٢.٢ *g.* Edrisi وبندرهان *B*, وبنيدر مهان
e) دستدارين *B*, وسب بارين *A*. *f)* بَنِيْدَر. Forte lectio est سدومان
وسوكى *B*, وتنبول *A*. *g)* والدرجويد *B*, ut supra, والدرجوند *A*
h) *B* om. *i)* والجنبيد *A*. *k)* *B* الراميجان. Apud Ist. ١١, 2
الريديجان. Edr. والريسان *B*, والديبميجان *A*. *l)* الرانيجان
lectiones codd. Ist. vid. ١١ ann. *q.* *m)* *A* وموز ut Edr., *B* hanc
cum seq. jungens وموزثادين. Vid. Ibn H. ٨. *q* (Jákút III, c, 22
n) ورادين *A*. *o)* Sic *A*; *B* والساورون, Ibn al-Fakih
p) *B* s. p., codd. Ibn al-Fakih (الشانور) السادر
q) *A* البختكان. Cf. nomen lacus درنيجان. Edr. دهمكان
suspectam. Additamentum *A* السفلى e dittographia ortum videtur.
r) *A* وَاَبْنُورَان. Apud Ist. *B* s. p. Scripsi sec. Háfiz Abrú
(vid ١١. *k*) recepi انبوران. *s)* Sic *A* hic et mox. Ceteri omnes
ut quoque خمايجان *t)* *A* وتبمرودان ut quoque Háfiz Abrú
quod وكيست *B* وتبمرودان. Deinde *B* addit وكيست quod
aliunde illustrare nequeo. *u)* *A* اصطاخَر. Pro المدينة *B*
ومدينتها.

ورساتيقها « المدينة البيضاء ونهران *b* واسان *c* وايرج *d* وماتين *e*
 وخبز *f* اصطخر وايزد *g* وابرقونه *h* والبراتجان *i* والميادوان *k* والكاسكان *l*
 والهزار *m* »

ومن شيراز الى مدينة فسا « * من كورة درابجرد *o* ثلثون فرسخا،
 و *p* من فسا الى درابجرد ثمانية عشر فرسخا »

ورساتيق درابجرد

كرم *q* وخبز *r* ونيريز *s* والبستجان *t* والابجرد *u* والانديان *v* وخرم
 وخرج *w* وتارم *x* وطمستان *y* »

كورة آرجان ورساتيقها

a) B ins. اسم، quod non intelligo. E nomine Urbis Albae
 نسا corruptum esse vix admitti potest. b) Sic A et B.
 Forte corruptum e رهنان Ist. 1.1, 6. Edr. I, 392. c) B
 اسان ut vid. sed in ed. ut rec. Apud Ist. 1.3, 4 edidi اسان
 sed L اسان, B et F اسار. d) A وايدج, B وايرج. Vid. Ist. 1.2, 5.
 e) A وماينين, B وماتيس, Edr. مايلين. f) A وخير, B وخبز. Ad-
 ditur اصطخر ut distinguatur a خبير اردشير خره; cf. Ist. 1.2 ann. c.
 g) A وابرد, ceteri om. Pro يزد coll. Ist. 1.5, 13, Ibn H. 196.
 h) Altera manus in A correxit وابرقونه i. e. ابرقونه; B corrupto
 خبير حلقومه. i) B والبراتجان, Edr. النندانجان. Apud Ibn al-Fakh
 2.3, 1 recepi والبودنجان, sed codd. lectioni h. l. receptae magis
 favent et infra in itinerario recurrit. k) B والميادوان, Edr.
 المتادوان, codd. الميادوان et المبادوان. Recepi ibi رونان
 والميان رونان sed vereor an jura. l) Sokûn e Jâk.; B والكاسكان; v. Ist. 1.2, 7.
 m) B والعرار. n) B hic et deinde نسا. o) B درابجرد. p) B ins.
 مدينة. q) A كرم. In B praecedat درابجرد, sed sine scri-
 bitur. r) A ونيريز, B وسبز. s) A والبستجان sed alia manus
 correxit in البستجان ut rec., B وسخاف. Vulgo البستجان, vid. Ist.
 1. v. o. Hâfiz Abrû فسخان. t) B والاصحود, Edr. والاصحود, codd.
 Ibn al-Fakh والاصحود. u) B والابديان, Edr. والابديان; cf. Ibn
 al-Fakh 2.3. i. v) A وخرم, sed alia manus primam litteram in
 ج correxisse, punctum litterae ñ delevisse videtur; B وخرم. w) A
 خرك. Edr. بوح et نوح. Cf. Ist. 1.9, 2. Hâfiz Abrû خرك. B وخرج
 x) A s. p. y) A et B وطسان; vid. Ist. 1. v, 3.

باش *a* ويشهورة واسلجان *c* والمَلَّجان *d* وفزرك *e*
 ومن شيراز الى مدينة (48) جور عشرون فرسخا، ومنها الى البيضاء
 سبعة فرسخ، ومن النوبندجان *f* الى شيراز ثلثة وعشرون فرسخا،
 وبين شيراز وسابور عشرون فرسخا، * وبين شيراز وجور عشرون
 فرسخا *g*، ومن شيراز الى مدينة اصطخر * اثنا عشر فرسخا، ومن
 شيراز الى زرگان اربعة فرسخ، ثم الى اصطخر *h* ثمانية فرسخ
 زُموم؛ الاكراك بفارس

وفي اربعة زُموم وتفسير الزُموم محال الاكراك فمنها زُموم الحسن *i* بن
 جيلويه يسمي البانجان *m* من شيراز على اربعة عشر فرسخا، وزم
 اردام بن جوانه *n* من شيراز على ستة وعشرين فرسخا، وزم القاسم ¹⁰
 ابن شهريزاه يسمي الكورين *p* من شيراز على خمسين فرسخا، وزم
 الحسن *q* بن صالح يسمي السوران *r* من شيراز على سبعة فرسخ ⁵

وكرر فارس خمس كور

اصطخر، وسابور، وارتشيرخه، ودرابجرد، وأرجان، وقسا،

a) B s. p., Edr. باش sed p. 400 ut rec. Alii non habent. *b*) A
 ويشهورة، B ويشهر، Edr. شينيز quod quoque conveniret. *c*) B
 ايلجان (s. وانكمان)، Edr. l. l. et p. 400 ايلجان؛ cf. Ist. III et ann.
 Bibl. geogr. IV, 392. *d*) A والمهجان، B والمهجان، Edr. المهجان؛
 vid. Ist. III, 4. *e*) A وفزرك، B وفزرك، Edr. فزر، p. 400؛ alias
 lect. vid. Ist. III d et Bibl. geogr. IV l. l. Lectio incerta est. *f*) B
 النوبندان. *g*) Haec B non habet et ut repetitio omitti possunt.
h) B haec om. *i*) B زم et mox زموم. *k*) B hic et deinde زم،
 A sine voc. ut rec. *l*) B حبليويه et الحسين. *m*) A النانجان، B
 اردمراي جوانه. Ják. *n*) اردمراي جوانه، B اردمراي جوانه، Ják.
 II, 84, 9، جوانه، Ibn al-Fakih ارجام بن خواجه، Ják. et Ibn al-Fak.
 شهريزاه؛ cf. Ist. I, h. *p*) B s. p. *q*) B السوران. *r*) B الموزان.
 Voc. in A, Ibn al-Fak. et Ják.

* وهي مائة وخمسة وخمسون فرسخا في مائة وخمسين فرسخا،
 وخراج فارس بالكفاية ثلثة وثلثون الف الف درم وخبرني الفصل بن
 مروان انه قبلها بخمسة وثلثين الف الف درم بالكفاية على انه لا
 مؤونة على السلطان وكانت الفرس قسطن على كور فارس اربعين الف
 الف درم مئاقيل ٥

(44) الطريق من شيراز الى كرمان ثم الى سجستان
 من شيراز الى الراديان *b* سبعة فراسخ، ثم الى خرمة فرسخان،
 ثم الى البراتجان اربعة فراسخ، ثم الى كنده سنة فراسخ، ثم
 الى الحيرة *d* سنة فراسخ، ثم الى بئر عقبة خمسة فراسخ، ثم
 10 الى الميسكانان *e* ثمانية فراسخ، ثم الى صاهك ثمانية فراسخ، ثم
 الى سروشك *f* سبعة فراسخ، ثم الى شهر بابك *g* سبعة فراسخ، ثم
 الى قصر النجمان ثمانية فراسخ، ثم الى قرية آبان اربعة فراسخ،
 ثم الى المرجان *h* اربعة فراسخ، ثم الى بينند، من كرمان ٥

في خمسة وخمسون فرسخا habet سبعة فراسخ *a*) A supra post مايه و superinscriptum est في خمسة verbis; في مايه وخمسين فرسخا expuncta sunt. في خمسة وخمسون فرسخا deinde verba صح. H. l. habet وخمسون وخمسة في خمسة وخمسين et additum est فرسخا. B مائة. C فرسخان. D مائة وخمسون فرسخا في مثل ذلك III, ٨٣٧, 3. Conjectura edidi. Deinde multa in B desiderantur, sed alio loco (ed. p. 41) habet ثلثين الف الف درم وكان - وخراج فارس وثلثين الف الف درم وثقسط على الخ et داريان. *b*) Mokadd. ٣٥٥, 7. دوده وداران. *c*) Mokadd. ut Háfiz Abrú f. 93 r. كت. *d*) Mokadd. (حير s. حير); Háfiz Abrú حمرة. Deinde itineraria differunt. *e*) A المسبكانان. Vulgo المسكانات s. المسكانات (Háfiz Abrú المسكانات). *f*) Ist. ١, ٢, 4. سرشك. *g*) A باتك. Apud Ist. ١, ٢, 2 male recepi باتك, apud Mokadd. ٣٢٤ ult. باتك. Cf. Houtsma, Recueil de textes relat. à l'histoire des Seljoucides I, ٩. *h*) A السيرجان, contra mox البرجان pro السيرجان. Apud Edr. I, 419 in cod. B eadem corruptela est, A et versio latina habent quod conjectura recepi. Alibi non invenio. Ist. ١, ٨ in vicinia habet كردكان. *i*) A تيبنيك.

الى أسبيده تسعة فراسخ، ثم الى كراغان *b* ثمانية فراسخ، ثم الى بئر القاضى *e* ثمانية فراسخ، ثم الى راشده *d* وفيه بئر واحدة ستة فراسخ، ثم الى كاؤنيشك *e* وفيها بركة ماء مطر اربعة فراسخ، ثم الى بردين *f* وبه بركة ثمانية فراسخ، ثم الى جارون *g* وبه آبار *e* خمسة فراسخ، ثم الى مدينة ساجستان ستة فراسخ *e*

ولساجستان *h* من المدن

زالف *i* وكركويه *k* وقهيسوم *l* وزرنج *m* وروشت *n* وباسورد *o* والقريين *p* وبها اتر مريط فرس رستم، ونهرها الهندمند *q*، والرخبج وبلاد الداؤز وهي مملكة رستم الشديد ملكه كيقاوس *r*

10 ومن مدينة ساجستان الى مدينة قراه ثمانون فرسخا *e*

الطريق من شيراز الى نيسابور

من شيراز الى النرغان *s* ستة فراسخ، ثم الى قنطرة الكوسجان *t*

a) Sic distincte. Nullum dubium est eundem locum intelligi, qui Sanidj appellatur; cf. Tomasehek p. 31. *b*) A فراغان. Apud Ist. fol ult. rec. كراغان. Hodie Kilâghâb. *c*) Ist. رباط القاضى. *d*) Edr. راساك. Hodie Turschâb. *e*) A كاشتك. *f*) A بردين. Apud Ist. recepi بريدن. Edr. بيزردين. Tomasehek componit cum دار *g*) Sic quoque Edr. Apud Ist. dubitans recepi خاوران. *h*) B ولسكستان. *i*) A دابق، B ut rec. *k*) A وكركويه. *l*) A وميسوم، B وقهيشوم. Vid. Ibn al-Fakih ٢٠٨, 2 et *b*. *m*) B وزبرج. *n*) A وروست، B وروسب، Jâk. III, f³, 10 *o*) B وروست، Bêlâdh. ٣٩٣, 11 (روشت) زوشنت، Ibn al-Athir III, ١١, 4 ut rec. Sine jure itaque apud Ibn al-Fak. recepi وبسنت. *p*) B اشرود (ماسرود)، duo codd. Ibn al-Fakih ut rec. Bêlâdh. et IA اشرود. Vera lectio videtur esse ناشرود، vid. Ibn al-Fak. ann. *q*) A العندمد، B الهندمد. *r*) B وكان كيقاوس في الزمن الاول ملك رستم الشديد على ساجستان *s*) A النرغان، in B itinerarium desideratur. *t*) Pons in fluvio Korr; ab aliis non memoratur (الى in A deest).

فرسخان، ثم إلى اصطخر أربعة فراسخ، ثم إلى بُردَه ثلاثة فراسخ، ثم إلى منزل فيهِ بئر تسعة فراسخ، ثم إلى جِه خمسة فراسخ، ثم إلى الكرجار أربعة فراسخ، ثم إلى كركولان *b* خمسة فراسخ، ثم إلى هندسك *c* سبعة فراسخ، ثم إلى مهرباد ثلاثة فراسخ، ثم إلى أيرگويه ثلاثة فراسخ، ثم إلى مهاجر *d* (46) عشرة ^٥ فراسخ، ثم إلى قصر الأسد *e* خمسة عشر فرسخًا، ثم إلى قصر الجوز *f* سبعة فراسخ، ثم إلى القلعة *g* خمسة فراسخ رمل، ثم إلى مدينة يَزِد ستة فراسخ، ثم إلى أنجيرة *h* ستة فراسخ، ثم إلى خزانة *i* ثلاثة عشر فرسخًا، ثم إلى سلقند *k* اثنا عشر فرسخًا، ثم إلى رباط محمد بن يَزِد ثمانية فراسخ، ثم إلى خان أشتَران ^{١٠} *m* ستة فراسخ، ثم إلى الحَباتك *n* سبعة فراسخ، ثم إلى جوران ^٥

a) Sic. Apud Ist. ١٦١ et Mokadd. fov recepi بئر. Forte autem duo loci diversi sunt, nam ceterae quoque stationes usque ad Abarkûh in itinerariis nostri et Istakhrî differunt. b) Nudum nomen apud Jâk. IV, ٢١٣, 2. c) Sub م punctum in cod. existat. d) Apud Ist. haec statio non memoratur. e) Nunc Dehsehîr. Pro قصر hic et mox Ist. قرية. f) Nunc Dehgirdû (Ouseley, *Travels* II, 451). g) = قلعة المَجوس. h) A انجيرة s. الحكيمة. Quoque Andjirek appellatur (Tomaschek p. 53). i) A خزانة. Hodie Kharânek. Apud Ist. male recepi خزانة. k) A مسأخذ. Lectio recepta certa est. l) Hic oxidit پُشيت ثم إلى يَزِد. ut patet ex itin. Ist. et Mokadd. atque Tomaschek p. 56. m) A رباط آب شُتران. Mokadd. استتران. n) A الحبايل. Non est eadem statio quam Ist. الربيع appellat. Hic enim incipit tractus arenae mobilis qui se per 2 paras. extendit; Ibn Khord. finem arenae vult, ubi Ist. ponit مهلب خان, Mokadd. البهلي (cf. Tomaschek p. 54) et qui locus nunc appellatur Kâlmîz s. Kâlmurdz (Tomaschek p. 57). o) Sic. Apud Ist. recepi شوراب, Mok. كوران. Lectio non certa est. Nunc appellatur حوراب.

اربعة فراسخ، ثم الى طماكرهان *a* اربعة فراسخ، ثم الى الطَّبَسِين
ثمانية فراسخ، ثم الى قرية محمد بن خُرْزاد اربعة فراسخ، ثم
الى سرخذه اربعة فراسخ، ثم الى افريدون، اثنا عشر فرسخًا،
ثم الى زَجِّي *d* اثنا عشر فرسخًا، ثم الى الطَّرِيثِيث *e* اربعة فراسخ،
ثم الى خاكسير *f* ثمانية فراسخ، ثم الى قرى قهستان *g* اربعة
فراسخ، ثم الى الهوار سنة فراسخ، ثم الى اقبرسه *h* سنة فراسخ،
ثم الى نيسابور سنة فراسخ، ومن مدينة نيسابور الى مدينة هَرَاة
ثمانون فرسخًا *h*

الطريف من شيراز الى درابجرد

10 من شيراز الى قرية بگمار، ثلثة فراسخ، ثم الى قرية الرُّمَان *k*
اربعة فراسخ، ثم الى خورستان *l* تسعة فراسخ، ثم الى كُرم *m*
خمس فراسخ، ثم الى مدينة قَسَا اربعة فراسخ، ثم الى

a) Sic. Locus ab Ist. ٢٣١، اتشكههان، hodie چارده appellatur.
b) Forte eadem statio quam Mokadd. سریش appellat, nunc Schirgist a.
Schirgisch (Tomaschek p. 62). *c*) Haec statio eadem videtur quam
Ist. ٢٣١، ٢٣١ بن appellat, hodie Deh-Nöbend (Tomaschek p. 62,
73 seq.) *d*) Cod. زَجِّي. Vid. Tomaschek p. 74. Apud Ist. ٢٣١ ريكن
male recepi. *e*) A الطَّرِيثِيث. *f*) Cod. جاكسير. Unum punctum sub
ه expunctum videtur. Alius locus ejusdem nominis in via inter Naisábúr
et Sarakhs, v. Jakúbí ٥٦، 4 coll. Mokadd. ٣٥١. Itinerarium
nostri apud alios non invenio, nisi quod Edrist p. 454 inter Torschíz
et Naisábúr collocat حاسكين quo locum nostrum designari
probabile est. Mokadd. ٣٥٢، 9—11 aliam viam describit et rursum
Tomaschek p. 74. *g*) Vix opus est monere regionem di-
versam esse a noto Kohistán quod a meridie Torschízi jacet. *h*) Sive
اقبرسه. *i*) Haec statio ab Ist. ٢٣١ et Mokadd. ٣٥٥ non memora-
tur. *k*) Vid. Mokadd. 11. ann. 1. Háfiz أبراهمه. *l*) A
حورستان. Vid. Ist. 1.1. o. Mokadd. Sarwistán ut quoque appellatur.
Apud Ist. recepi v, sed plurimi codd. ٦ habent. *m*) A كرم.

طَيْسْتَان *a* اربعة فراسخ، ثم الى الفستكان *b* ستة فراسخ، ثم
 الى قَسَارُود *c* اربعة فراسخ، ثم الى دارابَجَرْدُ ثمانية فراسخ *d*
 الطريق من اصطخر الى السِيرَجَانِ مدينة كرمان
 من اصطخر الى حفرة *d* سبعة فراسخ، ثم الى البَحِيرَة *e* خمسة
 فراسخ، ثم الى أُسِينْجَان *f* سبعة فراسخ، ثم الى قرية الآس *g*
 اربعة فراسخ، ثم الى الصاهك *h* الكبرى ستة فراسخ، ثم الى
 قرية الملح *i* تسعة فراسخ، ثم الى مُورِيَانَة *k* ثمانية فراسخ، ثم
 الى رِيَان *l* ثلثة فراسخ، ثم الى البرجان *m* وهو آخر عمل فارس
 عشرة فراسخ، من شيراز الى هذا الموضع احد وسبعون فرسخا
 ثم الى الروت *n* ثلثة فراسخ، ثم الى فرمان *o* فرسخان، ثم *10*
 الى السيرجان مدينة كرمان *p* احد عشر فرسخا، فمن آخر عمل
 فارس الى السيرجان ستة عشر فرسخا *q*

a) A ميسان. Forte lectio orta *a* تيمستان. Mokaddasi (fco, 1)
 hine quoque corruptum videtur. *b*) الفنگار. *c*) Con-
 venit cum statione الداركان. Háfiz Abrú دارابَجَرْدُ
d) In B legi posset حضر، sed probabilius est ibi quoque esse حفرة
 (nomen autem semideletum est). Apud alios haec pars itinerarii di-
 versa est. *e*) A. s. p. Est بحيرة الجويانان. *f*) A اسندكان، B
 اوسينجان i. e. اوسينجان. *g*) A الآس، B الاستر (sic). Addidi
 قرية. *h*) B شاهك. *i*) Cf. Tomashek I, p. 36. *k*) A a prima
 manu صحیح. *c*. (مورانيه) مورانيه (aut superrecepit، ميميرنه،
 B مورانيه. *l*) B ريان. Locus ريان. *m*) A
 apud Mokadd. fco, 7 forte a nostro non differt. *n*) A
 الروت sed mox البرجان. Non opinor recipiendum esse
 البرجان ut feci Ibn al-Fakih l. 8, 12, quia totum iter inter
 Çáhek et Stradján apud Ist. et Kod. a nostro diversum est. Codd.
 ابن الفاكه البرجان. *o*) B الروت (pro روت) *p*) B اوسينجان.
q) B فرمان.

ثم إلى ترمشيرة سبعة فراسخ، ثم إلى القهزج، وهو طرف المغارة
 أربعة فراسخ، والمغارة سبعون فرسخًا ٥
 ومن المرجان d إلى مدينة بيئند من عمل كرمان أربعة فراسخ،
 ثم إلى مدينة السيرجان f أربعة فراسخ، ثم إلى الأرحاء ستة
 فراسخ، ثم إلى استور أربعة فراسخ، ثم إلى خان سالم ثمانية
 فراسخ، ثم إلى باخته g ثمانية فراسخ، ثم إلى وادي قهندز اثنا
 عشر فرسخًا، ثم إلى اسبيذنه أربعة فراسخ، ثم إلى البعدين h
 أربعة فراسخ، ثم إلى الرباط أربعة فراسخ، ثم إلى جيرفت أربعة
 فراسخ، ومن جيرفت إلى بيم عشرون (48) فرسخًا، ثم إلى نهر
 سليمان i عشرون فرسخًا، ثم إلى الدهقان j خمسون فرسخًا، ثم
 إلى مكران والمنصورية وبلاد السند، فن جيرفت إلى أول عمل
 مكران أحد وأربعون فرسخًا ٥
 الطريق من القهزج m إلى السند

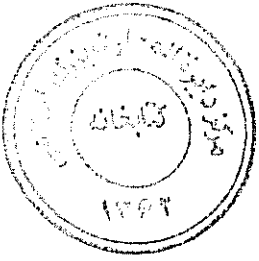
a) Patet aut hic excidisse distantiam inter Stradjân et Bamm
 (v. supra p. ٤٩), ant haec male h. l. repetita fuisse. B h. l. habet
 (mancum scilicet) itinerarium, scribens من جيرفت إلى البيم عشرون
 العجل رأس B، القهزج A. c) ارماسين B et A. l) فرسخًا ثم الحج
 ut السيرجان pro المرجان، السيرجان، mox الدهقان. d) A iterum
 supra. e) A نمد. f) A المرجان. g) A فاخته (correctum ut
 vid. e فاخته). Vid. Tomaschek I, 39. h) Ist. القصة ١٩٩. cf.
 Tomaschek I, p. 40. i) A بيم. k) Mokadd. ٣٨٦, 9 id., alibi جرى
 سليمان. l) Jak. ٦٥, 2 الدهقان. Idem nomen Mokadd. ٣٨٦, 10 scribitur
 Nehfen. An cum الدهقان (دهقان) Mokadd. ٣٩١, 3, ٣٩٧, 8 componendum
 sit, affirmare non audeo, licet verisimile videatur. Collato itine-
 rario Mokadd. ٣٨٦, scripsi ثم إلى pro وإلى ut cod. habet, sed
 sive ibi (quod mihi videtur), sive hic stationes الدهقان et دهقان
 transponendae sunt. m) A hic et mox القهزج. Itinerarium apud
 alios non exstat. Vid. Tomaschek I, 56, qui vero minus recte de
 eo loquitur.

من القهوج *a* الى الطابران *b* من عمل مكران عشرة فراسخ *c*، ثم الى باسورجان *d* مدينة الخرون، اربعة عشر فرسخا، ثم الى قرية يحيى بن عمرو عشرة فراسخ، ثم الى هدار *f* عشرة فراسخ، ثم الى مدر *g* عشرة فراسخ، ثم الى موسارة تسعة فراسخ، ثم الى درك بامويه *i* تسعة فراسخ، ثم الى تجين *k* عشرة فراسخ، ثم الى *l* مقاطعة البلوص عشرون فرسخا، ثم الى الجبل المالح ستة فراسخ، ثم الى النخل *e* تسعة فراسخ، ثم الى قلمان ستة فراسخ، ثم الى سراي *m* خلف اربعة فراسخ، ثم الى قنزبور *n* ثلاثة فراسخ، ثم الى حيس *o* على طريق قنذابيل مغارة عشرون فرسخا، ثم الى سراي *p* داران عشرة فراسخ، ثم الى الجيثة *q* عشرة فراسخ، ثم الى قصدار *r* عشرة فراسخ، ومن قصدار الى الجوز اربعون فرسخا، * ثم الى اسروشان اربعون فرسخا، ثم الى قرية سليمان بن سبع *s* ثمانية وعشرون فرسخا، وقرية سليمان هذه *t* فرسخة * من جاء من خراسان *u* يريد السند والهند، ثم الى

a) B. العهل. *b*) الطابران. Edr. I, 166, 170. *c*) B. ومن الطابران من عمل كومان B ثم Pro. واحد واربعون فرسخا. Pro B bis كومان, sed legendum esse ut feci patet e summa ad finem itinerarii. *d*) A s. p., B باسور, Edr. 170. Conjectura edidi.

e) B s. p. *f*) B هدار. *g*) B مدن. *h*) A عشرة. Patet e summa ad calcem itinerarii lectionem B esse veram. *i*) B درك بامويه, Edr. 170. Hic pro تسعة legit درك بامويه s. درك بامويه nam habet a باسورجان ad hunc locum 141 Mill. *k*) B بحير.

l) B om. *m*) A بيارني. Deinde A et B خلف. *n*) A a prima manu ثمبور deinde litterae primae unum punctum superpositum est, duo subscripta sunt et litterae tertiae duo puncta superposita sunt. B ثمبور s. ثمبور. Edr. *o*) Sic A; B الحفس (s. forte الحسيه). *p*) A سراي. Pro داران, B. *q*) Sic A; B الحسيه. In A desideratur الى. *r*) A hic et mox قصاران, B. *s*) A سبع. *t*) B هي. *u*) B جانب خراسان لمن.

المنصورة ثمانون فرسخا، (49) فمن أول عمل مكران الى المنصورة
ثلاثمائة وثمانية وخمسون فرسخا والطريق في *a* بلاد الرُّطِّ و *هـ* حُقَاط
الطريق ٥

ومن زَرْجُج مدينة ساجستان *b* الى الملتان مسيرة شهرين وسُميت
٥ الملتان فَرْج بيت الذهب لان محمد بن * يوسف اخاه للحجاج بن
يوسف اصاب في بيت بها اربعين بهارا ذهب *d* والبهار ثلاثمائة وثلاثة
وثلاثون مائة فسُميت فرج بيت الذهب والفرج الغفر يكون مبلغ
ذلك الذهب الفى الف وثلاثمائة الف وسبعة وتسعين الفا وستمائة
مئقال ٥

بلاد السُّنْد

10

القيقان وبنّة *f* ومكران والبيد *g* والقنْدَهَار قال ابن مفرغ *h*
بِقَنْدَهَارِ وَمِنْ تَكْتَبُ مَنِيَّتَهُ بِقَنْدَهَارٍ يُرْجَمُ نُوْنُهُ الْخَبْرُ
وَقُصْبَارُ *i* وَالْبُوْقَانُ *k* وَقَنْدَايِيلُ *l* وَقَنْزَبُورُ *m* وَأَرْمَائِيلُ *n* وَالذُّبَيْلُ *o* * وَقَنْبَلِي
وَكَنْبَايَا *p* وَسُهْبَانُ *q* وَسُدْرَسَانُ وَرَاسِكُ *r* وَالرُّورُ وَسَاوَنْدَرِي *s* وَالْمَوْلَانُ *t*

a) B على. b) B سَكْسْتَان. c) B القاسم عمل B bona correctura.
d) B ذهب. e) B add. والمِن رطلان. f) A potius وبنيد، B
s. p.; vid. Beládh. ٢٣٢ seq. Pro ومكران، B وكرمان. g) A المند، B
contra perspicue والبيد. h) Beládh. ٢٣٤. i) A et B وقصران.
k) B والنوقان، vid. Beládh. ٢٣٤ seq. l) B وقندايبيل. m) A وقنزبور.
n) Sic A et B ut voluit Elliot I, 364 seq. pro ارمائيل
quod apud plurimos. o) A والذبييل، B والذنبيل quod ponit post
سودوسان. p) A كنباتا، B وقنبلي. q) Vid. Beládh.
٢٣٨, 3 et ann. b. r) A وراسلي، B وراسل. Recepi lectionem Ist.,
ubi vero quoque interdum codd. راسل. Proprie est nomen regis
Kaççae Beládh. ٢٣٨, 9. s) B وساورندي. Vid. Beládh. ٢٣٦, 7 et
ann. i. t) A والمولبان.

وَسُنْدَانِ وَالْمَنْدَلِ وَالْبَيْلَمَانَ *a* وَسُرَشْتِ *b* وَالْكِيرِجِ *c* وَمَرْمَدِ *d* وَتَلِيهِ
وَدَهَنْجِ *f* وَتَرَوْسِ *g* وَكَانَ *g* عِمْرَانُ بْنُ مَسِيحِ الْبِرْمَكِيِّ فِي صُحُفِ السُّنْدِ
عَلَى (50) أَنْ يَحْمِلَ مِنْهَا بَعْدَ كُلِّ نَفَقَةِ الْفِ الْفِ دَرْ *٥*

بِلَادِ الْبَهْلَوِيِّينَ *h*

الرِّيَّ، وَأَصْبَهَانَ، وَهَمْدَانَ، وَالْدَيْنُورَ، وَنَهَاوندَ، وَمِهْرَجَانَقَدَقَ، *e*
وَمَاسَبَدَانَ، وَفَرُوزِينَ وَبِهَا مَدِينَةُ مُوسَى وَمَدِينَةُ الْمُبَارَكِ *i*، وَبَيْنَ
فَرُوزِينَ وَبَيْنَ الرِّيِّ سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ فَرَسَخًا وَفَرُوزِينَ فَخَرِ الدَّيْلَمِ، وَزَنْجَانَ
وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ * فَرُوزِينَ سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ فَرَسَخًا، مِنْ زَنْجَانَ إِلَى *k* أَبْهَرِ
خَمْسَةَ عَشَرَ فَرَسَخًا، * وَنَ أَبْهَرِ إِلَى فَرُوزِينَ اثْنَا عَشَرَ فَرَسَخًا،
وَالْبَهْرِ *m*، وَالطَّيْلَسَانَ، وَالْدَيْلَمَ، وَخَوَاجَ فَرُوزِينَ *n* الْفِ الْفِ وَمِائَتَا 10
الْفِ دَرْ *٥*

الطَّرِيقَ مِنَ الْأَعْوَازِ إِلَى أَصْبَهَانَ

مِنْ أَبَدَجِ *o* إِلَى جَوَارِدَانَ *p* ثَلَاثَةَ فَرَسَخٍ، ثُمَّ إِلَى رَسْتَا جَرْدِ *q* أَرْبَعَةَ
فَرَسَخٍ، ثُمَّ إِلَى سَلِيدَسْتِ *r* سِتَّةَ فَرَسَخٍ، ثُمَّ إِلَى بَرِينَ *s* خَمْسَةَ

c) A. سرسنت Beládh. ٤٤٠, 12. *b*) وسيرسب B. والسلمان B. *a*) B. والكيرج B. والكيرج B. Vid. Beládh. ٤٤٠, Jak. Hist. II, ٣٧١ paen. sq.

d) Sic A ut Beládh. ٤٤٢, 4 a f., Jak. ٣٨٠, 1. B. ودَرَمَ *e*) B. وتَلِيهِ. (والماليه. cod.) Beládh. ٤٤١, 10 s. p. ut rec.; cf. Jak. ٣٨٠, 2.

f) B. ورَهْنِيحِ. Cf. quoque Jak. IV, ٨٩, 19. *g*) Anno 216. B haec habet alio loco (ed. p. 41). *h*) Berúni Chron. ٢٢٩, 12. بلدان فِهْلَه.

i) Beládh. ٣٢٣. B. المنارك. *k*) B om. *l*) B. وبين ابهر وزنجان B. male; cf. Ist. ١٩١, 9. Distantia inter Abhar et Zendján in plurimis codd. Ist. est 15 Par, non 20, vid. ibi ann. *h* et porro in tomo

IV Bibl. geogr. Add. *m*) B s. p. *n*) B add. على التقريب. *o*) A. ابذج B. ابذج. Itinerarium Kod. partim diversum est, apud alios non invenio. *p*) A. جواردان B. جواردان; Edr. I, 390. خان ادرار. *q*) ? A. دسغاجرد B. دسغاجرد; Edr. I, 390. وساجرد. *r*) B. سلبدست cum voc., Edr. سلند.

s) B. تبر. Edr. تبر.

فَراسِخَ، ثَمَّ إِلَى سَوَجْرَه سِنَّة فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى الرِّبَاطِ سَبْعَةَ
فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى خَانَ الْأَبْرَارِ سَبْعَةَ فَرَسِخَ، وَمِنْ الْخَانِ إِلَى أَصْبَهَانَ
* سَبْعَةَ فَرَسِخَ ^{٥d}

الطريق من فارس إلى أصبهان

٥ من فارس ^e إلى كَامِ فَيْرُوزِ ^f خَمْسَةَ فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى كُورْدِ ^g خَمْسَةَ
فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى تَجَابِ ^h أَرْبَعَةَ فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى سَتَّارِ ⁱ خَمْسَةَ
فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى سِيَاهِ ^k خَمْسَةَ (51) فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى الْبُورْجَانِ ^l
سَبْعَةَ فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى * كَيْبَالِ سِنَّة ^m فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى خَانَ
الْأَبْرَارِ ⁿ، ثَمَّ إِلَى أَصْبَهَانَ ^٥

الطريق من أصبهان إلى الري

10

١٠ مِنَ الْبَيْهَوْدِيَّةِ إِلَى بُرْخَوَارِ ^٥ ثَلَاثَةَ فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى رِبَاطِ وَزِ ^p سَبْعَةَ
فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى أَنْبَارِ ^q خَمْسَةَ فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى أَصْفَاهِ ^r سِنَّة
فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى الدَّمَارِ ^s أَرْبَعَةَ فَرَسِخَ، ثَمَّ إِلَى بَادِ ^t خَمْسَةَ فَرَسِخَ،
ثَمَّ إِلَى أَبْرُوزِ ^u خَمْسَةَ فَرَسِخَ ^v، ثَمَّ إِلَى حَوَاضِرِ ^w تِسْعَةَ فَرَسِخَ،

a) B تُفَوِّجِرَ، Edr. جوسر. b) I. e. رباط باركان. Tomaschek I, 29.
c) A الأبرار، B خانزار et mox خانتران. Haec statio in itin. Kod.
est (cod. الجار et اطار). Intelligitur autem idem locus qui خان
لنجان dicitur. d) A om. e) Intelligitur Schiráz. f) A كَا
رگام فيروز B، فيروز. g) B c. voc., A كور. h) B s. p.; apud
Mokadd. فoa, 9 الرباب s. الرباب. i) B سمارمز. Vulgo سميرم. k) B
شياه. Forte antiquum Siacus (سياه كوه)، cf. Tomaschek I, 30.
l) B المورجاه. m) كتب المرجاه سبعة B. n) A الأبرار، B الامرار.
o) A بوجوان، B برحوا. p) B s. p. q) B انارز; Ibn R. الطريق.
r) B اصغار، Ibn R. اصفاغة. s) B الدمار، Ibn R. الدكان et hic
pro خمسة اربعة B. t) B اباد. Bād jacet a meridie versus orientem
a Kāschān. u) A ابروز، B نروز، Ibn R. ut rec. v) B hic habet
quod infra om. ثَمَّ إِلَى قَمِ (s. p.) سِنَّة فَرَسِخَ
Pro خواص B. w) Pro خواص B. انوشاباذ (انوشاباذ) فرسخان ومنه
Ibn R. خمسة id. habet. الى درزابان (درزابان) خمسة (سِنَّة) فَرَسِخَ

ثم الى المقطعة خمسة فراسخ، ثم الى قارص *a* تسعة فراسخ، ثم الى *ثم ستة فراسخ، ومن قارص الى *b* السديرة سبعة فراسخ، ثم الى *d* سبعة فراسخ، ثم الى الري سبعة فراسخ ٥
الطريق من بغداد الى البصرة

من بغداد الى المدائن قال حنيد بن سعيد

يا ديار السداتين أنت زين المساكين
ثم الى دير العاقول، ثم الى جرجاريا، ثم الى جبل، ثم الى قم الصلح، ثم الى واسط، ثم الى تهرابان *f*، ثم الى الفاروث *g*، ثم الى دير العمال، ثم الى الحوانيت، ثم تسيير * في القطر، ثم *b* في البطائح، ثم في *h* نهر ابى الأسد، ثم في دجلة العرواء، ثم في 10 نهر معقل، ثم * في فيض البصرة ٥

(52) الطريق * من سر من رأى *k* الى واسط على البريد

من سر من رأى الى عكبرا تسع سكك، ثم الى بغداد ست سكك، ثم الى المدائن ثلث سكك *m*، ثم الى جرجاريا ثمانى *n* سكك، ثم الى جبل خمس سكك، ثم الى واسط ثمانى *n* سكك ٥ 16
وجوالى واسط ثلثون الف درم وصدقات العرب بالبصرة ستة آلاف الف درم ٥

الطريق من البصرة الى عمان على الساحل

a) A semel قارص, semel s. p., B s. p. ut Ják. o., 12. Ibn R. قارص et قارص. Pro A habet سبعة s. p. b) B om. c) B s. p., Ibn R. ديار. d) A s. p., B دار, Ibn R. ديار. e) A بغداد, B بغداد. f) Haec statio in B desideratur. Cf. Zeitschr. D. M. G. 39, p. 2 quae de hoc loco scripsi. g) A الفاروث. Cf. Ják. III, ٨٤., 7 seqq. h) B قم الى. i) B قم. k) A om. l) B ومنها. m) B الى. n) ثمانى quam B quoque habet mutanda foret. Kod. etiam stationem inter-mediam om. n) Codd. ثمان.

من البصرة الى عبّادان، ثم الى الحدوثة ^a، ثم الى عرقجبا، ثم الى الرابوثة، ثم الى البقرة ^b، ثم الى عصى ^c، ثم الى المعرس ^d، ثم الى حليجة ^e، ثم الى حسان ^f، ثم الى القرى ^g، ثم الى مسيلحة، ثم الى حص ^h، ثم الى ساحل قاجر، ثم الى العقير ⁱ، ثم الى قطر ^k، ثم الى السبحة ^l، ثم الى عمان وفي صحار ودبا ^m ۵

المسافة الى المشرق في البحر

من البصرة الى عبّادان اثنا عشر فرسخا، ثم الى الخشببات فرسخان ⁿ، ثم تصير الى ^o البحر فشطه الايمن للعرب ^p وشطه الايسر لفارس ^q وعرضه سبعون ^r فرسخا وفيه جبلا كسير وعوير وعقه سبعون باءا الى ثمانين باءا، ومن الخشببات الى مدينة البحرين في شط العرب سبعون فرسخا واعلها لصومس يقطعون على (58) المراكب ولا زرع ^t لهم ولهم نخل وابل قال اعرابي ^u

رمى به في موجش القفار يساحل البحرين المتغار ^v
 16 ومنها الى الدرندور ^w مائة وخمسون فرسخا، ثم الى عمان خمسون فرسخا * ثم الى الشحر مائة فرسخ ^x، ومن الشحر الى

a) الحدوثة، Edr. I, 371، الحدوثة، Kod. b) المعز B. c) عصا، Kod. عمان. d) B. المغرب، Kod. البعد؛ voc. e Ják. e) B عصا، Kod. عمان. f) حسان، Kod. حنيان. g) Voc. in A et B. h) A s. p. Voc. e Ják.; B حص. i) A العقير، B المقير، Kod. العقير. k) A قطن، B القطن. l) Voc. e Ják. m) A ودنا، B ودنا. n) فرسخين A. o) B في. p) المغرب A. q) B للفارس. r) A تسعون s. p.; Edr. I, 370 habet 210 Mill. s) A الغرب et sic Edr. (sur la côte occidentale). t) B زرا et mox نخلا. u) Tabari III, 143v, 13 seq. v) الدرندور، A sine voc. w) B و. x) B om.

عَدَن مائة فرسخ وفي من المراق *a* العظام ولا زرع بها ولا ضرع وبها
العنبر والعود والمسك ومنتاع السند والهند والصين والزنج والحبشة
وفارس *b* والبصرة وجُدَّة والقَلْنُوم، وهذا البحر هو البحر الشرقي
الكبير ويخرج منه العنبر الجيد وعليه الزنج والحبشة وفارس وفيه سمك
طويل السمكة مائة باع *c* ومائتا باع يخاف منها *d* على السفن فتنفرد
بضربها الخشب على الخشب، وفيه سمك *f* مقدار الذراع يطير وجوفه
كجوفه البوم، وفيه * سمك طويل السمكة *g* عشرون ذراعا في جوفها
مثلها وفي الاخرى مثلها الى اربع سمكات، * وفيه سلاحف *h* استدارة
السلاحف *i* عشرون ذراعا وفي *k* بطنها مقدار الف بيضة وظهورها
الذبل الجيد *l*، وفيه سمك على خلفة *m* البقر * تلد وترضع وتعمل ¹⁰
من جلودها الدرق *n*، وسمك على خلفة الجمل *n*، وفيه طير * تجمع
من تذي البحر عند سكونه فتبيض وتفرخ على وجه الماء لا تخرج
الى الارض ^٥

الطريق * من البصرة الى المشرق مع ساحل فارس *p*

(54) فن البصرة *q* الى جزيرة خارك ^{٦٥} خمسون فرسخا وهي فرسخ
في فرسخ بها زرع وكرم ونخل، ومنها الى جزيرة لاوان ^{٦٥} ثمانون
فرسخا وهي فرسخان في فرسخين وبها زرع ونخل، ثم الى جزيرة
ابزون سبعة فراسخ وهي فرسخ في فرسخ بها زرع ونخل، ثم

a) B المراق. *b*) B om. *c*) B hic et mox ذراع. *d*) B ponit
post السفن. *e*) B تضرب. *f*) B سمكة et mox تطير، sed deinde
ut rec. *g*) B سمكة طولها B sed lector correxit سمك. *h*) A

ب. الواحدة B، السلحفاة A *i*) B. *l*) A et B
add. تلد وترضع، sed B om. post البقر. In A expuncta fuerunt,
deinde de novo scripta. *m*) B in textu عيه، in marg. ut rec.
n) B ina. تلد وترضع. *o*) B tantum وجه الماء

من الابلتة B *q*) من جانب فارس الى المشرق B *p*) ويفرخ ولا يخرج
لافتت لابن B، لابن A، B *r*) Sie A، B *s*) وبينا B *t*) جازل A
cogitari nequit, non laetit est nomen insulae Ibn Kâwân.

الى جزيرة حَين *a* سبعة فراسخ وهي نصف *ميل في نصف ميل
 ولان ساكن بها، ثم الى جزيرة كيس *c* سبعة فراسخ وهي اربعة
 فراسخ في مثلها وفيها نخل وزرع وماشية ولها *d* غوص اللؤلؤ للجد،
 ثم الى جزيرة ابن كاوان *e* ثمانية عشر فرسخا وهي ثلثة فراسخ في ثلثة
 ٥ فراسخ واهلها شراة اباضية، ومن جزيرة ابن كاوان الى ارموز *f* سبعة
 فراسخ، ثم الى ثارو *g* مسيرة سبعة ايام وهي الحد بين فارس والسند،
 ومن ثارا الى الديبل *h* مسيرة ثمانية ايام، ومن الديبل الى مصب
 مهران نهر السند *i* في البحر فرسخان ٥

ومن اسند يجي القسط والقنا والتخيزران ٥

10 ومن مهران الى اوتكين *k* وهي اول ارض الهند مسيرة اربعة ايام،
 وفي هذه الارض ينبت القنا في جبالها والزرع في اوديتها واهلها
 *عتاة مردة *l* لصوص، ومنها على فرسخين الميّد *m* لصوص، ومنها
 الى كوك *n* فرسخان، ومن كوك الى سندان ثمانية عشر فرسخا وبها
 ساج وقنا، ومن سندان الى ملّي *o* مسيرة خمسة ايام وبملّي *d* الغفل
 15 والقنا، وذكر البحريون ان على كل عنقود من عنقيد الغفل ورقة

a) فرسخ في مثله لا B. *Sokim* in B. Hodie Ken. *b*) خير A.
c) طيس A. *d*) وبها B. *e*) B h. l. ابركاوان. *scribitur quoque*
 et ابركاوان، *Nomen insulae proprie est* ابركاوان، *ابركاوان* (s.
 Abulfeda ٣٧٣). *f*) ارمون A. *g*) Sic A; B ثار. *Fortasse in-*
telligitur تيز. B vero conjungens cum vocab. seq. habet h. l. ثار
 الديبل post مسيرة omisso، *ثارمسيرة* mox، *ميسرة*
 A، *الديبل et الديبل*. *i*) B om. *k*) اوتكين B، *دكمر* Edr. I,
 160، 170، 171، *اوينكين* Berûni ap. Sprenger p. 91. *l*) B
 عبايد. *m*) A المند pro الهند. *n*) كوك B. *o*) Voc. in A. Est
 insula (vid. Edr. I, 172)، *quinque Mill. a terra Indiae, ubi jacet*
 nota urbs Kôlam, ab ea quoque *كولر* dicta، *ut tota regio al-*
Moleibâr appellatur (Malabar) v. Ibn Batûta IV, 71. Edr. I, 178
 ملن. In annalibus Sinensibus (Yule *Cathay*, LXXVIII) quoque
 Molai appellatur.

تكنه من المطر (85) فإذا انقطع *a* المطر ارتفعت الرقعة فإذا عاد * المطر
 عادت *b*، ومنها إلى بلين *c* مسيرة يومين، * ومنها إلى الراجة
 العظمى مسيرة يومين، ومن بلين تفرق الطرف *e* في البحر فن اخذ
 مع *f* الساحل فن بلين إلى بابتن *g* مسيرة يومين وهي بلاد أرز ومنها
 ميرة عمل سرنديب، ومن بابتن إلى السنجلي *h* وكبشكان؛ مسيرة
 يوم وفيها أرز، ومنها إلى مصب كودافيد *k* ثلثة فراسخ، ومنها
 إلى كيلكان *l* والوار *m* وكنجة مسيرة يومين وفيها حنطة وأرز، * ومنها
 إلى سمندر عشرة فراسخ وفيها أرز" يحمل إليها العود من مسيرة

a) انقطع sed superinscripto ارتفع *A*. *b*) عادت الرقعة *B*. *c*) Sic
 A h. l. e. voc., mox بلين et بلين, B h. l. بلين, infra بلين, Edr.

appel- (بلنق p. 78). Idem locus apud Jákát I, ٧٣, 15 بلنق
 lari videtur. *d*) B فر. *e*) B نفترن الطريق. *f*) B على. *g*) A
 h. l. بلين, mox s. p., B utroque loco بلين. Quamquam scripserit
 Sprenger p. 81 « Am 23 August befanden wir uns Bās gegenüber»,
 tamen non dubium est, eum ita scripsisse conjectura. Nam ab-
 brevatio est nominis quod Cosmas scribit Pudopetana, Conte Buf-
 fetania (Beudifetania) vid. Yule *Cathay*, p. 448, 453. Apud Edr.
 I, 179, 184 جريانن, apud Nowairi (*Adjâib al-Hind*, ed.
 v. d. Lith, p. 231) جاريتن. ا. خارتين, apud Ibn Batûta IV, 82

جرتن, qui tamen non idem locus est, sed vicinus. Fortasse a
 nostro non differt بريتسن (*Adjâib al-Hind*, p. 276). Di-

maschki ١٧٣, 5 a f. habet بدنتان et paullo ante جرتان. *h*) A المنجى
 sie, B السنجى, Edr. منجى. Abulfeda ٣٥٥, 1 الشنكلى. Cf.
 Yule *Cathay*, 75 (Cungilin = Cranganor). Dimaschki l. l. شنكلى.

i) B وعسكران, Edr. 180 et 184 كيكسار. *k*) A كورافريد, B كورا
 كورافريد. Est Godavari. Schirâzi, *at-Tohfât as-Schâhija*, Cod.
 Leid. 192 Cap. III inter معبر et پنکالة memorat كدريا quo idem
 fluvius significari videtur. *l*) B s. p., sed cum voc., Edr. كلكان.
m) Sic A; B والوار, Edr. لولو. *n*) B haec om. Edr. scribit سمندار.
 Jaecet haec urbs ad Gangem. Hinc sinus Bengalicus nomen acce-

vid. لجة سرنند unde in ore populi factum est لجة سمندر (vid.
Adjâib al-Hind, p. 218 seq.).

خمسة عشر يوما وعشرين يوما في ماء عذب *a* من كامرون *b* وغيرها،
ومن سمندر الى اورنشين *c* اثنا عشر فرسخا وهي مملكة عظيمة
فيها فيلة *d* ودوابٌ وجواميس وامتعة كثيرة وملكها عظيم القدر،
ومن اورنشين الى ابينه *e* مسيرة اربعة ايام وبها فيلة *d* ايضا ٥
5 ومن * اخذ من *f* بلين الى

سرنديب

فهو مسيرة يوم *g* وسرنديب ثمانون فرسخا في * ثمانين فرسخا *h*
وبها الجبل الذي هبط عليه آدم صلّى الله عليه وهو جبل ذاعب
في السماء يراه من في * مراكب البحر *i* من مسيرة ايام *k* فذكرت
10 البراهمة وهم عباد الهند ان على هذا الجبل اثر قدم آدم صلّى الله
عليه مغروس في الحجر وهو نحو من سبعين ذراعا قدم واحدة وان
على هذا الجبل شبيها بالبرق ابدا وان آدم صلّى الله عليه وسلم
خطا *l* للخطوة الاخرى (56) في الحجر *m* وهو منه على مسيرة يومين او
ثلاثة، وعلى هذا الجبل وحوله *n* الياقوت الوانه *o* كلها والاشباه كلها
15 وفي واديه الماس وعلى *p* للجبل العود والقلقل والعطر والافواه ودابة
المسك ودابة الزباد، وبسرنديب *q* النارجيل وارضها السبناج الذي
يعالج به الجوعر وفي انبارها البلور وحولها في البحر غوص اللؤلؤ ٥

a) Amnis Brahmapûtra. b) A كامروت، B كاميل، Edr. كاموت.
Hodie Assam. c) B اورشير et mox اورشير، Edr. I, 185 ut
Ibn Iyâs in Chrest. Arnold. p. 71 أورشير. Videtur intelligi Orissa.

Ibn R. f. 155 r. loquitur de regione اورشين in بلاد الاغباب. d) B
افيلة. e) B ابينه. f) B جد؛ fort pro جزيرة coll. Edr. p. 179
« De cette île ». g) B مسيرة يومين، Edr. « 1 journée et plus ».

h) B مثلها. i) B المركب. k) B واكثر. Mokadd. عشرين يوما واقل وأكثر B
١٣، 12، Edr. I, 71 et Jâk. III, ٨٣، 20 lectionem receptam in suis
codd. habuisse videntur. Deinde B وذكرت. l) A خطى. m) B
هذا. n) B وحواليه. o) B الوانه. p) B هذا. q) B
الاترجيل. Deinde A ولسرنديب.

ويعد سرنديب جزيرة الرامى وبها الكركدن ^e وهو دابة دون الغيل
وفرت للجاموس يأكل الحشيش ويجتث كما يجتث البقر والغنم وبها
جواميس لا اذئاب لها وبها الخيزران والبقم ^e وعروقه دواء من سم
ساعة قد جربه البحريني من لدغة ^d افعى وبها ناس عراة في غياض
لا يفهم كلامهم لانه ^f صغير * وم صغار ^g يستوحشون من الناس طول ^e
الانسان منهم اربعة اشبار * للرجل ذكر صغير وللراة فرج صغير ^h شعر
رؤوسهم زغب احمر ويتسلقون على الاشجار بايديهم * من غير ان
يضعوا ارجلهم عليها ^g

وفي البحر ناس بيض يلحقون ^h المراكب سباحة والمركب في سرعة
الريح يبيعون العنبر بالحديد يحملونه بافواههم، وجزيرة فيها ناس ¹⁰
سود مغلغلون ^m يأكلون الناس احياء * يشرحونهم تشرجاء ⁿ، وجبل
طينه نضنة اذا اصابته النار ^o

وفي جبال الزابج ^e حيات عظام تبلع ^p الرجل والجاموس ومنها ما
يبتلع الغيل وبها ^q شجر الكافور تظل الشجرة مائة انسان واكثر واتل
ينقب ^r اعلى الشجرة فيسيل منها ^s من ماء الكافور * عدة جزار ^r ثم ¹⁵
ينقر اسفل من ذلك وسط الشجرة فينسب (57) منها قطع * الكافور
وهو صمغ ذلك الشجر غير انه داخله ^g ثم تبطل تلك الشجرة ^u
فتجف وفي هذه الجزيرة عجائب كثيرة * لا تحصى ^v

a) Sic cum *teschdid* in ultima litt. A et B. b) A والخيزران،
B tantum البقم. Correxī coll. Edr. p. 75, Kazw. II, 14, Ibn
al-Fakih 1., 11 seqq. c) B السم القاتل. d) B لدغة. e) B
والجرائر بها. f) B وهو. g) B om. h) A om. nec exstant apud
Kazw. I, 1.8, sed Edr. in suo cod. habuit. Deinde B شعور. i) B
et Kazw. sine cop. k) A بلعون. l) B والمراكب. m) B مغلغلون.
n) A s. p. nisi quod habet سربجا. o) B الزابج. p) In A sup-
plerit alia manus cum صمغ B; ut Kazw. I, 1.7, 11. q) B
وفيها. r) B et Kazw. ينقب (sed p. 263, 2 ut rec.). s) Addidi e B
et Kazw. t) B ويؤخذ منه ما جرى. u) A primum الساجر deinde
librarius expunxit ذلك et scripsit تلك. B وتجف. v) A non habet.

ومن اراك الصين عدل من بلين *a* وجعل سرنديب عن يساره فن
سرنديب الى جزيرة النكبالوس *b* مسيرة عشرة ايام الى خمسة عشر
يوما واهلها عراة وطعامهم الموز والسمك الطرى والنارجيل واموالهم
الحديد وهم يجالسون التجار، ومن جزيرة النكبالوس الى جزيرة كنه *c*
e مسيرة ستة ايام وهى مملكة جابة الهندى *e* وفيها معدن الرصاص
القلعى ومنابت الخيزران، وعن يسارها جزيرة بالوس *f* على مسيرة
يومين واهلها يأكلون الناس وبها *g* كافر جيد وموز ولارجيل وقصب
سكر وارز، ومنها الى جزيرة جابة وشلاط وهولج *h* فرسخان وهى
عظيمة وملكها يلبس * حلية الذهب، وتلنسوة الذهب ويبعد البدده
10 وبها النارجيل والموز وقصب سكر *k* * وشلاط الصندل، والسنبيل
والقرنفل وجابة *m* جبيل فى نروته نار تنقد مقدار مائة نراع فى مثلها
سكها قيد رمح فهى بالنهار دخان وبالليل نار، ثم *n* مسيرة خمسة
عشر يوما الى بلاد منبت العطر، وبين جابة ومايط *p* تريب *q*
وملوك الهند واهلها يبحون *q* الزنا ويحرمون الشراب الا ملك قنار *r*

a) A s. p., B بلين. b) Sic A h. l., mox النكبالوس, B ليكبالوس

et mox ليكبالوس. Vulgo لنكبالوس s. لنجبالوس v. Ibn al-Fakih
12 ann. c. Nicobar. c) B sine و. d) Voc. in A. e) Relation
p. 18 l. paen. وهى مملكة الزابج. f) A s. p., Edr. I, 77, 79
جالوس. Secundum hunc jacet inter Nián insulam (Nijas) et Lang-
bálus (Nicobar), ab utraque 2 dies distans. Quod confirmat con-
jecturam quam fecit van der Lith, *Adjáib al-Hind*, p. 263, intel-
ligi Baros. g) B وفيها. h) A وهولج, B وهراج, Edr. 80, 81
هريج. وبلية (سلاط) جزيرة يقال لها هولج وانما تسمى ابن R. f. 159 r.
الجزيرة باسم قائدها وليس هذا اسمها وهولج هذا صاحب جيش
المهراج. i) B ذهب et mox iterum sine art. k) B
السكر. l) B والصندل. m) B وجانبها. n) B ins. على, mox
omisso الى. o) A et B ينبت. p) A hic et infra مايط, B h. l.
مايط, infra s. مايط, Edr. 81 مايط; cf. *Adjáib* p. 263 seqq.

q) A s. p.; B يجلون. r) Voc. in A. *Khmér*. Ibn R. قنار ut ple-
rumque scribitur.

فانه يحرم الزنا والشراب وملك سرنديب يُحَمَل اليه الخمر من العراق
 وبشرهيا *a*، وملك الهند ترغب في ارتفاع *سبك (58) الفيلة *b* وتزيد
 في اثمانها الذهب الكثير وارفعها تسع *c* اذرع الا فيلة *d* الاغياب
 فانها عشر اذرع واحدى عشرة ذراعاً، واعظم ملوك الهند بَلَهْرَا
 وتفسيره ملك الملوك ونقش خاتمه من ذلك لأمر ولّى مع انقطاعه *e*
 وينزل الحكيم *f* بلاد الساج، وبعده *ملك الطلائ *g*، وبعده جابة *h*،
 وبعده ملك الجزر *i* وله الدرهم الطائرية، وبعده غابة *k*، وبعده
 رعمى *l* وبينه وبين هؤلاء مسيرة سنة وذكروا ان له خمسين الف
 فيل *m* وله الثياب القطنية المخملة والعود الهندى، ثم بعده ملك
 تامرون *n* يتصل مملكته بالصين وفي بلده الذعب الكثير والكركدن *o*
 وهى دابة لها قرن واحد في الجبهة طوله ذراع وغلاظه قبضتان فيه
 صورة من اول القرن الى آخره فاذا شُف رأيت الصورة ببضاء في سواد
 كالسبع *p* في صورة انسان او دابة او سمكة او طائس او غيره من
 الطير فيتخذها اهل الصين مناطق تبلغ المنطقة ما بين ثلثمائة

عشرة et mox تسعة *A* *c*. سر ك الكفيلة *B* *b*. فيشرهيا *B* *a*.
d) *B* افيلة. Pro الاعراب *A* الاغياب *c*). انقصايه *B* *e*). Voc. in *A*;
 Reinaud pronunt. Komkam et habet pro Concan (*Relat.* p. 26). Ibn
 R. f. 155 v. dicit regem ipsum lingua Indica appellari الكيمى. Cf.
 Berúni, *India* ٩٩, 13 كُنْكُن. *g*) الطائس. Reinaud recepit lectionem
 طائف. Voc. ex. Ibn R. *h*) Ibn R. زنجانه vid. supra p. ١٦, 10 et
 ٩٦, 5. *i*) *A* الجزر، *B* الجزر، Ibn R. الجزر، *Relat.* ٢٨ الجزر،
 sed ١٢٧ الجزر. Lectio non certa est. *k*) *B* غابه. *Jak. Hist.* I, ١, ٦, 7
 كنبايه e quo editor fecit كنبايه. Ibn R. loquitur de rege
 العابدى، qui si cum nostro componi debet, legendum est غابدى.
Relat. p. ٣٢ seq. مابدى. *l*) *A* دعمى; cf. Ibn al-Fakih ١٥, 9 et
 ann. *h.* Yule, *Cathay*, CLXXXV, pro *Pegu* habet, quod Burmen-
 ses appellant Rahmaniya. Forte Ibn R. idem regnum voluit no-
 mine الارون. *m*) Idem *Relat.* p. ٢٦ et Mas'údi I, 384. *n*) Voc.
 in *A.* *o*) *B* وبيلده الكركدن. *p*) *A* كالسبع، *B* ب. p.

دينار الى ثلاثة آلاف دينار الى اربعة آلاف دينار، وهؤلاء الملوك كلهم
مخرمو الأذان ٥

وملك الرابح *a* يسمى المَهْرَج وفي ملكته جزيرة يقال لها برطایل *e*
يسمع فيها العزف والطبول الليل كله والبجريون يقولون ان الدجال
فيها، ويخرج من البحر خيل مثل خيلنا لها اعراف تجرّها على
الارض، وللمهراج جباية تبلغ في *d* كل (59) يوم مائتي مائة ذهب
يتخذ منها لبنا ويطرحه *f* في الماء يقبول هذا بيت ملك، وجزيرة
فيها القردة *g* مثل الحبير، * ومن جبايته من قمار الديوك في اليوم
نحو من خمسين مائة ذهب وذلك ان له فخذ الديك الغالب فيفتديه
10 صاحبه *h* ٥

والطريق الى الصين

من مايطد ذات اليسار الى جزيرة تيممه *k* فيها العود الهندي
والكافور، ومنها الى قمار مسيرة خمسة أيام ويقمار العود القماري
ارز *l*، ومن قمار الى الصنف على الساحل مسيرة ثلثة أيام وبها
16 العود الصنفي وهو افضل من القماري لانه يغرق في الماء لجودته وثقله
وبها *m* بقر وجواميس ٥

ومن مدن الهند المشهورة سامل *n* وهورين *o* والسن *p* وقندهار

وقشبير *q* ٥

a) الزامج A. *b*) ملكه B. *c*) Berúni ذو طائل B، برطایل A. Kazw. I, III, 11 et II, ٥٣, Dimaschkí ١٥٨, ut quoque Vullers I, 222 برطایل s. برطاييل (cum var. I. برطاييل). Djordžani برطاييل p 278, Ibn Ijás cod. Leid. 741 p. 261 برطاييل p. 348 طاييل, ubi alter cod. طاييل. *d*) B om. *e*) B من ut Kazw. I, I, v, 4 qui add. المن ستمائة درم. *f*) B يطرح. *g*) B قرد. *h*) B non habet. *i*) Vid. supra p. ٦١ p. *k*) A فيومه B، فيومه. Vid. ad Ibn al-Fakih l'g et *Adžáb al-Hind*, p. 253 *Timoan* s. *Tijáman*. *l*) B وفيها ارز. *m*) وفيها B. *n*) Sic A; B سايل. An قامهل P. *o*) P A وهورين B، وهورين. Ibn Ijás in Chrest. Arn. p. 68 هورين P. *p*) P A والسن B، والسن. *q*) B s. p.

ومن الصنف الى لوتين^٨ وهي اولاً مرق الصين مائة فرسخ في البر والبحر وفيها * الحجر الصيني والحريزة الصيني والغضار الجيدة الصيني^٩ وبها^{١٠} أرز^{١١} ومن لوتين الى خانفو وهي المرق الاكبر مسيرة اربعة ايام في البحر ومسيرة عشرين^{١٢} يوماً في البر وفيها الفواكه كلها والبقل والحنطة والشعير والارز وقصب^{١٣} السكر^{١٤} ومن خانفو الى^{١٥} خانجو^{١٦} مسيرة ثمانية ايام وفيها مثل ما في خانفو ومن خانجو الى قانطو^{١٧} مسيرة * عشرين يوماً وفيها مثل ذلك^{١٨} ونكل^{١٩} مرق من مرق الصين^{٢٠} (60) نهر عظيم تدخله السفن ويكون فيه المد والجزر وقد روي^{٢١} في نهر قانطو الدقيق^{٢٢} والبط^{٢٣} والدجاج^{٢٤} وطول بلاد الصين على البحر من ارميليل^{٢٥} الى آخرها مسيرة شهرين^{٢٦} والصين^{٢٧} ثلاثمائة مدينة عامرة كلها منها تسعون مشهورة وحد^{٢٨} الصين من البحر الى التبت والترك^{٢٩} وغربا الى الهند^{٣٠} وهي مشارق الصين بلاد الواقواق^{٣١} وهي كثيرة الذهب حتى ان أهلها يتخذون سلاسل كلابهم واطواق قروهم^{٣٢} من ذهب وبأتون بالقص المنسوجة بالذهب للبيع وبالواقواق الابنوس الجيد^{٣٣}

a) B لوتين hic et infra. Cf. quoque Ibn Ijās in Chrest. Arn. p. 71. b) B الحديد. c) A om. d) B وفيها. e) A hic et deinde لوتين. B male ponit post وهو المرق الاكبر; B خانفو; B verba المرق الاكبر Intelligitur Canton (Hong-Kong). Forte lectio خانفو praefenda est, quam habet Abulfeda ٣٣٥ hunc locum laudans. f) A عشرين. g) B والقصب. h) A hic et mox جاجوا, B خانفو et خانفو, Edr. I, 85 ut rec. Richthofen I, 575 seq. Hang-tshou(-fu). جانكو. Abulfeda ٣٦٤ i) B ستة ايام. Pro قانطو (قانطو) probabiliter legendum est ut infra scribitur. Richthofen Kian-tshou in Shantung. k) B من مرثاً من مرثى. i. e. في مرق. l) B ري. Pro عن A sed super-inscribitur في. m) A الدقيق, B ε. p. In edit. p. 67 quae conjectura forte recipienda est. n) A ارميليل, B ارمانييل. o) B الواقواق. A h. l. الواقواق. B h. l. وعرباً. p) B والصين.

وستل * اشتيامو البحر *e* عن المد والجزر فذكروا انه انما يكون في
بحر فارس على مطالع القمر وانه لا يكون في البحر الاعظم الا مرتين
في السنة مرة يمد في شهور الصيف شرقا بالشمال ستة اشهر فاذا
كان ذلك طما الماء في مشارق البحر * بالصين وانحسر عن *e* مغارب
5 البحر ومرة يمد في شهور الشتاء غربا بالجنوب ستة اشهر فاذا كان ذلك
طما * الماء في *d* مغارب البحر * وانحسر بالصين *e*
وهي آخر الصين *e* باراء قانصوف جبال كثيرة * وملوك كثيرة *g* وهي
بلاد الشيلا *h* فيها الذهب الكثير ومن دخلها من المسلمين استوطنها
نطيبها ولا يعلم ما بعدها *e*

10 والذى * يحيى في هذا البحر الشرقي من الصين؛ للجزر والفرد *h*
(61) والكيخاوا والمسك والعود والسروج والسمور *m* والغصار والصيلنج *n*
والدارصيني والولنجان *o*، ومن الواقواق الذهب والابنوس، ومن
الهند الاعواد والصندلان *g* والكافور والماكافور *g* والمجوزيسوا والقرنفل
وانقائلة *p* والكبابه والنارجيل * والثياب المأخذه من الخشيش *g* والثياب
15 القطنية المأخذه والفيلة، ومن سرنديب البياقوت الوانه كلها واشباهه
والماس والدر والبثور *g* والسنبادج الذي يعالج به الجوهر، ومن ملي *r*

a) اشتيامو البحر *B* et mox فذكر. Cf. Mas'ûdi I, 251 seq.
b) *A* وانا. c) *B* والصين والجزر في ed. p. 67 recte restitutum.
d) *B* om. Pro مغارب *A* مشارق. e) *B* وليس للصين احمر. f) *A* بانصوا، *B* ut rec. g) *B* om. h) *B* الشيلا.
Deinde *B* بها، in *A* fere exesum. i) *B* بحر منها et om. j) *B* الكنجار،
k) *A* s. p., *B* القريب. Cf. Kazw. II, 331, 8 a f. l) *A* والكمساح. Cf. Fleischer ad Dozy Suppl. II, 488. Lectioni *A*
والصيلنج subesse potest (*kinob*). m) *B* والستور. n) *A* والصيلنج،
o) *B* sine art. p) *B* والقاعرة i. e. والقاعرة. q) *B* om.; *A* الحسيس. Cf. v. Kremer, Ueber das Budget der Einnahmen
unter der Regierung des Hârûn al-Raschid, p. 5. r) *A* طى.

وسندان الفلفل *a*، ومن كده *b* الرصاص القلعي، ومن ناحية الجنوب *c*
 البقم والدادي، ومن السند القسط والقنا والحجوزان *d*
 وطول هذا البحر من القلزم الى الواقواق *d* اربعة آلاف وخمس مائة
 فرسخ *e*

والذي يجي من اليمن الوشى وسائر ثيابهم والعنبر والورس والبغال *e*
 والحبير *e*

والهند سبعة اجناس

الشاكثريّة *f* وم اشراقهم فيم الملك تسجد الاجناس كلها لهم ولا
 يسجدون لأحد، والبراعة *g* وم لا يشربون الخمر والانبذة، والكستريّة *g*
 يشربون ثلثة اقداح فقط لا تزوجهم البراعمة ويتزوجون فيهم *10*
 والشوذريّة *h* وم احباب زراعة *i*، والببشيّة *k* وم احباب صناعات
 ومهن *l*، والسنداليّة *m* وم احباب * اللهو واللحون *n* وفي نسائم
 جمال *o*، والدنبيّة *p* وم سمر *62* احباب لهو * ومعازف ولعب *q*
 وملل اعد الهند اثنتان واربعون مئة منهم من يثبت الخائف عز
 وجلّ والرسل ومنهم * من ينفي الرسل *r* ومنهم النافى لكل ذلك *15*
 * والهند تزعم انها تدرك بالرقى ما ارادوا *s* ويسقون *t* به السم *u*

a) B add. الجبلور. b) Sic A cum *teschāid*. c) A الجنوب. d) B
 الشاكثريّة B، السابكفريّة B، الشاكثريّة A، Edr. I, 98. الواقواق
 e) B om. f) A والكستريّة B، والكستريّة B، Edr. ut rec. Berūni
 Pro وقيم B، وقيم B، Pro وقيم B، الساكثريّة
 India f. 3، كشتريّة. h) A والشوذريّة B، والشوذريّة B، Edr. وشوذريّة
 Sūdra. Cf. Ber. l. 12. شوذريّة. i) الزراعة B. k) A والقيسيّة B، والقيسيّة B،
 Edr. ويسيه. Vaischia. Ber. l. 4. بيش. l) B الصناعات والمهن. m) Litterae
 سنداليّة s. سيداليّة B، والسنداليّة B، Edr. سنداليّة s. سيداليّة B، Edr. سنداليّة
 Ber. l. 10. جندال. n) B المهر واللاحوف. o) B الجمال. p) B
 ومعازف B، ومعازف B، Sanskr. *Donba*. Ber. دوم. q) B ومعازف B، ومعازف B،
 r) B et ad signum notae cui in marg. iterum adscriptum est. s) A ارادت. t) B
 ويسقون B، ويسقون B، Seq. in A s. p. u) In A postea additum,
 B السقم.

* ويخرجونه ممن سُقى *e* ولم الروم والفكر ويحلون به ويعقدون
ويصرون وينقعون ولم اظهار التخاييل التي يبحر فيها الارب ويدعون
حبس المطر والبرد *e*
انقضى خبر المشرق *e*

خبر المغرب *e*

5

والمغرب ربع الملكة وكان اصهبذه يسمى *a* على عهد الفرس
خربران *e* اصهبذه *e*
الطريق من مدينة السلام الى المغرب
من بغداد *f* الى السيلحين *g* اربعة فراسخ، ثم الى الأتبار
10 ثمانية فراسخ، ثم الى الرب *h* سبعة فراسخ، ثم الى هيت اثنا
عشر فرسخا، قال ابو العبيد
هَلَّا أَلَمَّ بِهِيْت لَيْلَتَنَا أَمْ قَبْلَ ذَلِكَ لَيْلَةَ الْأَتْبَارِ
ثم الى الناوسية؛ سبعة فراسخ، ثم الى أوسية؛ سبعة فراسخ، ثم

e) تُسَمَّى A. *d*) Titulum addidi. *c*) منها B. *b*) B om. *a*) B

خربران تفسيره مغرب. Ibn Rosteh f. 121 r. خذل ابران B s. p.; Apud Ber. Chron. ٣٤. in tabula recte ut rec. Apud Mas'ûdi ed. Barb. de Mayn. IX, 314 (Not. et Extr. VIII, 146) in خوربان corruptum est (cf. Journ. asiat. 1839, I, 340). Aliae formae خوربان et خاوران (Reinaud, Introd. CCXXXI, Nöldeke, Gesch. p. 155 ann. 2, Vullers sub خاوران). *f*) A بغداد، B بَغْدَاك. *g*) B

السيلحين. *h*) A الرب، B الدوب؛ Kod. الرب، Mokadd. ١٣٤، 18 ut rec. (codd. الرب et الرب، in mappa المديب، Edr. II, 144 زاب ويجمل. Aliae var. lect. v. infra. Memoratur ab Ibn Serapion f. 33 r.

منه (من الفرات) ايضا نهر يقال له نُجَيْل اوله فوق قرية الرب بفرسخ او اكثر. *i*) Post hanc stat. *k*) الادرسيه s. الاوسيه B. *i*) الادرسيه B

B ins. ثم الى الداري ستة فراسخ. Mokadd. ١٣٥، 5 inter Naûsam et Alûsam inserta minus recte, cf. Edr. 144, 145.

الى الفتحية *a* سنة فراسخ، ثم الى النهية *b* اثنا عشر فرسخا في
 البرية، ثم الى الدازقي *c* (63) سنة فراسخ، ثم الى القرصة *d* سنة
 فراسخ، ثم الى وادي السباع سنة فراسخ، ثم الى خليج بني
 جميع *e* خمسة فراسخ، ثم الى الغاش *f* حيال قرقيسيا سبعة فراسخ،
 ثم الى نهر سعيد ثمانية فراسخ، ثم الى الجردان *g* اربعة عشرة
 فرسخا، ثم الى المبارك *h* احد عشر فرسخا، ثم الى الرقة ثمانية
 فرسخ * وهي بالرومية ثلاثينفوس *i* والرقة * في واسطة ديار مصر وعسى
 الرافقة *j* وحران *k* وهي بالرومية هالينربلس *l* قل سديف *m*

قَدْ كُنْتُ أَحْسَبُنِي جَلْدًا فَضَعَّعَنِي

10 قَبْرٌ بِحَرَّانَ فِيهِ عِصَّةُ الدِّينِ
 والرُّعْمَا وَسُبَيْسَاطُ *p* وَسُرُوجُ دِرَاسٍ كَيْفَا *q* وَالْأَرْضُ الْبَيْضَاءُ *r* وَقَدْ مَوَزَنَ
 وَالرُّوَابِي *s* وَالْمَارْجِينَ *t* وَالْمَدْيَبِيرَ *u* * وَخَرَّاجُ دِيَارِ مِصْرَ خَمْسَةَ آلَافَ

a) الفتحية *A*, in *B* incertum utrum & s. & existet; Kod. الحجيبة
 ut *Edr.*, *Mokadd.* ut rec. *b*) *B* البهية, Kod. المهيمه, *Mokadd.*
 النهية, *Edr.* تهنيه. *Mokadd.* inter hanc stationem et praeced. ins.

الدواقي et الدواقي *c*) *B* الداري *v.* supra p. *v* *k*, Kod. الحديثة.

في *sed supra* في البر *B* hic add. العرصة. *Kod.* دورقي *Edr.*

بني جميع; *Edr.* *pro* ابن *Kod.* جلدج *B* tantum *om.* البرية

f) *B* s. p., *Kod.* العاسر. *Pro* حبال *A* حبال ut *Edr.*, *B* s. p. (cf. *Sprenger* p. 92). *g*) *Voc.* in *A*; *B* الحريير, *Kod.* الحوران, *Edr.* ut rec.

h) *B* المنرك s. المنرك, *Edr.* ممبرك, *Kod.* المنارل. *i*) *B* وعشرون *h*) In

B alia manus haec adscripsit, sed male ثلاثينفوس. *l*) *B* *om.*

m) *Seqq.* usque ad الدين *B* *om.* *n*) *Ἑλληνόπελις*, *Syriace*

A حبلان| يستع (أعظم) *B* non habet. *Emendationem*

receptam mihi proposuerunt *Nöldeke* et *G. Hoffmann*. *Laad* addu-

bitat quia ut affirmat tantum occurrit tanquam versio cognominis

Syriaci, non ut ipsum urbis nomen. *o*) *Vid.* *Ják.* *II*, *v* *16*.

p) *وشمشاط* *A*. *q*) *وحصن* كيفا *r*) *Vid.* ad *Ibn al-Fakih*

133 s. *s*) *A* et *B* الزوابي, sed in *A* punctum a manu recent. est

additum. *Vid.* *Ibn al-Fakih ann. g.* *t*) *A* والمنارجين, *B* والمنارجان.

u) *A* والمدنين, *B* *lae*.

الف وستمائة الف درهم، تقدير الرصافة والزبيونة وكفرحجر والجزيرة
اربعة آلاف دينار هـ

عمل الفرات

قرقيسيا وهي على الفرات وعلى الخابور والرحبة والدالية وغانات
هـ وهيت والحديثة والرب هـ

* ومدن كور الخابور

الصورة والقدين d وماكسين والشبسانية e، (64) قال الأخطل f
أضحت إلى جانب الحشاك جيفته وأسه دونه الخابور فالصور
والسكير g وعربان وطابان وتينير h العليا وتينير السفلى وساما

10 فهذه المدن على الخابور هـ

والمنازل من رقعة h إلى دوسر، ثم إلى بلس وقد عبرت الفرات، ثم
إلى خشاف i، ثم إلى الناعورة، ثم إلى حلب، ثم إلى قنشرين

وكورها هـ

a) B haec habet وخراج (lac.).... والزبيونة والرصافة وتقدير الجزيرة اربعة الاف الف دينار قال الاصبهاني عقد خراج ديار مصر مع
codd. Ibn al-Fakih الاعشار بنسعة الاف الف وخمسمائة الف دينار
وتقدير الرصافة وكفرحجر والجزيرة وخراج ديار مصر الف الف وستمائة
Nomen الجزيرة، in A s. p., corruptum esse videtur. Debet
esse nomen loci in vicinia trium praecedentium. Verba in B قال
interpolata sunt, ut quoque infra ubi de tributo
Emessae agitur. Kod. dicit على اوسط العبر سنة. وارتفاع ديار مصر على
درهم pro دينار quod eod. A
nunc habet. Observandum autem tantum د esse a prima manu, دينار
ab alia manu suppletum est pro litteris expunctis. b) A et Ibn
al-Fakih ١٣٣, 8 والزاب B, والمون. Vid. supra v٦ h. c) B om. d) A
والقدين, وبيدر B, وبنيدر. Ibn al-Fakih ut quoque Kod. in itin.,
sed vid. Ják. III, ٨٥٨, 20. Etiam nunc exstat locus. e) A والمسسمانية,
B والمسماديه. f) Ják. II, ٢٧١, 20 corrigendum e III, ٢٣٢, 17.

والمشكن A g) فالسور et الحشأ A. In B versus more solito deest.

i) Sic A; B وساما ut Dimasohki
١٦١, Ibn al-Fakih وساما. h) B الرقة. i) B خشاف.

* كور قنسرين ^a

كورة مَعْرَة مَصْرِيْن، وكورة مَرْتَحَوَان ^b، وكورة سَرْمِيْن ^c، * وِحْيَار
 بنى القَعْقَاع ^d، وكورة دَلُوك ^e، وكورة رَعْبَان ^f، وكورة حَلَب ^g
 والعَوَاصِمُ كورة قُورُس ^g، وكورة الجُومَة ^h، كورة مَنبِيْج، كورة
 أَنْطَاكِيَة، كورة تَبْرِيْن ⁱ، وِبُرْقَا ^k، وِبَالِسْ، وِرْصَانَة هِشَام ^l،
 خَراج قنسرين والعواصم اربع مائة الف دينار
 ثر من قنسرين الى شَبْر، ثر الى حَمَاة، ثر الى حَبْص ^m

* اقاليم حَبْص

فَلَمَّا اِقَالِيْبَهَا فَعَمِيَ اِقَالِيْم حَمَاة، واقليم ⁿ شَبْر قَالَ امْرؤ القيس
 تَقَطَّعُ حُلَانُ الصَّبَابَةِ ⁿ والصَّبِي عَشِيَّة جَاوَزْنَا حَمَاة وَشَبْرًا ^o
 واقليم فَاِمِيَة ^o، واقليم مَعْرَة النُّعْمَان، واقليم صَوْرَان، واقليم
 لَطِيْن، واقليم تَل مَمْس ^p، * واقليم الغلاس، واقليم كَفْرَطَاب،
 واقليم جُوسِيَة ^q، واقليم لُبْنَان، واقليم الشَّعْبِيَة ^r، وخمسة اقاليم

a) B om. b) B بروجوان. c) A سيرمين sed manu recentiore
 in marg. adscriptum. Eadem manus وحيار pro وحيار. d) B وحيار
 القصب. e) A دلول، B دُلُوك. f) A رعبان. g) B قوروس. h) In
 A lector male ح sub ج posuit; B الخدمة. i) B يبرين. Cf. Ibn
 al-Fakih III m. k) B ولونا. l) B add. الملك. m) B
 tantum اقليم حصص. وسمى اقليم حصص اقليم. Abulfeda ۲۳۳ male codice Ibn
 Khord. usus est, nam haec omnia et seqq. ab Ibn Khord. ad العواصم
 referri dicit. n) A حلان الصابان. Ahlw. p. ۱۳. vs. ۴. اسباب
 اللبنة والحبوى. o) اقليمية B. p) A ميسر sed corrector super-
 scripsit ميسر B، بل ميسره. q) Sequitur in A وخوشنه sed super-
 inscriptae sunt quinque lineolae quas pro signo delendi habeo ut
 etiam alibi occurrunt. Fort. ortum est e var. lect. جوشية pro
 جوسية (vid. Ják. in v.). r) B السفره.

التمه *a*، واقليم البعلعاس *b*، واقليم البار *c*، واقليم الرستن، واقليم
 زمين *d*، واقليم القسطل، واقليم سلميية، واقليم عقبرتا *e*، واقليم
 الجليل *f*، (85) واقليم * السريدا، ورقنيية *g*، وتدمر، والسواحل
 كورة اللانقيية *h*، وكورة جبلة، وكورة بلنياس، وكورة انطرسوس *i*،
 وكورة مرقية، وكورة *k*، والسقي، وجربية *l*، والحولة، وعملوا *m*،
 وزندك *n*، وقبراتا *o*، وخراج حص ثلثمائة الف واربعون الف دينار *p*
 والطريق من حص * الى دمشق

من حص *q* الى جوسية *r* ستة عشر ميلا، ثم الى قارا ثلثون
 ميلا، ثم الى النبك *s* اثنا عشر ميلا، ثم الى القطيعة عشرون
 10 ميلا، ثم الى دمشق اربعة وعشرون ميلا، ودمشق هي ارم ذات
 العينا وكانست *t* قبل دار نوح صلى الله عليه ومن جبل لبنان كان
 مبتدأ سفينته *u* واستنوت على الجودي * جبل قردى *v* ولما كثر ولد

- a*) Sic A et B, sed puncta in A recentioris manus sunt; haec nempe ad واقليم البار in marg. scripta sunt. In textu superest الب. Jak. III, 6 s. p. Editor suspicatus est البمه ut Lexic. Geogr. IV, 495 in loco apud Quatremère, Sull. maml. II, 1, 14 ubi optio datur inter بما، وما (quod editor praefert). *b*) العطاس B. *c*) B دميين. *d*) B اثنان. Cf. Jak. I. l. 3 a f. et Ják. in v. *e*) B عضوا. Cf. Ibn as-Schihna f. 88 r. p. *f*) B الجبل. *g*) B السود فانييه; A super ر، sub ا et super ب etiam puncta habet. *h*) B الكلكل s. الكالك. Vid. quoque Ibn al-Fakih III, 7 seqq. *i*) Pro انطرسوس ut saepe; B السنطرون. *k*) كاسرة Ibn al-Fakih. *l*) B وحينة Ibn al-Fakih. *m*) Sic quoque Ibn al-Fakih *n*) B وزندك، وزيدل، ويزندل A ووعجلوا. *o*) B قال الاصهانيي B. *p*) B قبراا. Apud Ibn al-Fakih recepi ما بلغ خراج حص من مائة الف وثمانين الف دينار Jak. III, 7 habet 220,000. *q*) Addidi. *r*) B حرا. *s*) A s. p. *t*) B بقردي B. *u*) مبدا سفينة نوح B. *v*) وقالوا كانت

نوح نزلوا * بابل السواد في ملك *a* نمرود بن كوش وهو اول ملك *b* كان
في الارض *c* ٥

كورة دمشق واتاليبها

سهل الغوطة، واقليم سنير *d*، ومدينة بعلبك، والبقاع *e*، واقليم
لبنان *f*، وكورة جونية *g*، وكورة طرابلس *h*، وكورة جبيل *i*، وكورة
بمروت، وكورة صيدا، وكورة البتنية، وكورة حوران، وكورة
البحرلان، وظاهر البقعة، وجبل العور *k*، وكورة ماب *l*، وكورة
جبال، وكورة الشراة *m*، وكورة بصرى، وكورة عمان، والجابية، قال
حسان بن ثابت *n* (66)

من دِين بَصْرَى وَدُونِهَا جَبَلُ السَّلْجِ عَلَيْهِ السَّحَابُ كَالْقَدِيدِ *10*
وقال آخر

سَلِمَ عَلَى يَمَنِ أَقْوَمَتْ بَعْثَانِ وَأَسْتَنْطِقَ الرَّبْعَ هَلْ يَرْجِعُ بِنْتِيَانِ
وخراج دمشق اربع مائة الف دينار وثيف *o* ٥
الطريق من دمشق الى طبرية *p*

على اليهود *q* و *c* B add. ملكا *b*. السراذب لملك *B a*. اهل التنوية
sed etiam sine و البقاع *B e*. سنير *B*، سنير *A d*. اهل التنوية
om. و *A f* s. p., *B* لبيان. *A g*، جويه، *B* جويه. Edrist
(v. Ják. in v.). حولة دمشق i. e. حولة *6*، *6* حولة *6*، *6* حولة
Forte haec vera est lectio. *B h* اطرابلس. *B i* جنبك. *B k*

A العور. Vox جبل legi potest, sed fore exesa est.
Si lectio bona est, intelligendi sunt montes ab oriente al-Ghauri
Apud Ibn al-Fakh vox corrupta est, vid. loc, Edr. habet وجبرين
quod non convenit. *A l* صاب. *A m* الشراة. *B n* *Dirán*
ed. Tunis, p. 3. ubi est و خلفها, sed *Agh. XVI, 14* (vid. quoque
Kosegarten, *Chrest.* p. 137) ut rec. Hic habet كالعرد quae lectio

praeferenda videtur. *B o* add. (s. p.) المدير ابن عدلها ابن المدير
فبلغ خراجها مع الاعشار والجوالي مائة الف دينار واربعين الف
دينار. *p* Itinerarium a Damasco ad Fostat e nostro habet Ma-
krizi I, 12v, 4 seqq. sine var. lecti. *A* et *B* om. الى طبرية، *A* quo-
que seq. دمشق.

من دمشق الى الكُسوة اثنا عشر ميلا، ثم الى جاسم *a* اربعة
 وعشرون ميلا؛ قال حسان بن ثابت
 قَدْ عَقَا جَاسِمٌ إِلَى بَيْتِ رَأْسِ فَالْجَوَابِي فَحَارِثُ الْجَوْلَانِ *b*
 ثم الى فيف اربعة وعشرون ميلا، ثم الى طبرية مدينة الأردن
 ٥ ستة اميال ٥

كورة الأردن

كورة طبرية *c*، كورة السامرة *d*، كورة بيسان، كورة فحل، كورة
 جرش *e*، كورة بيت رأس *f* قال حسان *g*
 كَانَتْ سَبِيئَةً مِنْ بَيْتِ رَأْسٍ يَكُونُ مِزَاجُهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ
 10 كورة جدر، كورة آبل، كورة سوسية، كورة صفورية، كورة
 عكا، كورة قدس، كورة صور، وخراج الأردن ثلاثمائة الف وخمسون
 الف دينار ٥

الطريق من طبرية (67) * الى الرملة

من طبرية الى اللجون عشرون ميلا، ثم الى قلنسوة عشرون
 15 ميلا، ثم الى الرملة مدينة فلسطين اربعة وعشرون ميلا ٥

كورة فلسطين

* كورة الرملة *h*، كورة ايليا *i* وبيت المقدس وبينها وبين الرملة
 * ثمانية عشر ميلا *j* وبيت المقدس كان دار ملك داود وسليمان عليهما
 السلام ورجعهم *m* بن سليمان وولد سليمان، ومن بيت المقدس

a) B جاسم. b) A الجولاني. In *Ditv.* non exstat hic versus.
 c) A cum art. d) Vid. Ibn al-Fakih ١١٩ k. An haec recte h. l. sit
 addita, itaque differat a كورة نابلس in Palaestina, (cf. Dimaschki
 ٢٠٠) affirmare nequeo. e) A حوش, B حرم. f) B مستداس. g) *Ditv.* p. ٨ ubi خبيبة, *Ják.* I, vv, 20,

قال لهم يبلغ خراج الأردن قط نصف هذا. h) B addit: وكذلك خراج فلسطين
 ميل واحد. i) Addidi. k) B om. l) B واحد.

Deinde وكان بيت. m) A ورجعهم. In B deest. Cf. Ibn al-Fakih
 ١٠٢, 7.

الى مسجد ابراهيم صلى الله عليه وقبره ه ثلثة عشر ميلا مما يلي
القبلة، وكورة عمواس، قال ابن كلثوم الكندي^٥
رَبِّ خِرْيِ، مِثْلُ الْهَيْلَالِ وَبَيْضًا = حَصَانٍ د بِالْجَزْعِ مِنْ عَمَوَاسٍ
وكورة لَدَا، قَالَ الشَّاعِرُ

٥ يا صَاحِ اِنِّي قَدْ حَاجَجْتُ وَزُرْتُ بَيْتَ الْبَقْدِسِ
وَتَخَلَّتْ لُذًا عَامِدًا ٥ فِي عِيدِ مَرِيَا ٥ جَرْجِسِ
وكورة يَبْنَى، وكورة يَانَا، وكورة قَيْسَارِيَّةَ، * وكورة نَابُلُسَ ٥ وكورة
سَبَسْطِيَّةَ، وكورة عَسْقَلَانَ، وكورة غَزَّةَ، وكورة بَيْتِ جَبْرِينَ،
وخراج فلسطين خمس مائة الف دينار ٥

١٥ من الرملة الى يافا وهو اقرب ثغر يليم وهو على البحر من الرملة
اليه ثمانية اميال، ومن البيت المقدس الى الجيرة المنتنة بلا
شك اربعة اميال ويخرج من البحيرة المنتنة ملح م... م يصلح
للصاغة وثبير^٥ يسمى الحمر وهو قفره اليهود، ويقال الاردن الذي
يصب في البحيرة ٥ المنتنة يخرج بارض الهند..... رجلا منهزما
١٥ جاء فغاص..... فاخرج شيئا ٥

والطريق * من الرملة الى الغسقاط ٥

a) B ins. ٥ b) Bekri ٦٦٦ عابس بن عابس ٦٦٦. c) Ják.
III, ٥٦٦ ult. ممزق, sed jam correxit Fleischer. d) Bekri لعيب.
e) المعلى بن طريف, vid. Agh. VI, ٢٦ seq., Ják. IV, ٣٥٢, 10.
f) Agh. et Ják. واتيت. g) A عامرا h) Sic quoque Agh.; Ják.
Fleischer). Pro جرجس Agh. جرجس, Ják. corrupte
مارى 1. ماري. Cf. II, ٦٦٦, 20. i) B s. p. k) B om. l) B سنسطينه.
m) Vocabulum abscissum. Intelligitur borax الصاغة. Secun-
dum Kazw. II, ٦٥٦ inde provenit. n) Cod. وثبير.
o) Cod. مصر. Cf. de Sacy, Abdallatif, p. 274. p) Supplevi. Perit
margine abscisso. q) Haec omnia inde a الرملة A in margine
habet, forte non in textum recipi debuerunt. Vocabulorum الهند
et فغاص ultimae litterae abscissae sunt. r) Supplevi.

من الرملة *a* الى *أزودا* *b* اثنا عشر ميلا، (68) ثم الى *عزّة* عشرون ميلا، * ثم الى *رقح* ستة عشر ميلا *c*، ثم الى *العريش* اربعة وعشرون ميلا * في رمل *d*، ثم الى *الورادة* ثمانية عشر ميلا، * ثم الى *الثعامة* ثمانية عشر ميلا *e*، ثم الى *العديب* *f* في رمل عشرون ميلا، ثم الى *القرما* اربعة وعشرون ميلا *g*، *قال* *h* المأمون

لَلَيْلِكَ كَانَ بِالْبَيْدَا نِ اقْتَصَرَ مِنْهُ بِالْقَرْمَا
غَرِيبٌ فِي قُرَى مِصْرٍ يُقَاسَى اليَمِّ وَالسَّدَمَا

ثم الى *جرجير* ثلاثون ميلا، ثم الى *الغاصرة* *k* اربعة وعشرون ميلا، ثم الى *مسجد قضاة* ثمانية عشر ميلا، ثم الى *بلييس* احد عشر وعشرون ميلا *l*، ثم الى *الفسطاط* مدينة مصر اربعة وعشرون ميلا *m* *وقال* *n* سميت مصر *بمصر* بن *حام* بن *نوح* صلى الله عليه ومن ولده *القبط* و*البربر* وارض مصر *محدودة* مسيرة اربعين ليلة في مثلها، وكانت مصر *داره* *الغراعة* واسمها *p* *مقدونية* و*الفسطاط* في *q* *فسطاط*

a) A رمله. b) A *أزودا*. c) Haec om. Makr. tum p. ٢٢٧ tum p. ١٨٤. d) A om., Makr. utroque loco habet, B ponit post العريش. e) Haec solus A habet. Vulgo viam breviorē inde a Warrāda ad Faramam per Bakkāram (البقارة) describunt. f) A العزيب, B العزيب, Makr. ١٨٤, الغريب, sed ٢٢٧ أم العزيب qui igitur idem locus esse videtur. Vid. Ják. s. v. v. Ibn Ijás (apud Arnold *Chrest.* p. 62) inter Warrādam et Faramám habet العرب أم et quidem nomine Ibn Khordádbehi. Deinde B et Makr. om. في رمل. g) B h. l. ins. في رمل. h) Makr. ١٨٤ add. الخليفة (B ut semper talia om). i) Makr. bis male جرجير. k) B الغاصرة, Makr. utroque loco الغاصرة. Cf. Mokadd. ٢١٤, 12 et ann. 7. l) Ibn Ijás (Cod. Leid. 741 p. 116, Cod. 818 p. 119) nomine Ibn Khord. ins.: مدينة بلييس سميت في التوراة بارض جاشان cf. Makr. I, ١٨٣. m) Locum laudat Makr. I, ١٨٣, 4 a f. seq. n) Nempe الكلبى, vid. Ibn al-Fakth o' ult. o) B منازل. p) وكان اسمها B. Ják. IV, ٢, 21 sq. locum laudans sic: ومن جعلتم ملك كان اسمه. q) B موضع.

عمر بن العاص بباب أليون ملك الروم *a* قال
أعني ابن ليلى عبد العزيز ببا ب أليون تغلي جفانه رما
كور مصر

كورة منغ ووسيم، كورة دلاص، كورة الشرقية *e*، كورة بوسير،
كورة الفيوم، كورة أعناس *d*، كورة القيس *e*، كورة طحا، كورة *e*
الأشموين، (69) كورة سيوط *f*، كورة قهقي *g*، كورة البهنسي،
كورة اخميم والددير، كورة ابشاية *h*، كورة هو وتني *i*، كورة قنط
والاقصر *k*، كورة اسني وارمنت *l* وسبابه، كورة اسوان *m*، * كورة
سبابه المغرب، كورة باب النوبة *n*، كورة الاسكندرية، والقلم والطور
وأيلة *o*، كور مصيل والمليدس *p*، كورة قرطسا *q*، كورة خربنا *r*، 10

a) Cogitavit de Leone. *b*) A رما، Deinde eodd. كورة. *c*) B non ha-
bet, neque Ibn al-Fak. *v*³, 11. *d*) B اعلبس. *e*) A et B القيس. Vid.
quae de hoc nomine scripsi Ibn al-Fak. l. l. ann. *f*. Notandum est eodd.
Leidenses Makr. habere القيس (non الغشن). *f*) B دسيوط. *g*) A
كورة قهقي، B كهقا، eodd. Ibn al-Fakh; coll. Jak. l. l. paen. cum.
Ják. IV, 1., 1, 5⁴, 10 et Makr. *v*³, 15 a f. appellatur quoque
كهوره et قهقور. *h*) A سابه sed altera manus videtur supplerisse
B اسبايه. *i*) A عورقني، B id. s. p. Vid. Ibn al-Fakh l. ult.
et ann. *i*. Pro قني Ják. IV, 5⁴, 11 habet اتني ut quoque saepe
scribitur. Pro عور apud Dimaschki *r*³³, 8 legitur عور. *k*) A والاتصين،
B والاتصير. *l*) B وراميت. Deinde A سابه sine cop., B om. Makr.
*v*³, 3 a f. السبابه، وكورة السبابه، ubi vero eodd. Leid. recte ابشايه habent.
Forte in textu quoque ابشايه legendum est, nam duo saltem sunt
loci hujus nominis (vid. Lexic. Geogr. IV, 21), et verba post وارمنت
ita restituenda sunt: كورة ابشايه المغرب كورة اسوان باب النوبة.
m) In A inter lineas scriptam est اخر الصعيد اسوان. *n*) B om.
ut quoque Ibn al-Fakh. *o*) B وابله. *p*) A ومصيل والمليدس، B
مصيل والمليدس. *q*) A خيسطا. *r*) B حربنا، حربنا.

كورة البَدَقُون *a*، كورة صَا وشَبَّاس *b*، كورة سَكْحَا، كورة نَيْدَه *c*،
 كورة الأَفْرَاجُون *d*، كورة لُوبِيَا *e*، كورة الأَوْسِيَّة *f*، كورة طَوَّه،
 كورة مَنُوف السفلى، كورة دَمْسِيَس *g*، كورة مَنُوف العليا، كورة
 أَتْرِيَب *h*، كورة عَيْن شَمْس، كورة فَرَسَطَا *i*، كورة *تَتَا وَتَمَى *k*،
 كورة سَمْنُود *l*، كورة صَان وَأَبْلِيل *m*، كورة البُجُوم *n*، كورة صَعِيرَه *o*،
 كورة فَرَهْلَه *p*، كورة أَخْتَا *q* وَرَشِيد، وَالْحَوْف الشَّرْقِي، وَالْحَوْف
 الْغَرْبِي، وَالْبَحِيرَه، وَأَسْفَل الأَرْض، وَبَطْن الرِّيف، وَالشَّرُود *r*،
 وَالصَّعِيد، وَنَيْس، وَدَمِيَاظ عَلَى الْبَحْر، وَالْقَرَمَا، وَدَقَهْلَه *s*،
 وَبَطِيرَه *t*، وَنَقِيرَه *u*، وَبَسْطَه *v*، وَأَطْرَابِيَه *w*، وَفَرَبِيَط *x*، وَالْحَيْس *y*،

a) A الملعون. Vid. Ibn al-Fakih v^f *g*. Codd. Makr. Leidenses
 et البدقون quapropter lectionem Ják. (البدقون) recepi.
 In B hoc nomen et seq. كورة صا desunt (superest). *b)* B
 s. p., A وسان. *c)* B بند. *d)* A الأفراجون، B الاف. *e)* A لوتبا
 B لوينا. Vera lectio fortasse est نويا. *f)* A الارسيه، B
 ut الارصيه. *g)* A نسييس، B قسنس؛ vid. Ibn al-Fakih l. 3
 et ann. n. *h)* A اقريت، B اقريب. *i)* A فرسطا، B فرسطا، Ibn
 al-Fakih فرخطشا، Dimaschki ١٣١، 5، فرسط؛ cf. apud Ják. فرطسا.
k) A بني زنبى، B نيا ودم؛ vid. Ják. I, ٨٣٦ et ٨٧٤. Makr. بنى زنبى
 sed antea لنا ut Dimaschki l. l. 3 (نما). Codd. Ibn Ijás نما et نمى.
l) B om. *m)* A صار وابليين، B صار وابلي. Makr. صا pro صان
 habet, sed codd. Leid. ut rec. *n)* B النجوم. *o)* Sic A et B.
 Forte corruptela nominis نقيره quod infra recurrit. *p)* Sic A;
 B om. Corruptum videtur e دقهله quod mox recurrit. *q)* A s. p.;
 B احياز ورسند. *r)* A والشرد، B والشود. *s)* A ودقهله. *t)* E
 solo B (editio p. 74 بَطِيرَه). Cf. Dim. l. 8 بصره. *u)* A ونقيره، B
 ونقسيره. *v)* B ونسيطه؛ Ibn Ijás بسطة. *w)* A واطرانتة، B
 واطرانیه. Vulgo طرابية. *x)* A وقرنيط، B وقرنيط. Makr. عريبط sed
 codd. Leid. recte ut rec. *y)* Scripsi conject. sec. Makr. l. l. 8 a f.;
 A والحيره (الجيرة non convenit). *z)* B والحير، Ják. ١٢٧، 3 a f. الحمر.

والبَدْفُسُون *a*، والشَرَاك *b*، وَتَرْنُوط *c*، وَشَطْنُوف *d*، وَبَرْنِيل *e*،
وَأَنْصِنَا *f*، وَشَطْب *g*، وَدَبْرُو *h*، وَبُومِيَانَا، وَنُونَةُ *k*، وَشَطَا،
وَدَيْبِق ٥

وكان احد المَغْرِبِ وَالْقَيْطِ فِي مَلِكِ الرُّومِ وَطَوَّلَ مِصْرَ مِنَ الشَّجَرَتَيْنِ ٥
اللَّتَيْنِ بَيْنَ رَفَجٍ وَالْعَرِيْشِ اِلَى اَسْوَانَ وَعَرْضُهَا مِنْ بَرَقَةِ اِلَى اَيْلَةَ فَهِيَ ٥
مَسِيرَةٌ * اَرْبَعِينَ لَيْلَةً فِي اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ٥

فَمِنْ بَغْدَادِ اِلَى مِصْرٍ خَمْسَ مِائَةِ وَسَبْعِينَ فَرَسَخًا (70) يَكُونُ الْفَا
وَسَبْعَ مِائَةِ مَيْلٍ وَعِشْرَةَ اَمْيَالٍ ٥

وَفِي اَعْلَى مِصْرِ النُّوبَةِ وَالْبَاهِجَةِ وَالْحَبَشَةِ وَكَانَ عَثْمَانُ بْنُ عَفَانَ
صَالِحَ النُّوبَةِ عَلَى اَرْبَعِ مِائَةِ رَأْسٍ فِي السَّنَةِ ٥

وَكَانَ خَرَاجُ مِصْرٍ فِي اَيَّامِ فِرْعَوْنَ سِتَّةً وَتِسْعِينَ *p* الْفِ الْفِ *q* دِينَارٍ
وَجَبَاعًا عَبْدُ اللَّهِ بْنِ الْحَبَابِ فِي اَيَّامِ بَنِي اُمَيَّةِ الْفِ الْفِ *r* وَسَبْعَ
مِائَةِ الْفِ وَثَلَاثَةَ وَعِشْرِينَ الْفَا وَثَمَانِ مِائَةِ وَسَبْعَةَ *t* وَثَلَاثِينَ دِينَارًا

البيدقون Jak. s. p., Makr. والبَدْفُسُون *a*، والمَدْفُور *A* (codd. Leid. البدقون). Utrum diversa sit regio ab ea quae supra memorata est necne, efficere nequeo. Dimaschki ut rec. *b*) A وبنوقيط. Vid. Jak., Makr. et Dim. qui habet شَرَاك. *c*) A وبنوقيط. *d*) A in textu expunctum وبنوقيط. Forte legendum وبنوقيط. *e*) A وبنونيا *B*، وبنونيا *B*، وبنونيا *A* in marg. وبنوقيط. *f*) A وبنونيا *B*، وبنونيا *A* in marg. وبنوقيط. *g*) A وبنونيا *B*، وبنونيا *A* in marg. وبنوقيط. *h*) Sic A; B non habet. Videtur intelligi ديبقو ut ديبقو pro ديبقو scribitur. *i*) A وبنونيا *B* non habet. Vid. infra ad itiner. *k*) A وبنونيا *B* non habet. Apud hunc quoque وبنونيا deest. *l*) B (ed. p. 76) مملكة. *m*) Ibn al-Fakih cv, 13, Ják. II, 1. *n*) B شهر في شهر. *o*) B وبنونيا *B* non habet. *p*) A وبنونيا *B* non habet. *q*) A add. الف الف، sed cf. Makr. I, ٧٥, 22, ٧٦, 12 et imprimis ٧٦, 12 seqq. ubi hunc locum laudat. *r*) A male add. الف الف. Pro الف الف Makr. ٦٦, 6 habet الف، sed hoc vitium videtur coll. ٦٨, ult.; Ibn R. f. 158 r. ut rec. B ins. دینار sed om. الف مائة الف. *s*) B الف دینار. *t*) Makr. l. 14 وبنونيا sed cf. l. 6.

وحمل منها موسى بن عيسى في دولة بنى العباس الغى الف a ومائة
الف b وثمانين الف دينار^٥

الطريف من القسطنط الى المغرب

من القسطنط الى ذات الساحل b اربعة وعشرون ميلا، ثم الى
٥ تَرْطُوط^c ثلاثون ميلا، ثم الى كُوم شَرِيك^d اثنان وعشرون ميلا،
ثم الى الرافقة e اربعة وعشرون ميلا مع النيل، ثم الى قرطساف
ثلاثون ميلا، ثم الى كَرْتُون^f اربعة وعشرون ميلا، ثم الى الاسكندرية
اربعة وعشرون ميلا، ثم الى بُوْمِيَّة^h عشرون ميلا، ثم الى ذات
الْحَمَام ثمانية عشر ميلا، ثم الى حَنِيَّةⁱ الرُّوم اربعة وثلاثون^k
10 ميلا، ثم الى الطاحونة ثلاثون ميلا، ثم الى كِنائس الحديد اربعة
وعشرون ميلا، ثم الى جُبِّ العَوْسَج^m لا ماء فيها الا ماء السماء
ثلاثون ميلا، ثم الى سَكَّة الْحَمَام ثلاثون ميلا، ثم الى قصر الشَّاس
خمس (71) وعشرون ميلا، ثم الى خَرِيَّة الْقَوْمⁿ خمسة عشر ميلا،
ثم الى خَرائب^o ابي حَلِيَّة خمسة وثلاثون ميلا، ثم الى العَقْبَة^p
16 عشرون ميلا، ثم الى مَرْج الشَّيْخ عشرون ميلا، ثم الى حَي^q عبد

a) B ins. دينار. b) Sic quoque Makr. I, ١٢. Cf. Nowairi cod.

٢٦ h, p. 26. Kodama et Mokadd. ٢١٢ ذات السلاسل c) A ثرطوط،

B om. شريك B om. مربوط، Kod. مرنوط. Seqq. ad

d) A سويد. e) A الرافقة، Kod. الرافعة، B et Mok. ut rec. Makr.

hanc et duas seq. stationes om. f) A فرسطا، B

قرسطا. Vid. Ibn Hauk. ٩١, 8. g) A كرتون، B

كرتون. h) A نوتيه، B ثونيه؛ cf. Mokadd. l. 1. i et ٢٢٥, 5. Edr. (Descript. de l'Afrique et

de l'Espagne) ١٣٧, 8. ثونية. i) A حمه، B جنه. k) A

وثلاثين، B الحون. l) Sic A; B, Mokadd. ٢٢٥ et Edr. للبرير؛ Kod.

الحون. m) Deest in A. n) A الكنائس ٤. Jak. et Bekri ed. de Slane p.

٤. o) خراب، B جوارير. Edr. حوانيت. Alii القوم. حربه الفوم

sed Bekri et Mokadd. ut rec. p) المسقيه B. q) Edrist جب

الله ثلاثون ميلا، ثم الى جباد *a* الصغير ثلاثون ميلا، ثم الى *جَب
 الميدان *b* خمسة وثلاثون ميلا، ثم الى وادي تحييل *c* خمسة وثلاثون
 ميلا، ثم الى جَب حليبان *d* خمسة وثلاثون ميلا، ثم الى المغارة
 خمسة وثلاثون ميلا، ثم الى تاكنيس *e* خمسة وعشرون ميلا، ثم
 الى الندانة *f* خمسة وعشرون ميلا، ثم الى بركة ستة اميل *g* ⁵
 مدينة في صحراء حمراء كانها بسرة حسنة وحولها *h* جبال بين الجبال
 والمدينة؛ ستة اميال قال الشاعر

السَّفْحُ مِنْ بَرْقَةِ اَوْطَانِهِ حَيْثُ يَحُلُّ الصَّبْعُ وَالذَّيْبُ

الطريق من بركة الى المغرب *k*

ثم من بركة الى ملتية *l* خمسة عشر ميلا، ثم الى قصر العسل ¹⁰
 تسعة وعشرون ميلا، ثم الى اويران *m* اثنا عشر ميلا، ثم الى سلوت
 ثلاثون ميلا، ثم الى برست *n* * على الساحل اربعة وعشرون
 ميلا، * ثم الى بلبد *p* على الساحل عشرون ميلا، ثم الى آجدابية

a) Sic A, B حاد, codd. Mokadd, جغار et جعار, Edr. جداد. Nomen datum esse opinor de nomine الصغير (اجياد) Meccano. *b*) In B lac.; Kod. حباب الميدان, Edr. الميدان; cf. Mokadd. rff ult. *c*) A محيل, B s. p. ut Kod. *d*) A et B s. p., Kod. حليبان, Edr. حليبة. *e*) A s. p. Edr. مغار الرقيم, Jak. مغائر الرقيم. *f*) A بركة, B ناكيس, Kod. ناكيس sed hic add. قرية. *g*) A البدانة, Edr. البدانة, B البدا, Kod. البدانة et المدانة. Pro ستة B خمسة. *h*) B sine cop. *i*) وبين المدينة B. *k*) Inscriptio in solo B. *l*) A ملتية, B ماياته, Kod. ter s. p. ut codd. Mokadd. Edidi ut apud Edr. ١٣٥, sed lectio non certa est. *m*) A اويران, Kod. اويران, Edr. اويران s. اويران, Mokadd. ut e B rec. *n*) B برست ut Mokadd., Kod. برست. Edr. ut rec. In vicinia Berenices jacere debet. *o*) A om. *p*) A haec om.; B ما فيه. Conject. edidi coll. Naqr apud Jak. I, ١١, 16. Idem probabiliter locus apud Mokadd. بلدروب vocatur, v. ibi ann. o. Jacere debet in vicinia antiqui Charoti. Apud Kod. haec itineris pars in cod. desideratur. Edrisi itinerarium mancum est, et apud Mokadd. deest Adjdabia.

اربعة وعشرون ميلا، *ث* الى حرقة *a* عشرون ميلا، *ث* الى سبخة
 منهوشا *b* ثلثون ميلا، *ث* الى قصر العطش اربعة وثلثون ميلا،
ث الى اليهوديتين *c* اربعة وثلثون ميلا على البحر، *ث* الى قبر *d*
 العبادي اربعة وثلثون ميلا، (72) *ث* الى سرت *e* اربعة وثلثون
e ميلا، *ث* الى القريتين *f* ثلثة عشر ميلا *g*، *ث* الى قصر حسان
 ابن التعمان الغسالي *h* ثلثون ميلا، *ث* الى المنصف اربعون ميلا،
ث الى تورغا *i* اربعة وعشرون ميلا، *ث* الى رغوغا *j* عشرون ميلا،
ث الى ورداسا *k* ثمانية عشر ميلا، *ث* الى الشاعر
 قد لقي البربر يوما شاسا *m* وساقها الحين الى ورداسا
 10 *ث* الى المحتى *n* اثنان وعشرون ميلا، *ث* الى وادي الرمل عشرون
 ميلا، *ث* الى طرابلس اربعة وعشرون ميلا، *ث* الى سبرة *o* اربعة
 وعشرون ميلا، *ث* الى بئر الجمالين *p* عشرون ميلا، *ث* الى قصر
 الدرق *q* ثلثون ميلا، *ث* الى ابارخت *r* اربعة وعشرون ميلا *s*،
ث الى القوارة ثلثون ميلا، *ث* الى قايس مدينة الأفارقة الاعاجم
 15 ثلثون ميلا، *ث* الى بئر الزيتونة *t* ثلثة عشر ميلا، *ث* الى كتانة *u*

a) vid. Edr. حتى نكوه et حتى نكوه Kod. جبره B، حرفه A
b) Marg. A منهوشه (بيانه ا. بيانه) B منهوسا. In vicinia jacet
 الفاروج (Jak., Bekri et Edr.). *c*) B. s. p. *d*) Sic quoque Kod.;
 ceteri قصر. *e*) A سرب، B شرب. *f*) Kod. et Edr. القريتين. Kod.
 habet dist. ا. ميلا. Melius. *g*) Hic excidit مغدش. *h*) صاحب الوليد بن عبد الملك (= الاصنام) ثلثون ميلا
i) A بوعا، B s. p. *k*) A et B ورداشا. *l*) B ورداشا. *m*) B، qui
 hoc uno loco versum habet، ساسا et mox وساقه. *n*) Sic A، cum
 ح sub quarta littera; B et Kod. s. p., Edr. المحتى. *o*) A
 بتره، B s. p. *p*) Secundum Edrisi; ceteri s. p. Pro بئر B
 بيت. *q*) A الزوى، B الرزق، Kod. الروق. Vid. Edr. p. 142 ann. 2.
 ابارخت (var. 1. ابارخت)، Kod. نارحج، Edr. نارحج، B اناورحت *r*)
 codd. Mokadd. بارجم et بارجم. Lectio incerta est. *s*) Quae se-
 quuntur usque ad القبروان *t*) Alii عين
 الزيتونة s. simpliciter الزيتونة، vid. Mokadd. ٢٤٩ d. *u*) A كبايه،
 Kod. s. p.; vid. at-Tidjani in Journ. asiat. 1852, II, p. 166.

اربعة وعشرون ميلا، ثم الى اليسر^a ثلثون ميلا، ثم الى القيروان
 * مدينة الماخالي^b اربعة وعشرون ميلا وهي مدينة أفريقية وهي في وسط
 المغرب وهي في يدى ابن الأغلِب^c هـ
 وفي يده قايس وجَلُولَا وسَبِيْطَلَة هـ مدينة جُرْجِير الملك وكان روميًا
 وبينها وبين القيروان سبعون ميلا ووزُود وَعَدَامِس^d وَقَلَسَانَة هـ وَقَفَصَة هـ
 وَقَصْطَيْبِيَة ز هـ ومدينة الرّاب^g وتَهْوَذَة^h وسلسمانⁱ وودان وطغرجيل^k؛
 وزُغْرَان^l وتُونُس^m وبين افريقية وبينها مرحلتان على (79) البغال واسم
 مدينة تونس قرطاجنةⁿ وهي على ساحل البحر يحيط بسورها احده
 وعشرون الف ذراع، وبين تونس وبين برّ^o الاندلس عرض^p البحر
 وهو^q هناك ستة فراسخ، ثم الى قُرْطُبَة مدينة الاندلس * مسيرة^r
 خمسة ايام هـ

وفي يدى الرُّسْتَمِيّ الاباضى وهو ميمون^s بن عبد الوهاب بن
 عبد الرحمان بن رستم وهو من الفرس ويسلم عليه بالخلافة * بعمره

a) Sic A; Kod. اللس, Jak. اللس, Mokadd. الكلبس. b) B non
 habet; probabiliter corruptum est ex المآجن (vid. Gloss. Geogr.).
 c) A وسنطيه B, وسنطيه B. Cf. Ibn al-Fakih vi, 16. d) A وعداس.
 e) A وقلسانه. f) B وقصطلييه. g) I. e. طِبْنَة. h) A وبيوره; B
 وبيوره. i) A in textu وسلسمان correctum in سلسمان, in marg. . . وتلسمان ceteris abscissis;
 B وسلسمان; Ibn al-Fakih om. Quae vera sit lectio nescio. k) A
 وطغرجيل B, وطغرجيل B; vid. Ibn al-Fakih l.l. 8; Ják. in v. pron.
 طغرجيل. l) A et B وعوان; Ibn al-Fakih ut rec. m) Marg. A
 وتونس من غرب الوسيط قريبة من القيروان مدينة كبيرة اعانت عبد
 احدى B o) Voc. in A. n) Voc. in A. المومين بن على على فتح المغرب
 p) A om. q) B ارض. r) B ستة. s) Ibn al-Fakih alterum ejus
 nomen انلع habet; cf. mea Descriptio al-Magribi p. 102.

وسلمه وسلميه *a* وتقرت وما والاعا وبين اشريقية وبين تاعرت مسيرة
شهر على الابل *b*

ومدينة سبتة *b* الى جانب الحضراء وملك سبتة ليان *c* *b*
وفي يدى ابن صغير *d* البربرى التصبوى خلفانة *e* الى وادى الرمل
e ووادى الزيتون وقصر الاسود بن الهيثم الى طرابلس *f* وما وراء ذلك
الى بحر الاندلس *b*

وفي يدى الخارجى الصفرى *g* درعة *h* وفي مدينة كبيرة؛ كثيرة
الاهل وفيها معدن فضة *h* وما يلي الجنوب الى بلاد الحبشة ومدينة
تلقى زيز *m* *b*

10 وفي يدى ابراهيم بن محمد *n* البربرى المعتزلى مدينة تلى تاهرت
تلقى ايزج *o* *b*

وفي يدى ولد ادريس بن ادريس (74) بن عبد الله بن * حسن
ابن حسن بن على بن ابي طالب رحمة الله عليهم *p* تلمسين ومن
تاهرت اليها مسيرة خمسة وعشرين يوما عمران كلها وطنجة وفاس *q*

a) Sic A; B وسلمه وسلمه. Vid Ibn al-Fakih l.l. m. Pri-
mum nomen quod apud Ibn al-Fakih بقبيره, a Ják. ut vid. بنغروية
scribitur, forte e نغزوة corruptum est; cf. *Descr. al-Magr.* p. 107

seq. *b*) A سيبه et سيبه, B s. p. *c*) A ليمانى, B اللان, codd.
Ibn al-Fakih للنار (lectio ibi recepta اللان non admittenda videtur).
Secundum Bekri l.f principatum tenebat familia Berberica e tribu

Ghomara. *d*) B ابن صغير omisso; ابن صغير Ibn al-Fakih. *e*) A
خلفانة, B حلفايه, cf. Ibn al-Fakih s. a. *f*) B اطرابلس, in A
expuncta est. *g*) B الصعري. Intelligitur princeps Sidjilmásac. Cf.

Tab. III, 36, 2. ابو قرة الصفرى *h*) A ut codd. Ibn al-Fak. بدعه,
B مدغه s. مدغه. Vid. ad Ibn al-Fak. l.l. d. *i*) A om. *k*) B

om. *l*) Conject. addidi. *m*) A زيز, B زين. Apud Dimaschki III,
4 a f. legatur زيز pro زيز. *n*) A محمود, Ibn al-Fak. محمد بن
محمود. Vid. ibi ann. f. *o*) A الزوج, B الرزج, vid. ib. g. *p*) B
وفارس *q*) B الحسن بن الحسن الطالبى.

وبها منزله ومن تاهرت اليها مسيرة اربع وعشرين ليلة وخلفها طنجة
 وخلف طنجة السوس الأدنى وفي من القيروان على الفى ميل ومئة
 وخمسين ميلا واهلها بزر، وخلف السوس الأدنى السوس الاقصى
 وبينهما مسيرة ثيف وعشرين يوما، وفي يديه وليلة ومدركة^a
 ومتروكة^b ومدينة زشور^c * وغزة وغميرة^d والحاجر وتاجراجرا^e وفنكور^f
 والخصرا، وفي على البحر وعرض البحر عندها ستة فراسخ واوراس^g
 وما يتصل ببلاد زاغى بن زاغى^h والسودان العراء الى ما يحذيهⁱ
 من نواحي البحر، وليس يسلم عليه بالخلانة وإنما يقال السلام عليك
 يابن رسول الله^k

وفي يدى * الأموى وعمو من^l ولد عبد الرحمان بن معاوية بن¹⁰
 عشم بن عبد الملك بن مروان بن الحكم ما وراء البحر^m بلاد
 الأندلس وفي قرطبة وبينها وبين الساحل مسيرة خمس ليال ومنⁿ
 ساحل قرطبة غرناطة الى أربونة^p وفي آخر الأندلس ما يلي قرطبة
 الف ميل، وطليطلة^q وبها كان (75) ينزل الملك ومن طليطلة الى
 قرطبة عشرون ليلة، وللاندلس اربعون مدينة فمنها ماردة وسرقسنة^r 15

a) Mok. مدغرة = مدكرة. Videtur esse pro ومدلكه B، وموركة A

b) A رثون، c) A حاجر، B حاجر، d) A حاجر، B حاجر، e) A حاجر، B حاجر، f) A حاجر، B حاجر، g) A حاجر، B حاجر، h) A حاجر، B حاجر، i) A حاجر، B حاجر، j) A حاجر، B حاجر، k) A حاجر، B حاجر، l) A حاجر، B حاجر، m) A حاجر، B حاجر، n) A حاجر، B حاجر، o) A حاجر، B حاجر، p) A حاجر، B حاجر، q) A حاجر، B حاجر، r) A حاجر، B حاجر.

وَأَرْبُوتَةَ *a* وَحِرْنَدَةَ *b* وَالْبَيْضَاءَ، وَتَجَاوَرَ *c* الْإِنْدَلُسَ فِرْتَجَةَ وَمَا وَالْأَعْمَاءَ *d*
 مِنْ بِلَادِ الشَّرْكِ، وَالْإِنْدَلُسَ مَسِيرَةَ أَكْثَرَ مِنْ شَهْرٍ فِي شَهْرٍ وَعَلَى
 خَصْبَةٍ *f* كَثِيرَةٍ الْخَبِيرِ كَثِيرَةَ الْغَوَاكِهِ ٥

ومما يلي الشمال والروم وشرجة من جبال الاندلس تنلج وفي آخر
 ٥ ذلك الوجه جبل فيه نار تتقد في حجارة وتراب لم تطفأ قط ٥
 وكان ملك الاندلس حين *g* فمحت يقال له لودريق *h* من اهل
 اصبهان وباصبهان سمي؛ اهل قرطبة الاسبان *k*، ويسلم على هذا
 الاموي السلام عليك يا ابن الخلائف وذلك انهم لا يرون اسم الخليفة
 الا لمن ملك الحكمين ٥

اعراض البربر

10

هَوَارَةَ وَزَنَاتَةَ *l*، وَامْتَاهَةَ *m* وَصَرِيْسَةَ وَمَغِيلَةَ وَوَرَقْجُومَةَ *n* وَعَلَى مِنْ
 نَقْرَةَ *o* وَوَلَيْطَةَ وَمَطْمَاطَةَ *p* وَصَنْهَاجَةَ وَنُقْرَةَ *q* وَكُتَامَةَ *r* وَلُؤَاتَةَ وَمُرَاتَةَ *s*
 وَزُبُوجَةَ *t* وَنُقُوسَةَ *u* وَلَبْطَةَ *v* وَصَدْيِيْنَةَ وَنُصْمُوْدَةَ وَعَمَارَةَ *w* وَقَالَةَ *x* وَأُورِيَةَ *y*

a) A واروتة، B وارونته. *b*) A وحريده، B s. p. Cf. Edr. II, 286 l. ult. *c*) B وجاور. *d*) B وراعا. *e*) B. مثله. *f*) B خصيبة. *g*) B حيث. *h*) B لودريق. *i*) B يسمى. *k*) A الاسنان. *l*) B وزباتة. *m*) B om. Apud Ibn al-Fak. ٨٣، 12 male pro lectione corrupta habui; Ják. I, ٥٢، 19 ut rec. Nomen apud Ibn Khaldún, Bekri aliosque non occurrit, itaque corruptum videtur. Optime conveniret لَمَايَةَ. *n*) A وورقجومه، B وورقجومه. *o*) A نقرة. *p*) B ومطماط. *q*) A ونقرة، B ومرة. *r*) A وكمامه، B وكفانه. *s*) Voc. in A; B ومراتة، Vulgo مَرَاتَةَ. *t*) A وزبواجه e corr. pro وزبوناجه، B ورووحه، Edr. ov et Ják. l.1. رُووحَةَ. Cf. Edr. p. 66 ann. 2. *u*) A ونقوسه، B hoc et duo seqq. nom. om. *v*) A ولقطه et deinde وصرييه. *w*) B ومصحورة. *x*) B وقالبه ut Ják.; Edr. et Mas'údi III, 241 ut rec. *y*) A وواريه، B وواريه، Ják. وواريه.

وَأْتَيْنَةُ *a* وَبَنَى سَبْحُونَ *b* وَأَبَكَّتَهُ *c* وَهِيَ مِنْ زَنَانَةِ *d* وَبَنَى وَارْتَلَانَ *e* وَبَنَى
يَصْدُرَانِ *f* وَبَنَى وَرْتَجِي *g* وَبَنَى مَنهُوسَا *h* (76) وَكَانَتْ دَارُ الْبُرْبُرِ
فِلَسْطِينَ وَمَلِكُهَا جَانِيَتْ فَلَمَّا قَتَلَهُ دَاوُدُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ جَلَسَتْ الْبُرْبُرُ
إِلَى الْمَغْرِبِ حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى لُؤْبِيَّةَ وَمَرَاقِيَةَ فَتَفَرَّقَتْ هُنَاكَ فَنَزَلَتْ زَنَانَةُ
وَمَغِيلَةُ *k* وَصَرِيْسَةُ وَثَرَسْنَا لِجِبَالٍ وَنَزَلَتْ لَوَاتَةُ أَرْضَ بَرْقَةَ وَهِيَ أَنْطَابَلِسُ *l*
*بَانُرُومِيَّةَ وَهِيَ *m* خَمْسَ مَدَائِنَ وَنَزَلَتْ عَوْرَةَ مَدِينَةَ أَيَّاسَ *o* وَهِيَ
إِنْطَابَلِسُ أَيْ ثَلَاثَ مَدَائِنَ وَكَانَتْ لِلرُّومِ فَجَاءَتْ الرُّومُ إِلَى سَقْلِيَّةَ *p*
جَزِيرَةَ فِي الْجَمْرِ ثُمَّ انْتَشَرَتْ الْبُرْبُرُ إِلَى السُّوسِ الْإِدْنِيِّ خَلْفَ طَنْجَانَةَ *q*
وَهِيَ *r* مَدِينَةُ قُبْرِيَّةَ مِنْ مَوْضِعِ الْقَيْرَوَانِ عَلَى الْفِي مِيلٍ وَمِائَةِ *s* وَخَمْسِينَ

a) A وَأَيْنَةُ, B s. p., Ják. أُتَيْنَةُ; Edr. هُطَيْطُهُ, sed Ibn Khald.

et Makr. (opusc. de tribubus Arabicis in Aegypto, Man. Leid. 560)

أَوْطَيْطُهُ Mas. ut rec. *b*) A سَمْحُونَ, B سَمْحَر, Ják. سَمْحُور cum
var. 1. سَمْحُور, سَمْحُور; Mas. سَمْحُون; edidi sec. Edr. نَمِطُونَ

videtur esse alia forma pro سَمْحَان (Makr.) = سَمْحَان (Ibn Khald.).

c) أَوْكَنَهُ et أَوْكَنَهُ, Ják. وَأَمَكَنَهُ, (وَأَرْكَبَهُ s.) وَأَنْكَبَهُ B,

Makr. أَوْكَنَهُ; Mas. أَرْكَبَهُ. *d*) A رِيَانَهُ, B s. p. *e*) A وَأَرْتَلَانَ, B

وَأَرْتَلَانَ. Edr. وَأَرْتَلَانَ. *f*) A نَصْدُرَانِ, B s. p., Ják. نَصْدُرَانِ; Edr.

يَصْدُرَانِ, Ibn Khald. يَصْدُرَانِ et يَصْدُرَانِ. *g*) A وَرْتَجِي,

Ibn Khald. ut rec. et وَرْتَجِي, Ják. وَرْتَجِي, Edr. وَرْتَجِي, Mas. وَرْتَجِي, B

وَرْتَجِي. *h*) B مَنهُوسَا. *i*) A et B لُؤْبِيَّةَ. *k*) B

زَنَانَةُ وَمَغِيلَةُ. *l*) Hoc nomen neque B, neque Mas., neque Edr. habent.

m) B وَهِيَ بِالرُّومِيَّةِ. *n*) B مَدَانِ. *o*) B أَيَّاسَ. *p*) B صَقْلِيَّةَ. *q*) A ins.

وَالسُّوسِ الْإِدْنِيِّ, sed vid. supra p. ٨٦, 2. *r*) B ins. مِنْ et forte hic

inseri debet, omitti post قُبْرِيَّةَ (ubi quoque B habet). Nempe se-

condum tradit. (vid. mea *Descriptio* p. 75 seq., Ják. IV, lxx, 18 seq.)

Kairawán in loco s. vicinia Kamúniae condita est. Alii Kamúniam

dicunt designare السُّوسِ, vid. Ják. IV, ٨٦, 8 seqq. Masudii lectio

(p. 242) cum recepta convenit. Scribit autem sec. edit. قُبْرِيَّةَ.

Probabile videtur confusionem existitisse inter قُبْرِيَّةَ et سَقْلِيَّةَ (Ibn

Khald. I, ١٣١ ed. de Slane). *s*) B om.

ميلا، ثم رجع الافريق والروم الى مدائنهم على صلح من البربر فكرهت
البربر نزول المدن فنزلوا للجبال والرمال ثعادت المدائن رومية حتى
اقتحها المسلمين a

ورومية وبرجان * وبلدان الصقالب b والأبر شمالي الاندلس
والذي يجي من البحر الغربي للخدم الصقالب e والروم d * والافرنجيين
والتعبريين e والجواري الروميات والاندلسيات f وجلود الخنزير ومن
الطيب المبيعة ومن الصيدنة g المصطكى، ويقطع من قعر هذا البحر
بقرب فرجة البسد h وهو الذي تسميه العامة المرجان

a) In codice Bodleiano qui continet opus
Ibn Haukalis pauca folia exstant (p. 283 seqq.) quae ad compen-
dium Ibn Khordâdbehî pertinent. Praecedunt autem sequentia quae
aliam habent originem: بن قبط بن حام وكانوا سكانا بفلسطين

.... بن قبط بن حام وكانوا سكانا بفلسطين
ادركهم ابراهيم عم واشترى منهم (addidi) موضع قبره بسبعين شاة فلم
تنزل البربر ملوكا حتى نفاهم ملك من ملوك جبيل فارتفعوا الى اعلى بلاد
المغرب ومن سكن على النيل فلما م ولد حام سودان وبرزوا واقتباط مصر
واحزامة (وأخر امة 1.) من على النيل القبط ومخرج النيل من بلاد النوبة
الى مدفع النيل في البحر الاخضر وليس على النيل امة الا وهم عدو
للاسلام ما خلا القبط والنوبة فان بينهم موادة على شرط عثمان بن
عقمان حين وجه عقبته بن نافع الى النوبة فدخلت خييل المسلمين
معه الى بلادهم فلقوا رماة الخدي ففقت عيون كثيرة فسموا بذلك
رماة الخدي فلما وليهم عبد الله بن سعد بن ابى سرح صالحهم على
ثلاث مائة رأس هدية (Cod. e. p.) ليست بحرية ولا خراج ولم على
المسلمين العوض على الموادة وهم اصحاب الزراعة التي تهدي الى
الخلقاء. In margine adscriptum est. Deinde statim sequitur
fragmentum e descriptione Asiae Minoris. b) والصقالبة B. Seq. in
B corrupte الى والارما et item in codd. Ibn al-Fak. (٨٣٦). A والابر
والخدم السودان B d) الصقالبة e) الغلبان الرومية. f) والغلبان الروم
والعبرديون. Vulgo الانكبرديون scribitur. g) B et Ibn al-Fak. om.
السبد B البسد A. h) الصيدنة pro الدله B. الروميت و

فلما البحر الذي خلف الصقالبة وعليه مدينة تُولِيَّة فليس يجرى فيه مركب *a* ولا تارب ولا يجي منه شيء وكذلك البحر *b* الذي فيه جزائر السعادة *c* لا يركب فيه ولا يجي منه شيء وهو غربي ايضا ٥

قال ووجدت الارض كلها مسيرة خمس مائة عام *d* ثلث *e* منها *f* عمران مسكون مأهول وثلث براري غير مسكونة وثلث بحار *f* ووجدت ارض الحبشة والسودان مسيرة سبع سنين فارض مصر جزو واحد من ستين جزوا * من ارض السودان وارض السودان جزو واحد من ستين جزوا *g* من الارض كلها ٥

10 الطريق من بغداد الى الرقة على التوصل
من بغداد *h* الى البردان اربعة فراسخ، ثم الى عكبرا خمسة فراسخ، ثم الى باحشاش ثلثة فراسخ، ثم الى القادسية سبعة فراسخ، ثم الى سمر من رأى ثلثة فراسخ، ثم الى الكرخ فرسخان، ثم الى جبلتنا سبعة فراسخ، ثم الى السودانية خمسة فراسخ، ثم الى بارما *i* خمسة فراسخ، ثم الى السين وبها *m* الزاب الاصغر *n* خمسة فراسخ، ثم الى الحديدية * وبها الزاب الاكبر *o* اثنا عشر فرسخا، ثم الى بنى طبيان *p* سبعة فراسخ ثم الى * مدينة التوصل *p* سبعة فراسخ ٥

a) وهو غربي ايضا mox omisso الغربي *b*) B ins. سفينة *B*.
c) B الثلث *e*) سنة غذا القول على (ed. p. 79) *B* السفار *B*.
hic et mox. *f*) B بحر. *g*) B om. Cf. Ibn al-Fak. *o* 1, 3 seqq.
Locum laudavit Makr. I, 1^f ult. seqq. *h*) A بغداد *B* بغداد
ut solent. *i*) B باجمرا. *k*) Sic (sine voc.) A hic et infra et Ibn
Serapion f. 30 v.; B حلتنا et s. p., Kod. h. l. om., infra bis s. p.,
Mokadd. *u* 1, 1 حلتنا، Edr. II, 146 حلينا. Pro *B* سبعة male
تسعة، Edr. « 18 milles » i. e. 6 Par. Cf. Hoffmann *Auszüge*, p. 188.
l) A بارما، *B* بارما. *m*) B ونهر et om. الاصغر. *n*) B om. *o*) B
طبيان، Kod. طيمان (sine بنى)، Edr. ut rec. *e* sic quoque *Ujih*.
Numa. *p*) B موصل.

وكور الموصل

تَكَرَّبَت * وبازائها في البرية *a* مدينة الحَصْرَة وكان ملك الحضر
الساطرون بن *e* الصَّيْرِنَ قَالَ عَدِيُّ بْنُ زَيْدٍ *d* (78)
وَأَخُو التَّحْصِرِ أَنْ بَنَاهُ وَأَنْ دَجَلَتْهُ نَجَبِي إِلَيْهِ وَالْحَابِرُ
⁶ وَالطَّيْرَهَانِ *e* وَالسَّنَّ وَالسَّحْدِيَّةَ وَمَرْجَ جَهَنَّمَ وَنِيْنَى مَدِينَةِ يُونُسَ
ابن مَتَّى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَبِاحَلَى *f* وَبِاعْدُرَى *g* وَبِاحْبِنُونَ *h*
وَبِانْقَلَى *i* وَحَرَّةً وَبِابْغَاشٍ *k* وَالْمَعْلَةَ *l* وَرَامِينَ *m* وَالْحَتَّانِيَّةَ *n* وَبِاجْرَمَى *o* وَبِنَا
حُنْيَا سَابُورٍ *p* وَنَغْرَقًا وَخَانِيَجَارٍ *q*، وَخَرَجَ الْمَوْصِلَ أَرْبَعَةَ آلَافِ الْفِ
دَرْمٍ ٥

a) B corrupte التويمة. *b*) B عليه السلام. *c*) A الحضر عليه السلام. *d*) B corrupte التويمة. *e*) B ف. *f*) B باحلى. *g*) B واغدري. *h*) B واحبنون. *i*) B وانقلي. *k*) B وبانعاس. *l*) B والمعلة. *m*) B وامين. *n*) B والحنانة. *o*) B واجرمة. *p*) B سابور. *q*) B خانيجار.

f) B باحلى. Cf. Ibn al-Fak. 131 f. An forte باجلايا Ibn al-Athir IX, 20 seq. conferri potest? *g*) A واغدري. B ومارغدري. Ibn al-

Fakh in duobus codd. quod hic rec., in tertio بأنهدرا ut ibi rec. *h*) B واحبنون. *i*) B وانقلي. Ibn al-Fak. ut rec. *k*) B وبانعاس. Est altera forma pro بابغيش (cf. Hoffmann p. 227). Apud Ibn al-Fak. utraque forma exstat, sed tanquam duo nomina diversa, quae causa fuit quod ibi in ann. *k* minus recte de hoc nomine egi.

l) B والمعلة. Ibn al-Athir VII, 327, 3 ut rec.; cf. porro Ibn al-Fak. 11. *l* et Hoffmann p. 209 n. 1653. (Teschdid e B, Ják. Beládh. et uno cod. Ibn al-Fak.). *m*) Sic A, B, Ják., Ibn al-Fak.; videtur esse corruptela antiqua e داسين, unde apud Beládh. 331, 333 factum est دامير. Ibn al-Fak. autem et رامين recepit et addidit الداسين.

n) B والحنانة. Vid. Hoffmann p. 216 seq. *o*) B واجرمة. *p*) A حبنا (حنيا. s. سابور). Alias lect. vid. Tabari I, 47. e. Quod recepi est conjectura probabilis quam mecum communicavit amicissimus G. Hoffmann (vid. ad versionem), et cui quoque faret lectio codicis optimi Tabarzi خيباسابور. *q*) B a. p., A وخانيسجار.

انطريق من الموصل * الى نصيبين^a

من الموصل الى بلد سبعة فراسخ، ثم الى باعينا سبعة فراسخ،
ثم الى بركعيد سبعة فراسخ، ثم الى اذمة سبعة فراسخ، ثم الى
تل فراسة خمسة فراسخ، ثم الى نصيبين اربعة فراسخ، ونصيبين
مدينة ديار ربيعة ٥

كور ديار ربيعة

نصيبين وارزن وآمد ورأس عين ومبارقين، قال الشاعر
بآمد مرسا ويراس عين وأحيانا بسميائارقينا
وماردين وباعربايا وبلد سنجان وقندي وبارندي، قال الشاعر
بقندي وبارندي مصيف ومربع وعذب يحاكي السلسبيل برود 10
(79) وطور عبيدين، قال الشاعر

ملك الحضر والقرات فما دجلة شرقها فالطور من عبيدين
وخرج ديار ربيعة سبعة آلاف الف وسبع مائة الف درهم

ومن نصيبين الى دارا خمسة فراسخ، ثم الى كقرتونا سبعة
فراسخ^f، ثم الى رأس عين سبعة فراسخ، ثم الى الجارود خمسة 15
فراسخ، ثم الى حصن مسلمة سبعة فراسخ، ثم الى باجروان سبعة
فراسخ، قال الشاعر

سقى الله البليخ وتل بحرى^h وباجروان قارعة الطريق
ثم الى الرثة ثلثة فراسخ ٥

انطريق من نصيبين انسى ارزن ذات اليمين 20

a) Addidi. b) B, Kod. et Edr. فراسخ. Cf. Bekri ٢٨, 5, ٧٠, 5.

c) Probabiliter ابو دواد الايادي. d) Ják. III, ٥٥٩, 5 الى دجلة

e) B ins. درم. f) Hic deesse videtur statio العرادة. g) Kod.

بنو جارود. Edr. p. 151 الخابور. Nomen habere potest a familia الجارود

Ibn Haukal ١٢٢ m. h) Fort. cod. habet بحرى. Dicitur aeque bene

بحرى et بحرى (ut infra in itin.).

من نصيبين الى دارا خمسة فراسخ، ثم الى كَفَرْتَوْثَا سبعة فراسخ، ثم الى قصر بني نازع *a* ستة فراسخ، ثم الى آمد وفي على دجلة سبعة فراسخ، ثم الى مَيْثَاقَيْنِ خمسة فراسخ، ثم الى أَرْزَن سبعة فراسخ ٥

٦ الطريق * من آمد *b* الى الرقة ذات اليسار

من آمد الى شَيْشَاطَه سبعة فراسخ، ثم الى تل جفرا خمسة فراسخ، ثم الى حران *e* ستة فراسخ، ثم الى بامقدا *f* خمسة فراسخ، ثم الى جلاب *g* (80) سبعة فراسخ، ثم الى الرقا اربعة فراسخ، ثم الى حران اربعة فراسخ، ثم الى * تل تحرا *h* اربعة فراسخ، ثم الى باجروان سبعة فراسخ، ثم الى الرقة ثلاثة فراسخ ٥

الطريق من بلد الى سنجان ثم الى قرقيسيا ذات اليسار

من بلد الى تل أعقر *i* خمسة فراسخ، ثم الى سنجان سبعة فراسخ، ثم الى عين الجبال *k* خمسة فراسخ، ثم الى سكير العباس على الخابور تسعة فراسخ، ثم الى الفدين *l* على الخابور خمسة فراسخ، ثم الى ماكسين *m* على الخابور ستة فراسخ، ثم الى قرقيسيا وفي *n* على الفرات والخابور سبعة فراسخ ٥

a) B رماع, Kod. بلدع, Edr. ابن بارع. *b*) B om. et probabiler hic et mox legendum من ارزن licet jam Mokadd, et Kod. habuerint nostram lectionem, sed cf. Mokadd. ١٥, 1-3. *c*) B s. p. sed cum voc.; cf. Mokadd. ١٢٩ *g*. *d*) B حزم, Mokadd. حوم; Kod. et Edr. تل موزن false; lectio est incerta. *e*) B حران et sic A, in quo tamen litterae *ر* et *ا* exesae sunt; Kod. et Mokadd. s. p., Edr. جربان. *f*) A et B بامقدا, Kod. بامعنا, Edr. تامعادا, Mokadd. بامقرا. *g*) A et B جلاب. *h*) B حمدا, Edr. باجرا s. باجرا, ceteri non habent. *i*) B عقر. *k*) B عبر الجبال; A et Kod. الجبال. *l*) A et Kod. الغدير, B العدير, Edr. النهريين, Mokadd. ١٥, 1 مدين. Vid supra p. ٧٢, 7. *m*) B et Kod. ماسكين. *n*) B, qui in prae. على الخابور bis om., h. l. وهذه كلها et deinde على الفرات والخابور وعلى الفرات.

الطريق من الرقة الى الثغور الجزيية

وهي سَلْعوس *a* وكَيْسوم وشِبْشَاط *b* ومَلْطِيَّة وِزْبَطْرَة والْحَدَث ومَرْعَش
وبينهما ثلاثون ميلا وكمَج وحصن مَنصُور * وقُرُوس ودُلُوك ورَعْبَان *c* هـ
فن الرقة الى عين الرومية سنة فراسخ، ثم الى تل عبدا سبعة
فراسخ، ثم الى سروج سبعة فراسخ، ثم الى المزيية *d* سنة فراسخ،
ثم الى سبيساط سبعة فراسخ، ثم الى حصن منصور سنة فراسخ،
ثم الى ملطية عشرة فراسخ، ثم الى وبطراء *e* خمسة فراسخ، ثم
(81) الى الحدت اربعة فراسخ، ثم الى مرعش خمسة فراسخ، ثم
الى عقب مرعش والعقب كل مرج حوله جبال، ومن ملطية الى
كمَج *f* اربعة فراسخ هـ

10

الطريق من عين التمر الى بصرى

قال الشاعر

صَبَّحَن عِنْدَ الشَّمْسِ عَيْنَ التَّمْرِ يَدْسَنَ كُلَّ غَيْصَةٍ وَنَهْرٍ
فمن عين التمر الى الأخدمية *g*، ثم الى الحفيفة *h*، ثم الى
الخط *k*، ثم الى *i* سوى *l*، قال

15

لِلَّهِ عَيْنًا مِ رَافِعٍ أَنَّى أَعْتَدَى فَرَّزٍ مِّنْ قُرَائِرِ آلِي سَوْى
ثم الى الأجيير، ثم الى الغرنية *m*، ثم الى بصرى هـ

الطريق من الجزيرة الى الساحل

a) A et B s. p. b) A et B وشمشاط. Locum de ملطية laudat Abulf.
٣٣٥. c) B om.; A ورعبان. d) B المدينة ut vid., Kod. المدينة.
Voc. addidi. e) B وبطراء (A sine voc.). f) A مبعج. g) B
الأخدمية. Iter Khálidi ibn al-Walid cum hoc itineraio tantum
سوى commune habet. h) B الخمسة. Addidi voc. i) A om.
k) B s. p. l) B سرا. m) Vulgo در. n) B العربة, in A littera ξ
fere prorsus periit; vid. Ják. III, ٧٨٣, 4, 16.

من الرقعة الى دوسر^a، ثم الى دافين^b، ثم الى جسر منبج، قال
تعب بن جعيل

من جسر منبج أضحى غيب عاشر^c في تحل مسكين تتلى حوله السور
ثم الى منبج، ثم الى حلب، ثم الى الأتارب^e، ثم الى عمق^d، ثم
الى أنطاكية، ثم الى اللاذقية، ثم الى جبلة، ثم الى أطرابلس^f
الشامية، * ثم الى بيروت، (82) ثم الى صيدا^e، ثم الى صور^f، ثم
الى قدس، ثم الى قيسارية، ثم الى أرسوف الشامية، ثم الى
يافا^g، ثم الى عسقلان، ثم الى غزة^h

الطريق من الرقعة الى حمص ودمشق على الرصافة

10 من الرقعة الى الرصافة اربعة وعشرون ميلا، ثم الى الزرّاعة^h اربعون
ميلا، * ثم الى القسطل ستة وثلاثون ميلا، ثم الى سلمية ثلثون
ميلا، ثم الى حمص اربعة وعشرون ميلا، ثم الى شمسينⁱ ثمانية
عشر ميلا، ثم الى قارا اثنان وعشرون ميلا، ثم الى النيك اثنا
عشر ميلا، ثم الى القطيفة^j عشرين ميلا، ثم الى دمشق اربعة
وعشرون ميلا^k

الطريق من حمص الى دمشق على بعلبك

وهو طريق البريد^m

من حمص الى جوسيةⁿ اربع سكك، ثم الى بعلبك ستة سكك،

ثم الى دمشق تسع سكك^o

a) دوسر B. b) دافين e corr. pro راستن B. Conjectura scripsi. In vicinia urbis Bālis quaerendus est locus. Edr. II, 136 habet viam per Bālis. c) الاواب B. d) حيم A s. p., B. Vid. Jāk. in v. e) صيدا ثم الى بيروت A male. f) صور A. g) يافا A. h) Apud Kod. et Mok. in المراعة depravatum; Edr. II, 137. i) سلمية ثلثون ميلا A male ponit post. j) القطيفة B. k) شمسين A. l) سلمية ثلثون ميلا A male. m) البريد B. n) جوسية B s. p. o) ستة A. العطية B، القطيفة.

الطريق من الكوفة الى دمشق

من الحيرة الى القطفانة، * ثم الى البقعة، ^a ثم الى الأبيض،
 ثم الى الحوشى، ^b ثم الى الجبع، ثم الى الخطى، ^c ثم الى العجبة، ^d
 ثم الى القلوفى، ^e ثم الى الروارى، ^f ثم الى الساعدة، ثم الى
 البقيعة، ^g ثم الى الأعنك، ^h ثم الى الأرقم، * ثم الى (88) منزل، ⁱ 6
 ثم الى دمشق ٥

السكك من حلب الى الثغور الشامية ٥

من حلب الى قنشرين سبع سكك، ثم الى أنطاكية أربع
 سكك، ثم الى الاسكندرية، أربع سكك، ثم الى المصيصة سبع
 سكك، وجيخان يشتهها، واسم المصيصة مأبستينا ^m، ومن 10
 المصيصة الى اذنة ثلاث سكك واسم اذنة اذاتم، وفي على سيخان،
 قال الشاعر

يَا مَنْ جَبَالَ الرُّومِ ذُبُونِ لِقَائِهِ وَعِقَابُهَا وَمَخَاضَتَا سِيحَانِ
 فَالِدَرْبِ مَعْتَرِضًا فَمَقْرَجٌ طَوَانِةٌ فَهَرَقَلَةٌ فَالْحِصْنُ حِصْنُ سِنَانِ

ثم من اذنة الى طرسوس خمس سكك، واسم طرسوس بالرومية 15
 تارسم، قال ابو سعيد،

خَلَّفُوهُ بَعْرَضَتِي طَرْسُوسٍ مِثْلَ مَا خَلَّفُوا أَبَاهُ بِطُوسٍ
 وَتَالَ فَرَجَ بِنِ عَثْمَانَ الْبِقْسِيُّ

يَا لَيْتَهَا قَدْ عَقَبْتُ طَرْسُوسًا وَوَدِدْتُ نَهْرًا بِهَا مَانُوسًا

a) B non habet. b) B الجيسى. c) B s. p. d) B بحند. Addidi
 voc. e) B العلوى. f) Sic A et B (sed in B legi posset الروادى).
 g) B المقيعة. h) A الاعياد; cf. Ják. I, 316, 22. Exstat in mappa
 Wetzstein: 'Euák. i) B om. k) B sine art. l) B يسقييا
 m) A مامسنيقا. n) A ددائيم sed fort. prior + postea est addita.
 o) A بارسم. p) A سعد. Recepi سعيد secundum Tab. III, 114, S.
 Apud Kotb addin, Chron. Meck. III, 112 ابن سعيد المخرومي.

تَحْمَلُ خَيْرًا سَكَنَتْ تَعْرُوسًا مَنِ الرَّقِيبَاتِ ٥ الْحِسَانِ الْبَيْسَا
كُلَّ رَدَاحٍ تَسْلُبُ النَّفُوسَا
عوادِلُ ٥ الثَّغُورِ الشَّامِيَّةِ

(84) عَيْنُ زَرْبَةٍ ٥ وَالْهَارُونِيَّةِ وَكَنِيسَةَ السُّودَاءِ وَتَلَّ جُبَيْرَ ٥ مِنْ

٥ طَرَسُوسٍ عَلَى ثَمَانِيَةِ امْيَالٍ ٥

تَرْبُ السَّلَامَةِ وَالطَّرِيقِ ٥ إِلَى خَلِيجِ الْقُسْطَنْطِينِيَّةِ

مِنْ طَرَسُوسٍ إِلَى الْعَلِيقِ ٥ اِثْنَا عَشَرَ مِيَلًا، ثُمَّ إِلَى السَّرْعَوَةِ ٥ ثُمَّ

إِلَى الْجَزَاتِ؛ اِثْنَا عَشَرَ مِيَلًا ٥، ثُمَّ إِلَى الْجَرْدُوبِ؛ سَبْعَةَ امْيَالٍ، ثُمَّ

إِلَى الْبَدَنْدُونِ سَبْعَةَ امْيَالٍ، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ

10 يَوْمَ الْبَدَنْدُونِ كَمَا أَنَّهَا جَاءَتْكَ شَيْءٌ يَسْمُ الْبَدَنْدُونِ

ثُمَّ إِلَى مَعْسَكِرِ الْمَلِكِ عَلَى حِمَّةٍ ٥ لَوْلِيَّةٍ وَالصَّفْصَافِ عَشْرَةَ امْيَالٍ،

وَتَصِيرُ ٥ إِلَى مَعْسَكِرِ الْمَلِكِ وَقَدْ قَطَعْتَ الدَّرْبَ وَاعْتَمَرْتَ، وَمِنْ الْمَعْسَكِرِ

إِلَى وادِي الطَّرْفَاءِ اِثْنَا عَشَرَ مِيَلًا، ثُمَّ إِلَى مَبْنَى عَشْرُونَ مِيَلًا، ثُمَّ

إِلَى نَهْرِ هَرِثَلَةَ اِثْنَا عَشَرَ مِيَلًا، قَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ الْأَحْنَفِ

15 هَرِثَلَةُ لَهَا أَنْ رَأَتْ عَجَبًا جَسَدًا تَرْتَبِي بِالنَّقْطِ وَالنَّارِ

ثُمَّ إِلَى مَدِينَةِ الْبَلْبَنِ ٥ ثَمَانِيَةِ امْيَالٍ، ثُمَّ إِلَى رَأْسِ الْغَابَةِ ٥ خَمْسَةَ

a) Voc. in A. b) A العرفيمات; in marg. scriptum est.

c) A عوادِل; B العوادِل الثَّغُورِ. A scribit الشَّامِيَّةِ. d) B زَرْبَةٍ. e) A

جُبَيْرِ. f) B sine cop., tanquam si السلامة esset no-

men urbis praecedentibus annumerandae. g) Prior voc in A, altera in B. Edr. II, 508 ut rec. h) B رَعُور. Vid. Beládh. ١٩.

Apud Edr. A in الرَّهْوَةِ corruptum est, B potius الرَّهْوِ. Hic addit dist. 12 m. i) B الجوزات, Edr. الجوزات (B) et الجوارب (A). k) A

a prima manu ثَرْسَاوَا. l) B الجروب, Edr. حَرْدُوبِ et ut rec.

Infra A الجردوقين. m) B وَجْه. n) B om. o) Sic restituntur

Agh. XVII, ٤٧, 4 a f. et ٤٨, 6 pro حَوَائِمَا et Ják. IV, ٩١, 21

pro جِسْمِ السَّمَاءِ. p) Edr. الألبين. In B haec et seq. statio deside-

rantur. q) A perspicue العانده cum ٥ subscripta.

عشر ميلا، ثم الى المسكنين *a* ستة عشر ميلا، ثم الى عين برغوث *b*
 اثنا عشر ميلا، ثم الى نهر الأحساء ثمانية عشر ميلا، ثم الى رضى
 قونية *c* ثمانية عشر ميلا، ثم الى العَلَمِينَ *d* خمسة عشر ميلا، ثم
 الى ابومسامة *e* عشرون ميلا، ثم الى وادى الجزر *f* اثنا عشر ميلا،
 ثم الى عمورية اثنا عشر ميلا *g*

(85) وطريق آخر

من العَلَمِينَ الى قرى نصر الاقريطى *g* خمسة عشر ميلا، ثم الى
 رأس بحيرة الباسليون *h* عشرة اميال، ثم الى السند؛ عشرة اميال، ثم
 الى حصن سنادة *k* ثمانية عشر ميلا، ثم الى معل *l* خمسة وعشرون
 ميلا، ثم الى غابة *m* عمورية ثلثون ميلا، ثم الى قرى الخراب *n* 10
 خمسة عشر ميلا، ثم الى صاغرى نهره عمورية ميلان *p*، وكان
 المعتصم اخرب *q* أنقرة وفتح عمورية قل حسين بن الصنحك
 لم تُسَبِّحْ مِنْ أَنْقَرَةَ نَقْرَةَ وَأَجْتَاكَتْ عَمُورِيَةَ الْكُبْرَى
 ثم الى العليج *r* اثنا عشر ميلا، ثم الى فلامى *s* الغابة خمسة عشر
 ميلا، ثم الى حصن اليهود؛ اثنا عشر ميلا، ثم الى سندابرى *u* 15

(المشكى) المشكنين sed p. 305 حصن الشيشكى. Edr. المسلمس B *a*،
 p. 301. مشكنسين B *b*. عيرون نرعونا B *c*. Edr. quoque habet.
 Vid. Ják. sub برغوث B *c*. ثمانية pro ثلثة et نومه B *d*. Edr.
 اندوسيانه. Edr. اندوسنانه B *e*. (A) المجلس. (B) الملاجيس. *f* A
 الجوز 15, 7, 2, 1100, Tab. III, (A) الجوز، الجوز B، الجزر
 الباسليون s. الماسيلون B *h*. نصر الاقريطشى i. e. نصر الاقريطشى B *g*.
 صغلى B *l*. Sic A; B صغلى. *m* B (Συνδεδε). سياره B *k*. السند B *j*.
 قرينة الخراب (B) قرينة الخراب Edr. p. 306. بنى الخراب B *n*. غاب
 احدث B *r*. B male *q*. ثلثون ميلا B *p*. وادى I. وادى B *o*.
 فلامى B et Edr. *s*. (الفتح) B (A) Edr. ut الفتح i. e. الفتح
 Edr. Jaubert «Suntabaris, aujourd'hui Seïd el-Ghazy» (Sidi Ghâzi). Pro خمسة B ثمانية.

ثمانية عشر ميلا، ثم الى *مرج حُمُر الملك بَدْرَوَيْلِيَّة خمسة وثلاثون ^a
 ميلا، ثم الى حصن غَرَوَيْلِي b خمسة عشر ميلا، ثم الى كُنائس
 الملك ثلثة اميال، ثم الى التلّول c خمسة وعشرون ميلا، ثم الى
 الاكوار d خمسة عشر ميلا، ثم الى مَلاجِنَّة e خمسة عشر ميلا،
 * ثم الى اصطبل الملك خمسة اميال f، ثم الى حصن الغبراء g ثلاثون
 ميلا، ثم الى الخليج اربعة وعشرون ميلا، ونيقيّة h بازاء الغبراء
 ومن نيقيّة يحمل البقل، الى قسطنطينيّة k وبينهما ثلاثون ميلا h
 (86) وطريق آخر

من البذندون l الى الكرم m ثم الى النوبة n ثم الى الكنائس التي
 10 عن يمين كَوَكَب، ثم الى وقرّة o، ثم الى بليسة p، ثم الى مرج
 الأسقف، ثم الى فلوعرى q، ثم الى قرية الاصنام، ثم الى وادي

a) B tantum ثلاثون (مائة) مرج فابه (مائه) خمسة (B) جمه. Edr. (A) جسة،
 pro. b) A عوديل، B عودلي; secutus sum Edr. Infra apud
 A idem nomen videtur significari lectionis in qua s incerta est. c) B التلّول، Edr. الملون. d) Edr. الاغراق (Aorata).
 e) A ملاخيه، B ملاحنه، Edr. املاجنه. Jaubert: «l'ancienne Malagina, près la moderne Aïaigheul». Μαλαγινα erat prima statio in
 itinere regali a Constantinopoli, ibique erant stabulae regiae, vid. Constant. Porph. De Cerimoniis I, p. 444 et 476 (Bonn). f) In
 A haec male posita sunt ante stationem praecedentem. g) B
 القموابل et mox القير، Edr. p. 302 pro ٣ ميلا. habet ٣ اميال sed
 h. l. ut rec. h) A وبيقيد hic et mox. Deinde B بجذاء. i) B
 النقل. k) B cum art. l) A الغريدين. m) B et Edr. الكروم.
 Edr. addit distantias. n) B المعرّه، Edr. البرية (B) القرية (A).
 o) B زنده; Edr. رنده (B) وندّه (A); addit Jaubert: ancienne Laranda
 (Abulfeda ٣٧٨ لارندة)، vereor an jure. p) Edr. بلقسه (B) ا. بلقيده (A).
 Apud A potius بلسيه. q) B حلوى عرى (A) فلوعرى. Edr. بلوعرى
 (B; A بلوعرى).

الرياح، ثم الى نمرطى *a*، ثم الى الصيد *b*، ثم الى غايوا *c*،
ثم الى مودويس *d*، ثم الى محاصة *e*، ثم الى قرية الجزر *f*، ثم
الى الغطاسين *g*، ثم الى قرية البطريق، ثم الى مرج ناقولية *h*، ثم
الى دنوس *i*، فنه طريف الى قروية وطريف آخر متياسر منه الى
حصن بلومين *k*، ثم منه الى قطة *l* فتياسر الى الرنداق *m*، ثم
الى ايدوس *n* على المصيف، ثم الى خليج القسطنطينية، وعوه
البحر الذى يدعى بنطس *p* يجتى *q* من بحر الحزر وعرض فوقته
عناك ستة اميال * وعند مدخله هناك مدينة تدعى مسناه والخليج
غربى *r* يجرى جريا حتى يمر بقسطنطينية *s* على ستين ميلا من
مدخله، قال ابن الى حفصة ¹⁰

أطلقت بقسطنطينية *s* الروم مسندا اليها انقنا حتى اكتسى اللد سورعا
* وعرضه عندها اربعة اميال *t* فاذا بلغ موضعا *u* يدعى ايدس *v* صار
بين جبلين وضاق حتى يكون *w* عرضه غلوة سم وبين ايدس وبين

a) Sic A, Edr. ملوطى s. ملوطى (p. 305 ملوطى); B om. hanc
stat. An forte كبرى legendum, Καβερκιν (Constant. de Cerim.

p. 444) P *b*) A s. p., B الصبه, Edr. الصنية. *c*) A s. p., Edr.

غامرا. *d*) Edr. مودونوس (B; A نودونوس); B stat. om. *e*) A s. p.,

القسطاسين, B العطاسين. *f*) A الجزر. *g*) A العطاسين, B العاصه, Edr. محاصه.

h) A باغولمه, B باغوليه, Edr. باقوليه. Νακαλεικ. *i*) B دنوس. Edr.

A ut rec., B دنوش. *k*) A et B بلومين, Edr. B ut rec. (A تلومين).

l) A وطنه, Edr. مندوطيه. B om. inde a ثم ad المصيف.

Intelligitur Κορυδαίνον. *m*) A الرنداق, Edr. الرستاق. Ρουδανος

fluvius. *n*) A بندوس, Edr. ut rec. (ايدس). *o*) B والخليج عوه

p) A نيطش, B بحر نيطس et forte sic false scripsit ipse auctor.

q) B haec om. Edr. p. 302, 301 urbem quoque appellat

(cum var. I. منساه). Vocales addidi, opinatus esse recem Arabi-

cam, non nomen Graecum. *r*) B cum art. hic et deinde. *s*) A

بقسطنطينية s. p. *t*) B om. sed vid. infra p. l. f. ann. c et g. *u*) B

صار الى موضع. *v*) A ايدس, mox ايدس et ايدس, B ubique

ايدس. Jākūt I, ٣٧٤, 15 male ايدس. *w*) B صار.

قسطنطينية مائة ميل في مستوى من الأرض، وبأبديس *a* عين مَسَلَمَة ابن عبد الملك حيث حصر قسطنطينية، (87) وبمرّ الخليج حتى يصبّ *b* الى بحر الشام وعرضه عند مصبه ايضا قدر غلوة سم يكلم الرجل الرجل على شطّيه *c* وهناك صخرة عليها برج فيه *d* سلسلة *e* تمنع سفن المسلمين من دخول الخليج، وطول الخليج كلّ من بحر الفزر الى بحر الشام ثلاثمائة وعشرون ميلا والسفن تنحدر فيه من جزائر بحر الفزر وتلك *f* النواحي وتصد فيه من بحر الشام الى انقسطنطينية *g*

فأما سائر بلاد الروم فأولها من المغرب رومية وسقلية وهي في جزيرة *h* وكانت رومية دار ملكهم ونزلها من ملوكهم تسعة وعشرون ملكا ونزل نقمونية؛ منهم ملكان ونقمونية دون الخليج وبينها وبين قسطنطينية ستون ميلا وملك بعدها ماكان آخران رومية ثم ملك ايضا برومية قسطنطين الاكبر ثم انتقل الى بزطية وبنى عليها سوراً وسبأها قسطنطينية فهي داره ملكهم الى اليوم، وذكرنا ان الخليج يطيف بها *m* من وجهين *n* مما يلي المشرق والشمال *o* وجانبها الغربي والجنوبي في البر وسهك سورها الكبير احدى وعشرون ذراعاً وسهك سورها القصير *p* عشرة اذرع وسهك القصير ما يلي البحر خمسة اذرع وبينها *q* وبين البحر فرجة نحو * خمسين ذراعاً ولها في البر من الجانب

a) B malo ايذس Pro ابن Fakih 145, 15 (et hinc Ják.) مسجد. *b*) B يصير. *c*) B add. اربعة. *d*) A فيها. *e*) B تمسك. *f*) A تلك. *g*) B iterum addit الخليج عندها اربعة اميال. *h*) Ják. IV, 10, 17, qui

hunc locum laudat, عشر. *i*) A تعمورية، B بعمورية et mox عمورية، ut false quoque Ibn al-Fakih 144, 2 et Ják. *k*) A ذات. *l*) B Deinde والشام B. *m*) B الوجهين. *n*) B بقسطنطينية. *o*) B وجانبها A. Ják. 11, 1 ut rec. *p*) B القصير، cf. Ják. l.1. 2 et Ibn al-Wardí. Seqq. ad القصير به سور آخر يسمى القصير *o*. B om. *q*) B وبينهما.

الجنوبي^a ابواب كثيرة للحرب منها باب الذهب وهو باب مصبّ
بالحديد الموهبة بالذهب ولها^b نحو من مائة باب، وذكر (88) ان
البطارقة * الاثنى عشر^c مع ملكهم بقسطنطينية ومن^d خيلها اربعة
آلاف ورجلتها اربعة آلاف^e

وذكر ان مسلم بن ابي مسلم البحرمي^f قال ان اعمال الروم التي^g
يرتبطها الملك عماله اربعة عشر عملا منها^h خلف للخليجⁱ ثلثة اعمال
اولها عمل طافلا^j وهو بلد القسطنطينية وحد^k من المشرق للخليج
الى بحر الشام * ومن المغرب السرور المبي^l من بحر الخزر الى بحر
الشام وطوله مسيرة اربعة ايام وهو من قسطنطينية على مسيرة يومين
* ومن الجنوب بحر الشام ومن الشمال بحر الخزر^m والعجل الثاني خلفⁿ
هذا العجل هو عمل تراقية^o وحد^p من المشرق السور ومن الجنوب
عمل مقدونية^q ومن المغرب بلاد برجان ومن الشمال بحر الخزر وطوله
مسيرة خمسة عشر يوما وعرضه مسيرة ثلثة ايام وفيه عشرة حصون^r
والعجل الثالث عمل مقدونية^s وحد^t من المشرق السور وما يلي
الجنوب بحر الشام ومن المغرب بلاد الصقالبة ومن الشمال برجان^u
وطوله * مسيرة خمسة عشر يوما وعرضه مسيرة خمسة ايام وفيه
ثلثة حصون^v
ودون للخليج احد عشر عملا عمل افلاجونية^w وفيه خمسة

Hinc restitui من خمسة اولها للجانب الجنوبي الى البر B a)
ابواب كثيرة B ins. c) موهبة B b) in A. جانب pro الجانب
المعروف بالبحري B f) في القسطنطينية وان B e) والاتباع B d)
Hic om. prae. ان et قال. g) فيها A h) البحر B i) A ut
ree; B طافلا, Kod. طافلا, Jak. II, ٧٣, 11 (ubi laudat Ibn al-
Fakih). Est Graecum Τάφρα (Τάφρα). j) الى السور B k)
المبي ومن المغرب l) Haec in A male ante وطوله scripta sunt.
B خلف ومن الجنوب في الشام ومن الشمال بلاد B
ابرأقيه A m) المقدونية n) Abulfeda o) Lac. in B. p) B
افلاجونية, Edr. p. 299 ابلاخونيه, Kod. (Παφλαγονία).

حصون، عمل الأقطى ملطى *a* وتفسيره الاذن والعين *b* وفيه ثلثة
 حصون ومدينة نَقُودِيَّة *e* وفي اليوم خراب، (89) وعمل الأَبْسِيَق *d*
 وفيه مدينة نِيَقِيَّة ولها عشرة حصون والبحر من نيقية على ثمانية
 اميال ولها بحيرة عذبة تكون اثني عشر ميلا طولاً *e* وفي البحيرة ثلثة
 اجبل ومن المدينة الى البحيرة باب صغير فاذا ذهبم خرف اخرجوا
 الذراري من الحصن الى الزواريف في البحيرة فحملوم وألحقوم بالجبال
 التي في البحيرة، وعمل تَرْقَسِيَس *f* وفيه من الحصن أفسيس *g* في
 رستاق الاواسى *h* وفي مدينة احباب الكهف واربعة حصون وقد قرئ
 في مسجدم كتاب بالعربية بدخول مسلمة بلاد الروم *e*
 10 فاما احباب الرقيم فباخرمة رستاق بين عمورية ونيقية، وكان
 الوثائق بالله *i* وجه محمد بن موسى المنجم الى بلاد الروم لينظر الى
 احباب الرقيم وكتب الى عظيم الروم بتوجيه *k* من يوقفه *l* عليهم
 فحدثني *m* محمد بن موسى ان عظيم الروم وجه معه من صاربه
 الى قرية *o* ثم سار اربع *p* مراحل واذا جبيل قطر اسفله اقل من الف
 ذراع وله سرب من وجه الارض ينفذ الى الموضع الذي فيه احباب

a) A الاقطى ملطى، B الانطباط، Kod. الانطباط، Ják. II, ٨١٤, 5، الانطباط، Edr. ملطى (Ὀπτ/ματων). Edr. hinc fecit وعمل
 اقصاه حصن ملطى. *b*) αὐτὶ μᾶτι (Barb. de Meyn. p. 225 ann. 2).
c) A تعبرونه، B عمورية. *d*) A الانيسيق، B الانيسيع (Ὀψ/κισιον).
e) Ascanius lacus. *f*) A برقسيس، B برقسيس؛ ab وعمل incipit
 fragmentum Bodleianum (C), ubi برقسيس؛ Kod. ut Ibn
 Hauk. ١٣., 4 ubi vid. ann. Apud Ják. corrupte البرقسيس. *g*) A
 et C اقسيس. *h*) Sic quoque Edr.; B hoc om. Forte inest no-
 men montis Gallesii, qui inter Ephesum et Colophon jacet. *i*) Be-
 rúní Chron. ٢١., 10 المعتصم quem quoque p. f1, 14 substituit
 Wáthiko. *k*) B et C في توجيهه. *l*) Apud B in نَفَقَه
 corruptum. *m*) In B præc. محمد بن خرداذبه. *n*) B صاحب، C الملك. *o*) C قرية. *p*) In A excidit ربع.

الرقم *قال* فبدأنا بصعود الجبل الى ثروتة فاذا *a* بئر محفورة لها ستة
 ثيبتا الماء في قعرها ثم نزلنا الى باب السرب فمشينا فيه مقدار
 ثلثمائة خطوة فصرنا الى الموضع الذي اشرفنا عليه فاذا رواى في
 الجبل على اساطين منقورة وفيه عدّة (90) ابيات منها بيت مرتفع
 العنبة مقدار تامّة عليه باب حجر منقورة فيه الموقى ورجل موكل بحفظهم ⁶
 ومعه خصيان *c* روفة واذا عويجيد عن ان نرام او نفتشام *d* ويرسم
 انه لا يأمن ان يصيب من التنس ذلك آفة يريد التوبيه ليدوم
 كسبه به فقلت له *e* دعنى انظر اليهم وانت برى *f* فصعدت بشمعة *f*
 غليظة مع غلامى *g* فنظرت اليهم في مسوح *h* تنفرك في اليد واذا
 اجسادهم مطليّة بالصبر والمر والكافور لحفظها واذا جلودهم لاصقة ¹⁰
 بعظامهم غير اتى امررت يدي على صدر احدهم فوجدت خشونة
 شعره وثقوة نباته *k* واحصر الموكل بهم طعاما وسألنا الغداء عنده فلما
 ذقنا طعامه انكرنا انفسنا فتهرعنا *l* وانما اراد ان يقتلنا او يعضنا ¹¹
 فيصيح له ما كان يدعيه عند ملك الروم من انهم احباب الرقيم
 فقلنا ¹⁵ له انما ظننا انك ترينا موق يشبهون الاحياء وليس عولاء
 كذلك ¹⁵

وعمل الناقلوس *o* وتفسيره البشرى وهو اكبر اعمال الروم وفيه مدينة
 عمورية وعدد بروجها اربعة واربعون *p* برجاً ومن الحصون العلبين *q*

a) C واذ. *b*) B et Edr. حجارة منقورة. *C* حجارة منقورة. *Ják. II, 1.0* paen. tantum حجارة. *c*) A حصيان in correctum.
d) B ويرسم احد ويغتشم *Ják. quoque و pro و eed C ut rec.*
e) A om. *f*) Sic restituantur *Ják. 1.6, 2* pro بشمعة. *g*) B غلام
 لي. *Ják. غلام من غلامى. h*) *Ják. add.* شعر. *Deinde habet*
i) B واحد منهم. *k*) *Apud Ják. corruptum in* فيايد. *Deinde B et*
C او يعضنا *B* انتهمنا *B* او يعضنا *C* او يعضنا *B* او يعضنا *B* او يعضنا
o) A الباطلوس et sic Edr.; *Kod.* الناقلوس. *Ják.*
 الناقلوس. *p*) C وعشرون male. *q*) A القلبن.

ومرج الشَّحْم *a* وِبُرْغُوث *b* والمسكنين وثلاثون حصنا والبشن،
 والبسطلين، وعمل خَرَسِيُون *d* يلي درب مَلَطِيَّة وفيه من الحصون
 خَرَشَنَة *e* واربعة حصون *f*، وعمل البُقْلَار *g* وفيه مدينة أَنْقَرَة وصلته
 وثلاثة *h* عشر حصنا (91) ويليه عمل الأَرْمِنِيَا وفيه من الحصون
 قُلُونِيَّة *i* وستة عشر حصنا، وعمل خَلْدِيَّة *k* وحدّه ارمينية وفيه
 ستة حصون، وعمل سَلُوقِيَّة من ناحية بحر الشام الى طَرَسُوس
 والألاميس ويتولاه عمل الدروب وفيه من الحصون سَلُوقِيَّة وعشرة حصون،
 وعمل القَبَائِي *l* وحدّه جبال طرسوس وَأَذَنَة والمصيصة وفيه من الحصون
 قُرَّة *m* وحصين *n* وَأَنْطِيغُوا *o* والاحرب *p* وذو الثلاث *q* وهو جبل عليه قلاع
 10 فسَمَنَة العرب ذا *q* القلاع ثم انكحرف الاسم الى ذى الكلاع واسمها
 جَسَسْطُرُون *r* وقأوبلها مناغية الكوكب واربعة عشر حصنا ومن المطامير
 ماجدة *s* وبلنسة *t* وملندسة *u* وقونبية *v* ومَلَقْرَبِيَّة *w* وبدالته *x* وبارنوا *y*
 وسالون وتفسير مَلَقْرَبِيَّة مقطع الارحاء تقطع حجارة الارحاء من
 جبالها *z*

a) B السحْم، ودرج السحْم sed Edr. p. 301 et Ják. ٨٦f, 15 ut rec.
b) A وِبُرْغُوث. Ják. وِبُرْغُوث وهو حصن بَرغوث. *c*) Bithynia? Forte
 hinc apud Ják. l. 17 بليس. B et C non habent neque seq. *d*) A
 forte جرسين، C خرشين، Edr. جرسين. *e*) B خرسنة. *f*) Hic
 fragmentum C desinit. Sequitur descriptio Romae. *g*) A البقلان،
 B الثقلان. Βενκελλαριων. *h*) B ستة. *i*) A قونبيه et om. و seq.
 Colonia. *k*) A s. p., B كحلده. *l*) A القنادق، B القبارق.
 Καππαδοκία. *m*) P A وحصن، B وحصن، Ják. IV, ٣٦, 4
 وحصن. *n*) A وانطيقوا، B وانطقوا. Vid. Tabarí III, ١١f, 13 et ann. b. Apud
 Edr. (301) corruptum in الطيسغو (A) الطيسغو (B). *o*) B والاحرب،
 Edr. الاجوف. *p*) Cf. Beládh. lv.. Theophanes agens de expedi-
 tione ar-Raschidi anno ١٦. urbem appellat Σιδιρόπολις. *q*) A
 ذى. *r*) A جسسسطرون; in B haec desunt. Vult ἔργον
 ἀστέρων. *s*) A et B s. p., vid. Tab. III, ١١, 10. *t*) B وبليسه.
u) B وبلدسة. *v*) A وقونبيه، B وقونبيه. *w*) A hic et mox et B
 وملكونبيه ut Ják. in v.; vid. Tab. III, v. ١, 11. Derivatio nominis
 probat me recte edidisse. *x*) B وتواله. *y*) P A وبارنوا، B وبارنوا.

ومن البطارقة بالروم

اثنًا عشر بطريقًا لا ينقصون ولا يزيدون سنتة منهم مقيمون بالقسطنطينية بحضرة الطاغية وسنتة في الاعمال بطريق عبرية بطريق أنقرة بطريق الأرمنياق بطريق ترافية وفي خلف قسطنطينية ما يلي بُرجان وبطريق سقلية وفي جزيرة عظيمة ومملكة واسعة بازاء⁶ افريقية وبطريق سردانية^a وهو صاحب جزائر البحر كلها

ومدينة الروم العظمى التي هي (92) حرزوم قسطنطينية وتسمى البذروم^b والملك اكبر الروم في انفسهم واعزّه عليهم وليس الملك فيهم وراثة ولا كتاب متبع انما هو غلبة وقد ملكهم رجال ونساء وملكهم يدعى باسيلي ولباسه الفخير صنف من الحرير فيه لمع الى السواد قليلا¹⁰ لا يلبس الفخير والحف الا لملك ومن تعرض لذلك قُتل ومن ذكر له الملك لبس خفًا احمر وخفًا اسود، ولهذه المدينة البذروم اربع مائة رجل لباسهم انطبالسة الخضر المزودة بالذهب وهم لمشورة الملك والقيام بأمره وامر البطارقة منهم من يتدلى امر القسطنطينية وحاجابة الملك وهؤلاء يسلمون السيف على ولد اسماعيل ويرون القتل¹⁶ وربما ضربوا الاسارى بالغيوس والحجارة والقوم في الفرن وهو مستوقد نارًا، والخييل المقيمة على باب الملك اربعة آلاف فارس واربعة آلاف راجل^c

ولعسكر الملك مقيما كان او راحلا اربعة بنود عليها اربعة بطارقة في الخيل كتبية كل واحد منهم اثنًا عشر الفا سنتة آلاف مرتزق²⁰ وستة آلاف شاجردء فان خرج الهلك نحو بلاد العرب عسكر بدرية على اربعة ايام من قسطنطينية وهو مجمع العرب والروم وهو مرج افنج اختر فيه نهر صاف عرضه نحو من ثلثين ذراعا (93) يخرج من

a) A سودانية. In B haec sectio deest. b) Nomen celeberrimi hippodromi (Ibn Rosteh البذرون et البيذرون i. e. اليبذرون).

c) A شاجود.

عينون ويصبُّ في صافِيَرِي a البحر الاخضر ويصبُّ الصاغِرِي في البحر
الاعظم في ققاة قسطنطينية وفي ذلك حبات e ماء سخن عذب وقد
وضعت عليها الملوك البناء والازاج يسع البيت الف انسان وفي سبعة
ابيات فيها من الماء الى صدر الانسان يجري فيصير فضوله الى
بحيرة f

ويخرج الخارج من درب السلامة فينزل العليق ثم ينزل الجوزات ثم
الجردقوب d ثم حصن الصقالبة ثم الرهوة ثم البندون وعين
البندون التي مات عليها المأمون تدعى رافة تخرج من مثل الباب
العظيم مملوءة ماء باردا لا يطاق من برده ثم ارعينا اعظم منها
10 ثم تسلك f منها في الفرجين g يخوض النهر نحو من عشرين مرة
حتى تأتي الحمة وتجز عقبة لينة ثم تظهر لك لؤلؤة ثم تسلك الى
قلعة ثم تسلك الى ولية وفي بحيرة المسكين h ثم تأتي هوة الرقيم
وفي خسف في الارض يكون مقدار مائتي ذراع في مائتي ذراع مشققة
في وسطها بحيرة حولها اشجار وحول الاشجار في اصل الجبل بيوت
15 ومساكن وفي مخرج اكثر من مائة رجل ولها باب في الجبل تحت
الارض يخرجك الى الوادي والناس حولها ينظرون الى جرفها * مثل
القصعة i (94) واخرجوا الى علي بن يحيى k جرة من ماء البحيرة
وخبز فرنية وجبنة هدية l وقالوا نحن ضعفي الروم لا نقاتل انما
نخدم هؤلاء القوم الذين جعلهم الله هاهنا والقوم في مغارة يصعد
20 اليها من ارض الهوة بسلم لعله ان يكون ثمانية اذرع ونحو ذلك
فاذا m ثلاثة عشر رجلا وثيابه غلام امرد عليهم جباب صوف واكسية

a) In marg. lector adscripsit صغرى. b) نقل. c) Sub +
scribitur + i. e. correctura حبات. d) A h. l. الجردقوب. e) Supra
l., 7 recte ponitur inter العليق et الجوزات. f) A يمسلك. g) A
الفرجان. h) A المسكين. i) In codice haec sunt collocata ante
ينظرون. k) Cognomine الارمني. Cf. Berúni Chronol. ٢٩. l) A s. p.

صوف وحليهم خفاف ونعال فتناولت شعرات في جبهة احداهم فمدتها
فما تبعنى منها شيء ٥

وخراج الروم مساحة على كل مائتي مدى ثلاثة دنانير في كل سنة
والمدى ثلاثة مكاييك ويأخذ *a* عشر الغلات فيصير في الاغراء
للجيش *b* ويأخذ من اليهود والمجوس ديناراه في السنة ويؤخذ من *5*
كل بيت يؤخذ *d* فيه ثار في السنة * سنته دراهم *e*، وثمن الروم تدرك
في السهل والجبل في ايلول، وديوانه مرسوم على مائة الف وعشرين
الف رجل على كل عشرة آلاف رجل بطريق مع كل بطريق
طوماخان *f* كل طوماخ على خمسة آلاف رجل ومع كل طوماخ خمسة
طونجارين *g* كل طونجار على الف رجل ومع كل طونجار خمسة *10*
قيامسة كل قومس *h* على مائتين *i* ومع كل قومس خمسة قنطرخين *k*
كل قنطرخ على اربعين مع كل قنطرخ (95) اربعة داقرخين *l* كل
داقرخ على عشرة رجال، والعطا مختلف اكثره اربعون رطلا ذهباً
الى ستة وثلاثين رطلا الى اربعة وعشرين رطلا الى اثني عشر الى ستة
ارطال الى رطل وأعطيات *m* للجند ما بين ثمانية عشر ديناراً الى اثني *15*
عشر ديناراً هذا مرسوم لهم في كل سنة وإنما يعطون ذلك في كل

a) B hic et mox ويؤخذ. Cf. Ibn al-Fakih 14v. *b* A s. p.
c) B دينار دينار — ويؤخذ، Ibn al-Fak. من كل رجل ديناراً. *d*) A
طوماخ طوماخ *e*) B et Ibn al-Fak. درهم. *f*) B طوماخ طوماخ et deinde
Cf. ad Ibn Hauk. 13. l. *g*) A طونجارين et deinde طونجارين et
طونجارين. Graecum δέκαρχοι. *h*) A طوماخ طوماخ et mox طوماخ
طوماخ. *i*) B مائتي رجل. *k*) A
s. p., mox قنطرخ، B قنطرخ et mox قنطرخ. Kod. قنطرخ et s. p.
In A خمسة superscriptum est ab alia manu, sed desiderari ne-
quit, apud B vero, ubi pro اربعين legitur مائة رجل et mox عشرة
pro اربعة، خمسة non convenit. Correctio in B probat lectionem
ايوحسن i. e. ἐκατόνταρχος. *l*) A داقرخين et mox داقرخ، B
داقرخ، Kod. داقرخ. Est δέκαρχος. *m*) B رطل ذهباً. *n*) B
واعطا.

ثلث سنين وروبا كان في اربع سنين وروبا كان في خمس سنين وروبا كان في ست سنين عطاء واحدا، واكبر البطارقة خليفة الملك ووزيرة ثم اللغنيط *a* صاحب ديوان الخراج وصاحب *b* عرض الكتب والماحب وصاحب ديوان البريد ثم القاضي ثم صاحب الخرس ثم *c* المرقب *e* ٥

وجزائر الروم المشهورة

قبرس ودورها اثنا عشر يوما، وجزيرة اقريطس *d* ودورها خمسة عشر يوما، وجزيرة الذهب *f* وبها كان يخصى الخدم، وجزيرة الفضة *g*، وجزيرة سقليية ودورها خمسة عشر يوما ٥

١٠ قال العارف ببلاد الروم اعطيات الرؤساء ما بين ثلاثة اربال ذهب الى رطل والرطل تسعون مثقالا وانما يقبض *h* الروم في ديوانها الغلمان المردان فيأخذ الغلام في * السنة الاولى دينارا وفي الثانية دينارين *k* وفي الثالثة ثلاثة دنانير حتى يتم اثنتي عشرة سنة (٨٦) فيأخذ اثني عشر دينارا ٥

١٦ ويزيد الروم برادين لطاف محدثة الاناب خفاف وحلبتهم غرة اذار يجرى الملك خيله وخيل امرائه *l* بباب الذهب وفي خيل *m* بين فرسين عاجتة عليها الغلمان الوصفاء قيام بالسماط ٥ وليس للروم في عساكرهم اسواق انما يحمل الرجل من منزله كعكاه وزيتته وخمرة وجبنه ٥

a) B اللغنيط. *b*) B صاحب (s. p.) *c*) B om. Teschdid apud Ibn al-Fak. *d*) B سنة ut Ják. IV, ٢٩, 15. *e*) A اقريطس. *f*) A الرابع quae lectio forte praeferranda est, nam جزيرة الرابع est insula quam memorant Ibn Djohair p. ٣٤, ٣٥., Edr. II, 72, 88. «Aujourd'hui Favignana» (Barb. de Meyn.). Cf. tamen quae de الجزيرة السيارية, ubi omnia aurea sunt, fabulatur Ibn al-Wardí p. vv, 3 a f. *g*) Barb. de Meyn. opinatur hanc insulam esse قوصرة Kóσσυρα (Ják. in v., Edr. II, 73) nunc Pantellaria. *h*) A s. p.; in B haec non sunt. *i*) A اول السنة. *k*) A ديناران. *l*) A مر به. *m*) A s. p.

والطريق المتيسر

من لؤلؤة الى وادى الطرفاء، ثم الى عرقلة، ثم الى زبيلة، ثم الى
سدريه، ثم الى بُرغوث، ثم الى الاحساء، ثم الى قونية^b، ثم
تدخل وادى لمارى الى قبة دقلياس، ثم الى قرية البرج، ثم
الى ماس قومس، ثم تأتى العَلَيْن، ثم تصير الى قريات قُطَيْبَة،^c
ثم تصير الى ايلمى^d، ثم تصير الى ذَوَلِيَّة وفي مجمع العساكر
للعرب وللروم، ثم الى حصن عرندسى^e، ثم الى قرية اخرسوس^f،
ثم الى باسلايين ومَلَاجِنْدَة وفي اصطبلات الملك وموضع ثقله وميرته،
ثم الى بحيرة نَيْقِيَّة، ثم تنكدر منه الى نَقُودِيَّة^h، ثم الى
المعابر، ثم الى الارنئةⁱ وفي بلاد الملك⁵

10

ومن اراد عبورية من درب السلامة

فعلى لؤلؤة، ثم الى نهر الطرفاء، ثم الى خربة فارطة، ثم الى
حصن قننة⁷، ثم الى (97) عقرسين^m، ثم الى حمر فربنهⁿ الاعلى،
ثم تأتى بلاد الهدى^o، ثم تأتى مملف^p وقرية تدعى فارطة^o، ثم
تأتى عبرة^k كخاص^m، ثم تأتى لاطة، ثم تأتى عبورية⁵

15

صفة رومية وما فيها من الحجاب

لها ثلثة جوانب منها الشرقى والجنوبى والغربى فى البحر والجانب
الشمالى يلى البحر وطولها من الباب الشرقى الى الباب الغربى

a) A الاحيا. Vid. p. 1.1, 2. b) A عوبنه. c) A قطمه. Cotyneum.
d) Non differre videtur a loco supra 1.3, 5 appellato, quo casu
ibi يليمين legendum est. e) Littera s incerta est, revera tantum
exstat. Cf. ad p. 1.2 b. f) Sic. Forte l. كُدِسُوس Kūdissoos. g) A
باسلايين وملاحين. h) A تعبورية. i) Sic. Probabiliter legendum est
الايينة, 'Iερεία s. 'Hελα s. 'Hεαιου (cf. Theoph. Contin. p. 371 cum
p. 865 ed. Bonn. et Codinus De Aedificiis, p. 117). Cogitari pos-
set quoque de loco appellato de nomine S. Irenae. k) A s. p.
l) A s. p. Est Kanna, Mannert VI, 2, p. 205 seq. m) Sic.
n) Forte Hyde, Mannert ib. o) Veterum Porta, Mannert l.l. p.
204. p) B الى; C وجانب الشمال فى C.

ثمانية وعشرون ميلا ولها حائطان من حجارة بينهما فضاء ستون ذراعا
وعرض السور الداخل اثنتا عشرة ذراعا وسمكة *a* اثنتان وسبعون ذراعا
وعرض السور الخارج ثمانون ذراعاً وسمكة اثنتان وأربعون ذراعاً، وفيها
بين السورين نهر مغطى ببلاط نحاس طول كل بلاطة ست وأربعون
ذراعا يقال لهذا النهر قسطنطاليس *b*، وبين باب الذهب وباب الملك
اثنتا عشر ميلا وسوق الطير بها فرسخ وسوق مادة *c* من الباب الشرقي
الى الباب الغربي بثلاث اصطوانات وحنيتان الوسطى منهن بعد
نحاس اصفر رومي *g* قصبه العبود وقاعدته ورأسه مفرغ منه وفيه
حوانيت التجار وسك الاعمدة *h* ثلثون ذراعا ومقدم هذه الاعمدة
والحوانيت *نقير نهر *k* من نحاس اصفر من شرقيها الى غربيها يجري
(98) فيها لسان من الحجر وتجرى السفن فيه بحمولتها فتجىء
السفينة بما فيها حتى تقف على حانوت المشتري *هـ*

وحدثني ابو بكر بن عمر القرشي وعبد الله بن ابي طالب القرشي
من كورة تونس بالمغرب قالا ان منارة اسكندرية ثلاثمائة بيت وستة
وستين بيتا دائرة بها والمسجد بها في اعلاها ويركب الفارس
والفارسان الى اعلاها بغير درج انما يدور الفرسان والرجالة الى

a) وسمكة A. *b*) Sic A (B et C non habent), Ibn R.
f. 151 r. قسطنطاليس. Vid. ad Ibn al-Fakih lo. d. *c*) مادة A, B
ممتدة, Kazw. II, ماد 5, 491, C et Ják, II, (وسور) et مآر
ممتد 396. Edr. Italia v³ معترض. *d*) A وثلث, B سلت. *e*) A
Ibn R. (ب عهد sine sed habet) وحنيتان C, وحنيتان B, وحنيتان
, وبين مقدم B. *f*) C عهد. *g*) وفي A. *h*) العبود C. *i*) نقيرة Ják, B
, وفي مقدم Edr. *k*) نقير نهر, Ibn R. *l*) في A. *m*) A om. *n*) بحمولتها B
C et Ibn R. نقير, Edr. *o*) Additur in A انها, a correctore in mutatum. In B et C
haec pericope, quae loco suo non est, omittitur. *p*) والفارسين A.
q) A الا.

اعلاما مثل منارة سرّ من رأى وفي على ساحل البحر يضرب موجة
 اساسها ولا يجتاز مركب آلا تحتها ويدخل البلاد ٥
 وفي داخل المدينة كنيسة بُنيت على اسم بطرس وبولس اللواتيين
 وها فيها في جرن *a* وطول هذه الكنيسة ثلاثمائة ذراع وعرضها مائتا *b*
 ذراع وسماها ثمانون *c* ذراعا مبنية بقناطر *d* نحاس اصفر واركان نحاس *e*
 اصفر مفرغة وسقف هذه الكنيسة وحيطانها من نحاس اصفر رومى،
 وبرومية *e* الف ومائتا كنيسة واسواقها كلها مبلطة برخام ابيض وفيها
 اربعون الف حتم وفيها كنيسة شُبّهت ببيت *f* المقدس طولها *g*
 ميل فيها مذبح يقرب عليه القربان من زمرد *h* اخضر طوله عشرون
 ذراعا وعرضه ستة *i* اذرع بحمالة *k* اثنا عشر تمثالا من ذهب ابريز *l*
 طول كل تمثال منها ذراعان ونصف * ولكل تمثال عينان *m* من ياقوت
 احمر تصى *n* منها الكنيسة ولهذه الكنيسة ثمانية (99) وعشرون بابا
 من ذهب ابريز عظام والى باب من نحاس اصفر مفرغ سوى ابواب
 * ابنوس وابقسبيون واصناف جيد الخشب *o* المنقوش الذى لا يدري
 ما قيمته، وحول سور رومية الف ومائتان وعشرون عمودا فيها *p*
 رهبان ٥

قال عبد الله بن عمرو بن العاص

فجائب الدنيا اربع

مرأة كانت معلقة بمنارة الاسكندرية كان *o* يجلس الرجل *p* تحتها

فيرى من بالقسطنطينية وبينهما عرض البحر ٥

a) A. وها مذبران فيها. Ják. قبرين. Edr. جون. *b*) A. من. *c*) A. من. *d*) B ins. من. *e*) A. من. *f*) B. بيت. *g*) C. طول. *h*) B. زمرد. *i*) A. ستة. *k*) B. حوله. *l*) B. حوله. *m*) A. وعينها. *n*) B. الابنوس والستور واصناف جيد البسط. *o*) A et C. اربعة. *p*) B et C. الجالس. *q*) B et C. الجالس. *r*) B et C. الجالس. *s*) B et C. الجالس. *t*) B et C. الجالس. *u*) B et C. الجالس. *v*) B et C. الجالس. *w*) B et C. الجالس. *x*) B et C. الجالس. *y*) B et C. الجالس. *z*) B et C. الجالس.

h. l. ut interdum alibi. *f*) B. بيت. In A pars prior vocabuli perit; C ut rec. Ják. xv, 4. بصعيون بيت. *g*) C. طول. *h*) B. زمرد. In C superinscribitur. رخام. *i*) A. ستة. *k*) B. حوله. *l*) B. حوله. *m*) A. وعينها. *n*) B. الابنوس والستور واصناف جيد البسط. *o*) A et C. اربعة. *p*) B et C. الجالس. *q*) B et C. الجالس. *r*) B et C. الجالس. *s*) B et C. الجالس. *t*) B et C. الجالس. *u*) B et C. الجالس. *v*) B et C. الجالس. *w*) B et C. الجالس. *x*) B et C. الجالس. *y*) B et C. الجالس. *z*) B et C. الجالس.

وفرس من نحاس كان بارض الاندلس *a* قاتلاً بكفيه *b* كذا باسطة
 يده اى *c* ليس خلفى مسلك فلا يظاً تلك الارض احد الا ابتلغته
 لنمل *d* ٥

ومنارة من نحاس عليها راكب من نحاس بارض عاد فاذا كانت *e*
 الاشهر الحرم هطل منها الماء فشرب الناس وسقوا وصبوا *f* في الجياض
 فاذا انقضت الاشهر الحرم انقطع ذلك الماء ٥

وشجره من نحاس عليها سودانية *g* من نحاس بارض رومية فاذا *h*
 كان اوان الزيتون صفرت السودانيّة التي من نحاس *i* فتجسى، كئل
 سودانية من الطيارات بثلاث زيتونات زيتونتين *k* برجليها وزيتونة بمنقارها
 10 حتى تلقىها على تلك السودانيّة النحاس فيعصر اهل رومية ما
 يكفيهم لآدامهم * وسرجهم سنتهم *m* الى قابل *n* ٥

(100) سلك طريق المغرب

من سر من رأى الى جبلتاه سبع سلك، ثم الى السّين عشر
 سلك، ثم الى الحديدية تسع سلك، ثم الى الموصل سبع سلك،
 16 ثم الى بلد اربع *p* سلك، ثم الى الأذمة تسع سلك، ثم الى تصيبين
 ست سلك، ثم الى كقرتونا ست *q* سلك، ثم الى رأس عين عشر *r*

a) Ibn R. ins. et habet عليه رجل من نحاس.
b) B يد، C om. habens قايلاً، B يكفه، C ut rec.
c) B ان، C ut rec.
d) B قتل النمل، Ibn al-Fak. v, 12 et Ibn R. ut rec. C in textu
 ابتلغه النمل، in marg. نسخة ابتلغته الرمل.
e) B في، Ibn al-Fak. tantum كان. A hic et infra, sed h. l. lector articu-
 lum addidit.
f) C ويصبون ويسقون (فسقوا) B فيشرب الناس ويسقون ويصبون.
g) Ibn R. hic et deinde زرزور. *h*) B اذا ut Ibn R. *i*) B
 واخرى في منقارها et mox اثنتين; C زيتونتان B زيتونتين. *k*) A om., B النحاس.
l) A et B تلقىه. Post Ibn R. add. فم. *m*) C وشترتهم B
 دروى ان اختصار من هنا C. *n*) Hic in marg. C بيت المقدس
 infra p. 11v paen. *o*) B s. p. vid. supra
 p. ٩٣ k. *p*) Kod. ثلث. *q*) Lac. in B; Kod. ثلث. *r*) A عشره.

سكك، ثم الى الرقة خمس عشرة سكة، ثم الى البقيرة^e عشر
سكك، ثم الى منبج خمس سكك، ثم الى حلب تسع سكك، ثم
الى قنسين ثلث سكك، ثم الى صوري^b عشر سكك، ثم الى حماة
سكتان، ثم الى حمص اربع سكك، ثم الى جوسية^c اربع سكك،
ثم الى بعلبك ست سكك، ثم الى دمشق تسع سكك، ثم الى دير^d
أيوب سبع سكك، ثم الى الطبرية وفي قصبة الأردن ست سكك،
ثم الى اللجون اربع سكك، ثم الى الرملة وفي قصبة فلسطين تسع
سكك، ثم الى الجفار سبع عشرة سكة، ثم الى الباروتية^e تسع
عشرة سكة، ثم الى القسطنطينية، ومن القسطنطينية الى الاسكندرية
ثلث عشرة سكة، ثم الى جب الرمل لما يلي برقة ثلثون سكة^f 10
ومما يلي برقة فوق طرسوس على ساحل البحر من مدن الروم
الخراب قلبية على ستة عشر ميلا من طرسوس، ثم قرقيش^g على
عشرة اميال من قلبية، (101) ثم قراسية^g على اربعة اميال من
قرقيش، ثم اسكندرية على اثني عشر ميلا من قراسية، ثم سبسطية^h
على اربعة اميال من اسكندرية، ثم سلوقية على اربعة اميال من 15
البحر في مرج، ثم نبيك وهو حصن على جبل^h
ورودا، ان الروم لما اخربت بيت المقدس كتب الله عليهم السبي^k
في كل يوم فليس يمر يوم من ايام الدهر الا وامة من الامم المطيفة

a) B et Kod. s. p. Hic add. اخر جبل ديار مصر. b) Sic A sine voc.,
B صور، Kod. صوران l. حوران. Ják. III, f³³, 5 sqq. et supra vo, 11.
c) A جوسنه B خرسنه d) B انارودة Kod. الدارودة. Alius ejusdem
nominis locus in vicinia Tyri est (vid. Juynboll, *Lex. Geogr.* IV,
239). e) Sic A (B hanc peric. non habet). Videtur esse corrup-
tum e الدرب vel talequid. Locus hic male collocatus est, proba-
biliter propter lectionem corruptam: برقة. f) Κώρυκος. A قرقيش.
g) Conj. A قراسيه et s. p. h) Σεβάστη. i) Cf. Ibn al-Fak. f^o, 4.
C السباء. k) O خربت et mox السباء.

بالرؤم يسبون من الرؤم انسانا^a وان يعقوب النبي صلى الله عليه كان
يفرق من اخيه العيص فرقا شديدا فأوحى الله اليه لا تخف فأتى
احفظك كما حفظت اباك فاعطى يعقوب العيص عشر غنمه رعبا^b
والتباسا لدفع معرته وكانت غنم يعقوب عليه السلام خمسة آلاف
5 وخمس مائة شاة فكان العشر خمس مائة وخمسين فأوحى الله الى
يعقوب عليه السلام لم تطمئن الى قولى فاعطيت^c عشر غنمك
العيص فكدلك اجعل ولد العيص يملكون وولدك خمس مائة وخمسين
عما فكان ذلك منذ يوم اخربت الرؤم بيت المقدس واستعبدت
بني اسرائيل الى ان فتح عمر بن الخطاب رحمة الله عليه بيت
10 المقدس ونفى عنه الرؤم^d

انقضى خبر المغرب

خبر الجربى^e

والجربى بلاد الشمال ربع المملكة وكان اصبهذ الشمال * على
عهد الفرس يسمى^f وادباذكان اصبهذ، وفي هذا الحيز ارمينية
16 وادربيجان (102) والرى ودموند^g ومدينة دماند شلنبة، قال
بهرام جور

مَمَّ شِيرِ شَلَنْبَهْ وَمَمَّ بَبْرْتَكَه^h

a) حتى C. b) خمس A. c) منه C add. d) منم سبيا C اعطيت
e) Alia manus in A hunc titulum (s. p.) supplevit. f) ويسى اصبهذه B. In A وكان exesum
est. g) Voc. in A; B دنباوند et pro seqq. habet
ه) مَمَّ شِيرِ شَلَنْبَهْ وَمَمَّ بَبْرْتَكَه

i) A مَمَّ. k) Sic codex perspicue, sed vera lectio videtur esse يله. Cf. Pertsch, *Grammatik, Poetik und Rhetorik der Perser*, p. 55 ubi مَمَّ شِيرِ شَلَنْبَهْ وَمَمَّ بَبْرْتَكَه
ut versum tradunt secundum Abū Obaid al-Kāsim ibn Sallām. Debeo locum amicissimo Houtsma.

وفيه طبرستان والرؤبان وأمل وسارية وشالوس *a* والذريزة والشيز وطيبس
 ودهستان *e* والكلار وجيلان وبندشوارجره *d* وملك طبرستان وجيلان
 وبندشوارجره يسمى جيل جيلان خراسان قال محمد بن عبد الملك
 قد خُصِبَ الفيلُ كعادته لِجِيلِ جيلانِ خُراسانِ
 والفيلُ لا تُخَصَّبُ أَعْضَاؤُهُ إِلَّا لِذِي شَأْنٍ مِنَ الشَّانِ *e*
 وفي هذا السقع البئر والطيلسان والخزر واللان والصقالب *f* والأبره
 الطريف الى آذربيجان وارمينية

تعديل من طريف خراسان من سن سبيرة *f* فمن سن سميرة الى
 الدينور خمسة فراسخ (سكتان *g*) ومن الدينور الى زنجان تسع
 وعشرون سكة *h* ثم الى البراقعة احدى عشرة سكة *i* ثم الى التبانج *10*
 سكتان *j* ثم الى آردبيل احدى عشرة سكة *k* ثم الى ورتان وفي آخر
 عمل آذربيجان احدى عشرة سكة *l*

المدن والرساتيف في كورة آذربيجان

البراقعة والتبانج وآردبيل ورتان وسيسر ويزرة وسابر خاسمت *m* وتبريز
 لمحمد *n* بن الرواد الأزدى ومترد لابن البعيث *k* وخوى *l* وكوسره *m* *15*
 وموتان (109) لشكلية *n* ويزرنده وجنزة مدينة أيريز وجانبروان ونيزر
 لعلى بن مرق وأرمية مدينة زرنشت وسلناس والشيز وبها بيت نار

a) B s. p. *b*) A واللازر, B haec et duo seq. nom. om. Cf. Ibn al-Fak. ٣٣٣, 5. *c*) B ودهستان *d*) A hic et mox بندشوارجره s. p.; B بشوار. Tabari III, ١٢٦٨, 11 seq. *e*) Tabari III, ١٢٣٠, 11 seq., ١٣٣, 7 seq. *f*) B والصقالبة *g*) In A et B ab eadem manu superscriptum. *h*) A وسابر خاسمت, B وسابر خاسب. Cf. Ibn al-Fak. ٢٨٥. *i*) Frater aut filius principis الوجيهاء quem memorant Belâdh. ٣٣١, Tab. III, ١١٧٤, 1, Ibn al-Fak. l. 1. 7. De ipso loquuntur Jak. Hist. II, ٥٧٤, 6 et Tab. III, ١٣٨٠, 6. *k*) Nomine محمد. *l*) B c. art. *m*) A وكوسره, B وكوسره. *n*) Nomen hujus principis alibi memoratum non vidi (B om.). *o*) B ويزرنده. Infra nomen in التويد corruptum est. *p*) Cf. Belâdh. ٣٣١, 9.

أَرْجُشْتَسَ ه وهو عظيم القدر عند المجوس كان إذا ملك منهم الملك
زاره من المدائن ماشيا وباجروان ورستاق السلف ورستاق سِنْدَبَايا
والبَدَد ورستاق أرم وبلوانكرج د ورستاق سَرَاة وديسكياور ف ورستاق
مابنهرج g

الطريق من الدينور الى برزند

٥

* من الدينور الى الجارجان؛ سبعة فراسخ، ثم الى قَد وان ستة
فراسخ، ثم الى سِيسر ه سبعة فراسخ، ثم الى اندراب ا اربعة
فراسخ، ثم الى البَيْلَقان m خمسة فراسخ، ثم الى بَرَزَة ستة
فراسخ، ثم الى سابرخاست n ثمانية فراسخ، ثم الى البرافة سبعة
10 فراسخ، ثم الى داخرقان ه احد عشر فرسخا، ثم الى تَبْرِيز تسعة
فراسخ، ثم الى مَرْتَد p عشرة فراسخ، ثم الى الخان اربعة فراسخ،
ثم الى خُورَى ستة فراسخ ه

ومن المرافة q الى كورسره r عشرة فراسخ، ثم الى سَرَاة عشرة
فراسخ، ثم الى النيرة خمسة فراسخ، ثم الى آرَبِيل خمسة
15 فراسخ، ثم الى مَرْتان عشرة فراسخ ه

a) A ادرخسس ut Jāk. III, ٣٥٦, 4, B ادرخسس; cf. Ibn al-Fak.

٢٨٦, 3. b) A والنيه B om.; cf. Ibn al-Fak. l. l. 5 et e. c) A

شراه B اوزم i. e. اوزم. d) B om.; Beládh. ٣٢٨ paen. s. p. e) B

مابنهرج B مابنهرج. Cf. Ibn

al-Fak. ٢٨٦, 5 et ٢٤., 2. h) A om. i) A الجارجان B s. p., Edr.

k) A سيبس B الجورحان. Kod. الجاربا 4, ٣٨٣, Mokadd. جنارجان

سييسر hic et infra. l) Kod. اسمران. Edr. ut rec. m) B habet

et addit من ارمينية false, hac statione confusa cum urbe

al-Bailakán (Phaidagaran) in Armenia; v. ad Mokadd. ann. f. n) A

خواسب B tantum سابرخاسب. Hinc corrigatur Mokadd. l. l. 3.

o) A داخرقان B داخرقان; v. Istakhrí ١٨٥. p) A مرنه. q) A h. l.

المرافا. r) B كورسره i. e. كورسره. Male ponit loco Ardabili. s) Sic

A, B البير ut Mokadd. ٣٨٢, 13, Kod. s. p. Apud Edr. in يهي cor-

ruptum.

ومن اردبيل الى خَشْ a ثمانية فراسخ، ثم الى بَرْزَنْد سِتَّة فراسخ،
وكانت بَرْزَنْد خراباً فعمرها الأثنيون مدينةً ونزلها؛ فمن بَرْزَنْد الى
سادراسب b وبه خندق الأثنيون الأوَّل فرسخان، ثم الى زَعْرَكْس c
وبه خندقه الثاني فرسخان، ثم الى دو الرود d وبه خندقه الثالث
فرسخان، ثم الى البَدَّ مدينة بابك فرسخ، (104) قال حُسَيْن بن
الصَّحَّاح

لَمْ يَنْعَ لَلْبَدِّ مِنْ سَائِنِهِ غَيْرَ أَمْثَلٍ كَأَمْثَلِ أَرْمٍ
والطريف من بَرْزَنْد الى هَرَاءِ بَلَّاسْجَانِ والى وَرْثَانِ وفي آخر عمل
أذربيجان اثنا عشر فرسخاً e

ومن المُرَاعَةِ الى جَنْزَةَ سِتَّة فراسخ، ثم الى موسى اباد خمسة 10
فراسخ، ثم الى بَرْزَةَ g اربعة فراسخ، ثم الى جَابِرَوَانِ ثمانية
فراسخ، ثم الى نَرْبِرِزِ اربعة فراسخ، ثم الى أَرْمِيَّةِ h اربعة عشر
فرسخاً، ثم الى سَلْمَاسِ في * البروقى؛ بحيرة ارمية سِتَّة فراسخ،
وخارج أذربيجان الفا الف درم e

15 * الطريف الذى سلكه مُحَمَّد بن حَمِيد
في البروقى حين حمل احطاب الجموع بأذربيجان ركب من المُرَاعَةِ الى
بَرْزَةَ ثم الى سَيْسَرِ ثم الى شَيْبِزَا على اربعة فراسخ من الدِينُورِ ثم
الى الدِينُورِ m

a) A حش، B خس، Kod. (بابك). Vid. Tabari III, 117, ult. b) Sic quoque Jak. Hist. II, 58. Tab. 12.1, 11 خندق

كلان رود c) Apud Tab. l.l. et alibi haec fossa زَعْرَكْسِ. B (117, 11 seq.) appellatur. d) Idem esse videtur locus qui apud Tab. 117, 6 seq, 117, 18 eet. appellatur رود السُود. In B lac. est.

e) A s. p., cf. Ják. I, 57, 16. f) A غير. g) A s. p., B بَرِه. h) B add. مدينة زَرْدَشْت. i) B om. k) B ابن الطوسى B. Expeditio Ibn Homaidi facta est anno 212 (Tab. III, 1.79, Jak. Hist. II, 57f). l) A سير. m) In B sequitur الف وخارج الدِينُورِ الف الف درم.

الطريق الى ارمينية

من وركان الى بردعة ثمانى سكك، ثم الى منصوره ارمينية ^a
اربع سكك، ومن بردعة الى تفليس عشره سكك، ومن بردعة
الى الباب والابواب خمس عشرة سكة، ومن بردعة الى ديبيل
⁵ سبع سكك ۞

ومن مرند الى الوادى، عشرة فراسخ، ثم الى تشوى ^d عشرة
فراسخ، ثم الى ديبيل عشرون فرسخا ^f؛
(105) ومن وركان الى برمان ^g ثلثة فراسخ، ثم الى البيلقان تسعة ^h
فراسخ، ثم الى بردعة اربعة عشر فرسخا، ومن بردعة الى البد
¹⁰ ثلثون فرسخا ۞

ارمينية الاولى السيساجان واران وتفليس ^k وبردعة والبيلقان وقبلة ^l
وشروان ۞

ارمينية الثانية جرزان ^m وصغددييل وياب قيروز قبان ⁿ واللكر ۞
ارمينية الثالثة البسفرجان ^o وديبل وسراج طير ^p وبغروند ^q وتشوى ۞
¹⁶ ارمينية الرابعة شمشاط وخالاط واليقلا وارچيش واجتيس ^r ۞
وكانت كور اران وجرزان ^s والسيساجان في مملكة الكخر وكانت

a) Kod. المنصورة. b) A خمسة عشر et mox عشرة. c) Kod.
اردييل B. d) A سوى، B et Kod. نسوى. e) B ديبيل.
f) In B deinde correctum in فراسخ. g) Sic A; B مدان،
Kod. قومام. Componi nequit cum يونان quod inter Bailakan et Bar-
dha'a jacet (Ist. ١١٢)، sed distantia inter Warthán et Bailakan apud
Ist. est 7 Par., Mokadd. مرحلة. h) B et Kod. سبعة، sed. Edr.
II, 323 dicit inter Warthán et Bailakan esse 36 M. i. e. 12 (3 + 9)
Par. i) B et Kod. ثلثة فراسخ. k) B وبدليس. Cf. Beládh. ١١٤،
Ibn al-Fak. ٢٨٧، Jáq. I, ١٢٠. l) B وقبلة. m) A حوزان، B حوزان.
n) B om. قبان (A habet قبان). Deinde B واللكر. o) A البسفرجان.
p) A h. l. الطير، B وسراج طى. q) A h. l. وبغروند، B وبغروند.
Deinde B والسوى. r) A وناخيش، B وناحمس ut A infra. s) A
وخوزان.

كور دُبَيْل وَتَشَوَى وَسِرَاجٍ وَبَغْرَوْتِدٍ وَخِلَاطٍ وَبِاجُنَيْسٍ فِي مَمْلَكَةِ الرُّومِ
 فَانْتَحَمَهَا الْفُرسُ *a* إِلَى اَرْضِ شَرَوَانَ الَّتِي فِيهَا صَخْرَةُ مُوسَى الَّتِي فِيهَا
 عَيْنُ الْحَيَوَانِ، وَشِبْشَاطٍ فِيهَا قَبْرِ صَفْوَانَ بْنِ الْمُعْطَلِ السُّلَمِيِّ صَاحِبِ
 رِسْلِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ حَصْنِ زِيَادٍ قَرِيبٌ *b* عَلَيْهِ شَجَرَةٌ
 لَا يَعْرِفُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ مَا فِي لَهَا حَمَلٌ يَشْبَهُ اللَّوزَ يُؤْكَلُ مَعَ قَشْرِهِ *c*
 ثَبُو أَطِيبٍ مِنَ الشُّهَدَاءِ، وَبَنِي قُبَابَةَ مَدِينَةَ الْبَيْلِقَانَ وَمَدِينَةَ بَرْدَعَةَ
 وَمَدِينَةَ قَبِيلَةَ وَبَنِي سُدِّ اللَّبَنِ، وَبَنِي أَنْوَشَرَوَانَ مَدِينَةَ الشَّابِرَانَ
 وَمَدِينَةَ كَرَنْدَةَ *d* وَمَدِينَةَ الْبَابِ وَالْأَبْوَابِ قُصُورٌ عَلَى طُرُقِ فِي الْجَبَلِ وَفِي
 ثَلَاثِمَائَةِ وَسِتُّونَ قَصْرًا وَبَنِي بَلَنْجَرٍ وَسَمَنْدَرٍ وَبَنِي بَارِضِ جُرْزَانَ مَدِينَةَ
 صُغْدَيْبِيلِ (106) وَبَنِي بِهَا أَيْضًا قَصْرُهُ وَسَمَاءُ بَابِ فَيْرُوزِ قُبَابَةَ *e*
 وَمِنَ اأَرْمِينِيَّةِ أَيْضًا خَوَيَّ *f* وَالصَّنَائِرِيَّةَ وَالْبَاقِيَةَ *e* وَكِسَالًا *f* وَأَخْزَاقًا
 الْخَرْدِسَانَ *g* وَخَبِرْزَانَ وَشَكَمِيَّ وَمَدِينَةَ الْبَابِ *h*
 فَمَا الْأَبْوَابِ

ثَبِي *h* أَثْوَاهُ شَعَابٍ فِي جَبَلِ الْقَبْقَبِ *i* فِيهَا حَصْنٌ مِنْهَا بَابُ صُرُلِ *k*
 وَبَابُ اللَّانِ وَبَابُ الشَّابِرَانَ *l* وَبَابُ لَازِقَةَ *m* وَبَابُ بَارِقَةَ *n* وَبَابُ سَمَسْحِي *o*

a) A الفُرسُ، sed eadem manus superinscripsit الروم. Ják. I. l. 21
 habet falsam lectionem الروم. Hic ins. deinde وضربوا. B haec non
 habet. *b*) Addidi conjectura, coll. Ják. 17 زياد. *c*) وهو قبر حصن زياد. Apud Ibn al-Fakih l. 1. 10 بينه in بينهما correxeram. *d*) Cf. Ibn
 al-Fak. ٧٨٠ *a*. Ibn Ijás idem habet. *e*) A حلدعي. *f*) Est Aghpag,
 magna dicta, in Wasburagan (St. Martin I, 127 coll. 177, II, 363,
 429), cf. Beládh. ٢١٢, 3, Tabari III, ١٢١, 3. *g*) وكسار B et deinde
 والحار. *h*) والحرمز B. *i*) ثابنها B. *j*) A et B انقيف. Ad seqq. cf.
 Ibn al-Fak. apud Ják. I, ٢٣٦. *k*) B صُرُلِ. *l*) A الشابيران, B
 s. p. sed cum voc. *m*) Sic A ut Beládh. ١٦٥, 4; B الارقة i. e.
 لازقة ut Ják. I, ٢٢٢, 3, ٢٣٦, 4 et Ibn Ijás اللازقة (Cod. Leid. 741,
 p. 324, Cod. 818, p. 322). *n*) B om. Voc. e Ják. *o*) B سمسحي B,
 Ják. ٢٣٦ سمسحين, sed ٢٢٢ recte ut rec.

وباب صاحب السرير وباب فيلان شاه وباب كاروان *a* وباب طبرستان شاه *b*
 وباب ليران شاه *c* وباب لبان شاه *d* * وباب انوشروان ومدينة سنندر
 خلف الباب وما وراءها في *f* ايدى الخزر، وفي قصص موسى عليه
 السلام *g* اُرأيت اذ اويننا الى الصخرة فاتي نسيت الحوت الذى
e حتى والصخرة صخرة شروان والبحر بحر جيلان والقربة قرية باجروان
 حتى اذا لقيا غلاما فقتله *h* في قرية خيزان *i*، وخراج ارمينية اربعة
 آلاف ألف درهم *h*

الطريق بين جرجان وحمليج *h* مدينة الخزر

وفي شمالية ولذلك ذكرتها في هذا الموضع، فمن جرجان الى
 10 خمليج وفي على شفير النهر الذى يجيى من بلاد الصقالبة وهو
 يصب في بحر جرجان في انجر اذا طابت الريح ثمانية ايام ومدن
 (107) الخزر خمليج *l* وبلنجر والبيضاء، قال الباحثرى
 شرف تزيد بالعراق الى الذى عهدوه في خمليج *m* او بلنجر *m*
 وخارج الباب ملك سور *n* وملك الكز وملك اللان وملك فيلان *o* وملك
 16 المسقط وصاحب السرير *p* ومدينة سنندر *h*

a) A et Ibn Ijās طاروان، Ják. ٢٣٦، كاروان، B. Aliunde
 illustrare nequeo. *b*) A طبرستان شاه، B طبرستان شاه. *c*) A et Ják.
 ايرانشاه، B ابورشاه، vid. Beládh. ١٩٩ ult., Ist. ١٨٦، ١٨٧، ١٩١؛ Mas'údi
 II, 5 etc. لايران شاه. *d*) A لبان شاه، B لبان شاه Conjectura scripsi.
e) B مدينة. *f*) B غفى. *g*) Kor. 18
 vs. 62. Cf. Ibn al-Fák. ٢٨٧، 14. *h*) Kor. vs. 73. *i*) A حيزان
 fere exesum, Ják. III, ٢٨٢، 12. جيزان. *k*) Sic A bis, sed infra
 bis خمليج ut Ják. in v. et I, ٧٣، 14، ٧٣ ult. (in ed. Diw.
 Bolhorii I, p. ٢٢٢ lectio البيضاء exat), sed cf. Fraehn de Cha-
 saris p. 41 sq., Mokadd. ٣٥٥، 9. Edr. II, 402 ult. خمليج. In B
 haec pericope non est. Hic autem hic habet وبعد سمندر ريم يا جوج
 et sequitur descriptio itineris Sallámi. *l*) A h.l. خمليج،
 in versu خمليج. *m*) A بلنجر. *n*) Vulgo سوار. *o*) A جيلان.
p) A السربة.

انقضى خبر الجربى *a* وهو بلاد أنشمال

(108) خبر التيبين

والتيبين *b* بلاد الجنوب ربع الملكة واصبهد *c* نيمروز اصبهد،
 وكانت الجوالى بمدينة السلام مائة الف وثلاثين الف درم وغلات *e*
 الاسواق والارحاء ودور الصر. بها الف وخمس مائة الف درم *d*
 الطريق من مدينة السلام الى مكة
 من بغداد الى جسر كوثى سبعة فراسخ، ثم الى قصر ابن عميرة
 خمسة فراسخ، ثم الى سوق أسد سبعة فراسخ، ثم الى شاعى *f*
 سبعة فراسخ، * ثم الى الكوفة خمسة فراسخ *g*، فذلك احد *10*
 وثلاثون *h* فرسخا

طريق البادية

اذا خرجت من الكوفة وبلغت العديب وثقت في نجد واثت
 في نجد الى ان تبلغ ذات عرق ثم تقع في تهامة وعن يمينك اذا
 خرجت من الكوفة الى الشام نجد وعن يسارك اذا خرجت من *15*
 الكوفة العرض الى الطائف نجد
 ومن الكوفة الى القادسية خمسة عشر ميلا، ثم الى العديب طرف

a) A (sed haec ab alia manu in charta agglutinata denuo adscripta sunt ut quoque sequens الخزرى (خبر التيبين). Sub charta in hac pagina exstat pericope الراذانية et quidem eadem pars quae infra in cod. p. 129 a manu recentiori exstat. Deinde cod. p. 108 manus antiqua habuit انقضى بلاد ناحية الشمال. C خبرى. *b*) C ε p. In marg. (f) اختصار من عنا اسطرا. Statim transit ad المدينة واعراض المدينة. *c*) B واصبهدعا يسمى B نيمروز اصبهد. *d*) Haec in B ut multa alia alieno loco sunt posita (ed. p. 69). *e*) Ibn Rosteh سنة, Kod. ut rec. *f*) Kod. et Ibn R. ساقى. Pro سبعة, B سنة, Kod. خمسة. *g*) Haec in B bis leguntur, sed altera vice nomini الكوفة superinscribitur ركيد. *h*) A وثلاثين ε. p. *i*) Forte inserendum est الى.

البادية ستة اميال، (109) قال الشاعر

يا صاح لا نوماً ولا قراراً حتى تترى لى بالعديب نارا
 ثم الى المغيثة وفيها ماء السماء اربعة وعشرون *a* ميلا والمتعشى وادى
 السباع على خمسة *b* عشر ميلا، قال جرير
 ان الرزبة من تصمتن قبره وادى السباع لكل جنب مصرع
 ثم الى القربة فيها آبار اثنان وثلاثون ميلا والمتعشى مسجد سعد
 على اربعة عشر ميلا، ثم الى واقصة فيها برك وآبار اربعة *c* وعشرون
 ميلا * والمتعشى بالطرف على اربعة عشر *d* ميلا، ثم الى العقبة فيها
 آبار تسعة *e* وعشرون ميلا والمتعشى القبيبات *f* على اربعة عشر ميلا،
 10 قال اعرابي

قل لنا من زماننا بالقبيبات مرجع

ثم الى القاع وفيه بئر اربعة وعشرون *g* ميلا والمتعشى بالجلحاء *h* على
 ثلثة عشر ميلا، ثم الى زبلة *k* وهي كثيرة الماء اربعة وعشرون ميلا
 والمتعشى بالخريسى *l* على اربعة عشر ميلا، ثم الى الشقوق فيها برك
 15 وآبار احد *m* وعشرون ميلا والمتعشى التناير *n* على اربعة عشر ميلا،
 ثم الى البطان *o* وهي قبر العبادى فيه برك تسعة وعشرون ميلا

a) B et Kod. اربعة عشر, sed Ibn R. lectionem confirmat. Distantiae Hamdānii (ed. Muller p. ١٨٣) saepe a nostris differunt.
 b) B اربعة. c) B سبعة. Pro ابار, B ابيار. d) B om. e) B سبعة.
 f) B بالعسات, Ibn R. انساء. Sec. Ják. IV, ٣٤, 13 sq. haec statio esset inter المغيثة et وادى السباع, 5 M. ab hoc loco. g) B عشر, aperte lapsus calami. h) A بالحلخا, quod in marg. corrigitur in بالمثل; B s. p., Ibn R. ut rec.; vid. Ják. II, ٩٨, 16 seqq. i) B اربعة. k) B الزباله et om. و. l) A بالخرس, B بالحبين, Ibn R. بالجر. Vid. Ják. in v. m) B تسعة. Kod. ثمانية عشر. n) B بالاس, Ibn R. السادس. Vid. quoque Ibn Djobair ft. o) Ibn R. et marg. A البطانية. In textu A بطان sine art. ut Jakûbi ٩٦. Pro و. B و.

والتعشى بدينين *a* على اربعة (110) عشر ميلا، ثم الى الثعلبية و٥
 ثلث الطريق فيها برك تسعة وعشرون ميلا والتعشى بالهلبية *b* على
 اربعة عشر ميلا، ثم الى الخزبيية *c* فيها برك وسوان اثنان وثلاثون
 ميلا والتعشى الغميس *d* على اربعة عشر ميلا، ثم الى الاجفرة فيه
 برك وآبار اربعة وعشرون ميلا والتعشى * بطن الأغر *f* على خمسة ٥
 عشر ميلا، ثم الى قيّد و٥ نصف الطريق فيها عين تجرى * وبفيد
 منبر واسواق وبرك وعيون جارية *g* ستة وثلاثون ميلا والتعشى القرائن
 على عشرين ميلا، ثم الى توز فيها برك وآبار احد وثلاثون ميلا
 والتعشى بالقرنتين *h* على سبعة عشر ميلا، ثم الى سبيراء فيها برك
 وآبار عشرون ميلا والتعشى بالفحيمة *i* على ثلثة عشر ميلا، ثم الى 10
 الحاجر فيها برك وآبار * ثلثة وثلاثون *k* ميلا والتعشى العباسية *l* على
 خمسة عشر ميلا، ثم الى معدن القرشي والعمامة تسميه *m* معدن
 النقرة فيها آبار اربعة *n* وثلاثون ميلا والتعشى قروري *o* على سبعة
 عشر ميلا، وصدقات بكر بن وائل الى صاحب طريق مكة و٥ ثلثة
 آلاف درهم ٥

15

a) A ut recopi, litteris ابن فere exesis, in marg. بدرين, Ibn R. بورين, B-om. (apud hunc ordo stationum turbatus est). Alibi non invenio, in vicinia Jákút II, ٧٨, 13 memorat الرستمية. *b*) A بانبييه, B بالهلبية, Ibn R. بالهلبية. Jákút I, ٨٧, 7 seqq. in vicinia onumerat التنابق et duas alias aquas. Conjectura edidi. *c*) B الحريس ut vid. *d*) In marg. A male corrigitur in العريش; B العين, Ibn R. العين. *e*) B حفر et deinde حفر. *f*) B بلاح. *g*) E marg. A. Deinde B ثلاثون. *h*) A بالقرينين, Ibn R. بالقرينين, vid. Ják. III, ٧٠, 11 seqq.; Bekri autem ٧٨, 7 n f. seqq. habet الثلاثين. Cf. Wüstenfeld, das Gebiet von Medina, 51. B hanc cum praec. et seq. om. *i*) Sic A cum ح; B بالحيمية, Ibn R. بالحيمية. *k*) B ثلاثون. *l*) B بالبلاسة et على احد عشر ميلا. *m*) A تسميتها. *n*) B اثنان. *o*) A قرورا, Ibn R. بقرورا, sed quoque التتعشا scribunt.

الطريق الى المدينة والمدينة حجازية نجدية

فمن اخذ على المدينة فمن المعدين الى العسيلة فيها آبار ملححة ^a
 ستة واربعون ميلا، ثم الى بطن نخل كثيرة الماء ستة وثلاثين
 ميلا، (111) ثم الى الطرف فيها ماء اسماء اثنتان وعشرون ميلا، ثم
 الى المدينة وهي طيبة خمسة وثلاثون ميلا، قال صرمة الانصارى ^b
 قَلِمَا أَنَا أَظْهَرَ اللَّهُ دِينَهُ وَأَصْبَحَ مَسْرُورًا بِطَيْبَةِ رَاضِيَا
 وَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ الْفَضْلِ الْعَلَوِيُّ ^c

وعلى طيبة التي بارك الله عليها لخاتم المرسلينا
 ويقال لها يثرب ايضا وكان عليها وعلى تهامة في الجاهلية عامل ^d
 من قبل مرزبان البادية ^e يجبي خراجها وكانت قريظة والنصير ملوكا
 ملكوها على المدينة على الأوس والخزرج وفي ذلك يقول شاعر الانصار
 نُودِيَ ^f الْخَرْجَ بَعْدَ خَرَاكِ كَسْرِي وَخَرْجٍ مِنْ ^g قَرْيَظَةَ وَالنَّصِيرِ
 اعراض المدينة

ومنها تيماء وبها حصنها الألبق الفرد وفي بين الشام والحجاز وكان
 ملكها السمولى ^h بسن عادي اليهودي الموصوف بالوفاء الذي يقول فيه

الشاعر ^k

a) B بالفتح. b) Ibn Hischám ٣٥٠, 8, Ják. III, ٥٧, 8. c) Ják. I. 9 substituit العبّاس اللهمي الغضل بن العباس اللهمي false, nam hic tempore Omayadarum floruit (Agh. XV, ٢ seqq.), hic autem versus pertinet ad poema anno 271 pactum, vid. Tab. III, ٢١.٥ seq. Poëta ibi appellatur العبد بن الفضل العلوي, ab Ibn al-Athîr vero الغضل بن العباس. d) Apud Tab. substitui بخاتم cum Ják. et IA. e) C عملان. f) Ják. IV, ٢٤, 11 الزارة (cf. II, ٧, 5, Belâdh. ٨٥ seq.); quoque in traditione (Fâik, I, 508) للمارود لما اسلم ان المرزبان الزارة ubi Zamakhsch. فشدّه وثناؤه وجعله في الزارة male explicat الزارة per الاجمة addens leonem appellari المرزبان. g) B et Ják. نودى. Deinde A الخرج. h) Ják. بنى. i) A السمولى, B السمويا. Pro عادي, A a prima manu على, altera add. با cum صح. k) الاعشى. Vid. Ják. I, ٩٥, 15.

بِالْأَبْلَقِ الْفَرَسِ مِنْ تَيْمَاءَ مَنَزِلُهُ حِصْنٌ حَصِينٌ وَجَارٌ غَيْرُ غَدَارٍ
 وَمِنْهَا دَوْمَةُ الْجَنْدَلِ وَهِيَ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى ثَلَاثِ عَشْرَةَ *a* مَرِحَلَةً وَمِنَ
 الْكُوفَةِ عَلَى عَشْرِ مَرَاكِلَ وَمِنَ دِمَشْقَ عَلَى عَشْرِ مَرَاكِلَ وَحَصْنِهَا مَارِدٌ *b*
 (112) قَالَتْ أَنْزِيَاهُ

تَمَرٌ مَارِدٌ وَعَزَّ الْأَبْلَقُ
 وَبِدَوْمَةَ التَّقَى الْحَكِيمَانَ قَالَ أَوْسُ بْنُ جَابِرٍ
 لَوْ كُنْتُ فِي دَوْمَةَ أَوْ فِي فَارِجٍ لَمْ تَنْجُ مِنْ رَيْبِ الْمَنُونِ الْوَارِجِ
 وَمِنْهَا الْفُرَجُ وَذُو الْبُرَّةِ وَوَادِي الْقُرَى وَمَدِينِ وَخَيْبِرٍ قَالَ مَرْحَبُ
 قَدْ عَلِمْتُ حَمِيرَهُ أَنِّي مَرْحَبٌ شَاكِ السَّلَاحِ بَطَلٌ مُجَرَّبٌ
 وَمِنْهَا فَذَكَ وَفُرَى عَرَبِيَّةٌ *e* وَالْوَحِيدَةُ *f* وَنَمْرَةٌ *g* وَالْحَدِيدِيَّةُ *h* وَوَادِي *i*
 وَخَصْرَةٌ *k* وَالسَّائِرَةُ *l* وَالرَّحْبَةُ وَالسَّيْلَةُ وَسَايَةُ وَرَهْمَاطُ وَغُرَابٌ وَالْأَكْحَلُ *m*
 وَالْحَمِيَّةُ *n*

الطريق الذي سلكه رسول الله صلى الله عليه وآله حين عاجر
 اخذ به الدليل في اسفل مكة حتى جاء الى الساحل اسفل من
 عُسْفَانَ ثم عارض به الطريق حتى جازه فديداً فسلك في الخجزار *p*

a) ثلاث عشرة et mox bis عشرة. *b*) بارد. Cf. ad seq. Ják. IV, ٣٨٩, 7. *c*) وقال الشاعر. *c*) Tab. I, ١٥٧, 10. *d*) Sic cum ح. Vulgo خيبر. *e*) Vid. Bekri ١٥٧ seq. (ubi vero male عربية editum est), Beládh. ٣١ ult., ٦٢, 6 a f. A غربية sed puncta superna deleta sunt, B عربيه. *f*) والوحيد. *g*) ونمرة. *h*) والحديفة. Vid. Samhúdi ٣٠٧. *h*) A والحريفة, B والحريفة, C والحريفة; Ibn R. ut rec. *i*) Sic A, B et Ibn R.; C وادي. *k*) A et Ibn R. حصرة, B om. *l*) Quoque السائر appellatur. B om. *m*) A والاكحل. Cf. Bekri ٦٩. *n*) Ibn R. idem habet; ab aliis non memoratur. *o*) جاز. *p*) A الخجزار et quis praecedit في probable est auctorem voluisse pluralem vocis حرة, (الحراب, C الحراب). Traditio vero satis constat h. l. sermonem esse de al-Kharrár in vicinia al-Djohfae, vid. Tab. I, ١٣٧, 4, Ibn Hishám ٣٣٣, 1, Bekri ٦٩, 8, Ják. I, ٦٣٧, 8, Sprenger, das Leben und die Lehre des Mohammed, 11, 547.

ثُرَ علا ثنِيَّةُ التَّرَاةِ a ثُرَ استبطن به b مَدَلَجَةٌ مَاجِجٌ c ثُرَ سلك
 مَرَجِجٌ d من مَجِجٌ * ثُرَ e بطن مرجح f ذى العَصَوَيْنِ ثُرَ بطن ذات
 كَشْدٌ g ثُرَ اخذ الأَجْرَدَ ثُرَ سلك نا سَمْرٌ h ثُرَ بطن أَعْدَاءُ؛ مَدَلَجَةٌ
 تَعِينٌ k ثُرَ بلغ العَيْبَانَةَ l ثُرَ اجاز القَاحَةَ m ثُرَ هبط به n العَرَجُ
 5 ثُرَ سلك ثنِيَّةُ الاعْيَارِ o عن يمين رَكْوَتِهِ p (113) ثُرَ هبط رِثْمًا q
 ثُرَ الى بئى r عمرو بن عوف بَقْبًا s

طريق الجَادَّةِ s من المدينة الى مَكَّة

من المدينة الى الشَّجْرَةَ ولى ميقات اهل المدينة سِتَّةَ اميال، ثُرَ
 الى مَلَدٍ فيها آبار اثنا عشر ميلا، ثُرَ الى السَّيَالَةِ فيها آبار تسعة
 10 عشر ميلا، ثُرَ الى الرُّوَيْتَةِ فيها برك اربعة وثلاثون ميلا، ثُرَ الى
 السَّقِيَا فيها نهر جار وبستان سِتَّةَ وثلاثون ميلا، ثُرَ الى الأبواءِ فيها

a) Vulgo التَّرَاةِ. b) A om Pro مدلجة quod
 ex Ibn Hisch. et Tab. reposui, A, B et C مدله ut quoque Edr.
 I, 140. c) Sic A hic et mox ut Ibn Hisch.; B s. p.; C مَجِجٌ; Bekri
 f١٥ مَجِجٌ, Jâkût, IV, f١٥ seq. praefert مَجِجٌ sed memorat quoque
 مَجِجٌ et مَجِجٌ. d) A et B s. p. Vid. Ibn Hisch., Jâkût IV, f١, 5
 seqq. et Samhûdî f١٧ ult. e) B om. f) Ibn Hisch. et Jâk. l.l.
 et III, ٨٠٦, 3 ins. من. B om. ذى العَصَوَيْنِ; A s. p. g) A s. p.,
 B كَشْدٌ. Pro ذات Bekri f٨. et Ibn Hisch. ذى habent (C om.).
 Jâk. IV, f٧٧, 1 بطن كَشْرٌ. h) Ibn Hisch. ذَا سَلَمٍ. Pro ثُرَ idem
 من. i) A الاعْدَاءُ, deinde in الاعْدَاءُ correctum. k) A نعمان, C
 نَعِيمٌ, B om. Ibn Hisch. et Jâk. I, f١٥, 8 تَعِينٌ, cf. Jâk. in v. et
 Samhûdî f١٥. l) A العَيْبَانَةُ, B العَيْبَانَةُ, C العَيْبَانَةُ. m) Sic quoque
 Jâk. in v. et Samhûdî f١٣. B الفَاحَةُ i. e. الفَاجَةُ (sec. Samhûdî
 (تصحيف), C s. p. n) A om. o) In traditione العائِرُ s. العائِرُ,
 sed cf. Jâk. III, ٥٩٦, 12. Apud Tab. l.l. 6 receptum est الغابِرُ.
 C الاعنار. p) A رَكْوَتِهِ. q) A رِثْمًا, B om. Ibn Hisch. et Tab.
 بطن رِثْمٍ. r) B بئر, Edr. حى. s) B hic et infra الحِجَادَةُ ج

آبار تسعة وعشرون ميلا، ثم الى الجَحْفَقَة وهي من تهمامة وفيها آبار
والبحر منها على ثمانية اميال * وهي ميقات أهل الشام *a* سبعة
وعشرون ميلا، ثم الى قُدَيْد فيها آبار سبعة *b* وعشرون ميلا، ثم الى
عَسْغان فيها آبار اربعة وعشرون ميلا، ثم الى بطن مَرَة فيها عين
وبركة ثلثة وثلثون *d* ميلا، ثم الى مَكَّة سنَّة عشر ميلا *e*
طريق الجادة من معدن النقرة الى مَكَّة

منها الى مَغِيثَة الماوان فيها برك وآبار وما نزر ثلثة وثلثون ميلا
والمتعشى السهط *e* على سنَّة عشر ميلا، ثم الى اربعة فيها برك وآبار
اربعة وعشرون ميلا والمتعشى اربعة *f* على اربعة عشر ميلا، ثم الى
مَعْدِن بنى سليم *g* فيها برك ماء اقل ما يوجد فيها الماء اربعة وعشرون
ميلا *h* قال الشاعر

هَذَا أَحَقُّ مَنْزِلٍ بِالتَّرْكِ الدِّثْبُ يَعْوِي وَالغُرَابُ يَبْكِي

(114) والمتعشى سرور *i*؛ على اثني عشر ميلا، ثم الى السليبة *k*

سنَّة وعشرون ميلا والمتعشى بالكنايين *l* على ثلثة عشر ميلا، ثم الى

العُتْف فيها بركة وآبار احد وعشرون ميلا والمتعشى السناجة *m* على ¹⁵

a) O ponit sub قُدَيْد. *b*) Ibn R. تسعة, Kod. ستة, Hamdānī ١٥, 2 اربعة (sed apud hunc plurimae distantiae diversae sunt).

Deinde A وعشرون. *c*) I. e. مرّ الطيران. B finem itinerarii non habet. *d*) Ibn R. اربعة وثلثون, Hamd. ستة وعشرون, Kod. سنَّة ثلثة وثلثون sed hoc est manifestum vitium. *e*) Jāk. et Bekrī non habent. *f*) A اربعة; B اربعة s. اربعة, Ibn R. اربعة. Hic jacent monticuli ارام et ارام (Bekrī ٣٦٧, 6, Wüstenfeld, *das Gebiet von Medina*, 39), sed affirmare nequeo nomen nostrum cum alterutro componendum esse. *g*) Haec statio male hic ponitur, antecedere debet as-Saffa, vid. ad Mokadd. ١٨ *g* et cf. Wüstenfeld l.l. 36. Pro seqq. B انا جغت ثم يجد فيها ماء. Apud Ibn R. السليبة recte anteponitur.

h) A منزل. *i*) A سروراً, B سروراً Ibn R. non habet. *k*) B et Ibn R. السليبة. *l*) A s. p., B بالكاس, Ibn R. بالكناس. Conjectura edidi, coll. Jāk. IV, ٣٠٦, 15 cum III, ٣٣٢, 7. *m*) Sic A et Ibn R. (s. p.); B عده.

اثنى *e* عشر ميلا، ثم الى الأبيعية فيها بركة وآبار اثنان وثلثون ميلا
 والمتعشى الكراع *d* على خمسة عشر ميلا، ثم الى المسلج *e* فيها
 برك وآبار وفي ميقات اهل العراق اربعة وثلثون ميلا والمتعشى الكبرانة *d*
 على اربعة عشر ميلا، ثم الى الغمرة *e* فيها برك وآبار ثمانية عشر ميلا
 والمتعشى القصر *f* على ثمانية اميال، ثم الى ذات عرق فيها بئر
 كثيرة الماء ستة وعشرون ميلا والمتعشى أوطاس على اثنى عشر
 ميلا، ثم الى بستان بنى عمر * كثيرة الماء *g* اثنان وعشرون *h* ميلا
 والمتعشى * غمر ندى؛ كندة على احدى عشر ميلا، ثم الى مكة
 اربعة وعشرون ميلا والمتعشى مشاش *i* على احدى عشر ميلا *h*

10 فن بغداد الى مكة مائتان وخمسة وسبعون *m* فرسخا وثلثا فرسخ

تكون *n* اميالا ثمان مائة وسبعة وعشرين ميلا *h*

حدود الحرم

من طريق المدينة على ثلاثة اميال *e* ومن طريق جدة على
 عشرة اميال *f* ومن طريق اليمن على سبعة اميال *g* ومن طريق
 الطائف على احدى عشر ميلا *h* ومن طريق العراق على ستة *p*

اميال *h*

وطول المسجد الحرام ثلاثمائة وسبعون ذراعا وعرضه ثلاثمائة (115)
 وخمس عشرة ذراعا وطول البيت اربع وعشرون ذراعا وشبر في ثلث

a) B ثلاثة. *b*) B بالكراع, Ibn R. non habet. *c*) Voc. sec.

Mokadd. l. l. k. *d*) B الكرام, Ibn R. الكيرانه. *e*) B العبرة. *f*) B عمرو A وثلثون. *g*) B كسر الماء (sic) ونهر. *h*) B وثلثون. *i*) A عمرو B وثلثون. *k*) B اثنى. *l*) A et B s. p.; Ibn R. non habet. *m*) B وسبعون. *n*) B يكون ذلك. *o*) A نهمه (B haec non habet) i. e. ثمانية, sed Ibn al-Fak. *p*) ult. (ubi l. ثلاثة), Mokadd. v, 12 habent ut recepi et sic Azrakī ٣١. paen. et Ibn Djobair ١١, 5 فرسخ. Secundum nonnullos (*Chron. Mekk.* II, ٧٨, 11 seq., *Jāk.* I, ٨٧١, 20) فرسخ a Mekka distat 6—4 M., sed distantia 8 M. certo falsa est. *p*) Azrakī تسعة, Ibn al-Fak. et Mokadd. تسعة.

وعشرون ذراعاً وشبر وذراع دَوْر الحَجَرِ خَمْسِينَ *a* ذراعاً وذراع الطوائف
 مئة ذراع وسبع اذرع وسماك الكعبة في السماء سبع وعشرون ذراعاً،
 وكانت مئة دار آدم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ ثُمَّ لَمْ تَزَلْ اَلْاُمَمُ تَعْظُمُ لِلْحَرَمِ
 حَتَّى بَوَّأَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِابْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَكَانَ الْبَيْتِ فَرَفَعَ عِو
 وَاِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَوَاعِدَهُ وَبَنِيَاهُ ۞
 6
 مَخَالِيفُ مَكَّةَ بِنَجْدٍ

الطَائِفُ وَنَجْرَانُ قَالِ الشَّاعِرُ *b*
 وَكَعْبَةُ نَجْرَانَ حَتَّمْ عَلَيَّكَ حَتَّى تُنَاخِي بِأَبْوَابِهَا
 وَقَرْنَ الْمَنَازِلَ ذَلَّ الشَّاعِرُ
 10 أَلَمْ تَسْأَلِ الرَّيْعَ أَنْ يَنْقُطَا بِقَرْنِ الْمَنَازِلِ قَدْ أَخْلَقَا
 وَالْفُتُفَ *d* وَعُكَاظَ وَالرَّيْمَةَ *e* وَزُبَةَ *f* وَبَيْشَةَ وَتَبَالَةَ وَالْمُهَاجِرَةَ *g* وَنَجَّةَ *h*
 وَجَرَشَ *i* وَالسَّرَاةَ *k* ۞
 وَمَخَالِيفُهَا بِنَهَامَةَ
 صُنُكَانَ *l* وَعَشْمَ وَبَيْشَ وَعَكَّ ۞

a) Mokadd. v, 2, خمسة وعشرون; cf. Azrakī ۲۶۱ paen. seq.
b) الاعشى, vid. Jāk. IV, v, 7. *c*) امر بن ابي ربيعة, vid. Jāk. IV, v, 7. *d*) A et B والقيق. Cf. Hamd. ۱۸۶, ۱۰۷ et Jāk. in v. Edr. habet العقيق. *e*) A et Edr. وليبه, B id. s. p. Cf. Hamd. l. l. ult. et Jāk. in v. Pronuntiandum esse ut feci, non الريمه, patet e versu Jāk. II, ۳۴۳, 2 et etiamnunc ita appellatur, teste Doughty. Non probabile est, legendum esse ليمه aut ليمه (Hamd. ۱۸۱, 1). *f*) A ويريه, B ويريه. *g*) Voc. apud Hamd. ol, 11, ۱۸۶, 3 a f. (Edr. om.). *h*) A s. p. (legi posset ودحمه), B وكسه, Edr. وكيشة (tres mss., unus كبشة), Ibn Rosteh وكسبه i. e. كئبه s. potius كئبه (Hamd. ol, 11, ۱۸۶, 6, ۱۸۶, 20, ۲۵۳, 22, 25; Bekri ۴۶۷ et alibi كئبه; cf. Müller ad Hamd. ol). *i*) B والجرش ut quoque infra in itin. *k*) B وانشراء. Deinde habet منها pro مخالييفها. *l*) A صنكان, B حيكان. Deinde B وعنيم.

الطريق من مكة الى الطائف

قَالَ النَّبِيرِيُّ

تَشْتَوِي بِمَكَّةَ نَعْمَةً وَمَصِيفُهَا بِالطَّائِفِ

(116) من مكة الى بئر ابن المرتفع، ثم الى قرن المنازل وفي ميقات
 اهل اليمن والطائف، ثم الى الطائف، ومن اراد من مكة الى
 الطائف على طريق العقبة بالي عرفات، ثم بطن نعمان، ثم يصعد
 عقبة حراء^a، ثم يشرف على الطائف ويهبط ويصعد عقبة خفيفة^b،
 ثم يدخل الطائف^c

الطريق من مكة الى اليمن

10 من مكة الى بئر ابن المرتفع فيه بئر، ثم الى قرن المنازل قرية
 عظيمة، ثم الى الفتق، قرية كبيرة، ثم الى ضفن^d فيها بئران،
 ثم الى قرية كبيرة، ثم الى كرى^e فيها نخل وعيون، ثم الى
 رنية^f فيها نخل وعيون، ثم الى تبالة مدينة كبيرة فيها عيون،
 ثم الى بيشة بعتان^g كبيرة فيها ماء طاهر، قال حميد بن ثور

a) A حرى، in B deest. b) عَقْبَهُ حُقْبُهُ B. c) A النقيف، B
 العمق، Edr. non habet، Kod. العنق. Apud Hamd. ٢٦٣، 2 et 12
 male. d) B صَفْرٌ، Edr. صَفْرٌ (B et D)، صَفْرٌ A، ظفرٌ C.
 Hamd. ١٧ ut rec. sed ٢٦١، 19، 25 habet ضَفْنٌ. Apud Mokadd. ١٢، 1
 receperam صَفْرٌ. e) B كدا ut Kod. Apud Mokadd. recepi كُدَى.
 Ják. et Bekri in v. praescribunt كَرَاءٌ، sed Hamd. l.l. 7 et ٢٦١، 12،
 19 habet ut rec. et sic Edr. cod. B. f) A et B وِسَهُ، Kod. وِثِيهِ،
 Edr. الرُوَيْثَةُ. Ják. et Bekri praescribunt ut rec.، Hamd. ١١٩، 6 cot.
 habet رُنِيَّةٌ sed ٢٥٩، 12 ut rec. Hoc loco Hamd. substituit القَرْجَا
 (cf. ١١٩، 4، ١١٩، 12، ١٢٣، 9 et ٢٥٩، 12). Cf. Mokadd. l.l. a. Jákút (in
 v.v.) quoque habet lectiones رُنِيَّةٌ، رُنِيَّةٌ، رُنِيَّةٌ. g) A لعطان، B
 يقطان. Edr. يقطان. Hamd. ut rec nisi quod pro بَعْتَانٌ legendum sit بَعْتَانٌ
 ut recte ib. ٢٥٧.

الهلالى^أ

أَدَا شِئْتُ عَنَّنِي بِأَجْرٍ بِيَشْنَةِ إِلَى النَّخْلِ مِنْ تَثْلِيثٍ *b* أَوْ بِيَبَبَمَا *c*
 ثُرَ إِلَى جُسَدَاءِ *d* فِيهَا بَثْرٌ وَلَا أَهْلٌ فِيهَا، ثُرَ إِلَى بَنَاتِ حَرْبٍ *e* قَرْيَةٌ
 عَظِيمَةٌ فِيهَا عَيْنٌ وَبَثْرٌ، ثُرَ إِلَى يَبَبِمٍ *f* وَلَا أَهْلٌ فِيهَا، ثُرَ إِلَى كُنْتَنَةٍ *g*
 قَرْيَةٌ عَظِيمَةٌ فِيهَا آبَارٌ، ثُرَ إِلَى الشَّجَةِ *h* فِيهَا بَثْرٌ، ثُرَ إِلَى سَرُومٍ رَاحٍ *i*
 قَرْيَةٌ عَظِيمَةٌ فِيهَا عَيْرُونَ وَكَرُومٌ * وَجُرَشٌ مِنْهَا عَلَى ثَمَانِيَةِ أَمِيلٍ *k*،
 (117) ثُرَ إِلَى الْمَهْجَرَةِ قَرْيَةٌ *m* عَظِيمَةٌ فِيهَا عَيْرُونَ * وَفِيهَا بَيْنٌ سَرُومٍ
 رَاحٍ *n* وَالْمَهْجَرَةُ طَلْحَةُ الْمَلِكِ *o* شَجَرَةٌ عَظِيمَةٌ تَشْبهُ الْعَرَبِ *p* غَيْرَ أَنَّهَا
 أَعْظَمُ مِنْهُ وَفِي الْحَدِّ مَا بَيْنَ عَمَلِ مَكَّةَ وَعَمَلِ الْيَمَنِ، ثُرَ إِلَى عَرِقَةِ *q*
 وَمَا وَحَا قَلِيلٌ وَلَا أَهْلٌ فِيهَا، ثُرَ إِلَى صَعْدَةِ مَدِينَةِ عَظِيمَةٍ *r* يَدِيعٌ فِيهَا *10*

a) Ják. IV, l. v, 1. b) A تثليث. c) Ják. بتينما A. من يبيبا. Ják. بتينما A.
 d) A et B s. p. Hamd. cum art. sed III, 6 جسداء. l. حسد. e) A om. حرب ut quoque Edr.; in B statio desideratur. Scripsi
 sec. Hamd. et Ják. (in v. حرب), sed forte cum Kod. et Mokadd.
 scribendum foret حَرَمٌ, quae est antiquior forma nominis. f) A
 تينم; in B statio desideratur. Edr. سبخة (ad Mokadd. III i et k
 minus recte de Edr. annotavi). g) A كنبه s. كنبه, B كشه s. كشه
 Edr. كشه, Kod. et Mokadd. كنبه. Vid. supra p. 133 h.
 Apud Jak. l. 5, 3 idem reponendum est pro كنبه. h) A اللجة.
 In B statio desideratur. Apud Edr. in النجم) corruptum.
 i) A سرورج. B h. l. om. Kod. et Ják. سرورج habent; cf. Mokadd.
 l. l. h. k) Kod. haec ad كتنة habet, B ad يعطان, sed apud
 hunc ordo stationum turbatus est; cf. Hamd. 181, 22 seq. Edr. ut
 noster. l) A et B om. m) A em. n) A راح سدوم راح. o) In carmine peregrinationis
 Hamd. l. 21, 21 الطلاح vocatur locus, vid. l. 24. p) Voc. in B;
 Edr. substituit الخلاف. q) A et Edr. (cod. B) ut rec. sec. Hamd.
 13, 17, 181, 16, 141, 4, 9 (العرقنة) unde voc.; B ut Kod., Mokadd.
 et alii codd. Edr. عرقنة. Apud Mokadd. edidi عرقنة l. عرقنة coll. Ják.
 III, 181, 21 seq. (موضع من اليمن بين جرش وصعدة). r) B
 مدينة صغيرة. Edr. قرية عظيمة, Kod. قرية كثيرة (كبيرة) l.

الاسم *e* والنعال، ثم الى الأعمشيتية *b* لا اهل فيها وفيها عين صغيرة،
 ثم الى خيوان وهي قرية عظيمة كثيرة الكروم عظيمة العناقيد وفيها
 بركتان واهلها العبريون *e*، ثم الى اثاثة *d* مدينة فيها كروم وزرع *e*
 وعيون، ثم الى صنعاء مدينة اليمن، قال الراجز
 ٥ لا بُدَّ مِنْ صَنْعَاءٍ وَإِنْ طَالَ السَّفَرُ وَإِنْ تَحَكَّمَى كُلُّ عَوْدٍ وَأَنْعَقَرُ
 وَقَالَ ابُونُؤَاسٍ *f*

وَنَحْنُ أَرْبَابُ نَاعِطٍ وَلَنَا صَنْعَاءُ وَالْمِسْكُ فِي تَحَارِيهَا
 *ويشتق صنعاء *g* واديها السرار يجري اذا جاء المطر في شهر الصيف
 ويصب في سيوان *h* فيكون كأنها بكيرة قال الشاعر،
 10 وَبَلَى عَلَى سَاكِنِ شَطِّ السَّرَارِ يَسْكُنُهُ رَيْمٌ شَدِيدُ النَّفَارِ

مخالف اليمن

(118) مخلاف صنعاء والخشب *k* ورحابة ومومل، ومن هذا المخلاف
 خرجت النار التي احرقت الجنة التي ذكرها الله عز وجل في كتابه *m*
 ثأببت كالتريم، وبصنعاء كان غمدان مسكن سيف بن ذي
 1٥ يزن الحميري وفيه يقول أمية بن ابى الصلت الثقفي *n*
 اشرب هبباً عليك التاج مرتقفاً في رأس غمدان داراه منك محلاً
 ومخلاف صعدة، فمن صنعاء الى خيوان اربعة وعشرون فرسخاً،
 ومن خيوان الى صعدة ستة عشر فرسخاً، ومن صعدة الى المهاجرة *p*

a) الاديم B. *b*) A الاعشيه، B s. p.; Hamd. العشيية. *c*) B
 ثاثة. Hamd. اقامت B، اثاثة A. *d*) فلاحها العوس corrupto.
e) B وكرم *f*) Ják. IV, ٣٢, 3. *g*) Cf. infra ann. I. *h*) Sic
 A; Ják. III, ٦٤, 6 سنوان et sic Dimaschkí ١٧, 2 et al-Katibí in
 opere منهج الفكر cod. Robertson Smith f. 103 v.; Hamd. ٨١, 24,
 ١٨, 17. *i*) سنوان Ják. I. 1. 7. *k*) A وللشب B، وللشب A. *l*) B
 ويشق i. e. ونسق صنعاء Deinde apud eum sequitur
 quod superest e praeced. ويشق صنعاء الح. *m*) Kor. 68 vs. 20.
n) Agh. XVI, ٧, Jákút III, ٨٢, 14 cet. *o*) A دار. *p*) A et C
 sine art.

وفي تحت عقبة المنصج *e* عند طلحة الملك التي في أول عمل
 اليمين *b* عشرون فرسخا، فبين المهاجرة *c* وصنعاء ستون فرسخا
 ومخلاف البون *d* وفيه ريثة *e* وبها لبئر المعطلة والقصر المشيد
 التي ذكر الله تبارك وتعالى *f*، ومخلاف خيوان، ومخلاف نجدى *g*
 حولان ذي سحيم *h* وغربها *i* * وفيها ريام *k* النار التي كان *l* يعدها *e*
 اعل اليمين *m*، وعلى اليمين من صنعاء مخلاف شاكر *n* ووايدة *o* وبام *p*
 وأرحب ومخلاف النجدة *q* وعمدان ومخلاف جرف عمدان ومخلاف
 جرف مراد ومخلاف شوية *r* وصدى *r* وجعنى ومخلاف التجسرة *s* ومخلاف
 الشريق *t* وبوشان *u* وغدره *v* وفيه ناعط ومخلاف أعلا *w* وأنعم

- a*) A s. p., B المنصج, C ut rec. (voc. sec. Hamd. ١٥, 6, ٢٥, 8). *b*) B المر, B اليمين, C الملك (editio p. 108 مكة). *c*) Codd. صنعاء. *d*) A المر, B اليمين, C البور sed superinscr. البور. *e*) B ريثة, C ريثة. *f*) Kor. 22 vs. 44. Cf. Hamd. ٦١, 8. B الذى فى القرآن. *g*) E solo C. Pro حولان (quod B om.) habet . . . خيو. *h*) Sic B et C, cf. Edr. I, 145 (ubi sic codd.). A شجر. *i*) A وعربها, B وعربها (et deinde عربها), C وعربها. Cf. Hamd. v., 19, ١٢, 17, ١٣٦, 2. *k*) A s. p., B ربا. *l*) A om.; C التي كانت اليمين تعدها. *m*) Ibn Hischám v, c١, Ják. II, ٨٢, Bekri ٣٨٩ et ٨٥٩, Hamd. ١٢٧, 2 et ejusdem *Iklil* apud Müller, *Südar. Studien*, p. 26 فى بلد عمدان et quidem in caeu mine montis اتوة (cf. Hamd. ١.٩ ult.). Haec itaque verba inde انعمنا suo loco esse videntur post وعمدان. *n*) B المنار. *o*) Sic B, Mokadd. ٧٨, 8 et Ják. IV, ٢٣٨, 21; A, C et Ják. in ٢. وداعة. Cf. Hamd. ١٥, 4. *p*) A et B s. p. (B وبام), C وبام. *q*) A الجردة, B الجردة, C الجردة. *r*) B h. l. وصدى sed infra ut semper A et C (والمخلاف صدى C) ut rec.; Ják. praeser. صداع. *s*) B الحرة. *t*) Marg C نسخة المرق. *u*) A وبوشان, B وبوشان. *v*) A et C وعدن (B om.). Cf. ad Mokadd. ٨٩ d. *w*) B اعلى, C اعلى. Vid. ad Mokadd. c. In A initium vocis اعلا exesum est, superest اعلا. Pro وأنعم, B وأنعم. Me recte legisse اعلا اعلى *e* probat versus apud Müller, *Burgen und Schlösser* II, 96. Voc. أنعم apud C et Ják. (Hamd. ٦٥, 6 ^{of} أنعم).

والمصنعتين ^a وبنى عطف ^b وقربة مأرب، (119) قال النابغة الجعدي
 أو سبأ الحاضرين مأرب إذ يبئنون من دون سيئه العرما
 وبأرب قصره سليمان والقشيب قصر بلقيس قال ابن نى جدن
 أقفر من أهله القشيب وكان من رأيه ^c الحبيب
^d وصرورآج والسد وهو العرم ^e

ومن صنعاء الى صدى وجعفى وشوؤة اثنان واربعون فرسخا
 ومخلاف حضرموت وبينها وبين الحجر رمل ومن صدى اليها ثلثون
 فرسخا، فن صنعاء الى حضرموت اثنان وسبعون فرسخا
 ومخلاف خولان رناع وفيه وادى النبل ^g، ومخلاف آحور، ومخلاف
 10 الحقل ^h، ودمار، على ستة عشر فرسخا من صنعاء، ومخلاف بنى
 عامر، واث ⁱ ورداع، ومخلاف تهيئة ^m، ومخلاف السرو ⁿ وخذائه
 مرسى الخبير ^o، ومخلاف عنس ^p، ومخلاف رعين، ونسقان ^q
 وكحلان وفيه بحيرة ^r بينون، قال امرؤ القيس بن حجر

a) A والمصعبين، deinde altera manus junxit ^a et ^x ut fieret
 ut habent C et B (s. p.). Cf. Ják. in v. b) A et B
 عطف. c) Bekri ^c الاعشى. Apud hunc versus incipit voce من
 ut in *Schawáhid al-Kassáf*, p. ٢٣٣. Apud nostrum subintelligitur.
 d) B قرية. e) A hic et mox القسيب cum voc., B والنسيب
 Ejusdem poematis 'Alkamae versus apud Müller l.l. I, 54 sq., II,
 88. f) ^f A رانه; Ják. IV, ١.٢, 9 عن اهله. g) Kor. 27 vs. 18. In

B male اليمن. h) A الحقل، C الحقل. Est حقل جهران Hamd.
 ١.٢, 20. i) A وديات، B وديان. k) C وعشرين. l) A وديات، B
 وديان، C وديان. m) A رتيه، B رتيه. n) A السرف ut Mokadd.,
 B السر، C السر. Edidi secutus Hamd. ٨., 7 seq., Jakúbi ١.٥, 3.

o) A والخبير، C تمر الى اخارج. In Hadhramaut portus ejusdem
 nominis est, cujus nomen scribitur خبير et خاريج (cf. quae
 scripsi de Hadhramaut in *Revue coloniale intern.* 1886 p. 111). B
 haec om. p) A عيس، B عشر. q) A ونسقان، B ونسقان.

r) Ex C addidi, A om., B haec non habet. s) A جحر (sic).

وَدَارُ بِنِي سَوَاسَةَ^a فِي رَعِيْنٍ تَنْجُنُ عَلَيَّ جَوَانِبِهِ الرَّجَالُ^b
 وَمَخْلَافَ صَنْكَانَ^c وَدُبْحَانَ^d، وَمَخْلَافَ نَافِعٍ وَمَصْحَى^e، وَمَخْلَافَ
 حُجْرٍ وَبَدْرٍ^f وَأَخْلَةَ^g وَالصَّبِيْبِ^h وَمَخْلَافَ لَحْجٍ، وَمَخْلَافَ أَبِيْنَ
 وَفِيهِ عَدَنُ (120) وَمَخْلَافَ بَعْدَانَⁱ وَرَبِيَّانَ وَمَخْلَافَ الشُّجَّةِ^k وَالْمَزْرَعِ^l
 وَمَخْلَافَ ذِي مَكَارِبِ^m وَالْأَمْلُوكِⁿ
 وَمِنْ صَنْعَاءَ إِلَى دِمَازِ سِتَّةَ عَشَرَ فَرَسَخًا، وَمِنْ ذِمَارِ إِلَى نَسْفَانَ^o
 وَكَخْلَانَ ثَمَانِيَةَ فَرَسَخٍ، وَمِنْ نَسْفَانَ إِلَى حُجْرٍ وَبَدْرٍ عَشْرِينَ
 فَرَسَخًا، وَمِنْ حِجْرٍ وَبَدْرٍ إِلَى قَرْيَةِ عَدَنَ فِي مَخْلَافِ أَبِيْنَ أَرْبَعَةَ
 وَعَشْرِينَ فَرَسَخًا، فَمِنْ صَنْعَاءَ إِلَى عَدَنَ ثَمَانِيَةَ وَسِتِّينَ فَرَسَخًا
 وَمَخْلَافَ السُّلْفِ^p وَالْأَمِّ^q، وَمَخْلَافَ تَجْلَانَ^r وَتَهَبِ^s وَمَخْلَافِ^t

a) Ják. II, v. 3, 8, IV, 14, 15 et Ahlw. *Divans* 1.4 سَوَاسَةَ.

b) Ahlw. الشَّمَالُ — تَنْجُرٌ، Ják. تَنْجُرٌ pro quo Fl. propos. تَنْجُرٌ. c) A

restituatur; در بجان B, وَدُبْحَانَ O, وَدُبْحَانَ A. d) A s. p. B. e) Sic A, B
 apud Mokadd. 1., 1 pro رَجَانٍ. Cf. Hamd. 1., 24. e) Sic A, B
 et Mokadd., C بَصْحَى. An forte بَحْسَبٌ legendum? f) B حَجٌّ
 وَبَدْرٌ; A s. p., C وَبَدْرٌ. g) A وَاجِلَةٌ et sic in C superinscribi-

tur lectioni وَاحِدٌ; B et Mokadd. وَاحِدٌ. Vid. Bekri 1. et Hamd.
 1., 16, 21 ubi أَخْلَةٌ. Versus apud Ahlwardt 11 post vs. 18 desi-

deratur. h) B وَالصَّبِيْبِ, Mokadd. وَالصَّبِيْبِ. Voc. sec. Hamd. 1.,
 24 sq., v. 1, 24. i) A بَعْدَانَ. Pro رَبِيَّانَ, B رَبِيَّانَ, C رَبِيَّانَ. Cf.

Hamd. 1. k) A et C (ultima littera exesa) s. p., B om. Sic re-
 ponatur Mokadd. 1., 2 pro لِحْجَةٍ. l) Ják. in v. الْمَزْرَعِ, C وَفِيهِ
 الْمَزْرَعِ. m) B الْمَكَارِبِ cf. Mokadd. l. l. c. n) A يَسْفَانَ, B سَفَا hic
 et mox. o) Voc. *dhamma* in A et C; Ják. in v. habet primo

loco pronuntiationem السُّلْفِ ut Hamd. 1., 2 et alibi. p) A, B

s. p., C تَجْلَانَ, Mokadd. 1., 3 (cf. ann. g) ut rec. Attamen lectio
 falsa esse videtur. Hamd. 1., 3, v. 18, 16, 23, 14, 14, sed
 17., 2 تَجْلَانَ, quod praefert Müller (ann. ad. p. 1., 3). q) B وَتَهَبِ,
 C وَتَهَبِ, Mokadd. ut rec.

الْجَنْدِ *a* ومخلاف السَّكَّاسِك وهو آخر اليمين *b*
 فمن صنعاء الى كَمَار كما قلنا سنَّة عشر فرسخًا. ومن ذمار الى
 علُوهُ يَحْصِب ثمانية فراسخ، وَيَحْصِب مدينة ظفار وقصرها رِيْدَان
 قَالَ امرؤ القيس *d*

٥ تَمَكَّنَ قَائِمًا وَبَتَى طِيمِرًا عَلَى رِيْدَانٍ أَعْيَيْظَ لَا يُنَالُ
 وَيظْفَار كانت تنزل ملوك اليمن، ومن علُو يَحْصِب الى السَّخُولِ *e*
 ثمانية فراسخ، ومن السَّخُولِ الى الثُّجَّة *f* ثمانية فراسخ ومن الثُّجَّة
 الى الجَنْدِ ثمانية فراسخ، فمن صنعاء الى الجند *g* ثمانية وأربعون
 فرسخًا *h*

١٠ وذات الشمال راجعا الى صنعاء مخلاف ذى شَعْبَيْنِ *h*، ومخلاف
 الرِيْدَانِي *i*، ومخلاف المَعَاذِر، ومخلاف بَنِي مَجِيد *k* وفيه البَقْرَانِي ^١
 الجَيْد، ومخلاف الرُّكْب، ومخلاف صلب *l* ونقد (121) والايغار،
 ومخلاف المَنَاخِيَيْنِ *m* وفيه المَدْيَنِيخِرَة قلعة حصينة يسكنها آل

a) الجند C، لكنه B. *b*) Cetera in C desunt. *c*) A hic et mox
 علق. Pro Hamd. ١١، يحصب ١١، sed Ják. vult ut rec. (B
 semel يحصب ut Ják. in v. ريدان). *d*) Ahlwardt *Divans* ٢٠٦،
 Ják. II، ٨٥، 11. *e*) A السُّخُولِ. *f*) A hic et mox الثُّجَّة، B
 اللائجة. *g*) Ex corr. in A، ubi prior manus صنعاء الى صنعاء
 In B haec desunt. *h*) A شعبتين a prima manu،
 altera، B شعبتين (ذى شعبتين). Cf. Ják. III، ٣٩، 10، ٣٩، 14 seq.
 i) Sec. Mokadd. ٩١، 1 et Hamd. ٩٨، 5؛ A الريداني، B s. p. *k*) A
 بحر، B المجديد، Mokadd. ut rec.؛ cf. ann. a et Hamd. ٩٨، 23،
 ٩١، 8. Sec. Hamd. ١٠٥، 4، ٢٢، 18 seq. fodina hujus lapidis alibi est
 nempe in monte Anis، ubi jacet castellum Dámigh inter Gan'at et
 Dhimár، cf. *Burgen und Schl.* I، 77. *l*) A صلب، B سقب، Mo-
 kadd. سقب. Alibi non invenio. Duo seqq. in solo A sunt (scripsi
 يقد cum نقد componendum والايغار pro والايغار
 Hamd. ١٠٨، 21. *m*) A المناخيس، B الساحسي.

ذى مَنَاحٍ وفيها منزل ابن ابى جعفر *a* المَنَاحِي من حمير، ومخلاف
 حَبَلٌ وَدَمَّتْ *b* وَشَرَعَبٌ ومخلاف عُنَّةٌ وعناية *c* ورجيع، ومخلاف
 السَّحْبِلِ *d* وبنى صَعَبٌ ومخلاف وَحَاظَةٌ *f*، ومخلاف سَقَلٌ يَحْصِبُ،
 ومخلاف عَلُوٌّ يَحْصِبُ، ومخلاف القُقَاعَةُ *h* والرزيرة *i*، والتَّحَجَّرَ *k*،
 ومخلاف زَبِيدٌ وباراته ساحل غَلَاتِقَةٌ وساحل المَنَدَبِ *l*، ومخلاف
 رَمَعٌ *m*، ومخلاف مُقَرَى *n*، ومخلاف أَلْهَانٌ *o*، ومخلاف جُبْلَانٌ *p* وفيه
 الجُبْلَانِيُّ *q* من آل ذى شرح *r* وَجُبْلَانٌ شَقَانٌ *s* شَقٌّ الطاعة وشَقٌّ
 المعصية، ومخلاف ذى جُرَّةٍ *t*، ومخلاف التَّحْقَلِينَ، ومخلاف العُرْفِ
 والأحُرَّتِ *u*»

a) B الحزن; Ják. IV, ٢٧٢, 14 ut rec. Viros ex hac familia memorat Hamd. I., 24 seq. *b*) E solo A; B om. a مخلاف ad *c*) Sic A et Mokadd. cod. Hamd. v., 11, I., 18. دَمَّتْ. *d*) E solo A; B om. a مخلاف ad *e*) Sic A et Mokadd. cod. C; recepi ibi e B عناية. Sequens رجيع e solo A; cf. forte Hamd. I., 6. ونجيع. *f*) A s. p., B وخاطه. *g*) A denuo علق cum voc. القناعة B ut B, cod. C القناعة quod perperam ibi recepi. Forte lectio A bona est quoque, sed Ják. in v. et Hamdání ٧٢, 22, v., 6, I., 6 ut rec. *h*) A والرزيرة B والورديه ut Mok.; vid. Jakúbi I. ٢, 6, Hamd. v., 11, Ják. in v. *i*) B s. p. Probabiliter est حجر قمران Hamd. v., 17 coll. v., 22. Voc. conjectura apposui. *l*) A المندب. *m*) A زمع B زمع ut Jakúbi I. ٢ ult. quoque habet زمع. *n*) B بمقدى. *o*) A البار et in B ut vid. الهاز. Pro seq. ومخلاف B وفيه. *p*) A h. l. s. p., B حبلان. *q*) A الجبلان B الحبلاني. *r*) A شرح B شرح. Cf. Hamd. I., 11 et I. ٣, 9 الشراحيين Masúdi III, 177 ذو سحر. *s*) A شقين; B non habet. *t*) A s. p.; B non habet. Lectionem sine *taschdid* defendit Müller ad Hamd. I., 20. *u*) A الأحروت sed litterae alterum punctum deinde est additum, in B optio inter أحروت et الاحروب. Cf. Ják. in v.; Hamd. I., 22, I. 1, 24. Forte lectio cum ف bona est, permutatione hujus litterae cum ث.

فمن صنعاء الى العرف ثمانية فراسخ، ومن العرف الى ألهان *a* عشرة فراسخ، ومن ألهان الى جبلان *b* اربعة عشر فرسخا، فمن صنعاء الى جبلان اثنان وثلاثون فرسخا، ومن جبلان الى زبيد ورمع اثنا عشر فرسخا ^٥

^٦ ومخلاف حُولان *d* في ظهر صنعاء، ومخلاف جدد *e* وحوشب، ومخلاف عاك بحذائه مرسى دهلك *f*، ومخلاف مهساع *g*، ومخلاف * حَرَّاز وهوزن *h*، ومخلاف الأخرج ومجنج *i*، ومخلاف حَصْرَر *k*، ومخلاف مَأْدَن *l* وجبلان وفيه مدينة (122) صَبْر *m*، ومخلاف شَاكِر *n* وشبام، وبيئت أقيان *o* والمصانع يسكنها آل ذى حَوْل *p* وم ولد ¹⁰ ذى مَقَار *q* ومنهم يعفر بن عبد الرحمان بن كريب الحوالي قال امرؤ القيس

a) A الهار، B الهاز. *b*) A h. l. الجبلان، B اللبلان. *c*) A sine. *d*) A جيلان. *e*) B حدد et deinde Forte l. خدد (Hamd. *v*٨, 17 seqq., Ják. II, ٤.٥, 22 (حصن في مخلاف جعفر). *f*) A من ومقابل مرساعا 2, Cf. Ják. III, v. 4, 2. من سار هلك B، ساد ملك دهلك. *g*) B بهشاع، Mokadd. ميسار. *h*) A حوار وهوازن، B s. p. *i*) A et B s. p., Jakúbi ١.٤, 5 s. p., sed Hist. I, ٢٢٨, 2 cod. مجيج. Hamd. ٦٨, 18, ١.٥, 10 مجيج. Secutus sum Mokadd. et Ják. IV, ٤٢١, 3, ٤٣٧, 12. *k*) A et B s. p. *l*) A مادان، B مارن et deinde صبر et sic Mokadd. ٩٢, 1, sed Ják. IV, ٤٣٧, 18 مادان. *m*) A صبر، B صبر s. صيهد، Ják. صبر sed Hamd. praescribit بالصناد (Bürgen und Schl. I, 60). *n*) A forte شاكن، B ساكن. *o*) A اثنان، B اقسام. *p*) Voc. in Kámús (كسحاب) et sic Ják. IV, off, 4. Contra Hamd. ١.٦ ult. (Bürgen und Schl. I, 20) حوال. Deinde A وهو. *q*) A مغار B يعفر، Ják. ut rec. sec. Hamd. ٩٢, 3, ١١٧, 23. Pro جعفر.

وَأَلْحَقَ بَيْتَ أَثِيانٍ وَحُجْرَةَ *e* وَلَمْ يَنْقَعَهُمْ عَدَدٌ وَمَلَّ
وَقَالَ أَيْضًا *b*

أَزَالَ مِنَ الصَّانِعِ ذَا أَرَأْسٍ *c* وَقَدْ مَلَكَ السُّهُولَةَ وَالْحِجَابِلَا
وَمُخْلَافٍ وَأَضَعَ *d* وَالْمَعْلَلَةَ وَهُوَ بَيْنَ صِنْعَاءَ وَشِبَامَ، وَمِنْ صِنْعَاءَ إِلَى
شِبَامَ ثَمَانِيَةَ فَرَسَخٍ، قَالِ الشَّاعِرُ *f*
مَا زَالَ ذَا الزَّمَنِ الْأَخْبِيثُ يُدِيرُنِي حَتَّى بَنَى لِي خَيْمَةً بِشِبَامَ
وَمُخْلَافِ الصَّغْرَى *g*، وَمُخْلَافِ حُنَاشٍ *h* وَمُلْحَانَ، وَمُخْلَافِ حَكَمٍ وَجَازَانَ *i*،
وَمَرْسَى الشَّرْجَةِ *k*، وَمُخْلَافِ حَاجِبُورٍ *l* وَالْمَغْرِبِ *m*، وَمُخْلَافِ قُدَمٍ وَهُوَ *n*
بِحَادِي قَرْيَةٍ مَهَّجَرَةٌ، وَمُخْلَافِ حَيْةٍ *o* وَالْكُونِ *p*، وَمُخْلَافِ مَسْحٍ *q*
وَمُخْلَافِ كِنْدَةَ وَالسُّكُونِ وَمُخْلَافِ الصَّدْفِ *r*
السُّكُكِ

بَيْنَ غَمْرَةَ *r*؛ وَصِنْعَاءَ تِسْعَ وَأَرْبَعِينَ سَكَّةً، وَمِنْ صِنْعَاءَ إِلَى ذِمَارَ
أَرْبَعَ سَكُكٍ، وَبَيْنَ ذِمَارَ وَعَدَنَ سَبْعَ سَكُكٍ، وَبَيْنَ ذِمَارَ وَالْحِجَابِلَا
أَرْبَعَ سَكُكٍ، وَبَيْنَ صِنْعَاءَ وَمَأْرِبَ (123) سَبْعَ سَكُكٍ، وَبَيْنَ مَأْرِبَ
وَعَدَنَ *s*، وَفِي حَضْرَمَوْتِ عَلَى الْأَبْلِ تِسْعَ سَكُكٍ *t*
15

a) Ják. II. 12 بحَجْرٍ. Versus pertinet ad poema
eius tres versus habet Ahlw. ٢.٦. b) Ahlw. p. ٢.٤. c) Ahlw.

وَأَطَعَ *B* d) أزال مصانعا من ذى. cf. Hamd. ١٠, 16. Ják. رِيَّاش

e) B والفلك; vid. Hamd. ١.٦, 19 seqq. f) Ják. III, ٢٤٩, 10.

g) Sic A; B الصعد، Mokadd. العصبية. An forte cf. Hamd. ١.٦, 2

h) A et B حياش. Cf. Mokadd. ٩٢ f et fort.

i) A et B s. p. الجاسات. Hamd. ٩٨, 17 seq.

k) A et B s. p. (A c. subscripta). l) A حجون، B id. s. p. m) B والمعرب.

n) A ثم، Mokadd. ٩٢, 3، in B haec et seqq. desiderantur. o) A

قريية حنة. Jákût in v. ut rec. Cf. tamen Hamd. ٧١, 22 حنه.

p) Mokadd. الكون. q) Sic A, Mokadd. ومسح; cf. Hamd. ٧٤, 3, 7,

r) A وعدل، B وعيدل. Vid. Hamd. ٧١, 20, ٩٨, 22 أرض بنى مسيح

Hamd. ٨٥, 22 seqq.

ووجده في ديوان الخراج رفع لبعض عماله اليمن لجبايتها ستمائة
الف دينار وهذا اكثر ما ارتفع منها في هذه الدولة، وكانت اعمال
اليمن في الاسلام مقسومة على ثلاثة ولاه شوال على الجند ومخاليقها
وهي اعظمها، ووال على صنعا ومخاليقها وهي اوسطها، ووال على
حَضْرَمَوْت ومخاليقها وهي ادناها ٥

البنيان باليمن

وقال اهل اليمن بنت الشياطين لذي بتع d ملكه حمدان حين
زوجته سليمان عليه السلام بلقيس قصورا f وكتبت في حجر نحن
بنينا بينين g وبنينا سلتحين وصرواج h ومرواج i وبينين k برحاضة
ايددين l وهندة m وهنيدة وقلثوم n بريدة o وسبعة امجلة p بقاعة قال
ابن نى جدن q

a) B ووجدنا. b) B العال على. c) B hic et deinde. d) A
et B تتبع. e) B زوج. f) B add. وابنية et habet. g) In
A legi possent بينون B s. p. aut نلس. Ják. III, 110, 14 infra
omisso وبينون *Ar.* p. 3.v, 3 a f. وبنين وبنين et Nowairi Ms.
p. 99 وبنين وبنين وبنين وبنين وبنين وبنين وبنين وبنين وبنين وبنين
oao seq. et Müller, *Burgen und Schl.*, I, 79 (411), 86 (420), II, 89
(1401). Collate inscriptione Himjaritica a Hamdánio servata, patet
h. l. revera بينون suo loco esse. Cf. infra. h) B ومرواج. i) B
ومروج; cf. de hoc nomine ad Ibn al-Fakih 34 ann. p. k) B وندوب
'*Ar.* وندوب. In inscript. Himjar. h. l. est أفيف، sed revera nec
hoc castellum, neque بينون in terra وحاضة (ut proprie pro
legendum est) sita sunt; cf. *Burgen und Schl.* I, 85, 86, 89. Pro-
babile ergo est pro وبنين inserendum esse tum وافيق، tum no-
men castelli in Wohátha. l) A s. p., B وندوب وندوب. m) Hamd.
et Tabari وهندة *Ar.* quoque ut rec. n) A وندوب، B وندوب،
'*Ar.* وندوب. Vid. ad Ibn al-Fakih l. l. r. o) A s. p., B non habet.
p) A وندوب. B non habet. Probabiliter est a sing. ماجل، quod in
uno loco Hamdánii legitur. q) Notus versus saepe laudatus. A
جدن pro جدى.

أَبْعَدَ بَيْنُنْوَ لَا غَيْنٌ وَلَا أَقْرٌ وَبَعَدَ سَلْحَيْنَ يَبْنِي النَّاسُ أَيْبَاتًا
وَقُرَى بِنَاعِطِ ه عَلَى قَصْرِ مَكْتُوبِ بُنَى هَذَا الْقَصْرِ سَنَةَ كَانَتْ مَسِيرَتَنَا
مِنْ مِصْرَ قَالِ وَهَبَ بِنِ مَنبَهٍ فَذَا ذَلِكَ مِنْذِ أَكْثَرَ مِنْ أَلْفِ وَسِتْمِائَةِ
سَنَةِ ٥

وَوُجِدَ فِي حِصْنِ ه لِشَيْرِ يُرْعِشِ د بِنِ نَاشِرِ أَنْعَمِ ه كِتَابِ بِالْحَبِيرِيَّةِ ٥
هَذَا مَا بَنَاهُ شَيْرِ يُرْعِشِ بَعُونَ ف سَيِّدُهُ الشَّمْسِ، وَوُجِدَ عَلَى بَابِ
مَدِينَةِ ظَفَّارِ مَكْتُوبِ G

لِمَنْ مَلِكُ ظَفَّارِ، لِحَبِيبِ الْأَخْيَارِ، لِمَنْ مَلِكِ ظَفَّارِ، لِحَبِشَةَ الْأَشْرَارِ
لِمَنْ مَلِكِ ظَفَّارِ، لِفَارِسِ الْأَحْرَارِ، لِمَنْ مَلِكِ ظَفَّارِ، لِقُرَيْشِ الْأَنْجَارِ،
10 (124) لِمَنْ مَلِكِ ظَفَّارِ، لِحَبِيبِ يُحَارِ،
أَي يَرْجِعُ إِلَى حَبِيرِ، وَكَانَتْ الْحَبِشَةُ قَدْ غَلَبَتْ عَلَى الْيَمَنِ فَمَلَكَهَا
مَنْهُمُ أَرْبَعَةُ مَلُوكٍ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ سَنَةً ٥

التَّطْرِيقُ مِنْ مَسْجِدِ سَعْدِ إِلَى الْبَصْرَةِ

إِلَى بَارِقِ، نُرُ إِلَى الْقَلْعِ م، نُرُ إِلَى سَلْمَانَ ن، قَالَ الشَّاعِرُ ه
16 مَيِّتٌ بِرَدْمَانَ وَمَيِّتٌ بِسَلْمَانَ وَمَيِّتٌ عِنْدَ غَرَاتِ P

a) A بناعظ، B بسباط. b) Ex Ják. IV, ١٣١, 21. A ميسرتنا، B
ميسرتنا. Deinde B ببصر. c) B قصر. d) A hic et mox عن
B h. l. tantum لسمير، infra بن عس. e) Voc. in A. Vulgo
ياسر e. g. Ják. III, ١٣١, 20, ١٣٣, 18 aut etiam saepius يُنَعِمُ
e. g. Tab. I, ٩٠. Cf. Caussin I, 77. f) B يعنون. In hoc codice
scribitur الشمس. g) B مكتوبًا. Vid. Ják. III, ٥٧٧, 7 seqq. et lo-
cos quos laudavit Wüstenf. in annot. V, 306 imprimis Mas'ûdi III,
178. A in seqq. ظفار. In B quinque prima hemist. desunt. h) Ják.
الاحبار، Mae. ut rec. i) B مملكتها. k) Vid. supra p. ١٣١, 6. l) A
بارق، Ibn Rosteh. m) Ibn R. s. p., B الاصلع. n) Ibn R.
سمييت pro قبر. o) Bekri ٦٥ et Ják. II, ٧٧٣, 17, ubi قبر pro
p) A غرات.

ثم إلى أقر^a، ثم إلى الأخاديد^b، ثم إلى عين صيد^c، ثم إلى عين
جبل^d، ثم إلى البصرة^e

الطريق من البصرة إلى مكة

من البصرة إلى المنجشانية^e، ثم إلى الحفير^f، ثم إلى الرحيل،
٥ ثم إلى الشحى^g، ثم إلى الخرجاء^h، ثم إلى الحقرⁱ، ثم إلى
ماوية^j، ثم إلى ذات العشر^k، ثم إلى الينسوة^m، ثم إلى
السبينة، ثم إلى النياج، ثم إلى العوسجةⁿ، ثم إلى القريتين^o
ثم إلى رامة، قال يزيد بن مفرغ الحميري^p
أَصْرَفَتْ حَبْلَكَ مِنْ أَمَامَةٍ مِنْ بَعْدِ أَيَّامِ بَرَامَةَ
١٠ ثم إلى امرأ، ثم إلى طحفة، قال جرير^q
وَقَدْ جَعَلْتِ يَوْمًا بِيْطَحْفَةَ حَيْلِنَا لِأَنَّ أَبِي قَابُوسَ يَوْمًا مُنْكَرًا
ثم إلى ضرية، ثم إلى جديلة، ثم إلى قلجة^r، ثم إلى الدفينة^s

a) A أقن، B اقمر، Ibn R. ابن. Vid. Ják. I, ٣٣٥, 12 seq.
b) B الاجاربه، Ibn R. الاحاك. c) B صيدم، Ibn R. مند. Vid.
Ják. III, ٧٣٣, 19 seq. coll. ٧١, 1 seq. d) A s. p. e) B السحابيه.
f) A الكفيره، B الكفير. Vid. praeter Wüstenfeld, die Strasse
von Bagra nach Mekka, Mokadd. l. ٩, Ibn R. et Kod. g) A الشحى،
B السحجر. h) B non habet. i) I. e. حفر إلى موسى ut plene ha-
bent Ibn R. et Mokadd.; B الكفر. k) B مانومه. l) A الشعب،
B العُصب، Ibn R. العشاء، Kod. دار المسب. Wüstenf. p. 9 pro
ذات، sed cf. Ják. III, ٦٨٤, 8 seq. m) A الينسوة. n) العموميه B.
Inter hanc stationem et Nibâdj est قَو (Jákût in v.) sec. Bekrî
vol. 7, ٧٥٥, 7. Wüstenfeld hanc stationem (aquam) non memorat.
o) Hanc stationem male hic positam esse, ut quoque apud Kod.
et Ibn R. jam observavi ad Mokadd. l. ٩ e. Edr. (II, 155) habet ut
Ibn Khord. p) Agh. XVII, ٥٢ ult., Ibn Khallîc. n. 831, p. ١٦.
q) Ják. III, ٥١٦, 4, ubi منكرا pro مكدرا. r) B ملحه ut quoque
Kod. et Mokadd. Est simpliciter prava lectio. Wüstenfeld p. 13 l.
ult. seq. haesitavit de loco. s) A الرقيب، B الرقيب، Kod. id. s. p.,

ثُر إلى قُبَا، ثُر إلى مَرَّان b، ثُر إلى وَجْرَة، ثُر إلى أُوطاس، ثُر
إلى ذات عَرِي، ثُر إلى بُسْتَان بِنِي عَامر، ثُر إلى مَكَّة، فمن عدل
من التَّبَاج فإلى النَّقْرَة ٥

الطريق من اليبامة إلى مكة

٥ (125) من اليبامة إلى العرض، قَالَ ابن مَقْرَغ
أوه هَامَّة تَدْعُو الصَّدَى بَيْنَ البُشَقْرِ واليَبَامَة

ثُر إلى الحَدِيقَة d، ثُر إلى السَّيْح e، ثُر إلى الثَّنِيَّة f، ثُر إلى
سَقِيرَاء g، ثُر إلى السَّد، ثُر إلى صَدَاء h، ثُر إلى شَرِيفَة i، ثُر إلى
القَرْيَتَيْنِ من طَرِيق البَصْرَة، ثُر إلى المَنَازِل التي قَد مَرَّ ذَكَرَهَا
إلى مَكَّة ٥

10

الطريق من عمان إلى مكة على الساحل

من عمان إلى فَرَق l، ثُر إلى عَوَكْلَان m، ثُر إلى سَاحِل عِبَاء n
ثُر إلى الشَّحْرَة ٥ فِي بِلَاد الكُنْدُر، قَالَ الشَّاعِر

Edr. habet الرقبية، الرقبية، rufine et rufine; Ibn R. ut rec.; Mokadd. habet
الدثينة (codd. الرسمه، perperam edideram، الرسمه)، quae est altera
forma ejusdem nominis, ut docet Ják. in v.v. Wüstenfeld minus
recte duo loca ex uno fecit. Cf. Sprenger in Z. D. M. G. XLII, 332.

a) A قبا، B قنا. b) Loco hujus stationis (B male مَرَّان) Mo-
kadd. habet الشبيكة (vid. Wüstenfeld p. 15). Ibn R. primum hanc
deinde Marrán habet, recte. c) Supplevi ex Ibn Khallie. l.l.;

Agħ. فهامة. Pro الصدى habent صدى. d) A الحديقه، Kod.
الحديقه et الحديقه (11, 155) حديقه; Ibn R. حديقه; B ut rec., Edr. (11, 155)
c) B et Kod. s. p. f) A المنبيه، B s. p. ut Kod. qui addit الععا;
Ibn R. et Edr. ut rec. g) B انسقى، Kod. s. p., Ibn R. سعيراء،
Edr. صدا. h) Ibn R. صراء، Kod. مزاره، Edr. صدا.

i) B شريفة ut Kod.; Ibn R. الشريعه، Edr. om. k) B ins. من
عوكلان. l) B فراق، Kod. فرق. m) A كوعلان، Kod. عوكلان.

n) B منا، Kod. منا. o) B et Kod. (sine voc.) male الشجر،
in A ح subscribitur.

أَذْعَبَ إِلَى الشَّخْرِ وَتَعَّ عُنَانَا أَلَّا تَحِيدَ تَسْرًا تَحِيدُ لَبَانَا
 ثُرَ إِلَى مَخْلَافٍ كُنْدَةً *a*، ثُرَ إِلَى مَخْلَافٍ *b* عَبْدُ اللَّهِ بْنِ مَدْحِجٍ، ثُرَ
 إِلَى مَخْلَافٍ لَحْمِجٍ *c*، ثُرَ إِلَى عَدَنٍ أَتَيْينَ *d*، ثُرَ إِلَى مَقَاصِ اللَّوْلُو،
 ثُرَ إِلَى مَخْلَافِ بَنِي مَجِيدٍ *e*، ثُرَ إِلَى الْمَنْجَلَةِ *f*، ثُرَ إِلَى مَخْلَافِ
 ٥ الرُّكْبِ، ثُرَ إِلَى التَّمْدَبِ، ثُرَ إِلَى مَخْلَافِ زَبِيدٍ، ثُرَ إِلَى غَلَاتِقَةَ،
 ثُرَ إِلَى مَخْلَافِ عَمَلٍ، ثُرَ إِلَى الْحَرْدَةِ *g*، ثُرَ إِلَى مَخْلَافِ حَكَمٍ، ثُرَ
 إِلَى عَشْرَةٍ *h*، ثُرَ إِلَى مَرَسَى ضَنْكُنَانٍ، ثُرَ إِلَى مَرَسَى حَلْيٍ *i*، ثُرَ إِلَى
 السَّرِيِّينَ، ثُرَ إِلَى اغْيَارِ *k*، ثُرَ إِلَى الْبَرْجَابِ *l*، ثُرَ إِلَى الشُّعَيْبِيَّةِ *m*،
 ثُرَ إِلَى مَنْزِلٍ، ثُرَ إِلَى جُدَّةٍ، ثُرَ إِلَى مَنَّةٍ ٦
 الطَّرِيفِ مِنْ خَوْلَانَ ذِي سَكِيمٍ إِلَى مَنَّةٍ 10

(120) * مِنْ خَوْلَانَ ذِي سَكِيمٍ إِلَى « الْعَرْشِ » مِنْ جَازَانَ، ثُرَ إِلَى
 بَيْشَةَ بَعْطَانَ *p*، ثُرَ إِلَى وَادِي ضَنْكُنَانٍ، ثُرَ إِلَى حَلْيٍ *q*، ثُرَ إِلَى
 بَيْشَةَ ابْنِ جَاوَانَ *r*، ثُرَ إِلَى قَنْوَاءَ، قَالِ نُضَيْبٍ *s*

a) A s. p. b) B قرية، Kod. مخليف. c) B حجاج، Kod. حجاج.

d) Kod. corrupte برواس عدى. e) A perspicue محبد، B محبد.
 Cf. Hamdāni *o*ʔ, 11, 119, 19 et supra p. 14, 11. f) Kod. المسكاد.
 g) A الحوزة، B الحوب، Kod. الحوب. h) Voc. in A; B ساحر. i) A
 الحلي، B بحلي. k) B اعصاب، Kod. اعصاب. l) A الرجاء، Kod.
 المرجان، B المرجب; cf. Bekri et Jāk. in v., Hamdāni ʔlo, 15. m) A
 السعينة، B et Kod. s. p. Vid. Bekri 14, 10, 14, *Chron. Mekk.*
 I, l.v, 6. Apud Kotb eddīn (*Chron. Mekk.* III, 19, 1.) appellatur

الشُّعَيْبِيَّةَ. n) Addidi ex B, ubi rursus desunt verba seqq. ad ثُرَ.
 واما من مَخْلَافِ خَوْلَانَ إِلَى مَكَّةَ ثَمَنَهُ إِلَى ذِي سَكِيمٍ ثُرَ.
 القُرَيْبِيِّينَ. o) A et Jakūbī l. 3 ult. s. p.; Kod. القُرَيْبِيِّينَ; cf. Hamd.
 188, 20. Quum in terra Djāzān jaceat, saepe quoque جَازَانَ appel-
 latur e. g. Hamd. *o*ʔ, 13, *o*ʔ, 10, Wüstenfeld *Jemen*, p. 116. Edr.
 II, 145 حَارَانَ القُرَيْبِيِّينَ. In cod. Jakūbī male جَازَانَ legitur.
 p) A نعطان، B يقطان، Edr. يقطان. Cf. supra p. 134 ult.
 q) B خلا. r) A s. p., B tantum بَيْشَةَ، Edr. حَارَانَ (et حَارَانَ)

sine ابنِ، Kod. ابو حلوان. s) Recte Bekri 14 ut quoque Jāk.
 IV, l.v, 20. Vid. *Agh.* XI, 48.

مُقيِّمٌ بالهَجَازَةِ من قَنَوْنَا وَأَعْلَمَكَ بِالْأَجْيَفِرِ فَالْشَادِ
 ثر الى الحَسْبَةِ a، ثر الى دَوَقَةِ b، ثر الى عُلَيْبِ c، ثر الى يَبَّةِ d،
 قَالَ الشَّاعِرُ

أَمْسَى فَوَالِدِي بِهِمْ بِحَسْبَةِ بَيْنَ قَنَوْنَا فَعَلَيْبِ قَبِيَّةِ
 ثر الى مَنْزِلِ، ثر الى اللَّيْلِ e، ثر الى يَلْتَمِمْ مِيقَاتِ عَمَلِ الْيَمَنِ، 6
 ثر f الى مَلِكَانَ، ثر الى مَكَّةِ 5

الطَّرِيفُ من مِصْرَ الى مَكَّةِ

من الفُسْطَاطِ الى العُجْبِ g، ثر الى البُرَيْبِ h، ثر الى مَنْزِلِ ابْنِ
 بُنْدُقَةِ، ثر الى عَجْرُودِ، ثر الى الذَّنْبَةِ k، ثر الى الكُرْسِيِّ، ثر
 الى الحَقْرِ، ثر الى مَنْزِلِ، ثر الى آيَةِ، ثر الى حَقْلِ m، ثر الى 10
 مَدِينِ، ثر الى الأَعْرَاءِ n، ثر الى مَنْزِلِ، ثر الى الكَلَابَةِ o، ثر الى
 شَعْبِ p، ثر الى بَدَا، ثر الى السَّرْحَتَيْنِ q، ثر الى البَيْضَاءِ، ثر

a) B الحش، Edr. الحشبة; cf. Ják. II, 266, 16. b) A, B et Edr.
 Vid. Ják. in v., Hamdání 188, 5. c) A عَلَيْبِ، B علمت،
 Kod. غلبت. d) A بيه، B نيه، Kod. et Jak. s. p. Vid. Bekri 129
 et Ják. in v. In itinerariis Jakúbii et Kodámae loco suo non est. e) A
 ابنه، B om., Kod. s. p. f) B و. g) I. e. جَبِّ عَمِيرَةَ Jakúbii 129,
 Ják. I, 222, 22. h) A النوبت، B الموبت. Hic ins. ثر الى مَنْزِلِ.
 i) A بندحه، B بدمت، Ibn R. صدقه. Cf. ad Mokadd. 276 a.
 Lectio صدقة e corruptela orta videtur. k) B s. p.; A الذنبة،
 Kod. الرئيبه، Ibn R. الرئيه. Alias var. lect. vid. ad Mokadd. 276 c,
 276 p. Forte conferri debet Jakúbii Hist. II, 129, 9 ubi receptum
 est ام دنيين، sed cod. habet المدينة. Apud Mokadd. recepti المدينة
 i. e. مدينة القارم et revera statio in vicinia hujus urbis erat, sed
 difficile est admittere e nota voce المدينة has lectiones ortas fuisse.
 l) B للغير. m) A حفا ut B, s. جفا. Cf. Mokadd. II. a. n) B
 s. p., Kod. الاغز. Apud Mokadd. recepti الاعراء، vid. I. I. b. Ibn R.
 الاعداء ut Edr. o) Voc. in B; Mokadd. et Edr. الكلاية. p) A
 شعب، B سعت. q) A السرحس، Ibn R. سرحس. Apud Mokadd.
 edidi الشرحين، sed B et Kod. perspicue ut rec., nec obstat cod. Mok.

الى وادى القُرى، ثم الى الرُحَيْبِيَّة *a*، ثم الى ذى المَرَوَّة، ثم الى
 المَرَّة، ثم الى السُّوَيْدَاء *c*، ثم الى ذى خُشْب، ثم الى المدينة،
 ثم الى المنازل التى قد مر ذكرها *d* الى مَكَّة ٥
 الطريف من دمشق الى مَكَّة

٥ (127) من دمشق الى منزل *e*، ثم الى منزل، ثم الى ذات
 المَنَازِل، ثم الى سَرَع *f*، ثم الى تَبُوك، ثم الى المُحَدَّثَة *g*، ثم الى
 الأَثَر *h*، ثم الى الحُجَيْبِيَّة *i*، ثم الى الحِجْر، ثم الى وادى
 القرى، * قَال الشاعرة *k*

أَبْلَغُ أَبَا بَكْرٍ إِذَا أَمَرَ أَنْبَرِيَّ وَجَارَتِ الْخَيْلُ عَلَى وادى القُرى
 10 ثم الى الرُحَيْبِيَّة، ثم الى ذى المَرَوَّة، ثم الى المَرَّة *m*، * ثم الى
 السُّوَيْدَاء *n*، ثم الى ذى خُشْب، ثم الى المدينة، ثم الى المنازل
 التى قد مر ذكرها الى مَكَّة ٥

a) A hic et infra, B (الرحيبية et s. p.), Kod. (s. p.) et Edr. ut rec. (altero loco Edr. الرحبة); Mokadd. et Ibn R. الرُحْبَة ut Ják. II, v¹², 15. Sambhádi ٢٧١ ult. الرُحْبَة. *b*) B h. l. om., infra المَرَّة ut Bekri o¹¹, 1 (٦٦, 4 a f.); Edr. sine art. (altero loco ut rec.). *c*) A السوايد! B om. *d*) B ذكرها من المدينة. *e*) A نزال. Nomen habet الكسوة, vid. Edr. ed. Gildemeister p. ٢. Secunda ab Edr. appellatur دعة. *f*) A مرع, B سرع, Kod. سموع, Ibn R. ينبوع, Edrisi (II, 359) ينوع cum. var. 1. تبوع et بيوع, Vid. Ják. III, v, Bekri v¹³. Idem locus significatur nomine سروع Ják. I, ٣٣٩, 14, III, ٨٦, 4. Post hanc stationem Edrisi male ins. البثنية et دمة (دمية, دمنة). *g*) A s. p. *h*) A الاثرع. *i*) A الخفيه sed pars inferior litterarum fere evanuit, B للمعه, Edr. الخيفية. Quod recepi (Kod. s. p.) nititur testimonio Abdarii apud Jákót II, ١٣٥, 6. *k*) Haec cum versu rubro atramento in marg. A adscripta sunt. Poëta est Jazid ibn Mo'awia khalifa, vid. Dinawari ed. Girgas, p. ٢٧٥, 1. *l*) Dinawari الى الخيل (A وجارت). *m*) B ذى المَرَّة. *n*) A om. *o*) B تقدم.

الطريق من البصرة الى اليمامة

منها الى منزل، ثم الى كاطمة، قال الراجز
صَجَّحَنَ مِنْ كَاطِمَةَ الْخُصِّ الْقَصَبِ ۝ مَعَ أَبِي عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ
وَقَالَ آخَرَ

فسار في كيلة من بيس كاطمة الى النواصيف من قهلان قليبين ۝
ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى القرعة، ثم الى
طخفة ۝، ثم الى الصبان، قال النابغة الجعدي ۝

أَيَا دَارَ سَلَمَى بِالْحَرُورِيَّةِ أَسْلَمِي إِلَى جَانِبِ الصَّبَانِ فَالْمُتَتَلِمِ

ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى جُبِّ التُّرَابِ ۝،

ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى سلمية ۝، ثم الى الذبلك ۝، ثم 10

الى اليمامة ۝

واعراض اليمامة ۝

حَاجِرٌ وَجَوٌّ فِي الْخَضْرَمَةِ وَفِي مَن حَجَرَ عَلَى بَيْمٍ وَبِلِيلَةٍ ۝ وَالْعَرَضُ ۝

وعو (128) وان يشق اليمامة من اعلاها الى اسفلها وفيه قرى،

والبنفوحة ووبرة والقرعة، وعبرا ۝ ومهشمة ۝ والعامرية ۝ وبيسان ۝ وبرقة 16

a A القصب. b) Vocalem conjectura addidi. B طخفة. Probe

distinguatur a طخفة in via Baçrensi ad Mekkam, ejus nomen quoque

طخفة a nonnullis pronuntiat. Kod. صغحة, Edr. طنجة (A), طقجة

(B), طغيجحة (C), طعجحة (D). c) Ják II, ۲۶v, 1. d) A المراب,

Kod. العراب, Edr. المراب, B om. Conject. scripsi. e) Voc. in A,

Kod s. p., Edr. سلمية (s. السلمية quocum conferri posset Ják. III,

۱۳f, 17). f) A النبال, B id. s. p., Kod. السبال, Edr. السال; cf.

Jákút IV, ۳۳v, 16 et Bekri ۵۳, ۵۶. g) Seqq. fere verbotenus

apud Hamdán ۱۳, 23 seqq. h) Katbl f. 105 v. يضم العين. i) Sic

A et Edr. (B et D); B om. cum praec. et seqq. Hamdán ۱۳f, 4

عرقنة, Jákút III, ۲۶v, 15 idem, sed v. v., 20 عرقنة. k) A وعبرا,

Edr. s. p. l) A ومهسه, Edr. بهيشه et نهيشه. m) Sic quoque

Edr., Hamd. العامرية. Jákút utrumque habet. n) A ut eodd. Edr.

ضاحك وتوضح والبقرة، قال امرؤ القيس *a*
فتوضح فالبقرة لم يعف رسها لما تساجتها من جنوب وشمال
والمجازة *b*، قال الشاعر
مقيم بالمجازة من قنونا وأهلك بالأجيفر فالثمام
٥ ووادي قران ٥٥

قري *d* البحرين

وهي الحظ والقطيف والآرة *e* وعاجر والقروي *f* وبينونة، قال النابغة
الجعدي *g*

عليهن من وحش بينونة نعاج مطائيل في ررب
١٠ والمشقر والزرة وجواقنا *h*، قال الشاعر
ما ضر أشناس *i* لا يكون له يوم جواقنا ويوم ذي قار
وسابرين *k* ودارين والغابة والشنون *l*

الطريق من اليمامة الى اليمن

من اليمامة الى الخرج *m*، ثم الى تبعة *n*، ثم الى المجازة، ثم

vid. Ják. I, ٧٩, 9 seq. Hamd. فيشان، quod etiam a Ják. memoratur.

a) Notus versus secundus Mo'allakae. b) Hoc nomen et vs. seq. in A male post القطيف والقطيف collocata sunt, itaque in Bahrain. Cf. Hamd. l.l. 20 B والنجارة. Versus autem male h. l. laudatur, suo loco est supra p. ١٤١, 1. A h. l. قنونا et بالاذيفر. c) A قنان, B القناب; vid. Hamd. l.l. 10 et Ják. in v. d) A om. Etiam Ják. in suo codice non habuisse videtur (vid. I, c.v, 9). e) A et C الآرة, B الادرة. De اارة non cogitandum est. Vid. Ibn al-Fakih ٣٠, 12. f) B والعروي. Ibn al-Fak. et Ják. l.l. om. Cf. Hamdânt ١٣٨, 7. g) Bekri ١٨٨, 2. h) B وحونته i. e. جواقنا. i) Sic quoque pronunt. in versu Agh. XVIII, f., 7 a f. k) A وسابرين, B والسابرين. Jákût habet السابور et sic rec. apud Ibn al-Fak., sed Mokadd. et Belâdh. habent ut rec., sive cum, sive sine artic. l) E solo A. m) B الخرج. Cf. Hamd. ١٤١, 22, lo., 13. n) A s. p., Kod. جمع, in B deest. Conjectura edidi.

الى البَعْدِن، ثم الى الشفق *a*، ثم الى الثور *b*، ثم الى القلج *c*،
 ثم الى الصفا، ثم الى بئر الآبار، ثم الى تَجْرَان، ثم الى
 الحصى *d*، ثم الى برانس *e*، ثم الى مَرِيح *f*، ثم الى البهجة
 ثم الى المنازل التي قد مر ذكرها في طريق الجادة الى صنعاء *g*

6 انقضى خبر التبيين

(129) سكك البريد في المملكة

تسع مائة وثلاثون سكة ونفقات السدواب واثمانها وازواق البنادرة *g*
 والفرانقين لسنة مائة الف دينار وتسعة *h* وخمسون الفا ومائة دينار *i*
 مسلك التجار اليهود الرانانية *k*

الذين يتكلمون بالعربية والفارسية والرومية والافرنجية والاندرلسية ¹⁰
 والصلبية وانهم *l* يسافرون من المشرق الى المغرب ومن المغرب الى
 المشرق براً وبحراً يجلبون *m* من المغرب للخدم والجوارى والغلمان
 والديباغ وجلود الخنز * والفراء والسيور والسيوف وبركبين *o* من فرجة
 في البحر الغربي فيخرجون بالقرما ويحملون *p* تجارتهم *q* على الظهر الى
 القلزم وبينهما خمسة *r* وعشرون فرسخاً ثم *s* يركبون البحر الشرقي ¹⁵
 من القلزم الى * الجار وجدة *t* ثم يمضون الى الهند والصين
 فيحملون من الصين المسك *u* والعود والكافور والدارصيني وغير ذلك

a) Kod. العسب، B non habet. b) A الثور، Kod. s. p., B non habet. c) A القلج، Kod. الملح، B المرح. d) Sic B et Kod.;

A الحصى. e) Sic A et B; Kod. برانس. f) B et Kod. مريح، A مريح. Vid. Ják. IV, c16, 2. g) B البريد. h) B رابعة. i) B add. واحده sic. k) A in textu الرانانية، in marg. correctum.

Prior pars hujus relationis ad finem paginae codicis، in charta agglutinata scripta est. Cf. supra p. 150، ann. a. l) B فانيم

m) B يحملون. n) B ou. o) B sine و; Makrizi I, 233, 10. p) B c. ف. q) B et Makr. تجارتهم. r) B male ins. أيام. s) B و. t) Makr. male جدة. u) B

السك.

ما يُحمل من تلك الذواحي حتى يرجعوا الى القازم ثم يحملونه الى
 القوما ثم يركبون في البحر الغربي فربما عدلوا بتجاراتهم الى
 القسطنطينية فباعوها من الروم وربما صاروا بها (130) الى ملك
 فرنجة فيبيعونها هناك، وان شاءوا حملوا تجارتهم من فرنجة في
 البحر الغربي فيخرجون بأنطاكية ويسيرون *a* على الارض ثلث مراحل
 الى الجاية ثم يركبون في الفرات الى بغداد ثم يركبون في دجلة
 الى الأبلّة * ومن الأبلّة الى عمان والسند والهند والصين كل ذلك
 متصل بعضه ببعض ^٥

فأما مسلك تجار الروس ^٥

10 و ^٥ جنس من الصقالبة فانهم يحملون جلود الخنزير وجلود الثعالب
 السود والسيوف من اقصى صقلية ^٥ الى البحر الرومي فيعشرون صاحب
 الروم، وان ^٥ ساروا في تنيس، نهر الصقالبة مروا بخمليج ^٥ مدينة
 الخنزير فيعشرون صاحبها ثم يصيرون الى بحر جرجان فيخرجون في اى
 سواحله ^٥ احبوا وقطر هذا البحر خمس مائة فسيخ وربما حملوا تجارتهم
 16 من جرجان على الابل الى بغداد ويترجم عنهم للخدم الصقالبة
 ويدعون انهم نصارى فيبذلون الجزية ^٥
 فأما مسلكهم في البر

فان الخارج منهم يخرج من الاندلس او من فرنجة فيعبر الى السويس

a) B c. و. *b*) بتجارتهم B. *c*) يحملوا بتجارتهم B. *d*) A sine
 و. *e*) A in textu الحايه، in marg. الحمايه، B et Ibn al-Fak.
 ٢٧، 18 non habent. Lectio incertissima est. In vicinia urbis Balia
 locus quaerendus videtur, ubi nunc Meskena. In vicinia jacet Abu
 Hanāya, sed nomen recens est nec cum nostro componendum.
f) A om. *g*) B التجار الروسيون. *h*) A سقلية، B صقلية، Ibn
 al-Fak. ins. فيجبعون. *i*) ملك B. Post Ibn al-Fak. addit:
 vid. ثم يجبعون في البحر الى سمكوش اليهود ثم يحولون الى الصقالبة
 ibi ٢٧. ann. a. *k*) B ins. شاوروا et mox habet. *l*) Tanaïs,
 A نيس، B s. p. sive نيسى. Ibn al-Fak. nomen non habet. *m*) B
 et Ibn al-Fak. بخمليج، A بخمليج. *n*) B السواحل.

الاقصى فيصير الى طَنْجَة *a* ثم الى افريقية ثم الى مصر ثم الى الرملة
 * ثم الى دمشق *b* ثم الى الكوفة ثم الى بغداد ثم الى البصرة ثم الى
 الاعزاز ثم الى فارس ثم الى كرمان ثم الى (181) السند ثم الى الهند
 ثم الى الصين، وربما اخذوا خلف رومية *c* في بلاد الصقالبة ثم الى
 خَمَلِيح *d* مدينة الخزر ثم في *e* بحر جرجان ثم الى بلخ وما *f* وراء *e*
 النهر ثم الى وَرْت تُغْرُور ثم الى الصين *h*
 وقسمت *h* الارض المعهورة على اربعة اقسام

فمنها اُرُوغِي *i* وفيها الاندلس وانصالب *k* والروم وفرنجية وطَنْجَة *l*
 والى حد مصر، وُلَيْبِيَة *m* وفيها مصر والقلم والحبشة والبربر *n* وما
 والاعا والبحر الجنوبي وليس في هذه البلاده خنزير بري ولا ايل ولا *o*
 غير ولا تيبوس *p*، وَاثِيُوِيَا *q* وفيها تهامة واليمن والسند والهند
 والصين، واسْقُوِيَا *r* وفيها اَرْمِيْنِيَة وخراسان والتُّرْك والخَزْر *s*
 ومن عجائب الارض *t*

نار بسقليّة *u* وباندلس وبالهند تشتعل في حجارة ان رام احد ان *v*

a) Hic in A signum est aliquid excidisse, sed nihil in marg.
 exstat. b) A om. c) A رومية, B ارمينية (pro quo Reinaud,
Introd. LIX, proposuit الامنية *Allemagne*). d) A خَمَلِيح, B
 = وَرْت *g*, B s. p. Pro ما *f*. e) الى *c*. خَمَلِيح. f) الى *c*.
 ورت *g*, B s. p. Pro المعورة, C. قسمة. B non habet. h) B اورت
 ا. اورت. i) B اُرُوغِي et om. و seq. k) وانصالب *B*. l) In A
 spatium album post طَنْجَة. Apud Ibn al-Fakih 4 ann. *i* male
 distinxi. Pro الى *B, C* et Ibn al-Fak. *m*. n) In
 opere الزنج II Cap. 1 (cod. Robertson Smith f. 10 r.)
 واسبوسا *A*. تيبس *p*. هذا البحر *C*. o) *C* male
 وادبينا. Est haec الشرقية Hamdani 42, 7. Apud B et Ibn
 al-Fak. nomen deest, ideoque minus recte الجسر الجنوبي pro una
 parte accepi. Deinde *B* منها. *r* اسقونيا *B* et sic primum in
 A, deinde punctum erasum est. C اسقونيا 43. Dimaschi
 واللدنيا قسمة غيسر هذه القسمة *s*. ومنها *B*.
 t) *C* البر. u) *B* hoc et sequens sine *b*. v) *B* om.

يأكل منها شعلة *a* تتقد،^a وإنه ليس بسقاية النمل الكبار
الذى يسمى *b* فرسانا ولا في بلاد قرطبة *c* قردة لكثرة السباع بها ^٥
وفي بلاد الروم على بحر الخزر بلاد تدعى المستطلة *d* المطر بها دائم
الشتاء والصيف لا يقدر أهلها على ديلس زرعهم *e* وتذريتها وأما
^٦ فيجمعونها في البيوت في السنبل فيخرجون *f* منها بقدر حاجتهم
فيفركونه بالأيدي (132) ثم يطحن ويخبز، وفي بلادهم بواة كثيرة
في كثرة الغيران عندنا أما في *g* تطيع *g* وليس يقدر *h* مع كثرتها
على اتخاذ الدجاج ^٥

وأهل الحجاز واليمن يبطنون الصيف كله ويخصبون *k* في الشتاء
¹⁰ فطهر صنعاه وما والأعالي حزينان وتموز وآب *m* وبعض أيلول من الزوال
السى المغرب يلقي الرجل الرجل نصف النهار فيكلمه فيقول عجل
قبل الغيث لانه لا بد من المطر في هذه الأيام ^٥

ومن العجائب بيتان وجدا بالاندلس عند فتحها في مدينة الملوك ^٥
ففتح احد البيتين وهو بيت الملوك فوجد فيه اربعة *p* وعشرون تاجا
¹⁵ عدة *q* ملوكهم لا يدري ما قيمة التاج منها وعلى كل تاج اسم صاحبه
ومبلغ سنه *r*، وكم ملك من السنين ووجد في هذا البيت مائة *s*
سليمان بن داود عليهما السلام، * ووجد على البيت الآخر اربعة

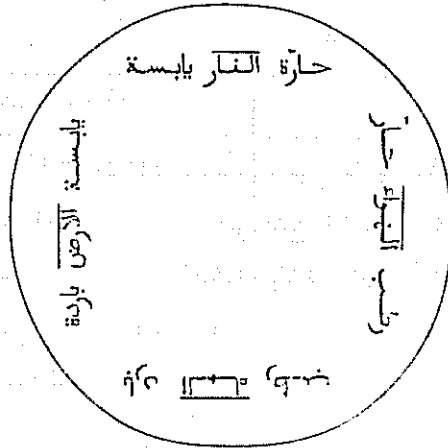
a) بلاد قرطبة B، قرظيه A. التي تسمى C *b*). ينفذ B. C ut rec. *d*) Sic codd.; Kazw. II, 37, المستطيلة ut Ibn Rosteh f. 90 v. *e*) ديلس زرعهم B. In A litterae و fere perierunt; C زرعهم Kazw. ديلس بيادرم. Ibn R. ut rec. *f*) B o. *g*) Kazw. hinc seclt رخوة ولكنها ضعيفة رخوة. *h*) Ibn R. يقدر. *i*) B ويخصبون C، ولا يبطنون B *k*). أخذ. *l*) B. في. *m*) Locum laudavit Berúni Chron. 2fo, 17 sq. *n*) C ins.

ووجد (ووجدنا superinscr.) بالاندلس بيتين عند فتحها C *o*). على *p*) C. *q*) C عدد. *r*) B (فتحنا superinscr.) مدينة الملوك et C سنه. *s*) B ins. تلو مائة. *t*) B, C, Ibn al-Fak. 83, 1 et Ibn R. وعلى.

وعشرون قفلا كان *a* كلِّها ملك واحد منهم زاد عليه قفلا ولا يدرون ما في البيت حتى *b* ملك لُدْرِيْفٌ *c* وهو آخر ماووكم فقال لا بدَّ لي من ان اعرف ما في هذا البيت وتوهم ان فيه مالا وجوهرًا فاجتمعت اليه الاساقفة والشمامسة فاعظموا *d* ذلك عليه وسألوه ان يأخذ بما فعلت الملوك قبله فأبى إلا ان (133) يفاحه فقالوا انظر ما يخطر على *e* بالك من مل تراه فيه فنحن نجعله لك وندفعه اليك ولا تفتحه شعصام^١ وفتح الباب فاذا في البيت تصاوير العرب على خيريليم^٢ بهائمهم^٣ ونعالهم^٤ وقسيهم^٥ ونبلهم^٦ فدخلت العرب بلدم في السنة التي فتح فيها ذلك الباب ^٥

ووجد قُتَيْبَةَ بن مسلم بمدينة تدعى بِيَكْنَد قدورا عظاما يصعد 10

اليها بسلايم ^٥

ومعه *h* دائرة صورتها للحكام على شكل الدنيا واظهروا للعيان ان الله تعالى بلطف تدبيره جعل تمازج هذه الطبائع الاربع من اطرافها

a) Iidem om. excepto *C*. *b*) *B* et *C* فلما et mox *c*) *A* ادريف, Kazw. II, ٣٦٧ لُدْرِيْفٌ *C*, Ibn al-Fak. et Ibn R. ut rec. Supra p. ١, 6 لُوْدْرِيْفٌ *d*) *B* et *C* c. و. *e*) خيليم *f*) *B* وخبيليم *C* et Ibn R. om. *g*) *B* add. وسلاحهم. Deinde habet *h*) تدخل *i*) *Tantum B* haec habet, nec auctori tribuenda videntur. *i*) Cod. s. p.

وحواشيتها التي تشاكل بعضها بعضا كامتزاج الحَرِّ بالحَرِّ والبرد بالبرد على ما في هذا الشكل حتى خلف منها هذا العالم مع ما بينهما من التصادم والتضاد^a

الحمد لله كثيرا	وعليه توكلت
٥ جميع ما في هذا الربع حار رطب طبع <i>b</i> الهواء والدم والربيع والصبا وله المشرق <i>e</i> وريحه الجنوب وساعته الاولى والثانية والثالثة ومن قوى البدن القوة الطبيعية الهاضمة ومن ١٥ المذاقات للحلاوة ومن الكواكب القمر والزهرة ومن البروج الحمل والثور والجوزاء <i>h</i>	جميع ما في هذا الربع حار يابس طبع النار والمرة الصفراء والصفير والشباب <i>f</i> والقيمن <i>g</i> وريحه الصبا وساعته الرابعة والخامسة والسادسة ومن قوى البدن القوة النفسانية والحيوانية ومن المذاقات المرارة ومن الكواكب المريخ والشمس ومن البروج السرطان والاسد والسنبلة <i>h</i>
بالد الاستعانة	واليه الرغبة
١٥ جميع ما في هذا الربع بارد ورطب طبع الماء والبلغم والشتاء والكبير والمغرب وريحه الدبور وساعته العاشرة والحادية عشرة والثانية عشرة ومن المذاقات ما اشبه الملح ومن الكواكب المشتري وعطارد ومن البروج الجدى ٢٥ والدلو والحوت ومن القوى الدافعة <i>i</i>	جميع ما في هذا الربع بارد يابس طبع الارض والمرة السوداء والحريف والاكتنهال والحجرى <i>h</i> وريحه الشمال وساعته السابعة والثامنة والتاسعة ومن القوى الماسكة ومن المذاقات القابضة <i>i</i> ومن الكواكب زحل ومن البروج الميزان والعقرب والنقوس <i>h</i>

a) In circulo codex male habet *باردة الارض et يابسة النار حارة*
 يابسة. b) Addidi. c) Correx e Mas'ûdi IV, 2. Cod. القيمن.
 d) Haec est pars secunda. e) Cod. الل. f) Cod. s. p. g) Cod.
 والمشرق. Correx e Mas'ûdi. Haec est pars tertia. h) Cod. والجدى
 Mas. والجدى. i) Mas. العفص.

ومن عجائب البنيان

الهرمان بمصر سمك كل واحد منهما اربع مائة ذراع كلما ارتفع دق
 واما رخام وممرم والطول اربع مائة ذراع في عرض اربع مائة ذراع * بذراع
 الملك a مكتوب عليهما بالسند كتل سحر وكتل عجيب b من الطب
 والنجوم c ويقال والله اعلم انها من بناء * بطليموس القلوزي d الملك e
 ومكتوب عليهما اني بنيتهما فن * كان يدعى f قوة في ملكه فابهدمها
 فان الهدم ايسر من البناء f واذا خراج الدنيا لا يقوم بهدمها
 قال g والى جانب الهرمين عشرة اعرام اصغر منهما كالتفحذنى امباويل
 ابن يزيد الهلبي كاتب لؤلؤ غلام ابن طولون قال خرجنا مع ابن
 عبد الله الواسطي كاتب احمد بن طولون الى هرم من الاعرام الصغار 10
 ومعنا فعلة فوجدنا مقدار سطحه مئتين عشرة ابعرة فنقدم بقلعه
 فنقلع الساف h (134) الابل من حجارة فانضى الى رمل مكسر ثم قلع
 الساف الثاني فانضى الى الساف الثالث وفيه كوى منقورة فنقلع الساف
 الثالث فنزل الى صحن يكون مقداره اربعين i ذراعا في اربعين ذراعا
 وفيه اربع نيبخات h قبليّة وشرقيّة وغربيّة وجنوبيّة وفي مسدودة 15
 بابواب شبه حبات i حجارة فتفحنا الشرقيّة فوجدنا فيها جرة جزع لها
 رأس جزع على صورة خنزير ملوثة مومياء وتفحنا الغربيّة والجنوبيّة
 فوجدنا في كل واحد مثل ما وجدنا في الشرقيّة الا ان صور رؤس
 الجرار مختلف وكان في الصحن ثلاثمائة وستون تمثالا على صور الناس

a) Ab alia manu in A inter lineas additum. Makr. I, 11^f, 11
 بالذراع الهاشمي 110, 1. b) Ibn al-Fak. 11, 11 et Ibn
 R. عجيب. B, C et Makr. I, 11^f, 4 (ubi باليد pro بالسند) quoquo
 ut rec. c) B التعاريف. Ceteri non habent. d) A s. p., ceteri
 non habent. Cf. ann. ad Hamdani 18, 15. e) C et Ibn R. احدى;

f) Ibn R. ins. تفحذروا ذلك. Makr. فاعتبر
 B et Makr. om. كان. g) Haece et quae sequuntur in
 solo A sunt. h) Fere periit vocab. i) Cod. اربعون. k) Cod.
 النيبخات، infra المسححات. l) Cod. s. p.

شبيهة بالمكفرة ^a ثم فاحت النيسخاتجة القبلية فوجدنا فيها جُزئاً من
 حاجر اصمّ اسود مطبق بمثله فعالجنا فتحه فكان مسدوداً برصاص
 فأوتدنا عليه حتى ذاب الرصاص وفخناه فاذا فيه شيخ ميت وتحت
 رأسه لوح من جَزَع ابيض وقد صدّعه النار التي اوتدنا على اللجن
^٥ ولوحت اثواباً كنت على الميت فأخذنا اللوح وألغناه ^٥ فوجدنا في
 جانب منه صورتين من ذهب احداهما صورة رجل بيده حية
 والاخرى صورة رجل على حمار بيده عكاز وفي الجانب الآخر صورة رجل
 على ناقه بيده قضيب فأخذنا ذلك اجمع وصرنا به الى احمد بن
 طليون فدا بصانع فألف اللوح (195) وأجمعنا على ان الصور موسى
 10 وعيسى ومحمد صلى الله عليهم اجمعين وأخذ احدي للجرار واعطى
 ابا عبد الله اللاتب جرّة واحدة واعطاني واحدة فصرت بها الى منزلي
 فاخذت عوداً فحرّكت الميمياء الذي فيها فجعل ينتنفس بشيء فلم
 ازل احتاله حتى اخرجته فاذا هو حواشي ^٥ ثياب تدرج بعضها الى
 بعض فجعلت انشرها حتى انتهيت الى قطعة من جلد ثور كانت
 15 تلك الحواشي ملفوفة عليها فنشرتها فلما بلغت الى آخرها نقطت منها
 نقطة دم فلا ادري ما كان ذلك والله اعلم ^٥
 وبناء رومية ^c والاسكندرية يقال ^d انها بنيت في ثلثمائة سنة ^e
 وان اهلها مكثوا سبعين سنة لا يمشون فيها بالنهار الا بخيرق سود
 مخافة على ابصارهم من شدة بياض حيطانها ومنازلها العجيبة على
 20 سرطان من زجاج في الحجر، وكان ^f فيها سوى اهلها ستمائة الف
 من اليهود خوفاً ^g لاعلها ^٥

a) Cod. s. p. b) Cod. احد. c) A ut solet, Ibn Ijās
 من محاسن مدن الدنيا Cod. 741 p. 138 nomine Ibn Khord. d) B et C
 اربع مدائن مدينة رومية الكبرى ومدينة القسطنطينية العظمى
 ومدينة الاسكندرية ومدينة دمشق e) Ibn Ijās
 nomine Ibn Khord. addit: وثلاثمائة سنة وخربت ثلثمائة سنة
 Cf. locos laud. ad Ibn al-Fakih v. k. f) B et C واند كان g) B
 دخول C، حول.

ومن ثم مدينة فرعون *a* التي كان *b* ينزلها وأتخذ لها سبعين باباً
وجعل حيطان المدينة بالحديد والبرص وفيها كانت الانهار التي تجري
من *d* تحت سريره وفي أربعة *e*

(136) وملعب فامية *e* وتدمر وبعلبك وند ويا ب جبرون *f*

واسطوانتان *g* بعين شمس من ارض *h* مصر من بقايا اساطين *i* كانت
هناك في رأس كل اسطوانة طوق من نحاس يقطر من احداهما *k* ماء
من تحت الطوق الى نصف الاسطوانة لا يجازه ولا ينقطع قطره * في
ليل ولا نهار *m* فتتعد من الاسطوانة اخضر رطب ولا يصل الماء الى
الارض وهو من بناء عوشتهك *n*

وقلعة سوس الاعزاز وفي قلعة ثرى قلعة ومثلها على بنائها قلعة ¹⁰
السوس الاقصى وهاه ايضا من بناء عوشتهك *p*

والرزم *q* تقول ما *r* من بناء بالحجارة *s* ابهى من كنيسة السرها ولا

a) Inter lineas in A additur عليه لعنة الله عليه. B et C seqq. non habent. Vid. quoque Makr. I, ١٣٤ ult. seq. et Ibn al-Fak. ٧٣, 9. Ibn Ijās (apud Arnold *Chrest.* p. 60) plura nomine nostri de hac urbe habet. b) A كانت. c) Makr. add. من حديد. d) A om. e) A فامية, B اتمته, C قامة. Cf. Ibn al-Fak. ٧٤, 7. E seqq. in B tantum corrupte inveniuntur وتدمر حبرون. C om. ولد. f) C add. بدمشق. g) Codd. (quoque Makr. I, ١٣٠) واسطوانتين (B h. l. e. pro s). h) B ارض. i) B الشياطين. k) A et C احداهما ut quoque Ibn al-Fak. ٧٣, 1 et Ibn R.; B احداهما. l) In A inter lineas additur عمه sed non perspicue scriptum. m) Sic A; ceteri omnes نهارا ولا ليلا. n) Hic et mox A عوشتهك, B عوشتهك, C et Ibn al-Fak. عوشتهك, ut vulgo scribitur, Makr. اوشتهك. o) B ووعو. p) Hic in C sequitur: ومبر اصبتان ميمتي على مثل. q) Apud Ibn R. f 95 r. praecedit قال محمد بن موسى المنجم من بناء Pro. من على وجد الارض. r) C ins. من بناء B et quoque in seqq. بناء pro بيمى. s) A الحجارة, ceteri ut rec.

بناؤه بالحشب ابهى من كنيسة مَنيج لانها بطاقت من خشب العناب
ولا بناؤه بالرخام ابهى من قُسيان *a* أنطاكية ولا بناؤه *بطاقت الحجارة *b*
ابهى من كنيسة حمص، وانا اقول *c* ما *d* بناؤه بالجص والآجر ابهى
من ايوان كسرى بالمداين قال البحتري *e*

f وَكَانَ الْاِيْوَانَ مِنْ عَجَبِ الصَّنْعَةِ جُوبًا *f* فِي جَنْبِ ارْعَنَ جَلَسَ
مُشْتَاخِرًا تَعْلُو لَهُ شُرُفَاتٌ رُفِعَتْ فِي رُؤُوسِ رَضْوَى وَقُدْسِ
لَيْسَ يُبْدَى أَصْنَعُ اَنْسَ لِيَجْنَ سَكَنُوهُ *g* اَمْ صُنْعُ جِنِّ لَانِسِ
(137) وَخَوَّرَتْ *h* بِهَرَامٍ جُورٍ بِالْوَفَةِ قَالَ الشَّاعِرُ

وَبَنَتْ مَجْدَهَا قَبَائِلُ؛ قَطَطَا نَ وَأَقْوَالَهَا بِبَهْرَامٍ جُورِ
i 10 وَيَايَوَانِهِ الْخَوَّرَتْ فِيهِمْ عَرَفُوا رَسْمَ *k* مُلْكِيهِمْ وَالسَّيْدِي
ولا بناؤه بالحجارة احكم ولا ابهى من شانروان تُسْتَرُ لانه بالصخر
واعمدة الحديد *m* وملاط *n* الرصاص *o*

وجوبه شيداز هو *p* نقره في الجبل، ورتم ياجوج وماجوج *q*

صفة سد ياجوج وماجوج

r 16 فَحَدَّثَنِي *q* سَلَامُ التُّرْجَمَانِ اِنْ الْوَائِقَ بِاللَّهِ لَبَا رَأَى فِي مَنَامِهِ *r* كَانِ
السَّدُ الَّذِي بَنَاهُ ذُو الْقَرْنَيْنِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ * قَدْ انْفَتَحَ *s*
فطلب رجلا يخرجهم الى الموضع فيستخبر خبره فقال اشْتَسَ *t* ما هاعنا

a) A قسيان. *b*) B بالحجارة ut quoque codd. Ibn al-Fak. et Ibn R. (qui addit ايضا). *c*) In B praec. قال ابو القسم. Seqq. in A ut versus scribuntur. *d*) B et C ins. من. Ibn al-Fak. ٢١٢, 18 ut rec.

e) Diwân I, p. ١٠٦. *f*) Jâk. I, ٢٢٨, 6 جُوبٌ. *g*) Id. 14 صنعوه. *h*) In B exidit ut quoque جُور. *i*) B qui hos versiculos quoque habet او ايل. *k*) B رشد. *l*) بالحجارة. *m*) Ibn R. ins. منصوبة. *n*) وصوره. *o*) وحوى. *p*) C et Ibn R. مكان يشبه الغار فيه عين ماء تجرى ٢٠٣, 5. *q*) B و. *r*) قال ابو القسم حدثني B والنوم; C, Mokadd. ٣٦٢ et Jâk. III, ٥٦ ائمنام, Ibn R. f 172 om. *s*) مفتوحا, مفتوح B. In seqq. hi et alii textum breviorum habent, notabo tantum varias lectiones alicujus ponderis. *t*) A اشتاس.

احد يصلح الا سلام الترجمان وكان يتكلم بثلاثين لساناً، قال فدعا
 في الوثائق وتلا اريد ان يخرج الى السد حتى تعالينه وتجيبني بحبره^a
 وضمت الي خمسين رجلاً شباب اقرباء ووصلني خمسة آلاف دينار
 واعطاني ديته عشرة آلاف درهم وامر فأعطى كل رجل من الخمسين
 * الف درهم^b ورزق سنة وامر ان يهيأ للرجال اللبابيد وتغشى بالاديم^c
 واستعمل لهم الاستبانات بالفراء والركب للشب واعطاني مائتي بغل
 لحمل الزاد والماء فشخصنا (188) من سر من رأى بكتاب من الوثائق
 بالذ الى احمق بن اسماعيل صاحب ارمينية وعو بتغليس في انفاذنا
 وكتب لنا اسحاق الى صاحب السوير وكتب لنا صاحب السوير الى
 ملك اللان وكتب لنا ملك اللان الى فيلان شاه وكتب لنا فيلان شاه^d
 الى طرخان ملك الخزر فاتنا عند ملك الخزر يوماً وليلة حتى وجه^e
 معنا خمسة ادلاء فسرنا من عنده ستة وعشرين يوماً فانتهينا^f الى
 ارض سواد منتنة الرائحة وكنا قد تزودنا قبل دخولها * خلا نشمه^g
 من الرائحة المنكرة^h فسرنا فيها عشرة ايام، ثم صرنا الى مدن
 خراب فسرنا فيها عشرينⁱ يوماً فسالنا عن حال تلك المدن فخبرتنا^j
 انها المدن التي كان ياجوج وماجوج ينتظرنها فخربوها، ثم صرنا^k
 الى حصن بالقرب من الجبل الذي في شعبة منه السد وفي تلك

a) وكان الوثائق وجه محمد بن موسى الخوارزمي Mok. hic ins.
 b) ديته C. وضمت اليه Deinde male. المنجم الى طرخان ملك الخزر.
 c) B. والخلف. d) B. خمسة et mox بوجه. e) Ibn R. f 170 r. ins.
 Edr. II, 417 textus sec. Nowairi Cod. Lugd. 273 p. 97 seq. بسعد.
 f) B, C et alii صرنا يوماً في تخوم بلاد بساجرت. g) Ibn R. شيبا
 نشمه خوفاً شيبا نشمه ينفع. h) B, C et alii المكرة. i) B, C et alii
 عشرين. j) B, C et alii حصن Pro. وذلك في ستة ايام. k) Edr. add.
 حصن C et Ják. sed in C mox حصن et Ják. deinde nonnullis verbis
 additis correxit. l) A om. Inserendum esse patet quia cod. شعبه

الحصون قوم ينكلمون بالعربية والفارسية ^a مسلمين يقرءون القرآن لهم
 كتاتيب ومساجد فسألونا ^b من اين اقبلنا فاجبرناهم انا رسل امير
 المؤمنين ^c فاقبلوا يتعجبون ويقولون امير المؤمنين فنقول نعم فقالوا
 شيخ ^d عوام شاب فقلنا شاب فاجبوا ايضا فقالوا اين يكون فقلنا
^e بالعراق في مدينة يقال لها سر من رأى فقالوا ما سمعنا بهذا
 قط ^f، وبين كل حصن من تلك الحصون الى الحصن الآخر فرسخ
 الى فرسخين اقل واكثر، ثم صرنا (139) الى مدينة يقال لها ايكنة ^g
 تربيعها ^h عشرة فراسخ ولها ابواب حديد يرسل الابواب من فوقها
 وفيها مزارع وارجاء داخل المدينة وفي التى كان ينزلها ذو القرنين
¹⁰ بعسكره بينها وبين السد مسيرة ثلاثة ايام ⁱ وبينها وبين السد
 حصون وقرى حتى تصير الى السد * في اليوم الثالث، وهو جبل
 مستدير ذكروا ان ياجوج وماجوج فيه وهما صنغان ذكروا ان ياجوج
 اطول من ماجوج ويكون طول احدهم ما بين ذراع الى ذراع ونصف
 واقل واكثر، ثم صرنا الى جبل عال عليه حصن ^m والسد الذى بناه

(Edr. sine شعبه). B habet ut rec., ceteri شعب. Apud omnes
 الذى الذى ponitur post (A et Edr. exceptis).

a) Edr. ins. ملكها خاتان (بن) ادكش واعلمها. b) B ins. عن حالنا و. c) Edr. add. باله. d) شيخ B. e) B et C فتعجبوا. f) Edr. h. l. habet quae incolae narraverunt
 de sua conversione ad Islamum. Seqq. ad جبل الى in solo. g) Cod. s. p. Voc. conj. apposui. Nam videtur esse Igu, ho-
 diernum Hami (Richtshofen I, 540). h) Cod. بربعه. i) Charta
 agglutinata prohibet efficere utrum olim و له scriptum fuerit (cf.
 نربيعه), an post ولها و exciderit numerus portarum. Superest enim
 l) Sie cod., sed Edr. فسرنا عن المدينة نحو من فرسخين. Con-
 jectura supplevi, in codice post السد est signum aliquid omis-
 sisse, sed margo lacera est. m) B, C et ceteri جبل املس
 ليس، حصن، sed Jâk. Mokadd. habent حصن، ليس عليه خضراء
 واذا جبل مقطوع بواد عرضه Pro seqq. iidem عليه من النبات شىء
 (مقدار. Ibn R. add. مائة وخمسون ذراعاً واذا عضادتان مبنيتان

ذو القرنين ^٩ وفتح *a* بين جبلي عرضة مئتا ذراع وهو الطريق الذي يخرجون منه فيتفرقون في الارض فحفر اساسه ثلاثين ذراعا الى اسفل وبناه بالحديد والنحاس حتى * ساقه الى *b* وجه الارض ثم رفع عضدتين ما يلي للجبل من جنبتى الفتح عرض كل عضادة خمس عشرة وعشرون ذراعا * في سمك خمسين ذراعا *d* الظاهر من تحتها عشر ذراع خارج البناء وكأه بناء *f* بلبن من حديد مغيب في نحاس تكون اللبنة ذراعا ونصفا في ذراع ونصف في سمك * اربع اصابع *g* ودروند حديد طوله على العضادتين طوله مائة *h* وعشرون ذراعا قد ركب على العضادتين على كل واحدة بمقدار عشر الذراع في عرض خمس الذراع وثوب الدروند (140) بناءً بذلك اللبن الحديد في النحاس الى رأس ¹⁰ الجبل وارتفاعه مد البصر يكون البناء فوق الدروند نحو من ستين ذراعا وثوب ذلك شرف حديد في طرف كل شرفة قرنتان تنشئ كل واحدة منهما على الاخرى *i* طول كل شرفة خمس الذراع في عرض اربع ذراع وعليه سبع وثلاثون شرفة ^{١١} واذا *j* باب حديد مصراعين ^{١٢}

(نحس بعصادتين مبينيتين Ibn R.) ما يلي للجبل من جنبى الوادى ما يلي *C*، جنبتي *B* et Ibn al-Fak. عرض السج

a) In marg. هو الوادى. *b*) *A* وجه et ساقى superscriptum est. *c*) *A* خمسة ut saepius in seqq. talia vitia occurrunt. *d*) Haec apud *B*, *C*, et alios (excepto Ibn R.) inepto loco inserita sunt. *e*) *C* et ceteri تحتها; *B* tantum منها. *f*) Mokadd. et Jäk. ممبى، *B* om. habens ذلك وثل ذلك *g*) Ibn R. شبر. Ceteri haec inde a *alio* loco habent; h. l. addunt ذراعا خمسين. Deinde iidem *h*) *A* والدروند للعتبة العليا. In Edr. additur explic. واذا دروند add. وسمه eum signo delendi. *i*) Edr. ins. المغيب Dimaschki قرنتان ينشئ (قد شد Ibn R. ينشئ *B* et Mok. المغبوسة *k*) *C* et ceteri (*B* et Mok. صاحبها (sic). Seqq. ad *l*) *Abu* Hämid al-Andalosi Cod. Havn. 92 f. 11 وبين العضادتين. *m*) *B* مصراعان، *C* et Jäk. ceteri ut rec.

معلّقين *a* عرض كلّ مصراع خمسون *b* ذراعاً في ارتفاع * خمس وسبعين *c* ذراعاً في فسخ خمس اذرع وثأمتناها *d* في دَوّارة على قدر الدرند * لا يدخل من الباب ولا من الجبل ريج كأنه خُلق خلقة *e* وعلى الباب قفل طوله سبع اذرع في غلظ *f* باع في الاستدارة * والقفل لا يجتصنه *g* رجلان *e* وارتفاع القفل من الارض خمس وعشرون ذراعاً وضوى القفل بقدر خمس اذرع غلّف طوله اكثر من طول القفل وقيضه كدُّ واحد *g* منهما ذراعان وعلى الغلق مفتاح معلّف طوله ذراع ونصف وله اثنتا عشرة دندانكة *h* كلّ دندانكة * في صفة تستجّ الهوايين *i* * واستدارة المفتاح اربعة اشبار *e* معلّف في سلسلة * ملحومة بالباب *e* طولها ثمانى اذرع في استدارة اربعة اشبار والحلقة التى فيها السلسلة مثل حلقة النمنجنيق وعتبة الباب عرضها *k* عشر اذرع فى بسط *l* مائة ذراع سوى ما تحت العصادتين والظاهر منها خمس اذرع (141) وهذه الذراع كلّها *m* بالذراع السوداء *n*، ومع الباب حصنان * يكون كلّ واحد منهما مائتى ذراع فى مائتى ذراع وعلى باب هذين الحصنين

a) A s. p., B et Ibn R. ut rec.; ceteri مغلقين. *b*) Ibn al-Fák. et Ják. ستون. *c*) C, Mok. et Ibn al-Fák. خمسين, Ják. سبعين. B et Edr. non habent. *d*) B وثأمتناها, C وثأمتناها, Ják. ut Ják. *e*) E solo A. *f*) A عرض et mox على pro فى. Recepti lectionem ceterorum, quia haec in charta agglutinata scripta sunt et post in hac charta فى partim superesse videtur. *g*) B واحدة quod vitium irrepsit Mokadd. l. l. ult. *h*) C دندانجه, Edrisi دندانجه. *i*) B (corrupte), C et Ibn R. ما يكون من كدستجّ اعظم ما يكون من كدستجّ; Ibn al-Fák. كدستجّ. Mokadd. id., sed كيد pro كيد. الهوايين. Edr. الهوايين, Ják. Post عتية عتية. *k*) B, C et Mok. om., Ják. السغلى. Edr. ins. عتية عتية. *l*) Mokadd. وهذا الذراع كله *m*) B ut Ják. وهذا الذراع كله. Mok. وهذا الذراع كله. *n*) B بالذراع السوداء, Mok. وهذا الذراع السوداء. Edr. بالذراع السوداء. *o*) A (in charta agglutinata). Omnes (A excepto) hanc pericopem ponunt infra post وبالقرب الخ.

شجرتان وبين الحصنين عين عذبة *a* وفي احد الحصنين آلة البناء التي بُني بها *b* السد من القدور للحديد والمغارف للحديد على كل ديكدان *d* اربع *e* قدور مثل *f* قدور الصابون وهناك بقية من اللبن للحديد قد التزق بعضه ببعض من الصدأ، ورئيس تلك الحصون يركب في كل يوم اثنين وخميس وهم يتوارثون ذلك الباب كما يتوارث الخلفاء الثلاثة يحيى *g* راكب *h* ومعه ثلثة رجال على عنق كل رجل مرزبة ومع الباب درجة فيصعد على اعلى الدرجة فيضرب القفل ضربة في اول النهار فيسمع لهم جلبة مثل كور الزنابير ثم يخدمون فاذا كان عند الظهر ضربه اخرى ويصغى بانذنه الى الباب فتكون جليتهم في الثانية اشد من الاولى ثم يخدمون فاذا كان وقت العصر 10 ضرب ضربة اخرى فيصاحبون مثل ذلك ثم يتعد الى مغيب الشمس ثم ينصرف الغرض في قرح القفل ان يسمع من وراء الباب فيعلموا ان هناك حفظة ويعلم هؤلاء ان هاولئك *h* لم يحدثوا في الباب

a) A sed partim in charta agglutinata وعن سبها قبة يكون

في مائتي Ceteri ut rec., nisi quod وعلى B وعلى C et Mokadd. desideratur. Pro باب وعلى Ják. وعلى باقى *b*) A, C et Mokadd. والديكدانات. *c*) Ibn R. ins. الذى -- عليه Ibn R. الذى -- به *d*) C دكان B دكانان *e*) A واربعة C *f*) B ins. من اكب ما يكون من *g*) A راكب *h*) B, C ورئيس تلك الحصون يركب في (B om.) كل جمعة في عشرة فوارس مع كل فارس مرزبة (ارزبة Edr.) من (B, Mok. et Ják. om.) حديد في كل واحدة (مرزبة B) خمسون امعاء (Edr. ap. Now.) خمسة امعاء; منا B) فيضرب القفل (والباب. Ibn al-Fak. et Ják. ins.) بتلك المرزبات (الارزبات Edr.) في كل يوم (كل رجل Mokadd. B om.; et Ják. منم) ثلاث ضربات (مرات Ibn R. et Ibn al-Fak.) لسمع من وراء الباب (من ورائه B) الصوت فيعلموا (فيعلمون B, C et Ják.) ان هناك حفظة ويعلم هؤلاء ان اولئك الخ

حدثنا^a، وبالقراب من هذا الموضع حصن كبير يكون عشرة فراسخ
 في عشرة فراسخ تكسيه مائة فرسخ، قال سلام، فقلت لمن كان
 بالحصنة من أهل الحصون (142) هل عاب من هذا الباب شيء قط
 قتلوا ما فيه إلا هذا الشق والشق كان بالعرض مثل الخيط دقيق
 5 فقلت محشون عليه شيئا فقاتوا لا إن هذا الباب ثخنه خمس أذرع
 بذراع الاسكندر يكون ذراعاً ونصفاً بالاسود كذراع واحدة من
 ذراع الاسكندر قال فذويت واخرجت من حقي سكيناً فحككت موضع
 الشق فاخرج منه مقدار نصف درهم واشدته في منديل لأربه النوائف
 بالله، وعلى فرد مصراع الباب اليمين في اعلاه مكتوب بالحديد
 10 باللسان الأول فإذا جاء وعد ربي جعله دكاء وكان وعد ربي حقا
 وننظر الى البناية واكثره مخطط ساف اصفر من نحاس وساف اسود
 من حديد، وفي الجبل^h محفور الموضع الذي صب فيه الابواب
 وموضع القدر التي كان يخلط فيها النحاس والموضع الذي كان
 يغلي فيه الرصاص والنحاس وقدر شبيهة بالصفير لكل قدر ثلث
 15 عري فيها السلاسل والكلايب التي كان يمد بها النحاس الى فوق
 السور، وسألنا من هناك هل رأيتم من ياجوج وماجوج احدا فذكروا
 انهم رأوا مرة عددا فوق الجبل^h فهبت ريح سوداء فالتفت الى جانبهم
 * وكان مقدار الرجل في رأى العين شبرا ونصفا^m، والجبل من خارج

وإذا ضرب احبابنا (ضربوا) C et Ják. احبابهم Ibn R. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins. الباب يتسمعون) فيسمعون لمن (من) Ibn R., Ibn al-Fak. et Edr.

a) Hic idem add.: Ibn R. احبابهم C et Ják. يكون فرححا في مثله Ják. مثلها I. مثلهم B b) داخل دوتيا
 احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 الباب يتسمعون) فيسمعون لمن (من) Ibn R., Ibn al-Fak. et Edr. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 يكون فرححا في مثله Ják. مثلها I. مثلهم B b) داخل دوتيا احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 الباب يتسمعون) فيسمعون لمن (من) Ibn R., Ibn al-Fak. et Edr. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 يكون فرححا في مثله Ják. مثلها I. مثلهم B b) داخل دوتيا احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.
 الباب يتسمعون) فيسمعون لمن (من) Ibn R., Ibn al-Fak. et Edr. احساب الارزبات (Edr. القفل وضعوا آذانهم على) Ibn R. ins.

ليس له متن ولا سفتح ولا عليه نبات ولا حشيش ولا شجرة ولا
غير ذلك وهو جبل مُسَلَّنَطِج ^a قائم املس ابيض ⁵
(143) فلما انصرفنا اخذ الادلاء بنا الى ناحية خراسان ^b وكان الملك
يسمى اللب ^c ثم خرجنا من ذلك الموضع وصرنا الى موضع ملك يقال
له طبائرتين ^d وهو صاحب الفراج فاقمنا عندهم اياما وصرنا من ذلك ^e
الموضع حتى وردنا سمرقند في ثمانية اشهر ووردنا على اسيبشباب وعبرنا
نهر بلخ ^f ثم صرنا الى شروستة والى بخارا والى ترمذ ثم وصلنا الى
نيسابور ^g ومات من الرجال الذين كانوا معنا ومن مرض منهم في
الذهاب اثنان وعشرون رجلا من مات منهم ذن في ثيابه ومن مرض
خلفناه مريضاء في بعض القرى ومات في المرجع ^h اربعة عشر رجلا ¹⁰
فوردنا نيسابور ونحسن ⁱ اربعة عشر ^j رجلا وكان احباب الحصون زودونا ^k
ما كنا نأمله ثم صرنا الى ^l عبد الله بن طاهر فوصلني بشمانية آلاف ^k
درهم ووصل كل رجل معي بخمسة مائة درهم واجرى للفارس ^m خمسة
درام وللراجل ثلثة درام في كل يوم الى ⁿ الري ولم يسلم من البغال

a) Cod. v. p. et littera l fere evanuit. b) Omnes sic habent,
صرنا اليها حتى (Edrisio excepto) pro seqq. tantum scribentos (Edrisio excepto) ¹⁰
خرجنا خلف سمرقند بسبعة فراسخ. Sed tamen lectio (in charta
agglutinata scripta) suspecta est, nisi nonnulla exciderint, nam
requiritur locus ubi degit rex qui appellatur اللب. Edrisi II, 420
(coll. 413 et 415) primam stationem appellat لحيان (Nowairi).
Secunda apud eum est غريان (Now. عريان), forte urbs principis Tur-
carum Kharlokh quam p. 411 vocat غوران, tertia نيشجان (vers.

Jaub. طران, Now. طران), quarta طراز (Jaub. طراز, Now. طراز),
quinta طراز (Jaub. طراز, Now. طراز), deinde Samarkand. c) Cod. s. p.
d) Aut lectio falsa est, nam Jaxartes, non Oxus h. l. convenit,
aut verba بلخ وصرنا بلخ collocanda sunt. e) Cod. مريض.
f) Cod. المبحر. g) Cod. اربع عشر sed in charta aggluti-
nata. h) B et C كل زودنا كل (B رئيس). i) B ins.
العباس. j) B et C بمائة الف et sic Ibn R. et Edr. k) B
حتى بلغنا B m) وعلى الراجل et mox على الفارس.

التي كانت معنا آلا ثلاثة وعشرون بغلا^a، ووردنا سرًّا من رأي
فدخلت على الواثق فأخبرته بالقصة وأرنته للحديد الذي كنت
حككتنه من الباب فحمد الله وأمر بصدقة يُتصدَّق بها وأعطى الرجال
كُلَّ رجل ألف دينار^b، وكان وصولنا إلى السدِّ في ستة عشر شهرا
ورجعنا في اثنى عشر (144) شهرا وأيام^ه

⁶ فحدثني سالم الترجمان بجملة هذا الخبر ثم أملاه عليّ من
كتاب كان^d كتبه للواثق^e باللا^ه

ومن عجائب^f طبائع البلدان

ان من دخل^g التبت لم يزل ضاحكا مسرورا من غير سبب يعرفه
حتى يخرج منها، وان من دخل من المسلمين بلادا في آخر
الصين تدعى الشبلا^h بها الذهب الكثير استوطنها لطيبها ولم يخرج
عنها البتة، ومن اقام بالموصل حولا^{*} وجد في قوتها فضلا بينا،
ومن اقام بقصبة الاهواز حولاⁱ فتفقد عثمه وجدته ناقصا ولا^k يوجد
بها احد^{*} له وجنة^l حمراء والحمى بها دائمة^{*} وقد ذكر^m للجاحظ
ان عدَّة من قوايل الاهواز خبرته انهن ربما قبلن « المولود فيجدنهⁿ
محموما، وقد جمعت قصبة الاهواز الاثني في جبلها الطاعن في¹⁵
منزلها المطل عليها وفي بيوتها العقارب للحرارة القتالة وان الغالية
والطيب^p يتغير بها بعد شهرين وكذلك بأثناكية^q، ومن دخل
^{*} بلاد الزنج^r فلا بدَّ من ان يجرب، ومن اظالم الصوم بالمصيبة

a) Haec in solo A sunt. Pro seqq. ad أيام B, C, Ibn R. et
Edr. habent: ورجعنا (B) فرجعنا (Ibn R. et Edr. اذ سر من
رأى بعد خروجنا (عنها) Ibn R. et Edr. add. ثمانية وعشرين شهرا
b) Cod. دسرا. c) B و. In C haec non sunt. d) B om. e) A
et B الواثق f) B عجيب ut Ibn R. f. 95 r. g) C ina. المدينة

المسماة. h) B كسيلا، C الشبلا، Ibn R. السلا. Vid supra p. v., 8.
i) Haec in B desiderantur. Deinde B فيفقد، C غيفقد. k) C ولن.
l) B وجهه. m) B قال. n) C ina. الصبي. o) B فيوجدنه. p) B
et C طيب. q) B sina ب. r) C الزنج. s) B et C ادام.

في الصيف هاج به المزار الاسود *a* وربها جن، ومن سكن البَحْرَيْن
عظم طحاله قل الشاعر
ومن يسكن البَحْرَيْن يعظم طحاله ويحسد *b* بما في بطنه وهو جائع
(145) ولهم بسر يسمى المناجى *c* اذا انتبذ وشرب غير عرقه البياض *d*
حتى يصفره ومن مشى في مدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم *e*
وجد رائحة *f* طيبة عجيبة وبشيراز من ارض فارس قنعة *g* طيبة
وقلت للكاه احسن الارض مخلوطة الرى ولها السر *h* والسريان *i*،
واحسنها مصنوعة جرجان، واحسنها مفروقة *k* طبرستان، واحسنها
مستخرجة نيسابور، واحسن الارض قديمة وحديثة جنديسابور
ولها حسن انهار *l* ومرو ولها الرزيق *m* الرقيق والمجان، والغوطه *n*
ولها السوابل *n*، ومن دام فيها يأكل البصل اربعين يوما كلف

a) B et Ibn R. عاجت به المرة السوداء. *b*) Bekri MS. Schefer p. 325 ويغبط. *c*) C s. p., B المناجى، Ibn R. البانجى. Occurrit in versu apud Djawálíkí p. ٢١, 8. Bekri المناجى et sic quoque in cod. Landberg. Pro بسر idem habet بسر. *d*) B et C الثياب sed in B fere evanuit vocabulum sequens, probabiliter quod habet Ibn R. Mox B et Ibn R. يصفرعا. Bekri الثياب اصفرت الثياب (cod. Landb. شاربه); cf. quoque Kazw. II, cl. *e*) B عرقه من عرقه (شرب) *f*) A عرقا sed in charta agglutinata, B عرقا طيبا، C عرقا طيبا *g*) عرقه طيبا ومنه (sic) videtur, cf. Ibn Hauk. ٢١, 20, Ibn al-Fak. ٢٥, 1. Revera Ibn R. habet عرقا طيبا sed adjectiva in A postulant nomen fem. gen. *h*) B نغمة، C نغمة. *i*) Codd. السن ut quoque semper codd. Ibn al-Fakih ٢٢٧, 5 etc. Secutus sum Ják. et Mokadd. ٢٥٩, 3 et alibi. *j*) A والسريان، B s. p., C lac. *k*) B معروضة ut Mokadd. *l*) B quam حسن الآبان. Ibn al-Fak. احسن الانهار، C احسن الاشجار lectionem ut genuinam confirmant Mokadd. et homoeoteleuton. *m*) B الرينون. Sequens. الرقيق in solo A (s. p.). *n*) Ibn al-Fak. et Mok. الراربان. Seqq. ad وجهه ex solo A.

وجهه، وَبَصِيْبِيْنِ وِلْيَا الْهَيْمَاسِ وَالصَّيْبَرَةَ وِلْيَا مَا يَجْوِي *a* الْخَصْنَانَ،
وَالْبَصْرَةَ وِلْيَا النَّهْرَانَ *b*، وَفَارِسَ وِلْيَا شَعْبَ بَوَانَ، وَمُسْتَشْرَفَ شَهْرَزُورَ
وِيَاكْرَحَى *c*، وِلْيَا مِنْ هَاهُنَا بَسْتَانَ وَمِنْ هَاهُنَا بَسْتَانَ، وَنَهْرٌ فِي
الْمِيَانِ *d*، وَالْمِدَائِنِ وَالسُّوسِ وَتُسْتَرٌ وَفِي بَيْنِ أَرْبَعَةِ أَوْدِيَةِ نَجِيلِ
e وَالْمَشْرِقَانِ وَمَهْرُوبَانَ وَالْبَاسِيَانَ *f*، وَنَهَاؤَدَّ وَاصْفَهَانَ وَبَلْخَ، وَنَهْرَهَا
وَاجْمَعَهَا طَيِّبًا وَحَسَنًا مُسْتَشْرَفَ سَمَرْقَنْدَ مِنْ جَبَلِ السُّغْدِ *g* وَقَدْ
شَبَّهَهَا حُصَيْنُ *h* بِنِ الْمَنْذَرِ الرَّقَاشِيِّ فَقَالَ كَأَنَّهَا السَّمَاءُ لِلْخَصْرَةِ وَقَصِيرَهَا
الْكَوَاكِبُ لِلْأَشْرَاقِ، وَنَهْرَهَا الْمَجْرَةَ لِلْإِعْتِرَاضِ وَسُورَهَا الشَّمْسُ لِلْأَطْبَاقِ،
(146) وَقَالَ قُبَاذُ الْمَلِكِ أَجُودَ مَمْلَكَتِي فَكِنَّةُ الْمَدَائِنِ وَسَابِرُ وَارْجَانَ
10 وَالرِّيَّ وَنَهَاؤَدَّ وَحُلْوَانَ وَمَسْبَدَانَ ٥

وَمِنْ عَجَائِبِ اسْتِحَالَةِ الْمِيَاهِ

جَبَلٌ بِالْبَيْسِ يَنْبَعُ مِنْ قَلْبِهِ *k* مَاءٌ فَيَسِيلُ عَلَى جَانِبِهِ وَقَبْلَهُ أَنْ
يَصِلَ إِلَى الْأَرْضِ يَجْمَدُ فَيَصِيرُ هَذَا الشَّجْبَ الْيَمَانِيَّ الْأَبْيَضَ، وَوَادٍ
بِأَدْرَبِيْجَانَ يَجْرِي مَائُهُ ثُمَّ يَسْتَحْجِرُ *m* فَيَصِيرُ صَفَائِحَ صَخْرَةٍ ٥

وَمِنْ عَجَائِبِ الْجِبَالِ

16

جَبَلُ الْعَرَجِ الَّذِي بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ يَمْضِي إِلَى الشَّامِ حَتَّى
يَتَّصِلَ بَلُبْنَانَ مِنْ هَمَسَ * وَسَنِيرٍ مِنْ دِمَشْقَ *n* ثُمَّ يَمْضِي فَيَتَّصِلُ

a) B sine بحوى C، ما بحوى B، Ibn al-Fak. et Mokadd. om.

b) B, C et Ibn al-Fak. النهروان. *c*) A ويأكوحى C id. s. p., B
ويناوخا. *d*) C انهار، B haec om. *e*) B والبشركان. *f*) A والباسيان
وماهانان ونروبان. Ibn al-Fak. وماهانان ونروبان C، وماهانان ونروبان B
g) B et C الصغد. *h*) A et C حصين (B haec non habet). Cf.
Ják. III, 13^e, 19 seq. In A verba ejus versiculorum instar scripta
sunt. C partem posteriorem omisit. *i*) B عجيب. *k*) B قلبه.
l) A sine و et sic Ibn al-Fak. 14, qui minus recte correxit
فيجمد. *m*) B يستحيل. Deinde A فتصير. *n*) B om., ut Ibn
al-Fak. 9, qui vero habet 7 ut Ják. IV, 15, 15. Pro سنير
A شيزر sed in charta agglutinata.

بأنطاكية وجبال المصيصنة *a* ويسمى هناك اللكّام ويتصل بجبال ملطية
وشبساط *b* واليقلا إلى بحر الخزر وفيه الباب والابواب ويسمى هناك
القبق ٥

حجاب كسرى

وكان كسرى يُحَاجِب من خمسة وجوه يحجب عنه من قدام ⁵
من الشام من هيت، ومن قدم من الحجاز من العذيب، ومن
قدم من فارس من صريفين ^c، ومن قدم من الترك من حلوان،
ومن قدم من الخزر واللان من الباب والابواب، ويكتب باخبار ^d
ويقيمون إلى ان يردّه امره ثيم ^e

10

باب مخرج الانهار

مخرج جيحون نهر بلخ من جبال التنب وبيز بلخ والترميز
* وخساسك (147) وفي مدينة الكردان ولها قسرى وامل وعرامرى
وخرزور وخوازم حتى يصب في بحر جرجان إلى بحيرة كردن ^g
ومخرج مهران نهر السند من جبال شقنن ^h ونهر السند هو شعب

a) بجبل انطاكية والمصيصنة B. *b*) A a prima manu s. p., deinde correctum in وشبساط ut habet B. *c*) A s. p., B (ed. p. 117) نفس. Seqq. ad حلوان apud hunc desunt. *d*) B اليد خبرم ^c. *e) B s. p.; teschdid in A additur. *f*) Haec solus A habet. Pro خرزور Cod. وخرزور. Urbs خساسك vulgo اخسيسك appellatur (Istakhri ٢٩٠). Nomina الكردان et عرامرى aliunde illustrare nequeo. Suspicio autem ordinem turbatum esse et الكردان esse eandem quae كردن. *g*) Sic A; B بحيرة كردن C، يصير إلى بحر جرجان. Suspicio auctorem scripsisse بحيرة كردن (البحيرة) في lacum Aral, sic appellatam de nomine urbis كَرْدَر (Ják.) s. كَرْدَر (Tab. II, 1٢٥), deinde virum doctum hujus nominis inscientem, supereripsisse emendationem إلى شععيان B، سقبنان C، شقنن B، سقبنان A (في) بحر جرجان f. 104 شعبان، Jakúbi ٣، 3 سقبنان. Vid. supra p. ٣٧ ann. f, Add. et Em. ad Ist. ٢٦, et cf. Berúni India 1.1, 6 شقنن.*

نهر جِيْحُون *a* * واليه ينسب *b* بعض مملكة الهند يمر *d* بالمنصورة
ويصب في البحر الشرقي الكبير بعد ان تحمل منه انهار ببلاد
الهند ٥

ومخرج الفرات من قاليقلا ويمر بارض الروم ويستمد *f* من عيون
كثيرة ويصب فيه ارسناس نهر شمشاط *g* ويجي الى كسح *h* ويخرج
على ميلين من ملطية ويجي الى جبلنا حتى يبلغ الى سبيساط *k*
فيحمل من هناك السفن والاطواف ويجي حتى يبلغ السواد
فينشعب منه انهار في سواد بغداد ويصب في دجلة وبعضه يمر
في الكوفة فيخترق سوادها ثم يصب في دجلة ايضا اسفل المدائن ٥
10 ومخرج دجلة من جبال آمد وتمر بجبال السلسلة وتستمد من
عيون كثيرة من نواحي ارمينية ثم تمر ببلد ومن ثم تحمل السفن
والاطواف وتستمد من الزابيين والنهران والتراتين وتصب *m* في
البطائح * ثم تصب في دجلة الابلية *n* ثم تصب في البحر الشرقي ٥
ومخرج النهر ارمينية من قاليقلا ويمر بآران ويصب فيه نهر
15 آران ثم يمر بورتان حتى يبلغ المجمع وهو مجمع البحرين الذي

a) Alii non habent. Ar-
tic. nominis ultimi ab alia manu in charta agglutinata adscriptus
est. *b*) Cod. ut vid. والمدرا. سب. sed lectio litterarum + et
incertissima est. *c*) Cod. مملك. *d*) C وهو, apud B in وهو, apud
Ibn R. in ونهر corruptum. *e*) B بلاد, C om. habens من
وقيل ان نهر مهرا ن يخرج من جبال. In marg. C legimus:
التبت وتمتده (sic) عيون وانهار ثم يصير بالسند فيفيض ويتبطح
Post الهند in B sequitur. مثل بطائح دجلة ثم يصب في البحر
الشاش, sed nulla descriptione addita. *f*) C ويمتد. *g*) Hic
C explicit. *h*) A كنج. *i*) Locus in vicinia oppidi quaerendus
est. A حبسا s. حبسا; secutus sum Ibn al-Fak. lvo, 4 licet
lectio incertissima sit. Hic addit وعيونها. *k*) In A deest, sed est
signum omissionis et in marg. تحقف (s. p.). *l*) Voc. in B; in A
priori litterae س superscribitur. *m*) B ويصير. *n*) Addidi e B.

- ذَكَرَهُ اللهُ جَلَّ وَتَقَدَّسَ هـ فَيَجْتَمِعُ هُوَ وَالْكُرُّ وَبَيْنَهُمَا مَدِينَةُ الْبَيْلِقَانَ
 فَاذَا اجْتَمَعَا مَرَّ ا حَتَّى يَصْبَا فِي بَحْرِ جُرْجَانَ هـ
 وَمَخْرَجُ أُسَيْدُرُونَ مِنْ عِنْدِ بَابِ مَدِينَةِ سَيْسَرَ هـ وَمَخْرَجُ شَاهِرُونَ
 مِنْ طَالِقَانَ الرَّيِّ وَيَجْتَمِعَانِ فِيصْبَانِ فِي بَحْرِ جُرْجَانَ هـ
 وَمَخْرَجُ الزَّيْبِيِّينَ مِنْ جِبَالِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيَصْبَانِ فِي دَجَلَةَ يَصْبُ الْكَبِيرُ هـ
 بِالْحَدِيثَةِ وَالصَّغِيرَةِ هـ بِالسَّنِّ قَالَ ابْنُ مُقَرَّغٍ هـ
 أَنَّ الْأَذَى طَلَسَ خَنْتَارًا يَدِمْتَهُ وَمَاتَ عَبْدًا قَتِيلَ اللَّهِ بِالرَّابِ
 وَمَخْرَجُ النَّهْرَوَانَ مِنْ جِبَالِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيَسْرُ بِيَابِ صَلَوَى f وَيَسْمَى هُنَاكَ
 تَلَمَّرًا وَيَسْتَمِدُّ مِنَ الْقَوَاطِلِ فَاذَا صَارَ بِبَاجِيسْرَى سَمِيَ النَّهْرَوَانَ وَيَصْبُ
 فِي دَجَلَةَ اسْفَلَ g جَبَلٌ هـ
 وَمَخْرَجُ الْخَابُورِ مِنْ رَأْسِ الْعَيْنِ h وَيَسْتَمِدُّ مِنَ الْهَرْمَلَسِ وَيَصْبُ فِي
 الْفَرَاتِ بِقَرْقِيسِيَا وَمَخْرَجُ الْهَرْمَلَسِ مِنْ طُورِ عَبْدِينَ وَيَصْبُ فِي الْخَابُورِ i
 وَمَخْرَجُ الْبَلِيحِ مِنَ عَيْنِ الدَّعْبَانَةِ k مِنْ أَرْضِ حَرَّانَ وَيَصْبُ فِي
 الْفَرَاتِ اسْفَلَ g الرِّقَّةَ الْعَوْجَاءَ l
 وَمَخْرَجُ الْقَرَّارِ مِنَ الْهَرْمَلَسِ وَيَسْرُ بِالْحَضَرِّ وَيَصْبُ فِي دَجَلَةَ هـ

قُر (و) يَسْرُ a) Kor. 18 vs. 59. B et Ibn al-Fak. ٢١٦, 5 tantum
 وَيَجْتَمِعَانِ b) B omisis seqq. ad يَسْرُ الْكُرُّ وَالرَّسَ إِذَا اجْتَمَعَا B. بِالْمَجْمَعِ
 c) Apud Ják. I, ٢٣٦, 9 legatur سَيْسَرَ (ut habet Ibn R.) pro
 illo پارسیس d) B وَيَصْبُ السَّرَابِ الصَّغِيرِ B
 e) Agh. XVII, ٦٨, 6 (ubi male خَنْتَارَ et طَلَسَ pro رَمَاتَ). f) Voc.
 قَرِيَّةٌ يُقَالُ in A; B et Ibn R. ut rec., Ibn Serapion vero f. 36 r.
 ut quoque Abulfeda co. Cf. etiam Dimaschki
 ٦١, 6 بِبَاصَلَوَى g) B ins. مِنْ. h) B عَيْنِ. Ibn R. et Ibn al-Fak.
 ١٣٤ ult. ut rec. i) B et Ibn R. hoc ponunt post fluvium seq.
 k) A الرَّهْيَانَةِ B الدَّعْبَانَةِ Ibn R. الدَّعْبَانَةِ. Ják. scribit الدَّعْبَانِيَّةَ,
 sed cf. Juynboll in ann. ad Marácid. l) Ita A; B non habet;
 Ibn R. السَّرْدَاءِ cf. Ják. II, ٨٠٤, 1.

ومخرج نيل مصر من جبل القبر باليمن *a* ويصب في بحيرتين *b*
 خلف خط الاستواء ويطيف بارض النوبة ويحجى *c* الى مصره فيصب
 بعضه بدمياط في البحر الرومى ويشق باقيه الفسطاط حتى يصب
 ايضا في البحر الرومى *d*

5 ومخرج دجيل الأهواز من ارض اصبهان (149) ويصب في البحر
 الشرقى *e*

ومخرج نهر جنديسابور *d* الذى عليه قنطرة الزاب *e* من اصبهان
 ايضا ويصب في دجيل الاهواز *f* ومخرج نهر الشوس *g* من السديتور
 ويصب في دجيل الاهواز ايضا *h* والمشرقان *h* يحمل من دجيل فوي
 10 شانرون تستر ويصب في البحر الشرقى *e*

ومخرج زرين رود *i* وادى اصبهان منها ويسقى رساتيقها *i* سبعة
 عشر رستاقا ثم يغور في رمل *k* في آخرها *l* ثم يخرج بكرمان على
 ستين فرسخا من الموضع الذى غار فيه فيسقى ارض كرمين ثم يصب
 في البحر الشرقى وعرف ذلك بقضييب كُتب عليه وطرح فيه فخرج
 16 بكرمان *e*

ومخرج سجان نهر آذنة *i* من بلاد الروم ويصب في البحر الرومى *m*

a) Sensus appellativo « in meridie ». B non habet, Ibn R. non intellexisse videtur, habet cod. *b*) جبل اليمن *v.* العين. *b*) بحر. *c*) Ibn R. ins. ويتشعب دون الفسطاط فتصير شعبة الى الاسكندرية. *d*) A جندى ساپور, sed in charta agglutinata; B نيسابور. *e*) Ibn R. من اقصى اصبهان ثم يصب B, الزرد. B non habet. Deinde B ايضا ومصبه. *f*) A add. ايضا, sed seqq. ad ايضا in marg. scripta sunt; videtur itaque dittographia. *g*) Ibn R. والزيتون B الدينور *h*) A, B et Ibn R. *h* l. المشرقان. *i*) Sic A (زرين) et Ibn R.; Ják. in v. زرنود ut quoque Abú No'aim et Ibn al-Fakih ٣٩١. B زردود ut quoque habet Ják. in v. *k*) A om., B om. في. Supplevi ex Ibn al-Fak. *l*) A آذنه sed in charta agglutinata. *m*) B et Ibn R. الشامى.

ومخرج جَيْهَان نهر البَصِيصَة من بلاد الروم ويصبُّ في نهر
 التَّيْنَات *a* ويستندُّ من وادي الزنج *b* ويصبُّ في البحر الشَّامِي ايضاً
 ومخرج الأرنُد نهر أنطاكيَّة من ارض دمشق ما يلي طريق
 * البرية وهو يجري *c* مع الجنوب ويصبُّ في البحر الرومي *d*
 ومخرج بردى نهر دمشق من ذلك الموضع ويسقى الغوطة ويصبُّ
 في بحيرة دمشق
 ومخرج قُوتَيْق نهر حلب من قرية تدعى سُنْيَاب *e* على سبعة اميال
 من دَابِيْق ثم يبرُّ الى حلب ثمانية عشر ميلاً ثم يبرُّ الى قَنْسَرِيْن
 اثني عشر ميلاً ثم الى مرج *f* الاحمر اثني عشر ميلاً ثم يقبض في
 الاجبة *g* ثم يخرج الى مغيصه اثنان واربعون ميلاً
 في *h* قبلة بيت المقدس (حجر)

a) A البسان, alii haec non habent. Conjectura edidi. *b)* Sic
 A; aliunde illustrare nequeo. *c)* B البربر وهو يجري. *d)* Cetera
 in B non exstant. *e)* A سنياب, Ibn R. سيات, Ibn Serapion
 f. 44 v. et Ibn as-Schihna MS. Leid. 1444 f. 54 r. ut rec.; Ják.
 IV, ٢٠٦, 21 سيات (cum var. l. سيات et سبتار). Pagus شَنَّاقر unde
 fluvium oriri accepit Jákút ab Halebensibus, a nostro diversus esse
 debet, sed vicinus, 6 M. distans a Dábik. *f)* Ják., Ibn as-Schihna
 et Dimaschki II^f, 3, ٢٠٢, 4 a f. المرج, sed Ibn R. et Ibn Serapion
 ut rec. Postea appellabatur مرج تل السلطان quia Alb Arslán ibi
 aliquamdiu castra habuit. *g)* Ják. et Ibn Serapion اجبة عناك.
h) Haec in cod. uno tenore post ميلا sequuntur, sed in marg. ad-
 scribitur باب. Vocabulum حجر est custos paginae, sed pagina sequens
 desideratur. Sine dubio h. l. sermo est de lapide ita natura for-
 mato quasi inscriptione artificiali exculptus sit, de quo agunt Ibn
 al-Fakih l., 11 seq., Mokadd. ١٧١ l, Berúni Chron. ٢٦٨, 4—6, ubi pro
 خَلَقَة et خَلَقَة legatur خَلَقَة. Delentur falsa mea emendatio ad lo-
 cum Ibn al-Fakih. Deinde in cod. sequitur Appendix cum nova
 bismillah, de cujus origine nihil dicendum habeo. Folia partim
 detrita et lacerata sunt.

(150) بسم الله الرحمن الرحيم

وحدّث بعض من اُثف به لنزمه بلدان التجارة ان مياها وراء
 جيكون نهر بلخ وانهارا عظماء * مثل جيكون b .. شرب وهو نهر
 يسمّى كنكر عند أول مملكة شاش ونهر يسمّى تركه ونهر يسمّى
 5 سيات ونهر يسمّى طرازاب وغيرها مما يجري فيها السفن العظام
 في الترك d الى منتهى الصين وهي تجرى من المشرق الى المغرب،
 وان انهار سرخس ومجرى مائها من العيون ونيسابور والشرق وحد
 العراق الى منتهى أوله منزل من القاسية على رأس البادية تجرى
 من المغرب الى المشرق مثل نهر حلوان ونهر أردييل ونهر ديبيل f ونهر
 10 نهر وان وديجلة والفرات وكل متفرق منها، وذكر ان جيكون من
 حيث ينشعب g بشعبتين مخرجها h من جبال الصين وما وراء الصين
 وانها تجرى في i الاحجار العظام والصخر القبار ما لا يتهيأ اجراء
 السفينة فيها ولا عبور من لا يعتاده وان على مسيرته ثلاثة أيام
 ونصف من مفرقها الذي يجري احد شعبتها الى سند وأحد شعبيها
 15 جيكون هناك معبراً الى الترك الذين يسمون شيكنة k ومجهزون
 من مدينة خطلان الى رباط يسمّى رباط فلان على رأس فرسخ منها
 ثم يخرجون الى جبل l على شط هذا النهر العظيم ولا يكاد انسان
 يمر على ظهر ذلك الجبل الا العالوج الذين اعتادوا مجازها فهم اذا
 نزل بهم التجار يكترونهم ليحملوا حمولتهم ومتاعهم على قلة ذلك الجبل
 20 وم يشنون عليها بكرة m يحملون مقدار ثلثين منا كل رجل منهم
 حتى ينتهوا (151) الى رأس القلة واذا اطمانوا عليها ولم n بينهم وبين

a) Difficile lectu. b) Fere deleta. c) Cod. برك. d) Inter
 lineas scriptum. e) Cod. أول. f) Cod. ديل. g) Cod. بمشعب.
 h) Sic cod. (in charta agglutinata), sed etiam postea pron. fem.
 adhibetur. i) Vitio codicis periit. k) Sive شكنيه. l) S. p.
 m) Lectu difficile, sed punctum sub ب exstat, ita ut de legendo
 تترا « unus post alteram » vix cogitari possit. n) Addidi .»

اهل الشكينان علامات منصوبة يرونهم من هذا الجانب مثال ذلك فاذا
 رأوا تلك العلامات^a ايقنوا ان التجار قد نزلوا على رأس القلعة وفي
 طريق مقدار قدم الرجل يمشى بها فان نزلت التجار قدم عالج
 منهم عنها وهوى^b الى اسفل هذا النهر من قلعة الجبل مع ما عليه فاذا
 ابصرت العلج التجار لهم جمال قد علموها العبور في ذلك النهر^c
 يعبرون عليها ومعهم خفير لهم حتى يوائسوا التجار * فيعتقدون عهدهم
 وموائيقهم مع التجار ثم يحملون اثقالهم وامتعنتهم ويعبرون بها على
 ظهير جمالهم ثم يأخذ كل تاجر منهم طريقه على هذا^d راتج الى
 الصين والى مؤلتان، وهذا الماء يذكر انه يمر على جبل الذعب
 ويسمى بالحجارة العظام والصخر ويجك منه الذعب شبه فلس جلد^e
 السمك واصغر واكبر، وعلى هذا النهر اسفل من هذا المعبر قرية
 يسمى وخذ لهم مخترق من ناحية ويشجرده يسمى نهر باخشوا
 يقع في جيحون فيخرج اعلاها^f من باخشوا حتى ينزلوا على شط
 جيحون ويسمونه على شط النهر مسرك المعز الشعر الى اعلاه ويشدون
 ويستوثقون منها بالاوراق حوليها فينزل احداهم في النهر على الشط^g
 فينضع الماء على تلك المسرك والآخر ييسح الماء من المسرك ويرماه
 والماء كدر ثقيل فاذا عرفوا ان اصول شعر المسك قد امتلأت^h من الرمل
 والذعب اخذوه وبسطوه على وجه الارض في عين الشمس حتى اذا
 جف اخذوها ولم انطاع مغروشة فنقصوها هناك واخذوا منها الذعب
 ويذكر ببلخ انه اجود الذعب واسمه واصفاهⁱ

a) Cod. (sed in charta agglutinata) ذلك العلامك. b) Addidi.
 c) Haec in marg. cum scripta charta agglutinata tecta sunt,
 sed quamvis difficulter, tamen legi possunt. d) Sic nunc habet
 cod., sed antea aliud quid scriptum fuit. Expectamus مَدْرَج vel
 talequid. e) Cod. s. p. Vulgo واشجور. f) Hinc patet me male
 scripsisse بأخشا apud Istakhrī ٢٦١, 7 tamquam praepositione
 sumta. g) Fere deletum. h) Cod. امتلا.

وفي المدينة التي تدعى حُطْلان وهي غلطة للحارث بن اسد^a ابن عم داوود بن ابي داوود^b بن عباس السدي اغار على قَيْرُوزِه فيها الف ونيّف عين وبها عينان عين على باب الاسفل وعين على باب الاعلى تسمى العليا نازكول^c

٥ (152) وحَدَّث ابو الفصل رَأَى ابن^d الحارث بن اسد ان اصل البراذين الحُطَلِيَّة التي يُحْمَد جنسها من تلك العين وانه كان في زمن ملك هناك يسمى بيك^e له رمك كثيرة يرسلها في اللاء ترعى في المراعى وتأوى الى تلك العين في الهاجرة الى ظل شجرة تقبل هناك ويجمع الراعى اليها دوابه وهي واسعة عريضة مقدار اربع مائة ذراع 10 في مثلها فيها مائة ساكن راكذ صاف فرأى الراعى يوما وقد انتبه من نومته شئ برادينه برذونا طويلا كأطسول ما يكون فظهر له برأى العين شئ هائل فطفق يرصده أى شئ هو ان دنا وقت العصر فغاص فى العين فبقى الراعى متحيرا فما زال كذلك يأوى الى تلك العين مترصدا حتى اذا كان ذات يوم خرج ذلك البرذون بعينه ومعه مَهْرَةٌ 16 وبراديين سواه كثيرة واختلطوا ببرادينه دائما فى المرى حتى اعتادوا مع برادينه وألقح هذا البرذون مَهْرًا من مَهْرَةٍ ذلك الملك التى مع الراعى فتعجبت مَهْرًا كبارا جيادا . . . ن الفقامت فلما رأى ذلك الراعى سره واستبشر واخبر بذلك سيده فعظم سرور الملك وخرج مع قهارمته للصيد مائلا الى مرعى برادينه وكلائه فوافى حظيرة راعيه 20 وامر راعيه بان يتوقف مَهْرًا من تلك المهر التى من نتاج الفحل الذى فى العين فرمى بالوهف مَهْرًا منها فاسرجه وركبه فاذا هو كانه يطير بين السماء والارض سلس فى اللجام خفيف فى النهوض فلما

a) Cf. Jakūbī ١١ ult. seq. b) Cf. Jakūbī v٢, 13. c) Cod. قَيْرُوز. d) Cod. راض بن. e) Cod. بيك. Apud Ist. ٢٧٧, Mokadd. ٢٦. recepī بنك. Secundum Jakūbī hic avus al-Hārithi fuit. f) Forte حسان.

نزل وحطَّ سرجه اذا اولئك البراذين *a* خرجوا من المرعى *b* مع ما قد
توالده فيما بينهم سوى التي نُتجن امهارة فعادوا الى * العين باجمعهم
ولم *d* يخرج منها دابة الى هذا الوقت (158) ولا ظهر فبقى جنس
البراذين الخطلانية منها، وحدثني هذا المحدث عن تاجر يسمي
عبد الله الشخصسي *e* انسان معروف ببلخ ونواحيها بانه اشترى دابة *e*
منها طولها في السماء ثلث اذرع بذراع السوداء وعرضها ذراع ايضا *f*
وما روى من العجائب

ان مدينة تسمى كس مسيرة يومين من سمرقند بينها عقبة
كبيرة مرتفعة وان وراء كس جبال الثلج يتبين ثلج كل عام حتى
لو ان انسانا حديد البصر تهيأ له ان يعدد ثلج اعوام الماضية من *10*
كل عام وبين كل ثلج عام خط احمر مغبر من ايام المصيف لعجز
عن ذلك وبذلك الثلج دود كبار بيض كالغيل فاذا انحدرت من *f*...
نمت حتى ... سو... يخرج منها الماء الكثير ويبتد بها يذوب من
الثلج ويقع الى جبال تسمى جبال *g*.....
الجبال عين كبيرة تسمى عشتادان در فيخرج منها ماء كثير ويسمى *15*
بسمرقند نهر جيزت *h* وهو نهر بخارا *h*

وحدثني محدث انه بدي له الى تلك الناحية حاجة فخرج اليها
وله ثم صديق فسأله عن عجائب هذه العين فاخبره ان فيها مكان

a) Cod. الدسن. *b*) Superest tantum λ cum parte litterae α ut videtur et scriptum fuisse videtur العين, quod vero non convenit.
c) Cod. بالدوا. *d*) Haec excepto λ in initio perierunt et conjectura addita sunt. Sequentis يخرج tantum remanet α et pars superior litterae ج. De منها nihil superest nisi punctum diacriticum. *e*) Punctum in α addidi conjectura. *f*) Unum vel duo vocabula perierunt, particula inferiore excepta. Codex h. l. miserimo statu est. *g*) Decem circiter vocabula partim exesa, partim charta agglutinata tecta legi nequeunt. Sub verbo quarto inter lineas scribitur عساد. *h*) Alibi hoc nomen fluvii Zarafschân non inveni.

الماء على خلقة بنى آدم احسن ما خلق الله وان رأى غنم من هذه القرية كان يورد غنمه الى هذه العين وبعض الرعاة كانوا يحسدون البيها ولا يقربونها وكان هذا الراعى يضرب الوتر والبيراع *b* والمزمار وكان *c* المزمار والبيراع (154) ويطفون على وجه الماء ويستمعون اليه ويتلذذون بصوت غناؤه فبينما هو ذات يوم قد ضرب بالوترين ونام على رأس العين اذا عهد اهل العين جهازا على وجه الماء وقبضوه كرها الى عندهم فلما تم عليه يوم وليلة ولم ينصرف الى اهله اغتثبوا له فأتوا تلك العين لاقتفاء الاثر فوجدوه وهو طاف على وجه الماء يسير واهل العين يكرهونه على الزمر وضرب الوتر واهله يتصرعون اليهم ويسعلونهم تخليته فلم يجيبوهم *d* الى سؤالهم فبقوا على ذلك ثمانية ايام لا يتجرأ احد منهم ان يدخل العين فخلصه فلما اصبحوا بعد اليوم الثامن فا رأوا الراعى ولا احدا معه مناهم وخفى عنهم امره ^٥

وذكر هشام بن محمد قال حدثني بعض من اتفق اليه عن حميد ابن بهرا دهقان الفلوجة السفلى انه كان في اربع مدن عجائب عظيمة فالاولى منهن *e* كان بها قديما تمثال الارض جميعا فاذا التوى عليه بعض اهل تلكه بخراجه *f* خرق انهارها عليهم فغرقت حيث كانت فلا يستطيعون لها سدا حتى يبدوا ما عليهم فاذا *سد انهارها عليهم في تمثالها انستت عليهم في بلادهم وكان في المدينة الثانية حوص فاذا اراد الملك ان يجمعهم لطعامه *g* اتى من احب ^٥

a) Fere prorsus periiit, una cum parte praecedentis et sequentis.
 b) Superest والمرا. c) Septem circiter vocabula perierunt.. d) Cod. يحييرون. e) Sic. f) Superest tantum. راج. Cf. quoque Dimaschki ٣٧ ann. c. g) Haec fere prorsus exesa sunt, sed e raris ductibus superstitibus hoc efficiendum videtur. h) Superest particula litterae primae, dimidium litterae ط et ع.

منهم بما أحب من الأشربة فصبه في ذلك الكون فاختلط
 جميعا ثم يقوم السقاء (155) فيأخذون الآنية فن صب في أنائه
 شي؟ a....

a) Abrupte desinit. Nempe is qui partem majorem folii ultimi
 renovavit, in pagina ultima dimidia tantum linea scripta nescio
 qua re avocatus, reliqua addere neglexit. In parte antiqua folii
 restat de ultima linea كانبيا et vestigia vocabuli sequentis nunc
 charta agglutinata tecta. Deinde sequitur اللد وصلی اللد
 علی سیدنا محمد الرسول وشرغ رب
 العالمین.

نبد من كتاب الخراج وصنعة الكتابة لابى
الفرج قدامة بن جعفر الكاتب البغدادى

الباب الحادى عشر^a

فى ديوان البريد والسكك والطريق الى نواحي المشرق والمغرب

5 قال ابو الفرج يحتج فى البريد الى ديوان يكون مفردا به ويكون
الكتب المنفذة من جميع النواحي مقصودا بها صاحبه ليكون هو
المنفذ لكل شىء منها الى الموضع المرسوم بالنفوذ اليه ويتولى عرض كتب
اصحاب البريد والاخبار فى جميع النواحي على الخليفة او عمل جوامع
لها ويكون اليه النظر فى امر القروانيين والموقعين والمرتبين فى
10 السكك وتناجز ارزاقهم وتقليد اصحاب الخرائط فى سائر الامصار والذى
يحتج اليه فى صاحب *b* هذا الديوان هو ان يكون ثقة اما فى

a In margine codicis Constantinopolitani
legimus: هذا باب جامع للقرى والمنازل والبلدان الا ان لم يترجمها
بما ينسب اليها من النبات والطبائع والغرائب الى غير ذلك وانما ذكر
اسماءها على وفق غرضه وترجمت بعضه فجاءت ثلاث مجلدات والله
بينه pro ينسب Nonnullas voces semiabscissas restitui. Sic ينسب
pro مجلدات، غرضه pro غرضه، ادما pro اسماءها، وانغر pro وانغرائب
Scripsit haec anno 855 Ahmed ibn Mobáraksháh al-Hanaffi,
ut ipse testatur ad calcem hujus capituli: قراه من اوله الى هنا ماله

احمد بن مباركشاه الحنفى وانخب منه ما عن له وذلك فى منتصف
فى الحجة سنة خمس وخمسين وثمانمائة وفسر الله لمولف هذا
Idem passim الكتاب ولمن قراه ولمن دعا لهم بالمغفرة ولجميع المسلمين
in margine adscripsit annotationes. Vocales non adscripsi nomi-
bus nisi in codice leguntur. *b*) Addidi.

نفسه او عند الخليفة القائم بالامر فى وقته لان هذا الديوان ليس فيه من العمل ما يحتاج معه الى الكافى المتصفح وانما يحتاج الى الثقة بالمحفظ والرسوم التى يحتاج اليها من امر الديوان هو ما يقارب الرسوم التى بيناها فى غيره مما يضبط به اعماله واحواله فلما غير ذلك من امر الطرق ومواضع السكك والمسالك الى جميع النواحي فلما لم نذكره *a* ولا غنى *b* بصاحب هذا الديوان ان يكون معه منه ما لا يحتاج فى الرجوع فيه الى غيره وما ان سألته عنه الخليفة وقت الحاجة الى شحوصه وانفاذ جيش يهته امره وغير ذلك مما تدعو الضرورة الى علم الطرق بسببه وجد عتيدا عنده ومضبوطا قبله ولم يحتاج الى تكلف عمله والمسئلة عنه فينبغى ان نكون *d* الآن فأخذ فى ذكر ذلك وتعديده باسماء المواضع وذكر المنازل وعدد الاميال والفراسخ وغيره من وصف حال المنزل فى مائه وخشونته وسهولته او عمارته او ما سوى ذلك من حاله ونبدأ بالطريق المأخوذ فيه من مدينة السلام الى مكة وعمو المنسك الاعظم وبيت الله الاقدم وأخذ بعد البلوغ اليه بذكر ما بعده من الطريق الى اليمن ثم فى سائر ¹⁵ الجهات المقارنة له وتسميته ان شاء الله

من مدينة السلام الى جسر كوثى على نهر الملك سبعة فراسخ ومن جسر كوثى الى قصر ابن عبيدة خمسة فراسخ ومن قصر ابن عبيدة الى سوق اسد سبعة فراسخ ومن سوق اسد الى ساقى خمسة فراسخ ومن ساقى الى مدينة الكوفة خمسة فراسخ ومن الكوفة الى القادسية ²⁰ خمسة عشر ميلا ومن القادسية الى العذيب ستة اميال العذيب كانت مسلحة بين *e* العرب و فارس فى حد البرية *f* وبها حائطان متصلان من القادسية الى العذيب ومن الجانبين كليهما نخل واذا خرج

a) Cod. يذكره. *b*) Cod. عنى. Ante ان forte excidit.
c) S. p. *d*) Cod. يكون. *e*) Cod. من. *f*) Cod. ut saepius
& ut scribitur.

منه الخارج دخل المغارة ومن العذيب الى المغيثة وفيها برك اربعة عشر
 ميلا ومن المغيثة الى القرطاه وفي منزل وفيه آبار اثنان وثلثون ميلا ومن
 القرطاه الى واقصة وفيها برك وآبار اربعة وعشرون ميلا ومن واقصة الى
 العقبة وفيها آبار ومنزل تسعة وعشرون ميلا ومن العقبة الى القاع اربعة
 ٥ وعشرون ميلا ومن القاع الى زبالة وفي عامرة كثيرة الاهل اربعة وعشرون
 ميلا ومن زبالة الى الشقوف وفيها برك ثمانية عشر ميلا ومن الشقوف
 الى قبر العبادى وفيها برك تسعة وعشرون ميلا ومن قبر العبادى الى
 الثعلبية تسعة وعشرون ميلا ومن الثعلبية الى الحزيمية وبها ضيق
 فى الماء ثلثة وثلثون ميلا والحزيمية مدينة عليها سور وبها منبر
 10 وحمام وبرك وسميت الحزيمية لان حزيمة صير فيها سوائى وكانت تسمى
 زرود ورمها احمى ومن الحزيمية الى الاجفر اربعة وعشرون ميلا ومن الاجفر
 الى فيد وفي منزل العامل وفيها قناة وزرور ومنبر ستة وثلثون ميلا
 ومن فيد الى توزه وفيها برك وآبار وحصن بناه ابو دلف ثلثة وثلثون
 ميلا ومن توز الى سميراء وفيها برك ستة عشر ميلا ومن سميراء الى
 16 الحاجر وفيها برك وآبار ثلثة وعشرون ميلا ومن الحاجر الى معدن
 النقرة وفيها آبار وبرك سبعة وعشرون ميلا ومن النقرة الى مغيثة الماران
 سبعة وعشرون ميلا ومن مغيثة الى الريداه وماؤها كثير وفيها منبر
 اربعة وعشرون ميلا ومن الريداه الى معدن بنى سليم وفيها آبار وبرك
 تسعة عشر ميلا ومن معدن بنى سليم الى العقب ستة وعشرون ميلا
 20 ومن العقب الى اناعية وفي قليلة الماء اثنان وثلثون ميلا ومن اناعية
 الى المسلح وفي كثيرة الماء اربعة وثلثون ميلا ومن المسلح الى الغمرة
 وفي كثيرة الماء ومنها يُعدّل الى اليمن ثمانية عشر ميلا ومن الغمرة
 الى ذات عرق وفي كثيرة الماء ومنها يقع الاحرام ستة وعشرون ميلا،

a) Cod. ثور hic et mox. b) Cod. h. l. الحاجر. c) S. p., mox
 العُمره.

فإن رجعنا إلى النقرة من النقرة إلى العسيلة وفي ضيقة الماء ستة وأربعون ميلا ومن العسيلة إلى بطن النخل وفي كثيرة الماء والنخل ستة وثلاثون ميلا ومن بطن النخل إلى الطرف ^e اثنان وعشرون ميلا ومن الطرف إلى المدينة خمسة وثلاثون ميلا ^٥

وأما الطريق من المدينة إلى مكة من المدينة إلى الشجرة وفيها ⁶ آبار وبرك وليست بمنزل ولكنها منها يقع الاحرام ستة اميال ومن الشجرة إلى مكل وبها آبار اثنا عشر ميلا ومن مكل إلى السبالة ^b وبها ماء وتباع بها الشواعين والصقور تسعة عشر ميلا ومن السبالة إلى الرويتة وبها احساء اربعة وثلاثون ميلا ومن الرويتة إلى السقيا وبها شجر وماء جار ستة وثلاثون ميلا ومن السقيا إلى الأبواء وفيها آبار ¹⁰ ومزارع تسعة وعشرون ميلا ومن الأبواء إلى الجحفة وبها آبار وفي فرصة الحجر سبعة وعشرون ميلا ومن الجحفة إلى قديد وبها آبار ماء السيل ستة وعشرون ميلا ومن قديد إلى عسفان وبها آبار اربعة وعشرون ميلا ومن عسفان إلى بطن ممر وبها نخل وزرع وبركة يجري فيها الماء ستة عشر ميلا وبطن ممر قرية عظيمة كثيرة الاعل والمنازل وعلى اربعة اميال ¹⁵ منها قبر ميمونة زوجة النبي صلعم وعلى ستة اميال من ذلك مسجد عائشة ثم إلى مكة ستة اميال ومنها يحرم اهل مكة وهو حد الحرم من بطن ممر إلى مكة ستة عشر ميلا، ومن مكة طريق الطائف فلت مراحل من مكة إلى بئر ابن المرتفع ومن بئر ابن ^{٢٠} المرتفع إلى ثمر المنازل قرية منها يحرم اهل اليمن يعدل منها إلى الطائف بمنة ^f ومن يخرج من مكة يريد الطائف ^g يأتي عرفات ثم ياجوز منها إلى بطن نجان جبلا ^h يقال له نجان السحاب لأن السحاب ابدا عليه ثم يصعد منه عقبة فاذا استوى عليها الصاعد

a) Cod. bis الطرف. b) Cod. bis السبالة. c) Cod. h. l. الأبواء. d) Deest. e) Cod. h. l. ممره. f) Cod. بنه. g) Videtur cum Ibn Khord. inserendum العقبة على طريق العقبة. h) Cod. جبل.

اشرف على الطائف ثم يناحدر ويصعد ايضا عقبة خفيفة تسمى
 تنعيم الطائف ^a، ومن الغمرة تعدل الى اليمن فن الغمرة الى
 الجَدَدَة اثنا عشر ميلا وهو موضع البريد ومنقسم القوافل وليس فيه
 الا بئر واحدة ونخل وزرع يستقى لها بالابل وفي موضع ^c يسر موطن
⁵ عثمان بن عفان ومن الجدد الى الفتق ^d ومن الفتق الى تربة ^e وفي
 قرية عظيمة بها عيون جارئة وزرع وفي قرية خالصة مولاة المهدي
 ومن تربة الى صفر ^f وفي منزل فيه داران لصاحب البريد في الصحراء
 وفيه مالا عذب من بثرين ^g ومن صفر الى كرا ^h منزل فيه نخل وعين
 عذبة وليس الا منزل صاحب البريد ومنزل القوافل وفي بطن واد
¹⁰ كثير النخل ومن كرا الى رنية ⁱ منزل في صحراء ونخل كبير وعين
 عظيمة عذبة والعران حولها على دعوة ^j ومن رنية الى تباله ^k قرية
 عظيمة كثيرة الاعل مصرية لقيس وفيها منبر وعين وآبار ومن تباله
 الى بيشة قرية عظيمة كثيرة الاعل في بطن الوادي طاعرة الماء من
 عيون وآبار مصرية قيسية ومن بيشة الى جسداء منزل اعراب من
¹⁵ قيس ومن جسداء الى بنات ^l حرم قرية عظيمة فيها منازل كثيرة
 وزرع والماء من عين وبئر عذبة ومن بنات حرم الى يميم ^m منزل
 في صحراء فيه بئر واحدة عذبة وليس به اعل وحوله اعراب من خثعم
 وبينها وبين جرش ⁿ نحو اربعة عشر ميلا ومنه الى كثبة قرية عظيمة
 ومنازل وقصور وآبار في صحراء بينها وبين جرش ^o ثمانية اميال ومن كثبة

a) Addidi voc. Deinde inserui الغمرة coll. supra p. ١٨٦

l. 22. b) Cod. الجَدَدَة sine الى العرة Scheferi; cod. lac. Pro يسر cod. سر. Frustra alibi mentionem de hoc viro quaesivi. d) Cod. bis العنق. e) Cod. hic et mox بويه. f) Cod. hic et mox صعر. Vid. ad Ibn Khord. p. ١٣٤ d. Apud omnes alios haec statio collocatur inter الفتق et تربة. g) S. p. h) Cod. utroque loco كدا. i) Cod. وتيه hic et mox. k) Cod. تباله. l) S. p. hic et mox. m) Cod. سمص. n) Cod. حسن. o) Cod. حرمين.

الى الشجرة * موضع البريد وفيه بئر ماء ينزله القوائل وهو في بلاد زبيد
 وحوله اعرابهم ومن الشجرة a الى شروم راج وفي قرية عظيمة في صحراء
 فيها عين كثيرة الكروم فيها فخذ من همدان يقال لهم جَنْب h ومن
 شروم راج الى المهاجرة وفي قرية عظيمة جبلية كثيرة العين والاعل
 وفيما بينها وبين شروم راج شجرة تسمى طلحة الملك وهذه الشجرة e
 حد ما بين اليمن والاحجاز وفي شجرة تشبه شجر الغب d آلا انها
 اعظم وكان النبي صلعم حجز بها بين اليمن ومكة ومن المهاجرة الى
 عرفة منزل في جبل فيه اعراب من خولان والماء فيه ربما قل وربما
 كثر وفي اول عمل اليمن * وفي الف عمل صعدة ومن عرفة الى صعدة
 وفي قرية عظيمة فيها منبر ومسجد وتجار كثير وبها يعزل دبغ 10
 اليمن من الادم والنعل واكثر تجارهم من اهل البصرة وطريق منها
 للبصريين يرجع الى الركبية و ثر الى صعدة لصعدة مخاليف وفي
 كثيرة القرى ومن صعدة الى الاعشية h منزل في جبل ليس فيه اهل
 وماؤهم من عين صغيرة تحت شجرة وحوله حى من همدان ومن
 الاعشية الى خيوان i قرية عظيمة فيها جامع ومنبر واهل كثير وفيها 15
 كروم تصف بكبر العنقيد جبلية والماء من السماء واعلمها من بكيل h
 ومن خيوان الى اثنت f وفي قرية عظيمة فيها منبر واعلمها جشنيون
 وسوقها يقوم يوم الجمعة وفيها زرع وكرم وماء الشرب من بركة ومن
 اثنت الى ريذة قرية عظيمة فيها منبر وفي كثيرة الاعل والكروم والزرع

a) Haec in marg. scripta sunt ab eadem manu. Pro وهو في cod.
 وفي Tribus Zobaid nota est. b) S. p. Cf. Hamdāni II, 22 et Jāk.
 sub شروم. Voc. addidi. c) H. l. s. p. d) Cod. العرب. e) Cod.

hic et mox عرفه. Nonnulli tradunt s. عُرفة. f) Conj.; cod.
 والى. Verbo: « ad ditionem Çardae pertinet ». g) S. p. Non differre vi-
 detur a ركية Hamd. II, 23, Bekri passim, Jākūt in v. h) Cod.
 الاعشية hic et mox. i) S. p. hic et mox. k) Cod. كل et sequitur
 spatium album. Edidi coll. Hamdāni II, 16, III, 15 seq. l) Cod.
 اثنت, mox اثنت.

والعيون والكلأ في بطن وادٍ وعملها فيه مخاليف ومن ريدة الى صنعاء
 قصبه اليمن وهذا الطريف هو الذى عليه الاميال وهو طريف العوامل
 والعمال وان رحله من يريد مكة الى بئر الخذا منزل ليس فيه الا
 بئر واحدة ومن بئر الخذا الى قرية عظيمة عامرة وهي التي يحرم منها
 ٥ أهل اليمن وماؤها واد جزار وهي قرشية تسمى قرن ثم من قرن
 صنعاء قصد الطريف ٥

وقد كتبنا الطريف من الكوفة الى مكة فلما من البصرة * الى مكة
 من البصرة الى الحفير ثم الى ماوية ثم الى ذات العشر ثم الى الينسوعة h
 ثم الى السهينة f ثم الى النجاج ثم الى العوسجة ثم الى القريتين ثم الى
 10 رامة ومن النجاج طريف الى النقرة ومن رامة الى امرة ثم الى ضريبة f
 ثم الى جديلة k ثم الى فليجة l ثم الى الدفينة m ثم الى قبا ثم الى
 مران ثم الى وجرة n ثم الى اوطاس o ثم الى ذات عرق p ثم الى بستان
 ابن عامر ثم الى مكة ٥

فلما من مصر الى مكة فبنزلها على التوالي على ما نصفه القسطاط
 15 للجب البريب * بيده منزل ابن مرو q عجرود r الربيبه الكبرى t الحصن
 منزل ايلة شرف البعل مدين الاغراء v منزل الكلابية w شغب x بدا

a) Cod. رجل. b) Cod. لخدا et bis نهر. Edidi coll. Bekri fvt.

c) Cod. قرن. d) Conj. Cod. فموا. Seq. قصد s. p., et d legi posset بل.
 e) Addidi. f) S. p. g) Cod. دار النسب. h) Cod. السرعة. i) Cod.
 الرحمة. j) Cod. جديلة. l) Cod. ملاحه. m) Cod. الرحمة.
 n) Cod. وجرة. o) Cod. اوطاس. p) Hic cod. ins. ثم الى طلحة ثم
 الدثينة repetitio praecedentis. In الرحمة posses inesse
 ut الدثينة quoque appellatur. q) Servavi lectionem cod., quia
 vera nominis lectio incerta est, licet pro بيده lectio
 commendanda videatur. r) Cod. عاجرود. s) Sic cod., sed lectio
 incerta est. t) Cod. الطوبى. u) Alii الحفر, sed lectio bona esse
 potest. v) Cod. الاغز. w) Cod. الطلابية, sed omnes alii ab initio
 habent ك et etiam alibi in hoc. cod. ط pro ك scriptum offenditur,
 cf. e. g. ann. t. x) Cod. شغب et بنى pro بدا.

السرحتين البيضاء وادى القرى الرحبية *a* ذو المروة السريداء خشب *b*
 المدينة، فلما من اخذ على طريق الساحل فاذا صار الى شرف البعل
 صار الى الصلاة ثم الى النبك ثم الى طبة *d* ثم الى عويده ثم الى
 الوجه *f* ثم الى منحوس ثم الى الجرة *g* ثم الى الاحساء ثم الى ينبع *h*
 ثم الى مستولان *i* ثم الى الجار ومن الجار الى المدينة مسيرة يمين *5*
 فلما من دمشق الى مكة فالنارل منها الى ذات المنازل ثم سرغ *l* ثم
 تبوك ثم المحدثه ثم الاقصر ثم الجنينة ثم الحجر ثم وادى القرى ثم
 المدينة *5*

واما الطريق من اليمامة الى مكة فمنها الى انعرض *m* والى حديقة *n*
 والى السيج *o* والى *الثنية العقاء *p* والى سقيراء *a* والى السد والى مراره *q* *10*
 والى سويقة والى القريتين *r* من طريق البصرة، ومن اليمامة طريق
 آخر الى مانس *s* باحة الرلف منزل عصاه اهل *الجون مابية *a* من طريق
 البصرة *5*

واما من صنعاء الى مكة على المنازل فمنها الى الرحابية *t* ثم الى قرية

a) S. p. *b*) Cod. حشب. *c*) Cod. الصلاة ut quoque codd. Mokadd. II, 4. *d*) Sic, nec legere audeo صبّة ut feci Mokadd. I. I. et III, 7, quia quoque Jakúbí 13, 7 habet طبة et hoc ut nomen loci memoratur a Ják. Cf. Sprenger *Alle Geogr.* p. 24. Samhúdi ٢٨٩ scribit صباء. *e*) Cod. عربند. *f*) Cod. الراحة, Mok. الرحبة. Secutus sum Jak. Hodiernum el-Wedjh. *g*) Cod. المسحريم; Jak. المغيثة وثى تبعل, Jak. تليبع, Cod. *h*) Cod. تليبع, Jak. المغيثة وثى تبعل, Mokadd. العشييرة recte, nam العشييرة (ذات) est ينبع aut من بطن ينبع (Samhúdi ٢٨٨). *i*) Sic sine hamza; alibi frustra quaesivi. *k*) Addidi. *l*) Cod. بسوع. *m*) Cod. انعرض. *n*) Cod. حدنفه. *o*) Cod. السج. *p*) S. p. Conjectura scripsi العقاء, sumens اعقق sensu fissas. Apud alios hoc adjectivum non exstat. *q*) Sic. Ibn Khord. صداه. Fortasse leg. صدارة. *r*) Cod. العذسن. *s*) Sic aut مانس. Deinde باحة et الرلف. *t*) Cod. الرحابية. Cf. Hamdání rfi, 15, 18.

رافدة *a* ثم الى خيران *b* ثم الى صعده ثم الى النصيح *c* ثم القصبه *d* ثم
 الشحبة *b* ثم كنبه *b* ثم بنات *b* حرم ثم جساءه *e* ثم بيضة ثم قبالة *b*
 ثم رنية *f* ثم الزعراء *g* ثم صفرة *h* ثم الفتق ثم بستان ابن عامر
 ثم مكة *هـ*

5 واما من مخلاف *i* حولان الى مكة فمنه الى ذى سحيم ثم العرش *k*
 ثم بيضة *l* ثم صنكان *m* ثم حلى ثم يبه *b* ثم *ابن جاوان *n* ثم
 عليب *o* ثم الليث *b* ثم منزل ثم يللم *b* ثم ملاكان ثم مكة *هـ*

واما من عمان الى مكة فعلى طريق الساحل المنازل فرق *p* عوكلان *q*
 ساحل مناها *r* بلاد الشحره *s* مخاليف كنده مخاليف عبد اللد بن
 10 مذحج *t* مخلاف لحج *u* ابين *v* عدن مغاص اللؤلؤ مخلاف بنى مجيد *w*
 المناجلة *x* مخلاف الركب المنذب *y* مخلاف رمع *z* زييد مخلاف عك *aa*
 للردة *bb* مخلاف للاكم *cc* عثر *د* فمن اراد طريق الجادة اخذ من
 عثر الى العرش *k* ثم جاز على طريق الجادة المخاليف ومن اراد
 الساحل اخذ من عثر الى مرسى *dd* صنكان ثم مرسى حلى ثم السرين *ee*

a) Sic in apogr. Schefori; cod. s. p. Locum obtinet urbis ثلاث
 in alio itinerario. b) S. p. c) S. p. Puncta conj. adscripti. d) Cod.
 العصبه. e) Cod. حسول. f) Cod. وسه. g) Sic. Locum occupat
 stationum et تربة in alio itinerario. h) Cod. ul supra صعر
 et deinde العنق. i) Cod. بحلاب. k) Cod. القريتين. l) Cod.
 دمشه. m) Cod. هينكان. n) Cod. ادو حلون; vid. ad Ibn Khord.
 p. 1fa o. o) Cod. غلب. Sec. Ibn Khord. post hanc stationem
 venit يبه. p) Cod. حرق. q) Cod. عوكلان. r) Sic. Ibn Khord.
 (قاه) هباه. s) Cod. الشجر. t) Cod. مذحج. u) Cod. صحح.
 v) Cod. سراس. Unde ortae sint litterae سرو efficere nequeo. Pro
 cod. عدى. w) Cod. محمد. x) Cod. المنجاد. Secutus sum
 Ibn Khord. y) Cod. المدر. z) Cod. رمع et deinde رمع. Ibn
 Khord. رمع non habet; cf. Jak. 1.4 ult., ubi l. زييد uti proposuit
 editor. aa) Cod. على. bb) Cod. الكوب. cc) Cod. الكمين. Solet
 scribi sine art. dd) Cod. hic et mox مرسى. Addidi صنكان ex
 Ibn Khord. ee) Cod. اسرين.

٥ ثر اغيار *a* ثر الهرجاب *b* ثر الشعيبة *c* ثر منزل ثر جد *d* ثر مكة
 واما من اراد الطريق من اليمامة الى البصرة فنزل الطريق النباك *d*
 سليمة *e* منزل *f* جبّ التراب *g* ثلثة منازل الصمان طفحة *h* القرية *e*
 ثلثة منازل كاظمة منزل *i* البصرة ٥
 والمنازل من اليمامة الى اليمن للفرج *e* نبعة *k* المجازة المعدن الشفق *f* ٥
 الثور الفلج *m* الصفا بئر الآبار نجران الحمى يرانس *o* مربع *p* المهجرة *q* ٥
 * والمنازل من عمان الى البصرة *r* السبخة *s* وهي بين * عمان والبحرين *r*
 نظره العقير *t* ساحل حجر *r* حص *u* مسلكة *e* القرنين *w* حسان *x*
 خليجة *e* المعرس عصى *y* المقرّ الزابطة *aa* عرشاء الحدودة *bb* عبادان ٥
 وان قد ذكرنا الطريق الى مكة من كل جهة واتبعنا ذلك بالطريق 10
 الى اكسف الجنوب مثل اليمن وما يتصل بها من اليمامة وعبان
 والبحرين وما يقرب من تلك الجهات فلينتبع ذلك بالطريق الى ما
 ينصرف *cc* اليه تلك الجهات من نواحي المشرق وهي الاعزاز وثارس
 واصبهان وكرمان وسجستان وما والاها ولنبدأ بمدينة السلم فمنها الى
 كلواذى فرسخان والى المدائن خمسة فراسخ والى * سيبب *dd* كوما 16
 سبعة فراسخ والى نهائية اربعة فراسخ والى جبل *e* خمسة فراسخ والى

a) Cod. اعماد. b) Cod. المرجان. c) Cod. السعد. d) Cod.
 السلال. e) S. p. f) Cod. منزل. g) Cod. حب العراب. h) Cod.
 incerta. Vid. Ibn Khord. i) Cod. ومنزل. k) Cod.
 Lectio incerta. Vid. Ibn Khord. l) Cod. العسيف. m) Cod.
 السليح. n) Cod. نيس. o) Cod. يرانس. p) Cod. مربع. q) Cod.
 العقير. r) Conjectura supplevi. s) Cod. المسجة. t) Cod.
 u) Cod. حص. v) Ibn Khord. ٤, ٤ sed cf. Hamdani
 ١٦٥, 20. w) Cod. العرس. Edidi coll. Hamdani l. 22
 البعد. x) Cod. حسان. y) Cod. عمان. z) Cod. البعد.
 aa) Cod. الزابطة. bb) Cod. الحدودة. Incerta lectio. Vid. Ibn Khord.
 cc) Cod. ساحر. dd) Cod. سيمي.

* نهر سابس *a* سبعة فراسخ والى ثم الصلح خمسة فراسخ والى واسط
 سبعة فراسخ فذلك من واسط الى مدينة السلم خمسون فرسخا،
 ومن واسط الى الرصافة *b* عشرة فراسخ والى القطر اثنا عشر فرسخا
 والى نهر معقل ستة فراسخ والى مدينة البصرة اربعة فراسخ فذلك
c من واسط الى البصرة خمسون فرسخا، ومن البصرة الى الابله اربعة
 فراسخ ومن الابله الى بيان *e* خمسة فراسخ ومن بيان الى حصن
 مهدي على الظهر ستة فراسخ وفي الماء على نهر الجديد *f* ثمانية
 فراسخ ومن حصن مهدي الى سوق الاربعة اربعة فراسخ ومن سوق
 الاربعة الى الخول ستة فراسخ ومن الخول الى دولا ب ثمانية فراسخ ومن
g دولا ب الى سوق الاهواز فرسخان فذلك من البصرة الى سوق الاهواز
 ستة وثلاثون فرسخا *g* ومن سوق الاهواز الى حويرل *h* فرسخان ومن
 حويرل الى ازم *i* اربعة فراسخ ومن ازم الى ساندل *k* اربعة فراسخ ومن
 ساندل الى قرية الجبارى ثلثة فراسخ ومن قرية الجبارى *l* الى العين
 ثلثة فراسخ ومن العين الى رام هُرْمَز اربعة فراسخ ومن رام هُرْمَز الى
l وادى الملح اربعة فراسخ ومن وادى الملح الى الزط فرسخان ومن
 الزط الى خابران *i* ثلثة فراسخ ومن خابران الى المستراح فرسخان ومن

a) Cod. واسط. Restituendum videtur ut feci quia revera Nahr Sábos inter Djabbol et Fam aq-Çilh jacet, et quia an-No'mânîae situs fere in dimidio viae inter Bagdad et Wásit est, distantia 7 Par. itaque accurata videtur. Abulfeda ٣.٥ docet inter Djabbol et Fam aq-Çilh esse 12 Par. Post Sib Baní Kúma exciderunt stationes Dair al-Ákúl et Djardjarája et distantia 8 Par., ut patet e summa parasangorum, quorum numerus 50 constat. *b*) Quae واسط وصالفة appellatur, v. Ják. *c*) S. p. *d*) Hoc quoque itinerarium mancum est. *e*) Cod. بنان hic et mox. *f*) Cod. s. p.; pro النهر الجديد. Fortasse idem significatur canalis, quem Mokaddasí f19 tribuit Adhad-ad-daulae, quo casu hunc non auctorem, sed restauratorem fuisse patet. *g*) Enumeratio dat sive 35 sive 37. *h*) Sic. Apogr. Schefer حويرل. *i*) S. p. hic et mox. *k*) Sic Apogr. Schefer سابك. *l*) Cod. قرية الجبارى sine الجبارى.

المستراح الى دهليزان *a* فرسخان ومن دهليزان الى كارسان *b* ثلاثة فراسخ ومن كارسان الى نسله *c* ثلاثة فراسخ ومن نسله الى ارجان خمسة فراسخ ومن مدينة ارجان الى داسين *d* سبعة فراسخ ومن داسين الى بندق *e* ستة فراسخ ومن بندق الى خان حماد ستة فراسخ ومن خان حماد الى امران تسعة فراسخ ومن امران الى النوبندجان *a* ستة فراسخ ومن النوبندجان الى الكركان خمسة فراسخ ومن الكركان الى الخزر *f* خمسة فراسخ ومن الخزر الى خلان *g* خمسة فراسخ ومن خلان الى جويم *h* اربعة فراسخ ومن جويم الى شيراز خمسة فراسخ فذلك من الاعواز الى شيراز مائة فرسخ *i* وفرسخان *h*

ومن شيراز الى اصطخر اثنا عشر فرسخا ومن اصطخر الى زياداباد *10* ثمانية فراسخ ومن زياداباد الى جوبانان *k* اربعة فراسخ ومن جوبانان الى قرية عبد الرحمن ستة فراسخ ومن قرية عبد الرحمن الى قرية الآس سبعة فراسخ ومن قرية الآس الى صاعك *l* ستة فراسخ ومن صاعك الى سمرقان *m* تسعة فراسخ ومن سمرقان الى بشتنخم *a* عشرة فراسخ ومن بشتنخم الى بيوند *a* عشرة فراسخ ومن بيوند الى السيرجان *a* *25* قصبة كرمان اربعة فراسخ فذلك من شيراز الى السيرجان ستة وسبعون فرسخا *h*

a) S. p. hic et mox. *b*) Sic. Apogr. Schefer كيارستان. *c*) Sic; mox s. p.; Mokadd. f. ٣, 4 بسابك. Apogr. Schefer سناپل. Sprenger proponit سوبل سنبل (i. e. سنبييل). *d*) Cod. المسير. Emendatio audax videri potest, sed temeraria non est. *e*) Cod. بندق. Seqq. ad بندق desiderantur. Supplevi ex Ibn Khord. Sec. Ist. sunt 8 Par. *f*) Cod. الخزر. Seqq. ad الخزر desunt. Supplevi ex Ist. ١٣٣. *g*) Cod. جلان et حلان. Probabiliter vera lectio est خَلَار. Vid. ad Ist. 1.1. Locus J&k. quoque exstat Agh. VI, ١١, 1. *h*) Cod. حدم. *i*) Desideratur. *k*) Cod. حوحانان et حوحانان. Distantia apud Ist. est 8 + 6 = 14 Par., sed summa 76 Par. probat auctorem ecripsisse ut edidi. *l*) Cod. صاعل. *m*) Cod. سمرقان.

ومن انسيرجان *a* الى قهستان ستة فراسخ ومن قهستان الى
 رباط كومنج *b* ثمانية فراسخ ومن رباط كومنج الى ساهوى *c* ستة
 فراسخ ومن ساهوى الى امسير *d* اربعة فراسخ ومن امبير الى خناب *e*
 ستة فراسخ ومن خناب الى غبيرا *e* اربعة فراسخ ومن غبيرا الى
 كورم *f* ثمانية فراسخ ومن كورم الى كشك *g* ثمانية فراسخ ومن كشك
 الى راتين *h* عشرة فراسخ ومن راتين الى دارجين *a* ثمانية فراسخ
 ومن دارجين الى بم *i* اثنا عشر فرسخا ومن بم الى نرماسير *k*
 والمقارة *l* ثمانية فراسخ ومن نرماسير الى ساجستان *مائة فرسخ
 فذلك من السيرجان قصبه كرمان الى ساجستان مائة وثمانية
 وثمانون فرسخا فى المقارة والجادة *m* ⑤

10 ومن *ازاد من شيراز *n* الى اصبهان ثنها الى نيسابور *o* سبعة فراسخ ومن
 نيسابور الى مائين *p* سبعة فراسخ ومن مائين الى عقبة كيسا *q* ثلثة
 فراسخ ومن العقبة الى خوسكان *r* سبعة فراسخ ومن خوسكان الى
 قصرابين *s* خمسة فراسخ ومن قصرابين الى اصطخران سبعة فراسخ

a) S. p. *b*) Mokadd. ٤٧٤ *y* كوغ. *c*) Idem. كاهون. *d*) S. p.;
 Mokadd. ازمين. *e*) Cod. عمر. *f*) Mokadd. كورن qui nisi idem
 locus sit, saltem in vicinia jacet. Vid. Ist. ١٩٦, ١. *g*) Cod. كسك
 et mox كسل. *h*) Cod. زابر. *i*) Cod. قم. *k*) Cod. نرماسير et
 نرماسير. *l*) Cod. والمعارة. *m*) Haec in codice corrupta ita legun-
 tur: ثلثة فراسخ فذلك من السرحان قصبه كرمان الى المقارة مائة
 وثمانية وثمانون فرسخا الى ساجستان فى المقارة والجادة
 Distantia a Nar-
 māsir ad Sidjistan apud Ibn Khord. est 85 (82) Par. Sed summa
 distantiarum inter Sirdjān et desertum facit 68 Par., itaque 100
 Par. restant. *n*) Cod. اردشير. *o*) Cod. hic نرماسير, mox s. p.;
 Mokadd. ٤٥٨, 4 et *g* ارزساپور. Edidi ibi ازز pro ازار = ازار quia Ist.
 ١٣٢ h. l. هزار habet. Probabiliter est alterum hujus urbis nomen.
 Aliunde illustrare nequeo. *p*) Cod. مابر. *q*) Cod. كما. Apud Ist
 recepi كلسا, sed D, L, O ut nunc edidi. *r*) Cod. s. p., Mokadd.
 حرسكان. Chesney, Narrative p. 108 Kūzigan. Tomaschek I, 32
 «jetzt Uğān». *s*) Cod. s. p.; Ist et Mokadd. قصر اعين. Nunc
 Kāschki-Zard (Tomaschek p. 31).

ومن اصطخران الى خوارش *a* ستة فراسخ ومن خوارش الى سراى *b*
 ماس ومروء اربعة فراسخ ومن ماس ومروء الى كرو سبعة فراسخ ومن
 كرو الى الخان *c* تسعة فراسخ ومن الخان الى اصبهان سبعة فراسخ
 فذلك من شيراز الى اصبهان سبعون فرسخا *d* ومن اراد ان يأخذ
 من الاعزاز الى اصبهان فمن سدوق الاعزاز الى عسكر مكرم ثمانية *e*
 فراسخ ثم الى الميانج سبعة فراسخ ومن الميانج الى ايذج *f* ثلثة
 فراسخ ومن ايذج الى برنابل *e* اربعة فراسخ ومن برنابل الى
 رستاكرد *f* وعو حصن في عقبته سبعة فراسخ ثم الى شليل *g* خمسة
 فراسخ ومن شليل الى خيرستان تسعة فراسخ ومن خيرستان الى
 ارپهشت ابان *h* اربعة فراسخ ومن ارپهشت ابان الى كيركان *i* سبعة *10*
 فراسخ ومن كيركان الى بابكان *h* سبعة فراسخ ومن بابكان الى الخان *l*
 سبعة فراسخ ومن الخان الى مدينة اصبهان سبعة فراسخ فذلك من
 الاعزاز الى اصبهان خمسة وثمانون فرسخا على طريق ايذج *m* *5*
 وان قد ذكرنا الطريق الى الاعزاز وفارس وكerman وسجستان وما
 يلي ذلك من الطرق الى اصبهان وفارس فلنعد نذكر الطرق فلنبتدى *15*
 بذكر الطرق الى سائر كور المشرق ونواحيه ولنبتدى بذلك من
 مدينة السلم ايضا ثنها الى النهروان اربعة فراسخ ومن النهروان الى
 *دير بازما *d* اربعة فراسخ ومن دير بازما الى الدسكرة ثمانية فراسخ

a) Cod. s. p. Alii خان اويس (خان اويس) unde hoc nomen forte est abbreviatum *b*) Cod. سرال. *c*) Cod. الخار. *d*) S. p. *e*) Sic. *f*) Cod. وساگرد; cf. Ibn Khord. p. ev.g. *g*) Cod. شليل. Etiamnum exstat (Schalil). Forte est componendum cum سليلدست apud Ibn Khord. *h*) Cod. ارپهشت ابان. Ex arپهشت abbreviatum videtur. *i*) Cod. s. p. An componi potest cum كيربوا السرخ. Ibn Bat. II, 42? *k*) Forte sic legendum Ibn Bat. 43 pro نبلان. *l*) Cod. اطار et mox الجار. *m*) Cod. s. p. Summa distantiarum est tantum 75, sed distantia inter Aekar Mokram et Idhadj non 7 + 3, sed 20 Par. est. Ibn R. habet 22 Par., Ist. 4 dies. Emendare nequeo quia situm stationis الميانج cognitum non habeo.

ومن الدسكرة الى جلولا سبعة فراسخ ومن جلولا الى خانقين
سبعة *e* فراسخ ومن خانقين الى قصر شيرين *b* ستة فراسخ ومن قصر
شيرين الى حلوان خمسة فراسخ فذلك من مدينة السلم الى
حلوان احد واربعون فرسخا، ومن حلوان الى مادرواستان *e* اربعة
٥ فراسخ ومن مادرواستان الى مرج القلعة ستة فراسخ ومن مرج القلعة
الى قصر يزيد اربعة فراسخ ومن قصر يزيد الى الزبيدية ستة فراسخ
ومن الزبيدية الى خشكاريش *d* ثلاثة فراسخ ومن خشكاريش الى
قصر عمرو *e* اربعة فراسخ ومن قصر عمرو الى قرميسين ثلاثة فراسخ
فذلك من قرميسين الى حلوان ثلثون فرسخا، ومن قرميسين الى
10 قنطرة مريم *f* خمسة فراسخ ومن قنطرة مريم الى مساحه *g* اربعة
فراسخ ومن مساحه الى قصر اللصوص ستة فراسخ ومن قصر اللصوص
الى اسداباذ *h* سبعة فراسخ ومن اسداباذ الى الزعفرانية * ستة فراسخ؛
ومن الزعفرانية الى مدينة هذان ثلاثة فراسخ فذلك من قرميسين
الى مدينة هذان احد وثلثون فرسخا

15 ومن اراد الطريق من قرميسين الى نهاوند اخذ من قرميسين
الى الدكان سبعة فراسخ ومن الدكان الى قصر اللصوص تسعة
فراسخ ومن قصر اللصوص الى كحراس *k* خمسة فراسخ ومن كحراس

a) Cod. et mox سبعة pro ستة. Secutus sum Ibn Khord.
Summa distantiarum probat auctorem sic scripsisse. *b*) Cod. سيرين
et شيرين. *c*) Cod. مادرواستان. *d*) Cod. خشكارين. *e*) Cod. عمرو.
f) Cod. h. l. s. p. Ibn R. pontem memorat, sed nomen non habet.
g) Sic. Alii omnes viam per الدكان tantum habent. *h*) Cod. اسراباذ.
In vicinia hujus loci, nunc urbis, jacuit statio خندان, ut jam
suspicatus est Sprenger, p. 11 et confirmat Ibn R. qui habet وعن
وعن اسراباذ (خندان) قرية تعرف باسداباذ *i*) Bis in cod. *k*) Apud alios
statio intermedia inter Kengovar (قصر اللصوص) et Nehâwend est
مادزان. In mappa Kiepert invenio Kehrizi Djemâleddin, qui prob-
abiliter noster est locus.

الى نهاوند اربعة فراسخ فذلك من قرميسين الى نهاوند خمسة وعشرون فرسخا ٥

ومن اراد من نهاوند الى هذان فمن نهاوند الى راءه *a* ستة فراسخ ومن راءه الى الدين *b* خمسة فراسخ ومن الدين الى هذان سبعة فراسخ فذلك من نهاوند الى هذان ثمانية عشر فرسخا ٥
ومن اراد من نهاوند الى الكرج وفي قصبه الايغارين فن نهاوند الى راءه *c* ستة فراسخ ومن راءه الى جراب *d* ثمانية فراسخ ومن جراب الى الكرج خمسة فراسخ فذلك من نهاوند الى الكرج تسعة عشر فرسخا ٥

فمن احتاج الى ان يعرف الطريق من هذان الى الايغارين ¹⁰ وقصبته الكرج فن هذان الى طاسفنديس *e* خمسة فراسخ ومن طاسفنديس الى جراب *f* سبعة فراسخ ومن جراب الى الكرج خمسة فراسخ فذلك من هذان الى الكرج سبعة عشر فرسخا ومن هذان الى الكرج على رستاق سواء *g* من هذان الى جراب *h* خمسة فراسخ ومن جراب الى خنداب *i* سبعة فراسخ ومن خنداب الى السعنان ¹⁵ *k* سبعة فراسخ ومن السعنان الى الكرج *l* تسعة فراسخ فذلك على هذا الطريق ثمانية وعشرون فرسخا ومن اراد اصبهان من الكرج فن الكرج الى خرماباد *m* سبعة فراسخ ومن خرماباد الى اقبيسه *n* سبعة

a) Cod. hic et mox راءه sed deinde ut rec. et habet Mokadd. f. ٢, 1, 2. An forte hodiernum Zagha, ut legendum sit زگاه? b) Cod. s. p., Mokadd. الدين, Tomaschek I, 25. c) Cod. h. l. راءه. d) Cod. h. l. جراب, mox حوارة, infra bis حوارة. Mokadd. حوارة. Nunc Djourâb. e) Cod. s. p. Non differt a غاسفنديس (Jâk. et Lobb al-Lobâb). Mokadd. طاسفنديس. f) Cod. hic et mox حوارة. g) Tomaschek l. l. Sawâb. h) Tomaschek حوارة. i) Cod. خنداب. Vid. Tomaschek l. l. k) Sic. Tomaschek سعنان. l) Cod. الكرج. m) Cod. الكرج et خرماباد. Mokadd. جراتاباد. Etiamnunc exstat; cf. Tomaschek p. 26. Deinde تسعة s. p. sed summa probat سبعة esse legendum. n) Cod. s. p. Incertum; Mokadd. اقبيسه. Locum fere hodierni Khomein occupasse debet.

فراسخ ومن اقبيسه الى جرباذقان *a* سنة فراسخ ومن جرباذقان الى قنوران *b* ثمانية فراسخ ومن قنوران الى مرج وزهره سبعة فراسخ ومن مرج وزهره الى المارزين *d* اربعة فراسخ ومن المارزين الى ازميران *e* اثنا عشر فرسخا ومن ازميران الى اصبهان ثلاثة فراسخ فذلك من الكرج الى اصبهان اربعة وخمسون فرسخا ^٥

ثم نرجع الى همدان والطريق منها الى سائر اكناف المشرق فمن همدان الى درنوا *f* خمسة فراسخ ومن درنوا الى بوزجورد *g* خمسة فراسخ ومن بوزجورد الى زره *h* اربعة فراسخ ومن زره الى طزره *i* اربعة فراسخ ومن طزره الى الاساوره اربعة فراسخ ومن الاساوره الى * روده ^{١٠} وديوسته *k* ثلاثة فراسخ * ومن روده وديوسته الى داوداباذان اربعة فراسخ ومن داوداباذان الى سوسنقين ثلاثة فراسخ *l* ومن سوسنقين *m* الى درود ^{١١} اربعة فراسخ ومن درود الى ساوه *o* خمسة فراسخ ومن ساوه الى مشكويه *p* ثمانية فراسخ ومن مشكويه الى قسطانته *q* ثمانية فراسخ ومن قسطانته الى الري سبعة فراسخ فذلك من همدان الى الري اربعة وستون فرسخا ^{١٥}

ومن الري الى مفضلاباذان *r* اربعة فراسخ ومن مفضلاباذان الى افرديين ^{١٥} ستة فراسخ ومن افرديين الى كاسب *t* ثمانية فراسخ ومن كاسب

a) Cod. حرباذقان. Hodie Gulpáigán. *b*) Cod. قنوران et mox فریدان. Mokadd. قنوران. Tomasehek p. 29 proponit sive فریدان (Faridán) sive تیزان. *c*) Cod. عرج وهره; secutus sum Mok. Pro سبعة cod. تسعة. E summa patet corrigendum esse ut feci. *d*) Cod. المارمين. *e*) S. p., Mok. ut rec. Cf. Tomasehek l.l. *f*) Cod. درنوا. *g*) Cod. بوزجورد. *h*) Cod. زره. *i*) Cod. طزره. *k*) Cod. ديوسته. *l*) Haec in Cod. desunt, supplevi ex Ibn Khord. et Ibn R. Pro مفضلاباذان Mokadd. f. ult. habet المصدقان (مزدكان، مزدگان)، cujus loci forte داوداباذان est alterum nomen. *m*) Cod. سوسن. *n*) Cod. درود. Secutus sum Ibn Khord. *o*) Cod. ساوره. *p*) Cod. مشكويه. *q*) Cod. قسطانته. *r*) Cod. مفضلاباذان. *s*) Cod. افرديين. *t*) Cod. كاسب.

الى خوار *a* ستة فراسخ ومن خوار الى قصر الملح سبعة *b* فراسخ
ومن قصر الملح الى راس الكلب سبعة فراسخ ومن راس الكلب الى
سرخ *c* اربعة فراسخ ومن سرخ الى سمنان *d* اربعة فراسخ ومن سمنان
الى آخرين *e* تسعة فراسخ ومن آخرين الى قرية دايد *f* اربعة فراسخ
ومن قرية دايد الى قوميس اربعة فراسخ ومن قوميس الى الحداة ⁶
سبعة فراسخ ومن الحداة الى كوزستان *g* اربعة فراسخ ومن كوزستان
الى بدش *h* ثلثة فراسخ ومن بدش الى ميبد *i* اثنا عشر فرسخا
ومن ميبد الى هفتندر *k* سبعة فراسخ ومن هفتندر الى اسدابان *l*
سبعة فراسخ ومن اسدابان الى بهناباد *m* ستة فراسخ * ومن بهناباد
الى النوف ستة فراسخ ومن النوف الى خسروجد ستة فراسخ ¹⁰ *n* ومن
خسروجد الى حسيناياك *p* اربعة فراسخ ومن حسيناياك الى سنكرد *q*
خمسة فراسخ ومن سنكرد الى بيشكند *r* خمسة فراسخ ومن بيشكند
الى نيسابور خمسة فراسخ فذلك من الري الى نيسابور مئة
واربعون فرسخا ¹⁵ *s*

ومن نيسابور الى بغيس *t* اربعة فراسخ ومن بغيس الى الحراء ¹⁵
ستة فراسخ ومن الحراء الى المثقب *u* من طوس خمسة فراسخ ومن

a) Cod. حراسب et mox حراسب. *b*) Cod. تسعة. *c*) Cod. سرخ; Ibn R. شجر نره (ل. سره), cf. Tomaschek p. 81. *d*) Cod. سمنان. *e*) Cod. s. p. et آخرين. *f*) Cod. دايد. Secutus sum Ibn. R. *g*) Cod. كوزستان. Apud alios non memoratur. *h*) Cod. h. l. كرمين, mox قوميس. Emendatio certa est. *i*) Cod. مناجد. Vid. Ibn Khord. ٢٣ e. *k*) Cod. هفتندر. *l*) Cod. اسدابان. Pro سبعة cod. تسعة. *m*) Cod. همناد. *n*) Haec desunt in cod. *o*) Cod. خسروجد. *p*) Cod. حسيناياك. *q*) Cod. سنكردن. Lectio incerta, vid. Ibn Kh. *r*) Cod. نسكندر et بسكندر. *s*) Summa distantiarum a Bagdad ad Naisábúr est 41 + 30 + 31 + 64 + 140 = 306 Par. Ibn Khord. habet 309 quia inter Sawa et Moschktija 9 Par. habet (Kod. 8) et inter Khoeraudjird et Hosainábádh 6 Par. (Kod. 4). Sed summa distantiarum ibi datur 305. *t*) S. p. *u*) Cod. المعب et المعب. Praep. من desideratur.

المثقب الى النوقان *a* خمسة فراسخ ومن النوقان الى مزدوران *b* العقبة ستة فراسخ ومن مزدوران العقبة الى اوكينه *c* ثمانية فراسخ ومن اوكينه الى مدينة سرخس *d* ستة فراسخ ومن سرخس الى قصر النجار ثلثة فراسخ ومن قصر النجار الى اشترمغاك *f* خمسة فراسخ *e* ومن اشترمغاك الى تليستان *g* ستة فراسخ ومن تليستان الى الدندانقان *h* ستة فراسخ ومن الدندانقان الى ينجورد *i* خمسة فراسخ ومن ينجورد الى مدينة مرو خمسة فراسخ فذلك من نيسابور الى مرو سبعون فرسخا *h*

ومن مدينة مرو طريقان احدهما الى ناحية الشاش وبلاد الترك *10* والآخر الى ناحية طخارستان *k* فن مدينة مرو الى كشمبيهن *l* قرية عظيمة على طريق المغازة المتصلة بالغور *m* خمسة فراسخ ومن كشمبيهن الى الديوان *n* وبها سكة ستة فراسخ ومن الديوان الى الطهليلج *o* موضع سكة فرسخان ومن الطهليلج الى المنصف *p* موضع سكة اربعة فراسخ ومن المنصف الى الاحساء موضع سكة ثمانية *16* فراسخ ومن الاحساء الى نهر عثمان موضع سكة ثلثة فراسخ ومن نهر عثمان الى العقير *q* موضع سكة ثلثة فراسخ ومن العقير الى مدينة آمل *r* خمسة فراسخ فذلك من مرو الى آمل *r* ستة وثلثون فرسخا *h*

ومن مدينة آمل الى شط نهر بلخ *s* فرسخ ومن الموضع *r* * الذى

a) Cod. الموقان. *b)* Cod. مرويان. *c)* Cod. اركسه. Ibn Khord.
d) Cod. s. p. et سرخس. *e)* H. l. s. p.
f) Cod. اسر معاد. *g)* Cod. دلسانه. *h)* Cod. الداندانقان. *i)* Cod.
متصلة بالغور. *m)* Cod. كشمود et كشمود. *n)* Cod. متصلة بالغور.
Appellabatur hoc desertum de loco سيفايه, vid. Ist. ٢٨٢ et emend.
ad h. l. *o)* Cod. h. l. s. p. Ibn Khord. الديواب. *p)* Cod. المنصف.
q) Cod. h. l. العيريل, mox ut rec.
r) Haec addidi.

عبر العابر منه *a* الى قرية تدعى قرية على *b* فرسخ ومن قرية على في *e*
المغارة الى حصن أم جعفر ستة فراسخ ومن حصن أم جعفر الى ان
تخرج *d* من المغارة الى بيكنده ستة فراسخ ومن بيكنده الى باب
حائط بخارا *f* فرسخان ومن الباب الى قرية تدعى ماستين *g* فرسخ
ونصف ومن ماستين الى بخارا خمسة فراسخ *h* فذلك من آمل الى ⁵
مدينة بخارا اثنان وعشرون فرسخا ونصف ^٥

ومن مدينة بخارا الى شرغ *i* اربعة فراسخ ومن شرغ الى الطراويس
ثلاثة فراسخ ومن الطراويس الى كوك *k* ثلاثة فراسخ وذلك قرية * جرد
منها ملك الترك للغارات وما يلي الجنوب من هذا الموضع جبال الى
بلاد الصين * ومن كوك الى كرمينية اربعة فراسخ ¹⁰ *m* ومن كرمينية ¹⁰
الى الدبوسية *e* خمسة فراسخ ومن الدبوسية الى ربنجن *p* خمسة
فراسخ ومن ربنجن الى زرمان *q* ستة فراسخ ومن زرمان الى قصر
علقمة خمسة فراسخ ومن قصر علقمة الى مدينة سمرقند فرسخان
فذلك من مدينة بخارا الى سمرقند سبعة وثلاثون فرسخا ومن
سمرقند الى باركت *q* اربعة فراسخ ومن باركت الى خشوفغن ¹⁵ *r* في
مغارة قطوان *s* اربعة فراسخ ومن خشوفغن الى فورنمد *t* وفي جبال
خمس فراسخ ومن فورنمد الى زامين ¹¹ في مغارة اربعة فراسخ وزامين
عده مفرق * الطريقين طريق *v* الى شاش وطريق الى فرغانة ^٥

a) Cod. الى داعين العابر منه. *b*) I. e. فرسوخ. Cf. Ják. III, ٨٧,
9 sq. *c*) Cod. من. *d*) Cod. يخرج.
e) Cod. h. l. سلمد, mox سكمد. *f*) Cod. بارحائط بخار. *g*) Cod.
باسره et باسمه. *h*) Ibn Khord. فرسخ ونصف. *i*) Cod. سوع et سوع.
k) Cod. كوك. *l*) Cod. كوكشيبغن. *m*) Haec addidi. *n*) Cod. كرسنه. *o*) Cod.
حمر. *p*) S. p. *q*) Cod. دماركت et دماركت. *r*) Cod. حمر
نسخى et نسخى. *s*) Cod. قطوان. Mokadd. ٣٣٤, 6 loquitur de
دست قطوان. Cf. Ist. ٣٣٦, 4. *t*) Cod. فورمه. *u*) Cod. s. p., mox
الطريق. *v*) Cod. الطريق.

لما طرقت شاش فن *a* زامين الى خاوص *b* في مغارة ستة فراسخ
 * ومن خاوص الى نهر الشاش خمسة فراسخ *c* واذا عبر النهر فمن
 منزل على الشط * الى بناكت *d* اربعة فراسخ ومن بناكت *e* الى
 جيناجكت *f* على نهر ترك *g* اربعة فراسخ فاذا عبر ترك فستوركت *h* على
 اليسار *i* ومن ستوركت الى بنونكت *k* ثلاثة فراسخ ومن بنونكت الى
 مدينة شاش وفي فرسخان *l* ومن مدينة شاش الى معسكرا داخل
 الخائط *m* فرسخان ومنه الى غرکرد *n* خمسة فراسخ ومن غرکرد في
 مغارة الى اسبيشاب *o* اربعة فراسخ ومن اسبيشاب الى شاراب *p* في
 مغارة فيها نهران عظيمان يسمى احدهما ماوا والاخر يورن *q* اربعة
 10 فراسخ ومن شاراب الى بدوخكت *r* في ركوات *s* اربعة فراسخ ومن
 بدوخكت الى تمتاج *t* في ركوات ومنتاج هذه في مغارة فيها نهر عظيم
 وتصباء خمسة فراسخ ومن تمتاج الى بارجاج *u* في ركوات اربعة فراسخ
 وبارجاج هذه تل عظيم حوله *v* الف عين ماء تجتمع في نهر واحد

a) Cod. ساس في. *b)* Cod. حارص. *c)* Haec conj. supplevi, quia distantia inter Zámín et Banákit est 15 Par. *d)* Supplevi et الى بناكت coll. Mokadd. ٣٣٢, 3 sq. ubi distantia urbis Banákit a flumine dicitur fuisse 2 *barid*. *e)* Cod. ماكب. *f)* Cod. عسماكب. Conjectura. edidi. Ibn Khord. nomen non habet; itinerrarium Ist. ٣٣٤ non plane cum nostro conspirat, sed distantiam inter Banákit et Schotárkat 5 Par. habet (Mok. ٣٣٢, 12 (مراحلته)). Deinde addidi على. *g)* Cod. رلط et mox بدل. Addidi اربعة فراسخ ex Ibn Khord. *h)* Cod. صبورل et mox موركب. *i)* Cod. المنسل. Conjectura scripsi. Distantia 1 Par. supplenda videtur, sed legere vetat lectio cod. *k)* Cod. مرطب et موركب. Recepi lect. Ibn Khord. licet incertam. *l)* Cod. معسكرا. *m)* Cod. الخارط cum puncto sub ر. *n)* Cod. عن كرب et عن كرب. *o)* Cod. اسسار et اسنار. *p)* Cod. سلوان. Secutus sum Ibn Kh. *q)* Cod. s. p. (puncta sic adscripta sunt in apogr. Seh.). *r)* Cod. بدوخكت. *s)* Cod. bis s. p., semel ut rec. *t)* Cod. تمياج. *u)* Cod. h. l. *v)* Addidi. ارجاح, deinde s. p. ut rec.

يجرى الى المشرق يسمى بذلك بركوآب *a* وتفسيره ماء مقلوب لان
 جريته من اسفل الى فوق ومن بارجاج الى منزل *b* ستة فراسخ على
 بركوآب وهذا النهر على حافظيه جميعا آجام وطرفاء وغياض صيدها
 دراج سود ومن هذا المنزل تعبر هذا النهر وتنزل يمينا *c* فن المعبرة *d*
 الى شاعره جبل حجر مسان *f* ثلثة فراسخ ومن شاعر الى جويكت *g*
 في برية لا عمران بها فرسخان ومن جويكت الى مدينة طراز *h* في
 كلاً و عمران فرسخان، ومن مدينة طراز الى نوشجان *i* السفلى * ثلثة
 فراسخ ومن نوشجان السفلى *k* الى كصرى باس في جبل عن يمينها
 فرسخان *l* وعن يسارها قم *m* وفي جرمية *n* وفي أول الخراخية وقم
 بين طراز *p* وكولان ناحية الشمال وخلف قم مغارة رمال وحصى وفيه 10
 اظعى الى حد كيباك *q* فرسخان ومن كصرى باس *r* الى كويل شوب *s*
 وفي على صفة كصرى باس *t* وعن يمينها جبل فيه فاكهة كثيرة ورطاب
 ويقول جبلية اربعة فراسخ ومن كويل شوب الى *u* كولان على تلك الصفة
 اربعة فراسخ فذلك من مدينة طراز الى كولان اربعة عشر فرسخا في
 مغارة تسمى كولان *v* وصفتها ما تقدم ومن كولان الى قرية * بركى 15

a) Cod. h. l. مركوآب max. *b*) Cod. منزله. *c*) Cod.
 نساوعوا et max نساوعوا. *d*) Cod. العمد. *e*) Cod. سارعن. *f*) Cod. مسان. *g*) Cod.
 Secutus sum Mokadd. ٣٢٢, 1 quamvis a noto loco (cf. Mok. ٣٦٥, 1)
 diversus esse debet. Deinde cod. حمل. *h*) Cod. طوار. *i*) Cod. فرسخان. *k*) Addidi
 ex Ibn Khord., sed forte legendum est فرسخان, nam summa di-
 stantiarum ad Kúlán est 14 Par. *l*) Aut delendum est, aut le-
 gendum نوشجان i. e. regio hujus nominis. *m*) Cod. h. l. قم, max

tertio loco ut rec. Videtur esse قم = قم arena. *n*) Cod.
 الخرجه. *o*) Cod. ادبل. Ibn Khord. مشعى. Deinde cod. حرمه.
p) Cod. طوار. *q*) Cod. كسان. *r*) H. l. e. p. *s*) Cod. كويل
 كويل شوب et شوب. *t*) Cod. h. l. كصرى باس. *u*) Sec. Ibn Kh.
 insereendum foret الى جبل شوب ومن جبل شوب الى كولان اربعة فرسخان
 sed summa 14 Par. probat, auctorem hanc stationem neglexisse. *v*) In-
 telligitur ipsum illud قم; lectio codicis confirmatur sequentibus.

غناء *a* اربعة فراسخ ومن بركى الى اسيرة *b* * في مفازة *c* على صفة
مفازة كولان اربعة فراسخ ومن اسيرة الى نوزكت *d* قرية عظيمة ثمانية
فراسخ ومن نوزكت الى خرزجوان *e* وفي قرية عظيمة اربعة فراسخ ومن
خرزجوان الى جزل *f* وفي قرية عظيمة اربعة فراسخ ومن جزل الى
g سارغ *f* وفي قرية عظيمة سبعة *g* فراسخ ومن سارغ الى قرية خاقان
التركي اربعة فراسخ * ومن قرية خاقان التركي الى كرممراء فرسخان *h*
ومن كرممراء الى مدينة نواكت *i* فرسخان ومن مدينة نواكت الى
بنجيكيت *k* وفي قرية عظيمة والى جنبها قرية فرسخان *l* ونواكت
هذه *m* مدينة كبيرة * ومنها طريق الى نوشجان يدعى بركب *m*
10 فرسخ ومن بنجيكيت الى * سوياب فرسخان وسوياب *n* * قريتان احدهما
تسمى *o* كبال *p* والاخرى ساغور كبال ومن ساغور كبال الى نوشجان *q*
وهو الاعلى وهو حد الصين خمسة عشر يوما على سير القوافل في
المرعى والمياه * ولبريد الترك *r* مسيرة ثلاثة ايام *o*

ثم نرجع الى سمرقند وقد ذكرنا ان على ثلاثة مراحل منها مفرق
15 طريقين احدهما الى شاش والآخر الى فرغانة وقد اتينا *f* على وصف

a) Cod. Mox. تدعى عما. *b*) Cod. اسيرة. *c*) Conjectura supplevi. *d*) Cod. نوزكت. *e*) Cod. حوكران. *f*) S. p. *g*) Cod. بسعة. *h*) Haec addidi. Distantia inter eadem Khákáni et Nawákit est 4 Par. Quomodo كرممراء legendum sit, nescio. *i*) Cod. bis s. p., نواكت. *k*) Cod. h. l. معكلكب sine الى infra معكلكب. Conjectura edidi. *l*) Hoc e nom. prop. depravatum videtur. Verba seqq. usque ad بركب inserenda videntur post فرسخان praecedens. *m*) Cod. وفيه طرف الى موسجان تدعى بركب. *n*) Cod. سوتات (BM), سوياب (B), سوياب (BM), سوياب (O), 8, 1071, (O), 1071, 8, سوياب (BM et O), السوياب (B). Bretschneider, *Notes on Chinese mediaeval travellers to the West*, III, 39 Sû-river. Addidi فرسخان, nam inter Nawákit et Kobál sunt 3 Par. (Ibn Khord.). *o*) Cod. جردمان احدهما سبا. *p*) Cod. ساعبر et كمال. *q*) Cod. وهو — الصين. Verba in cod. male collocata sunt post على سير — والمياه et iis subjuncta sunt verba على سير quae nunc post يوما inserui. *r*) Cod. وبردل المرل.

طريق شاش الى حدود الصين فلنأخذ في طريق فرغانة فأول هذه الطريق زاميين *a* في مغارة سمرقند الى فرغانة فمن زاميين الى ساباط قرية عظيمة منها *b* طريقان احدهما الى فرغانة *c* فرسخان ومن ساباط الى كركت *d* قرية عظيمة ثلثة فراسخ ومن كركت الى غلوك انداز *e* وفي قرية * بين قرى *f* عظيمة ثلثة فراسخ ومن غلوك انداز الى *g* خجندة *g* على نهر الشاش *h* اربعة فراسخ ومن هذه المدينة مغرق الطريقين احدهما الى فرغانة والآخر الى شاش الى معدن الفضة وطريق فرغانة من خجندة *k* الى قرية تدعى صامغرا *l* وفي عظيمة في بركة خسة فراسخ *m* ومن صامغرا الى خاجستان *n* وعلى موضع مسلكة وفيه حصن وهناك ملاحه كبيرة منها ملح شاش وخجندة *o* وغيرها *n* ¹⁰ ومن جانب منه جبل يتصل بجبل معدن الفضة اربعة فراسخ ومن خاجستان الى قرية تدعى ترمقان *o* ستة فراسخ ومن ترمقان الى باب *q* وفي مدينة عظيمة من مدائن فرغانة ثلثة فراسخ ومن باب الى مدينة فرغانة *q* تدعى اخسيك *p* اربعة فراسخ فذلك من سمرقند الى فرغانة خمسة وثلثون فرسخا *q* ¹⁵

ثم نرجع الى مغرق الطريقين *r* من ساباط * فن ساباط *r* الى مدينة اشروسنة سبعة فراسخ وعده الفراسخ منها فرسخان في السهل ثم

a) Cod. مراميين et mox مراميين. b) Cod. فيها. c) Forte inserendum الى اسروشنة. d) Cod. ركند. Conjectura scripsi. e) Cod. عليل اسداو. Additur h. l. حكد. f) S. p. g) Cod. حكد. h) Cod. نهر الناس. i) Cod. الطريق. k) Cod. حكد. l) Cod. صامر. m) Cod. حاحان. n) Cod. وغيره. o) Cod. ترمقان et s. p. p) Cod. احسك. q) Haec est distantia inter Zámín et Akhsíkat, si pro ستة (distantia inter Khádjístán et Tormokán) legimus سبعة cum Ibn Khord. Hic habet 53, sed revera summa distantiarum quas dat est 52. r) Addidi. s) Sic pro اشروسنة aut potius اسروشنة.

الوادى والقرى ثوى ظهر الحبل يمنة ويسرة والمسير في استقباله الماء
يجرى *a* في الطريقين وهو جاء *b* من المدينة هـ
ثم نرجع الى مفرق الطريقين من خجندة *c* فنأخذ في طريق
معدن الفضة بشاش *ن* مدينة خجندة *d* عده في النهر ثم *e* المسير
الى خربة عندعا عين يقال *a* لها موضع المرصد ومن الخربة الى قصر
موهان على فم وادى معدن الفضة فرسخان هـ
ثم لنرجع الى مدينة شاش ننيين *a* السير منها في طريق فرغانة
من مدينة شاش الى معدن الفضة سبعة فراسخ ومن معدن الفضة
الى خاجستان *f* ثمانية فراسخ ومن خاجستان الى ترمقان *g* على نهر
10 شاش بقرب *h* القرى ومن ترمقان الى باب ثلاثة فراسخ وباب مدينة
عظيمة من مدائن فرغانة كثيرة الخير على نهر شاش وكان الناس لا
ينزلون ترمقان لشدة الخوف من الترك وكانوا يقطعون هذه الفراسخ في
يوم وليلة والثاني *a* ينزلونها * ومن باب *i* الى اخسيكت *k* مدينة
فرغانة اربعة فراسخ هـ
15 ومن فرغانة الى نوشجان *a* الاعلى *ن* مدينة فرغانة الى قبا *و*
مدينة *m* عشرة فراسخ ومن قبا الى اوش *a* *و* قرية عظيمة سبعة
فراسخ ومن اوش الى يوزكند *n* مدينة خورتكين *o* الدهقان سبعة
فراسخ ومن يوزكند الى العقبة * والطريق الى العقبة بين قرى متقاربة
متصلة *p* بخورتكين *a* الدهقان *و* مرتفعة صعبة اذا وقعت الثلوج *ل*
20 تسلك مسيرة يوم ومن العقبة الى اطباش *q* في جبال فيها صعود وهبوط
واطباش هذه مدينة على عقبة مرتفعة *و* ما بين التبت *a* وفرغانة

حاصله. *d*) Cod. جهة. *c*) Cod. جأى. *b*) Cod. *a*) S. p.
e) Cod. يعى. *f*) Cod. حاحسان. *g*) Cod. bis ترمقان. *h*) Cod. احسك.
i) Cod. من ترمقان. *k*) Cod. احسك. *l*) Addidi.
حوروكيين. *o*) Cod. *n*) Cod. دوركيد et s. p. *m*) Cod. ميميه.
p) Conject. Cod. والعقبة بين القرى متصلة معاربه. *q*) Cod. s. p.
Cf. ad Ibn Khord.

ونوشجان *a* مسيرة يوم ومن اطباش الى نوشجان الاعلى بعض الطريق *b*
 في جبال صغار والبعض في كلاً وعيون لا قرى فيها ومن يسلك
 الطريق يحمل معه ما يحتاج اليه والسابلة يسلكونه وقيل ما ينجرون *c*
 ست مراحل ومن نوشجان الاعلى الى موضع تغزغر خاقان *d* ملك
 التغزغر مسيرة ستة ايام *e* ٥

٦
 نرجع الى طريق كيباك *f* من طراز فيؤخذ من طراز الى قرينين في
 موضع يقال له كواكت *g* عامرتين كثيرتي *h* الاعلى بين هذا الموضع الى
 موضع ملك كيباك *h* مسيرة ثمانين يوماً للغراس المسرع يحمل معه
 طعامه فقط لأن سيره في صحارى واسعة كثيرة الكلاً والعيون وعامة
 الكلاً قت *i* ٥

١٠
 ثم نرجع الى مرو فبين الطريق منها الى طخارستان *l* ونواحيها
 من مدينة مرو الى قرية تدعى فازه * سبعة فراسخ ومن فازه الى مهدى
 ابادة على طريق المغازة ستة فراسخ ومن مهدى ابان *m* الى يحيى
 ابان *n* منزل وسط الوادى في هذا المنزل خانات *e* وستة سبعة فراسخ
 ومن يحيى ابان الى القرينين *p* وهذه القرية في المغازة على شط الوادى *١٥*
 على تل كبير اعلاها مجوس وكسبهم من كرى كبير يضربون علينا
 الى الآفاق يقال لهم تركون *q* خمسة فراسخ * ومن القرينين الى اسدابان
 سبعة فراسخ *r* ومن اسدابان الى حوزان *s* خمسة فراسخ ومن حوزان
 الى قصر الاحنف قرية على الوادى تنسب الى الاحنف بن قيس

a) Cod. نوشجان et نوشجان, ونيشان. b) Addidi.
 c) S. p. d) Cod. بعرخاقان et mox. e) Hoc falsum esse
 debet. Ibn Khord. 3 menses. f) Cod. كمال. Deinde فيؤخذ من طراز
 لها. g) Cod. له كواكب. Emendari quoque posset طراويس من طراز
 h) Cod. كثيرتي. i) Forte ex Ibn Kh. addendum سبعة فراسخ,
 sed hoc casu pro بين legendum ومن. k) Cod. كمال. l) Cod.
 طبرستان. m) Cod. مهدى نادا. n) Cod. يحيى انار. o) Cod.
 انغرس. p) Cod. انغرس. q) Sic. r) Addidi ex Ibn Kh. s) Cod.
 حوزان.

اربعة فراسخ ومن قصر الاحنف الى مدينة مرو الاعلى *e* خمسة فراسخ
 ثم تجاوزة هذه المدينة حتى تنتهى الى موضع يقال له قصر عرو
 في الجبل على فم الشعب قدر فرسخ، ومن مدينة مرو الروذ الى ارسكن
 خمسة فراسخ ومن ارسكن الى الاسراب وفي صغيرة بيوتها اسراب في
 الجبل على الطريق في الشعب سبعة فراسخ ومن الاسراب الى كنجاباذ *e*
 وفي قرية من كور الطالقان * سنة فراسخ ومن كنجاباذ الى الطالقان
 ستة فراسخ ومن الطالقان *e* الى كسحان *f* قرية عظيمة بين جبلين
 خمسة فراسخ ومن كسحان الى ارغين *g* قرية عامرة في وادي مرو فرسخ
 ثم في عقبه ترابية *g* ليست بصعبة وبعد ذلك في الجبل بعض الطريق
 10 حجارة * وفي العقبة *h* * عين بحجارة *g* وكله ليس بصعب اربعة فراسخ
 ومن ارغين الى * قصر حوط *i* قرية عامرة في صحراء كثيرة الاهل وفي ارض
 عمل كورة الفارياب *k* خمسة فراسخ ومن قصر حوط الى مدينة الفارياب
 قدر فوسخين ثم الى *l* المغارة *m* التي يقال لها مغارة القاع وفي خمسة
 فراسخ ومن مدينة الفارياب الى القاع في المغارة اكثر من ذلك في صعود
 16 وهبوط وهو سهل المنزل فيه خانات *g* وآبار وهو من سلطان كورة
 الجوزجان *m* وهو في صحراء تسعة فراسخ ومن القاع الى الشبورتان *n*
 في البرية *o* وانع مونه وفي كثيرة الاهل فيها منبر وفي من الجوزجان *g*
 تسعة فراسخ ومن الشبورتان الى السدرة وفي من *l* كورة بلخ ستة
 فراسخ كان هذا المنزل *p* هو الدو وليس فيه آلا سكة البريد وخانات
 20 فلما كانت سنة الزلزلة بخراسان في نواحي مرو وطخارستان وفي سنة

a) Marw ar-Rûdh; ut hodie Murghab Bala appellatur. b) Cod.
 نكاز et mox ينتهى. c) Cod. سموتها. d) Cod. حاناب. e) Ad-
 didi ex Ibn Kh. f) Cod. كسحان. Incertum, vid. ad Ibn Kh.
 g) S. p. h) Cod. ولعقبه. i) Cod. h. l. ارض حوط. k) Cod. العارباب.
 l) Addidi. m) Cod. المغارة et mox مغارة et المغارة. n) Cod. الشورتان
 et النورجان. o) Cod. المونه. Verba corrupta seqq. quomodo
 emendanda sint non video. p) Cod. المنزلة.

ثلث ومائتين *a* تفجرت من الزلزلة عين السدرة وصارت عيننا كبيرة
 وجرى ماؤها في البرية وفي مفازة تتصل *b* بجزر وآمل *c*. والغالب عليها
 الرمل والقصباء *d* وصار موضع الشجرة قرية فيها زروع كثيرة وأشجار
 ومن السدرة إلى المستجرد *e* قرية كثيرة الماء والاهل خمسة فراسخ
 ومن المستجرد إلى العود *f* وفي قرية عظيمة أربعة فراسخ ومن العود *g*
 إلى مدينة بلخ في عمارة ثلثة فراسخ، ومن مدينة بلخ إلى سياجد *h*
 قرية عظيمة خمسة فراسخ ومن سياجد إلى نهر بلخ جحون *h* في
 مفازة سبعة فراسخ * وهذا النهر من اصل مدينة الترمذ وضرب السرور
 وهو على صحرة *i* ومن مدينة الترمذ إلى صرمنجان *k* ستة فراسخ
 ومن صرمنجان إلى دارزكي *l* قرية عامرة كثيرة الاعل ستة فراسخ ومن *l*
 دارزكي إلى *m* قرية تدعى * برنجي سبعة فراسخ ومن برنجي إلى
 الصغانيان وفي عظيمة كثيرة الاهل خمسة فراسخ ومن مدينة الصغانيان
 على طريق الراشت *n* إلى بوندا *o* قرية عظيمة ثلثة فراسخ ومن بوندا
 إلى *p* قرية المسير إليها سبعة فراسخ ومن *p* إلى ابان
 كسون *q* قرية عامرة ثمانية فراسخ ومن ابان كسون إلى شومان *b* خمسة *16*
 فراسخ ومن شومان إلى واشجرد *b* والمسير إليها في عمران أربعة فراسخ

a) Vid. Ibn al-Athir VI, 20f. b) S. p. c) Cod. واصل. d)
 Forte leg. وللصباء. e) Cod. المدسكروه. Conf. Mokadd. 3fv, 2.
 f) Ibn Kh. 334 الغور, sed cf. ann. o. g) Cod. ساحرد. h) Cod. جحون.
 i) Haec verba male posita sunt post ستة فراسخ. Pro الترمذ Cod.
 hic et mox ضرب السرور et ضرب السن و ضرب السرور. Utrum من
 et رطان. k) Cod. يهر على. Forte leg. bonum sit, dubito. l) Cod. داركي.
 m) Addidi. n) Haec in codice ita sunt العانان وفي عظيمة كثيرة الاعل سبعة فراسخ ومن مدينة العانان
 العانان إلى طريق المراسم خمسة فراسخ ومن مدينة العانان
 مولد et مراند. o) Cod. مولد et مراند. p) Cod. ل. 1. *p* وديان. q)
 Cod. انا كسردان. Incertum. Secutus sum Ibn Kh.

ومن واشجرد الى الراشت *a* وهي بين جبليين وراشت اقصى بلد خراسان
من تلك النواحي وهو ما يلي فرغانة ومنها مدخل الترك للغارة
مسيرة اربعة ايام *h*

ثم لندرج الى مدينة بلخ والطريق منها الى طخارستان العليا فن
^٥ مدينة بلخ الى ولارى خمسة فراسخ ومن ولارى الى سواحي *b* ثلثة
فراسخ ومن سواحي الى مدينة خلم *c* * في برية *d* ثلثة فراسخ ومن
مدينة خلم الى * بهار منزل *e* في المغارة لا ماء فيه الا من * بئر ينزل
اليها بدرجة سبعة فراسخ ومن بهار الى اركنا بعول *f* منزل في مغارة
خمسة فراسخ ومن اركنا بعول الى قارص *g* وهي * بين صخور من *h*
نهر بلخ على ثمانية عشر فرسخا سبعة فراسخ *h*

وان قد اتينا على * ذكر الطرق والمسالك الى مكة وما والاها من
اليس *e* وغيرها واتبعناه ذلك بما يتبعه من الطرق الى نواحي المشرق
فلنتبع ذلك بذكر الطرق الى نواحي الشمال وما والاها فاول ذلك
الطريق العادل الى كورة اذربيجان فن سن *k* سميرة الى الدينور
^{١٥} خمسة فراسخ ومن الدينور الى الخورجان *l* تسعة فراسخ ومن الخورجان
الى تل *m* وان ستة فراسخ ومن تل وان الى سيسر *m* سبعة فراسخ ومن
سيسر طريقان طريق الى البيلقان *n* عشرة فراسخ ومن البيلقان الى
برزة *o* ثمانية فراسخ واما طريق الشتاء *p* فن سيسر الى اندراب *q* اربعة
فراسخ ومن اندراب الى البيلقان خمسة فراسخ ومن البيلقان الى برزة
^{٢٥} ستة فراسخ ومن برزة الى سابرخاست *r* ثمانية فراسخ ومن سابرخاست

a) Cod. et mox واسب. Addidi وهي. *b*) Sic. Alibi non
invenio. *c*) S. p. *d*) Cod. دم في قرية. *e*) Cod. بهارمرا. mox
quoque بهار s. p. *f*) Sic. Apud Ibn Kh. recepi بكبانزل. *g*) Cod.
ذلك الطريق. *h*) Cod. بس في صخور. *i*) Cod. قارص عامر.
k) Cod. سر. *l*) Cod. s. p. Apud Ibn Kh. rec. الخورجان. *m*) Cod.
سلس. *n*) Cod. السلطان. *o*) Cod. نوره. *p*) Cod. s. p. Haec via
igitur 3 Par. brevior est. *q*) Cod. اسمران. Secutus sum Ibn Kh.
r) Cod. ساواكاست.

الى المراغة سبعة فراسخ ومن المراغة الى ده الخرقان *a* احد عشر فرسخا
ومن الخرقان الى تبريز *b* تسعة فراسخ ومن تبريز الى مدينة مرند،
عشرة فراسخ، ومن المراغة *d* الى كولسه *e* عشرة فراسخ ومن كولسه الى
سراة *f* عشرة فراسخ ومن سراة الى النيرة *d* خمسة فراسخ ومن النيرة
الى اردبيل *d* خمسة فراسخ ومن اردبيل الى خان بابك *g* ثمانية فراسخ *e*
ومن خان بابك الى برزند *h* ستة فراسخ ومن برزند الى بهلاب *i* اثنا
عشر فرسخا ومن اردبيل الى موغان *k* اربعة فراسخ، فان اريد *d* الى
نيزا *m* من برزة *m* فمنها الى تغليس *n* فرسخان ومن تغليس الى جابروان *d*
ستة فراسخ ومن جابروان الى نيز اربعة فراسخ ومن نيز الى ارمية *o*
اربعة عشر فرسخا ومن ارمية الى سلباس ستة فراسخ، ومن مرند الى *10*
الجار *p* اربعة فراسخ ومن الجار الى خوى ستة فراسخ ومن اراك ارمينية *d*
من هذا الطريق فن مرند الى السرى على الوادى عشرة فراسخ ومن
الوادى الى نشوى *d* عشرة فراسخ ومن نشوى الى دبيل عشرون
فرسخا، ومن اراك من ورتان الى برذعة فن ورتان الى قومام *r* ثلثة
فراسخ فن الى البيلقان *s* سبعة فراسخ فن الى برذعة ثلثة فراسخ *t* *16*
فن لناخذ في تبسين *d* الطريق من مدينة السلم الى اكناف

a) Cod. الخرقان *b*) Cod. e. p., mox
كويس *c*) Cod. كوينس *d*) S. p. *e*) Cod. كوينس *f*)
Cod. مره *g*) Cod. بابل *h*) Cod. برزند *i*) Cod. s. p.
Distantia eadem est quam Ibn Kh. dat a Barzand ad Warthán in
confinio provinciae, sed intelligit noster locum quem Ist. بلخاب
appellat (197) cum var. I. بهلاب, تهلاب (Bibl. Geogr. IV, 405).
k) Ibn Kh. عشرة, Edr. 2 dias. *l*) Cod. برند, infra بدر et مويرا.
Pro h. l. من. *m*) Cod. مره. *n*) Cod. تغليس et s. p. Vid.
de hoc loco quae annotavi Mokadd. 3^{at} a. *o*) Cod. ارميه. *p*) H.
l. s. p. Ibn Khord. الخان. *q*) Cod. ورتان et ورتان. *r*) Sic. Ibn
Kh. درمان. *s*) Cod. السلعان. *t*) Hoc falsum esse debet. Ibn
Kh. recte 14 Par. Forte itinerarium corruptum est ut quoque apud
Ibn Kh. et legendum فن الى البيلقان سبعة فراسخ فن الى
برذعة ثلثة (سبعة) فراسخ فن الى برذعة ثلثة (سبعة) فراسخ

المغرب ونواحيه ونبدأ * بما ختمه من ناحية الشمال ليتصله بين
 ذلك وبين ما بدأنا به من المشرق الى نواحي الشمال وليكن أول
 ذلك على الموصل فن مدينة السلم الى البردان a اربعة فراسخ * ومن
 البردان الى عكبرا خمسة فراسخ ومن عكبرا الى باهشا ثلثة فراسخ e
 5 ومن باهشا الى القادسية سبعة فراسخ ومن القادسية الى الكرخ خمسة
 فراسخ ومن الكرخ الى جبلتنا d سبعة فراسخ * ومن جبلتنا الى
 السودانية خمسة فراسخ ومن السودانية الى بارما خمسة فراسخ e
 ومن بارما الى مدينة السن خمسة فراسخ ومن السن الى الحديثة
 برية يجرى في وسطها الزاب الصغير اثنا عشر فرسخا ومن الحديثة الى
 10 طهمان * سبعة فراسخ ومن طهمان الى الموصل سبعة فراسخ، ومن
 الموصل الى بلد وهي مدينة سبعة فراسخ ومن بلد الى باعينا سبعة
 فراسخ ومن باعينا الى برقعيد f ستة فراسخ ومن برقعيد الى اذمة
 ستة فراسخ ومن اذمة الى تل فراشة y ثلثة فراسخ ومن تل فراشة
 الى نصيبين اربعة فراسخ، ومن نصيبين مغرى طريقين احدهما ذات

a) S. p. b) Addidi ex Ibn Kh. coll. Mokadd. ١٣٤ ult. sq.
 c) Cod. باحسا. d) Cod. بارما. Correxipropter seq. سبعة فراسخ
 coll. Ibn Kh. e) Addidi ex Ibn Kh. ubi vero طهمان pro
 طهمان est. f) Hic in marg. seqq. scripsit Ahmed ibn Mohā-
 raksehāh; برقعيد قرية ينسب اليها اللصوص الاساتذة في اللصوصية
 فن ذلك ان القوافل اذا مروا عليها وباتوا بها يسهرون ليلتهم يحفظون
 امتعتهم ولصوصيتهم اختلاسا لا مجاهرة فما يحيى ان قافلة جاءت وباتت
 بظاهر سور هذه التي تسمى برقعيد فعبد رجل من اهل القافلة الى
 حمارة فربطه عند حايط السور وجعل ظهره اليه وجعل اثنائه يحته
 وجعل وجهه الى جهة القلعة وبات ساهرا يراقب من ياتيه من اللصوص
 فلم ير في ليلته احدا (احد Cod.) ثم ان اللصوص كلبوا الحمار من
 خلفه ونشلوه الى فوق ورفعوه الى اعلا السور وارخوه من داخله فقام
 ولم ير الحمار فصار في حيرة كيف أخذ حمارة ولم يره مع انه لم ينم
 ولم غير هذه الحكايات فا يشابهها في اللصوصية التي صاروا بها مثلا
 في الناس. g) Cod. فراسخ.

الييمين الى نواحي الشمال المقاربة لما ذكرنا من الطرق من المشرق
اليها والآخر الى سائر نواحي المغرب فليكن ما نبدأ به الطريق التي
تأخذ ذات اليمين من نصيبين الى دارا خمسة فراسخ ومن دارا الى
كفرتوتا سبعة فراسخ ومن كفرتوتا الى قصر بني نازع *a* سبعة فراسخ
ومن قصر بني نازع الى آمد سبعة فراسخ ومن آمد الى ميفارقين ذات ⁵
الييمين خمسة فراسخ ومن ميفارقين الى ارزن وهي ايضا مدينة تناخم
ارمينية *b* سبعة فراسخ، والطريق من آمد الى الرقة ذات الشمال منها
الى شمشاط *c* بقرب ثغور الروم سبعة فراسخ ومن شمشاط الى تل
جوشور *d* خمسة فراسخ ومن تل جوشور الى جرنان *e* قرية آهلت كثيرة
الاسواق ستة فراسخ ومن جرنان الى بامقدا *f* وبها سوق واهلها قليل ¹⁰
خمس فراسخ ومن بامقدا الى جلاب *g* وهي قرية غناء على نهر سبعة
فراسخ ومن جلاب الى الرعا وهي مدينة رومية في سفح جبل اربعة
فراسخ ومن الرعا الى حران *h* وهي مدينة اربعة فراسخ * ومن حران
الى تل محرا اربعة فراسخ ومن تل محرا الى باجروان سبعة فراسخ *i* ومن
باجروان الى الرقة ثلثة فراسخ ¹⁵ *e*

واما الطريق من نصيبين الى السرة فبها الى دارا وهي مدينة في
سفح جبل خمسة فراسخ ومن دارا الى كفرتوتا * سبعة فراسخ ومن
كفرتوتا * الى العوادة *k* وهو منزل ثلثة فراسخ ومن العوادة الى * راس
عين *l* وهي مدينة فيها عينون اربعة فراسخ * ومن راس عين الى الجارود
خمس فراسخ *i* ومن الجارود *m* الى حصن مسلمة قرية فيها صهريج ²⁰
سته فراسخ ومن الحصن الى باجروان *e* سبعة فراسخ ومن باجروان الى
الرقة ثلثة فراسخ *e*

a) Cod. Secutus sum Ibn Kh. *b*) Cod. ارمني. *c*) Cod. سميساط. *d*) Cod. تل موزن male, sed in enumeratione stationum tabellariorum ut rec. s. p. Apud Ibn Kh. تل جفر. *e*) S. p. *f*) Cod. بامعنا. *g*) Cod. s. p. et جلاب. *h*) Cod. باجروان. *i*) Hae supplementi ex Ibn Kh. *k*) Cod. العوادة في et mox iterum العوادة. Cf. Ják. in v. *l*) Cod. للحرور. *m*) Cod. للحرور.

فاما الطريق من بلد ذات الشمال الى قرقيسيا وسنجار وطريق
الفرات من بلد الى تل اعقر وفي قرية كبيرة خمسة فراسخ ومن تل
اعقر الى سنجان وفي مدينة رومية خمسة فراسخ ومن سنجان الى
عين الجبال a خمسة فراسخ ومن عين الجبال الى سكيره العباس بن
محمد مدينة على الخابور تسعة فراسخ ومن السكير الى القديين e
خمس فراسخ ومن القديين الى ماكسين d مدينة على الخابور ستة
فراسخ ومن ماكسين الى قرقيسيا وفي مدينة على الفرات والخابور سبعة
فراسخ هـ

واما الطريق من الرقة الى الثغور من الرقة الى عين الرومية * ستة
10 فراسخ ومن عين الرومية الى تل عبدا f سبعة فراسخ ومن تل عبدا
الى سروج * سبعة فراسخ ومن سروج الى المنبذة ستة فراسخ ومن
المنبذة g الى سميساط وفي مدينة على الفرات من الجانب الشامي ستة
فراسخ ومن سميساط الى حصن منصور وفي ثغره h عليها سور حجارة
ستة فراسخ ومن حصن منصور الى ملطية في عقاب شديدة وملطية
15 ثغر ايضا عشرة فراسخ ومن ملطية الى مدينة تسمى كميح؛ وكانت
ثغرا واستولى عليها العدو اربعة فراسخ وذات اليسار l الى حصن زبطرة f
واستولى عليها العدو اربعة فراسخ ومن زبطرة l الى الحدث وهو ثغر في
نحر f العدو اربعة فراسخ ومن الحدث الى مرعش وهو ثغر ليس وراءه
الا عبارات العدو خمسة فراسخ هـ

20 فلنرجع الى مدينة السلم لنبين الطريق منها الى نواحي المغرب
اذا اخذ على طريق الفرات من مدينة السلم الى السيلحين اربعة
فراسخ ومن السيلحين m الى الانبار ثمانية فراسخ ومن الانبار طريق

a) Cod. للجبال. b) Cod. et mox سكس. c) Cod. الغدير.
d) Cod. ماسكين. e) Addidi ex Ibn Kh. f) S. p. g) Cod.
وذاق المنصار. h) Cod. ثغور. i) Cod. كمي. k) Cod. الحدث.
omisso الى. l) H. l. cod. زبطره. m) Cod. h. l. السيلحين.

يخرج من البجس *a* في البرية فيلتقى *b* عند الرب *c* مع الطريق
المستقيم من *d* الانبار ومن الانبار الى الرب سبعة فراسخ ومن الرب الى
هيت اثنا عشر فرسخا ومن هيت الى الناوسنة سبعة فراسخ ومن
الناوسنة الى الوسة سبعة فراسخ ومن الوسة الى الفحيفة *e* ستة فراسخ
ومن الفحيفة الى النهيبة *f* اثنا عشر فرسخا في البرية وعلى الفرات *g*
طريق البريد ستة فراسخ ومن النهيبة الى الدارق *g* ستة فراسخ ومن
الدارق الى الفرضة *h* ستة فراسخ ومن الفرضة يقترب الطريق *i* الى ما
منه على البرية وما منه على الفرات فلما الفرات ثن الفرضة الى وادي
السباع * خمسة فراسخ ومن وادي السباع *k* الى خليج ابن جميع
خمس فراسخ ومن خليج ابن جميع الى الفاش *l* ستة فراسخ ومن *10*
الفاش الى قرقيسيا والى قم نهر سعيد ثمانية فراسخ ومن قم نهر سعيد
الى الجردان *m* اربعة عشر فرسخا ومن الجردان الى المبارك *n* احد عشر
فرسخا ومن المبارك الى الرقعة ثمانية فراسخ فذلك من مدينة السلم
* الى الرقعة *o* على الفرات مائة وستة وعشرون فرسخا *o*
واما طريق البرية التي تنقسم *p* عند الفرضة ثن الفرضة الى *16*
القمرطى *q* ثلثة فراسخ ومن القمرطى الى العوامل تسعة فراسخ وميل
ومن العوامل الى القصبه *r* ثمانية فراسخ ومن القصبه الى العريبر *s* تسعة
فراسخ ومن العريبر الى الرصافة ثمانية فراسخ ومن الرصافة الى الرقعة

a) Cod. a. p.; conject. scripsi. *b*) S. p. *c*) Cod. الدر، max
bis الرب. *d*) Addidi. *e*) Cod. العجيبه. *f*) Cod. المهيمه. *g*)
Cod. الدواق et الدواق. *h*) Cod. العرضه. *i*) Cod. بعترق الطريق.
k) Addidi ex Ibn Kh., sed cum Edr. scripsi ستة pro خمسة.
l) Cod. العاسر. Pro ستة Ibn Kh. سبعة. *m*) Cod. الجردان. *n*) Cod.
المارل. *o*) Enumeratio bona est, si inter الفحيفة et النهيبة via
brevior sumitur. Simul patet me recte cum Edrisio legisse خمسة
(v. ann. *k*) et retinuisse ستة (v. ann. *l*). *p*) Cod. بمقسم.
q) Cod. القمرطى et القمرطى. Conject. edidi. Forte l. القمرطى.
r) Cod. h. l. العصبه. *s*) Sic.

ثمانية فذلك من مدينة السلم الى الرقة في طريق البرية دون الغرات
مائة وسبعة وعشرون فرسخا وميل *a* ٥

طريق دمشق من الرصافة من الرقة الى الرصافة ثمانية فرسخ
ومن الرصافة طريقان احدهما الى دمشق في البرية وآخر على حصص
في العبران فاما طريق العبران فمن *b* الرصافة الى الزراعة *c* اربعون ميلا
ومن الزراعة الى قسطل ستة وثلاثون ميلا ومن قسطل *d* الى سلمية
ثلاثون ميلا ومن سلمية الى حصص اربعة وعشرون ميلا ومن حصص الى
شمسين الشعرة ثمانية عشر ميلا ومن شمسين *f* الى قارا اثنان *g*
وعشرون ميلا ومن قارا الى النبك *h* اثنا عشر ميلا ومن النبك الى
10 انقطيفة عشرون ميلا ومن انقطيفة الى دمشق اربعة وعشرون ميلا ٥
فاما طريق البرية من الرصافة الى دمشق فمن الرصافة الى الخربة
واممها بطلاميا خمسة وثلاثون ميلا ومن بطلاميا الى العذيب اربعة
وعشرون ميلا ومن العذيب الى نهيا *k* عشرون ميلا ومن نهيا الى
القريتين *l* عشرون ميلا ومن القريتين الى جرود *m* ستة وثلاثون ميلا
15 ومن جرود الى دمشق ثلاثون ميلا ٥

ومن سلمية *n* الى دمشق في طريق يعرف بالاوسط من سلمية
الى فرعايا ثمانية عشر ميلا ومن فرعايا الى ماء شريك *p* عشرون ميلا
ومن ماء شريك الى صدد ثمانية عشر ميلا ومن صدد الى النبك
خمس وثلاثون ميلا ٥

a) A Bagdad ad al-Fordha sunt 75 Par. Summa distantiarum
inde ab hoc loco ad Rakkam per desertum est 45 Par. + 1 M.
Patet igitur excidisse stationem s. 7 Par. Aliunde itinerarium il-
lustrare nequeo. b) Cod. من. c) Cod. الدراع. d) H. l. s. p.
e) Quid hoc additamentum significet, nescio. Legero الشعراء vix
audeo, coll. Baedeker, p. 461. f) Cod. h. l. شمسين. g) Cod.
اثنان. h) Cod. الباب. i) Cod. h. l. بطلاميا. k) Cod. بهما. Vid.
Ják. in v. l) Cod. العرس et العرسين. m) Cod. s. p. n) H. l.
سلمية. o) Cod. فرعايا et فرعايا. Incertum. p) Cod. ماسرل. Incertum.

ومن حمص أيضا إلى دمشق على طريق البقاع من حمص إلى
جوسية ثلثة عشر ميلا ومن جوسية إلى ايعاث عشرون ميلا ومن
ايعاث إلى بعلبك ثلثة اميال ومن بعلبك يسرة على جبل يسمى
رمى ^a خمسون ميلا، ومن اخذ من بعلبك إلى طبرية على طريق
الدرجة ^b ثن بعلبك إلى عين الحجر عشرون ميلا ومن عين الحجر إلى ^c
القرعون، وهو منزل في بطن الوادي خمسة عشر ومن قرعون إلى قرية
يقال لها العين ^d تمضى إلى كفرليلي عشرون ميلا ومن كفرليلي إلى
طبرية خمسة عشر ميلا وفي هذا الطريق جب يوسف عليه السلم،
وان اخذ الطريق إلى جبال الأردن من دمشق فالطريق المستقيم
من دمشق إلى الكسوة اثنا عشر ميلا ومن الكسوة إلى جاسم اربعة ¹⁰
وعشرون ميلا ومن جاسم إلى ابيق اربعة وعشرون ميلا ومن ابيق
إلى طبرية ستة اميال، ثم من طبرية يفتقر ^e الطريق إلى الرملة
فترتين ثن طبرية إلى اللجون على الطريق المستقيم عشرون ميلا
والطريق الآخر إلى بيسان ^f ستة عشر ميلا ثم إلى اللجون ثمانية
عشر ميلا ثم من اللجون إلى قلنسوة على وادي عازا وفيه سبع ¹⁵
عشرون ميلا ومن قلنسوة إلى الرملة اربعة وعشرون ميلا ^g
ومن الرملة إلى مصر من الرملة إلى ازود في القرى والعيان اثنا
عشر ميلا ومن ازود في القرى والعيان إلى غزة عشرون ميلا ومن
غزة إلى رفح في بساتين ^h عشرة اميال وستة في رمل كثير ⁱ ومن رفح
إلى العريش في رمل اربعة وعشرون ميلا ومن العريش يفتقر ²⁰
إلى طريق الجفار وهو الرمل وطريق الساحل على البحر فلما طريق
الجفار ثن العريش إلى الزادة ثمانية عشر ميلا ومن الزادة إلى البقارة ^j

a) Mokadd. ١٦., 5 stationem intermediam inter Baülbek et Da-
maseum in hoc itineralio vocat الربداني. Intelligere videtur noster
Djebel es-Scherki. b) S. p. c) Cod. e. p., mox قرعون. d) Vi-
terum Ijjon (Tell Dibbin). Deinde cod. بصتى. e) Cod. بصتقر. f)
Nunc W. el-Scha'ir. g) Cod. المقارة.

عشرون ميلا ومن البقارة الى الفوما اربعة وعشرون ميلا، واما طريق الساحل فن العريش الى المخلصة e احد وعشرون ميلا ومن المخلصة الى القصر حصن النصرى وفيه ماء عذب وتخل اربعة وعشرون ميلا ومن القصر الى الفوما اربعة وعشرون ميلا، ومن الفوما يختلف e الطريق الى الفسطاط قصبنة مصر فطريق للشنة وطريق للصيف فطريق الصيف من الفوما الى جرجير d ثلثون ميلا ومن جرجير الى فاقوس الغاضرة e اربعة وعشرون ميلا ومن الغاضرة الى مسجد قضاة ثمانية عشر ميلا ومن مسجد قضاة الى بلبيس احد وعشرون ميلا ومن بلبيس الى مصر اربعة وعشرون ميلا، وطريق الشتاء من الفوما الى المرصد ومن المرصد الى الغاضرة f اربعة وثلثون ميلا بعد التقاء e طريقين هناك e

واما الطريق من الفسطاط الى برقة واثريقية والغرب f اجمع فن الفسطاط الى ذات السلاسل اربعة وعشرون ميلا ومن ذات السلاسل الى ترنوط g ثلثون ميلا ثم يعدل الطريق الى الاسكندرية من ترنوط 15 هذه فن ترنوط الى كوم شريك h اثنان وعشرون ميلا ومن كوم شريك الى الراقعة i والسير مع النيل ويعدل k من الراقعة خليج الاسكندرية اربعة وعشرون ميلا * ومن الراقعة الى قرطسا ثلثون ميلا ومن قرطسا الى كربين اربعة وعشرون ميلا ومن كربين الى الاسكندرية اربعة وعشرون ميلا ومن الاسكندرية الى ابومينه عشرون ميلا l ومن ابومينه m الى ذات الحمام ثمانية عشر ميلا ثم نعيد السير من ترنوط g التي كان المقصد اليها من ذات السلاسل فن ترنوط الى

a) Cod. السكندرية، Mokadd. 11f, 7 ut rec. b) S. p. c) Cod. بحسب. d) Cod. جرجير. e) Cod. hic et mox العامر، infra ut rec. s. p. Fákds probabiliter a tribu غاضرة occupata erat, et dicebatur فاقوس الغاضرة aut simpliciter الغاضرة. f) Cod. الغرب. g) Cod. ترنوط. h) Cod. كوم سربل. i) Cod. الراقعة. k) Cod. يعدل. l) Haec ex Ibn Kh. supplevi. m) Cod. أبومينه.

المنبر *e* ثلثون ميلا ومن المنبر الى مسارس اربعة وعشرون ميلا ومن مسارس *b* الى ارمسا اثنا عشر ميلا ومن ارمسا الى ذات الحمام عشرون ميلا فيلتقى *c* الطريقان هناك طريق الاسكندرية وطريق برقة فيصير الطريقان طريقا واحدا وتحمل الماء من ذات الحمام في البرية ومسيرة بحرا الروم حتى *تنزل الحنية حنية الروم وهي خراب على الطريق ⁵ فمن ذات الحمام الى حنية الروم اربعة وثلثون ميلا ومن الحنية الى قصر العجوز وهي قرية يقال لها الطاحونة ثلثون ميلا ومن الطاحونة الى كنائس الجون *d* في عمران اربعة وعشرون ميلا ومن كنائس الجون الى جب العوسج ثلثون ميلا ومن جب العوسج الى سكة الحمام ثلثون ميلا * ومن سكة الحمام الى قصر الشمس خمسة وعشرون ميلا ومن ¹⁰ قصر الشمس الى خربة القيم خمسة عشر ميلا ومن خربة القيم الى خرائب ابي حليمة خمسة وثلثون ميلا ومن خرائب ابي حليمة الى العقبة عشرون ميلا *f* ومنها الى قرية يقال لها معد *g* خمسة وثلثون ميلا ومن معد الى رويس *h* ثلثون ميلا ومن رويس الى فرمة *i* وهي مدينة ينزلها العمال ستة اميال ومن فرمة الى قصر يقال له الشاعدين *j* الى ¹⁵ وادي السدور ملتف الاشجار عشرون ميلا ومن وادي السدور الى قرية يقال لها باع اربعة وعشرون ميلا ومن باع *k* الى الندامة *m* اربعة وعشرون ميلا ومن الندامة الى برقة ستة اميال ^٥

a) Cod. h. l. s. p. b) Cod. h. l. مسارس. c) S. p. d) Cod. Edidi الجون quia lectio bona esse potest. Vulgo الجون. e) Cod. الجون. ومسار عن الحديد. f) Haec ex Ibn Khord. aliisque supplevi. Fieri debet quia altera via a قصر الروم, castello quoque القصر الابيض dicto, in ipso Catabathmo, incipit. Fortasse etiam plura desunt, nam hanc viam longiorem fuisse quam via per desertum valde probabile est (cf. Sprenger p. 97). g) Fortasse est معد ابي معد de quo loquitur Bekri f, 7. h) Cod. s. p. (apogr. Schefar ut rec.). i) H. l. s. p. k) Cod. s. p. Hic certo lacuna est. l) H. l. s. p. Hic forte alia lacuna est, coll. Edr. وعنا (مغار الرقيم) يجتمع هذا الطريق بالطريق الاعلى ١٣٦ m) Cod. المدامه.

وأما طريق البرية فن قصره الروم الى * مرج الشيخ عشرون ميلا
ومن مرج الشيخ الى حتى عبد الله ثلثون ميلا ومن حتى عبد الله
الى جباد الصغير ثلثون ميلا ومن جباد الصغير الى b جباب الميدان c
خمس وثلثون ميلا ومن جباب الميدان الى وادي مخيل d خمس
وثلثون ميلا ومن وادي مخيل الى جب حليمان e خمس وثلثون ميلا
* ومن جب حليمان الى وادي المغار خمس وثلثون ميلا f ومن وادي
المغار الى تاكنست g وفي قرية للنصارى خمس وعشرون * ميلا ومن
تاكنست الى الندامة خمس وعشرون ميلا h ومن الندامة الى برقة
وفي مدينة في صحراء حمراء كالبصرة خمس عشر ميلا k وللجبال منها
10 على h ستة اميال فذلك من الاسكندرية الى برقة l

ومن برقة الى مليتية m خمس عشر ميلا * ومن مليتية الى قصر
العسل تسعة وعشرون ميلا n ومن قصر العسل الى اوبران o اثنا
عشر ميلا ومن اوبران الى سلوق e ثلثون ميلا ومن سلوق يفترق p
الطريق فرقتين فرقة على السكة وقرقة على طريق ساحل البحر فاما
16 طريق الساحل فن سلوق الى برسمت q اربعة وعشرون ميلا * ومن
برسمت الى بلبد عشرون ميلا ومن بلبد الى اجدايية اربعة وعشرون
ميلا r واما طريق السكة فن سلوق الى السكة ثلثون ميلا ومن
السكة الى الزيتونة s عشرون ميلا ومن الزيتونة الى اجدايية اربعة

a) Cod. قصير. b) Supplevi ex Ibn Kh. c) Cod. حباب الميدان.
(حباب). d) S. p. e) Cod. حب حليمان. f) Haec in Cod.
desunt. Conject. scripsi المغار, quia certum est significari locum
qui المغار s. مغار الرقيم (Edr.) s. مغاير الرقيم (Jakúbi) appellatur.
Cod. vero بعورا. g) Cod. ماكسب. h) Addidi. i) Cod. المدانه.
k) Supra habuit 6 M. ut Ibn Kh. et Edr. Contra Mokadd. مرحلة.
l) Summa in cod. desideratur. Sunt 566 (aut 557) M. m) Cod.
hic et deinde s. p. n) Cod. اوبران. o) Cod. سلوق. p) Cod.
يفترق. q) Cod. برسمه. r) Ex Ibn Kh. supplevi. s) Cod. s. p.
et الزيتونه.

وعشرون ميلا فيجتمع *a* طريق السكنة وطريق الساحل في اجدابية *b* ٥
 ثم فرجع الى ذكر مليتية * التي من برقة اليها خمسة عشر
 ميلا منها في طريق البر من *d* مليتية الى الانبار اربعة وعشرون
 ميلا ومن الانبار الى وادي الاعراب ثلثون ميلا يرجع *f* من منزل
 * شقيف الفهمى *g* الى سلوق *h* من منزل شقيف الفهمى الى سلوق ^٥
 خمسة وثلثون ميلا ويجتمع الطريقان بسلوق فيكون طريقا الى
 اجدابية ٥

ولنرجع الى ذكر مخيل: الذي قلنا ان عنده *i* طريق افريقية
 يسيرة ^{١٠} من مخيل الى جب جراءة ^{١١} الى تلميس ^{١٢} عشرون ميلا ومن
 تلميس الى وادي مسوس ^{١٣} خمسة وثلثون ميلا * ومن وادي مسوس
 الى ^{١٤} ومن حرابلوا ^{١٥} الى اجدابية ^{١٦} اربعة وعشرون ميلا،
 ومن اجدابية ^{١٧} يفتقر ^{١٨} الطريق فيصير طريقين احدهما الى

a) Cod. فمكتوع. *b*) Hic idem Ahmed ibn Mobarakshah ad-
 notat: اجدابية (احداوية scripsit) بين اطرابلس المغرب وبين برقة:
 وفي مدينة تسكنها الان العرب ورايت (s. p.) المغاربة (رنة deest)
c) Cod. يذمونها وغيبا ابار نقر في الحجر وماوعا خزين من المطر
d) Cod. في. *e*) Cod. h. l. s. p. *f*) Cod.
 سلوق. *g*) Cod. s. p. *h*) Cod. s. p., sed deinde bis correcte
i) Cod. فمكتوع et mox عكرون. *k*) Cod. محمل. Conjectura
 ecripsi, sumens viam directam inde a Wádi Makhil ad Adjdábiam
 h. l. describi. Cf. Ják. IV, fff, 16 seqq. *l*) Cod. الذي قلنا عنده ان.
m) S. p. *n*) Cod. s. p. Apogr. Schefer habet حراوة, sed جراءة
 legendum esse, jam suspicatus eram, quum hinc hoc itinerarium
 edidi (*Descr. al-Magribi* p. ٢٦ *l*). Excidisse videtur distantia. *o*)
 Cod. s. p. et تلميس. *p*) Cod. مسوس. Vid. Bekri p. ٥. Hic iter
 cum via a Barka conjungitur. *q*) Addidi. Excidisse videtur statio
 et dune distantiae, nam secundum Ják. a Makhil ad Adjdábiam sunt
 5 dies. *r*) Sic. Apogr. Schefer حرابلوا. *s*) Cod. يفتقر.

افريقية *e* والآخر الى طرابلس *b* ثم من اجدايبية *e* الى حى نجوة *d* عشرون ميلا ومن حى نجوة الى * سبخة منهوسا ثلثون ميلا ومن سبخة منهوسا الى قصر العطش *f* اربعة وثلثون ميلا ومن قصر العطش الى اليهوديتين *g* وهما قريتان على شطّ البحر اربعة وعشرون ميلا ومن اليهوديتين الى قبر العبادى اربعة وثلثون ميلا ومن قبر العبادى الى سرت اربعة وثلثون ميلا ومن سرت الى القرنين *i* ثمانية عشر ميلا ومن القرنين الى مغمداش *k* عشرون ميلا ومن مغمداش الى قصور حسان ثلثون ميلا ومن قصور حسان الى المنصف اربعون ميلا ومن المنصف الى تورغاء اربعة وعشرون ميلا ومن تورغاء الى رغوغا عشرون ميلا ومن رغوغا الى ورداسا *m* ثمانية عشر ميلا ومن ورداسا الى المحتنى *l* اثنان وعشرون ميلا ومن المحتنى الى وادى الرمل * عشرون ميلا *n* ومن وادى الرمل الى طرابلس اربعة وعشرون ميلا * ومن طرابلس الى مدينة يقال لها سبرة خربة اربعة وعشرون ميلا ومن سبرة الى بئر الجمالين *p* عشرون ميلا ومن بئر الجمالين الى قصر

افريقية هذه في التى نهى عمر: *a* Idem Ahmed hic adnotat: رضه اصحابه لما ذهبوا لفتحها ان يشربوا من مائها فكانوا يشربون من المياه الخارجة عن المدينة وعلل بالقسوة فلما خالفوا (خالقوا) Cod. على عثمان وارسلهم اليها مرة ثانية ذكروا له نهى عمر فتامل ساعة ثم امرهم ان يشربوا من مائها حتى قيل في ذلك انهم شربوا فرجعوا وقد قست قلوب منهم حتى انهم قتلوا خليفتهم (خليفة... Cod.)

b) Aliquid minus recte dictum his

inesse, necesse est, nam in itinero quod sequitur una eademque

via Tripolin ducit et pergat porro al-Kairawanum. *c*) S. p. *d*)

Cod. s. p. et نجوة (s. نكوة). Lectio bona esse potest, dum contra

lectio Ibn Kh. et Edr. incerta est. *e*) Cod. h. l. s. p. (سكحة,

mox سكهه). *f*) Cod. s. p., mox العطش. *g*) Cod. اليهوديين.

h) Cod. s. p. et سرب. *i*) Sic quoque Edr.; Ibn Kh. القرنين.

Mox cod. القريتين. *k*) Cod. معواس. Statio quoque appellatur

الاصنام, vid. Mokadd. ٢٢٥ l. *l*) Cod. h. l. s. p. *m*) Cod. ورداسا.

n) Addidi. *o*) Cod. tantum والى. *p*) Cod. بئر الجمالين.

الدرق^ه ثلثون ميلا ومن قصر الدرق الى بادرخت^ب اربعة وعشرون ميلا ومن بادرخت الى الفواره ثلثون ميلا ومن الفواره الى قابس^ج وثي مدينة ثلثون ميلا ومن مدينة قابس الى بئر الزيتونة^د ثمانية عشر ميلا ومن بئر الزيتونة الى كنانة^ه اربعة وعشرون ميلا ومن كنانة الى اليس^ز * ثلثون ميلا ومن اليس^و الى باب مدينة القبروان^ح مدينة اثريقية اربعة وعشرون ميلا^{هـ}

وان قد اتينا^{هـ} على ذكر الطرق شرقا وغربا وجنوبا وشمالا فلا بأس بذكر السكك التي رتبت فيها الرجال^{هـ} لحمل الخرائط وجعلت ربما للبريد ونبدأ من * مدينة السلم ونصف^و الطريق * الذي منها^و اخذ شرقا وغربا^{هـ}

10

ثم مدينة السلم الى المدائن ثلث سكك ومن سكة المدائن الى جرجانبا^ا ثمانية سكك ومن جرجانبا الى سكة جبل^ز خمس سكك ومن جبل الى مدينة واسط وسكتها^ا اول عمل كورة دجلة ثماني سكك ومن سكة الرومة^ب وثي اول كورة دجلة ما يلي واسط الى سكة باذيين^ج ثلث سكك ومن سكة باذيين الى دير ما بنه^د آخر عمل كورة^{هـ} دجلة ما يلي عمل الاعواز ثلث عشرة سكة ومن * دير ما بنه^{هـ} الى نهر تيرين^و اربع سكك ومن نهر تيرين الى سوق الاعواز ثلث سكك ومن

15

a) Cod. قصر الروق et قصر الروق. b) Cod. s. p. Vera lectio nominis incerta est. c) Cod. مانس. d) Cod. دبير الرسونه. mox دبير الرسونه. e) S. p. f) Cod. اللس. Vid. ad Ibn Kh. g) Addidi. h) Cod. جرجانبا et s. p. i) Cod. جبل. k) Sic. l) Cod. دير مانس. Nullus dubito eandem stationem intelligi ejus nomen Ibn Rosteh et ثم الصلح s. دير مانس. s. دير مانس scribit, sed ponit inter Wásit, unde 5 Par. distat, et quae ad ripam orientalem Tigridis jacet. Contra idem in hoc itinerario inter Bâdhibin et Nahr Tirin habet دبير مخرايق, etiam a Ják. memoratam stationem. m) Cod. male باذيين s. p. n) Cod. s. p, Ibn R. ubique نبرين. Vulgo تيرين scribitur.

سوق الاعزاز الى البرجان ^a آخر عمل الاعزاز اربع عشرة سكة ومن
البرجان الى سكة ارجان ^b سكة ^c ومن سكة ارجان الى النوبندجان ^d
* سبع عشرة سكة ومن النوبندجان ^e الى سكة شيراز اثنتا عشرة سكة
ومن شيراز الى سكة اصطخر خمس سكك، وسكك الطريق العادل
^f من باندبين ^g الى البصرة فيه فيزوج مرتببون ومن باندبين الى عبدس ^h
خمس سكك ومن عبدس الى سكة * المذار ثمان ⁱ سكك ومن المذار
الى البصرة وكانت فيها دواب للبريد ثلث سكك ^j
سكك طريق المشرق ما يلي للجبل من مدينة السلم الى الدسكرة
عشر سكك ومن الدسكرة الى جلولا اربع سكك ومن جلولا الوقيعة ^k
10 الى مدينة حلوان عشر سكك ومن حلوان الى نصيراباذ آخر
عملها تسع سكك ومن نصيراباذ الى قوماسين ^l ست سكك ومن
قوماسين الى خندان ^m آخر عمل الدينورة عشر سكك ومن خندان
الى مدينة همدان ثلث سكك ومن مدينة همدان الى مشكويه ⁿ
آخر عمل همدان ما يلي الري احدى وعشرون سكة، ومن حلوان
15 الى شهرزور تسع سكك ومن حلوان الى مدينة السيروان ^o * سبع
سكك ^p ومن مدينة السيروان الى سن سميرة ^q اربع سكك
ومن سن سميرة الى الدينور سكتان ^r ومن الدينور الى يزدرجده
آخر عمل الدينور ما يلي زجان ^s ثمان عشرة سكة ومن سكة يزدرجده
الى زنجان احدى عشرة سكة * ومن زنجان الى المراغة احدى

a) Cod. s. p. Scripsi ut apud Mokadd. f. 6 ult., puncta autem
sec. apographum Schefer, itaque incerta. b) S. p. c) Ibn Khord.
habet a Sâk al-Ahwâz ad Arradjân 20 stationes, quod si bonum
est, h. l. pro سكة legendum erit سكك. d) Cod. النوبندجان.
e) Addidi ex Ibn Kh. f) Cod. h. l. ناس، max باندبين. g) Cod.
عصراناد. h) Cod. الرجمه. i) Cod. المذار، max المذار على
سكتين. j) Cod. سن سميرة. k) Cod. حدار. l) Cod. قوماسين.
m) Cod. يزدرجده (sine الى)، max يزدرجده.

عشرة سكة *a* ومن المراغة الى الميانج سكتان ومن الميانج الى اردبيل
احدى عشرة سكة ومن اردبيل الى سكة ورتان *b* وفي آخر سكة من
عمل آذربيجان احدى عشرة سكة ومن سكة ورتان الى مدينة برذعة
ثمالى سكة *c* ومن سكة برذعة الى المنصورة اربع سكة ومن برذعة
الى المدينة المتوكلية *d* * ستة سكة ومن المدينة المتوكلية *e* الى تغليس *f* 5
عشر سكة ومن برذعة الى الباب والابواب خمس عشرة سكة ومن
برذعة الى ديبيل *b* تسع *g* سكة 5

سكة الطريف العادل الى قم واصبهان من الدور *h* الى قم ثلث
سكة ومن قم الى اصبهان سبعة واربعون فرسخا ومن مدينة قم
الى سكة رود؛ آخر عليا ثمالى اصبهان ثلث عشرة سكة 5 10
الطريف العادل الى نهاوند من ملهران *i* من عمل الدينور الى
نهاوند ثلث سكة 5

الطريف العادل من ركان *j* الى قزوين من ركان الى قزوين سكة 5
الطريف الآخذ الى اكناف نواحي المغرب من بغداد الى البردان *b*
سكتان ومن بردان الى عكبرا اربع سكة ومن عكبرا الى سر من رأى *k* 15
سبع سكة ومن سر من رأى الى جبلتابة سبع سكة ومن جبلتابة الى
السن عشر سكة ومن السن الى الحديدية *b* تسع سكة ومن الحديدية
الى الموصل سبع سكة ومن الموصل الى اول عمل بلد سكة ومن آخر

a) Addidi ex Ibn Kh. b) S. p. c) Cod. سكة. d) Cod.
الموكليد. Est urbs شسكر، vid. Beládh. ٢.٣. e) Haec conj. addidi.
Sec. Ist. sunt 19 Par. f) Cod. نعلس sed ne scriptae sunt ut §.
g) Ibn Kh. سبع. h) Ibn Kh. الزرقة. Incertum ubi querendum
eit. i) Ibn Kh. habet inter Komm et Ispahán 16 stationes, itaque
ab Ispahán distat 3 stat. k) Cod. ملهران. l) Sic. Sprenger
p. 7 dubitans proposuit الدكان. Sed incertum est quia proba-
biliter ante سكة excidit numerus.

عمل الموصل الى سكة بلد ثلث سكك ومن بلد الى انرمة تسع سكك
 ومن انرمة الى نصيبين ست سكك ومن نصيبين الى كفتوثا ثلث سكك
 * ومن كفتوثا الى راس عين عشر سكك *a* ومن راس عين الى الرقة خمس
 عشرة سكة ومن الرقة الى النقيرة *a* آخر عمل ديار مصر عشر سكك ومن
 النقيرة *b* الى منبج خمس سكك ومن منبج الى حلب تسع سكك
 ومن حلب الى قنسرين ثلث سكك ومن قنسرين الى اول عمل حمص
 سكة واحدة *c* ومن سكة الهرج وفي اول سكة تلي عمل قنسرين الى
 صوران *d* سبع سكك ومن صوران الى حماة سكتان ومن حماة الى حمص
 * اربع سكك ومن حمص الى الحمضية اربع سكك *e* ومن الحمضية الى بعلبك
 10 خمس سكك ومن بعلبك الى دمشق * تسع سكك ومن دمشق *a*
 الى دير ايوب آخر عملها سبع سكك ومن دير ايوب الى طبرية ست
 سكك ومن طبرية * قصبه الارزن *f* الى اللجون من عمل الارزن اربع
 سكك ومن اللجون الى الرملة * قصبه فلسطين تسع سكك ومن الرملة
 الى *g* آخر عمل فلسطين. وفي سكة المعينة *h* تسع سكك ومن سكة
 15 المعينة الى آخر طريق الجفار وفي سكة الدارورة *i* سبع عشرة سكة *h*
 الطريق العادلة من نصيبين الى ارزن و خلاط من نصيبين الى

a) Supplevi ex Ibn Khord. *b*) S. p. *c*) Ibn Khord. habet a
 Kinnaarin ad صوران (صوران) 10 stationes. Si igitur lectio سبع سكك
 apud nostrum bona est (ut non تسع legendum sit) hic distantia
 2 stationum excidit. Obstat quod prima statio ditionis Emessae a
 parte Kinnaarini et initium ditionis Emessae vix duo loca diversa
 significare possunt. *d*) Cod. حرران; Ibn Kh. صوري. *e*) Pro his
 cod. tantum سكه. Nomine للحمضية forte intelligitur Ribla. Apud
 Ibn Kh. statio intermedia est Djûsia. *f*) Haec in cod. scripta
 sunt post ومن اللجون. *g*) Conject. supplevi; coll. Ibn Kh. *h*)
 Cod. h. i. المغينه. *i*) Ibn Kh. البارودية. Apud hunc distantiae di-
 versae sunt.

- مدينة ارزن احدى عشرة سكة ^e ومن بدليس الى خلاط اربع سكا ^e
 الطريق العادلة من كفتوتنا الى شمشاط ^b من كفتوتنا الى امد
 سبع سكا ومن امد الى تل جوفره سكتان ومن تل جيفر الى
 شمشاط ست سكا ومن شمشاط الى قاليقلا سكتان ^e
- الطريق العادلة من الحصن ^d الى الثغور الجزرية على حران والرعا ^e
 من الحصن الى حران ثلث سكا * ومن حران الى الرها سكتان
 ومن الرها الى سبيساط ثلث سكا ^e ومن سبيساط الى حصن
 منصور سكتان ^e
- الطريق العادلة من ديار مضر الى طريق الفرات من الرقة الى
 سكة دبا / آخر عمل ديار مضر تسع سكا ^e 10
- سكا الطريق العادلة من منبج الى الثغور الشامية من حلب
 الى قنسرين تسع ^g سكا ومن قنسرين الى انطاكية اربع سكا
 ومن انطاكية الى اسكندرون اربع سكا ومن الاسكندرون الى
 المصيصة سبع سكا ومن المصيصة الى اذنة ثلث سكا ومن اذنة
 الى طرسوس خمس سكا ومن المصيصة الى عين زينة ^e سكتان ^e 15
- ترجع الى الطريق العادلة من طبرية الى صور من طبرية الى
 صور سبع سكا ^e
- طريق الفسطاط الى الاسكندرية ثلث عشرة سكة ومن اسكندرية
 الى جب الرمل ^h ما يلي بركة ثلثون سكة ^e 20
- وما لم نذكره من سكا ؛ النواحي فهو للغنى بما ذكرناه من المسافة
 بينها ولكن هذا آخر ما نذكره في هذه المنزلة ان شاء الله ^e
 تمت المنزلة الخامسة من كتاب الفراج وصنعة الكتابة

a) Hic quaedam exciderunt. b) Cod. سبيساط hic et bis deinde.
 c) S. p. d) Id est مسلحة حصن, unde Harrân distat 9 Par.
 (cf. Ják. II, ٢٧٨, 8). e) Haec conject. supplevi. f) Cod. s. p.
 Incertum. g) Ibn Kh. سبع. h) Cod. حب الرجل. i) Cod. شكل.

من الباب الثماني (من المنزلة السادسة) في

قسمة المعمور من الارض ^a

.. وجزء ينسب الى بلاد فارس ويسمى بلد الجامعين وهو ما بين

نهر بلخ ومنتهى الاربيجان وارمينية الى الفرات والقادسية ^٥

٥ .. ويسمى هذا الاقليم الاول مزابيس ^b وفي مدينة الحبشة، واما

الاقليم الثاني..... واسمه اقليم اسوان وفي المدينة التي على تخوم

البحجة ^c وارض مصر، والاقليم الثالث..... ويسمى اقليم مصر،

والاقليم الرابع.... ويسمى اقليم انطرسوس ^d، والاقليم الخامس.....

ويسمى اقليم روثش، والاقليم السادس..... ويسمى اقليم بنطوس ^e

10 لانه خطه على وسط بحر بنطوس ^٥

من الباب الثالث في وضع البحار من الارض المعبورة

... ومن هذا البحر خليج يخرج من ارض الحبشة ويمتد الى

ناحية البربر يسمى الخليج البربرى ومقدار طوله في الجهة التي يأخذ ^f

اليها خمس مائة ميل واصل الذي يبتدى ^g منه في البحر الاعظم

15 مائة ميل وخليج آخر يمر بالمدينة المسماة ايلة طوله منذ يبتدأ ^h

الى حيث ينتهى الف واربع مائة ميل؛ وعند منتهاه في المغرب

والموضع المتصل بالبحر الاخضر مائتا ميل وهذا ⁱ البحر الاخضر يعرف

a) Ex hoc capite et seqq. tantum dedi quae alicujus momenti esse videbantur. b) Cod. مزابيس. *Μερόης*. In vers. Arab. Ptolemaei *Almag.*, scribitur مزابيس. c) Cod. البحر. d) Cod. انسطوس. *Saepe* انطرسوس pro انطرسوس scribunt. e) Cod. s. p. et انطوس. f) Cod. تاخذ. g) S. p. Pro verbis الاعظم — واصل — Ibn Rosteh f. 98 r. وعرض طرفه. h) Cod. ومد نسوا. i) Ibn R. ins. وعرضه والموضع المتصل Pro praec. وهو. ^h) Cod. في الاصل سبع مائة ميل اعنى طرفه الادنى الذى يسمى البحر Ibn R. habet بالبحر الاخضر (P الاحمر 1). Illud probat Kodámam fontem qua usus est male legisse.

بالمحيط والبيرثانية اوقيانوس *a* ولا يعلم من اين امره الا ما يلي ناحية المغرب في اقصى ارض الحبشة وما يلي ناحية الشمال فقط فان فيه من ناحية المغرب الجزائر المسماة بالخالديات *b* وجزيرة اخرى تسمى غديرة *c* تقابل بلاد الاندلس عند خليج عرضه سبعة اميال يخرج من البحر الاخضر ويسمى بين الاندلس وطنججة ويسمى سبطا *d* وينفذ الى بحر الروم وفيه ايضا من ناحية الشمال اثنتا عشرة جزيرة وفي الجزائر التي تسمى جزائر برطانية *e* فلما اذا بعد هذا البحر المسمى بالمحيط فان السفن لا تجرى فيه ولا يعلم احد من البشر حاله *f*

واما بحر الروم ومصر..... وفيه خليج يخرج الى ناحية الشمال بالقرب من بلد رومية طوله خمس مائة ميل يسمى ادريس *f* وفيه ¹⁰ خليج آخر يخرج من الارض المعروفة بنريونة *g* يكون طوله مائتي ميل وفي بحر الروم مائة واثنان وسبعون *h* جزيرة كان جميعها عامرا فآخرب المسلمون اكثرها بالمغازي اليها منها خمس عظام وفي جزيرة قبرس..... وجزيرة اقريطش..... وجزيرة سقلية..... وجزيرة سرتانية..... وجزيرة يابس *i* حبال الاندلس..... *h*

¹⁶..... ويسيل منها خليج عند قسطنطينة حتى يصب *g* في بحر الروم وطوله من حيث ابتدائه من مدينة قسطنطينة الى حيث يصب مائتان وستون ميلا وفيه سبع وعرضه مختلف فلما عند قسطنطينة فقد ثلثة اميال وفي موضع آخر ستة اميال وفي موضع آخر ميل واكثر واقل ويكون عرضه عند مصبه مقدار غلوة وبذلك الموضع صخرة عليها ²⁰ برج مبنى وفيه من قبل الروم من يفتش السفن *h*

من الباب الرابع في الجبل

a) Cod. اوقيانوس. b) Cod. بالخالديات. c) Cod. غديره. Γαδερὰ (Gades). d) Cod. سلطا. Ibn R. شبطى. Septa. e) Cod. سلطانية. Ibn R. برطانية. f) Cod. اوطس. Ibn R. ut rec. Adrians. g) S. p. h) Ibn R. وستون. i) Cod. يابس. 'Εβραεε.

واما الاقليم الرابع ففيه اربعة وعشرون جبلا منها جبل الثلج
بدمشق وطوله ثلثة وثمانون ميلا وجبل سنير من هذه الناحية
وطوله خمسة واربعون ميلا وجبل الكام بهذه الناحية طوله مائة ميل
وجبل متصل بحلوان وطوله مائة وخمسة عشر ميلا والجبل الذى يمر
5 باصبهان ويعدل الى جبل نهاوند وطوله اربعمائة وخمسة وثلثون ميلا
والجبل المتصل بهذا الجبل المستدير فيما بين اصبهان والاعزاز وطوله
مائتان واثنان وعشرون ميلا والجبل المار بين اصطخر وجرور وطوله
مائتان وخمسون ميلا والجبل المتصل بنهاوند وجبل طبرستان وطوله
ثمانى مائة ميل، واما الاقليم الخامس ففيه تسعة وعشرون جبلا منها
10 جبل حارت وحويرث وطولهما ثلثة وثلثون ميلا والجبل الذى بين
الموصل وشهرزور وطوله مائتان وخمسة واربعون ميلا ومنها الجبل المتصل
بهذا الجبل وحارت وحويرث حتى يتصل للجبل بقزوين ويقرب من
روبان ^a وطوله مائتا ميل ^{هـ}

من الباب الخامس فى الانهار والعين والبطائح

16 فاما الاقليم الخامس فان فيه من الانهار خمسة وعشرين نهرا منها
دجلة وابتدائها عند طول نيف وستين جزءا وعرض ^{هـ} سبعة وثلثين
جزءا ^د وتمر نحو الجنوب ثم تنحرف ^د فى المغرب قليلا وانبعائها من
عين ^{هـ} تمر بين جبلين عند مدينة امد وتمر ^ف بباسورين ^و حتى تصير
الى مدينة بلد ومدينة الموصل وفيما بينهما ^{هـ} الى الحديثة فاذا صارت
20 اليها صب فيها هناك نهر يأتى من بلد شهرزور ويقال له الزابى ثم تمتد
حتى تمر بين جبلين يعرف احدهما بيارما ^{هـ} والآخر بسانيديما الى ان
تتجاوز مدينة سر من رأى فاذا تجاوزها قليلا وقع اليها نهر يقال له

a) Cod. دران. Conject. edidi. b) Cod. والعرض. c) Cod. h. l.
دجلة. Pro سبعة forte l. تسعة. Cf. Abulfeda ٥٣. d) Cod. ينحرف.
e) Hic lacuna esse videtur. f) Cod. ويهر. g) Cod.
بباصورين. h) Textus corruptus esse debet. i) Cod. يمتد et mox
يتجاوز et يمر. k) Cod. بيارما.

الزيب يأتي من الجبل ويقع اليها نهر آخر يأتي من الجبل ايضا ثم تمر
 دجلة *e* وسط مدينة بغداد ثم تمر بواسط الى ان تصب الى البطائح
 ومقدارها نيف وستون ميلا ثم تخرج فتتفرق *b* فرقتين فرقة تمر الى
 البصرة وفرقة اخرى تمر الى ناحية المذار ثم يصب *d* الجبع الى بحر
 فارس ومقدار مسافة دجلة منذ ابتدائها الى منتهاها ثمان مائة
 ميل ونيف *e*

واما الاقليم السادس فان فيه من الانهار ستة وعشرين نهرا منها
 الفرات واوله من عين في بلد الروم تخرج من جبل بروجس *f* ويهر
 مغربا في بلاد الروم حتى يماس جبلا يقال له مسقينا *g* ويهيل *h* حتى
 يسير نحو اربع مائة وخمسين ميلا ثم يعرج في جهة الجنوب فينزل ¹⁰
 الى بلاد الاسلام فيما بين سمرقند وملطية وشهشاط *k* ويهر بمدينة
 هنديط *l* ثم يعرج مغربا حتى يصير الى مدينة سميساط فيما بين
 قلعتها ويهر مغربا حتى يصير الى مدينة جسر منبج ثم يعطف طالبا
 لناعية الجنوب حتى يأتي بالس ثم الرقة ثم قرقيسيا *m* ويهر بالرحبة
 ثم يمر حتى يلتحف على غانة لانها في وسطه *n* ثم يمتد *o* على سنه ¹⁵
 ويهر *p* بهيت والانبار فينجاوزها فينقسم قسمين منها *q* قسم يأخذ
 نحو المغرب قليلا المسمى بالعاقمي *r* الى ان يصير الى الكوفة وتقس
 مستقيم ويسمى سررا حتى يمر بمدينة سررا الى النيل وما يتصل بها

a) Cod. *b*) Cod. فيفتتت. *c*) Cod. *d*) Cod. *e*) Cod. *f*) Sic. Ibn Serapion انردخس Mas'udí I, 214 (eum var. I. انردخس Sprenger p. 245 et انردخس St. Martin, *Mém.* I, 46). Ex antiquo *Caranitis* vix corruptum esse potest. Prior pars est forte Armeniaca forma nominis *فرات*. *g*) Cod. s. p. Ibn Serap. ut rec.

h) Sic. Forte I. *وهمتد*. *i*) Cod. *بغرب*. *k*) Cod. *وسميساط*. *l*) Minus recte hic additur *وسميساط*. *m*) Cod. *قرقيسا*. *n*) Cod. *وسط*. *o*) S. p. *p*) Cod. *ثم*. *q*) Cod. *منها*. *r*) Vid. e. g. Houtsma, *Seldj.* II, v. l. ult., Dimaschki *53* ult.

فيسقى كثيرا من اعمال السواد ويخرج منه اسفل الانبار نهر يعرف
بالدقيل يحمل منه نهر عيسى الذي يأخذ الى بغداد ويصب الى
دجلة بها ويمر جملته ما يبقى من ماء الفرات بعد ما ينفرق في
الانهار الى سقى اعمال السواد فيصب الى دجلة اسفل واسط وطول الفرات
منذ يطلع في بلاد الاسلام الى ان يأتي بغداد ستمائة وثلاثة
وعشرون ميلا،

الباب السادس

في ملكة الاسلام واعمالها وارتفاعها

انه اذا قيل الشرق او الغرب او الشمال او الجنوب كانت هذه
10 الاسماء جبيعا تنقل بالاضافة الى شىء بعينه فان مصر مثلا ونحن
نعدها من اعمال المغرب مشرق لمن هو في بلاد الاندلس وكذا خراسان
مشرق لنا ومغرب لاعل الصين وكذلك سائر النواحي لا بد لها من
قصبته يشار منها الى نواحيها فنقول: ان قصبته ملكة الاسلام بلد
العراق وهذا مع انه موجود هكذا في الوقت فقد كانت الفرس تجريه
15 عليه وتسميه دل ايرانشهر واقما سميت العرب العراق بهذا الاسم تعريفا
لما وجدت الفرس سمته وهو ايران *b* ومعنى ايران نسبة الى اير *e* و
القيم الذين اختارهم اير بن افريدون بن *d* وبيجهان *e* بن اوشهنيج *f*
ابن فيروزان *g* بن سيامك *h* بن نرسي *i* بن جيومرت *k* تفسير جيومرت
على ما اخبرني به الميرزا *l* الحى الناطق الميت والفرس اوليتهم وابتدأوا
20 من جيومرت ويسمونه مقام ادم عم *m* ٥

a) S. p. b) Cod. ايران. c) Cod. h. l. اير. d) Cod. افريدورين. e) Cod. سوكهان. vid. Tab. I, lvf ult. Respondet Mas'ûdî II, 111 l. 3
f) Cod. اوشهنيج. g) Cod. خيرووران. h) Cod. سامل. i) Cod. فرواك 11, 2, 2, 5 et alibi. j) Cod. وبيجهان. k) Cod. ل. 1. 110. يرنيسق. l) Cod. الميرزا. m) Hic quaedam exci-
derunt, nam infra dicit se numerum regionum jam commemorasse.

- كورة حلوان وطساسبجها ^a خمسة طساسبج منها طسوج شان
 فيروز قبان طسوج للجبل ^b طسوج اربله طسوج تامرا ^c طسوج
 خانقين ^d
- واستان ^e شان قبان وطساسبجها ^f سبعة منها طسوج بزر جسابور ^g
 طسوج نهر برف ^h طسوج كلوانى طسوج جازر طسوج المدينة العتيقة ⁱ
 طسوج رانان الاعلى طسوج رانان السفلى ^j
- واستان خسره شان هممز ^k وطساسبجها ثمانية منها طسوج روستقبان ^l
 طسوج مهرود ^m طسوج سلسل طسوج جلولا وجللتا ⁿ طسوج الذيبين ^o
 طسوج البندنجين ^p طسوج بزاز الرود ^q طسوج الدسكرة ^r
- واستان ارندين كرد ^s وطساسبجها خمسة منها ثلاثة طساسبج ^t
 النهروانات ^u طسوجا بادرايا ^v وبكسايا ^w
- واستان خسره سابور ^x وفي كورة كسكر وطساسبجها اربعة ^y منها
 طسوج الزندورد طسوج البزون ^z طسوج الاستان ^{aa} طسوج الجواز ^{ab}
- واستان خسره شان بهمن ^{ac} وفي كورة دجلة وطساسبجها اربعة منها
 طسوج بهمن اردشير طسوج ميسان ^{ad} طسوج دستبيسان طسوج ^{ae}
 ابزقيان فهذه طساسبج شرقى دجلة ^{af}
- واما الجانب الغربى منها وفي سقى الثغرات فمن ذلك استان العالى
 وطساسبجها اربعة منها طسوج فيروز ساير طسوج مسكر، طسوج
 قطريل طسوج الانبار طسوج بادوربا ^{ag}

a) Cod. وطساسبجها. b) S. p. c) Cod. ارنك. d) Cod. تامرا.
 e) Cod. واستان. Ibn Kh. شان هممز ut quoque Ják III, ٢٢٨.
 f) Cod. وطساسبجها. g) Cod. بزر جسابور. h) Cod. بون. i) Ibn
 Kh. استان شان قبان ut Ják. p. ٢٢٧. j) Cod. روسيقنا. k) Cod.
 البندنجين. l) Cod. الذيبين. m) Cod. وجلولا. n) Cod. شترزور.
 o) Cod. بزاز الرود. p) Cod. البندنجين. q) Cod. بزاز الرود.
 r) Cod. بادرايا. s) Cod. شان ساير. t) Cod. ميسان. u) Cod.
 النهرانات. v) Cod. بادرايا. w) Cod. وبكسايا. x) Cod.
 سابور. y) Cod. طسوج الجواز. z) Cod. طسوج البزون. aa) Cod.
 طسوج الاستان. ab) Cod. طسوج الجواز. ac) Cod. طسوج
 بهمن. ad) Cod. طسوج ميسان. ae) Cod. طسوج دستبيسان.
 af) Cod. طسوج شرقى دجلة. ag) Cod. طسوج بادوربا.

واستان ^e ارشير بابكان وطساسيجه خمسة منها طسوج بهرسيره
طسوج الرومقان طسوج كوثى، طسوج درقبط طسوج نهر جوبير ^{هـ}
واستان روبن ناسعاره ^د وعور الزوان وطساسيجه ثلثة منها الزاب
الاعلى الزاب الاوسط الزاب الاسفل ^{هـ}

^٥ واستان البهقيان الاعلى وطساسيجه ستة منها طسوج بابل طسوج
خُطْرِيَّة طسوج الفلوجة السفلى طسوج الفلوجة العليا طسوج النهرين
طسوج عين النمر ^{هـ}

واستان البهقيان الاوسط وطساسيجه اربعة منها طسوج الجبة والبدالة ^ف
طسوج سورا وبريسما ^ج طسوج باروسما طسوج نهر الملك ^{هـ}

^{١٠} واستان البهقيان الاسفل وطساسيجه خمسة منها طسوج بانغلي
وطسوج السيليين ^ح وطسوج نستري ^د وطسوج رومستان ^ز طسوج
هرمزجور ^ا يخرج من طساسيج السوان فكانت كما ذكرنا ستين
طسوجا اثنا عشر طرحت من ذلك كورة حلوان المضافة الى كورة
الجبل خمسة طساسيج ومن ذلك كورة دجلة المضافة الى اعمال البصرة
^{١٥} اربعة طساسيج ومن ذلك ما دخل في البطائح وغلب الماء عليها
طسوج ومن ذلك ما عدت في الضياع الخاصة طسوجان من اعمال
طريق ^ب خراسان وهو مردود من كورة البهقيان ^ب الاسفل فصار المعداد
في السواد في هذا الوقت عشره كور وطساسيجها ثمانية واربعون
طسوجا ^{هـ}

^{٢٠} ولنبتدى بذكر ارتفاع السواد بحسب ما هو عليه في هذا الوقت
وعلى عبرة سنة ٢٠٤ وفي اول سنة يوجد حسابها في الدواوين بالحصرة

a) Cod. ins. در. b) Cod. بهرشير. c) Cod. كوثى et mox درقبط.
d) Sic. Vid. ad Ibn Khord. e) Cod. النهقيان، النهقيان.
f) Cod. اللجة والسداه. g) Cod. ويريسما. h) Cod. السلييين.
i) Cod. تستر. k) Cod. رومستان. l) Cod. هرمزجور. m) Cod.
طريق أعمال. n) Cod. النهقيان. o) Cod. عشره.

لان الدواوين احرقت في الغتنة التي كانت في أيام الامين المعروف
بابن زيبيدة وفي سنة ٨٣٣ هـ ونسف ذلك وحد العراق من جهة الغرب
على هذا التفصيل

النواحي	الخططة	الشعير	الورق
الانبار والنهر المعروف <i>b</i>	١١٨٠٠ كـ	٩٤٠٠ كـ	٤٠٠٠٠ در٤م ^٥
طسوج مسكن	٣٠٠ كـ	١٠٠ كـ	١٥٠٠٠٠ در٤م
طسوج قطربل	٢٠٠ كـ	١٠٠ كـ	٣٠٠٠٠٠ در٤م
طسوج بادوريا <i>c</i>	٣٥٠٠ كـ	١٠٠ كـ	١٠٠٠٠٠٠ در٤م
بهرسير	١٧٠٠ كـ	١٧٠٠ كـ	١٥٠٠٠٠ در٤م
الرومقان	٣٣٠٠ كـ	٣٣٠٠ كـ	٢٥٠٠٠٠ در٤م ^{١٠}
كوشى	٣٠٠ كـ	٢٠٠ كـ	٣٥٠٠٠٠ در٤م
نهر درقيط <i>e</i>	٢٠٠ كـ	٢٠٠ كـ	٢٠٠٠٠٠ در٤م
نهر جوير <i>f</i>	١٥٠٠ كـ	٩٠٠ كـ	١٥٠٠٠٠ در٤م
باروسما ونهر الملك	٣٥٠٠ كـ	٤٠٠ كـ	١٢٠٠٠٠ در٤م
الزواى الثلثة	١٤٠٠ كـ	٧٠٠ كـ	٢٥٠٠٠٠ در٤م ^{١٥}
بابل وخطريفة	٣٠٠ كـ	٥٠٠ كـ	٣٥٠٠٠٠ در٤م
الفلوجة العليا	٥٠٠ كـ	٥٠٠ كـ	٧٠٠٠٠٠ در٤م
الفلوجة السفلى	٢٠٠ كـ	٣٠٠ كـ	٢٨٠٠٠٠ در٤م
طسوج النهريين	٣٠٠ كـ	٤٠٠ كـ	٤٥٠٠٠٠ در٤م
طسوج عين التمر	٣٠٠ كـ	٤٠٠ كـ	٤٥٠٠٠٠ در٤م ^{٢٥}
طسوج الجبة والبداءة <i>g</i>	١٥٠٠ كـ	١٦٠٠ كـ	١٥٠٠٠٠٠ در٤م
سورا وبريسما <i>h</i>	١٥٠٠ كـ	٤٥٠٠ كـ	٢٥٠٠٠٠٠ در٤م

a) *Revera sic false habet cod.* (ثلث وثمانين) pro ٩٧. b) *Intelligere videtur ipsum Euphratem. Reditus hujus regionis multo major est apud nostrum quam apud Ibn Khord.* c) *Cod.* بادوريا. d) *Cod.* العوسمانه, sed in apogr. Schefer ut rec. ex Ibn Kh. e) *Cod.* درقيط. f) *Cod.* جوير. g) *Cod.* الجبة والمداه. h) *Cod.* وبريسما.

النواحي	الحنطة	الشعير	الرزق
البرس a الاعلى والاسفل	٥٠٠ كـر	٥٥٠٠ كـر	١٥٠٠٠٠ درم
فوات بلخلى	٢٠٠٠ كـر	٢٥٠٠ كـر	٦٢٠٠٠٠ درم
طسوج السيلحين	١٠٠٠ كـر	١٥٠٠ كـر	١٤٠٠٠٠ درم
٥ رومستان وهمزجرد b	٥٠٠ كـر	٥٠٠ كـر	٢٠٠٠٠٠ درم
نستره	٢٢٠٠ كـر	٢٠٠٠ كـر	٣٠٠٠٠٠٠ درم
ابغار يقطين d	١٢٠٠ كـر	٢٠٠٠ كـر	٢٠٤٨٠٠٠ درم
كور كسكر يقال ان ارتفاعها كان في القديم ٩٠٠٠٠ درم وهو في هذا الوقت			
	٣٠٠٠٠ كـر	٢٠٠٠٠ كـر	٢٧٠٠٠٠٠ درم
10 فهذه اعمال السواد في الجانب الغربى من دجلة واما الجانب الشرقى			
فلنبدأ بتعديدها على النسف ايضا من اعلى دجلة			
طسوج بزر جسابور e	٢٥٠٠ كـر	٢٢٠٠ كـر	٣٠٠٠٠٠٠ درم
طسوج الرادانيين f	٤٨٠٠ كـر	٤٨٠٠ كـر	١٢٠٠٠٠٠ درم
طسوج نهر بوق	٢٠٠ كـر	١٠٠٠ كـر	١٠٠٠٠٠٠٠ درم
15 كلوالى ونهر بين g	٢٦٠٠ كـر	١٥٠٠ كـر	٣٣٠٠٠٠٠ درم
جازر a والمدينة العتيقة	١٠٠٠ كـر	١٥٠٠ كـر	١٢٤٠٠٠٠ درم
روستقباد h	١٠٠٠ كـر	١٤٠٠ كـر	٢٤٦٠٠٠٠ درم
سلسل ومهرون	٢٠٠٠ كـر	١٥٠٠ كـر	١٥٠٠٠٠٠٠ درم
جلولا وجللتا i	١٠٠٠ كـر	١٠٠٠ كـر	١٠٠٠٠٠٠٠ درم
20 الذيبين k	١٦٠٠ كـر	١٣٠٠ كـر	٤٠٠٠٠٠٠٠ درم
الدسكر l	١٨٠٠ كـر	١٤٠٠ كـر	٤٠٠٠٠٠٠٠ درم
البندنيحين m	٦٠٠ كـر	٥٠٠ كـر	٣٥٠٠٠٠٠٠ درم

a) S. p. b) Cod. ديرماسان وهرون. c) Cod. يسير. d) Cod. ابغار يقطين. e) Cod. بندر جسابور. f) Cod. الرادانيين. g) Cod. بيزر. h) Cod. روستقباد. i) Cod. حلولا وحلولا. k) Cod. الزينين. l) Cod. البندنيحين.

النواحي	الحنطة	الشعير	الورق
طسوج * براز الروز ^a	٣٠٠ كر	٥١٠٠ كر	١٢٠٠٠٠ در٢
النهروان الاعلى	١٧٠٠ كر	١٨٠٠ كر	٣٥٠٠٠٠ در٢
النهروان الاوسط	١٠٠٠ كر	٥٠٠ كر	١٠٠٠٠٠ در٢
بادرايا وباكسايا	٤٧٠٠ كر	٥٠٠٠ كر	٣٣٠٠٠٠ در٢ ^٥
كورة دجلة على عبرة سنة ٢١٠	٩٠٠ كر	٤٠٠٠ كر	٤٣٠٠٠٠ در٢
نهر الصلة على تلك العبرة	١٠٠٠ كر	٣١٢١ كر	٥٩٠٠٠ در٢
النهروان الاسفل ^b	١٧٠٠ كر	١٣٠٠ كر	٥٣٠٠٠ در٢

فذلك ارتفاع السواد سوى صدقات البصرة^٥

١٠ من الحنطة مائة الف كر وسبعة وسبعين الفا ومائتى كر
ومن الشعير تسعة وتسعين الف كر وسبع مائة واحد وعشرين كرا
ومن الورق ثمانية آلاف الف وخمسة وتسعين الفا وثمانى مائة در٢
يكون ثمن *a* الغلات باوسط الاسعار وهو حساب الكرمين المقرونين *d*
من الحنطة والشعير ستين دينارا وهو من العين ورا على صرف خمسة
عشر درهما بدينار مائة الف الف وثلثمائة الف واحد وستين الفا^{١٥}
وثمانى مائة وخمسين درهما ومجموع ذلك الى الورق مائة الف الف
وثمانية آلاف الف واربع مائة الف وسبعة وخمسين الفا وستمائة
وخمسين درهما وكانت صدقات البصرة ترتفع فى السنة ستة آلاف الف
فجميع ارتفاع السواد على ما بين *e* من التسعير *f* على العبر المبينة *a*

a) S. p. b) Cod. الاعلى. c) Enumeratio dat 116,600 korr frumenti, 124,221 korr hordei, 8,821,800 dirh. Etiam comparatis numeris apud Ibn Khord. non video ubi et quomodo in tabulis corrigendum sit, nisi forte in tabula nummorum, ubi si cum Ibn Khord. sub Anbár 150,000 pro 400,000, sub Kútha 150,000 pro 350,000, sub Súra 150,000 (Ibn Kh. 100,000) pro 250,000 et sub Rústokbádh 170,000 pro 246,000 ponimus, habemus 8,095,800. d) Cod. المقرويين. e) Cod. بين. f) Cod. التسعين.

مائة الف الف واربعه عشر الف الف واربعمائه الف وسبعة وخمسين

الف وستمائة وخمسين درهما ٥

وسبب البطائح المبطنحة في ارض السواد^a ان ماء دجلة كان
 مُنصبًا الى دجلة المعروفة بالعرابة^b التي هي اسفل البصرة في مسافة
 ٥ مستقيمة المسالك محفوظة للجوانب فلما كان ملك قباده فيروز انبتق
 في اسفل كسكر بثق عظيم فأغفل امره حتى غلب ماؤه وغرق كثيرا
 من ارضين عامرة كانت تليه وتقرب منه فلما ولي انوشروان ابنه امر
 بذلك الماء فُرُحِم^d بالمستنجات حتى عاد بعض تلك الارضين الى عمارته^e
 ثم لما كانت سنة ٦ من الهجرة وهي السنة التي بعث فيها النبي
 10 صلعم عبد الله بن حذافة السهمي الى كسرى ابرويز زاد الفرات زيادة
 عظيمة ودجلة ايضا لم ير مثلها وانبتقت بثوق كبار فجهد ابرويز
 ان يسكرها حتى ضرب اربعين سكرًا^f في يوم واحد وامر بالاموال
 فالقيت على الانطاع فلم يُقدر للماء على حيلة فورد المسلمون العراق
 وشغلت الفرس بالحرب فكانت البثوق تنفجر^g ولا يلتفت اليها ويعجز
 15 الدهاقين عن سدّها فعظم ماؤها واتسعت البطيحة وعظمت فلما
 ولي معاوية بن ابي سفيان ولي عبد الله بن دراج مولاة خراج العراق
 واستخرج له من ارض البطائح ما بلغت غلته خمسة آلاف الف
 درهم واستخرج حسان النبطي مولد بني ضبة وصاحب حوض حسان
 بالبصرة وقناة^h حسان بالبطائح وقريّةⁱ حسان بواسطة لما ولي ذلك
 20 للوليد^m ثم لهشام بن عبد الملك كثيراⁿ من ارض البطائح والاستخراج

a) Cod. السودان. b) Cod. بالغرور. c) Cod. قباد. d) Belâdh.

٢٦٢ sed Mawerdî ٣١١ ult. (ubi فتزخم) nostram habuit lectionem.

e) Cod. عمارتها ut quoque unus cod. Belâdh.; Maw. عمارتها. f)

Belâdh. سبعين سكارا ut Maw. ubi صلب - اربعين جسارا. g) Cod.

ينفجر. h) Cod. ولعاجر. i) Cod. ولي، mox om. k) Belâdh.

٢٦٣ et hanc memorat Ibn Serapion. l) Cod. s. p. Vid. Jâk.

II, ٣١١, 12. m) Cod. الوليد et mox هشام. n) S. p.

فيها واقع الى هذا الوقت وفي الارضين المنسوبة الى الجوامد^a وكان
 بكسكمر نهر يقال له للجنب *b* وكان طريقه الميريد الى ميسان
 ودستبيسان والاعواز في شقه القبلي فلما تبطحت البطائح سمي ما *d*
 استأجم من شق طريق الميريد بالميريد^e وسمى الشق الآخر بالنبطية
 اغاريتي *f* وتفسيره بالعربية الآجام الكبرى ويقال ربما ظهرت آبار *g* النهر
 فيها يستخرج من البطائح في هذا الوقت، وسبب السيبين *h* ولم
 يكن لها ذكر في أيام الفرس ولا كانا محرزين^e على عهد^m لكن بثرتا
 انبتت أيام الحجاج وكبرت وعظمت وكتب للحجاج الى الوليد يخبرها
 وانه قدّر للنفقة على سدّها ثلاثة آلاف الف درهم فاستكثرها الوليد
 فقال له مسلمة بن عبد الملك انا انفق على سدّها من مالي على ان
 تعطيني خراج الارضين المنخفضة التي يبقى *k* فيها الماء بعد انغان
 المال على ايدي ثقاتك فاجابه الى ذلك فحصلت له ارضون وطساسبج
 كثيرة فحفر النهريين المسين بالسيبين *l* وتألّف الاكرة والمزارعين وعبر
 تلك الارضين والجا الناس ايضا اليه كثيرا من ارضيه المجاورة لها طلبا
 للتعزّز به فلما تامت الدولة العباسية وقبضت اموال بني امية انقطع
 جميع السيبين داود بن علي بن عبد الله بن العباس وابتاع *m* ذلك
 من ورثته فيما بعد فصار في عداد الصبياح السلطانية
 وسبب ايغار يقطين ولم يكن له ذكر في أيام الفرس ولا فيما
 سميناه من ارضى السواد على عهد^m ان يقطين صاحب الدعية
 اوغرت له ضياع من عدّة طساسبج ثم صار ذلك الى السلطان فنسب
 الى ايغار يقطين
 ونهر الصلة امر المهدي ان يحفر من اعمال واسط فحفر واحيي ما

a) S. p. b) Cod. الخبر. c) Cod. بطريق. Vid. Belâdh. d) Addidi. e) Bel. آجام الميريد. f) Cod. اعمرات. g) Sic, non اثار. h) Cod. النسيدين. i) Cod. بثرتي. k) Cod. تبقى. l) Cod. h. 1. واتباع. m) Cod. واتباع.

عليه من الارضين وجعلت غلته لصلات اهل الحرمين والنفقات هناك
وحكى انه كان شرط لمن يولّف ه عليه من المزارعين ان يقاسموا عليه
على الخمسين خمسين سنة فاذا انقضت الخمسون لم يجبروا على
الشرط المشترط عليهم ه

8 وان قد اتينا على امر السواد واعماله فنتبع ذلك بالاهواز اذ كانت
تلى اعمال السواد من جهة المشرق فنقول ان الاهواز سبع كور اولها
من حدّ البصرة كورة سوق الاهواز وما يلي المذار كورة نهر تيرى د ثم
كورة تستر وكورة السوس وكورة جندي سابور وكورة ه رام هممز وكورة
سوق العتيق وارتفاع هذه الكور على التقريب والتوسط من الورك
10 ثمانية عشر الف الف درهم ه

ونتبع الاهواز بفارس وفي خمس كور اولها من حدّ الاهواز كورة
ارجان f كورة اردشير كورة دراجرد كورة اصطخر كورة سابور وسواحل
فارس مهوريان وسينيز وجنابا وروج g وسيراف وارتفاع فارس وحده من
الورك اربعة وعشرون الف الف درهم ه

15 ثم يلي فارس كرمان ومدنها السيرجان h وجيرفت i وبم وسواحلها
هموز k وارتفاع اعمالها ستة آلاف الف درهم ه
وبعدهما l مدن مكران من اعمال السند وكانت على مكران في
السنة مقاطعة الف الف درهم ه

وتلى فارس من جهة الشمال اصبهان و كورة على حدتها وارتفاعها
20 في السنة عشرة آلاف الف وخمس مائة الف درهم ه
وتلى كرمان من جهة المشرق سجستان وقصبتها تعرف بزرنج m
وارتفاعها على الصلح الف الف درهم ه

a) Belâdh. تألف ٣٦١. b) Nempe ut patet e Belâdh. post 50
annos يقاسموا مقاسمة النصف. Textus Belâdhorii ab altera parte e
nostro illustratione eget. c) Cod. ان. d) Cod. بيري. e) Cod.
sine و f) Cod. الرجان. g) Cod. ورج ورجنا وروج. h) Cod.
مهوريان وسينيز وجنابا وروج. i) Cod. وحيرفت. j) Cod. ورموز. k) Cod.
وبعدهن. l) Cod. ويلي رموز. m) Cod. بوزنج.

ثم يليها اعمال خراسان ويتصل بسجستان منها بست *a* ورخج *b*
وكابل وكانت ربما اضيفت الى اعمالها لاتصالها وكورة خراسان بست
ورخج كابل وزابلستان *c* والطبس *d* وقهستان *e* هراة *f* الطالقان
حسبها *g* وبادغيس *h* بوشنج طخارستان الطارقان *i* بلخ * خلم مرو
الروذ *k* الصغانيان *l* واشجرد *m* بخارا *n* طويس الغارياب *o* ابرشهر *p* كار *q*
مهرقند الشاش فرغانة اشروسنة الصغد خاجنده *g* خوارزم اسبيجاب *r*
الترمذ * نسا ابويرد *m* مرو كس *s* النوشجان *t* البتم *u* اخرون *m* نسف
وارتفاع خراسان على ما كان فوريق عليه عبد الله بن طاهر لسنة ٢٢١
مع ثمن السبي * والغنم والكرايبس *m* ثمانية وثلاثين الف الف درهم *٥*
وان قد اتينا *m* على خراسان من المشرق وفيها تغور الترك وغاية ¹⁰
حد الاسلام من هذه الجهة فلنعهد الى اعمال المشرق المنحرفة من
جهة الشمال ولنبتدى *m* بها من اعمال حلوان

كورة حلوان وقد شرحنا الحال في انها كانت مضافة الى اعمال
العراق ثم اضيفت الى اعمال الجبل وفي كورة ماء الكوفة وماء البصرة
اذربيجان *m* هذان الايغاريين قم ماسيدان * مهرجان قذق *m* وعده ¹⁶
الكور *w* منسوبة الى الجبل دون ما سواها وارتفاعها على التفصيل اما ماء
الكوفة وقصبتها *x* واما قصبة الرساتيف *m* الاعلى فالدينور واما قصبة

a) Cod. infra. فسف. فسف. *b*) Cod. ورحج. max. *c*) Cod. وعوا. *d*) Cod. والطنس. *e*) Cod. وعسان. *f*) Cod. عوا. *g*) Sic. Unde corruptum esse possit non video. *h*) Cod. وبلد عبس. *i*) Cod. والطارقان. Vulgo الطايقان, sed cf. Istakhri's ann. *g*. *k*) Conject. Cod. حارم الروذ. *l*) Cod. الصامعان. *m*) S. p. *n*) Cod. بخار. *o*) Cod. الغارياب. *p*) Cod. ابو شهر. Unde corruptum sit, nescio. Forte hic بخارا legendum est, supra conjecturae fundamento carent. *q*) Cod. حاكده. *r*) Cod. استنجاب. Deinde الترمذ. *s*) Cod. لس. *t*) Cod. البرسجان. *u*) Cod. داسم. *v*) Ibn Khord. III et III. *w*) Cod. الكورة et mox سواء. *x*) Cod. وقصبتها.

الرساتيف الاسافل فخرماسين وحدود مياه الكوفة اما من المغرب فاعمال حلوان واما من جهة الجنوب فاعمال ماسيدان *a* ومن جهة المشرق اعمال هذان ومن جهة الشمال اعمال آذربيجان *b* وارتفاعها على وسط العبر خمسة آلاف الف درم، ومياه البصرة * وقصبتها نهاوند *c* وبروجده وارتفاعها على اوسط العبر اربعة آلاف الف وثمانى مائة الف درم، هذان ارتفاعها على اوسط العبر الف الف وسبع مائة الف درم، ماسيدان *b* ومدنها السيرون *b* واريجان *d* وارتفاعها الف الف ومائة الف درم، مهرجان قذق وقصبتها *e* الصبيرة وارتفاعها على اوسط العبر الف الف ومائة الف درم، الايغاريس *f* وفي ضياع من *g* عدّة كور وقصبتها الكرج والمرج *b* وارتفاعها على اوسط العبر ثلاثة آلاف الف ومائة الف درم، قم وتاسان وارتفاعها *g* على اوسط العبر من الوراق ثلاثة آلاف الف درم، آذربيجان *b* وكورها *h* اردبيل مرند جابروان *i* ورتان *k* وقصبتها مدينة برذعة وارتفاعها على اوسط العبر اربعة آلاف الف وخمس مائة الف درم، كورة الرى *l* وفي مقررة على *m* حدتها *l* وفي في المشرق على حدود هذان وينضاف اليها دنباوند وارتفاع ذلك عشرون الف الف ومائتا الف درم، كورة قزوين وارتفاعها على عبره سنة ١٣٧ الف الف درم وست مائة الف وثمانية وعشرون الف درم، قوس هذه الناحية ناحية الشمال من الرى ومدنها الدامغان *m* وسمان *n* وارتفاعها الف الف ومائة الف وخمسون *n* 20 الف درم، جرجان *o* من شمالي قوس ونحو المشرق منها وجرجان

a) Cod. ماسيدان. *b*) S. p. *c*) Cod. وبروجده. وقصباتها نهاوند ودرجده. *d*) Cod. واريجان. Ják. habet I, ١٣٠, 9 et IV, ٣٩٣, 14 sed dicit se de lectione incertum esse. Juynboll, *Lexic. Geogr.* IV, 90 proposuit. اريوجان. *e*) Cod. الصبيرة. Deinde. مهر حاروق وقصبتها. *f*) Cod. h. l. وسط. *g*) Cod. وارتفاعها. *h*) Cod. وكورها. *i*) Cod. جابروان. *k*) Cod. واربان. Secutus sum Ibn Rosteh. *l*) Cod. ومانيق. *m*) Cod. وساكستان. *n*) Cod. وخمسين et talia in seqq.

القصبة وارتفاعها أربعة آلاف الف درم^١، طبرستان وفي أقصى^٢ نحو الشمال ومدنها امل وسارية وارتفاعها على عبرة سنة ٢٣٤ الف الف ومائة الف وثلاثة وستون الفا وسبعون درهما، ثم يلي ذلك من جهة المشرق * بيرة الترك^٣ ومن جهة الشمال * البير والطيلسان^٤ واذ قد اتينا على اعمال المشرق فلنرجع الى اعمال المغرب فالأهنا من^٥ حد الغرات تكريت والطيرهان^٦ والسن والبوازيج وارتفاعها على اوسط العبر سبع مائة الف الف درم^٧، ثم يلي ذلك الموصل واعمالها وكانت شهرزور والصامغان^٨ ودراباذ^٩ من عمل الموصل الى ان اثرت عنها واما شهرزور والصامغان ودراباذ من اعمال الموصل فكانت وطيفتها^{١٠} الف الف وسبع مائة الف وخمسين الف درم واما ارتفاع ما استقرت^{١١} عليه اعمال الموصل وفي من الجانب الغربي كورة الجزيرة وكورة نينوى وكورة المرج واقليم بعدري^{١٢} ومن الجانب الشرقي للحديثة وحرة^{١٣} وبهدرا^{١٤} والمغلة^{١٥} وجبتون^{١٦} والنهاية^{١٧} والسام^{١٨} والديبر^{١٩} وناسن^{٢٠} واوسط ارتفاع هذه الاعمال ستة آلاف الف وثلاثمائة الف درم^{٢١} ويلي^{٢٢} اعمال الموصل من جهة الشمال قردى وبرزدى^{٢٣} وفيها جبل^{٢٤} الجردى الذى ارست عليه سفينة نوح وقصبتها^{٢٥} الجزيرة المعروفة ببني عسر وباسورين^{٢٦} الذى يعمل فيها ما يحمل من الملح الى العراق في الزواريق وارتفاعها على اوسط العبر ثلاثة آلاف الف ومائتا الف درم^{٢٧}، ثم يلي^{٢٨} ذلك ديار ربيعة وكورها بلد^{٢٩} وبعربايا^{٣٠} ونصيبين^{٣١} ودارا وماردين وكفرتونا وتل يسمي سنجار دراس العين والحابور وارتفاع هذه^{٣٢}

a) Cod. اقتضا. b) Cod. منجد النزل. c) S. p. d) Cod. تكريت
 e) Numerus corruptus videtur. f) Cod. وائل. g) Cod. h. l. ودارباز، mox ut
 rec. s. p. h) Cod. وطيفتها. i) Cod. بعدري. Pro باعدري.
 k) Cod. وبهدرا. l) Cod. والحلة. Vid. ad Ibn Kh. ١٢. m)
 Sic. Unde corruptum sit ignoro. n) Cod. s. p. Cf. Hoffmann p.
 244 et ann. 1936. o) Cod. وراسى. p) Cod. وبرزدى. Pro
 باعربايا. q) Cod. وقصبتنا. r) Cod. وبعربايا. Pro باعربايا.

الكورة مع الاحتسابات اربعة آلاف الف وستمائة الف وخمسة وثلثون
الف درهم،

٩ ثر يلى a ديار ربيعة من جهة الشمال كورتا ارزن وميافارقين
وارتفاعهما e على العبرة الوسطى اربعة آلاف الف ومائة الف درهم،
e ويلىها بلد طرون من اعمال ارمينية a ومقاطعة صاحبه في السنة مائة
الف درهم،

ومن وراء ذلك من جهة الشمال بلاد ارمينية a وكورها جزران a
وديبيل a وبرزنده * وسراج طير a باجنيس وارچيش a خلاط السيسجان a
اران e كورة قاليقلا البسفرجان f وقصبتها نشوى g وارتفاعها الاوسط
10 من الورى اربعة آلاف الف درهم،

١١ ثر اعمال ديار h مصر في الغرب الرها حران سروج المديبره البليخ a
تلا a موزن رابية k بنى تميم قريات الفرات شاطى الفرات مازح l عبر
ومن الجانب الغربى من الثرات الهنى والرى وارتفاع ديار مصر على
اوسط العبر سنة آلاف الف درهم e

15 واذا انتسقت m اعمال المغرب من غير جهة الشمال بل من ناحية
المغرب خاصة فاولها هيت وعانة والرحبة وقرقيسيا وهلم جرا الى ان
تتصل n باعمال ديار h مصر ويسمى ذلك اعمال طريق الفرات وارتفاعه
الفا الف وتسع a مائة الف درهم،

٢٠ ثر بعد ديار مصر نحو المغرب اعمال جند قنشرين والعواصم من
الشام ومدن هذه الاعمال حلب انطاكية منبج وارتفاعها من العين
ثلثمائة الف وستون الف دينار،

٢١ ثر يلى ذلك اعمال حمص من الشام وارتفاعه مائة الف وثمانية عشر

a) S. p. b) Cod. وارتفاعها. c) Cod. s. p. Forte I. وبرزنج ef.
Ják. in v. d) Cod. بارحس نوارچيش. e) Cod. امان. f) Cod.
المدسين. g) Cod. نشوى. h) Cod. ديا. i) Cod. المدسين.
k) Cod. وابسه. l) Cod. s. p. المازحين. m) Cod. انتسقت.
n) Cod. يتصل.

الف دينار، ثم يليه *a* ذلك اعمال جند دمشق من الشام وارتفاعه
مائة الف وعشرة آلاف دينار، ثم اعمال جند الاردن من الشام
وارتفاعها مائة الف وتسعة آلاف دينار، ثم اعمال جند فلسطين من
الشام ومدينة الرملة وبيت المقدس وارتفاعها من العين مائة الف
وخمسة وتسعون الف دينار، ثم اعمال مصر والاسكندرية وكورها اما ⁵
ما ينسب الى ارض الصعيد منها الفيوم ومنف ووسيم *b* والشرقية *a*
ودلاص وبوصير، كوريدس، العباس الخليفة * البهنسي القيس *d* طحا
الاشمونين * حيز شنودة *e* انصنا *f* * سيرط شطب *a* قهقوه *g* اخميم
الدير *h* ابشايه *i* * فلو هو *k* قى *a* دندرة *l* * فقط الاقصر ارمنت اسى
ادغو ¹⁰ اسوان، وما ينسب الى اسفل الارض * صان وابليل ¹⁰ * نتو
اطرايية *e* الطور ايلت *a* فاران *p* راية *q* الحجاز *a* * الفرما نوسا *r* دمياط
تنيس *a* منوف *s* * طوه سخا تيده *t* الافراخون *a* نقيزة ¹⁰ العريش ¹⁰
ديصا *w* القس *a* * صا شباس *x* البدقون *y* قرطساء خربتا *aa* تزوط *bb*

a) S. p. *b*) Cod. ووسيم ووسيم. *c*) Cod. ولورناس. Hic non-
nulla excidisse patet e. g. وبها قتل مروان بن محمد قتله صالح. *d*) Cod. الميس العيس. *e*) Cod. حتى سوده. Vid.
Makrizi I, ٧٣, 5 a f. ubi حوز سنوده sed codd. Leid. ut rec. et
sic Ibn Ijäs (cod. Leid. 741 p. 61, cod. 818 p. 63). *f*) Cod.
انصيا. *g*) Cod. جمعوه. *h*) Cod. الدنن. *i*) Cod. السانه. *k*) Cod.
١) فلو. Apud Jakúbi II. reponatur فلو pro فلو. Sed Ibn Ijäs. *l*)
Cod. خسوط الاقصر ارمنت رسى ارضوه. *m*) Cod. دناره. *n*) Cod.
صحرا ونبلس. *o*) Cod. صر العاره. Cf. Jakúbi II; Makr. ٧٣, 3 codd.
Leid. ut rec. pro بنو، et sic Ibn Ijäs. *p*) Cod. ساران. *q*) Cod.
١) صموف. *r*) Cod. الهيرماسوسا ut unum nomen. *s*) Cod. صموف. *t*)
Cod. العريش. *u*) Cod. نعوه. *v*) Cod. طره سحانده. *w*) Cod.
ورصانان. Cf. Ják. in r. et Makr. ٧٣, 31. *x*) Conj. Cod. حوربا. *y*) Cod.
مزوط. *z*) Cod. صطا. *aa*) Cod. حوربا. *bb*) Cod. مزوط
ut de مزوط cogitari posset quod habet h. l. Ibn Ijäs, sed Makr.
et Jakúbi habent h. l. quod rec.

* مصيل الميديدس *a* دقهلة *b* * اخنو رشيد *c* بشروط *d* وارتفاع هذه
 الاعمال من العين الفا الف وخمس مائة الف ديناره
 ووراء برقة القيروان وقد بقى علينا من النواحي التي لم نذكرها
 ناحية الجنوب فلنرجع اليها فنقول ان اكناف الجنوب من *e* العراق نجد
 5 والحجاز ومكة والمدينة واعمال اليمن ثم في الاحراف نحو المشرق
 اعمال *f* عمان واليامة والبحرين فاما نجد فاوله *g* حدّ العراق من
 جهة الجنوب وهو على ما ذكرنا انفا العذيب مادّا على الاستقامة الى
 الغور وفي الغرب *h* اول حدود السماوة وهي اشرف *i* من اليامة واكثر
 اعمال نجد لا عمارة فيه الا اليسير وينجد جبلا طي *j* المعروفان *k*
 10 ومياهما ثم يليه الغور وهو من *e* حدّ نجد الى آخر حدود تهامة
 ولها اعمال تنسب *l* الى المخاليف والاعراض منها لينة والعمق ونجران
 وقرن المنازل *m* وعكاظ والطائف وبيشة وجرش *n* وتبالة وكننة *h* والشرارة
 واعراض المدينة واعمالها زماراتها طيبة *o* ويثرب وتيبنا دومة الجندل
 والفرع *h* وذي *p* المروة وادي القرى مدين خيبر فدك *h* قرى عربية *h*
 15 * ساية رهاط *q* السيالة *h* * الرحبة غراب *r* الاكحل وارتفاع جميع ذلك
 وهو يدعى للرحمين مائة الف ديناره

ومن ذلك في الجنوب اعمال اليمن ومخاليفه وهو مختلف صنعا
 ومختلف سعدة مختلف شاكرة همدان صدى جعفي *h* عدن مارب
 حضرموت خولان *h* المهاجرة *t* السلف المعائر *h* يحصب *u* زبيده *v* عك

a) Cod. احمدارسل. b) Conj. Cod. وای رهیب. c) Cod. معل الملعوس. d) Cod. s. p. Vulgo المشرود. Sed forte legendum est مربوط. e) Addidi.
 f) Cod. et mox اليامة sine و. g) Cod. e. و. h) S. p.
 i) Cod. السوف. k) Cod. المعروفان et ومياهما. l) Cod. نسب. m) Cod.
 طيبة Ineptissime. n) Cod. وديشه وجرس. o) Cod. ورويف المنارل
 et hic commemorantur. p) Sic. q) Cod. واهاط. r) Cod. الرحبة عراق. s) Cod. ساكرة. t) Cod. المهاجرة. u) Cod.
 يحصب. v) Cod. وبيده et deinde عل sed sub ل duo puncta.

مهسار *a* الاملوك *b* ريمان مختلف بنى عامر جوف مراد *c* جوف همدان
 والشحر وكان ارتفاع اليبس من العين ستمائة الف دينار *d*
 والبكرين الرميطة *e* جواتاه *f* الخط القطيف *f* السابون *g* سوم *h* المشقر;
 الدارين الغابة *k* وارتفاع اليمامة والبكرين على ما ثبت *l* في عمل كان
 ابن المدير نظمه للارتفاع *m* لسنة ١٣٧ من العين خمس مائة الف *n*
 وعشرة آلاف دينار *o*

ومقاطعة عمان من العين ثلثمائة الف دينار *p*
 فهذه الاعمال في ملكة الاسلام والذي بيناه من مبالغ الارتفاعات
 فعلى المتوسط وما يرتفع بعض النواحي في هذا الوقت وينقص البعض
 نقصانا لا نلتفت *q* اليه ولا نعمل عليه لانه انما وقع بقلّة الصبغ
 واضاعة الخرم والباقي المنوع منه فهذه سبيله ايضا وجملة ذلك فقد
 اعدناه ذكره في هذا الموضع ليجتمع فيقرب على المتأمل من العين
 اربعة آلاف الف وتسع مائة الف وعشرون *r* الف دينار يكون صرف
 العين ورعا على صرف خمسة عشر درهما بدينار ثلثة وسبعين الف
 الف وثمالي مائة الف *s*

تفصيل ذلك عينا ودرقا

السواد	مائة الف الف وثلثين الف الف <i>p</i> ومائتي الف درهم
الاعواز	ثلثة وعشرين الف الف درهم <i>q</i>
فارس	اربعة وعشرين الف الف درهم <i>r</i>

a) Cod. حمامعسار. Conj. scripsi secutus in partem Ibn Khord.
 مهسار, in partem Mokadd. الاملوك. *b*) Cod. الاملوك et deinde
 نيمان. *c*) Conj. Cod. صواح (جوف). Deinde cod. حرف. *d*)
 المشقر; vid. Jâk. in v. et Ibn al-Fak. ٣١, 2. *e*) S. p. *f*) Cod.
 القطيف. *g*) Cod. السلور. *h*) Sic. Unde corruptum sit non video.
i) Cod. السفر. *k*) Cod. العانة. *l*) Cod. ثبت. *m*) Cod. الارتفاع.
n) Cod. نلتفت et mox نعمل. *o*) Cod. وعشرين. *p*) Cod. دينار
 pro الف et om. و seq. Supra autem habuimus 114,457,650. *q*)
 Supra habuimus 18,000,000.

* سنتة آلاف الف درم	كرمان
الف الف درم	مكران ^a
عشرة آلاف الف وخمس مائة الف درم	* اصبهان
الف الف درم ^a	ساجستان
سبعة ^b وثلاثين الف الف درم	⁵ خراسان
تسع ^c مائة الف الف درم	حلوان
خمسة آلاف الف درم	ماه الكوفة
اربعة آلاف الف وثمان مائة الف درم	* ماه البصرة
الف الف وسبع مائة الف درم ^d	فدان
الف الف ومائتي الف درم	¹⁰ ماسبذان ^e
الف الف ومائة الف درم	مهرجان قذق ^g
ثلاثة آلاف الف وثمانمائة ^h الف درم	الايجارين ^e
ثلاثة ⁱ آلاف الف درم	قم وقلان
اربعة آلاف الف وخمسائة الف درم	آذربيجان
عشرين الف الف وثمانين ^j الف درم	¹⁵ الري ودماوند ^k
الف الف وثمانمائة ^m الف وثمانية وعشرين الف درم	* قزوین ورجان وابهري ^e
الف الف * ومائة الف ^d وخمسين الف درم	قومس
اربعة آلاف الف درم	جرجان ^e
اربعة آلاف الف ومائتي الف وثمانين الفا وسبع مائة درم ⁿ	طبرستان
تسع ^o مائة الف درم	²⁰ تكريت والطيرهان ^e
	والسن والبوازيج

a) Haec supplevi. b) S. p. Supra ثمانية. c) Cod. s. p. (apogr. Sch. سبع). Supra non memoratur, sed vix bonum esse potest. Ibn Khord. habet 1,800,000 pro quo legatur 4,800,000. d) Addidi. e) S. p. f) Supra ومائة. g) Cod. مرحاروف. Deinde male additur ثلثمائة. h) Supra ومائة. i) Cod. ثلاثين. k) Cod. ورماوند. l) Supra ومائتي. m) Supra مائة وست. n) Supra 1,163,070. o) S. p. Supra سبع.

	شهرزور والصامغان ^a	الفى الف وسبع مائة الف وخمسين الف درم
	كورة الموصل	ستة آلاف الف وثلاثمائة الف درم
	* قردى وببلى	ثلاثة آلاف الف ومائتى الف درم ^b
	ديار ربيعة	تسعة ^c آلاف الف وستمائة الف وخمسة وثلاثين الف درم
6	ارزن ومياقارقين ^d	اربعة آلاف الف ومائتى ^e الف درم
	مقاطعة ^f طرون	مائة الف درم
	ارمينية ^g	اربعة آلاف الف درم
	امد ^h	الفى الف درم
	ديار مصر	ستة آلاف الف درم
10	اعمال طريق الفرات	الفى الف وتسع ⁱ مائة الف درم
	قنسرين والعياصم	ثلاثمائة الف وستين ^k الف دينار
	جند حصص	مائتى ^l الف وثمانية عشر الف دينار
	جند دمشق	مائة الف وعشرة ^m آلاف دينار
	* جند الاردن	مائة الف وتسعة آلاف دينار ⁿ
15	جند فلسطين	مائتى ^o الف وتسعة وخمسين ^p الف دينار
	مصر والاسكندرية	الفى الف وخمس مائة الف دينار
	الكرمين	مائة الف دينار
	اليمن	ستمائة الف دينار
	* اليبامة والبحرين	خمس مائة الف وعشرة آلاف دينار ^q
20	عمان	ثلاثمائة الف دينار
	وما يدخل فى شىء ^r من الارتفاع جزية رؤس اهل الذمة بحضرة	
	مدينة السلم وفي مائتا الف درم ^s	

a) Cod. الصامغان. b) Addidi. c) S. p. Supra اربعة. d) S. p. c) Supra ومائة. f) Cod. نياطة. g) Cod. ارمنية. h) Supra deüst. i) Aut وسبع. Cod. s. p. k) S. p. sequitur وحا ut vid. l) Supra مائة. m) Cod. وخمسة. n) Supra وتسعين (Cod. h. l. وسبعة).

ويقال ان كسرى ابرويز احصى جباية *a* ملكته في سنة ثمانى عشرة
من ملكه وانما كان في يده ما ذكرناه وسَمِينا اعماله من السواد وسائر
النواحي دون اعمال المغرب لان حدّه كان الى هيت وكان ما سَمِيناه
من المغرب في ايدي الروم من العين سبع *b* مائة الف وعشرين الف
c مثقال يكون من الورق ستمائة الف الف درهم *d*

قال قدامة والنواحي عندى في مثل ما كانت عليه في ذلك
الوقت لم يعدم ارضوها ولم يبد ساكنوها وانما يجب ان يكون مع
مدبرها تقى *e* الله اولاً ثم دراية وعدل وعفة حتى تستقيم *a* الامور
وينتظم التدبير ويأتى من المال ما يعجب *e* منه العاجب *e*

الباب السابع

10

في ذكر تغور الاسلام والامم والاجيال *f* المطيفة بها

الامم والاجيال المخالفة الاسلام مكنتة *g* له من جميع اطرافه ونهايات
اعماله منهم * المتقارب من *h* دار ملكته ومنهم المتباعد عنها وكانت
ملوك الطوائف الذين ملكهم ذو القرنين يؤثرون الاتاوة الى ملك الروم
15 خمس مائة واحدة عشرة سنة الى ان جمع اردشير بن بابك
الملكة بعد مشقة وطول مجاهدة فنع حينئذ الاتاوة التي كانت
القيس تؤديها الى الروم بعد مشقة فينبغى ان لا *k* يكون المسلمون
لصنوف اعدائهم اشدّ حذراً منهم للروم وقد جاءت بذلك آيات يظهر
بها حقيقة ما تلتنه والله الموفق للصلحة بقدرته ، فلما كانت الروم
20 على ما وصفت وجب ان تقدم *i* الكلام في الثغر المقابلة لبلد *j* على

a) Cod. ناحية. b) S. p. Quomodo haec restitui debeant, non video. Patet auctorem voce مثقال voluisse aureum, sed 720,000 aurei et 600,000,000 dirhemi nullo modo respondent. Numerus 600,000,000 ex Ibn Khord. et Tabari constat. c) Cod. بقى.
d) Cod. بسقيم. e) Cod. يعجب. f) Cod. ليه et mox الاجيال.
g) Cod. مكسفه. h) Lac. in cod. i) S. p. k) Conject. addidi.
l) Cod. تقدم.

الكلام في غيرها فنقول ان هذه الثغور منها بيرة تلقاها^a بلاد العدو وتقاربه من جهة البر ومنها بحرية تلقاه وتواجهه من جهة البحر ومنها ما يجتمع فيه الامران وتقع المغازي من اهل في البر والبحر والثغور البحرية على الاطلاق سواحل الشام ومصر كلها والمجتمع فيه الامران غزو البر والبحر الثغور المعروفة بالشامية فلنبداً بذكرها وهي طرسوس^b واننة والمصيصة وعين زربة والكنيسة والهارونية وبياس ونقابلس^c وارتفاعها نحو المائة الف دينار ينفق^d في مصالحها وسائر وجوه شانها وفي المراقب والحرس والفواتير والركاضة والمولكين بالدروب والمخايص وللحصن وغير ذلك مما جائسه من الامور والاحوال ويحتاج الى شحنتها من الجند والصعاليك وراتب مغازيها الصوائف والشواق في البر والبحر^e في السنة على التقريب مائتي الف دينار وعلى المبالغة وهي ان يتسع^f ثابثات الف دينار والذي يلقاها^g من بلاد العدو ويتصل بها اما من جهة البر فالقبادى^h ويقربⁱ منها الناطليق ومن جهة البحر سلوقية^j وعواصم هذه الثغور وما وراها الينا من بلدان الاسلام وانما سمي كسل واحد منها عاصبا لانه يعصم الثغر ويمدده في اوقات التغيير^k ثم ينفر اليه من اهل انطاكية والحجومة والقوس، ثم يلي هذه الثغور عن يمينها وجهة الشمال منها الثغور المعروفة بالجزرية والى ما يحاذ الثغور الشامية منها مرعش وبلية ثغر الحدث^l وكان يليه عذة زبطرة فخربت ايام المعتصم وكان له عند النبض الى بلاد العدو حتى فتح عبورية الحديث المشهور فلما انتهى الى موضع زبطرة بنى مكانها^m وبالقرب منها حصونا لتقوم مقامه وفي الحصن المعروفⁿ بطبارجى وللحصن المعروف بالحسينية وللحصن المعروف ببني الموس وللحصن المعروف بابن رحوان^o ثم يلي^p هذه الحصون ثغر كيسوم ثم ثغر حصن منصور ثم

a) Cod. عذاه. b) Cod. بلقاها et mox بلقاها. c) S. p. d) Ni-
xopolis. e) Cod. دسفق. f) Cod. بلقاها. g) Cod. ثالفنادى.
h) Cod. الحصن المعروفة. i) Sic.

ثغر شمشاط^a ثم ثغر ملطية وهو الخارج^b في بلد العدو من جميع هذه الحصون وكل واحد بينه وبين بلد العدو درب وعقبة وثغر ملطية مع بلد العدو في بقعة وارض واحدة وكان يواجه هذه الثغور ويقابلها من بلد الروم خرشنة وعمل الخالدية فحدث في هذا الوقت بينهم وبين الروم والارمن الذين^c في جملة مליح الارمن في بلد كان يسكنه قوم يسمون السالقة^d وهم من الروم الا انهم يخالفونهم في كثير من اديانهم وكان هؤلاء^e مع المسلمين يعينونهم في غزواتهم ويتوفر^f على المسلمين المعونة بهم الى ان رحلوا دفعة واحدة عن هذا الموضع باساءة اهل الثغور معاشرتهم^g وقتل اشراف المدبرين على امرهم فتفرقوا في البلاد وسكن مكاثرهم هؤلاء الارمن وابتنوا للحصون المنيعه ثم صارت لهم العدة الكثيفة والمعرة الشديدة وارتفاع هذه الثغور مع ملطية سبعون الف دينار يصرف منها في مصالحها اربعون الف دينار ويبقى ثلثون الف دينار ويحتاج لنفقة الاولياء والصعاليك على التجزئة^h مائة الف وعشرون الف دينار تنضاف الى البقية وعلىⁱ المبالغة مائة وسبعين الف دينار تنضاف اليها تبنة^j مائة الف دينار سوى نفقات المغازي في اوقاتها وهذه الثغور في الوسطة ومنها كانت تقع^k المغازي فان احتيج^l الى الغزو منها كانت النفقة حسب الغزاة وعواصم هذه الثغور دلك وربعان ومنبج^m وبليⁿ هذه الثغور عن يمينها ايضا وفي جهة الشمال الثغور المسماة بالبكرية^o وفي سميساط^p وحاني^q وملكين^r وحصون منها جميع^s ومنها حوران ومنها الكلس وغيرها ثم ثغر قاليقلا في جهة الشمال عن هذه الثغور زيادة الا انه

a) Cod. سميساط. b) S. p. c) Cod. تسكنه. d) Forte l. النياتلة a sing. وبنوثر. e) Lac. in cod. f) Cod. وبنوثر. g) Cod. ومعاشرتهم. h) Cod. التجزئة. i) Cod. تنضاف. k) Conj. Cod. بالمكربة. l) Cod. وتسعون. m) Cod. ومنبج. n) Cod. والبكرية على. o) Cod. s. p. Etiamnunc exstat a septentrione Hanti: Melken in mappa Kiepert. p) Conj. Cod. s. p.

كالمنفرد لما بينه وبينها من المسافة البعيدة، والذي يقابله *a* هذه
 الثغور من أعمال الروم عمل الارمنيانيق *b* وبعض عمل الخالدية ويقرب
 منها عمل افلاغونية المتصل ببلاد الخزر، وارتفاع هذه الثغور في
 السنة الف الف وثلاثمائة الف درم تحتاج *d* نفقاتها في مصالحها
 وحصونها وارتاق شكنها الى هذا المقدار وزيادة الف الف وسبع مائة *e*
 الف * درم تنبته *f* ثلثة آلاف الف درم *g*

واما الثغور البحرية وفي سواحل جند حمص انطرويس وبلانياس *h*
 واللاذقية وجبله *i* والهريضة، وسواحل جند دمشق عرقة طرابلس
 وجبيل وبيروت وصيدا وحصن الصرند وعدنون *j*، وسواحل جند
 الاردن صور وعكا وبصير صناعة المراكب، وسواحل جند فلسطين *k*
 قيسارية وارسوف وبافا وعسقلان وغزة، وسواحل مصر رشح والفرما
 والعريش، ومقدار ما يغزوه *l* في الغزاة من مراكب الثغور الشامية ما
 يجتمع اليها من مراكب الشام ومصر من الثمانين *m* الى المائة والغزاة اذا
 عزموا عليها في البحر كوتب اصحاب مصر والشام في العمل على ذلك
 والتأهب له يجتمع *n* بحريه قبرس ويسمى ما يجتمع *o* منها الاسطول *p*
 كما يسمى ما يجتمع من الجيش في البر المعسكر والمدبر لجميع امور
 المراكب الشامية والمصرية صاحب الثغور الشامية ومقدار النفقة على
 المراكب اذا غزت من مصر والشام نحو مائة الف دينار *q*

وان قد ذكرنا امر الثغور الرومية واسبابها فلا بأس ان نذكر من
 احوال الروم ما ينتفع *r* بعلمها فآل ذلك بترتيب جيوشهم وعمو ان *s*
 البطريق يكون رئيسا على عشرة آلاف مع كل بطريق طومرخان وكل
 طومرخ على خمسة آلاف ومع كل طومرخ خمسة طومرخارين *t* كل

a) Cod. تقابله. *b*) Cod. الارمنيانيات. Deinde addidi. *c*) Cod.
 اولاغونية. *d*) Cod. تسع. *e*) S. p. *f*) Conject. supplevi.
g) Cod. وبلانياس. *h*) Cod. وحياله. *i*) Ják. عدنون. *k*) Cod. بعروا.
l) Cod. تسع. *m*) Cod. طومرخان et mox طومرخان et mox طومرخان.

طرنجار على الف ومع كل طرنجار خمسة قمامسة. كل قومس على مائتين ومع كل قومس خمسة قبطرخين *a* كل قبطرخ على اربعين ومع كل قبطرخ اربعة داقرخين *b* كل داقرخ على عشرة *c*، فلما عدت جيوشم فبها بقسطنطينية *d* وفي حضرة الملك اربعة وعشرون الف منهم الفرسان ^٥ ستة عشر الفا والرجال ثمانية آلاف فينقسم *a* الفرسان اربعة اقسام اولها الاستخارية وصاحبهم الدمستق الكبير وهو صاحب فرض الفروض والرئيس على الجماعة وعدتاهم اربعة آلاف فارس والصف الثاني الحسف *f* وم اربعة آلاف فارس والصف الثالث اوعوس *g* وم للحرس وصاحبهم طرنجار *h* وعدتاهم اربعة آلاف والصف الرابع صدارطس ^{١٠} وم يخرجون مع الملك اذا خرج في سفر وعدتاهم اربعة آلاف، وينقسم *a* الرجالة قسمين فالاول منهما *i* يسمون البمسا *m* وعدتاهم اربعة آلاف راجل والباقي يسمون موبه *n* وعدتاهم اربعة آلاف، واما في سائر الاعمال وفي

a) S. p. *b*) Cod. دامرج et mox دامرخين. *c*) Hic idem Ahmed ibn Mobárakseháh adnotat: فكل من اصابتة آفة من العسكر وصل: خبره الى كبيره (S. p.) اى امير العشرة فر من اميره الى اميره وهلم جرا الى ان يصل الى الملك فيصير الملك يعلم من حال العسكر بما لا يعلمه غيره بهذا (هذا Cod.) الترتيب * حتى لومات (fere delata) احداهم اقاموا غيره مقامه *d*) Cod. بقسطنطينيه. *e*) infra in fine S. p. *f*) Scholarii. *g*) Sic اوعوس. Quia Drungarius semper gerit titulum *δρουγγάριος τῆς βιγλας* non improbable est, ut me observare fecit D^{mus} de Boor, hoc corruptum esse ex *ἐξκούβιτον*. Ego de *οικειακος* cogitaveram. Rosen suspicatur vocem ex *αριθμος* (*ἀριθμος*) depravatam esse, quo casu inter *ἀριθμος* et *Numera* discrimen fuisse sumendum erit. *h*) Cod. طرنجان. *i*) Sic صدارطس. Rosen cogitavit de *Φοιδερατοι*, sed de Boor non opinatur nomen tunc temporis etiam in usu fuisse. Bene conveniret *σκουτάριοι* coll. Zosim. III, 29. An ab *κονταριον* derivatum esse potest? *k*) S. p. *l*) Cod. منها. *m*) Sic البمسا. Ego *λιμιταναιοι*, Rosen *οπτηματαες* proposueramus; de Boor neutram conjecturam probat. *n*) Sic موبه. Rosen probavit meam conjecturam vocem esse corruptam ex *Νουμερα* (*Νουμερα*), nec improbat de Boor.

اربعة عشر عملا منها واءه الخليج القاطع لبلد الروم الذى ينصب^b
 نحو الشام وقد تقدم ذكره ثلثة اعمال احدها طابلاء وهو البلد
 الذى فيه قسطنطينية وحده من جهة المشرق الخليج المقدم ذكره
 ومن جهة الجنوب بحر الشام ومن جهة الشمال بحر الخزر ومن جهة
 المغرب سور عدوى من بحر الشام الى بحر الخزر طوله مسيرة اربعة ايام⁵
 وهو من القسطنطينية على رحلتين، ويعرف الذى يليه بنراقية، وحده
 من جهة المشرق السور المقدم ذكره ومن الجنوب عمل مقدونية^e ومن
 الغرب بلاد البرجان^f ومن الشمال بحر الخزر وطوله مسيرة احد عشر
 يوما وعرضه من بحر الخزر الى عمل مقدونية مسيرة ثلثة ايام والى
 عليه يعرف بالاصطرطيقوس^g وجنده خمسة آلاف رجل^h 10
 * ودين الخليج احد عشر عملا احدها عمل انلاغونية وجنده
 عشرة آلاف رجلⁱ، ثم يليه نحو الغرب عمل الابطباط^k وتفسير
 هذه اللفظة بالعربية الانن والعين لان هذا العمل سرّة بلاد الروم
 وليس اعلاه اصحاب حرب لانه لا يبلغ اليهم مغازى المسلمين ولا
 غيرهم وحده الغربى الخليج^l والشمالى^l بحر الخزر والشرقى عمل انلاغونية¹⁵
 والجنوبى عمل الابسيق^f وجنده اربعة آلاف رجل، ثم يلي الابطباط
 عمل الابسيق^f وحده الغربى الخليج^l والشمالى الابطباط والجنوبى عمل
 المناطليق^m والشرقى عمل الطرقيس^f وجنده ستة آلاف رجل، ثم

في بحر forte leg. منصوب. b) Cod. صدر. c) Vitium auctoris, ut vid., pro طابلاء s. طابلا. Vid. de aliis modis quibus hoc nomen scribitur ad Ibn Khord. d) Cod. بنراقية. e) Cod. معدونية. f) S. p. g) Cod. بالاصطرطيقوس. h) Hic excidit descriptio Macedonina et probabiliter summa militum harum trium provinciarum. i) Haec in cod. desunt. Supplenda esse, patet tum ex Ibn Khord. tum e verbis seqq. Numerum militum hinc supplere potui, quod totus numerus militum in 11 thematibus est 60,000, dum summa militum in 10 sequentibus est 50,000. k) Cod. الانطباط, mox الانطباط. Pro الابطباط. l) Cod. المناطليق. m) Cod. h. l. المناطليق, infra المناطليق.

يلي الابسيق عمل الطرقيس وحدّه من جهة الغرب للخليج ومن
 الشمال الابسيق ومن المشرق الناظليق ومن الجنوب بحر الشام وجنده
 ستة آلاف رجل، ثم يليه عمل الناظليق وتفسيره المشرقي وهو اكبر
 اعمال الروم له حدٌ الى الابسيق في الغرب ومن الجهة الجنوبية سلوقية ^e
 عند بحر الشام ومن جهة المشرق عمل القبادق ^d ومن * الشمال
 البقلار ^e وجنده خمسة عشر الف رجل وشبه مدينة عمورية التي
 فتحها المعتصم، ويليه عمل سلوقية ^e ناحية بحر الشام واحد
 حدوده من المغرب الناظليق ومن الجنوب البحر ومن الشمال الطرقيس
 ومن المشرق درب لطرسوس ناحية قلمية والامس وجنده خمسة
 10 آلاف رجل، ثم يليه عمل القبادق ^d وحدّه من جهة الجنوب جبل
 طرسوس واذنة والمصيصة ومن جهة المغرب اعمال سلوقية ومن الشمال
 الناظليق ومن المشرق اعمال خرشنة وجنده اربعة آلاف رجل، ثم
 يلي ذلك عمل خرشنة * واحد حدوده ^e وهو الجنوبي يلي القبادق
 وحدٌ يلي دروب ملطية وهو الشرقي * وحدٌ يلي ^f عمل الارمنياني ^a
 15 وهو الشمالي وحدٌ يلي عمل البقلار ^g وهو الغربي وجنده اربعة آلاف
 رجل، ثم يليه عمل البقلار فحدٌ منه عمل الناظليق والابطباط
 والثاني القبادق والثالث خرشنة والرابع الارمنياني ^h وجنده ثمانية
 آلاف رجل، وعمل الارمنياني * فحدٌ منه يلي ⁱ الاثلاغونية والثاني
 عمل البقلار والثالث عمل خرشنة والرابع عمل الخالدية وبحر الخزر
 20 وجنده اربعة آلاف رجل، ثم عمل الخالدية وحدٌ منه بلاد ارمينية
 والثاني بحر الخزر والثالث ارمينياني والرابع ايضا من عمل الارمنياني
 وجنده اربعة آلاف رجل، فجميع جيش الاحد عشر عملا التي

a) S. p. b) Cod. العمادي. c) Cod. الشام اللعان. d) Cod.
 ويلي. f) Cod. وحده فاحده. e) Cod. العمادي، infra، الغنادق
 عمدينته على. i) Cod. الارمنياني. h) Cod. العلان. g) Cod.

مقابلتناه سوى من لا معول عليه وانما هو من يجيش *b* فارسا وراجلا
سبعون الف رجل *هـ*

ثم نتبع ذلك بوصف احد ايام الغزوات ليكون علم ذلك محصلا
محفوظا فنقول ان اجهداهما بما يعرفه اهل الخبرة من الثغريين ان تقع
الغزاة التي تسمى الربيعية لعشرة ايام مخلو من ايار بعد ان يكون *هـ*
الناس قد اربعوا دوابهم وحسنت احوال خيولهم فيقيمون ثلثين يوما
وفي بقية ايار وعشرة *د* من حزيران فانهم يجدون الكلا في بلد الروم
مكنا وكان دوابهم ترتبع ربيعا ثانيا ثم يقفلون فيقيمون الى خمسة
وعشرين يوما وفي بقية حزيران وخمسة من تموز حتى يقوى ويسمن
الظهير ويجتمع الناس لغزو الصائفة ثم يغزون لعشر مخلو من تموز *10*
فيقيمون الى وقت قفلهم ستين يوما، فاما الشواقى فاقى رايتهم جميعا
يقولون ان كان لا بد منها فليكن بما لا يبعد فيه ولا يؤغل، وليكن
مسيره عشرين ليلة بمقدار ما يحمل الرجل لفرسه ما يكفيه على ظهره
وان يكون ذلك في آخر سباط فيقيم الغزاة الى ايام تسمى من اذار
فانهم يجدون العدو في ذلك الوقت اضعف ما يكون نفسا ودواب *15*
ويجدون مواشيه كثيرة ثم يرجعون ويربعون دوابهم يتسابقون *هـ*

ولنبدا *ا* بذكر ما يليها من الشمال فناخذ ذات اليمين حتى نأتى
على اطراف السلطنة ووراء الثغور حتى نعود الى حدود الروم من جهة
الغرب فنقول ان حد الخزر من ازمينية الى خوارزم من خراسان وكان
انوشروان بن قباد *و* لما ملك بنى مدينة الشايران *هـ* ومدينة مسقط *20*
ومدينة *ز* الباب والابواب بارمينية وانما سميت ابوابا لانها بنيت
على طريق في الجبل واسكن *** ما بنى من جنده *ك* قوما *ب* نام

a) Conj. Cod. ما تليها. b) Incertum. Cod. دكش. c) S. p.
d) Addidi. و. e) Voc. in cod. f) Cod. ولنبدا. g) Cod. قباد.
h) Cod. الشايران. i) Addidi. k) Cod. من بعده. Restitui
coll. Beládh. ١٩١ l. paen. et Ibn al-Fukih من هذه المواضع
قوم من المقاتلة 11 et 12, ٢٩١, coll.) واسكنها من سياسجيتنه 12, ٢٨٨,
(من الفرس يقال لهم السياسكين).

السياسيين^a ثم لما خاف عادية الخزر كتب الى ملكهم يسأله المودعة
والصلح وان يكون امرها واحدا وخطب * ابنته ليؤتسه^b بذلك واطهر
له الرغبة في مصاهرته وبعث اليه ابنته كانت في قصره تمنت بها بعض
نسائه وذكر له انها ابنته وعدى الخزر^c اليه ابنته ثم قدم عليه
٥ فالتقيا بموضع يعرف بالبرشلية^e وتنادما اياما فانس كل واحد منهما
بصاحبه واطهر بره^d واکرامه ثم ان انوشروان تقدم^e الى جماعة من
ثقاته وخاصته ان يكبسوا طرفا من عسكر الخزر ويجرقوا فيه فلما
اصبح شيكا ذلك الى انوشروان فأنكر ان يكون عام بشيء منه ولما
مضت له ليال امر انوشروان اصحابه بمعاودة ما كان منهم فلما فعلوا
10 صج^f الخزر من فعلهم حتى رثق انوشروان به واعتذر اليه فقبل
وسكن ثم ان انوشروان امر بطرح النار في ناحية من عسكره فوقع
في الاكواخ التي اتخذت من الخشيش وعيدان الشجر فلما اصبغ
انوشروان صج^g الى^h الخزر ثقيل كاد اصحابك ان يذهبوا بعسكري
ويهلكوه ولقد كاثأتني بالظنة فحكف له انه لم يعلم بما جرى فقال له
15 انوشروان يا اخي ان جنديك وجندي قد كرهوا صلحنا لانقطاعⁱ ما
انقطع عنهم من المسيره في الغارات التي كانت تكون بيننا ولست
آمن ان يحدثوا احدانا تفسد قلوبنا بعد تصافينا وتخالصنا حتى
نراجع^j العداوة بعد الصهر والمودة والصواب ان نذن^k له في بناء
حائط يكون بيني وبينك نجعل له بابا فلا يدخل الينا من عندك
20 الا^l من اردنا فاجابه الى ذلك وانصرف للخزر^m راجعا واقام انوشروان لبناء
للحائط فبناه وجعله من قبل البحر بالصخر والرصاص وجعل عرضه
ثلثائة ذراع الى ان لحقه بالجبال وامر بحمل الحجارة في السفن وان

a) Cod. الساسانيين; vid. ad Ibn al-Fakih l.l. m. b) S. p.
c) Cod. بالموسليه. Vid. Beládh. ١٦٥. d) Cod. اليه male, nam
Anuscharwán partem sui ipsius castrorum confagrari jusserat. e)
Beládh. النيل. f) Cod. يرجع. Beládh. الى. g) Forto ad-
dendum ولما اليك من عندنا الا من اردت. Cf. Beládh.

ترمى في البكر حتى اذا ظهرت على وجه الماء بنى عليها وساق
للحائط في البحر ثلاثة اميال فلما فرغ من بنائه علق على المدخل
ابواب حديد ووكّل بها مائة فارس يحرسون الموضع بعد ان كان محتاجا
الى خمسين الفا من الجند وجعل عليه دبابة فليل للخزري بعد ذلك
انه مكر بك وزوجك غير ابنته وتحصن منك فلم يقدر له على حيلة^٥
فصارت غارة الخزر منذ ذلك الوقت على اطراف ارمينية بعد ان
كانوا قد اخرجوها

ثم يلي *d* هذا الموضع ايضا ذات اليمين نغور الديلم وجيلان * والبير
والطيلسان *d* وكان حصن قزوين يسمى بالفارسية كشوين *e* وتفسيره
للحد المرمق وبينه وبين الديلم جبل ولم تنزل فيه الفرس *f* مقاتلة من¹⁰
الاسوارية يرابطون فيه ويدفعون الديلم اذا لم تكن *g* بينهم هُدنة
ويحفظون *d* تلك الجهة من متلصصتهم وكانت دشتي *g* مقسومة بين
الري وهذان فقسم منها *h* يدعى الرازي وقسم يدعى الهمداني
وكانت مغازي المسلمين في اول الاسلام دشتي وابهر وهو حصن زعموا
ان بعض الاكاسرة بناه على عيون واحوال الديلم لم تنزل مذبذبة¹⁶ لانه
لا شريعة لهم محصلة ولا طاعة فيهم مستقرة لانهم بعد فتحهم قد
نقضوا وكفروا غير مرة وكان منهم في هذا الوقت *i* ما كان من الامر
المستقطعة في قتل الاطفال والفجور في المساجد وترك الصلوة وفروا
الاسلام

ومن الثغور الكبار ثغر الترك ولهم بركة * ما يلي بلاد *i* جرجان²⁰
يخرجون منها وكان اهلها قد بنوا عليها حوطا من اجر تحصنوا من

a) Cod. ان. *b*) Cod. تقدر. *c*) Pro علي — legendum videtur
تور — عن. *d*) S. p. *e*) Cod. male; cf. Ibn al-Fakih
٢٧١, 17 et l. *f*) Cod. الفرس. *g*) Vulgo دشتي. *h*) Additur قسم.
i) Alludere videtur ad fatum urbis Kazwin anno 316 (Ibn al-Athir
VIII, ١٢٢) aut ad ea quae annis sequentibus a Mardāwīdj perpe-
trata sunt. *i*) Cod. وبلاد.

غاراتهم الى ان غلبت عليهم الترك وملك ارضها ملك منها يدعى صبل
ثم فتحها المسلمون ومعظم الترك في الثغر الذي بخراسان ويسمى
نوشجان *a* وهو وراء سمرقند في المشرق بناحو ستين فرسخا نحو الشاش
وغرغانة وهو اوائل مسالح الفرجية *b* الى حد كيماك *c* ومن عدا الثغر
الى مدينة التوغغر *d* مسيرة * خمسة واربعين *e* يوما في برارى فيها
عيون وكلاً عشرون يوماً ثم قرى كبار خمسة وعشرون يوماً واكثر اهل
تلك القرى مجوس ومنهم زنادقة ومن *f* مدينة التوغغر *a* بحيرة *g* حولها
قرى وعبارات متصلة ولها اثنا عشر بابا من حديد ويحفظها *a* اترك
كلهم *h* والغالب عليهم الزندقة وبين نوشجان *i* الاعلى وبين بلد الشاش
10 اربعين مرحلة للقوافل ولمعد السير ثلثون يوماً ونوشجان *i* الاعلى اربع
مدن كبار وخمس صغار * ومقاتلة نوشجان *h* في مدينة واحدة على
شط بحيرة *g* وعشرون الف رجل بديوان وليس في الاتراك اشد منهم
وم يجسرون عشرة بازاء مائة من الفرجية *i* والبحيرة التي عليها مدينة
التوغغر *a* من بعد * يحق بها *m* للجمال *i* فاما بلاد كيماك فانها من
15 طراز *n* مدينة نوشجان *i* الاسفل التي قلنا انها وراء سمرقند بخمسة
وستين فرسخا يسرة *a* عنها وفي جهة الشمال وبينها وبين طرازه مسيرة
ثمانين يوماً في صحارى وبرارى واسعة كثيرة الكلد والعيون وليس يكاد
المسلمون يغزون الترك لقلول النبي صلعم تاركوا الترك ما تركوكم *p* وانما

a) Cod. s. p. *b)* Cod. الحى بحمه. *c)* Cod. كيمال, infra كيمال.
Hic lacuna esse debet. Nam نوشجان quae 60 s. potius 65 Par.
a Samarkand distat est الاسفل, quae autem sequuntur pertinent
ad الاعلى. Cf. quae scripsi in dissert. De muur van Gog en Magog
p. 35 (Versl. en Meded. der K. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk.
3e Serie V, 121). *d)* Cod. الغر. *e)* Cod. tantum اربعين. *f)* Sic.
g) Cod. برة. *h)* Sic. Forte leg. coll. Ibn Khord. ٣١, 1
فيهم. *i)* Cod. لبريحه. *k)* Cod. ومقابلة برحجان. *l)* Cod. لبريحه.
m) Cod. يحق منها. *n)* Cod. طراب. *o)* Cod. طمران. *p)* Cf.
Ibn al-Fakih ٣١٦, 11.

ذكرنا بلدنا واحوالنا لما تقدم من شرطنا ان نذكر الامم المطيقة
ببلاد الاسلام والامم المخالفة لهم ٥

واما التبت منهم فانه يمتد^a بلاد التوغر^b في جهة الجنوب وكان
ذو القرنين لما ظفر بفرور ملك الهند وقتله اقام ببلاد الهند سبعة
اشهر وبعث منه جيوشا الى تبت والصين فوجد عليه بعض من انغذه^c
فاعلمه ان سائر ملوك المشرق قد اجبعوا على الدخول في الطاعة وان
يؤثروا اليه الاتاوة لما عرفوا ظفروا بدارا وفرور ملكي الفرس والهند وعده
وحسن سيرته فحلف على ارض الهند من وثق به في ثلثين الفا وسار
حتى الى بلاد التبت فخرج اليه ملكهم في طراخته مسلما اليه وقال له
بلغني عنك ايها الملك من العدل والوفاء مع الظفر من نارك ما علمت
به ان امرك كله من الله واحببت^d ان اجعل يدي في يدك ولا ارم
مداغتك عن شيء تريد ولا قتالك فان الذي يقاقتك ويغالبك انما
يغالب امر الله ومغالب امر الله مغلوب ثانا وقومي والملك الذي في
يدي لك فر في جميع ذلك بما شئت فردد عليه الاسكندر جميلا
وقال له من عرف حق الله فقد وجب علينا حقه وارجو ان تجد^e
عندنا من العدل والوفاء ما ترضى به واسترشده الى ترك البراري لان
ترك المدن قد كانوا دخلوا في طاعته وسار بين يديه وعرض عليه
هدايا ثابها ولم يزل يعاوده حتى اجاب الى قبولها فحبل اليه^f اربعة
آلاف وقر حمار ذهبيا ومثلها مسكا فاعطى عشر المسك لروشنك^g
بنت دارا ملك الفرس امراته ونسب سائره على اصحابه وجعل الذئب^h
في بيت ماله فقال له ملكⁱ التبت^b في ان يقدمه في جيوشه الى الصين
فامر^h الملك باستخلاف ابنه على ملكته فاستخلف مدايبكⁱ ابنه
في ارضه بعده وضم اليه الاسكندر صاحبها له في عشرة آلاف وسار الى

a) Cod. ثمانية. b) S. p. c) Cod. لا. d) Cod. عليه. e) Cod.
مداغتك et hic habet quoque امراته. f) Cod. حائل. g) Forte
leg. مداسك. h) Videtur legendum. i) Cod. لملك.

الصينيين في مقدمته والاسكندر في عظم المعسكر في اثره فخرج صاحب
 الصين اليه في عشرة عساكر في كل عسكر مائة الف وبعث الى الاسكندر
 يذكر له ما بلغه عنه من السوفاء وكرم الفعل وانه لم يسعه قتاله مع
 هذه الحال وانه لو اراد ذلك ما عجز عنه فسأله ان يأمر بما يريد
 حتى يتشله فاجابه الاسكندر وامره ان يحمل عشر ارضه على حسب
 ما فعل في غيرها من سائر البلاد وانه ان لم يفعل استعان الله عليه
 ولم يهلكه كثرة عدده لان الله قادر على نصرته القليل على الكثير وبعث
 اليه بهذا الجواب مع جماعة من الفرس والهند وامروهم ان يعرفوه ما
 كان من عدله في بلادهم وجميل فعله فيهم وحسن صنيعه اليهم فرد
 10 ملك الصين للجواب بالطاعة ويسئل ان يقبل منه فيما يؤديه من عشر
 بلاده وصلاحه عنه للجزيرة والفرند وغيره من الآلات فرضى الاسكندر
 بذلك وقبله منه وكان ما فارق عليه الف فرندة a وألف الف
 سرقة a حرير وخمس مائة الف كيهنخاوة b وعشرة آلاف سرج بركبها
 ولحمها وسيورها وسائر ادواتها والف الف من فضة وأدى ذلك،
 15 واقام الاسكندر في ارضه حتى بنى مدينة سماها برج للحجارة وجعل
 فيها من الفرس خمسة آلاف رجل رابطة رأس عليهم صاحبها له يعرف
 بنوكلينديس c وسار من الصين آخذا في جهة الشمال وصاحب الصين
 معه حتى انتهى الى ارض شول ففتحها وبني بها مدينتين احداهما d
 شول والآخرى خمدان e وامر صاحب الصين ان يسكن خمدان بجنوده
 20 وان يجعل من احبابه رابطة بشول f ثم سار متوجها الى توك البرية
 حتى فتحهم ودوخهم g وبلغه عن قوم لهم عدد جم من هؤلاء الاتراك
 ناحية المشرق من جهة الشمال انهم مفسدون في الارض فاستشار
 صاحب الصين فيهم فاخبره انه لا غنيمة عندهم غير المواشى والحديد
 وانه يحيط بهم من ناحية الشمال البحر الاخضر الذي لا مجاز فيه

a) S. p. b) Cod. كسحاكة. c) Cod. بولندس. d) Cod. احداهما.
 e) Cod. وزوجهم.

لأحد ومن ناحية المغرب والجنوب جبال ذاهبة *a* في السماء لا ترام ولا
 لأحد عليها مسلك وأنه لا منفذ لهؤلاء الأتراك إلا من درب واحد
 صيقت كالشراك وأنهم في زاوية من الأرض لوة سد عليهم هذا المنفذ
 بقوا فيها وكفى الناس شرهم وزال عن الأرض فسادهم فعلم الاسكندر
 وجه الصواب فيما أشار به صاحب الصين فسد ذلك الوادى وهو
 السد الذى وصفه الله وانتص خبره في القرآن ثم رجع ذو القرنين في
 أرض الترك اصحاب المدائن واهل الاوثان *d* حتى انتهى *d* الى أرض
 السغد فبنى بها سمرقند والمدينة المعروفة بالدبوسية والاسكندرية
 القصرى ثم صار الى أرض بخارا فبنى مدينة بخارا ثم سار الى أرض مرو
 فبنى بها مدينتها وبنى مدينتى هراة وزرنج *d* وخرج على جرجان وامر
 ببناء الرى واصبهان وهذان حتى عاد الى أرض بابل *d* فقام بها سنين ٥
 10 إذ قد اتينا على ذكر ثغور المشرق فلنرجع الى ناحية الجنوب ومنها
 ثغر البجة والنوبة وم مصالحون على صريينة *d* تسمى البقط وليس
 بينهم وبين المسلمين محاربة واستقصاء *d* امر صلحهم يكون في المنزلة
 السابعة وفي التالية لهذا الباب ان شاء الله وبه القوة، ثم نذكر بعد
 ذلك ثغور الغرب فنقول ان اولها اثريقية وفي المسمى القيروان ولم يزل *d*
 مذ افتتح ممدبرا من قيل ملك العراق بعد تولي بنى مروان الى ان
 تغلب عليه في هذا الوقت صاحب المغرب واستولى عليه وتعداه *d* الى
 برقة فتغلب *d* عليه وبادة *d* فلما وراء اثريقية فبلاد تاعرت وبينها وبين
 اثريقية مسيرة ثلاثين يوما وفي في يد صاحب الاباطمية *f* وم ضرب من
 20 الخوارج ووراء تاعرت مسيرة اربعة وعشرين يوما بلد المعتزلة وعليهم
 رئيس عادل وعدلهم فائض وسيرتهم حميدة ودارهم طنجة ونواحيها

a) Addidi. b) Cod. او. c) Addidi و. d) S. p. e) Cod.
 ببني f) Anno 296 Tâhart a Fatimidis est expugnata (Bayân I,
 ٢٠٤). Est igitur anachronismus auctoris, nam expugnatio Barcae
 quam supra memorat anno 301 locum habuit (Bayân I, lv.).

والمستوفى عليها في هذا الوقت ولد محمد ^a بن ادريس بن عبد الله
ابن حسن بن حسن عم وكان محمد ينزل وتيلة وهي آخر مدائن
طنجة فات بها فانتقل ولده الى فاس وتم بها الى هذا الوقت ^b ووراء
ذلك بلاد الاندلس والمستوفى عليها الاموي ومسكنه فيها في قرطبة
والاندلس نهاية الغرب وبها مجتمع البحريين اللذين تقدم وصفنا
لهما ^c

تمت المنزلة السادسة من كتاب الخراج وصنعة الكتابة
والله

a) Inserendum est بن ادريس . b) Anno 307 iis erepta est.

فهرست اسماء الاماكن والامم

- ابشاية المغرب ٤٨
 الابطباط (الابطباط) انظر الانطى
 مطى
 ابقيسه ١٩٦، ٢٠٠
 ابكنة (اوكنة) ٩١
 ابكينه (اوكنة) ٢٤، ٢٠٢
 الابلق انغر ١٢٨، ١٢٩
 ابليل ٨٢، ٢٤٧
 الابلتة ٧، ٤٩١، ١٥٤، ١٧٤، ١٩٤، ٢٣٥
 اندج (كنج رستاق) ٣٦
 ابهر ١٢، ٥٧، ٢٥٠، ٢٩١
 الابواء ١٣، ١٨٧
 ابومينه انظر بومينا
 الابيص ٩٩
 ابين ١٣٩، ١٤٨، ١٩٢
 ابينه ٦٤
 ابيرود ٣٥، ٣٦، ٢٤٣
 اتريب ٨٢
 اتيننة (اطيظة) ٩١
 اتيفيا ١٥٥
 الاثارت ٩٨
 اثافت ١٣٩، ١٨٩، ١٩٣
 اجداينة ٨٥، ٢٢٢-٢٢٤
 الاجرب ١٨
 الاجرد ١٣٠
 الاجفر ١٢٧، ١٨٩
 الاجيفر (بالسماوة) ٩٧
 الاجيفر ١٢٩، ١٥٢
 الاحساء (عرو) ٢٥، ٢٠٢
 الاحساء (بظريف المدينة) ١٩١
 (نهر) الاحساء ١٠١، ١١٣
- آبل ٧٨
 آبنوران ٤٥
 آجام البريد انظر البريد
 آخربين (آخر) ٢٣، ٢٠١
 آذربيجان ٥، ١٧، ١٨، ٢٠، ١١٨-١٢١
 ١٧٢، ٢١٢، ٢٣٠، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠
 آدرجنس ١٢٠
 الآرة ١٥٢
 آلوسة ٧٢، ٢١٧
 آمد ٩٥، ٩٦، ١٧٤، ٢١٥، ٢٢٨، ٢٢٩
 ٢٥١، ٢٣٢
 آمل (خراسان) ٢٥، ٣٣، ٣٨، ١٨٣
 ٢٠٢، ٢٠٣، ٢١١
 آمل (طبرستان) ١١٩، ٢٤٥
 ابارجاج (بارجاج) ٢٨، ٢٠٤، ٢٠٥
 اباردخت (باردخت) ٨١، ٢٢٥
 ايان انظر قرية ايان
 ايان كسوان ٣٤، ٢١١
 الاجرد ٤٩
 اجاز ١٢٣
 ابديس (ابديس) ١٠٣، ١٠٤
 الابير ٦٢، ١١٩
 ابيرشور ٢٤٣
 ابيرشور (ابيركويه) ٤٩، ٥١
 ابيروز ٥٨
 ابيرومسجانة ١٠١
 جزيرة ابيرون ٩١
 ابير ٤٤
 ابيرقيان ٧، ٢٣٥
 ابيسيت ١٠٩، ٢٥٧، ٢٥٨
 ابشاية ٨١، ٢٤٧

ارسانس ١٧٤
 ارسوف ٩٨، ٢٥٥
 الارض البيضاء ٧٣
 ارض عاد ١١٩
 ارغين ٣٢، ٢١٠
 ارم (اورم) ١٢٠
 ارم ذات العماد (ارم) ٧٦، ١٢١ انظر دمشق
 ارمابيل ٥٩، ٩٩
 ارمسا ٢٢١
 الارمن ٢٥٤
 ارمونت ٨١، ٢٤٧
 الارمنيان ١٠٨، ١٠٩، ٢٥٥، ٢٥٨
 ارمينان ١٧ انظر ارمينية
 ارموز (هرمز) ٩٢، ٢٤٢
 ارمينية ٥، ١٧، ١٠٨، ١١٨-١٢٤، ١٥٥
 ١٧٤، ١٧٥، ٢١٣، ٢١٥، ٢٣٠، ٢٤٩، ٢٥١
 ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦١
 ارمية ١١٩، ١٢١، ٢١٣
 الارند ١٧٧
 ارنديين كرد ٢٣٥
 الارنية ١١٣
 ارويقي ١٥٥
 اروندي ٢١
 اربعة ١٣١
 ازردون ٨٠، ٢١٩
 ازرن ٣٧
 از ٤٣، ١٩٤
 ازميران ٢٠٠
 ازمين (ازمير) ١٩٦ انظر امسير
 ازهرخانه انظر فرغانة
 اسان ٤٩
 الاساوره ٢٢، ٢٠٠
 الاسيان ٩٠
 اسيرة (اسبجباب) ٢٩، ٢٠٩
 اسينجان (اوسينجان) ٥٣
 اسيجباب (اسبيشاب) ٢٧، ٢٨، ١٩٩
 ٢٠٤، ٢٤٣
 اسبيد (سنيج) ٥٠

الاحساء والابار ٤٩
 احور ١٣٨
 الاخايد ١٤٥
 الاخدمية ٩٧
 الاخوت ١٤١
 الاخروج ١٤٢
 اخرون ٣٧، ٢٤٣
 اخسيسك ١٧٣
 اخسيكت ٢٠٧، ٢٠٨ وانظر فرغانة
 اخلة ١٣٩
 اخميم ٨١، ٢٤٧
 اخنا (اخنو) ٨٢، ٢٤٨
 ادانم انظر اذنة
 ادريس ٢٣١
 ادفو ٢٤٧
 الادم ١٣٩
 اذربايدكان ١٧، ١١٨ انظر آذربيجان
 اذرات ٩٩
 اذمة ٩٥، ١١٩، ٢١٤، ٢٢٧
 اذكش ٣١، ١١٤
 اذنة ٩٩، ١٠٨، ١٧٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٥٨
 ازان ١٢٢، ١٧٤، ٢٤٩
 ارجان ٢٤٤
 اربل ٩، ٢٣٥
 اربنجان (زينجان) ٢١، ٢٠٣
 اربيشت اباذ ١٩٧
 اربونة ٨٩، ٩٠
 ارجان ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٧، ١٧٢، ١٩٥
 ٢٢٢، ٢٤٢
 ارجيش ١٢٢، ٢٤٩
 الارحاء ٥٤
 اردبيل ١١٩-١٢١، ١٧٨، ٢١٣، ٢٢٧، ٢٤٤
 ارحب ١٣٧
 اردستان ٢١
 اربشير بابكان ٧، ٢٣٣
 اربشير خره ٤٤، ٤٧، ٢٤٢
 الاردن ٧٨، ١١٧، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٤٧، ٢٥١، ٢٥٥
 ارزن ٩٥، ٩٩، ٢١٥، ٢٢٨، ٢٤٩، ٢٥١
 ارسكن ٣٢، ٢١٠

- اسبيدروك ١٧٥
 اسبيذنه ٥٤
 الاستنان ٧، ٣٣٥
 استور ٥٤
 اسداياك (بالجيل) ١٩٨، ٢١١
 اسداياك (بحراسان) ٢٠١، ٣٣
 اسداياك (مرد) ٢٠٩، ٣٢
 الاسراب ٣٢، ٢١٠
 اسروشان ٥٥
 اسروشنة (شروشنة) ٢٦، ٣٨، ٤٠، ١٦٩
 ٢٠٧، ٢٤٣
 اسعرت انظر سعرت
 اسغزار ٣٩
 اسفل الارض ٨٢
 اسقوتيا ١٥٥
 اسكاف بني جنيد ٦، ٧
 الاسكندرية ٨١، ٨٤، ١١٤، ١١٥، ١١٧، ١٩٠، ١٧٩، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٤٧، ٢٥١
 الاسكندرية (الشامية، اسكندرونه) ٩٩، ١١٧، ٢٢٩
 الاسكندرية القصوى ٣١٥
 اسلجان ٤٧
 اسنى ٨١، ٢٤٧
 اسوان ٨١، ٨٣، ٢٣٠، ٢٤٧
 اسويط انظر سيوط
 اشترمغاك ٢٤، ٢٠٢
 اشتيجن ٣٩
 الاشمينين ٨١، ٢٤٧
 اصطبل الملك ١٠٢، ١١٣
 اصبهان ٥، ١٩-٢١، ٢٢، ٢٤، ٥٧، ٥٨، ٩، ١٦٩، ١٧٢، ١٧٤، ١٧٣، ١٩٦، ١٩٧
 ١٩٩، ٢٠٠، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٣٢، ٢٤٢، ٢٥٠، ٢٦٥
 اصطخخر ٢٢، ٢٥، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢
 اصطخخران ١٩٩، ١٩٧
 الاصنام ٢٢٢٤
 اضغافه (اضغافه) ٥٨
 اطباش ٣، ٢٠٨، ٢٠٩
 اطرابلس انظر طرابلس
- اطرايبية (طرايبية) ٨٢، ٢٤٧
 اطيطة انظر اتيطة
 اعلا وانعم ١٣٧
 الاعشبية ١٣٦، ١٨٩
 الاعنك ٩٩
 الاعباب ٩٧
 الاغراء ١٤٩، ١٩٠
 اغباريتي ٢٤١
 اغيار ١٤٨، ١٩٣
 الافارقة ٨١، ٩٢
 افاعية انظر الاثيعية
 افامية انظر فامية
 الافراخون ٨٢، ٢٤٧
 افرجة انظر فرجة
 افريذين ٥٢
 افريذين ٢٢، ٢٠٠
 افريقية ٥، ٨٧، ١٠٩، ١٢٠، ٢٢٤، وانظر القبروان
 افسيس ١٠٦
 الافطى مطلى (الابطباط) ١٠٦، ٢٥٧
 ٢٥٨
 افلاجونية (افلاغونية) ١٠٥، ٢٥٥
 ٢٥٧، ٢٥٧
 افنه ٣٨
 الاثيعية (افاعية) ١٣٢، ١٨١
 افيف (باليمين) ٢٠١٤٤
 افيف انظر فيف
 افيرسه (افيرسه) ٥٢
 افتر ١٤٥
 افرسوس (فارسوس) ١١٣
 الاقمرع ١٥٠
 افريطش ١١٢، ٢٣١
 الاقصر ٨١، ٢٤٧
 افني انظر فني
 الاكحل ١٢٩، ٢٤٨
 الاكوار ١٠٢
 المباق ١٢٣
 النكبليس (لنكبليس) ٦٦
 الهان ١٢١، ١٢٢

- اورنشين ٩٤
اوزكند (بوزكند) ٢.٨, ٣.
اللاوسية ٨٢
اوش ٢.٨, ٣.
اوطاس ١٩٠, ١٤٧, ١٣٢
اوقيانوس ٢٣١
اوكتة انظر ابكتة
اوكينه انظر ابكينه
ايس ٩١ انظر طرابلس الغرب
ايندج ١٩٧, ٥٧, ٤٢
الاييران ٢.
ايرانشهر ٥, ٥٥
ايرج ٤٩
الاييرية ١١٣
ايزد ٤٩ انظر يزد
ايزرج ٨٨
ايعات ٢٩
ايغار يقطين ١١, ٢٣٨, ٢٤١
الايغار باليمن ١٤.
الايغارين ١٩١, ٢٤٣, ٢٤٤, ٢٥٥.
ايكة ١٩٤
ايلان ٢٧
ايلسي (يلومين) ١١٣
ايلتة ٨٤, ٨٣, ١٤٩, ١٩٠, ٢٣٠, ٢٤٧.
ايليا v. انظر بيت المقدس
بئر الابر ١٥٣, ١٩٣
بئر الجمالين ٨٩, ٢٢٤
بئر الحذا ١٩٠
بئر (عين) الزيتون ٨٩, ٢٢٥
بئر (نهر) عثمان ٢٥, ٢٠٢
بئر عقبة ٤٨
بئر القاضي (رباط القاضي) ٥٠
بئر ابن المرتفع ١٣٤, ١٨٧
البئر المعطلة ١٣٧
باب ٢.٨, ٢.٧, ٣.
الباب (والابواب) ١٣٢-١٢٤, ١٧٣, ٢٥٩, ٢٢٧
باب نوشروان ١٢٤
اليسر (اليس) ٢٢٥, ٨٧
ام العرب (العذيب) ٢٨٠
امتاعه ٩٠
امران ١٩٥
امرة ١٤٩, ١٩٠
امسير (ازمير) ٧٤٩, ١٩١
الاملوك ١٣٩, ٢٣٩
اموكان ١٧
انار ٢٠
الانبار ٧, ٨, ٤٢, ٧٢, ٢١٩, ٢١٧, ٢٣٣
٢٣٧, ٢٣٥, ٢٣٤
الانبار (برقة) ٢٢٣
انبارز ٥٨
انجيرة ٥٥
اندراب (اندريجان) ١٢, ٢١٢
الاندلس ٨٧-٩٠, ٩٢, ١١٩, ١٥٤-١٥٩
٢٣١, ٢٩٩
الانديان ٤٩
انصنا ٨٣, ٢٤٧
انطابلس ٩١ انظر برقة
انطاكينة ٧٥, ٩٨, ٩٩, ١٥٤, ١٩٢, ١٧٠
١٧٣, ١٧٧, ٢٢٩, ٢٤٩, ٢٥٣
انطرسوس (انطرطوس) ٧١, ٢٣٠, ٢٥٥
انطيغوا ١.٨
انعم انظر اعلا وانعم
انقرة ١.١, ١.٨, ١.٩
الانكبرديون انظر اللعبرديون
انوشاباذ (نوشاباذ) ١٥٥٨
اهل ١٩١
احناس ٨١
الاهواز ٤١-٤٣, ٥٧, ١٥٥, ١٧٠, ١٧٤
١٩٣-١٩٧, ٢٢٥, ٢٢٦, ٢٣٢, ٢٤١, ٢٤٢
٢٤٩
الاولسي ١.٩
اورس ٨٩
اوان ٢٠
اويران ٨٥, ٢٢٢
اوتكين ٩٢
اورية ٩٠

- باب بارقة ١٢٣
باب جيرون بدمشق ١٦١
باب الحديد بالشام ٢٧
باب الذهب برومية ١١٤
باب الذهب بالقسطنطينية ١٠٥، ١١٢
باب سمسختى ١٢٣
باب الشانران ١٢٣
باب صاحب السير ١٢٤، ١٢٣
باب صول ١٢٣
باب طبرسرانشاه ١٢٤
باب فيروزقان ١٢٢، ١٢٣
باب فيلان شاه ١٢٤، ١٢٣
باب كاروان ١٢٤
باب لاذقة (لاذقة) ١٢٣
باب اللان ١٢٣، ١٢٣، ١٢٣
باب لبانشاه ١٢٤
باب ليرانشاه ١٢٤
باب البيرون (بابايرن) ٨١
باب الملك برومية ١١٤
باب الفوية (P) ٨١
بابتن (بدبتن) ١٢٣
بابغاش (بابغيش) ٩٤
بابكان ١٩٧
بابل ٨، ١٠، ٧٧، ١٣١، ٢٣٧، ٢٦٥
بابجرمى ٩٤
بابجروان ٩٥، ٩٦، ١٢٠، ١٢٤، ٢١٥
بابجسرى ١٧٥
بابجلى ٩٤
بابجنيس ١٢٢، ١٢٣، ٢٤٩
بابجشا ٩٣، ١٢٤
بابحة ١٦١
بابخته ٥٤
بابخرز ٢٤
بابخشوا ١٧٩
بابدرايا ٧، ١٤، ٢٣٥، ٢٣٩
بابدرخت ٢٢٥ انظر اباردخت
بادريا ٧، ٩، ١٣٥، ١٣٧
البانك (بانك) ٢، ٥٨
بابدين ٢٢٥، ٢٢٦
- بانغيس ٨، ٣٦، ٤٠، ٢٤٣
بارجاج انظر ابارجاج
البارز ٤٩
بارق ١٤٥
بارقة انظر باب
رباط باركان ٥٥٨
باركت (الباركت) ٣١، ٢٠٣
بارما ٩٣، ١١٤، ١٣٢
باروا ١٠٨
البارة ٧٦
الباروية (الدارورة) ١١٧، ٢٢٨
باروسما ٨، ١١، ١٣١، ١٣٧
باريدى ٩٥، ١٢٥، ٢٥١
البارنجان ٤٧
باريجان خسرو ٩، ١٣٥
باسار ٣٧
باسلاقين ١١٣
الباسليون انظر بحيرة
باسورجان ٥٥
باسورد (لاشترود) ٥٠
باسورين ٢٣٢، ٢٤٥
باسيان (الباسيان) ٢٤٢، ١٧٢
باش ٤٧
باصولى ١٧٥
باع ٢٢١
باعدرى (يعدرى) ٩٤، ١٤٥
باعربايا ٩٥، ٢٤٥
باعقوبا ١٧٥
باعينان ٩٥، ٢١٤
الباكين ٣٨
باكرخى ١٧٢
باكسليا ٧، ١٤، ٢٣٥، ٢٣٦
بالس ١٤، ٧٥، ٥٦٨، ٢٣٣
بالوس ٦٦
بامقدا ٩٦، ٢١٥
الباميميان ٣٧، ٣٦
بانقل ٩٤
باعدرى (بانهدرى) ٩٤، ٢٤٥
البيبر ٥٧، ١١٩، ١٤٥، ٢٦١

البندقون ٨٢، ٨٣، ٢٤٧
 بدليس ٢٦٨
 بدوخكت ٢٨، ٢٠٤
 البذ ١٢٠-١٢٢
 البذروم ١٠٩
 بدش ٢٣، ٢٠١
 البنندون ١٠٠، ١٠٢، ١١٠
 بيران ٢٠
 برار الروز ٦، ٢٣٥، ٢٣٦
 براشكان ٧
 برطانية انظر جزائر
 البرانجان ٤٧، ٤٨
 برانس ١٥٣، ١٩٣
 بريليك ١٦٧
 البربر ٨٠، ٨٦، ٨٩-٩٢، ١٥٥
 بريسيما ٨، ١٠، ٢٣٦، ٢٣٧
 قرية البرج ١١٣
 برج الحجارة ٢٩٤
 برجان ١٧، ٩٢، ١٠٥، ١٠٦، ٢٥٧
 البرجان (باردشير خوه) ٤٤
 البرجان (بالاعواز) ٢٣٦
 برخوار ٢٠، ٥٨
 برد اه
 البردان ٩٣، ٢١٤، ٢٢٧
 بردى ٧٧
 بردين (بطريق سجستان) ٥٠
 بردين (بدرين) ١٢٧
 برذعة ١٢٢، ١٢٣، ٢١٣، ٢٢٧، ٢٤٤
 برزوند ٥٢١
 برزنج ٥٢٤٩
 برزند ١١٩، ١٢١، ٢١٣، ٢٢٤
 برزة ١١٩-١٢١، ٢١٢، ٢١٣
 البرس ١١١، ٢٣٨
 برسمت ٨٥، ٢٢٢
 البرشلية ٣١
 برطليل ٦٨
 برغوث ١٠١، ١٠٨، ١١٣
 برق الروف ٢١
 برقعيد ٩٥، ٢١٤

البتم ٣٨، ٤٠، ٢٤٣
 البثن ١٠٨
 البثنية ٧٧
 البجانك ٣١
 البجس ٢١٧
 البجة ٨٣، ٢٣٠، ٢٦٥
 البجوم ٨٢
 البجر الاخضر ٥٢٢، ٢٣٠، ٢٣١، ٢٤٤
 بجر جرجان ١٢٤، ١٥٤، ١٥٥، ١٧٣، ١٧٥
 البجر الجنوبي ١٥٥
 بجر جيلان ١٢٤
 بجر الخزر ١٠٣-١٠٥، ١٥٦، ١٧٣، ٢٥٧، ٢٥٨
 البجر الرومي (بجر الروم) ١٥٤، ١٧٦، ١٧٧، ٢٢١، ٢٣١
 بجر الشام (البجر الشامي) ١٠٤، ١٠٥، ٢٥٨، ٢٥٧، ١٧٧
 البجر الشرق ١٧، ١٥٣، ١٧٤، ١٧٦
 البجر الغربى ٩٢، ١٥٣، ١٥٤
 بجر فارس ٢٣٣
 البجر المحيط ٢٣١
 البجر ١٩١
 البجرين ١٥٢، ١٧١، ١٩٣، ٢٤٩، ٢٥١
 البجيرة ٨٢
 البجيرة (بجيرة اليونان) ٥٣
 بجيرة ارمية ١٢١
 بجيرة الباسليون ١٠١
 بجيرة بينون ١٣٨
 بجيرة دمشق ١٧٧
 بجيرة كردن (كردن) ١٧٣
 بجيرة المسكدين انظر ولية
 البجيرة المنننة ٧٩
 بجيرة نيقية ١٠٩، ١١٣
 بخارا ٢٥، ٢٩، ٣٨، ٤٠، ١٢٩، ١٨١، ٢٠٣، ٢٤٣، ٢٤٥
 بدا ١٤٩، ١٩٠
 بدالة ١٠٨
 البداهة ٨، ١٠، ٢٣٦، ٢٣٧
 بدشواركر (بدشوارجر) ١٧، ١١٩، انظر
 طبرستان

- برقة ٨٣، ٨٥، ٩١، ١١٧، ٢٢٠-٢٢٣، ٢٢٦، ٢٢٨، ٢٤٨
- برقة بكسك ١٤
- برقة ضاحك ١٥١-١٥٢
- بركوان انظر جزيرة ابن كلان
- بركواب ٢٨، ٢٥
- بركي ٢٩، ٢٥، ٢٠٦
- برمخان ٣٧
- برنجي ٣٣، ٢١١
- برنيل ٨٣
- بروجرد ٢٤٤
- جبل بروجس (افرخس) ٢٣٣
- بروص ٥٧
- البريد (آجام البريد) ٢٤١
- البريون ٢٣٥
- بزرجمبور ٦، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
- برنطية ١٤ انظر القسطنطينية
- بست ٢٤٣
- بستان بني عمر ١٣٢، ١٤٧، ١٩٠، ١٩٢
- البستان (الفتنكان) ٤٩، ٥٢
- بسجرت ١٩٣
- بسطة ٨٢
- البسفرجان ١٢٢، ٢٤٦
- پشت بازام ٧٥
- بشخم ١٩٥
- البشرد (بشرد) ٨٢، ٢٤٨
- البصرة ٥، ٥٩-٦١، ١٤٥، ١٤٦، ١٥١، ١٥٥
- ١٧٢، ١٨٦، ١٩٠، ١٩٣، ١٩٤، ٢٢٦، ٢٣٣
- ٢٣٦، ٢٣٦، ٢٤٠
- بصري ٧٧، ٧٧
- البطائح ٥١، ١٧٤، ٢٣٣، ٢٣٦، ٢٤٠
- البطان انظر قبر العبادي
- بطلاميا (الخربة) ٢١٨
- بطن اعدا ١٣
- بطن الاغر ١٧
- بطن الريف ٨٢
- بطن مر (الظهران) ١٣١، ١٨٧
- بطن نجان انظر نجان
- بطيرة ٨٢
- بغدان ١٣٩
- بعلبك ٧٧، ٩٨، ١١٧، ١١١، ٢١٩، ٢٢٨
- بغدان (مدينة السلام) ٥، ١٨، ٢٣
- ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٦
- بغوند ١٢٢، ١٢٣
- بغيس ٢٤، ٢٠١
- البقارة ٤٨، ٢١٩، ٢٢٠
- البقاع ٧٧، ٢١٩
- البقعة ٩٩
- البقلار ١٠٨، ٢٥٨
- البقيعة ٩٩
- بكيانيل (اركا نعل) ٣٤، ٢١٢
- بكران ١٨
- بلاشجان (بلاشجان) ١٨، ١٢١
- بلانكنك ٢٧
- بلبد ٨٥، ٢٢٢
- بلييس ٨٠، ٢٢٠
- بلخ ١٨، ٢٥، ٣٢-٣٤، ٣٦، ١٥٥
- ١٧٢، ١٧٣، ١٧٤، ١٨١، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢
- ٢٤٣
- بلخاب انظر بهلاب
- بلد ٩٥، ٩٦، ١١٦، ١٧٤، ٢١٤، ٢١٩، ٢٢٧
- ٢٣٢، ٢٤٥
- البلعاس ٧٥
- البلقاء انظر طاعر البلقاء
- بلنجر ١٢٣، ١٢٤
- بلنسة ١٠٨
- بلنياس ٧١، ٢٥٥
- بلوانكرج ١٢
- البلوص ٤٩، ٥٥
- بلومين ١٠٣ انظر ايلمي
- البليلخ ٩٥، ١٧٥، ٢٤٦
- بليسة ١٠٢
- بلين ٣٣، ٦٤، ٩٦
- بم ٤٩، ٥٤، ١٩٦، ٢٤٢
- بمچكث ٢٥
- البمه انظر التمه

بيان ١٩٤
 بيت اقيان ١٤٢, ١٤٣
 بيت جبرين ٧٩
 بيت رأس ٧٨
 بيت المقدس (البيت المقدس)
 ٢٤٧, ١٧٧, ١١٨, ١١٧, ١١٥, ٧٩, ٧٨
 بيدمة منزل ابن مرو ١٩
 بيروت ٢٥٥, ٩٨, ٧٧
 بيسان ٢١٦, ٧٨
 بيسان بالبيامة ١٥١
 بيسكند (بيشكند) ٢١, ٢٣
 بيش ١٣٣
 بيشة (بيشة بعتان) ١٣٣-١٣٥, ١٤٨, ١٤٧, ١٩٢, ١٨٨
 بيشة جاون ١٤٨
 (المدينة) البيضاء (باصطخر) ٤٧, ٤٩
 البيضاء (بالاندلس) ٩٠
 البيضاء (مدينة الخزر) ١١٤
 البيضاء (بطريق مصر) ١٤٩, ١٩١
 بيكند (مدينة النجار) ٢٥, ١٨٧, ٢٠٣
 البيلقان (ارمينية) ١٢٢, ١٢٣, ١٧٥, ٢١٣
 البيلقان (اذريجان) ١٢٠, ٢١٢
 البيلمان ٥٧
 بيبند ٤٨, ٥٤, ١١٥
 البين ١٥١
 البينقان ٣٧
 بينون انظر بحيرة
 بينرنة ١٥٢
 بينين (بينون) ١٤٤, ١٤٥
 بيهف ٢٤
 تاجراجرا (تاكراكري) ٨٩
 تارسم انظر طرسوس
 تارم ٤٩
 تازيان ١٧
 تاكنيست (تاكنست) ٨٥, ٢٢٢
 تامرا ٤, ١٧٥, ٢٣٥
 تاهرت ٨٧, ٨٩, ٢١٥
 تباله ١٣٣, ١٣٤, ١٨٧, ١٩٢, ٢٤٨

بنات حرب (حرم) ١٣٥, ١٨٨, ١٩٢
 بناكت ٢٧, ٢٠٤
 البنجار (بنجهير) ٣٧, ٢٤٣
 بنجبيكت ٢٠٩
 بندرهان ٤٥
 بندك (بندق) ٤٣, ١٩٥
 البندنجين ٩, ١٣, ٢٣٥, ٢٣٨
 بنطس (بنطوس) ١٠٣, ٢٣٠
 بنة ٥٩
 بنونكت ٢٧, ٢٠٤
 به ذيواسغان ٨ انظر الزواني
 بهار (بيلج) ٣٤, ٢١٢
 بهار (بكرمان) ٢٩٩
 بهرسير ٧, ٩, ٢٣٣, ٢٣٧
 بهقباق الاسفل والوسط والاعلى
 ٨, ٢٣٣
 بهلاب (بلاخاب) ٢١٣
 بلاد البهلبيين ٥٧
 بهمن اباد ٢٣, ٢٠١
 بهمن ارششير ٧, ٢٣٥
 البهنسى ٨١, ٢٤٧
 البوزيج ٢٤٥, ٢٥٠ وانظر خنياسابور
 شعب بوان ٤٣, ١٧٢
 بون ارششير ١٧ انظر الموصل
 البورجان ٥٨
 بورغند (فورغند) ٣١, ٢٠٣
 بورنجرد ٢١, ٢٠٠
 بوسنه وروده ٢٢, ٢٠٠
 بوشان ١٣٧
 بوشنج (يوشنك) ١٨, ٣٦, ٤٠, ٢٤٣
 بوسبير (كوربدس) ٨١, ٢٤٧
 بوقا ٧٥
 البوتان ٥٩
 بومينا (اومينة) ٨٣, ٨٤, ٢٢٠
 البون ١٣٧
 بوندا ٣٤, ٣٦, ١١١
 البويب ١٤٩, ١١٠
 بوزين ٥٧
 بياس ٢٥٣

تلمسين ٨٨	التبت ٥، ١٩، ٣٠، ٣١، ٦٦، ١٧٣، ١٧٠، ١٧٣، ٢٠٨
التليل ١.٢	٢٦٣، ٢٠٨
تنتاج ٢٨، ٢٠٤	٢١٣، ١٢٠، ١١٩
تلميس ٢٢٣	٢٥
التبمه (الببمه) ٧١	١٩١، ١٥٠
تتمى ٨٢	٨٢
التفناير ١٢٦	١٣٥
التنعيم ٥١٣٢	٥٨
تنعيم الطائف ١٨٨	٥٥
تنيس ٨٢، ٢٤٧	١٩١، ٧١
تنيس نجر الصقلية ١٥٤	٢٥٧، ١٠٩، ١٠٥
تدينير العليا والسفلى ٧٤	١٣٣، ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢
تهامة ١٢٥، ١٢٨، ١٣١، ١٣٣، ١٥٥، ٢٤٨	٢٥٨، ٢٥٧، ١٠٩ (الطرقسيين)
تهوده ٨٧	الترك ٥، ١٥-١٧، ٢٥، ٢٧، ٢٦، ٣١، ٣٤
توج ٤٤، ٢٤٢	٢٠٢، ١٧٨، ١٧٣، ١٥٥، ٢٩، ٤٠، ٣٨
توران ١٧	٢٦٤-٢٦١، ٢٤٥، ٢٤٣، ٢١٢، ٢٠٨، ٢٠٩
تورغا ٨١، ٢٢٤	نجر ترك ٢٧، ١٧٨، ٢٠٤
توز ١٢٧، ١٨١	التركش ٢١، ٣١
توضيح ١٥٢	٢٠٩
تولينه ٩٣	الترمد ٣٣، ٣٧، ٣٦، ١٩٩، ١٧٣، ٢١١، ٢٤٣
تونس ٨٧، ١١٤	
تونة ٨٣	ترمد انظر بيندا
تيده ٨٢، ٢٤٧	٢٠٨، ٢٠٧، ٣٠
تيرمران ٤٥	٢٤٧، ٢٢٠، ٨٤، ٨٣
تيز ٦٣	٢٤٢، ١٧٤، ١٧٢، ١٦٢
تيزين ٧٥	١٣٠
تيماء ١٢٨، ١٢٦، ٢٤٨	التغزغر ٣٠، ٣١، ١٥٥، ٢٠٩، ٢٤٢
تيميرة الصغرى والكبرى ٢١	٢٢٧، ٢١٣، ١٦٣، ١١٢
التينيات ١٧	٢٥٠، ٢٤٥، ٩٤
تيومنة ٩٨	٢١٩، ٩٦
ذات ورداع ١٣٨	تل بحرى (بحرى) ٩٥، ٩٦، ٢١٥
ذرا (تيز) ٦٢	١٠٠
ذلفت ٥١٣٣	٢٢٦، ٢١٥، ٩٦
ذخجة (الشخجة) ١٣٣، ١٣٥، ١٨٩، ١١٢	٢١٦، ٩٧
الذخجة (بالييمن) ١٣٦، ١٤٠	٢١٤، ٩٥
الذخائر ١٧٥	٧٥
الذخائر ٧، ٢٣٥، ٧	٢٤٩، ٧٣
الذخامة ٨٠	٢١٢، ١٢٠
	٢٠٢، ٢٤

- الجبل ١٦، ٢٠، ٢١، ٢٣٦، ٢٤٣، ٢٤٤
 (طسوج) جبل ٩، ٢٣٥
 جبل ٥٩، ١٧٣، ٢٢٥
 جبل الثلج ٧٧، ٢٣٢
 الجبل المالح ٥٥
 جبلا طي-ء ٢٤٨
 جبلان ١٢١، ١٢٢
 جبلتنا ٩٣، ١١٩، ٢١٤، ٢٢٧
 جبلتنا (?) ١٧٤
 جبلة ٧١، ٩٨، ٢٥٥
 الكور الجبلية ٢١ انظر للجبل
 الجبنة ٨، ١٠، ٢٣٦، ٢٣٧
 الجبنة (بالسماوة) ٩٩
 جبيل ٧٧، ٢٥٥
 الجحفة ١٣١، ١٨٧
 جدد (مخلاف) ١٢٢
 الجدد ١٨٨
 جدر ٧٨
 جدرة ٩١، ١٣٢، ١٤٨، ١٥٣، ١٦٣
 جديلة ١٤٩، ١٩٠
 جردانان ١٠٠
 جردنة ٧١
 جرج (كرك) ٤٩
 جرجان ٣٥، ٤٠، ١٢٤، ١٥٤، ٢٤٤، ٢٥٠
 ٣١١، ٣١٥
 جرجايا ٧، ٥٩، ١١٤، ٢٢٥
 جرجير ٨٠، ٢٢٠
 الجردان ٧٣، ٢١٧
 الجردقوب ١٠٠، ١١٠
 قلعة الجردمان ١٢٣
 الجرز ١٩، ٦٧
 جرز ١٢٢، ١٢٣، ٢٤٩
 جرش ٧٨
 جرش ١٣٣، ١٣٥، ١٨٨، ٢٤٨
 جرج انظر شرح
 جرم قاسان ٢١
 جرنان ٩١، ٢١٥
 جرندة ٩٠
 جرود ٢١٨
- الثعلبية ١٢٧، ١٨٩
 الثغور البكرية ٢٥٤
 الثغور الجردية ٩٧، ٢٢٩، ٢٥٣
 الثغور الشامية ٩٩، ١٠٠، ٢٢٩، ٢٥٣، ٢٥٥
 الثهاد ١٤٩، ١٥٢
 ثنية الاعبار ١٣٠
 الثنية (العقاء) باليمامة ١٤٧، ١٩١
 ثنية المرأة (المرأة) ١٣٠
 ثهلان ١٥١
 الثور ١٥٣، ١٩٣
- جايرون ١١٦، ١٢١، ٢١٣، ٢٤٤
 جابلق ٢١
 جابة ١٩، ٦٩، ٦٧
 الجابية ٧٧
 الجابية (عند بالس) ١٥٤
 الجار ١٥٣، ١٦١
 الجار (الدرججان) ٢١٣ انظر للفان
 جارتن ٣٣٣ g
 الجارود ٩٥، ٢١٥
 جارون ٥٠
 جازان (مخلاف) ١٤٣
 جازان (العرش) ١٤٨
 جازر ٩، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
 جاسم ٧٨، ٢١٩
 جاشان ٢٨٠
 جاكسير ٥٢
 بلد الجامعين ٢٣٠
 رستاق جاوان ٣٨
 ابن جاوان ١٩٢ وانظر بيشنة
 جب التراب ١٥١، ١٩٣
 جب جراوة ٢٢٣
 جب حليمان ٨٥، ٢٢٢
 جب الرمل ١١٧، ٢٢٩
 الجب (جب عميرة) ١٤٩، ١٩٠
 جب العوسج ٨٤، ٢٢١
 جب (جباب) الميطن ٨٥، ٢٢٢
 جب يوسف ٢١٩
 جبل (دمشق) ٧٧

- جريابلوا ٢٢٣
 الجريسي ١٢٦
 جزائر برطانية ٢٣١
 الجزائر الخالدات ٢٣١
 جزائر السعادة ٩٣
 الجزيرة ٢٤٥، ٥
 الجزيرة (بقرب الرصافة) ٧٤
 جزيرة الذهب (الراغب) ١١٢
 جزيرة بنى عمر ٢٤٥
 جزيرة الفضة ١١٢
 جزيرة ابن كادان ٦٣
 جسداء ١٣٥، ١٨٨، ١٩٢
 جسر منبج ٩٨، ٢٣٣
 الجسرة ١٣٧
 جستطرون انظر ذو اللعاب
 جعفي ١٣٧، ١٣٨، ٢٤٨
 الجفار ١١٧، ٢٢٨
 الجفر (الجفر) ٣١
 جل شرب ٢٨، ٢٢٥
 جلاب ٩٦، ٢١٥
 الجلاء ١٢٦
 جلماتا ٦، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 جلولا ٦، ١٣، ١٨، ١٩، ٢١، ٢٢٦، ١٦٨، ٢٣٥، ٢٣٨
 جلولا (افريقية) ٨٧
 الجليل ٧٦
 جبح ٢٥٤
 الجبع ٩٩
 جنابا ٢٤٢
 نهر الجنب ٢٤١
 الجنبذ ٤٥
 الجند ١٤، ١٤٣، ١٤٤
 جنديسابور ٢٢، ١٧٩، ١٧٦، ٢٤٢
 جنزة ١١٩، ١٢١
 جنوجد انظر ينوجد
 الجنبنة ١٥، ١٩١
 جه اه
 جهرم ٣١
 جو انظر الحضرة
 الجوابي ٧٨
 جواتا ١٥٢، ٢٤٩
 جواران اه
 جواران ٥٧
 الجواز ٧، ٢٣٥
 الجوامد ٢٤١
 جويانان ١٩٥
 الجودي ٧٦، ٢٤٥
 جور ٤٤، ٤٧، ٢٣٢
 جور (بهمدان) ١٩٩
 الجور ٥٥
 جوراب ١٩٩
 الجورات ١٠، ١١
 الجوزجان ٣٢، ٣٣، ٣٦، ٤٠، ٢١٠
 جوسية ٧٥، ٧٦، ٩٨، ١١٧، ٢١٩
 جوف مراد ١٣٧، ٢٤٩
 جوف همدان ١٣٧، ٢٤٩
 جول ٢٩، ٢٠٤
 الجولان ٧٧، ٧٨
 جومرين ٣٧
 الجومة ٧٥، ٢٥٣
 الجون ١٩١
 جونية ٧٧
 جويروك ١٩٤
 جويكت ٢٨، ٢٥٥
 جويم (بدرابجرد) ٤٦
 جويم (جوين) ٤٤، ١٩٥
 جوين (بنيسابور) ٢٤
 جوين ٤٤ انظر جويم
 جيات الصغير (المغرب) ٨٥، ٢٢٢
 البيتة ٥٥
 جيحان ١٧٧
 جيحون انظر نهر بلخ
 نهر جيوت ١٨١
 جيرفت ٣٩، ٥٤، ٢٤٢
 جيلان (كيلان) ١٧، ١١٩، ٢٣١
 جيناككت ٢٠٤
 الحاجر (بالغرب) ٨٩

الحصن بطريق مصر انظر للفجر
 حصن ام جعفر ٢٥، ٢٠٣
 حصن ابن رحوان ٢٥٣
 حصن زيد ١٣٣
 حصن سنان ٩٩
 حصن الصقالبة ١١٠
 حصن مسلمة ٩٥، ٢١٥، ٢٢٩
 حصن منصور ٩٧، ٢١٩، ٢٣٩، ٢٥٣
 حصن مهدي ١٩٤
 حصن ابنى مومن ٢٥٣
 حصن اليهود ا.ا
 حصين (حضر) ا.ا
 الحضر ٩٤، ٩٥، ١٧٥
 حضرموت ١٣٨، ١٤٣، ١٤٤، ٢٤٨
 حضور ١٤٢
 حفر ٥٣
 الحفر (الحصن) بطريق مصر ١٢٩، ١٤٩
 الحفر (حفر ابي موسى) ١٤٩
 الحفير ١٢٩، ١٤٩
 حقل ١٤٩
 الحقل (حقل جهرا) ١٣٨
 الحقلين ١٤١
 حكم (الحكم) ١٤٣، ١٤٨، ١٩٢
 حلب ٧٤، ٧٥، ٩٨، ٩٩، ١١٧، ١٧٧، ٢٢٨
 ٢٢٩، ٢٤٩
 حلوان ٥، ٩، ١٤، ١٩، ٢٠، ٢١، ١٧٢
 ١٧٣، ١٧٨، ١٩٨، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٣٥
 ٢٥٠، ٢٤٤، ٢٤٣، ٢٣٦
 حلى ١٤٨، ١٩٢
 حماة ٧٥، ١١٧، ٢٢٨
 الحراء ٢٤، ٢٠١
 حمص ٢٢، ٧٥، ٧٤، ٩٨، ١١٧، ١٢٢، ١٧٢
 ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٥١، ٢٥٥
 حمص ٩، ١٩٣
 حمل ١٤١
 حملان ١٤٢
 حمة لؤلؤة والصفصاف ا.ا، ١١٠
 الحى ١٥٣، ١٩٣
 الحية ١٢٩

الحاجر (بطريق مكة) ١١٧، ١٨٩
 حارث وحويرث ٢٣٢
 حارث الحلوان ٧٨
 حاني ٢٥٤
 الحياتكة ا.ا
 حبتون ٩٤، ٢٤٥
 الحبشة ١٧، ٩١، ٨٣، ٨٨، ٩٣، ١٤٥، ١٥٥، ٢٣١، ٢٣٠
 الحجاز ١٢٨، ١٥٩، ١٧٣، ١٨٩، ٢٤٨
 الحجاز (من اعمال مصر) ٢٤٧
 حاجر ١٤٣
 الحاجر ١٤١
 حاجر وبدر ١٣٩
 حاجر قمران ١٤١
 الحاجر ١٥٠، ١٩١
 حاجر (اليمامة) ا.ا
 حاور ١٤٣
 الحاداة ٢٣، ٢٠١
 الحدث ٩٧، ٢١٩، ٢٥٣
 الحدوث ٩، ١٩٣
 الحديثة (على دجلة) ٩٣، ٩٤، ١١٩، ١٧٥، ٢١٤، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٤٥
 الحديثة (على الفرات) ٧٤
 الحديثة (المدينة) ١٢٩
 الحديثة (اليمامة) ١٤٧، ١٩١
 حراء انظر عقبة
 حراز ١٤٢
 حران ٧٣، ٩٩، ١٧٥، ٢١٥، ٢٢٩، ٢٤٩
 حروبي ١٤
 الحردة ١٣٧، ١٤٨، ١٩٢
 حرقرة ٨٩
 الحومان ٩، ٢٤٢، ٢٤٨، ٢٥١
 الحورنية ا.ا
 حرة ٩٤، ٢٤٥
 حسان ٩، ١٩٣
 الحسية ١٤٩
 حسين اياك ٢٣، ٢٠١
 الحسينية ٢٥٣
 الحشاك ٧٤

- خان لنجان ٥٥٨
 خاججو ٩٩
 خانفو (خانقو) ٩٩
 خانقين ١, ١٩, ١٩٨, ٣٣٥
 خانيجار ٩٤
 خاوص ٢٧, ٢٠٤
 الخبارجان (الخورجان) ١٢, ٢١٢
 خبر ارديشير خزه ٤٤
 خبر اصطخر ٤٩
 الختلان انظر الخطلان
 خجندة ٣٩, ٢٦, ٣٠, ٣٩, ٢٠٧, ٢٠٨, ٢٤٣
 خدد ١٤٢
 خرائب ابي حليمة ٨٤, ٢٢١
 الخرار ١٣٩
 الخراة ٤٤, ١٩٥
 خراسان ٥, ١٧, ١٨, ٣٤, ٣٩, ٥٥, ١١٩
 ١٥٥, ٢٣٤, ٢٤٣, ٢٥٠, ٢٥٩
 خراة اه
 خريتا ٨١, ٢٤٧
 خريه (خرائب) القوم ٨٤, ٢٢١
 خريوان ٧٣
 الخرج ١٥٢, ١٩٣
 الخرجاء ١٤٩
 خرخير ٣١
 خرسين ١٠٨
 خشكت ٥٢٧
 خشنة ١٠٨, ٢٥٤, ٢٥٨
 خرتان انظر داخرتان
 الخرتان ٢١
 الخريخ (الخريخية) ١٤, ٢٨, ٣١, ٢٠٥, ٢١٢
 خرمليان ١٩٩
 خرمة ٤٨
 خرمة (في بلاد الروم) ١٠٩
 خرخوان ٢٩, ٢٠٤
 خوه ٤٥
 الخرين ٥٥
 الخرز ٥, ١٩, ١١٩, ١٢٢, ١٢٤, ١٥٤, ١٥٤
 ١٤٣, ١٥٣, ٢٥٥, ٢٥٩-٢٦١
 الخريبيه (زرود) ١٢٧, ١٨٦
- الخنايه ٩٤, ٢٤٥
 حنة ١٤٣
 حنية الروم ٨٤, ٢٢١
 حواضر ٥٨
 الخوانيت ٥٩
 حوران ٧٧
 حوران (الثغور البكرية) ٢٥٤
 حوزان ٣٣, ٢٠٩
 حوشب ١٤٢
 الحوشي ٩٩
 حوض حسان ٢٤٠
 الحرف الشرقي والغربي ٨٢
 الحويلة (حص) ٧٢
 الحويلة (دمشق) ٥٧٧
 حى عبد الله ٨٤-٨٥, ٢٢٢
 حى نجوة ٢٢٤
 حيار بني القعقاع ٧٥
 حير قريظة الاعلى ١١٣
 الحيرة ٩٩
 الحيرة بفارس ٤٨
 حيز شندة ٢٤٧
 حيس ٥٥
 حية ١٤٣
 خابران ١١٤
 الخابور ٧٤, ٩٤, ٩٩, ١٧٥, ٢١٩, ٢٤٥
 خاجستان ٣, ٢٠٧, ٢٠٨
 جزيرة خارك ٦١
 الخالدية انظر خلدية
 الخان ١٩٧ انظر خان الابوار
 الخان (الخار) ١٢, ٢١٣
 خان الابوار (خان لنجان) ٥٨, ١٩٧
 خان اشتران ٥٨
 خان بابك ٢١٣
 خان جوزان ٤٩
 خان حماد ٤٣, ١٩٥
 خان خوخ ٤٩
 خان روشن انظر خوارش
 خان ساهر ٥٤

خندان ٢١، ٢١، ٢١٩، ٢٣١
 خنيسابور ٩٤ وانظر البواريج
 الخوار (خوار) ٢٢، ٢٠١
 خوارزم ٣٣٣، ٣٣٨، ٤٠، ١٧٣، ٢٤٣، ٢٥٩
 خوارش (خان روشن) ١٦٧
 الخوارستان ٤٤
 خواس ٣٨
 الخوبندان ٤٥
 الخوجان انظر الخبارجان
 خورستان (فارس) ٥٢
 خورستان (طريق اصبهان) ١٦٧
 الخورنق ١١، ١١٢
 خوزستان ٢٢ انظر الاهواز
 خوسكان ١٦٩
 خولان ١٤٢
 خولان ندى سحيم ١٣٧، ١٤٨، ١٩٢، ٢٤٨
 خولان رداغ ١٣٨
 خوى ١١٩، ١٢٠، ١٣٣، ٢١٣
 خيران ١٣٣، ١٣٤
 خير ١٢٩، ٢٤٨
 الخيرج (خيريج، خارجج) بحضرموت
 ٥١٣٨
 الخيرج باليمن ١٣٨
 الخيس ٨٢
 خيوان ١٣٦، ١٣٧، ١٨٩، ١٩٢

دابق ١٧
 داخران (ده الخرقان) ١٢، ٢١٣
 دالين ٤٥
 دارا ٩٥، ٩٦، ٢١٥، ٢٤٥
 داراباذ ٤١، ٢٤٥
 دارجين (دارزين) انظر ديروزين
 دارزنجي (دارزنجي) ٣٣، ٢١١
 الداردره ٢٢٨ انظر الباربرية
 دارين ١٥٢، ٢٤٩
 الدايزق ٧٣، ٢١٧
 داسن ٢٤٥، ٢٦٤
 داسين ٢٣، ١٩٥
 داقين ٩٨

خساسك (اخيسك) ١٧٣
 خسره سابور انظر كسكر
 خسروجر ٢٣، ٢٠١
 خشاف (خساف) ٧٤
 خشب انظر ذو خشب
 الخشب ١٣٦
 الخشبات ٩
 الخشت ٤٥
 خشك ٣٨
 خشكاريش ١٩، ١٩٨
 خشوفغن ٢١، ٢٠٣
 الخضراء ٨٨، ٨٩
 الخضرمه ١٥١
 خضرمه ١٢٩
 الخط ١٥٢، ٢٤٩
 خطرنية ٨، ١٠، ٢٣١، ٢٣٧
 الخطلان (الختلان) ٣٦، ٤٠، ١٧٨-١٨١
 الخطى ٩٩
 خفشاخ ٣١
 الخفية ٩٧
 خلاط ١٢٢، ١٢٣، ٢٢٨، ٢٤٩
 خلان (خلار) ١٩٥
 الخلاجية (الخلاج) ٢٨، ٣١
 خلدية (الخالدية) ١٠٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٨
 الخط ٩٧
 خلفانة ٨٨
 خلم ٣٣٣، ٣٣٤، ٣٣٦، ٢١٢، ٢٤٣
 الخليج البربري ٢٣٠
 خليج بني (ابن) جميع ٧٣، ٢١٧
 خليج القسطنطينية ١٠٢-١٠٥، ٢٣١
 ٢٥٨، ٢٥٧
 خليجة ٩، ١٩٤
 خمابجان (خمايجان) السفلى
 والعليا ٤٥
 خمدان ٢١٤
 خمليج ١٢٤، ١٥٤، ١٥٥
 خنان ٢٩، ١٩٩
 خناش ١٤٣
 خندان ١٩٩

الدسكرة ٤، ١٣، ١٨، ٢١، ١٩٧، ٢٣٦
 ٢٣٨، ٢٣٥
 دسكياور ١٢٠
 دشتبى (دستبى) ٣١
 دعة ١٥٠
 الدغار ٥٨
 الدفينية (الدثينة) ١٩٠، ١٢٩
 قرية دقلياس ١١٣
 دقهلة ٨٢، ٢٢٨
 دقوتا ٩٢
 نهر الدقيل ٢٣٢٢
 الدكان ١٩، ٢١، ١٩٨، ٢٢٢٧
 دل ايرانشهر ٥، ٢٣٢٢
 دلاص ٨١، ٢٢٧
 دلوك ٧٥، ٩٧، ٢٥٢
 دماوند (دنياوند) ١٨، ٢٢٢٢، ٢٥٠
 دميت ١٢١
 دمسيس ٨٢
 دمشق ٧١-٧٨، ٩٨، ٩٩، ١١٧، ١٢٦
 ١٥، ٥١٦، ١٧٢، ١٧٧، ١٩١، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٨
 ٢٣٢، ٢٢٧، ٢٥١، ٢٥٥
 دمياط ٨٢، ١٧٦، ٢٢٧
 دميرة ٦٨٣
 دنباوند انظر دماوند
 الدندانقان ٢٢، ٢٢٢
 دندرة ٢٢٧
 دنوس ١٠٣
 ده انكبين انظر قرية العسل
 ده خرقان انظر داخوتان
 ده شير انظر قصر الاسد
 ده گردو انظر قصر الجوز
 دهستان ٢٥، ١١٩
 الدهقان ٥٢
 دعلك ١٢٢
 دغليزان ٢٣، ١٩٥
 دغنج ٥٧
 دو الرود (رود الرود) ١٢١
 الدور ٢٢٧ انظر الرزاق
 دورق (سرق) ٢٢، ٢٢٢

الدالية ٧٢
 الدامغان ٢٢٢٢
 داودبايك ٢٢، ٢٠٠
 الداير (داوران) ١٨، ٣٥، ٢٠، ٢٠٠
 دبا (عبان) ٦٠
 دبا (سكة) ٢٢٩
 دبروه ٨٣
 الديوسية ٢٩، ٢٠٣، ٢٩٥
 ديبق (ديقور) ٨٣
 ديبيل ١٢٢، ١١٣، ١٧٨، ٢١٣، ٢٢٢٢
 دثينة (مخلاف) ١٣٨
 الدثينة انظر الدفينية
 دجلة ٤، ١١، ٣٣، ٩٢-٩٢، ١٥٢، ١٧٢
 ١٧٥، ١٧٨، ٢٢٥، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٥
 ١٣٨، ٢٢٢
 كورة دجلة ٧، ٢٣٥، ٢٣٦
 دجلة العوزاء ٥٩، ٢٢٠
 دجيل ٩، ٨
 دجيل الاعزاز ١٧٢، ١٧١
 درابجرد ٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٢٢
 الدرب ٩٩، ١٠٠ وانظر درب السلامة
 ودرب ملطية
 درب السلامة ١٠٠، ١١٠، ١١٣
 درب ملطية ١٨، ٢٥٨
 درختانجان ٢٥
 الدرخويد ٢٣، ٢٥
 الدرود ٦٠
 درعة ٨٨
 نهر درقيط ٨، ٦، ٢٣٦، ٢٣٧
 درك بامويه ٥٥
 درمان ١٢٢
 درنوا ٢١، ٢٠٠
 درون ٢٢، ٢٠٠
 درولبية ١٠٢، ١٠٣، ١٠٩، ١١٣
 دره آه ٥٩
 دست بارين ٢٥
 دست كرد (الدستجوده) ٢٢، ٢١١
 دست ميسان ٧، ٢٣٥، ٢٢١ انظر
 الابلة

- ذوسر ٧٤، ٩٨
 ذوقة ١٤٩
 ذولاب ١٩٤
 ذومة للجندل ١٣٩، ٢٤٨
 ديار ربيعة ٩٥، ٢٤٥، ٢٤٩، ٢٥١
 ديار مصر ٧٣، ٢٢٩، ٢٤٩، ٢٥١
 الديبل ٥٦، ٦٢
 الديبور ٢٤٥
 الدينجان ٢٤٥
 الدير ٨١، ٢٤٧
 الدير (دير كجين) ٥٩
 دير أيوب ١١٧، ٢٢٨
 دير يازما (بيزما) ١٨، ١٩٧
 دير العاقول ٥٩
 دير العمال ٥٩
 دير مابنة (مافنة) ٢٢٥
 دير مخزاف ٢٢٥
 ديروزين (دارجين) ٢٩، ١٦٩
 ديزكران ١٦
 ديجعا ٢٤٧
 الديلم ٥٧، ٣٩١
 الدينين (ديبق) ١٩٩
 الدينور ٥، ٢٠، ٥٧، ١١٦-١٢١، ١٧٩، ٢١٢
 ٢٢٧، ٢٢٧، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠
 الديواب (الديوان) ٢٥، ٢٠٢
 ذات الحجام ٨٤، ٢٢٠، ٢٢١
 ذات الساحل (ذات السلاسل) ٨٤
 ٢٢٠
 ذات عرق ١٢٥، ١٣٢، ١٤٧، ١٨٦، ١٩٠
 ذات العشر ١٤٩، ١٩٠
 ذات كشد ١٣٠
 ذات المنازل ١٥، ١٩١
 ذبحان ١٣٩
 ذمار ١٣٨-١٤٠، ١٤٣
 الذنبة (الريبية) ١٤٩، ١٩٠
 ذو خشب (خشب) ١٥، ١٩١
 ذو سحيم ١٩٢ وانظر خولان
 ذو سلم ٧١٣
- ذو سمر ١٣٠
 ذو العشير ٧١٩
 ذو قار ١٥٢
 ذو الكلاع ١٠٨
 ذو المروة ١٢٩، ١٥٠، ١٩١، ٢٤٨
 (مخلاف) ذي جرة ١٤١
 (مخلاف) ذي شعيبين ١٤٠
 (مخلاف) ذي مكارب ١٣٩
 الذيبين ٦، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 رُم ١٣٠
 رابطة بنى تميم انظر الروابي
 الرادبان ٤٨
 راذان الاسفل والاعلى ٩، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
 الرز ١١٢
 رأس عين ٩٥، ١١٩، ١٧٥، ٢٢٨، ٢٤٥
 رأس الغابنة ١٠٠
 رأس الكلب ٢٢، ٢٠١
 رأس كيفا ٧٣
 الراسن (الراشنت) ٣٤، ٢١١، ٢١٢
 راسك ٥٩
 راشد ٥٠
 رافدا ١٦٢
 الرافقة ٧٣
 الرافقة (مصر) ٨٤، ٢٢٠
 راقعة ١١٠
 راکاه (راکاه) ١٩٩
 رام هرمز ٢٢، ٣٣، ١٩٤، ٢٤٢
 رامعة ١٤١، ١٩٠
 جزيرة الرامي ٩٥
 الراميجان ٤٥
 رامين (داسن) ٩٤
 راية ٢٤٧
 رائين ١٩١
 الرب ٧٢، ٧٤، ٢١٧
 الرباط (باصبهان) ٥٨
 الرباط (بكرمان) ٥٤
 رباط بعيدة (معبد) ٤٩
 رباط القاضى انظر بئر

- الرباط كومخ ١٩٩، ٢٢٩
 رباط محمد بن يزيد او
 رباط دز ٥٨
 الربطة ١٨٩، ١٣١
 ربنجن انظر ارنجن
 ربوس ٢٢١
 الربيبية ١٩. انظر الذبينة
 رجميع ١٢١
 رحابنة (الرحابنة) ١٩١، ١٣٤
 الرحبة ٧٢، ٢٣٣، ٢٢٩
 الرحبة (من اعراض المدينة) ١٢٩، ٢٢٨
 الرحيبنة ١١١، ١٥٠
 الرحيل ١٢١
 الرخج ٣٥، ٣٦، ٤٠، ٥٠، ٢٢٣
 رداق انظر ثاق و رداق
 ردمان ١٢٥
 الرزيق ١٧١
 الرس ١٧٤، ١٧٥
 رستاجرد (رستاجرد) ١٩٧، ٥٧
 رستاق (بهار) ٢٢٩
 رستاق الرويلان ٣٨
 الرستاقين ٦، ١٣، ١٩٧، ١٦٨
 الرستن ٧١
 رشيد ٨٢، ٢٢٨
 الرصافة (رصافة عشاء) ٧٢، ٧٥، ٩٨
 ٢١٧، ٢١٨
 الرصافة (رصافة واسط) ١٩٢
 رضوى ١٢٢
 رعبان ٧٥، ٩٧، ٢٥٢
 رعين ١٣٨، ١٣٦
 رغيفا ٨٩، ٢٢٢
 رشح ٨٠، ٨٣، ٢١٩، ٢٥٥
 رغبية ٧٤
 الرقة ٣٣، ٧٢، ٩٥-٩٨، ١١٧، ٢١٥
 ٢١٦-٢١٨، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٣
 الرقة العوجاء (السوداء) ١٧٥
 الرقيم ١٠٦، ١١٠
 ركاد ٢٢٧
 ركب (اسم طريق) ٢٠٦
- الركب (مخلاف) ١٢٠، ١٢٨
 ركبنة ١٨٩
 ركبنة ١٣٠
 الركبينة (ركبنة) ١٨٩
 رمع ١٢١، ١٢٢، ١٢٣
 الرملنة ٧٨-٨٠، ١١٧، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٢٧
 جبل رمي ٢١٩
 الرميلة ٢٢٩
 الرنداق ١٠٣
 رنية ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢
 الرعا ٧٣، ٩٦، ١٩١، ٢١٥، ٢٢٩، ٢٢٩
 رعاظ ١٢٩، ٢٢٨
 رعى ١٩، ٧٧
 الرهوة ١٠٠، ١١٠
 الرواق (رابية بنى تميم) ٧٣، ٢٢٩
 الرواري ٩٦
 روان ٥٣
 الرؤب ٣٤
 الروث ٥٣
 رود ٢٢٧
 الروذ باصبيان ٢٠
 روذ الروذ ١٢١
 روذش ٢٣٠
 روذمستان ٨، ١١، ٢٣٤، ٢٣٨
 روذنه ٢٢
 روذنه وروسته انظر بوسته وروذه
 الروذر ٥١
 الروس ١٥٢
 روستقيان ٩، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 روشنت ٥٠
 الروم ١٥، ١٩، ٨٣، ٩٠-٩٢، ١٠٢-١٠٤، ١١٨
 ١٢٣، ١٥٢، ١٥٥، ١٧٢، ١٧٧، ٢٣١
 ٢٥٢-٢٥٩
 الرومقان ٧، ٩، ٢٣٤، ٢٣٧
 رومية ٩٢، ١٠٢، ١١٣-١١٦، ١٥٥، ١٩٠، ٢٣١
 الرويلان (رويلان) ١١٩، ٢٣٢، وانظر رستاق
 الرويننة ١٣٠، ١٧٧
 الرويلان ٢٢٢
 رويدشت ٢٠

الزط (خوزستان) ١٦٤, ٤٣, ٤٤٢
 بلاد الزط (بالسند) ٥١
 الزعراء ١٦٢
 الزعفرانية ١٩٨
 زغوان (اثرية) ٨٧
 زقور ٨٩
 الزلف ١٩١
 زم ٣٣, ٣٣٣
 الزمثنان ٣٧
 زمزم الاكراو ٤٧
 زمين ٧١
 زئنة ٩١, ٩٠
 الزنج ١٧, ٤١
 زجان ٢٢, ٥٧, ١١٩, ٢٣٩, ٢٥٠
 زجى ٥٢
 وادى الزنج ١٧
 الزندورد ٢٣٥, ٧
 زندورد ١٧٧
 زندك ٧١
 زهرکش ١٢١
 الزوابى ٨, ٩, ٢٣٣, ٢٣٧
 زباديان ١٩٥
 (مخلاف) الزبادى ١٤٠
 الزيب ٢٣٣٣
 الزيتونة (ديار مصر) ٧٤
 الزيتونة (بقة) ٢٢٢
 الزيتونة انظر بقر
 زيت ٨٨
 الزيتمة ١٣٣٣
 ساياط ٢٩, ٢٠٧
 سايرخاست ١١٩, ١٢٠, ٢١٢
 سابور ٤٥, ٤٧, ١٧٢, ٢٤٢
 سابون ١٥٢, ٢٤٩
 سايبان ١٧
 ساتيدما ٢٣٢
 الساحل ١٢٩
 ساكراسب ١٢١
 سارغ ٢٩, ٢٠٩

الرى ٥, ٢٠, ٢٢, ٢٣, ٣٤, ٤١, ٥٧-٥٩
 ١١٨, ١٢١, ١٧١, ١٧٢, ١٧٨, ٢٠٠, ٢٠١
 ٢٣٩, ٢٤٤, ٢٥٠, ٣١١, ٣١٥
 زيام ١٣٧
 الزيان ١٢
 زيان ١٧
 زيدان ١٤٠
 زيدا ١٣٧, ١٤٤, ١٨٩, ٢١٠
 زيشير ٤٧
 زيمان ١٣٩, ٢٤٩
 زيوشاران ٣٧, ٤٠
 الزاب الاصغر ٩٣, ١٧٤, ١٧٥, ٢١٤
 الزاب الاكبر ٩٣, ١٧٤, ١٧٥, ٢٣٢
 الزاب الاسفل والوسط والاعلى ٨, ١٣٣٦
 الزابج ١٩, ٤٥, ٤٨
 زابلستان ٣٥, ٣٦, ٢٤٣
 الزابوقة ٦٠, ١٦٣
 الزارة ١٢٨, ١٥٢
 زاكاه ١٩٩
 زالف ٥٠
 زام ٢٤
 زامين ٣١, ٢٧, ٢٩, ٢٠٣, ٢٠٤, ٢٠٧
 زبالة ١٢٩, ١٨٦
 زبلنة ١١٣
 زبطرا ٩٧, ٢١٩, ٢٥٣
 زبوجة ٩٠
 زبيد ١٤١, ١٤٢, ١٤٨, ١٩٢, ٢٤٨
 الزبيدية ١٩, ١٩٨
 الزراعة ٩٨, ٢١٨
 الزرقاء (الدور) ٤٢, ٢٢٧
 زرقان (الزرقان) ٤٧, ٥٠
 زومان ٣١, ٢٠٣
 زرنج ٥٠, ٥٤, ٢٤٢, ٣١٥
 زرنود (زرين رود) ٢٠, ١٧١
 زره ٢١, ٢٠٠
 زرد (بالمغرب) ٨٧
 زرد انظر الخزيمة
 زرين رود انظر زرنود

- سارية ١١٩، ٢٤٥
 الساعده ٩٩
 ساغند اه
 ساغور كمال ٢٠٩
 سالمون ١٠٨
 كورة السامرة ٧٨
 سامل (قامهل P) ٩٨
 ساعوى ١٩٩
 ساق انظر شاق
 ساوندرى ٥١
 ساوة ٢٢، ٢٠٠
 ساوة باصيهان ٢١
 ساوه بهندان انظر سواه
 السائرة ١٢٩
 ساية ١٢٩، ٢٤٨
 ساينة اه
 سبتة (سبلا) ٨٨، ٢٣١
 السبخة بالبكرين ٩، ١٦٣
 سبره ٨٩، ٢٢٤
 سبسطية (فلسطين) ٧١
 سبسطية (التغور الشامية) ١١٧
 سبلا ٢٣١ انظر سبتة
 سبيطلة ٨٧
 ستوركت انظر شطوركت
 سجنستان ١٧، ١٨، ٣٥، ٤٠، ٤٩، ٥٠،
 ٥٩، ١٩٣، ١٩٧، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٥٠
 السكول ١٤٠، ١٤١
 سخا ٨٢، ٢٤٧
 السد (العم) ١٣٨
 السد بالبيامة ١٤٧، ١٩١
 سد اللبن ١٢٣
 سد ياجرج وماجرج ١٦٢-١٧٠، ٢١٥
 السدرة ٣٢، ٢١٠، ٢١١
 سدريه ١١٣
 سدوسان ٥٩
 السدير ١٦٢
 السر ١٧١
 سر من راي ٤١، ٥٩، ٩٣، ١١٥، ١١٩
 ١٦٣، ٢٢٧، ٢٣٢، ١٧٠
- سراج طير ١٢٢، ١٢٣، ٢٤٩
 وادى السرار ١٣٣
 سراه (الدريجان) ١٢٠، ٢١٣
 السراه (الشراه) ١٣٣، ٢٤٨
 سراى خلف ٥٥
 سراى داران ٥٥
 السريان ١٧١
 سرت ٨٩، ٢٢٤
 السرحتين ١٤١، ١٩١
 سرخ ٢٠١
 سرخذ ٥٢
 سرخس ٢٤، ٣٦، ٣٩، ١٧٨، ٢٠٢
 سرد قاسان ٢١
 سردانية (سرتانية) ١٠٦، ٢٣١
 سرشت ٥٧
 سرغ ١٥، ١٩١
 سرق (دورى وسوق العتيق) ٤٢، ٢٤٢
 سرفستة ٨٩
 سرمقان ١٦٥
 سرمين ٧٥
 سرنديب ٢٣، ٢٤، ٢٦، ٢٧، ٢٧،
 السرو (مخلاف) ١٣٨
 سروج ٧٣، ٩٧، ٢١٩، ٢٤٩
 سروستان ٤٦
 سروشك ٤٨
 سردم (شروم) راج ١٣٥، ١٨٩
 السرى ٢١٣
 السريبر انظر باب صاحب السريبر
 السرين ١٤٨، ١٩٢
 سعد خره ٣١
 سعرت (اسعرت) ٢٣٣
 السعبان ١٦٩
 سعوان انظر سيوان
 السغد (الصغد) ١٥، ٣٨، ٣٦، ١٧٢،
 ٢٤٣، ٣٦٥
 سفل ياحصب ١٤١
 سقب ٧١٤
 سقلية (صقلية) ٩١، ١٠٤، ١٠٩، ١١٢،
 ١٥٥، ١٥٦، ٢٣١

- سقيا ٧١
 السقيا ١٣٠، ١٨٧
 سقيراء ١٩١، ١٤٧
 سقيوما ٣٩١
 السكاسك ١٤٠
 سكستان ٢١٧ انظر سجستان
 السكة (بطريق افريقية) ٢٢٣، ٢٢٣
 سكة الحمام ٨٤، ٢٢١
 السكون ١٤٣
 السكير (سكر العباس) ٧٤، ٦٩، ٢١٩
 سلحين ١٤٤، ١٤٥
 سلسل ١، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 السلسلة ١٧٤
 سلسجان ٨٧
 سلغوس ٦٧
 السلف ١٣٩، ٢٤٨
 السلق ١٢٠
 سليمان ١١٩، ١٢١، ٢١٣
 سليمان ١٤٥
 سلمه ٨٨
 سلمية ٧١، ٦٨، ٢١٨
 سلمية (الغرب) ٨٧
 سلوق ٥٥، ٢٢٢، ٢٢٣
 سلوقية ١٠٨، ١١٧، ٢٥٣، ٢٥٨
 سليديست ٥٧ وانظر شليل
 السليلة ١٣١
 سلمية ١٥١، ١٩٣
 سمار (سبيرم) ٥٨
 سماغا ٧٤
 السماوة ٢٤٨
 بنو سمجون ٩١
 سمقند ٢٦، ٢٧، ٢٩، ٣٠، ٤٠، ١٩٦، ١٧٢
 ١٨، ٢٠٣، ٢٠٦، ٢٤٣، ٢٦٢، ٢٦٥
 سمسخي انظر باب
 السمط ١٣١
 سمغان ٢٣، ٢٠١، ٢٤٤
 سمجان ٣٧
 سمندر ٦٤، ١٢٣، ١٢٤
 سمون ٨٢
- سقيراء ١٢٧، ١٨٩
 سقيران ٤٤
 سميساط ٧٣، ٩٧، ١٧٤، ٢١٩، ٢٢١
 ٢٥٤، ٢٣٣
 السفينة ١٤٦، ١٩٠
 سناياك ٤٢٤
 سنايك ١٩٤
 سنادة ١٠١
 السنن ٩٣، ٦٤، ١١٩، ١٧٥، ٢١٤، ٢٢٧
 ٢٤٥، ٢٥٠
 سن سميرة ١١٩، ٢١٢، ٢٢٩
 سنيل ٤٢٢، ٤٩٥
 سناجار (تل) ٩٥، ٦٩، ٢١٩، ٢٤٥
 السنجلي ٦٣
 السنجة ١٣١
 السنند ١٧، ١٨، ٥٤-٥٧، ٩١-٧١
 ١٥٣-١٥٥، ١٧٣، ١٧٨، ٢٤٢
 السنند (بطريق القسطنطينية) ١٠١
 سنديري ١٠١
 سندان ٥٧، ٦٣، ٧١
 سنديايا ١٢٠
 سنكردر ٢٣، ٢٥١
 سنون انظر سيوان
 سنياب ١٧٧
 سنيج (سنيك) ٥٥٠
 سنير ٧٧، ١٧٢، ٢٣٢
 سهبان ٥١
 سواحي ٢١٢
 السواد ٥، ١٤، ١٥، ١٧٤، ٢٣٤، ٢٣٣٩-٢٤٢
 ٢٤٩
 سواه (ساوه بهندان) ١٩٩
 سوجر ٥٨
 السودان ٨٩، ٩٣
 السودانية ٩٣، ٢١٤
 سور (سوار) ١٢٤
 سورا ٨، ١٠، ٢٣٣، ٢٣٦، ٢٣٧
 السوران ٤٧
 السوسن بالاهواز ٤٢، ١١١، ١٧٢، ١٧٤
 ٢٤٢

- الشوس الأدنى ٨٩، ٩١
 الشوس الاقصى ٨٩، ١٥٤، ١٩١
 سوسنقين ٢٢، ٢٠٠
 سوسية ٧٨
 سوق الاربعاء بالاھواز ١٩٤
 سوق اسد ١٢٥، ١٨٥
 سوق الاعواز ٤٢-٤٤، ١٩٤، ١٩٧، ٢٢٥، ٢٢٢، ٢٢١
 سوق العتيق ٢٤٢ انظر سوق
 سوم ٢٤٩
 سوي ٩٧
 سوياب ٢٠٤
 السويداء (مصر) ٧١
 السويداء (طريق المدينة) ١٥٠، ١٩١
 سويقة ١٩١ انظر شريفة
 السيساجيون ٢٦
 السيالة ١٢٩، ١٣٠، ١٨٧، ٢٤٨
 سياه ٥٨
 سياه جرد (سياجرد) ٣٣، ٢١١
 السياه مص ٤٥
 نهر سيادات ١٧٨
 سيب بنى كوما ١٦٣
 السيبين ٨، ١١، ٢٤١
 السيج ١٤٧، ١٩١
 سيحان ٩٩، ١٧٤
 سيراف ٢٤٢، ٢٤٤
 السيرجان ٤٩، ٥٣، ٥٤، ١١٥، ١٩٦، ٢٤٢
 سيروان (السيروان) ٤١، ٢٣٦، ٢٤٤
 سيسر ١١٩-١٢١، ١٧٥، ٢١٢
 السيساجان ١٢٢، ٢٤٦
 سيفايه ٢٠٢
 السيلاجين ٨، ١١، ٧٤، ٢١٩، ٢٣٦، ٢٣٨
 سينيز ٢٤٢، ٢٤٤
 سيران (سوران، سنوان) ١٣٦
 سيطط (اميطط) ٨١، ٢٤٧
 الشايران ١٢٣، ٢٥٩
 الشادريد ٤٥
 شاك بنين ٧ انظر كيرة دجلة
- شاك ساير ٧ انظر كسكر
 شاك فيروز ٩، ١٤ انظر حلوان
 شاك قباد ٩، ٢٣٥
 شاك هرمز ٩، ٢٣٥
 شاراب ٢٨، ٢٠٤
 الشاش ٢٥-٢٧، ٣٩، ٢٠٢-٢٠٤
 ٢٠٨-٢٠٩، ٢٤٣، ٣٩٢
 شاطي الغرات ٢٤٩
 شاکر (وشبام) ١٤٢
 شاکر (ووادعة) ١٣٧، ٢٤٨
 شالوس ١١٩
 الشام ٥، ١١، ١٢٨، ١٣٢، ١٧٣، ٢٤٩
 ٢٤٧، ٢٥٣، ٢٥٥
 شاه ريد ١٧٥
 الشاهجان ٤٥
 (قصر) الشاعدين ٢٢١
 شاق (ساق) ١٢٥، ١٨٥
 شاورغ (بالشاش) ٢٥٥
 شباس ٨٢، ٢٤٧
 شبام ١٤٢، ١٤٣
 شيداز ١٩، ١٩٢
 الشبورتان ٣٢، ٢١٠
 الشبيكة ٢١٤٧
 شتوركت انظر شتوركت
 الشاجرة ١٣٠، ١٨٧
 الشاجرتين ٨٣
 الشاجي ١٤٦
 الشجر ٦، ١٤٧، ١٤٨، ١٩٢، ٢٤٩
 الشراك ٨٣
 الشراة (دمشق) ٧٧
 الشراة (مكة) انظر السراة
 الشرجة ١٤٣
 الشرز ١١٩
 شرعب ١٤١
 شرغ (جرغ) ٢٥، ٢٠٣
 شرف البعل ١٠، ١٦١
 الشرقية ٨١، ٢٤٧
 شروران ١٢٢-١٢٤
 شرودي ١٣١

صا ٨٢, ٢٤٧
صاغري ١.١, ١١,
صامغار (صامغر) ٣, ٢.٧,
الصامغان ٢٥١, ٢٤٥, ٢٥١
صان ٨٢, ٢٤٧
صاهك ٤٨, ١٩٥
الصاهك الكبرى ٥٣
صحار ٩٠
صخرة موسى بشروان ١٢٣, ١٢٤,
صداء (صدارة) ١٤٧, ١٩١,
صدد ٢١٨
الصدف ١٤٣
صدي ١٣٧, ١٣٨, ٢٤٨,
صدينة ٩٠
انصراتان ١٧٤
الصفند ٢٥٥
صرمناجان ٣٣٣, ٢١١,
صرواح ١٣٨, ١٤٤,
صريفين ١٧٣
(مخلاف) بنى صعب ١٤١
صعدة ١٣٥, ١٣٣, ١٨٩, ١٩٢, ٢٤٨,
الصعيد ٨٢, ٢٤٧,
الصعيد باليمن ١٤٣
صعيه ٨٢
الصغانيان ٣٣٣, ٣٧, ٢١١, ٢٤٣,
الصغد انظر السغد
صغدييل ١٢٢, ١٢٣,
الصغر ١٤٣
الصفاء ١٥٣, ١٩٣,
صفر ١٨٨ انظر صغن
الصفصاف ١٠٠
صغن (صفر) ١٣٤, ١٨٨, ١٩٢,
صغرية ٧٨
الصقلاب ١٧, ٩٢, ٩٣, ١٠٥, ١١٩, ١٢٤,
١٥٥, ١٥٤
صقلية ١٥٤
الصلا ١٩١
صلب ١٤٠
صلوى ١٧٥

شروسنة ١٦٩ انظر اسروشنة
شروم راج انظر سرورم راج
شريفقة (سريفقة) ١٤٧, ١٩١,
شطا ٨٣
شطب ٨٣, ٢٤٧
شظنوف ٨٣
شطوركت (شتوركت, ستوركت) ٢٧
٢٠٤
شعب بوان انظر بوان
الشعبية ١٤٨, ١٩٣,
الشعبية ٧٥
شغب ١٤٩, ١٩٠,
الشفق ١٥٣, ١٩٣,
شقنان ٣٧, ١٧٣ وانظر شقنان
الشقوي ١٢٦, ١٨٦,
الشقنان (شكينة) ١٧٨ وانظر شقنان
شكي ١٢٣
شلاهط ٦٦
شلنية ١١٨
شليل ١٦٧ وانظر سليديست
الشمسانية ٧٤
شمسين (شمسين الشعر) ٩٨, ٢١٨,
شمشاط ٩٦, ٩٧, ١٢٢, ١٧٣, ١٧٤, ٢١٥,
٢٢٧, ٢٢٦, ٢٣٣, ٢٥٤,
شكوز ٢٢٧
شنادر ٤٧٧
شنوة ١٣٧, ١٣٨,
الشنون ١٥٢
شهر بابك ٤٨
شعزور ١٩, ٢١, ١٧٢, ٢٢٦, ٢٣٢, ٢٤٥, ٢٤٥,
شول ٢٣٤
شومان ٣٤, ٢١١,
شيزار ٢٢, ٢٤, ٢٤, ٢٨, ٤٠, ٥٢, ٥٣,
٥٨, ١٧١, ١٩٥-١٩٧, ٢٢٦,
شيربان ١٧
الشيز ١٩, ١١٩, ١٢١,
شيزر ٧٥
الشيبلا ٧, ١٧,

- صنبله ١.٨
الصمان ١٥١، ١٩٣
الصنارية ١٢٣
صنعاء ١٣٣-١٤٤، ١٥٣، ١٥٩، ١٩١، ١٩٨، ٢٤٨
الصنف ٦٨، ٦٩
صنهاجة ٩٠
الصهيب ١٣٦
صور ٧٨، ٩٨، ٢٢٩، ٢٥٥
الصوّر ٧٤
صوّران (صوري) ١١٧، ١٢٨، ٧٥
صول انظر باب
الصيد ١.٣
صيدا ٧٨، ٩٨، ٢٥٥
الصبيرة ٢١، ١٤٢، ٢٤٤
الصبيكان ٤٤
الصين ٥، ١٥، ١٩، ٢٩، ٣١، ٩١
٦٧-٧٠، ١٥٣-١٥٥، ١٧٨، ١٧٩، ٢.٣
٢.٩، ٢.٧، ٢٩٣، ٣١٤
- صبة ١٩١
نهر الصرعام ٣٣
ضريسة ٩٠، ٩١
ضرية ١٤٦، ١٩٠
ضغن ١٣٤
ضنكان (مخلاف مكة) ١٣٣، ١٤٨، ١٩٢
ضنكان (مخلاف باليمن) ١٣٦
ضهر ١٤٢
طابان ٧٤
طابان انظر طوس
الطابان ٥٥
الطاحونة ٨٤، ٢٢١
الطارقان (الطارقان بطخارستان) ٢٤٣
طاسقنديس (طاسبندا) ١٩٩
طافلا (طابلا) ١٥٥، ٢٥٧
الطائس ١١، ٦٧
طالقان الري ١٧٥
الطارقان (بحر الروند) ٣٢، ٣٣، ٣٩، ٢١، ٢٤٣
- الطارقان بطخارستان انظر الطارقان
الطاقف ١٢٥، ١٣٢-١٣٤، ١٨٧، ١٨٨، ٢٤٨
طبارجي ٢٥٣
طبرستان ٥، ١٧، ٢٠، ١١٩، ١٧١، ٢٣٢، ٢٤٥، ٢٥٠
طبرسران انظر باب
طبرية ٧٧، ٧٨، ١١٧، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٢٩
الطبيين (الطبس) ٣٥، ٥٢، ٢٤٣
طينة مدينة الراب ٨٧
طحا ٨١، ٢٤٧
طخارستان ٨، ٢٥، ٣٢، ٣٤-٣٧، ٢.٢، ٢.٩، ٢١٠، ٢١٢، ٢٤٣
طخفة ١٤٩
طخفة ١٥١، ١٩٣
طرابلس (اطرابلس) الشام ٧٧، ٩٨، ٢٥٥
طرابلس (اطرابلس) المغرب ٨٩، ٨٨، ٩١، ٢٢٤
طرابية انظر اطرابية
طراز ٢٨، ٣١، ٥١٩، ٢.٥، ٢.٩، ٢٩٢
طرازاب ١٧٨
طرسيس ٩٩، ١٠٨، ١١٧، ٢٥٣، ٢٥٨
الطرف (المدينة) ١٢٨، ١٨٧
الطرف (بطرف مكة) ١٢٦
الطرفيس انظر طرفيس
طرون ٢٤٦، ٢٥١
الطريثيث ٥٢
طريق خراسان ٣٣١
طريق الدراج ٢١٩
طريق الغرات انظر (عمل طريق)
الغرات
طنزة ١١، ٢٠٠
طفرجيل ٨٧
طلحة الملك ١٣٥، ١٣٧، ١٨٩
طليطلنة ٨٦
طبحرمان ٥٢
طبستان ٤٩، ٥٣
بنى طميان (طهمان) ٩٣، ١١٤
طبيس ١١٩

- طنججة ٨٨, ٨٩, ٩١, ١٥٥, ٢٣١, ٢٩٥, ٣٦٦
 الطنجلج ٢٠٢
 طهبان ٢١٤ انظر بنى طميان
 طوانة ٩٩
 طواويس (الطواويس) ٢٥, ٢٠٣
 الطور ٨١, ٢٤٧
 طور عبدلين ٩٥, ١٧٥
 طيس ٢٤, ٣٥, ٩٩, ٢٠١, ٢٤٣
 طوة ٨٢, ٢٤٧
 طيبة ١٢٨, ٢٤٨ انظر المدينة
 الطيرهان ٦٤, ٢٤٥, ٢٥٠
 طيزناباذ ١١
 الطيلسان ٥٧, ١١٩, ٢٤٥, ٣٦١
 ظاهر البلقاء ٧٧
 طنبة (ضبة) ١٩١
 ظفار ١٤٠, ١٤٠
 عادي ١٢٩
 العالى (العال) ٧, ٢٣٥
 العامرية ١٥١
 علات (عانة) ٧٤, ٢٣٣, ٢٣٦
 العائر (الغائر) ٥١٣
 عاينوا ١٠٣
 عبادان ١٤, ٩٠, ١٩٣
 العباسية ١٢٧
 عيدس ٢٢٩
 عبيدين ٤٣
 نبرة كناصر ١١٣
 نبرسون ١١٣
 نثر ١٤٨, ١٩٢
 العثيانة ١٣٠
 عجرود ١٤٩, ١٩٠
 عدن ٩١, ١٣٦, ١٤٣, ١٤٨, ١٩٢, ٢٤٨
 عدنون (عدنون) ٢٥٥
 العذيب ١٤, ١٢٥, ١٢٦, ١٧٣, ١٨٥
 ١٨٩, ٢٤٨
 العذيب (ام العرب) ٨٠
 العذيب بالشام ٢١٨
 عراقين ٧٤
 العرادة ١٥
 العراق ٥, ١٥, ١٣٢, ٢٣٤
 قرى عربية ١٢٩, ٢٤٨
 العرج ١٣٠, ١٧٢
 العرش ١٤٨, ١٩٢
 العرض ١٢٥, ١٤٧, ١٥١, ١٩١
 العرف ١٤١, ١٤٢
 عرفات ١٣٤, ١٨٧
 عرشا ٩٠, ١٩٣
 عرقة (اليمن) ١٣٥, ١٨٩
 عرقة (دمشق) ٢٥٥
 العرم ١٣٨
 عندسى ١١٣ وانظر غرويلي
 العريش ٨٠, ٨٣, ٢١٩, ٢٢٠, ٢٤٧, ٢٥٥
 عسقلان ١٢٩, ١٣١, ١٨٧
 عسقلان ٧١, ٩٨, ٢٥٥
 عسكر مكرم ٤٢, ١٩٧
 العسيلة ١٢٨, ١٨٧
 عشم ١٣٣
 عصي ٩٠, ١٩٣
 عقبرتا ٧١
 العقبة (بقرغانة) ٣٠, ٢٠٨
 العقبة (طريق المغرب) ٨٤, ٢٢١
 العقبة (طريق مكة) ١٢٦, ١٨٦
 عقبة حراء ١٣٤
 عقبة حلوان ١٤, ١٩
 عقبة الطين ٤٤
 عقبة الفييل ٤٣
 عقبة كيبسا ١٩٩
 عقبة همدان ٢١
 العقير (البحرين) ٩٠, ١٩٣
 العقير (مرو) ٢٠٢
 عك (مخلاف مكة) ١٣٣
 عك (مخلاف اليمن) ١٢٢, ١٤٨, ١٩٣, ٢٤٨
 عكا ٧٨, ٢٥٥
 عكاظ ١٣٣, ٢٤٨
 عكبرا ٥٩, ٩٣, ٢١٤, ٢٢٧
 العلت ١٤

عين شمس ٨٢، ١٩١	العلج (الغج) ١.١
عين صيد ١٤٥	العلقى ٢٣٣
عين مسلمة ١.٤	العلمين ١.١، ١.٩، ١١٣
العين ٢١٩	غلو يحصب ١٤، ١٤١
الغاية ١٥٢، ٢٤٩	عليب ١٤٩، ١٩٢
غاية عمورية (الغاية) ١.١، ١.١	العليق ١.٠، ١١.٠
غاية (غابد) ١٩، ٦٧	العمورية ١٥١
الغاصرة ٨٠، ٢٢٠	عمان ٥٩، ٩٠، ١٤٧، ١٤٨، ١٥٤، ١٩٢، ١٩٣
الغائر ٥٣.٥	٢٥١، ٢٤٩، ٢٤٨
غبراء (البيامة) ١٥١	عتان ٧
حصن الغبراء ١.٢	العشبية ١٣٦
الغبيرا ٤٩، ١٩١	عقب ٩٨
غدامس ٨٧	عمق مرعش ٩٧
غدر ١٣٧	الغثق ١٣١، ١٨٩، ٢٤٨
غديرة ٢٣١	علموا ٧١
غراب ١٢٩، ٢٤٨	عرايس ٧١
الغرينة ٩٧	عمورية ١.١، ١.٦، ١.٧، ١.٩، ١١٣، ٢٥٣
غرشستان ٣٣، ٣١	٢٥٨
غرفة ١٣٥، ١٨٩	عناية ١٤١
غركون ٢٧، ٢.٢	عندل ١٤٣
غرناطة ٨٩	العندمين ٣٧
غرديلي ١.٢ وانظر عنديسي	عنس (مخلاف) ١٣٨
الغرير ٢١٧	عنة ١٤١
الغز (الغزينة) ٣١، ٣٧، ٣٩، ٢.٢	العواصم ٥٥، ٢٤١، ٢٥١
غزة ٧٩، ٨٠، ٩٨، ١٤٥، ٢١٩، ٢٥٥	العمائل ٢١٧
حُزرة ٨٩	العموجة ١٤٩، ١٩٠
الغطاسين ١.٣	عوكلان ١٤٧، ١٩٢
الغلاس ٧٥	عويند ١٩١
غلائقة ١٤١، ١٤٨	عوير انظر كسير
غلك (غلك انداز) ٢١، ٢.٧	العين بالاحواز ١٩٤
غبارة ٩٠	عين برغوث ١.١ انظر برغوث
غمدان ١٣٦، ١٤٤	عين التمر ٨، ١٠، ٩٧، ٢٣٦، ٢٣٧
غمر ذي كندة ١٣٢	عين الجبال ٩٢، ٢١٩
الغمرة (غمرة) ١٣٢، ١٤٣، ١٨٩، ١٨٨	عين حجر ٢١٦
غميرة ٨٩	عين حمل ١٤٥
الغميس ١٢٧	عين الذعبانة ١٧٥
الغور (بالشام) ٧٧	عين الرومية ٩٧، ٢١٩
الغور (جزيرة العرب) ٢٤٨	عين زينة ١.٠، ٢٢٩، ٢٥٣
	عين الزيتونة انظر بشر

- فورنمذ انظر بورنمذ
 فيد ١٢٧، ١٨٩
 فيروز ساپور ٧ انظر الانبار
 فيروز قبان ٩، ١٣٥، وانظر باب
 فيشان (بيسان) ١٥٢
 فيض البصرة ٥٩
 فيف (افيف) ٧٨، ٢١٩
 فيل ٣٣
 فيلان ١٢٤، ١٩٣
 فيلق ١١٣
 الفيوم ٨١، ٢٤٧
 فليس ٨٦، ٨٧، ٢٢٥
 الفاحة ١٣
 القادسية ١٢٥، ١٧٨، ١٨٥، ٢٣٠
 القادسية (على دجلة) ٩٣٣، ٢١٤
 قارا ٧١، ٩٨، ٢١٨
 قارص ٥٩
 قارص عام (عامر) ٣٤، ٢١٢
 قاسان ٢٤٤، ٢٥٠، وانظر سرد قاسان
 وجرم قاسان
 قاسرة ٧١
 القاع (الجوزجان) ٣٢، ٢١٠
 القاع (طريف مكة) ١٣١، ١٨٩
 قاعة ١٤٤
 قلائيقوس ٧٣ انظر الرقة
 قالمة ٩٠
 قالمون ٦٨
 قالمى ٥٧
 قالمقلا ١٢٢، ١٧٣، ١٧٤، ٢٢٩، ٢٤٤، ٢٥٤
 قالمون ٦٧، ٦٩
 قانصو (قانتلو) ٦٩، ٧٠
 قانتلو ٦٩ انظر قانصو
 قايق (قايق، قانتق) ٢١
 قبا (بطريف البصرة) ١٤٧، ١٩٠
 قبا (غزاة) ٣٠، ٢٠٨
 قبا (المدينة) ١٣٠
 القبادق ١٠٨، ٢٥٣، ٢٥٨
 القباعة ١١٤
- قبر (قصر) العبادى ٨٦، ٢٢٤
 قبر العبادى (البطان) ١٢٩، ١٨٦
 قبر ميمونة ١٨٧
 قبراتا ٧١
 قبرس ١١٢، ٣٣١، ٢٥٥
 قبروغش ٣١
 القبط ٨٠، ٨٣، ٥٩٢
 جبل القيق ١٢٣، ١٧٣
 قبلة ١٢٢، ١٢٣
 القبيبات ١٣١
 قُدس ٧٨، ٩٨
 قُدس ١٩٢
 قدسوس ١١٣٣
 قدم ١٤٣
 قديد ١٢٩، ١٣١، ١٨٧
 قراسية ١١٧
 قراطة ٤٩
 قراقر ٩٧
 القرائن ١٢٧
 قريبط ٨٢
 قردى ٧١، ٩٥، ٢٤٥، ٢٥١
 قرطاجنه ٨٧
 قرطبة ٨٧، ٨٩، ٩٠، ١٥٩، ٢٢٩
 قرطسا ٨١، ٨٤، ٢٢٠، ٢٤٧
 القراء (طريف مكة) ١٢٩، ١٨٩
 القراء (طريف اليمامة) ١٥١، ١٩٣
 القرون (قرون) ٢١٩
 القرفة ١٥١
 قرقس ١١٧
 قرقيسيا ٧٣، ٧٤، ٩٦، ١٧٥، ٢١٦، ٢١٧
 ٢٤٤، ٢٣٣
 قرمىسين (قرمسين) ١٩، ٤١، ١٩٨، ١٩٩
 ٢٢٦، ٢٤٤
 قرن المنازل (قرن) ١٣٣٣، ١٣٣٤، ١٨٧
 ١٩٠، ٢٤٨
 القريتان (طريف مكة) ١٢٧
 القريتين (القري، بالبحرين) ٦٠، ١٩٣
 القرنين ٥٠
 القرنين بالغرب انظر القريتين

- قرية ١.٦، ١.٨
 قردوى ١٢٧
 القرى ٩. انظر القرنيتين
 قرى الخراب ١.١
 قرى عربية انظر عربية
 قرى موزى ٣٥
 قرى نصر الافريقي ١.١
 قريات الفرات ٢٤٩
 القرنين ٣٢، ٢.٩
 قرية الاس ٥٣، ١٩٥
 قرية ايان ٤٨
 قرية الاصنام ١.٢
 قرية البطريق ١.٣
 قرية بكار ٥٢
 قرية الجوز ١.٣
 قرية الجبارى ١٦٤
 قرية حسان ٢٤٠
 قرية خاتان الترك ٢٩، ٢.٩
 قرية دابه ٢.١
 قرية الرمان ٥٢
 قرية سليمان بن سميع ٥٥
 قرية عبد الرحمن ١٩٥
 قرية العسل (د) انكبين) ٢١
 قرية على ٢.٣ انظر فرير
 قرية محمد بن خرزاد ٥٢
 قرية الملح ٥٣
 قرية يحيى بن عمرو ٥٥
 القرنيتين (بطريق البصرة) ١٤٦، ١٤٧، ١٩١، ١٩٠
 القرنيتين (دمشق) ٢١٨
 القرنيتين (القرنين بالمغرب) ٨١، ٢٢٤
 قرويين ٢١، ٢٢، ٥٧، ١٢٧، ٢٣٦، ٢٤٤، ٢١١، ٢٥٠
 القس ٢٤٧
 قسطنطة ٢٢، ٢٠٠
 القسطل (قسطل) ٧١، ٩٨، ٢١٨
 القسطنطينية ١.٠، ١.٢-١.٥، ١.٩، ١.١٠، ١١٠، ١٥٤، ٢٣١، ١٥٤، ٢٥٧
 قسطنطالس (قسطنطالس) ١١٤
- قسيان انطاكية ١٢٢
 قشبير ٥، ١٨، ٦٨
 القشيب ١٣٨
 القصبية (الجزيرة) ٢١٧
 القصبية (البيس) ١١٢
 قصدار ٥٥، ٥٤
 القصر فى طريق مكة ١٣٢
 القصر حصن النصارى ٢٢٠
 القصر الابيض انظر قصر الروم
 قصر الاحنف ٣٢، ٢.٩
 قصر الاسد (دهشير) ٥٥
 قصر الاسود بن الهيثم ٨٨
 قصر اعين انظر قصر ايين
 قصر الجوز (د) كردو) ٥٥
 قصر حوط ٣٢، ٢١٠
 قصر الدرق ٨٩، ٢٢٥
 قصر الروم (القصر الابيض) ٢٣١، ٢٢٢
 قصر الشاهدين انظر الشاهدين
 قصر الشمس ٨٤، ٢٢١
 قصر شيرين ١٩، ١٦٨
 قصر العبادى انظر قبر
 قصر الحجوز ٢٣١ انظر الطاحونة
 قصر العسل ٥٥، ٢٢٢
 قصر العطش ٨٩، ٢٢٤
 قصر علقبة ٢٩، ٢.٣
 قصر عمرو (قزميسين) ١٩، ١٩٨
 قصر عمرو (عمرو الروم) ٢١٠
 قصر اللصوص ٢١، ١٩٨
 القصر المشيد ١٣٧
 قصر الملح ٢٢، ٢.١
 قصر النعمان ٤٨
 قصر موعنان ٢.٨
 قصر بنى نازع ٩٩، ٢١٥
 قصر النجار ٢٤، ٢.٢
 قصر ابن هبيرة ١٢٥، ١٨٥
 قصر يزيد ١٩، ١٩٨
 قصر ايين (قصر اعين) ١٩١
 قسطنطينية ٨٧
 قصور حسان ٨١، ٢٢٤

- قنونا ١٥٢, ١٢٩, ١٢٨
 حصن قننة ١١٣
 قنى (اقنى) ٢٤٧, ٨١
 قهستان ٢٠
 قهستان ٢٤٣, ٣٥
 قهستان بكرمان ١٩٩, ٢٩
 قرى قهستان بنيسابور ٥٢
 قهقى (قهاقرا, قهقوة) ٢٤٧, ٨١
 القواطيل ١٧٥
 قورس ٢٥٣, ٩٧, ٧٥
 قويم ٢١٣
 قومس ٢٤٤, ٢٠١, ٢١, ٣٤, ٢٣, ٢٠
 ٢٥.
 قونية ١١٣, ١٠٨, ١٠١
 قويق ١٧
 القبروان ٢٤٨, ٢٢٥, ١٥٥, ٩١, ٨٩—٨٧
 ٢٩٥
 القيس ٢٤٧, ٨١
 قيسارية ٢٥٥, ٩٨, ٧٩
 قيقان (القيقان) ٥٦, ١٨
 جزيرة قين ٩٢
 كابل (كابلان) ٢٤٣, ٣٩—٣٧, ١٧
 كاذش ١٧
 كارزين ٢٤
 كاروان انظر باب
 كازرون ٢٥
 كاسب ٢٠٠, ٢٢
 الكاسكان ٢٤
 كاطبة ١٦٣, ١٥١
 كام فيروز ٥٨, ٢٤
 كامرون ٢٤
 كاعون ١٩٩
 ابن كاوان انظر جزيرة
 كاونيشك ٥٠
 كبال (بالشاش) ٢٧
 كبال (فرغانة) ٢٩, ٢٩
 الكبرانة ١٣٢
 كبرىكى ١٠٣
- قطر (بالبحرين) ١١٣, ٩٠
 القطر (البطائح) ١٩٤, ٥٩
 قطربل ٢٣٧, ٢٣٥, ٨٧, ٧
 القلطانة ٩٩
 قطران ٢٠٣
 القطيف ٢٤٩, ١٥٢
 القطيفة ٢١٨, ٩٨, ٧٩
 قطبية ١١٣, ١٠٣
 القناعة ١٢١
 ققص ١٧
 الققص ٢٩
 ققصنة ٨٧
 ققط ٢٤٧, ٨١
 القلزم ١٠٥—١٥٣, ٨١, ٧٩, ٧١
 قلسانة ٨٧
 القلع ١٢٥
 القلعة (قلعة الحوس) ٥١
 قلمان ٥٥
 قلمبية ٢٥٨, ١١٧
 قلنسية ٢١٩, ٧٨
 القلوفى ٩٩
 قلونية ١٠٨
 قم ٢٤٣, ٢٢٧, ٥٩, ٢٢, ٢١, ٢٠
 ٢٥٠, ٢٤٤
 قم (مغارة) ٢٥٥
 قمار ٢٩, ٢٩
 القمندان ٢٠
 جبل القبر ١٧٩
 القبرطى (القرمطى) ٢١٧
 قبنية ٩١
 قنائة حسان ٢٤٠
 قنبلى ٥٩
 قندايبيل ٥٥, ٥٤
 القندعار ٥٩, ٢٩
 قنسرين ١٧, ١١٧, ٩١, ٧٥, ٧٤, ٢٤٩, ٢٢٩, ٢٢٨
 قنطرة الزاب ١٧٩
 قنطرة مريم ١٩٨
 قنوران ٢٠٠

- كسکر ٧، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨، ٢٤١
 الكسوة ٧٨، ٤٥٠، ٢١٩
 كسير وعوير ٩
 كشانية ٢٩
 كشك ١٩٩
 كشمهين (كشميين) ٢٥، ٢٠٢
 كصرى ياس ٢٨، ٢٠٥
 كفتوتيا ٩٥، ٩٩، ١١٩، ٢١٥، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٥
 كقرحاجر ٧٤
 كقرطاب ٧٥
 كقريلبي ٢١٩
 الكلابية ١٤٩، ١٩٠
 الكلار ١١٩
 كلان رون ١٢١
 الكلس ٢٥٤
 كلتة ٦٩، ٧١
 كلوانى ٦، ١٢، ١٩٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 كمنج ٩٧، ١٧٤، ٢١٩
 الككم ٦٧
 الكنايين ١٣١
 كنارستان ١٩٥
 الكنائس ١٠٢
 كنائس الخديد (الجرن) ٨٤، ٢٢١
 كنائس الملك ١٠٢
 كنبايا ٥٦
 كنجايان ٣٢، ٢١٠
 كنججة ٩٣
 كند (كت) ٤٨
 كندة ١٤٣، ١٤٨، ١٩٢
 كنسحاب (كسحان) ٣٢، ٢١٠
 نهر كنكر ١٧٨
 كنوجرد انظر ينوجرد
 كنيسة السوداء ١٠٠، ٢٥٣
 كوار ٤٤
 كواكت انظر كويكت
 كوئى ٧، ٩، ١٢٥، ١٨٥، ٢٣٦، ٢٣٧
 كوداثيريد ٦٣
 الكوذن ١٤٣
- كيشكان ٦٣
 كتامة ٩
 كتاندة ٨٩، ٢٢٥
 كتنة (كتبة) ١٣٣٣، ١٣٥، ١٨٨، ١٩٢، ٢٤٨
 كتية انظر كتنة
 كحراس ١٩٨
 كحلان ١٣٨، ١٣٩
 كذافت ١٨
 الكتر (ارمينية) ١٧٥
 الكراع ١٣٢
 كراغان ٥٠
 كران ٤٤
 كزان ٣٧
 الكرينجان ٤٤
 الكرج ١٩٩، ٢٤٤
 الكرجار اه
 كرجان (الكرگان) ٤٣، ١١٥
 الكرخ (بسر من راي) ٩٣، ٢١٤
 الكردان ١٧٣
 كدر ٣٨، ١٧٣
 الكرمى ١٤٩، ١١٠
 كرك انظر جرج
 كركت ٢٠٧
 كركوة ١٣٣
 كركولان اه
 كركويه ٥٠
 كرم ٤٩، ٥٢
 الكرم (الكردم) ١٠٢
 كرمان ١٧، ٢٠، ٣٥، ٤٨، ٤٩، ٥٣، ٥٤
 ١٥٥، ١٧١، ١٩٣، ١٩٥-١٩٧، ٢٤٢، ٢٥٠
 كرمينية ٢٥، ٣٩، ٢٠٣
 كرو ١٩٧
 كردان ٢٠
 كرى (كرا) ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢
 كيركان ١٩٧
 كيزون ٨٤، ٢٢٠
 كس ٢٩، ٣٨، ٤٠، ١٨١، ٢٤٣
 كسال ١٢٣
 الكست ٣٧

اللان lv, ١١٩, ١٢٣, ١٢٤, ١٢٣, ١٢٣, ١٢٣
 جزيرة لاوان ٩١
 لبنان انظر باب
 مدينة اللبن ١٠
 جبل لبنان ٧١
 لبنان (حصن) ٧٥, ١٧٢
 لبنان (دمشق) ٧٧
 اللجون ٧٨, ١١٧, ٢١٩, ٢٢٨
 لحيج ١٣٦, ١٤٨, ١٩٢
 لخماني ٢١٩٩
 لد ٧١, ١٦١
 لطمين ٧٥
 اللعبرديون (الانكبرديين) ٩٢
 اللكام ١٧٣, ٢٣٢
 اللكر ١١٢, ١٢٤
 لماية ٣٩٠
 لمطة ٩٠
 لفكبالوس انظر النكبالوس
 اللوا ٣٣
 لواتة ٩٠, ٩١
 لوبيا ٨٢
 لوبية ٩١, ١٥٥
 لوشين ٦٩
 لولية ١٠, ١١, ١١٣
 الليث ١٤٩, ١٥٢
 ليران انظر باب
 لينة ٢٤٨
 ما وراء النهر ١٨, ٤٠
 ماء شريك ٢١٨
 مآب ٧٧
 مابستنيا انظر المصيصة
 الماجان ١٧
 ماجدة ١٨
 ماذران ١٦, ٢٢, ٢٢٧
 ماذراستان ١٩, ١٩٨
 ماذن ١٤٢
 مارب ١٣٨, ١٤٣, ٢٤٨
 مارينين (المارين) ٢٠, ٢٠٠

كورد ٥٨
 كورسه انظر كورسه
 كورم ١٩٩
 الكوربان ٤٧
 كوزستان ٢٠١
 الكوزكان انظر الجوزجان
 قنطرة الكوخان ٥٠
 كوشان ١٧, ٤٠
 كوشون ٢١٩٩
 الكوشة ٥, ٩٩, ١٢٥, ١٢٩, ١٥٥, ١٧٤
 كوكب ١٠٢, ١٩٠, ٢٣٣
 كوكشيغين (كوك) ٣٩, ٢٠٣
 كول شوب ٢٨, ٢٠٥
 كولان ٢٨, ٢٠٥, ٢٠٩
 كورسه (كورسه) ١١٩, ١٢٠, ٢١٣
 كورم على ٥٦٢
 كوك ٣٣
 كوم شريك ٨٤, ٢٢٠
 كويكت (كواكت) ٢٨, ٢٠٩
 كيمالك ٥٨
 كير ٤٤
 الليرج ٥٧
 كرممراو ٢٠٩
 كيزرين ٤٤
 جزيرة كيس ٦٢
 كيسنت ٢٤٥
 كيسوم ٩٧, ٢٥٣
 كيلان ١٧ انظر جيلان
 كيلكان ٣٣
 الكيمارج ٤٥
 كيمالك ٢٨, ٣٩, ٢٠٥, ٢٠٩, ٢١٢
 لاذقة (لازقة) انظر باب
 اللاذقية ٧١, ٩٨, ٢٥٥
 اللارز ١١٩
 لاطنة ١١٣
 لانت انظر جزيرة ابن كلوان
 اللانس ٢٥٨

مخلاف عبد الله بن مذحج ١٤٨، ١٩٢
 المخلصة ٢٢٠
 وادي مخيل ٨٥، ٢٢٢، ٢٢٣
 المدائن ٥، ١٩، ٥٩، ١٢٠، ١٩٢، ١٧٢
 ١٧٤، ١٩٣، ٢٢٥
 مدر ٥٥
 مدركة (مدكرة، مدخرة) ٨٩
 مدخرة انظر مدركة
 المدير ٧٣، ٢٢٩
 مدين ١٢٩، ١٢٩، ١٢٠، ٢٢٨
 المدينة ١٢٨-١٣٠، ١٥٠، ١٧١، ١٧٢، ١٨٧،
 ٢٢٨، ١٩١
 مدينة البحرين ٤
 مدينة البجار انظر بيكند
 مدينة الزاب انظر طينة
 مدينة السلام انظر بغداد
 المدينة العتيقة ٤، ١٢، ٢٣٥، ٣٣٨
 مدينة المبارك بقزوين ٥٧
 مدينة موسى بقزوين ٥٧
 المذار ٢٢٩، ٢٣٣، ٢٤٢
 المنجخرة ١٤
 المتر ١٥٠
 مر الظهران انظر بطن
 المرج ٤٩
 مرارة ١٩١ انظر صداه (صدارة)
 المراغة ١١٩-١٢١، ٢١٣، ٢٢٩، ٢٢٧
 مراقبة ٩١
 مران ١٤٧، ١٩٠
 مرايس ٢٢٠
 مرجوان ٧٥
 المرج ٢٢٤
 المرج (حصن) ٢٢٨
 مرج الاسمر ١٧
 مرج الاسقف ١٠٢
 مرج تل السلطان ١٧٧
 مرج جهينة (المرج) ٩٢، ٢٢٥
 مرج الشحم ١٠٨
 مرج الشيخ ٨٤، ٢٢٢
 مرج القلعة ١٩، ١٩٨

مارد ١٢٩
 ماردة ٨٩
 ماردين ٩٥، ٢٢٥
 مازح عمر انظر المازحين
 المازحين (مازح عمر) ٧٣، ٢٢٩
 ماس قومن ١١٣
 (سراي) ماس ومروه ١٩٧
 ماسيدان ٢٠، ٢١، ٥٧، ١٧٢، ٢٢٣
 ٢٤٤، ٢٥٠
 ماستين ٢٥، ٢٠٣
 ماكسين ٧٤، ٩٩، ٢١٩
 مانص ١٩١
 ماه البصرة ٢٠ انظر نهاوند
 ماه التوفة ٢٠ انظر الدينور
 ماهان ٢٥
 ماوا (نهر) ٢٠٢
 ماوية ١٢٩، ١٩٠، ١٩١
 مايط ٢١، ٢٨
 ماينهرج ١٢٠
 ماتين ٣١، ١٩١
 المبارك ٧٣، ٢١٧ وانظر مدينة
 المنتلم ١٥١
 متروكة ٨٩
 المتوكلية (شمكور) ٢٢٧
 المنقب ٢٤، ٢٠١، ٢٠٢
 مجاج ١٣
 مجاج ٤١٣
 المجازة بالبيامة ١٥٢، ١٩٣
 المجازة باليمن ١٤٩
 مجمع البحرين ١٧٤، ١٧٥
 مجنج ١٤٢
 مجنج ١٤٢
 بني مجيد ١٤، ١٤٨، ١٩٢
 مجاج ٤١٣
 المختنى ٨٩، ٢٢٢
 المحدثه ١٥٠، ١٩١
 المحمدية ٢٢٨
 المحول (بالاعزاز) ١٩٢
 مخلاف بنى ظمر ١٣٨، ٢٢٩

- مسكن ٧, ٩, ٩٨, ٣٣٥, ٢٣٧
المسكنين ١.٨, ١.٨, ١١.
المسلح ١٣٣, ١٨٦
مسلحة ١٩٣ انظر مسيلحة
مسناة ١.٣
وادي مسوس ٢٣٣
مسيلحة (مسلحة) ٩, ١٩٣
مشاش ١٣٢
المشرق (مخلاف) ١٣٧
المشقر ١٤٧, ١٥٢, ٢٤٦
مشكردان ١٧
مشكوبه ٢٢, ٢٠٠, ٢١٦
المصانع ١٤٢, ١٤٣
مصابه ١٩
مصاحى ١٣٦
المصدقان (مزدقان) ٢٧٠
مصر ٥, ٢٠, ٨٠-٨٤, ١٤٥, ١٤٦, ١٥٥
١٥٩, ١٧٦, ١٩٠, ٢١٩, ٢٣٠, ٢٣٦, ٢٤٧
٢٥١, ٢٥٣, ٢٥٥
مصبوذة ٩.
المصنعتين ١٣٨
المصيصة ٢١, ١.٨, ١٧٠, ١٧٣, ١٧٧, ٢٢٦
٢٥٣, ٢٥٨
مصبل ٨١, ٢٤٨
المطامير ١.٨
مطباطة ٩.
المعابر (خليج القسطنطينية) ١١٣
المعافر ١٤٠, ٢٤٨
معد (قصر ابي معد) ٢٢١
المعدن بكرمان ٥٢
المعدن (بطريق اليمامة) ١٥٣, ١٦٣
معدن بنى سليم ١٣١, ١٨٦
معدن الفتنة بالاشاش ٢٧, ٢٠٧, ٢٠٨
معدن القرشى ١٢٧ انظر معدن
النقرة
معدن النقرة ١٢٧, ١٢٨, ١٣١, ١٤٧
١٨٦, ١٨٧, ١٩٠
المعرس ٦, ١٦٣
معرة مصريين ٧٥
- مرج دزهر ٢٠٠
المرجان ٢٨, ٥٣, ٥٤
مرجح ١٣.
مرجح ذو الغضوين ١٣.
المروصد (في طريق الشاش) ٢٠٨
المروصد (مصر) ٢٢٠
مرعش ٩٧, ١١٦, ٢٥٣
مرقية ٧١
مرمد ٥٧
مرمل ١٣٦
مزد ١١٩, ١٢٠, ١٢٢, ٢١٣, ٢٤٤
مرو (الشاعجان) ١٧, ١٨, ٢٤, ٢٥
٣٢, ٣٣, ٣٦, ٣٦, ١٧١, ٢٠٢, ٢٠٩-٢١١
٢٤٣, ٢٤٥
مرواح ١٤٤
مزدردك (مرو الروذ, مرو الابل) ٣٢
٣١, ٣٩, ٢١٠, ٢٤٣
المري ٢٤٩
مربيع ١٥٣, ١٩٣
مربوط ٤٨٣, ٥٥٢٤٧, ٥٢٤٨
مزاتذ ٩.
مزدوران ٢٤, ٢٠٢
مزدقان انظر المصدقان
المزرع (المزدرع) ١٣٩
المزنية ٩٧, ٢١٦
مسارس ٢٢١
مسائلان ١٩١
المسطلين ١.٨
المستراح ١٦٢, ١٦٥
المستطلة ١٥٩
مسجد ابراهيم ٧١
مسجد سعد ١٢٩, ١٤٥
مسجد عائشة ١٨٧
مسجد قضاة ٨٠, ٢٢٠
مسح (مسيح) ١٤٣
مسحنة ١٩٨
المسرتان ١٧٦, ١٧٣
جبل مسفينا ٢٣٣
المسقط ١٢٤, ٢٥٩

- معزة النعجان ٧٥
 معسكر الملك ١٠٠
 معل ١٠١
 المعلل ١٤٣
 المعينة ٢٢٨
 المغار (مغار الرقيم) ٢٢٢, ٢٢١, ٨٥
 مغاص اللؤلؤ باليمن ١٩٢, ١٤٨
 المغرب ٣٩٩, ٢٦٥, ١٥٣, ٨٧, ٨٥, ٨٣, ٥
 المغرب (مخلاف) ١٤٣
 المغلطة ٢٤٥, ٩٤
 مغيداش (الاصنام) ٢٢٤, ٥٨٩
 المغيثة ١٨٩, ١٢٦
 مغيثة الماوان ١٨٩, ١٣١
 مغيثة ٩١, ٩٠
 مقصل اياك ٢٠٠, ٢٣
 مقاطعة البلوص ٥٥
 مقدونية (من بلاد الروم) ٢٥٧, ١٠٥
 مقدونية (مصر) ٨٠
 المقر ١٩٣, ٤٠
 المقرأة ١٥٢
 مقري ١٤١
 المقطعة ٥٩
 مكران ٢٥٠, ٢٢٢, ٥٤-٥٢, ١٧
 مكنة ١٢٥, ١٢٩-١٣٤, ١٣٦-١٤١, ١٥٠-١٧٢
 ١٨٥-١٩٣, ٢٤٨
 ملاجنة ١١٣, ١٠٢
 الملتان (المولتان) ١٧٩, ٥٦
 الملاحجان ٤٧
 ملحجان ١٤٣
 ملطية ٢٥٤, ٢٣٣, ٢١٦, ١٧٤, ١٧٣, ١٠٨, ٩٧
 ملقوبية ١٠٨
 ملكان ١٩٢, ١٤٩
 ملكين ٢٥٤
 ملل ١٨٧, ١٣٠
 ملندسة ١٠٨
 ملوي ٧ انظر ميسان
 ملي (كولر ملي) ٧٠, ٦٢
 مليتية ٢٢٣, ٢٢٢, ٨٥
 الميليدس (المليدش) ٢٤٨, ٨١
- مناه ١٩٢ انظر عباہ
 (مخلاف) المناخيين ١٤٠
 منائر الصغرى والكبرى ٤٢
 منارة حسان ٤٢٤
 منبج ٢٢٩, ٢٢٨, ١٩٢, ١١٧, ٩٨, ٧٥
 ٢٥٤, ١٤٦
 المنبر ٢٢١
 المناجشانية ١٤٩
 المناجلة ١٩٢, ١٤٨
 مناخوس ١٩١
 المنذب ١٩٢, ١٤٨, ١٤١
 المندجان ٣٧
 المندل ٥٧
 منزل ابن بندقة ١٤٩, ١٦٠
 منزل شقيق الفهمى ٢٢٣
 المنصف (مرو) ٢٠٢, ٢٥
 المنصف (المغرب) ٢٢٤, ٨١
 المنصورة ١٧٤, ٥٤, ٥٢, ٥
 منصوره ارمينية (المنصورة) ٢٢٧, ١٢٢
 المنضج ١٣٧
 منف ٢٤٧, ١٩١, ٨١
 المنفوحة ١٥١
 بنو منهوسا ٩١
 سبخة منهوشا (منهوسا) ٢٢٤, ٨١
 منوف العليا والسفلى ٢٤٧, ٨٢
 منى (بطريق القسطنطينية) ١٠٠
 مهاجر ٥١
 المهاجرة ١٣٥-١٣٧, ١٤٣, ١٥٣, ١٧١
 ١٩٣, ٢٤٨
 مهدى اياك ٣٢, ٢٠٩
 مهربان ٥١
 مهران ١٧٣, ١٧٤
 مهرجانقذى ٢٠٠, ٢٤٤, ٢٤٣, ٥٧, ٤١, ٢٠
 مهربان ٢٤٢, ١٧٢
 مهورذ ٢٣٨, ٢٣٥, ١٣٣, ٩
 مهسارح (ميسارح, مهسارح) ٢٤٩, ١٤٢
 مهسارح ١٤٢ انظر مهسارح
 مهشمة ٥١
 المهلبية ١٢٧

- مودويس ١.٣
 مورجان ٥٣٣
 موريانة ٥٣
 موز ٢٥
 موسارة ٥٥
 موسى اياذ ١٢١
 الميرصل ١٧، ٩٣-٩٥، ١١٩، ١٧٠، ٢١٤، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٤٥، ٢٥١
 مؤذن ١٧، ١١٩، ١٢٠، ٢١٣
 المؤقر ٢٢
 الميلاوان ٢٣١
 ميلائرتين ٩٥، ٩٦، ١١٥، ٢٤٩، ٢٥١
 الميانج (آذربيجان) ١١٩، ٢٢٧
 الميانج (خوزستان) ١٩٧
 الميد ٥٦، ٦٢
 الميدان ٢٥
 ميسان ٧، ١٧، ٢٣٥، ٢٤١
 الميسكانان ٢٨
 ميسون ٢١٧
 ميبد ٢٣، ٢٠١
 ميهند ٢٤٤
 نابلس ٧١
 ناركيل ١٨٠
 ناشتروڤ ٥٥٠
 الناطلوس (الناطلييف) ١٠٧، ٢٥٣، ٢٥٨، ٢٤٧
 ناعط ١٣٦، ١٣٧، ١٤٥
 الناصرة ٧٤
 نافع ١٣٦
 نقولية ١.٣
 نلمية ٣٥
 الناووسة ٧٢، ٢١٧
 النياج ١٢١، ١٤٧، ١٩٠
 النيبك ١٥١، ١٦٣
 نمرطى (كبركي) ١.٣
 نبعة ١٥٢، ١٦٣
 النيبك (بالشام) ٧١، ٩٨، ٢١٨
 النيبك (طريق المدينة) ١٦١
 نيبك ١٧
 نتو ٢٤٧
 نجد ١٢٥، ١٣٣، ٢٤٨
 نجران ١٣٣، ١٥٣، ١٩٣، ٢٤٨
 نجلان (نخلان) ١٣٩
 النخذ ٣٣
 نخشبان ١٨ انظر نسف
 النخل ٥٥
 نخلان ٢٣٩
 الندامة ٨٥، ٢٢١، ٢٢٢
 نربونة ٢٣١
 نرماشير (نرماشير) ٢٩، ٥٤، ١٩١
 نرينز ١١٩، ١٢١، ٢١٣
 نسا ٣٥، ٣٦، ٢٤٣
 نسا (البيضاء) ٥٢١
 نسايك ١٥
 نسترا ٨، ١١، ٢٣٦، ٢٣٨
 نسف (نكشيب) ١٨، ٢١، ٣٨، ٢٤٣
 نسفان ١٣٨، ١٣٩
 نشوى ١٢٢، ١٢٣، ٢١٣، ٢٤٩
 نصيبين ٩٥، ٩٦، ١١٩، ١٧٢، ٢١٤، ٢١٥، ٢٢٧، ٢٤٥
 نصيراياذ ٢١، ٢٢١
 النصنخ ١٩٢
 بطن نجان ١٣٤، ١٨٧
 نجان السحاب ١٨٧
 نجانبة ١٦٣
 نفد ١٤
 نغزوة ٥٨٨
 نغزة ٩٠
 نفوسة ٩٠
 نقابلس ٢٥٣
 النقرة انظر معدن
 نقمدية ١.٤، ١.٦، ١١٣
 النقبيرة ١٧
 نقبيرة ٨٢، ٢٤٧
 نقرة ١٢٩
 نهام ٣٧

نوشجان الاعلى ٢٩، ٣٠، ٢٠٦، ٢٠٨، ٢٠٦، ٢٠٦، ٢٠٦، ٢٠٦
 ٢٦٢، ٢٤٣
 النوق ٢٠١، ٢٣
 النوقان ٢٠٢، ٢٤
 النياقة ٢٥٤
 النير ٢١٣، ١٢٠
 نيريز ٤٩
 نيسابور ٢٣، ٢٤، ٣٥، ٣٦، ٤١، ٥٠، ٥١، ١٩٩
 ٢٠٢، ٢٠١، ١٧٨، ١٧١، ١٩٩
 نيسابور (هزار) ١٩٩
 نيقيه ١٠٦، ١٠٦
 النيل (نيل مصر) ٣٣، ٨٤، ٨٦٢
 ٢٢٠، ١٧١
 النيل (العراق) ٢٣٣
 نيم ازراه (نيمراه) ١٩
 نينوى ٩٤، ٢٤٥
 الهارونية ١٠٠، ٢٥٣
 هالينوبلس ٧٣ انظر حران
 هباه (مناه) ١٤٧، ١٦٢
 هاجر ٩٠، ١٥٢، ١٩٣
 الهجيرة ١٣٣
 الهدى ١١٣
 هدار ٥٥
 هرامى ١٧٣
 هراة ١٨، ٣٦، ٤٠، ٥٠، ٥٢، ٢٤٣، ٢٩٥
 الهرجاب ١٤٨، ١٦٣
 هرقله ٩٩، ١٠٠، ١١٣
 جزيرة هولج ٩٩
 الهماس ١٧٢، ١٧٥
 هرمرجرد ٨، ١١، ٢٣٦، ٢٣٨
 هرمرز انظر ارموز
 الهياة ٢٥٥
 الهزار (هزار) ٤٦، ١٩٦٢
 هشتادان ١٨١
 هفتكند (هفتندر) ٢٣، ٢٠١
 همدان ١٣٧، ٢٤٨
 همدان ٥، ٢٠، ٢١، ٤١، ٥٧، ١٩٨، ٢٠٠
 ٢٣٦، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠، ٢٩١، ٢٩٥

نهاوند ٥، ١٩، ٢٠، ٤٢، ٥٧، ١٧٢، ١٩٨
 ١٩٩، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠
 نهب ١٣٩
 نهر ابى الاسد ٥٩
 نهر بلخ (جيجون) ٢٥، ٣٣، ١٩٩، ١٧٣
 ١٧٤، ١٧٨، ١٧٩، ٢٠٢، ٢١١، ٢١٢، ٢٣٠
 نهر بوق ٩، ١٢، ١٣٥، ٢٣٨
 نهر بين ٩، ١٢، ٢٣٨
 نهر تيرى (تيرين) ٤٢، ٢٢٥، ٢٤٢
 نهر (النهر) الجديد ١٩٤
 نهر جوبور ٧، ٩، ١٣٣، ٢٣٧
 نهر سابس ١٦٤
 نهر سعيد ٧٣، ٢١٧
 نهر (جوى) سليمان ٥٤
 نهر الشاش ٢٧، ١٧٤، ٢٠٤، ٢٠٧، ٢٠٨
 نهر الصلة ١٢، ٢٣٦، ٢٤١
 نهر عثمان انظر بئر عثمان
 نهر عيسى ٢٣٤
 نهر معقل ٥٩، ١٩٤
 نهر الملك ٨، ١١، ١٨٥، ٢٣٦، ٢٣٧
 نهريان ٥٩
 نهزان (رهنان) ٤٩
 النهروان ١٨، ١٧٤، ١٧٥، ١٧٨، ١٩٧
 النهروان الاسفل ٩، ١٤، ٢٣٥، ٢٣٦
 النهروان الاعلى ٩، ١٣، ٢٣٦
 النهروان الاوسط ٩، ١٤، ٢٣٥، ٢٣٦
 النهريين ٨، ١٠، ٢٣٦، ٢٣٧
 نهيا ٢١٨
 النهية ٧٣، ٢١٧
 النواصف ١٥١
 نوكت ٢٩، ٢٠٦
 النريندجان ٤٢، ٤٣، ٤٥، ٤٧، ١٩٥
 ٢٢٩
 النبوة ١٧، ٨٣، ٥١٢، ١٧٤، ٢٩٥
 النبوة (بطريف القسطنطينية) ١٠٢
 نوركت ٢٩، ٢٠٦
 نوسا ٤٧، ٥٨١
 نوشايان انظر انوشايان
 نوشجان السفلى ٢٨، ٥١٩٩، ٢٠٥، ٢٦٢

واشجود (وبشجود) ٣٤, ٣٧, ٧١, ١١١
 ٢٤٣, ٢١٢
 واضع ١٤٣
 واقصة ١٢٩, ١٨٩
 الواقواق ٩٩, ٧٠
 وبرة ١٥١
 وجره ١٤٧, ١٩٠
 ومله ٣٥
 الوجه ١٩١
 وحاطة ١٤١, ١٤٤
 الوحيدة ١٢٩
 وخن ٣٧
 وخذ ١٧٩
 وخشاب ٤٣٤
 ودان ٨٧
 الوردية ٨٠, ٢١٩
 ورازيان ١٥٥٨
 درانقان ٢١
 دبو درنجي (درنجين) ٩١
 درتان ١١٩, ١٢١, ١٢٢, ١٧٤, ٢١٣, ٢٢٧, ٢٤٤
 ودراسا ٨٩, ٢٢٤
 دراندة ٢٥, ٤٠
 درده ٢١
 درجموة ٩٠
 الوردية ١٤١
 وسيم ٨١, ٢٤٧
 وشرة ١٠٢
 الوقوف ٨, ١١
 ولاري ٣٤, ٢١٢
 وليطنة ٩٠
 وليلة ٨٩, ٢٩٩
 ولية (بحيرة المسكين) ١١٠
 جزيرة يابس ٢٣١
 ياجوج وملجوج ١٩٢-١٩١
 يانا ٧٩, ١٨٠, ٢٥٥
 يام ١٣٧
 ييبيم ١٣٥, ١٨٨
 يبة ١٤٩, ١٩٢

هواران (هوران) ٣٤, ٢١١
 الهند (هندوان) ١٦-١٨, ٣٨, ٥٥, ٧١
 هندسك اه ١٧٤, ١٥٥-١٥٣, ٧٩, ٧١-٦٨, ٦٢
 هندة ١٤٤
 الهنديجان ٤٥
 عنيط ٢٣٣
 الهني ٢٤٩
 عنيدة ١٤٤
 هو اه ٢٤٧
 الهوار ٥٢
 هوارة ٩٠, ٩١
 هورين (هوريدس) ٦٨
 هوزن ١٤٢
 عيت ٧٢, ٧٤, ١٧٣, ٢١٧, ٢٣٣, ٢٤٩
 ٢٥٢
 عيسوم ٥٠
 وادعة ١٣٧
 وادي ارجان ٤٣
 وادي الاعراب ٢٢٣
 وادي الجوز ا.ا
 وادي زمري ١١٣
 وادي الرمل ٨٩, ٨٨, ٢٢٤
 وادي الريح ١٠٢-١٠٣
 وادي الزيتون ٨٨
 وادي السباع (طريق الغرات) ٧٣, ٢١٧
 وادي السباع (طريق مكة) ١٢٩
 وادي السدير ٢٢١
 وادي الطرء ١٠٠, ١١٣
 وادي عرا ٢١٩
 وادي قران ١٥٢
 وادي القرى ١٢٩, ١٥٠, ١٩١, ٢٤٨
 وادي قهندز ٥٤
 وادي الملح ٤٣, ١٩٤
 وادي النبل ١٣٨
 بنو واركلان ٩١
 واسط ٥, ٢١, ٢٢, ٥١, ١٩٤, ٢٢٥
 ٢٤١, ٢٤٠, ٢٣٣

اليمن (حان) ٥، ١٧، ١٧، ١٣٢، ١٣٤، ١٤٩	يبني ٧١
١٥٢، ١٥٥، ١٥٦، ١٧٢، ١٨٩، ١٩٠، ١٩٣	يثرث ١٢٨، ٢٤٨، انظر المدينة
٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥١	يحصب ١٢٨ وانظر علو وسهل
ينبع ١٩١	يحيى اياذ ٣٢، ٢٠٩
الينسوية ١٣٩، ١٩٠	يزد (ايزد) ٤٩، ٥١
ينوجد (جنوجد، كنوجد) ٢٤، ٢٠٢	يزدجرد ٢٢٩
اليهود ١٥٣، ١٦٠	بنو يصدران ٩١
اليهودية باصيهان ٥٨	يفد ٢١٤
اليهوديتين (المغرب) ٨٦، ٢٢٤	يلملم ١٤٩، ١٩٢
يزورن (نهر) ٢٠٤	يلومين انظر ايلمي
يزوكند انظر اوزكند	اليمامة ١٤٧، ١٥١، ١٥٢، ١٩١، ١٩٣، ٢٤٨
يونان ١٢٢، ٢١٣	٢٥١، ٢٤٩

فهرست أسماء الرجال والقبائل

اسماعيل بن يزيد المهلبى ١٥٩	آدم عم ٩٤، ١٣٣، ٢٣٤
الاسود بن الهيثم ٨٨	ابراهيم عم ٧١، ٥٩٢، ١٣٣
اشناس ١٥٢، ١٩٢	ابراهيم بن محمد البربرى ٨٨
الاصهبلى ٥٧٤، ٥٧٦، ٥٧٧	ابراز (براز) ٣٩
الاعشى ١٥٢٨، ١٥٣٣، ١٥٣٨	كسرى ابرويز ٥١، ١١٩، ٢٤٠، ٢٥٢
ابن الاغلب ٨٧	احمد بن طولون ١٥٩، ١٦٠
افريدون ١٥، ١٦	الاحنق بن قيس ٢٠٩
افشين (الافشين) ٤٠، ١٢١	الاحوص ٣٢
البيرون ٨١	اخشيد ٤٠
امرو القيس بن حجر ٧٥، ١٣٨، ١٤٠	الاحطل ٧٤
١٥٢، ١٤٣، ١٤٢	ادريس بن ادريس ٨٨
امرو القيس بن عيس ٥٧١	ذو اراس ١٤٣
الامين ابن زبيدة ٢٣٧	اردام بن جواناه ٤٧
بنو امية ٨٣، ٢١٨	ارديشير بن بابك ١٧، ٢٥٢
امية بن ابى الصلت الثقفى ١٣٩	اححاق بن اسماعيل صاحب ارمينية ١٣٣
انوشروان ٣٠، ١٣٣، ٢٤٠، ٢٥٩، ٢٩١	بنو اسراثيل ١١٨
الاوز ١٢٨	الاسكندر ذو القرنين ١٩١، ١٩٢، ١٩٤
اوس بن جابر ١٢٩	٢١٥، ٢٥٢، ٢٣٣-٢١٥
ايران (اير، ايرج) ١١، ٢٣٤	اسماعيل عم ١٣٣
ايرج انظر ايران	ولد اسماعيل ١٠٩

حسان بن ثابت ٧٨, ٧٧
 حسان النبطي ٢٤٠
 حسان بن النعمان الغساني ٨٦
 الحسن بن جيلويه ٤٧
 الحسن بن صالح ٤٧
 حسين بن الضحاک ١٠١, ١٢١
 حصين بن المنذر الرقاشي ١٨٢
 ابن ابي حفصة ١٠٣
 حماد بن عمار ١٩
 حميد بن بهرا الدعقاني ١٨٢
 حميد بن ثور ١٣٤
 حميد بن سعيد ٥٦
 حمير ١٤٥
 آل ذي حوال ١٤٢

خالصة مولاة المهدي ١٨٨
 خنعم ١٨٨
 خويبة ١٨٩
 الخرج ١٢٨
 خوزنكين ٣٠, ٤١, ٢٠٨
 خولان ١٨٩

دارا ملك الفرس ٢٣٣
 داود عم ٧٨, ٩١
 ابو دواد الايادي ٥٦٥
 داوود بن ابي داوود بن عباس ١٨٠
 داود بن علي بن عبد الله بن
 العباس ٢٤١

ابو دلف ١٨٦
 دلباوند بن قارن ٨١٨

رافع ٩٧
 رتبيل ٤٠
 رجعم بن سليمان ٧٨
 رستم ١٩
 رستم الشديد ٥٠
 ابن الرقيات ٧
 روشنك ابنة دارا ٢٣٣
 الريوشار ٤٠

بابه ١٢١
 ذو بتع ١٤٤
 البختري ١٢٤, ١٢٢
 برازن ٣٠
 براز بنده ٣٩
 بسطام بن سورة بن عامر بن مساور
 ٣٤

بطرس الخواري ١١٥
 بطلميس القلندي ٣, ٥, ١٥٩
 ابن البعيث (محمد) ١١٩
 ابو بكر بن عمر القرشي ١١٤
 بكر بن وائل ١٢٧
 بكيل ١٨٩
 بلقيس ١٣٨, ١٤٤
 بهرام بن جور ١١٨, ١٢٢
 بينه ٣٩
 بولس الخواري ١١٥
 بيبك ١٨٠

ابو التنقي العباس بن طرخان ٣٩
 تمرن ٤١

جابه الهندي ١٩, ٢٩, ٦٧
 الجاحظ ١٧٠
 بنو جارود ٦٩٥
 جاليت ٦١
 جبغويه خاتن ١٩, ٤٠
 الجبلاني ١٤١

ابن ذي جدن (علقمة) ١٣٨, ١٤٤
 جرجير ٨٧
 جزيير ١٢٦, ١٤٩
 چشم ١٨٩
 ابن ابي جعفر المناخي ١٤١
 جنب نخد من همدان ١٨٦
 جودرز ٢١
 جيومرت ٢٣٤

الحارث بن اسد ١٧٩, ١٨٠
 الحجاج بن يوسف ١٤, ١٥, ٥٦, ٢٤١

- زادويه ٣٩
 زاغى بن زاغى ٨٩
 الزباء ١٢٩
 زبيد ١٨٩
 زردشت ١١٩، ١١٢١
- الساطرون بن الصيرون ٦٤
 سبأ ١٣٨
 سديف ٧٣
 ابو السرايا ٢٥
 مريا سرجس ٧١
 ابو سعيد المخزومي ٩٩
 سلام الترجمان ١٢٢-١٧٠
 سلم (شرم) ١٦، ١٥
 سليمان عم ٧٨، ١٣٨، ١٤٤، ١٥٩
 سليمان بن سبيع ٥٥
 السموع بن عليا اليهودي ١٢٨
 سنجبو خاقان ٤٠
 سيراب ٤١
 بنو سواسنة ١٣٩
 سيف بن ذي يزن ١٣٣
- شابه خاقان ٤٠
 آل ذي شرح ١٤١
 شرم انظر سلم
 شقيق الفهمي ٢٢٣
 شكلة ١١٩
 شمر يرعش بن ناشر انعم ١٤٥
 ابو الشمقبف ٢٣
- صالح بن علي بن عبد الله بن
 العباس ٥٢٤٧
 صرمة الانصاري ١٢٨
 ابن صغير البريزي ٨٨
 صفوان بن المعطل السلمي ١٣٣
 صول ٤٠، ٣٩٢
- طبانزين ١٢٩
 طرخان ٤١
- طرخان ملك الخزر ١١٣
 طرخان ملك سمرقند ٤٠
 طهرت ٢٠
 طوج انظر طوش
 طوش (طوج) ١٥، ١٦
- بنو العباس ٨٤
 العباس بن الاحنف ١٠٠
 العباس بن طرخان انظر ابو التقي
 ابن عباس بن عبد المطلب ١٥١
 العباس بن الفضل العلوي ١٢٨
 العباس بن محمد ٢١٦
 عبد الله بن الحجاب ٨٣
 عبد الله بن حذافة السهمي ٢٤٠
 عبد الله بن دراج ٢٤٠
 عبد الله بن سعد بن ابي سرح ٥١٢
 عبد الله الشخششي ٨١
 عبد الله بن ابي طالب القرشي ١١٤
 عبد الله بن طاهر ٣٤، ٣٦، ١٩١، ٢٤٣
 عبد الله بن عمرو بن العاص ١١٥
 عبد الله بن مذحج ١٤٨
 ابو عبد الله الواسطي الكاتب ١٥٩، ١٦٠
 عبد الرحمان بن معاوية بن هشام
 الامري ٨٩
 عبد العزيز بن ليلى ٨١
 عبد الملك بن مروان ٤٠
 عبد المؤمن بن علي ١١٨٧
 ابو العتاهية ٢٢
 عثمان بن عفان ٨٣، ٥٩٢، ٥٢٢٤
 عدى بن زيد ٩٤
 ابو العذافر ٣٩
 علي بن مر ١١٩
 علي بن يحيى الارمني ١١٠
 عمر بن الخطاب ١٤، ١١٨، ٥٢٢٤
 عمر بن ابي ربيعة ٥١٣٣
 عمر بن عبد العزيز ١٤
 عمران بن موسى البرمكي ٥٧
 عمرو بن العاص ٨١
 بنو عمرو بن عوف ٣٠

- العربون ١٣٣
 أبو العبيد ٧٢
 عيسى عم ١٦٠
 العيص ١١٨
- غوزك ٤١
 غيلان بن سلمة الثقفي ٧
- فرج بن عثمان المقسي ٩١
 فرعون ٨٣، ١٦١
 أبو الفضل رافع ابن الحارث ١٨٠
 الفضل بن مروان ١١، ٤٢، ٤٨
 الفضل بن يحيى بن خالد بن برمك ٣٤
 فرز ملك الهند ٣٣٣
 ثورك ٤١
 فيروز ملك زابلستان ٣٩، ١٨٠
 فيروز ملك السغد ٤٠
 فيروز خاقان ٤١
- أل اني قابوس ١٤٩
 القاسم بن شهربراز ٤٧
 قباد بن فيروز ١٤، ١٣٣، ١٧٢، ٢٤٠
 قتيبة بن مسلم ١٥٧
 قحطان ١٦٢
 أبو قرة الصغرى ٥٨٨
 قريش ١٤٥
 قريظة ١٢٨
 قسطنطين الأكبر ١٠٤
 قيس ١٨٨
- كثير ٤٤٨
 كثير (بن الغريزة) ٣٣
 ابن كثير الكندي ٧١
 كعب بن جعيل ٩٨
 الكلبى ١١٨٠
 كنفار ٣٩
 كيقاوس ٢١، ٥٠
 كيلان ٣٩
- اللبن ١٦٩
 لوزريق (لوزريق) ٩٠، ١٥٧
 لؤلؤ غلام ابن طولون ١٥٩
- المأمون ٨٠، ١١٠
 مانوش خاقان ٤٠
 ماهويه ٣٩
 محمد عم ١٩، ٢٤٠
 محمد بن ادريس ٢٩٦
 محمد بن حميد الطوسي ١٢١
 محمد بن خرداد ٥٢
 محمد بن الرواد الازدي ١١٩
 محمد بن عبد الملك (الزيات) ١٠٠، ١١٩
 محمد بن موسى المنجم ١٠٦، ١١٦، ١١٣٣
- محمد بن يزيد اه
 محمد بن يوسف (القاسم) ٥١
 مدايبك ابن ملك التبت ٣٩٣
 ابن المدير ٥٧٧، ٢٤٩
 مرحب ١٢٩
 مروان بن محمد ٤٤٧
 مسلمة بن عبد الملك ١٠٤، ١٠٦، ٢٤١
 مطرود بن كعب الخزازي ١٤٥
 معاوية بن اني سفيان ٢٤٠
 المعتصم ١٠١، ٢٥٣، ٢٥٨
- مسلم بن اني مسلم الجرمي ١٠٥
 مصر بن حام بن نوح ٨٠
 المعلى بن طريف ٤٧١
 ابن مفرغ انظر يزيد
 ولد ذي مقار ١٤٢
 مليح الارمني ٢٥٤
 آل ذي مناخ ١٤١
 المهدي ٢٤١
 مورق ٣٥
 موسى عم ١٢٣، ١٢٤، ١١٠
 موسى بن عيسى ٨٤
 ميمون (الفتح) بن عبد الوهاب
 الرستني ٨٧
 ميمونة زوجة النبي ١٨٧

هدان ١٤٤, ١٨٩
 هوشنك (هوشنك) ١٩١
 هيلوب خاتان ٤٠
 الوائق بالله ١٠٩, ١٩٢, ١٩٣, ١٩٨, ١٧٠
 الوليد بن عبد الملك ٧٨٩, ٢٤٠, ٢٢١
 وهب بن منبه ١٤٥
 يحيى بن عمرو ٥٥
 يزيد بن معاوية ٧٥٠
 يزيد بن مفرغ الحميري ١٨, ٥٦, ١٤١, ١٤٧, ١٧٥
 يسر مولد عثمان بن عفان ١٨٨
 يعقوب بن عبد الرحمن بن كريب
 الخوالي ١٤٢
 يعقوب عم ١١٨
 يقطين ١٤١
 يونس بن متى عم ٩٤

النابعة للجدى ١٣٨, ١٥١, ١٥٢
 ابو نخيلة ٤٢
 نصر الاذريطي (الاذريطشي) ١٠١
 نصيب ١٤٨
 النصير ١٢٨
 ذو النعنة ٤٠
 نمرود بن كوش ٧٧
 النبيري ١٣٤
 ابو نواس ١٣٦
 نوح عم ٧١, ٧٧, ٢٤٥
 نوح بن اسد ٣٨
 نوكلينديس ٣٦٤
 نيدان ٤٠
 نيزك ٤١
 هارون الرشيد ٦٢٠
 هرج ٧٦١
 هشام بن عبد الملك ٢٤٠
 هشام بن محمد الكلبى ١٨٢